T.A.S.

TIJDSCHRIFT

VOOR

INDISCHE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE.

INHOUD

VAN HET

VIJFTIENDE DEEL.

Bladz.

Het leenvorstendom Boni. Met drie teekeningen van de belangrijkste punten tijdens den jongsten met dat rijk gevoerden oorlog, door J. A. Bakkers; en eene inventaris van de thans aanwezige rijksornamenten van Boni 1

Chronologische lijst van gedenk- en legpenningen, eereteekens, vrijmetselaars-, toegangs-, begrafenis-, brandspuit-, bruilofts- en andere penningen, betrekking hebbende op de voormalige en tegenwoordige bezittingen der Nederlanders beoosten de Kaap de Goede Hoop, door J. S. van Coevorden. 209

Verslag eener reis naar de Aroe- en Key-eilanden, in de maand Junij 1862, van H. C. van Eijbergen. 220

Aanteekeningen omtrent het rijk Djambrana (eiland Bali), door H. F. van Lier. 273

Berigt, ingezonden door A. B. Cohen Stuart. 286

Verslag eener reis naar de Aroe- en Key-eilanden, in de maanden April en Mei 1864, van H. C. van Eijbergen. . . . 293

De conspiratie van 1721, medegedeeld door Dr. L. W. G. de Roo. 362

Het eiland Saleijer, door N. P. van der Stok 398

Schets der Kesam, Semendo, Makakauw en Blalauw, door J. S. G. Gramberg. 446

Aanteekeningen gehouden op eene reis naar Dorei (noord-oostkust van Nieuw-Guinea), in de maanden Junij, Julij, Augustus en September 1863, door Jhr. W. C. F. Goldman. 475

INHOUD.

Inleiding . . . . . BLADZ. 1.

Aanleiding tot de zamenstelling dezer schetsen.

Vroegere en latere betrekking van Boni tot de Compagnie en het Gouvernement.

HOOFDSTUK I.

Het Land . . . . . BLADZ. 9.

a. Grenzen en grootte.

b. Zamenstelling en indeeling.

c. Grondgesteldheid.

d. Bergen.

e. Rivieren.

f. Waterleidingen.

g. Wegen en bruggen.

h. Weêrsgesteldheid.

i. Voortbrengselen.

1. Delfstoffenrijk.
2. Plantenrijk.
3. Dierenrijk.

HOOFDSTUK II.

Het Volk . . . . . BLADZ. 23.

a. Aantal.

b. Uiterlijk voorkomen en kleeding.

c. Geaardheid.
d. Levenswijze.
e. Gezondheidstoestand.
f. Middelen van bestaan.
1. Landbouw.
2. Veeteelt.
3. Nijverheid.
4. Handel en scheepvaart.
5. Visscherij.
g. Spelen.
h. Gewoonten en gebruiken.
i. Godsdienst.
j. Taal en litteratuur.

HOOFDSTUK III.

Het bestuur en de maatschappelijke inrigting. . . . . BLADZ. 68.

a. Regering.
b. Krijgswezen.
c. Wijze van oorlogvoeren.
d. Regtspraak.
e. Straffen.
f. Priesterraad en geestelijkheid.
g. Inkomsten van den vorst.
h. Hofhouding " " "
i. Hofétiquette.
j. Inkomsten van den Tomarilaläng.
k. " " " rijksraad.
l. " " de mindere hoofden.
m. " " " geestelijkheid.
n. De sjahbandhar.
o. Opbrengsten en verpligtingen der vasallen.
p. Heerendiensten.
q. Belastingstelsel.
r. Grondbezit.
s. Slaven en pandelingen.

HOOFDSTUK IV.

De Geschiedenis . . . . . BLADZ. 154.

a. Het voormalige vorstengeslacht.

b. Eenige bijzonderheden uit het leven der zeven eerste vorsten.

c. De tegenwoordige leenvorst en zijne familie.

Aanhangsel . . . . . BLADZ. 190.

Inventaris van de thans aanwezige rijksornamenten van Boni.

ERRATA

EN

AANVULLINGEN IN DEEL XIV, AFL. 5—6.

Pag. 542 r. 10 v. o. *staat* Pieter Ramier; *lees:* Peter Rainier.
" " " 9 " " " Majoor Gosdon " Majoor Gordon.
" " " 7 " " " R. T. Tarquar " R. T. Farquar.
" " " 6 " " " Kolonel J. Oliven *lees:* Kolonel J. Oliver.
" 543 " 12 " " " (*In de noot*) de vervaardiger dezer lijst schijnt, enz. — *lees:* de vervaardiger der eerste lijst, voor zooverre ze loopt tot aan het jaar 1775, het jaar, waarin de Heer van Pleuren gouverneur van Amboina werd, enz.
" 548 " 16 v. b. " Mei 6. Raakt vast, enz., *lees:* het stoomschip Willem I raakt vast, enz.
" " " 5 v. o. " Z. K. H. vertrekt naar Banda; *lees:* Z. K. H. Prins Willem Frederik Hendrik, enz.
" 549 " 2 " " " 11 Mei 30.— *lees:* 1846 Mei 30.

ERRATA EN AANVULLINGEN IN DEEL XV, AFL. 1—2.

(VI^de^ SERIE, DEEL 1).

Pag. 9 r. 3 v. o. *staat* HET LAND *lees:*

HOOFDSTUK I.

HET LAND.

" 129 " 16 " " " van het spel vullen kan; dit heet, enz. *lees:* van het spel, vullen kan. Zoo nu één der spelers één der kalobangs niet met zeven pitjes vullen kan; heet dit enz.

HET

LEENVORSTENDOM BONI.

Met drie teekeningen van de belangrijkste punten, tijdens den jongsten met dat rijk gevoerden oorlog.

INLEIDING.

In de maand Augustus van het afgeloopen jaar werd mij door den Gouverneur van Celebes en onderhoorigheden eene zending naar Boni opgedragen, tot wier vervulling een verblijf van eenige maanden in dat rijk gevorderd werd.

Ik zal de verveling niet schetsen die door één eenigen Europeaan ondervonden wordt te midden eener inlandsche bevolking, wier taal door hem wel verstaan maar niet dan zeer gebrekkig gesproken wordt, en die het hem niet gemakkelijk valt aan te leeren van wege de eigenaardige moeijelijkheid der uitspraak, waartoe zich de reeds eenigzins in jaren gevorderde tong slecht dwingen laat.

Lektuur en schrijfwerk zijn dan in de meeste gevallen het eenige, waarmede de lange en eentoonige avonden kunnen worden doorgebragt.

Beide zijn, niemand zal het ontkennen, aangename en tevens nuttige tijdkortingen, doch het eerste wordt in de binnenlanden van Celebes niet aangetroffen, en kan tengevolge van de moeijelijk te verkrijgen transportmiddelen niet altijd genoegzaam worden medegevoerd; terwijl voor het laatste niet iedere pen, of laat ik beter zeggen, niet iedere hand, die haar voert, geschikt is, althans niet in zooverre, dat wat haar ontvloeit onder de aandacht

van anderen kan gebragt worden, wat vooral bij den schrijver het geval is.

Dit neemt echter niet weg, dat hij, rekenende op de toegeeflijkheid van den lezer, het beproefd heeft om in zijne eenzame uren eenige regelen betreffende het leenvorstendom Boni zamentestellen, dat, niettegenstaande zijn wijd en zijd verbreidden naam en ondanks de onlangs door den verdienstelijken kapitein der infanterie F. G. Steck uitgegeven kaart, aan de meesten als het ware nog geheel onbekend is, ofschoon het reeds sedert een reeks van jaren aan ons gezag, altans aan onze souvereiniteit onderworpen is.

Wel worden aangaande dat rijk in het tijdschrift van Indische taal-, land- en volkenkunde, deel IV, bladz. 111 en deel VII, bladz. 147, alsmede in het Tijdschrift van Nederlandsch-Indië, jaarg. 10, afl. 16 en jaarg. 24 afl. 1, 9 en 10 (*) eenige bijzonderheden aangetroffen; wel is door de krachtige en vloeijende pen van wijlen den kundigen en verdienstelijken kolonel der artillerie J. C. van Rijneveld, de veldtogt op Celebes in de jaren 1824 en 1825 beschreven, maar die brokstukken zijn te veel verspreid om ze in aller handen te mogen veronderstellen en leeren ons buitendien weinig van de huishoudelijke inrigting, landbouw, handel, scheepvaart enz. van Boni kennen, terwijl de juistheid van veel wat daarin vermeld is, bij vergelijking met het bestaande, wel wat te wenschen overlaat; iets wat echter niemand bevreemden zal, wanneer men in aanmerking neemt dat het geschrevene voor het meerendeel uit overleveringen of aanteekeningen van inlanders verkregen is, die daarin veelal langwijlig en dientengevolge niet zelden onduidelijk en onjuist zijn.

(*) Het in jaarg. 24, 9e afl. bladz. 172 voorkomende stuk, is zeker een der beste, die tot en met dien tijd over Celebes geschreven zijn, en verdient door hen, die in dat gewest bekend zijn en daarin belangstellen, wel gelezen te worden.

Indachtig aan „la critique est aisée mais l'art est difficile," is het geenszins mijne bedoeling de verdiensten van de mij onbekende schrijvers te miskennen, maar wel om de ter goeder trouw begane misslagen, voor zooveel zulks in mijn vermogen is, naar eigen ervaring aan te toonen en te verbeteren.

Alvorens echter daartoe overtegaan komt het mij niet ondienstig voor, kortelijk aantegeven, waarop onze souvereiniteits-regten, die wij sedert bijna twee honderd jaren op Boni bezitten (*), gegrond zijn.

Daaruit zal blijken, dat die niet het gevolg zijn van eene gewelddadige overheersching, maar wel van eene aan dat rijk verleende hulp, waardoor het uit den staat van slavernij verlost werd, waarin het sedert een aantal jaren met de overige rijken van Zuid Celebes door het destijds zoo magtige Makassaarsche rijk gekluisterd was.

Is die hulp door den trotschen Boniër met ondank beloond, hij heeft daardoor het zich zelf te wijten, dat hij van een magtig en algebiedend vorst, een leenheer van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement geworden is.

Boni werd in het jaar 1667, zooals hiervoren gezegd is, van de Makassaarsche overheersching bevrijd, en door het Bongaaisch kontrakt aan de Oost-Indische Compagnie verbonden.

De Bonische prins Aroe Palakka, door de Bonieren gegenaamd Torisompae, of Pätta malampee ë gämmäna, en na zijn dood Matinrowe ri Bontowala, van wien de gewezen Gouverneur Blok in zijne historie getuigt, dat hij, niettegenstaande zijne eerzucht, de magt der Compagnie op Celebes gevestigd heeft, ontving in het jaar 1668 ter belooning voor de door hem in het ten onderbrengen der Makassaren bewezen diensten de landen Bonthain, Mario, Lamoeroe, Patjiero en een klein gedeelte van Soppeng,

(*) Deze bewering is wellicht voor tegenspraak vatbaar; wij laten haar geheel voor rekening van den schrijver. *Red.*

in erfelijk leenbezit, werd bovendien begiftigd met een gouden eereteeken, waarvan later melding zal gemaakt worden, en werd hoog in aanzien verheven.

Deze prins, welke na 1667 het oppergezag in Boni uitoefende, werd eerst in 1672 tot koning van dat rijk aangesteld, tengevolge van de abdikatie van den vorst Lamadarămma Matinrowe ri Boekaka.

In 1676 beëedigde hij op nieuw het kontrakt en erlangde de verzekering, dat hij met dezelfde genegenheid als de vorsten van Boeton en Ternate door de Compagnie zoude behandeld worden.

Na in de hoogste mate den teugel gevierd te hebben aan zijne heerschzucht, welke aanvankelijk door de Compagnie opgewekt en ondersteund, weldra geene grenzen meer kende, stierf Aroe Palakka op den 5^{en} April van het jaar 1696 en werd opgevolgd door zijn neef Lapataoe Matinrowe ri Nagaoelăng, wiens verheffing eerst in 1698 door de Compagnie werd bekrachtigd en die in dat jaar, bij akte van 20 Augustus, het Bongaaisch-kontrakt bevestigde.

Blijkens deze akte verklaarde de genoemde vorst, dat de Compagnie naast God de eenige was, die de Bonieren uit hunnen toestand van slavernij tot een staat van vrijheid en vrede gebragt had;

dat de Compagnie alleen de oorzaak was, dat hunne hoofden nog op hunne ligchamen stonden;

dat hij, koning, met al de grooten en het geheele volk van Boni en al hunne nakomelingen, de voorschrevene weldaden van de Compagnie nimmer zouden vergeten, maar die altijd in liefde en dankbaarheid zouden erkennen, zoolang de zon en de maan aan den hemel schijnen.

De koningin van Boni, Datoe Tjitta Aroe Tiemoeroeng, bezwoer de kontrakten op den 10^{en} Junij 1728.

Bij kontrakt van 1 December 1741 werden tusschen de Compagnie en het hof van Boni eenige punten vastgesteld tot regeling van geschillen met het rijk van Tanette.

De in het jaar 1749 tot koning van Boni gekozen Datoe Bariengang, werd na lang weigerachtig geweest te zijn, om zich daaraan te onderwerpen, in het jaar 1752 door den Gouverneur van Makassar gekroond en beëedigd.

Bij brief van 31 December 1757, werd op voordragt van den Gouverneur Blok goedgekeurd de benoeming van Aroe Mampoe tot kroonprins van Boni, welke benoeming in 1764 op last van den Gouverneur Singkelaar bij publieke testamentaire akte door den koning van Boni werd bevestigd.

Bij kontrakt van 5 Oktober 1772 werd de opvolging in het rijk van Boni door de Compagnie in overeenstemming met den regerenden vorst en de rijksgrooten geregeld, en daarbij 's Konings kleinzoon Latanritoeppoe tot zijn opvolger benoemd, die in 1775 het bestuur aanvaardde.

Boni door de hulp en de ondersteuning der Compagnie groot geworden, onttrok zich echter hoe langer hoe meer aan haar gezag, maakte zich meester van verscheidene van 's Compagnies landen, en voerde in het laatst der vorige en den aanvang van de tegenwoordige eeuw eene nagenoeg onbeperkte heerschappij over geheel het zuidelijk gedeelte van Celebes, zoodat het Engelsche tusschenbestuur zich weldra genoodzaakt zag tot een openbaren oorlog met Boni over te gaan; een oorlog, die wel is waar bij de overgave van Makassar aan het Nederlandsch-Indisch Gouvernement ophield, maar in het jaar 1824 weder hervat werd, nadat te vergeefs alle mogelijke pogingen waren aangewend om de oude betrekkingen van vriendschap en bondgenootschap te herstellen.

In het laatst van het zoo even vermelde jaar zond de koningin van Boni een gezantschap naar Makassar om de oude betrekkingen van bondgenootschap weder aan te knoopen, doch de eischen, die het uit naam van de vorstin voorbragt waren zoo overdreven en zoo aanmatigend, dat de gezanten onverrigter zake moesten worden teruggezonden.

Desniettegenstaande werd Boni opgenomen in het vernieuwde Bongaaisch kontrakt van 7 Augustus 1824, en daarbij bepaald, dat de koningen van Goa en Boni worden beschouwd als de oudste leden van het bondgenootschap, onder voorwaarde, dat de laatstgenoemde dit regt zal verliezen, wanneer hij binnen den tijd van twee maanden na het sluiten van het kontrakt niet tot hetzelve is toegetreden.

Instede van deze voorwaarde te vervullen werden de vijandelijkheden door Boni op nieuw met kracht doorgezet, en zag het Gouvernement zich alzoo gedrongen Boni den oorlog aantedoen, die echter door bijkomende omstandigheden in andere deelen van dezen archipel, niet tot het gewenschte doel geleid heeft; altans de vijandelijke gezindheid van Boni tegen het Gouvernement bleef tot in het jaar 1837 voortduren.

In datzelfde jaar werden met den in 1835 benoemden koning Aroe Panjielie op nieuw onderhandelingen aangeknoopt, welke het kontrakt van 13 Augustus 1838 ten gevolge hadden, waarbij het rijk van Boni, onvoorwaardelijk tot het vernieuwde Bongaaisch kontrakt toetrad.

Van zijne goede gezindheid jegens het Nederlandsche Gouvernement gaf Aroe Panjielie onder anderen daarin een bewijs, dat hij, toen de Engelsche reiziger James Brooke in 1840 Boni bezocht en den vorst tot onderhandelingen trachtte overtehalen, op grond van het kontrakt met het Gouvernement weigerde daaraan gehoor te geven.

In Mei 1843 kwam het gewone jaarlijksche gezantschap van Boni weder te Makassar om hulde aan het Gouvernement te bewijzen, terwijl de koning zelf in September van dat jaar tot dat einde zich derwaarts begaf.

Deze vorst stierf in het jaar 1845 en werd opgevolgd door zijnen neef Aroem Poegie Matinrowe ri adja benteng, die bij akte van 26 Oktober 1846 het kontrakt van 1838 her-

nieuwde en beëedigde, maar zich echter later als van geene gunstige gezindheid jegens het Gouvernement heeft doen kennen.

In het jaar 1846 bragt wijlen de Gouverneur de Perez in Boni een tegenbezoek, waarbij de ontvangst niets te wenschen overliet; wat echter meer aan de goede gezindheid van den toenmaligen rijksbestierder Aroe sinrie Matinrowe ri Sässo, dan aan den vorst van Boni moet worden toegeschreven.

In 1849 werd de goede verstandhouding tusschen den koning van Boni en zijn rijksbestierder verbroken, waardoor eene scheuring en inwendige beroering in het rijk werd te weeg gebragt, zoodat Aroe Sinrie de wijk naar Maros nam en dáár de bescherming van het Gouvernement inriep, die hem dan ook om zijne goede gezindheid verleend werd.

Van toen af deed de koning van Boni zich als een zeer anti- Gouvernements gezinde en hoogst heerschzuchtige vorst kennen.

De vele van hem in de Gouvernements archieven aanwezige brieven zijn getuigen van zijnen overmoed.

De wijze waarop hij aandrong op de uitlevering van zekeren Daeng Magassieng, die door een onzer stoomschepen als een verdacht zeeroover in de wateren van Sumbawa aangehouden en gevankelijk naar Makassar en van daar naar Soerabaija was overgebragt, de wijze waarop hij zijn gezag op de landen gelegen aan de oostkust van Celebes trachtte uittebreiden (*), en het rondzenden van bila-bila's (†) naar die rijken en rijkjes waarover Boni vroeger het gezag gevoerd, maar tengevolge van het vernieuwd Bongaaisch kontrakt verloren had, de beleediging

(*) Zie: Reisbeschrijving om Celebes van den kapitien ter zee C. van der Hart, gedaan met Z. M. schepen Argo en Bromo in het jaar 1850.

(†) Zie over de bila-bila's en de beteekenis van het rondzenden daarvan pagina 5 en 6 van de inleiding op het Boegineesch heldendicht op den 1en Bonischen veldtogt, van Dr. B. F. Matthes.

een Gouvernements zendeling aangedaan, de vermetele taal, waarin hij een Gouvernements ambtenaar in eene te Boni gehoudene vergadering aansprak, de verachting van onze nationale driekleur, zijn allen te wel bekende feiten, dan dat het niet overbodig zoude zijn hierover nader uitteweiden.

Het Gouvernement, lankmoedig, beproefde onophoudelijk den trotschen en hoogmoedigen vorst door vredelievende opmerkingen en teregtwijzingen van zijne ongepaste eischen en verkeerde inzigten terugtebrengen; doch wat men deed, hij was niet te overtuigen, dat zijne eischen ongegrond en zijne handelingen jegens het Nederlandsch-Indische Gouvernement zeer ongepast waren.

In dien toestand bleven de zaken met Boni tot 1857, in welk jaar Aroem Poegie op den 16^{en} Februarij kwam te overlijden.

Hij werd door zijne weduwe Bässee Kadjoewara Hadie abdel hadia, na hare onttrooning genaamd Pelaiëengie Paseempä, als vorstin opgevolgd.

Van hare gezindheid had men aanvankelijk een goeden dunk; het bleek echter weldra, dat ook bij haar het voornemen bestond het voetspoor van haren echtgenoot en voorganger te volgen.

Aangespoord door haren oom Latjeboe Datoe Sawitto onttrok zij zich onder allerhande onaannemelijke voorwendsels aan de verpligting om het bestaande kontrakt, hetzij in persoon, hetzij door middel van gekommitteerden te komen vernieuwen en bekrachtigen, en den hoon onze vlag aangedaan te herstellen, zoodat het Gouvernement zich eindelijk gedrongen zag Boni voor de tweede maal den oorlog aantedoen, die echter reeds op den 6^{en} December 1859, op eene voor onze wapenen roemrijke wijze eindigde en meer dan waarschijnlijk eenige maanden vroeger en met een veel kleiner offer van menschen en geld zoude geëindigd zijn, indien men bij den aanvang met

meer beleid van onze krachtige expeditie had gebruik gemaakt.

Bij kontrakt van 13 Februarij 1860 werd Boni met het daartoe behoorende Lamoeroe als een leen van het Nederlandsch-Indische Gouvernement aan den tegenwoordigen Leenvorst Achmad Singkarroe Roekka Aroe Palakka afgestaan, terwijl eene uitgestrekheid van 587 vierkante Javapalen, met eene bevolking van p. m. 60,000 zielen, als een duurzaam teeken van de behaalde overwinning bij 's Gouvernements grondgebied werd ingelijfd.

Zoo werd de vorst van Boni van een magtig gebieder een leenvorst van het Gouvernement.

Na het vorenstaande te hebben aangestipt wensch ik thans een en ander over dit rijk medetedeelen.

Men verwachte echter geen boeijende of romantisch ingekleede schetsen of schilderingen van de menigte natuurtafereelen, die Boni en omliggende streken aanbieden; dit blijve aan een kundiger en beter versneden pen dan de mijne overgelaten.

Wat men ontvangt zijn slechts eenvoudige verhalen en mededeelingen van hetgeen de schrijver gedurende zijn verblijf in de binnenlanden van het land en het volk gezien, en met behulp van zijnen, in de Boeginesche taal niet onbedreven tolk, J. Bensbach, uit inlandsche geschriften en andere hem ten dienste staande stukken is te weten gekomen.

Geen aanspraak makende op fraaiheid van stijl, noch op ordelijke zamensteiling, waarvoor hij zelfs de toegevenheid van den lezer inroept, vleit hij zich evenwel, dat zijn arbeid niet als een nutteloos werk zal beschouwd worden.

HET LAND.

a. Grenzen en grootte.

Boni met het daartoe behoorende Lamoeroe wordt be-

grensd: ten Noorden door Lochoe, de Tjinrana-rivier en Wadjo; ten Oosten door de golf van Boni; ten Zuiden door de Tangka-rivier en de Gouvernements landen, gelegen ten Noorden der bergen Katanorang, Bowonglangie en Bonto-oche, en ten Westen door de bergregentschappen der Noorder-distrikten, Tanette, Mario, Soppeng, de Walanae-rivier en Wadjo.

Het heeft eene lengte van het Noorden naar het Zuiden van ongeveer 65, en eene breedte van het Oosten naar het Westen van 45, en beslaat alzoo eene oppervlakte van p. m. 2925 vierkante Javapalen.

b. Zamenstelling en indeeling van het rijk.

Het bestaat uit de palilies of vasallanden: Lamoeroe, Tjietta, Bone-tănga, Adjangală of Lilie ri adja, en Lilie ri laoe (*), die weder in de navolgende landschappen en hoofdnegorijen verdeeld zijn, als:

a. Tjietta,

met de hoofdnegorijen Lempong, Oewoengae, Belawa, Kampierie, Tientjo, Data, Tăllo; Maroewala en Barang.

b. Bonetănga,

bestaande uit: 1e. het landschap Palakka, waartoe behooren de hoofdnegorijen Tjinănnoeng, Paseempă en Oerang, bekend onder den naam van Talloempanoewaë;

2e. het landschap Awam Pone, waartoe behooren de hoofdnegorijen Pattjieng, Matoedjoe, Djăllieng, Tjoempiega en Oenra, bekend onder den naam van Limam-Panoewaë.

3e. het landschap Tjiena, waartoe behooren de hoofdnegorijen Kampoeboe, Oela, Pao, Welănrieng, Boekie, Ladjoe en Pationgie, bekend onder den naam van Attangală; en

(*) De lilie's ri adja zijn de westelijke, en de lilie's ri laoe de oostelijke vasallanden.

4e. het landschap Barăbo, waartoe behooren de hoofdnegorijen Wowong langie, Tjinnong, Menegaloeng, Lampoko en Batjoe, bekend onder den naam van Awangală.

c. Adjangală of Lilie ri adja,

bestaande uit: 1e. het landschap Pitoe tădjoeng tanre (de zeven hooge paijongs), waartoe behooren de hoofdnegorijen Mampoe, Sailong, Tiemoeroeng, Amalie, Oelawang, Beengo en Ponre;

2e. het landschap Lieman Panoewa, waartoe behooren de hoofdnegorijen Otting, Lantja, Oelo, Palongkie en Tadjong.

3e. het landschap Pattangkaië, waartoe behooren de hoofdnegorijen Mampoe ri adja, Mampoe ri awa, Koeng en Sidjăllieng;

4e. het landschap Tălloempanoewae, waartoe behooren de hoofdnegorijen Soera-Soera, Alienge en Teamoesoe.

5e. het landschap Lappa ri adja, ook genaamd Annăngee bila-bila, waartoe behooren de hoofdnegorijen Lieboerăng, Matjera, Boeloe, Tea, Tjempaga en Bariengăng;

6e. het landschap Pattampiedange, waartoe behooren de hoofdnegorijen Lamontjong, Sanrego, Teko en Beroe (*); en

7e. het landschap Annăngee bila-bila ri laoe, waartoe behooren de hoofdnegorijen Bollie, Mietjo, Santjerang, Sonrong, Todja en Saweng.

d. Lilie ri laoe,

bestaande uit: 1e. het landschap Siboeloe, waartoe behooren de hoofdnegorijen Patiero, Kadjoe, Tjinnong, Sampobia, Kaliebong, Panjielie, Boeloe en Balieëng.

2e. het landschap Wawo-Boeloe ri awang, waartoe behooren de hoofdnegorijen: Towang, Patie-ongie, Lemo, Pasaka, Soenăba, Ală en Tjinrana;

3e. het landschap Talloen Limpo ri awang, waartoe be-

(*) De onder no. 5 en 6 vermelde kampongs noemt men te zamen Sappoclowe wanoewanna, d. i. de tien negorijen.

hooren de hoofdnegorijen: Mară, Salangketo en Tonra; en 4°. het landschap Awang Tangka, waartoe behooren de hoofdnegorijen: Salomekko, Meroe, Tjiena, Patiempeng, Boeloe-tana, Tjani en Gona.

Verder behooren nog tot Boni de volgende veertien op zich zelf staande hoofdnegorijen, die echter geene palili's zijn: n.l. Mălle, Padjăkka, Karălla, Apala, Boeloe, Awo, Kawărrăng, Tjälloe, Biroe, Balakang, Boeloe, Maloi, Madoerie en Soga.

Onder de hierboven opgenoemde landschappen en hoofdnegorijen behooren nog een menigte kleine kampongs en alleen staande huizen, waarvan de namen, altans van allen, voor als nog niet kunnen worden opgegeven.

c. Grondgesteldheid.

In het algemeen is de gesteldheid van den bodem in dit rijk gunstig en vruchtbaar; met het oostelijke gedeelte alleen is dit minder het geval.

Aan den zeekant bestaat de grond uit een graauwen alluvialen moddergrond, waaronder een steen- en kalkachtige bodem ligt. Daarop volgt een zwarte schrale kleigrond, die echter nog veel met steenen doormengd en voor den landbouw dus minder geschikt is. Doch dieper het land ingaande wordt de bodem gunstiger. Wel vindt men hier en daar gele en roodachtige met klei doormengde aarde, doch over het geheel bestaat hij uit zwaren kleigrond, die voor de meeste kulturen geschikt is, terwijl men in de bosschen, die hier echter schaarsch worden aangetroffen, zuivere tuinaarde vindt.

d. Bergen.

De voornaamste bergen zijn, in het Zuiden en Zuid-Westen: Pondre, gerekend op eene hoogte van 2539 voeten; Pationgie en Kalamisoe ieder op 2222; Tarapoeng op 2063; Salakang op 1428, Tanette en Letempoe ieder op 1269; Wawodada en Garattjieng ieder op 1111; Lawie en Atie-

matieroe ieder op 952; Gona op 794 en Bottoë op 318 voeten.

In het Noorden en Noord-Westen: Boewa op 1587, Tamping op 1428; Kahoe op 1111, Källieng, Batoe Lappa, Tjakareme, Mampoe, Sinrie en Lapitoe, ieder op 952; en Silendrong op 476 voeten gerekend.

Zij bezitten veelal eene sterke vegetatie, en zijn voor het meerendeel met zwaar bosch begroeid.

Hunne formatie komt mij voor kalkachtig te zijn; doch mijne geologische kennis is te luttel, om daarover verder te durven uitwijden.

Vuurspuwende bergen worden in Boni niet aangetroffen.

e. Rivieren.

De voornaamste rivieren van Boni zijn, de Walănae en de Tjinrana, van welke beiden ik hier eene korte beschrijving laat volgen.

De Walănae ontspringt uit den Bawo Karaeng of piek van Bonthain, doorstroomt het zuidwestelijk gedeelte van Boni, de geheele vlakte van Beengo en het gebied van Soppeng.

Door middel van een paar zijtakken, besproeit zij het gebied van Lamoeroe, loopt verder door de rijkjes Mariori-wawo en ri awa, en stort zich eindelijk oostelijk van het meer Tempe of Tamparang Labaija, tegenover de kampong Seengkaang (Wadjo) in de Tjinrana; en niet, in het zoo even vermelde meer, zooals op de kaart van Z. W. Celebes, uitgegeven door den Heer W. F. Versteeg wordt aangegeven, en waardoor men in den waan gebragt wordt, dat de Tjinrana en de Walănae een en dezelfde rivier zijn.

De Tjinrana heeft haar oorsprong uit den noordelijk van het zoo even genoemde meer, in het gebied van Loewoe en de Toradjas gelegen berg Latiboedjong of Latimodjong. Zij vormt de grensscheiding tusschen Wadjo en Boni, en stort zich na vele kronkelingen in de golf van Boni.

Alle de overige in dit rijk aanwezige rivieren of beter bergstroomen, wier aantal vrij talrijk is, en die voor het grootste gedeelte zich in de golf van Boni of in de beide genoemde rivieren ontlasten, verdienen geene afzonderlijke melding omdat zij noch voor den landbouw, noch voor het binnenlandsch vervoer eenig belangrijk voordeel aanbrengen, ofschoon met eene vlijtige en landbouwende bevolking van velen in het belang van den rijstbouw voordeel zoude te trekken zijn.

f. Waterleidingen.

Behalve de in het Zuid-Westelijk van dit rijk gelegen uitgestrekte vlakte van Beengo, en die in het landschap Mampoe, die beiden onder het bestuur van vroegere vorsten zijn aangelegd, bestaan hier geene noemenswaardige waterleidingen.

Wel vindt men hier en daar kleine spruitjes, die door den landbouwer, wanneer het gebrek aan water om zijne velden te besproeijen hem daartoe noodzaakt, worden afgedamd, maar deze kunnen niet met den naam van waterleidingen bestempeld worden.

Ik vereenig mij volkomen met hetgeen dit onderwerp betreffende in het Tijdschrift van Nederlandsch-Indië, 16e jaargang, pag. 357, alinea 4 voorkomt, n.l., dat zoowel de plaatselijke gesteldheid van dit, als van vele andere rijken van Celebes eene voldoende gelegenheid tot het aanleggen van uitgestrekte waterleidingen aanbiedt, maar ik zoude, indien men de hoofdplaats Makassar van stroomend water voorzag, en daartoe van het meer van Tempe of Tamparang Labaija gebruik maakte, dat werk, met een volk als de Celebesianen tot stand gebragt, geen reuzenmaar een wonderwerk noemen.

Een ieder, die met het ten noorden van Siedenreng gelegen meer, het hoog en bergachtig terrein en de formatie der bergen waardoor die leiding om de hoofdplaats Ma-

kassar te bereiken zoude moeten stroomen, bekend is, zal dit met mij eens zijn.

Doch teregt laat de schrijver daarop volgen, dat men welligt om Makassar van versch water te voorzien, niet zoo ver een bergstroom zou behoeven te zoeken.

Ik zeg teregt; want zoo de schrijver met den oorsprong en de rigting der Goa-rivier ware bekend geweest, hij zoude gezien hebben, dat om de hoofdplaats Makassar van stroomend water te voorzien, van die rivier een gemakkelijker gebruik is te maken dan van het genoemde meer, dewijl daartoe slechts eene leiding of slokkang van p. m. 18 Javapalen lang zoude behoeven gegraven te worden.

Bedrieg ik mij dienaangaande niet, dan hebben reeds verscheidene hoofden van dit gewest, en nu laatstelijk het tegenwoordige, de aandacht der regering op dit voor de hoofdplaats Makassar niet onbelangrijk waterwerk gevestigd.

Hoezeer dat werk met een volk als de Makassaren, evenmin als gemakkelijk en eenvoudig te beschouwen, en niet zonder geldelijke opoffering van het gouvernement is tot stand te brengen, zoo is het mijns inziens toch veel uitvoerbaarder dan het eerst aangegevene.

g. Wegen en bruggen.

Wegen of bruggen worden in het geheele rijk niet aangetroffen.

De kommunikatie en binnenlandsche handel, die grootendeels over land plaats heeft, moet door middel van smalle voetpaden, die in alle rigtingen het land doorkruisen, onderhouden worden. De afstand en bruikbaarheid dezer wegen is geheel van den heerschenden mousson afhankelijk; zoodat men niet zelden voor het afleggen van eenen afstand in den regentijd een paar uren meer noodig heeft, dan men daartoe in den droogen mousson behoeft en het dikwijls gebeurt, dat tengevolge van hooggezwollen riviertjes en kreken de kommunikatie geheel gestremd is.

Dat door de Bonieren even goed als door ons het nut

van wegen en bruggen ingezien en erkend wordt, en zij, zoo die bestaan, daarvan ook gebruik maken, is tijdens den jongsten met dat rijk gevoerden oorlog voldoende gebleken; want zoolang de door onze troepen, van Badjoa tot aan Palakka aangelegde weg en gemaakte bruggen bruikbaar waren, werd door het volk geen anderen dan dezen weg genomen.

Maar zoowel de hoofden als het volk zijn te lui en te onverschillig om bestaande wegen in orde te houden, veel minder om nieuwe aanteleggen.

Van den genoemden weg was reeds in de maand Julij 1861 niet veel meer te vinden.

Het is mij echter mogen gelukken, den Leenvorst er toe te brengen hem weder te herstellen, terwijl hij mij de belofte heeft gegeven, om dien van Palakka tot Pampanoea te vervolgen, en in eene zuidelijke rigting van Badjoa naar Balangniepa (Ooster-Distrikten) een nieuwen aanteleggen.

Ik durf mij echter geenszins met een gunstig resultaat van 's vorsten voornemen vleijen, ofschoon de verbinding der drie genoemde hoofdhandelplaatsen van Boni en de Ooster-Distrikten niet weinig tot vertier van den binnenlandschen handel en tot bevordering van de welvaart van het volk, zoowel van Boni als van genoemde distrikten, zou bijdragen.

Had men in deze, even als in zoovele andere aangelegenheden van dit rijk, alleen met den vorst te doen, hij zoude daartoe wel te brengen zijn, maar het is het veelhoofdig bestuur dat de klippen daarstelt, waarop alle goede bedoelingen schipbreuk lijden, en die bij eene aristokratische regering moeijelijk te vermijden zijn.

Alleen de tijd, die overwinnaar van alle bezwaren, en eene geleidelijk aantebrengen overtuiging van het groote nut dat wegen hebben zal het gewenschte doel doen bereiken.

h. Weersgesteldheid.

Om hieromtrent in het belang der wetenschap naauwkeurige melding te kunnen maken, zou een langer verblijf dan het mijne en naauwkeuriger observatiën dan ik heb kunnen doen, noodig zijn.

Ik bepaal mij dan ook tot dat weinige, wat ik daaromtrent gedurende mijn vroeger verblijf in dit rijk en nu, door middel van den thermometer en door informatiën bij anderen ben te weten gekomen.

Gedurende mijn laatste verblijf, zijnde van Augustus tot December, was de gemiddelde stand van den thermometer als volgt: 's morgens ten 6 uur 76; ten 9 uur 80; ten 12 uur 83; ten 3 uur 83; ten 6 uur 80; en 's avonds ten 9 uur, 78 graden Fahrenheit.

De nachten waren gedurende die maanden koud en zelfs dikwijls zeer guur. De Ooste- en Zuid-Ooste winden nemen gewoonlijk in de maand Junij een aanvang, en houden tot op het einde van November aan.

Ze waaijen gedurende dien tijd veelal hevig en veroorzaken vele koortsen. De Weste-winden, die meestal door Noordelijke worden voorafgegaan, nemen daarna een aanvang. Ze zijn echter minder hevig en ongezond dan de Oostelijke.

In de tijden van kentering vallen er hevige regens, doch het meest in dien van den overgang van de Oost- in de Westmousson of regentijd. Onweders doen zich niet veel en het meest bij Noorde-winden voor; gewoonlijk komen zij uit het Noord-Westen of Noorden op en zakken naar het Zuiden of Zuid-Oosten af.

i. Voortbrengselen.

DELFSTOFFENRIJK.

Het is mij niet bekend of dit rijk andere delfstoffen bezit dan eene soort van zandsteen, die te Makassar algemeen onder den naam van koeriesteen bekend is.

Deze steen laat zich tengevolge van zijne zachtheid gemakkelijk in alle vormen kappen, en verkrijgt na eenigen tijd aan de lucht te zijn blootgesteld, meerdere hardheid. Hij wordt veel gebruikt voor grafzerken op inlandsche graven, en in den tegenwoordigen tijd te Makassar tot fundering van groote gebouwen.

Tengevolge daarvan is het bewerken ervan in de laatste jaren op het eiland Koerie een tak van industrie geworden, die aan verscheidene personen een goed bestaan verschaft.

In Boni is hij bijna van geen waarde.

Ofschoon nu, zooals ik zooeven zeide, hier geene andere voortbrengselen uit het delfstoffenrijk dan de vermelde steen mij bekend zijn, zoo houd ik mij echter overtuigd, dat dit, zoowel hier als in andere rijken van Celebes, wel een nader en deskundig onderzoek waardig is, waarbij de moeite en kosten daaraan verbonden ruim zullen beloond worden; want het is geenzins twijfelachtig of Celebes heeft nog eene menigte rijkdommen in den schoot zijner bergen verborgen, die voor de nijverheid en wetenschap van veel belang zijn.

PLANTENRIJK.

De voortbrengselen van het plantenrijk zijn hoofdzakelijk: rijst, djagong, tabak, katoen, suikerriet en koffij; de vier laatstgenoemden echter slechts in geringe hoeveelheid.

De rijst is in het algemeen van minder goede kwaliteit: gekookt is zij hard en voor hen, die er niet aan gewoon zijn moeijelijk te verteren.

Toch is zij voedzaam, terwijl zij zich, gestampt zijnde goed laat bewaren.

De djagong is in het algemeen groot, rijk aan korrels en zeer voedzaam. Zij maakt dan ook voor het grootste gedeelte het hoofdvoedsel der bevolking uit.

Aangaande de koffij, tabak, katoen en het suikerriet zal

bij het onderwerp *kulturen* nadere melding worden gemaakt.

Onder de aardvruchten vindt men groene katjang, obies, kaladies, sikapa, arrowroot, enz.

Onder de vruchtboomen verdienen melding de kalapa-, piesang-, doeriang-, nangka-, djamboe-, broodvrucht-, langsap-, manga- en pompelmoesboom; de laatste is hier echter in geringe hoeveelheid en van minder kwaliteit.

Onder de verschillende palmsoorten, die men hier vindt, behooren de sago-, de areng-, de tala- en koewalaboom, terwijl in moerassige streken en aan de oevers der rivieren, uitgestrekte nipabosschen worden aangetroffen. Voor het overige levert Boni, evenmin als de meeste rijken van dit gouvernement eenige bruikbare vruchten op.

Timmerhout is schaarsch aan de kust, doch vrij overvloedig voorhanden in het gebergte. Men vindt daaronder zeer deugdzame soorten, die bijzonder voor het bouwen van woningen en praauwen geschikt zijn; zooals baijang, katondeng, langoting, bilalang, bangko en tjampaga.

Het laatste is alleen geschikt voor meubels of ander fijn werk.

De afvoer van het hout is echter zeer moeijelijk, en vordert veel menschenhanden of buffels.

De eersten zijn in den regel daartoe te traag, aan de laatsten is gebrek.

Onder de boomen, die meer tot sieraad der wouden, dan tot gebruik dienen, behoort de Wariengienboom. Hij bereikt echter hier niet dien ontzettend grooten omvang, als men wel van andere plaatsen beschreven vindt.

De inlander heeft in het algemeen voor dergelijke boomen een diepen eerbied, wijl hij meent, dat zij den duivel en den boozen geesten tot woonplaats dienen.

DIERENRIJK.

De verscheidenheid in het dierenrijk is in Boni niet groot. Men vindt er paarden en buffels, doch niet in die

hoeveelheid als wel, wat de laatsten betreft, voor den landbouw vereischt wordt.

De paarden behooren tot een schoon en deugdzaam ras; doch verkeeren sedert eenige jaren in een kwijnenden toestand, die van dag tot dag verergert (*).

Koeijen worden in het geheele rijk niet aangetroffen; het volksverhaal zegt, dat deze dieren in vroegere jaren, en zelfs in groote hoeveelheid, in de bosschen en bergachtige streken ronddwaalden, maar in eens spoorloos verdwenen zijn.

Dit volksverhaal zal echter wel, bij zoo vele anderen, die op bijgeloovige overleveringen berusten, dienen gevoegd te worden, aangezien die dieren evenmin in de bosschen van de aangrenzende rijken Wadjo, Soppeng en Lochoe worden aangetroffen.

Alleen in het leenroerig rijk Tanette zijn er van tijd tot tijd in de bosschen aanwezig, vanwaar zij zich naar die der gouvernements Noorder-distrikten verplaatsen.

Op grond van dit een en ander komt het mij voor, dat de koe op Zuid-Celebes niet inheemsch is, maar er van elders is aangevoerd.

Schapen en geiten zijn hier ook zeer schaars; de eersten worden veelal van de Noord-Oost-kust van Borneo, en de laatsten van de Noord-Oost-kust van Flores en Sumbawa aangevoerd.

Zij dienen alleen om bij godsdienstige feesten als offers geslagt en gegeten te worden.

Herten en wilde varkens worden daarentegen in menigte hier aangetroffen; de laatsten meer dan de eersten, omdat de hertenjagt eene der geliefkoosde uitspanningen van dit volk is, terwijl door den afschuw, die zij tengevolge hunner godsdienstige begrippen voor het varken hebben, aan die dieren een ongestoord verblijf en voortteling in

(*) Zie artikel veeteelt.

het daartoe zoo gunstig gelegen terrein wordt overgelaten, niettegenstaande zij tengevolge hunner talrijkheid dikwijls groote schade aan het padiegewas toebrengen.

Het is het eenige wilde dier, dat op Zuid-Celebes gevonden wordt, tenzij men den hier en daar in de bosschen of op het gebergte verdwaalden buffel, telg van een zeer verwilderd ras, daaronder wil rangschikken.

Apen, doch van een zeer gewoon soort, worden in de wouden in vrij aanzienlijk aantal aangetroffen.

Honden worden er alleen opnagehouden door hen, die liefhebbers van de jagt zijn. Men vindt ze ook wel in de kampongs; doch het meest in de strand-kampongs, waar zij niet zelden bij nacht een akelig gejank doen hooren.

Jagthonden worden het meest door de grooten, en meer binnenslands wonende bevolking gehouden. De omstandigheid, dat de hond volgens hunne godsdienstige begrippen een onrein dier is, maakt het lot dier dieren niet aangenaam. Hun aanhoudend gejank vindt dan ook veelal een oorzaak in hunne slechte verzorging en gebrek aan voedsel. Tengevolge daarvan gebeurt het dan ook niet zelden dat een hier of daar gevonden kreng met leeuwenmoed door een zwerm van die dieren aangevallen en verslonden wordt.

Katten, de zoo natuurlijke vijand van ratten en muizen, vindt men in alle huizen, en niet zelden verscheidene in eene woning; niettegenstaande dit, zijn in den regel zoowel de huizen als de velden door de twee laatstgenoemde dieren als het ware vergeven, en rigten deze dan ook dikwijls groote schade en verwoesting onder het teveldstaande padie-gewas aan.

Voorts vindt men onder de zoogdieren hier nog: boschkatten, het eekhorentje of de zoogenaamde klapperrot en vledermuizen, waaronder de kalong.

Wat de vogels betreft, kippen zijn hier zeer schaars;

eenden bijna in het geheel niet, en ganzen volstrekt niet te bekomen.

De bevolking legt zich evenmin op de vermeerdering van het pluimgedierte als van eenig ander vee toe, maar laat ook dit gedeelte van volksvlijt voor het meerendeel aan de natuur over.

Ook de gevederde woudbewoners zijn hier schaars, en van de bestaanden zijn mij de namen niet bekend.

Aan de kust vindt men niets dan eenige snippen, zeezwaluwen, meeuwen, reigers en roofvogels. In de bosschen heeft men duiven van verschillende soort en grootte; parkities, kleine witte kakatoewa's en nog eenige andere vogelen, wier kleur en gezang noch schitterend, noch aangenaam is.

Op de velden vindt men gewoonlijk eene menigte der zoo algemeen bekende bengisies of dongiès (rijstdiefjes) van verschillende kleuren en grootte.

In moerassige streken vindt men vele wilde eenden, die hier in drie soorten verdeeld worden, als: marabakas (oenrăng pakoe); groote en kleine roode, de laatste ook wel maradjala (tjoelilie) genaamd.

De eersten hebben de grootte van een gewone huiseend. Zij behooren vooral in bergachtige streken te huis en bouwen hunne nesten in hooge boomen.

De beide laatsten vindt men in moerassige, met riet of andere grassoorten begroeide gedeelten, waarin zij ook hunne nesten bouwen.

In den regentijd vertoonen zij zich veelal op de onder water staande padievelden. Zij zijn zeer smakelijk om te eten.

Van de klasse der kruipende dieren vindt men hier water- en boschslangen, waarvan mij echter weinig gevaarlijke bekend zijn; schildpadden, kikvorschen, hagedissen, gekko's, krokodillen en leguanen.

Onder de laatsten vindt men vooral aan de oevers van de Tjinrana- en Walanaerivier eene soort, zooals ik die

op geen der overige plaatsen op Celebes heb aangetroffen. Ze hebben namelijk eene hoogopstaande vin of kam, die van den kop tot aan den staart smal toeloopt. Ze zijn korter dan de gewone leguanen, en zitten veelal in de aan de oevers der rivieren staande boomen (*).

Verder vindt men nog, zoowel aan de kust als in het binnenland, eene groote verscheidenheid van mieren, en daaronder ook de witte, kakkerlakken, torren, waaronder de verwoestende klappertor; sprinkhanen van bijzondere grootte, muskieten en meer dergelijke insekten; terwijl het water eene groote verscheidenheid van visch oplevert. Geen zoöloog en nog minder ichthyoloog zijnde, ontbreekt mij de kennis om de verscheidenheid dier dieren en de namen, die er door de beoefenaars der wetenschap aan gegeven worden, te kunnen vermelden.

Hiermede zal ik van dit onderwerp afstappen. Mij bepalende tot dat weinige, wat ik vermeend heb van Boni's voortbrengselen te kunnen en te mogen zeggen, koester ik de hoop, dat Celebes welligt nog eenmaal als een eigen, en niet slechts als een stiefkind van den Indischen Archipel zal beschouwd worden, en dan ook in de voordeelen, daaraan verbonden, zal mogen deelen, om n. l. niet alleen door zoölogen maar ook door geölogen en mineralogen bezocht te worden; wat Celebes, zijne formatie in aanmerking genomen, naar mijne meening wel waardig is.

HOOFDSTUK II.

HET VOLK.

Heb ik in het 1ste hoofdstuk eenige bijzonderheden medegedeeld, die voornamelijk de natuurlijke gesteldheid van Boni's grondgebied doen kennen, in dit 2de geef ik op ge-

---

(*) Dit dier behoort welligt tot het geslacht der Salamanders.

lijke wijze eenige losse schetsen, die het volk betreffen, en op het aantal, het uiterlijk voorkomen en de kleeding, het karakter en de levenswijze, de bedrijven, de zeden, en de godsdienst der Bonieren betrekking hebben.

a. Aantal.

Het aantal zielen, dat Boni's bevolking bedraagt, kan zelfs bij benadering niet met eenige zekerheid worden opgegeven.

Doch zeker is het, dat dit op verre na zoo groot niet is als men algemeen vóór den oorlog van 1859 zich voorstelde, en als thans nog door sommigen, die Boni rijk en groot wanen, vermoed wordt. Neen, Boni heeft niet die groote bevolking, die men altijd gemeend heeft dat het bezat, maar de stoutheid der Bonieren, om onder bescherming van de Indische Compagnie hunnen invloed in alle bondgenootschappelijke landen uit te breiden, heeft hun den naam van groot en magtig doen verkrijgen.

Wanneer men het land in alle rigtingen heeft doorkruist, gelijk schrijver vermeent gedaan te hebben, dan vraagt men zich onwillekeurig, waar toch die duizenden en duizenden Bonieren aanwezig zijn, want nergens vindt men uitgestrekte kampongs, die voor eene talrijke bevolking pleiten, zelfs niet op die plaatsen, waar de bewoners van den jongsten met dit rijk gevoerden oorlog niets geleden hebben.

Eene thans door de regering bevolene topografische en statistieke opname, die, wat het laatste gedeelte aanbelangt, zoo volledig mogelijk zal worden verrigt, zal over het aantal der bevolking meer licht verspreiden als tot dusverre is kunnen verkregen worden.

b. Uiterlijk voorkomen en kleeding.

Het voorkomen der Bonieren is gansch niet ongunstig. Over het algemeen zijn zij goed gevormd, slank van gestalte, fiks gespierd en vlug in hunne bewegingen.

Hunne kleeding is zeer eenvoudig en doelmatig. Zij dragen korte broeken, die tot op een handbreed boven de knieën reiken en bij de geringen van grof wit lijnwaad, bij de gegoeden van grove inlandsche zijde, en bij de vorsten en grooten van fijne, veelkleurige, met goud doorweven zijde vervaardigd zijn. De laatstgenoemden dragen deze broek echter alleen bij feestelijke gelegenheden.

In gewone omstandigheden is dit kleedingstuk van dezelfde stof als die der eerstgenoemden.

Boven deze broeken dragen zij om het middel een katoenen, zijden of gouden gordel, waarin aan de linkerzijde de kris wordt gedragen, die buiten 's huis nimmer wordt afgelegd, en zonder welke zij nimmer hunnen vorst mogen naderen.

Verder wordt hunne kleeding voltooid door een kort of lang baadje. Het eerste heeft korte wijde mouwen, reikt tot op de heupen en heeft aan den kraag drie groote dubbele gouden knoopen. Het wordt zelden digtgeknoopt, maar meestal open gedragen.

Onder dit baadje dragen de aanzienlijken een bont of wit sluitend kleedingstuk, in den vorm van onze flanellen hemden, dat de borst bedekt en veelal met gouden knoopen versierd is, en verder eene sterk gesteven en geglansde sarong, die om het middel vastgemaakt tot aan de knieën afhangt en waarmede gewoonlijk het gevest der kris bedekt wordt.

Het lange baadje is, met uitzondering van eene kleine opening op de borst, van voren geheel gesloten, reikt tot aan de kuiten en heeft lange, wijde, naar de hand naauw toeloopende mouwen, die om den pols met 9 gouden knoopen worden digtgemaakt. Bij het gebruik van dit baadje wordt de hiervoren beschreven sarong niet gedragen.

Ziet daar de gewone kleeding. De hofkleeding is daarvan zeer verschillend. Hierover echter nader.

Tot hoofddeksel bezigt de geringe man een hoofddoek, terwijl de prinsen en geestelijken daarvoor een klein mutsje (songko of tjilo-tjilo) gebruiken, dat van het vezelachtige gedeelte van den koewala en talaboom vervaardigd wordt. Dit mutsje wordt zelden regt gedragen, maar mag ook evenmin naar de linkerzijde overhellende gedragen worden, omdat dit het vermoeden van kwade bedoelingen doet ontstaan.

Het haar wordt door de geringere volksklasse steeds lang, door aanzienlijken en geestelijken steeds kort gedragen. En wat den baard betreft, deze wordt door verreweg de meesten, met een expres daarvoor vervaardigd tangetje (sikkă) uitgetrokken; terwijl het minderdeel, waaronder voornamelijk de priesters, dien zoo lang en zoo haveloos mogelijk laten groeijen.

Tot zoover over de kleeding der mannen. Een kort woord is voldoende die der vrouwen te doen kennen.

Deze is zeer eenvoudig, bestaande uit niets anders dan uit een lange sarong, en een kort of lang baadje.

Het korte baadje reikt gewoonlijk tot aan de heupen, heeft korte, wijde mouwen, en is van wit of donker bruin katoen gemaakt. Het lange baadje reikt tot aan de knieën, is overigens van denzelfden vorm als dat der mannen en vervaardigd van Europesche chitsen, laken, fluweel, en dikwijls ook van fijne zijde van allerlei kleuren, die niet zelden met goud doorwerkt is.

c. Geaardheid.

Omtrent de geäardheid of het karakter der Bonieren valt het volgende aantemerken:

Zij zijn in den regel hartstogtelijke opiumschuivers of hartstogtelijke dobbelaars, en niet zelden vereenigen zich deze beide ondeugden in één en denzelfden persoon.

Zorgeloos en vadsig, arbeiden zij niet meer, dan tot voldoening hunner oogenblikkelijke behoefte noodig is, of wanneer zij daartoe door den despotieken scepter, die hen regeert, gedwongen worden.

Evenwel kunnen zij, wanneer zij willen, de grootste vermoeijenissen en ontberingen doorstaan, en zelfs op langdurige togten zijn het goede koelies.

Zij zijn voorts hartstogtelijke liefhebbers van hanengevechten en van het jagen op herten, en daarbij stoute ruiters, wat voor laatstgemelde uitspanning, die alleen te paard genoten wordt, hun zeer te stade komt. Zij zijn trotsch, heersch- en wraakzuchtig; eigenschappen, die niet zelden aanleiding tot twist en bloedige gevechten of amokpartijen geven.

Men beweert algemeen, dat de Boeginezen een oorlogzuchtig en dapper volk zijn. Het eerste valt niet te ontkennen; het laatste kan echter van dit volk niet worden gezegd, zooals de ondervinding voor een drietal jaren voldoende bewezen heeft.

Ofschoon de polygamie onder hen sterk heerschende is, zoo hebben zij toch zeer veel voor hunne vrouwen over, zoodat aan deze veelal een onbeperkt regt in de huishoudelijke aangelegenheden, en niet zelden bemoeijenis in het bestuur wordt geschonken.

De vrouwen, vooral die van hooge geboorte, of die zich door andere omstandigheden eenen grooten invloed hebben weten te verschaffen, zijn niet minder trotsch en heerschzuchtig dan de mannen, nemen even als de laatste deel aan het bestuur en zijn in den regel, wanneer zij aan het hoofd daarvan staan, veel despotieker en oorlogzuchtiger dan de mannen, zooals dan ook de geschiedenis der drie vorstinnen, die in de laatste honderd jaren in Boni geregeerd hebben, geleerd heeft.

Ziet daar de hoofdtrekken der goede en kwade hoedanigheden, die dit trotsche volk over het geheel eigen zijn.

d. Levenswijze.

Ik vervolg met eene schets van hunne levenswijze. Deze zou ik moeten aanvangen met eene beschrijving hunner woningen, huisraad, enz.

Doch daar deze veelal dezelfde zijn als die der Makassaren, zoo meen ik daaromtrent te kunnen volstaan met te verwijzen naar den ethnografischen atlas, en de daarbij behoorende beschrijving van Dr. B. F. Matthes, en naar zijn beknopt verslag van een verblijf in de binnenlanden van Celebes, en wil mij bepalen tot de mededeeling van het volgende:

De behoeften der Bonieren, zoowel die der vorsten, prinsen en grooten, als van de geringe volksklasse zijn zeer gering, zoodat zij weinig geld voor het onderhouden van een huisgezin noodig hebben.

Ik reken dat *f* 300 's jaars voor dat van een gegoed inlander en *f* 100 voor dat van den minderen man voldoende zijn.

Hoeveel geld de vorsten en grooten voor hun gezin behoeven, is moeijelijk te bepalen, omdat dit veelal van de talrijkheid van hun gezin, en evenzoo van de meerdere of mindere bijzitten, die zij er opnahouden afhankelijk is, doch het zal de som van *f* 1000 's jaars niet te boven gaan.

Is deze verhouding van *f* 1000 voor vorsten en grooten tot *f* 300 en *f* 100 voor gegoeden en geringen opvallend klein, dit moet daaraan worden toegeschreven, dat aan eerstgenoemden bijna alles, wat voor hun huishouden noodig is, even als de bediening, kosteloos geleverd wordt, en dat de geringe man zeer sober leeft.

Doch zooals ik zooeven zeide is het moeijelijk eene juiste opgave te doen van de behoeften van een vorstelijk huishouden; minder omdat men niet met de dagelijksche behoeften van een zoodanig huishouden bekend is, dan wel om de vreemde wijze, waarop het gewoonlijk, altans dat van den tegenwoordigen Bonischen vorst, is ingerigt, zooals uit de volgende beknopte beschrijving blijken kan.

De woning, waarin de tegenwoordige vorst zijn verblijf

houdt, is tevens die van een onbepaald aantal zijner bijzitten en van de bij haar of uit een ander huwelijk verwekte ongehuwde kinderen, die nimmer te zamen eten, maar bijna ieder een afzonderlijk huishouden er opnahouden.

Zelfs worden de spijzen van den vorst en van zijne kinderen en bijzitten in afzonderlijke kookplaatsen bereid, en moeten de kinderen ieder afzonderlijk in hunne eigene behoeften voorzien, zoodra zij met de waardigheid en het daaraan verbonden gezag van landschaps- of distrikts-hoofd, onder den titel van Aroe bekleed zijn, zoodat het belang van den vorst, maar niet dat van het volk medebrengt, dat aan zijne kinderen zoo spoedig mogelijk de waardigheid van hoofd en het gezag over een gedeelte van het rijk wordt opgedragen.

Het voornaamste voedingsmiddel der vorstelijke familie en der gegoeden is rijst, die slechts op eene wijze, door koking of stooming, wordt toebereid. Als toespijs eten zij herten-, buffel- en paardenvleesch, maar dit laatste echter alleen bij groote feesten.

Van versch vleesch wordt zelden gebruik gemaakt; het wordt algemeen gedroogd en tot dinding (pidja) bereid.

Door de mindere volksklasse wordt veelal djagong gegeten, die bijna op dezelfde wijze als de rijst wordt toebereid, en voorts sago en aardvruchten.

Van rijst wordt door haar alleen bij feesten, of in geval van ziekte, of ook wel wanneer zij een buitengewoon rijken oogst heeft gehad, gebruik gemaakt; doch het laatste geval doet zich hier zelden voor.

Hare toespijs bestaat algemeen in een weinig gedroogde visch, zout en boomvruchten, van welke laatsten zij een zekere soort van saijor koken.

e. Gezondheidstoestand.

De gezondheidstoestand der meer binnenslands en in

het gebergte wonende bevolking kan in het algemeen gunstig genoemd worden.

Behalve door de kinderziekte, wordt zij maar zelden door kwaadaardige of besmettelijke ziekten geteisterd, en het verdient opmerking, hoe weinig slagtoffers de kinderziekte, die anders zoo verwoestend en besmettend is, zelfs in volkrijke gedeelten, ten grave sleept, vooral wanneer men de slechte wijze van behandeling en de weinige zorg, die men voor den lijder heeft, daarbij in aanmerking neemt.

Minder gunstig is de gezondheidstoestand, zooals de ondervinding tijdens den jongsten met dit rijk gevoerden oorlog geleerd heeft, onder de kustbewoners.

De langs de geheele uitgestrektheid van dit rijk gelegen kust is moerassig, wat eene, voor de gezondheid nadeelige uitwaseming en, bij de heerschende hevige Zuid-Ooste-winden, niet zelden kwaadaardige koortsen veroorzaakt, waaraan vele lijders bezwijken, en waardoor anderen een ziekelijk en zwak aanzien krijgen, en welke koortsen te heviger woeden, omdat de kennis der Bonieren, gelijk in ieder ander wetenschappelijk vak, zoo ook in dat der geneeskunde, nog zeer veel te wenschen overlaat.

f. Middelen van bestaan.

Onder de middelen van bestaan, waardoor de bevolking in haar onderhoud voorziet, verdienen voornamelijk landbouw, veeteelt, nijverheid, handel, scheepvaart en visscherij vermeld te worden.

Van den toestand van ieder dezer bedrijven zal ik kortelijk een en ander mededeelen.

LANDBOUW.

De landbouw laat, tengevolge der gebrekkige inrigting van ploeg, egge en patjol, het gebrek aan ploegvee en de traagheid van het volk, veel te wenschen over.

In het gebied van Mampoe en Beengo, waar de velden kunstmatig van water worden voorzien en waar, omdat

daaraan nimmer gebrek is, de landbouwer altijd ruim voor zijnen arbeid beloond wordt, worden de velden, die voor het meerendeel in handen van prinsen en grooten zijn, tweemaal 's jaars bewerkt en met padie beplant. De overige velden, die van den regen afhankelijk zijn, worden slechts eenmaal 's jaars beplant, doch mislukken in den regel, veelal tengevolge van het te vroeg of te laat planten.

Na den padieoogst worden de velden met djagong beplant, wat echter van den meer of minder gunstigen padieoogst afhankelijk is.

Is die oogst gunstig geweest, dan wordt dit doorgaans nagelaten; want het volk, dat bij den dag leeft, en bijna geene behoeften kent, zorgt ook zeer weinig voor den dag van morgen.

Bij de beschrijving van den landbouw in Boni zie ik mij gedrongen de volgende opmerking te maken.

In het Tijdschrift van Nederlandsch-Indië, 16de jaargang, komt eene verhandeling voor over de nijverheid op Celebes, waarin de schrijver op pag. 356, § 2, alinea 2 zegt: dat hij tot zijne hoogste verwondering geene tjegers, tipoes of gågå's op Celebes heeft aangetroffen.

Was in het onderwerp dienaangaande alleen sprake van de vorstenlanden, dan zoude die bewering mijne aandacht niet getroffen hebben, omdat het mij bekend is, dat tijdens de schrijver de bouwstoffen voor zijn onderwerp verzamelde, de vorstenlanden van Celebes nog veel minder dan nu door Europeanen gekend waren en bereisd werden, terwijl zij, die ze doorreisden, òf tengevolge van de formaliteiten, die de vorsten hun voorschreven en die zij verpligt waren, om de politieke verhouding niet te kwetsen, optevolgen; òf tengevolge van onverschilligheid, van hunne bevinding voor de wetenschap geen partij trokken; maar het heeft mijne aandacht daarom gaande gemaakt, omdat die soort van padiekultuur niet alleen, en zelfs in groote mate, in bijna alle vorstenlanden van Celebes,

maar ook in de sedert 1816 weder onder ons gezag staande afdeeling Boelekomba wordt aangetroffen.

Maar er zijn meer onjuistheden in de aangehaalde verhandeling ingeslopen, die echter, daarvan houde ik mij overtuigd, als met de waarheid strookende door den schrijver zijn terneêrgesteld, maar die bewijzen, wat ik vroeger zeide, dat hij de dupe is geweest van onze weinige bekendheid met de binnenlanden van Celebes en van de verkeerde voorstellingen, die ons dikwijls daarvan werden en somwijlen nu nog worden gegeven.

Om echter al de in die verhandeling voorkomende dwalingen te wederleggen, zoude niet mijne kennis van het land en volk van Celebes, maar wel de kracht mijner pen tekortschieten, zoodat ik die taak liever aan een ander overlaat.

En hiermede weder ter zake.

De koffij wordt het meest gekultiveerd op het gebergte in de omstreken van Pasempa en Siboeloe (Awang Tangka).

Het is echter te bejammeren, dat de zorg voor het jeugdige plantsoen, het plukken en bereiden der vruchten nog zeer veel te wenschen overlaat; iets, dat evenwel niemand bevreemden zal, wanneer men in aanmerking neemt dat de koffij-handel in dit rijk een monopolie is niet alleen van den vorst en van sommige prinsen, maar zelfs van een van 's vorsten meest geliefde bijzitten, en het volk voor een pikol koffij niet meer dan *f* 12 à *f* 14 ontvangt, niettegenstaande die te Badjowa aan de handelaren voor *f* 25 tot *f* 30, en te Makassar voor *f* 30 tot *f* 32 verkocht wordt.

Geen wonder dus, dat het volk, dat daarvan kennis draagt, niet dan gedwongen tot het planten van deze zoo winstgevende kultuur overgaat.

De tabak, die hier gekultiveerd wordt, wordt gedeeltelijk geplant aan de oevers der rivieren, aan de hellingen der bergen of ook in de ravijnen, waar zij gemakkelijk kan besproeid worden.

De aanplant geschiedt alleen voor eigen gebruik en moet, naar men beweert vrij aanzienlijk zijn, ofschoon niet voldoende om in de behoefte te voorzien, zoodat nog steeds van elders moet worden ingevoerd.

Het blad is van een vrij goede kwaliteit, doch de gebrekkige bereiding is oorzaak, dat, hoe uitgebreid die kultuur ook zijn moge, het produkt alleen voor eene inlandsche markt te gebruiken is.

Katoen wordt slechts hier en daar in kleine tuintjes aangeplant, ofschoon Boni onafzienbare woeste gronden bezit, die voor die kultuur zeer geschikt zijn en de weinige katoen, die er gekultiveerd wordt van vrij goede kwaliteit is.

Meer dan eens heb ik gedurende mijn verblijf in Boni, zoowel den vorst als de grooten op het thans bestaande gebrek aan katoen, de uit die kultuur te verwachten toekomst en voordeelen en het groot aantal leegloopers en dobbelaars dat Boni telt, opmerkzaam gemaakt, en hen aangeraden die winstgevende kultuur op eene groote schaal te beproeven; maar zoowel de vorst als het volk is er moeijelijk toetebrengen, eene onderneming in het groot aantevangen, waarin zij niet door hunne voorouders zijn voorgegaan en waarvan de te verwachten voordeelen hun niet bekend zijn.

Kalapa's worden alleen aan de kust en aan de oevers der rivieren aangetroffen, doch in zoo geringe hoeveelheid, dat de produktie daarvan niet eens voor de konsumtie voldoende is.

Het suikerriet, dat in het algemeen slecht, stokkerig en weinig saprijk is en alleen als snoeperij wordt gebruikt, wordt slechts in kleine hoeveelheden hier en daar in tuintjes aangetroffen.

VEETEELT.

De veeteelt, wier bloei sedert jaren veel te wenschen

overliet, is buitendien tengevolge van den oorlog en van de vele rooverijen en sterfgevallen meer en meer achteruitgegaan.

Vele naburige prinsen vertoonden zich tijdens den oorlog in Boni onder den schijn van vrienden om het tegen onze wapenen te hulp te komen; doch profiteerden van die gelegenheid om honderden paarden en buffels te rooven, waarna zij Boni aan zijn eigen lot overlieten.

Anderen namen die gelegenheid waar om de buffels en paarden der Bonieren in bewaring te nemen en lieten zich daarvoor ruim beloonen, terwijl vele landbouwers zich tengevolge van geldgebrek gedwongen zagen hunne paarden en buffels, vooral de laatsten, voor eenen zeer geringen prijs aan hunne naburen van de hand te zetten omdat zij die in de Gouvernements landen niet konden of durfden te koop aanbieden.

In het algemeen kan de stand van den veestapel op Celebes, hoofdzakelijk bestaande in paarden en buffels, niet gunstig genoemd worden, niettegenstaande de meeste rijken, en vooral Boni, eene uitmuntende gelegenheid voor de veeteelt aanbieden.

Runderen worden nergens aangetroffen; schapen en geiten slechts hier en daar in zeer klein aantal.

Het is echter niet alleen de oorlog, die de buffels in dit rijk doet verminderen en het paardenras doet kwijnen, ook de groote sterfte, die hier jaarlijks onder het ploegvee plaats heeft en de weinige zorg, die door de eigenaren, zoowel aan buffels als paarden besteed wordt draagt daartoe bij.

Vooral is dit het geval met de laatsten, die in het algemeen te vroeg, zoowel tot pikol- als rijpaarden gebruikt worden, en die slecht gestald, slechte voeding en verzorging genietende, in hunne ontwikkeling onderdrukt worden, zoodat zij dan ook van dag tot dag achteruitgaan en verminderen, en het tot de zeldzaamheden behoort

wanneer men hier een goed, sterk en schoon gebouwd paard te zien, veel minder te koop krijgt.

Van daar dat de prijzen van goede en deugdzame paarden niet alleen in Boni maar op geheel Celebes in de laatste tien jaren meer dan verdriedubbeld zijn.

Het komt mij voor, dat deze aangelegenheid de aandacht der regering wel waardig is.

NIJVERHEID.

De nijverheid bestaat in het weven van grove kleedjes, de zoogenaamde Boeginesche sarongs; het vervaardigen van grove rottang- en lontar-matten, songko's of tjilotjilo's (kleine Boeginesche mutsjes), karpetten, die door den inlander in zijne woning en op zijne reizen als koffers gebezigd worden, aarden potten en een weinig touwwerk. Daaronder behoort de strik, waarvan de inlander zich bedient op de hertenjagt, of om paarden uit de stoeterijen optevangen en die met de zoogenaamde lasso, die in Zuid-Amerika gebruikt wordt, te vergelijken is.

Het eerstgemelde voorwerp wordt door vrouwen, alle de overigen door mannen vervaardigd.

Ambachtslieden, met uitzondering van een paar gouden zilversmeden, wier geoefendheid in hun vak veel te wenschen overlaat, worden in Boni niet aangetroffen. Die behoefte zal blijven bestaan zoolang de bevolking niet meer vrijheid dan nu geniet, en niet meer en meer in ontwikkeling toeneemt.

HANDEL EN SCHEEPVAART.

De handel en scheepvaart, die vroeger hier, vooral te Poompanoewa op de Tjinrana-rivier en te Badjowa vrij levendig was, heeft ook tengevolge van den oorlog, en het bij de Gouvernements-landen inlijven van het landschap Sandjaij (thans de Ooster-distrikten) een gevoeligen slag geleden.

Vele gegoede handelaren, die zich voor het uitbarsten van den oorlog buiten Boni bevonden, zijn tot nog toe daarin niet teruggekeerd, terwijl anderen, die de gelegenheid hadden het rijk te verlaten daarvan hebben gebruik gemaakt en zich naar Pare-Pare of elders hebben begeven.

Begint al de handel in Boni thans weder langzamerhand te herleven, zoo zal het toch nog een geruimen tijd duren eer die zijn vroegeren bloei weder zal hebben terug bekomen en ik twijfel er zelfs aan, of die wel immer tot zijn vroegere levendigheid zal terugkeeren, niettegenstaande Poompanoewa, dat vroeger, en niet ten onregte *de rijke* werd genaamd omdat alles wat maar eenigzins handelaar was daar was vereenigd; niettegenstaande Poompanoewa, zeg ik, als de voordeeligste handelplaats voor eenen binnenlandschen handel, niet alleen met Boni, maar ook met Wadjo, Soppeng en de beide Mario's te beschouwen is.

Gelegen aan den regteroever der Tjinrana-rivier (*), ter plaatse waar die rivier, zelfs voor raschepen van geen al te grooten diepgang bevaarbaar is, is zij het beste centraalpunt voor den handel met Celebes en de daaronder behoorende eilanden met Bangaai, met de Molukken, Java, Singapoer en meer andere handelsplaatsen, doch het is niet te verwachten, dat de van daar uitgewekene en thans te Pare-Pare gevestigde handelaren er spoedig zullen terugkeeren.

De vele formaliteiten aldaar in acht te nemen en de betaling van regten, gepaard met een monopoliestelsel van den koop en verkoop van opium, zout en koffij zijn niet de middelen om hen daartoe uittelokken, en zoodoende dezen handel weder tot zijn vroegeren bloei terug te brengen.

Ook de meeste der kleine kusthandelaars begeven zich

(*) Met eene afsluiting van de Tjinrana-rivier en van de baai van Pare-Pare is de geheele Boeginesche groothandel gestremd.

liever naar de aangrenzende Ooster-distrikten, waar zij aan geene andere formaliteiten onderworpen zijn dan aan eene opgave van de in- en uitgevoerde goederen en zij overigens hunne handelswaren naar verkiezing en op de voordeeligste wijze kunnen van de hand zetten.

VISSCHERIJ.

Aan de Oost-kust, die door de golf van Boni bespoeld wordt, bestaat uitmuntende gelegenheid voor de visscherij met praauwen en netten en wordt daar tevens eene groote menigte en rijke verscheidenheid van goede vischsoorten aangetroffen.

Hoe gunstig die gelegenheid evenwel ook zij, en hoeveel voordeel die wijze van vischvangst ook zou aanbrengen, zoo wordt dit bedrijf op bedoelde wijze betrekkelijk weinig uitgeoefend, veel minder altans dan men bij zulk eene gunstige gelegenheid zou verwachten; zoodat men dan ook slechts bij enkele gelegenheden versche visch kan bekomen.

De oorzaak hiervan is welligt daarin gelegen, dat men in het algemeen schaars van vaartuigen en vischnetten voorzien is, die beiden niet hier vervaardigd, maar elders gekocht moeten worden.

Intusschen, moge dit bedrijf ook al weinig door middel van praauwen en netten geschieden, zoo kan men toch volstrekt niet zeggen, dat de visscherij door de kustbewoners verwaarloosd wordt. Integendeel, zij doen er veel aan, maar voornamelijk door middel van sero's, die bijna langs de geheele Oost-kust worden aangetroffen, en voor welke wijze van visscherij het strand, dat voor het grootste gedeelte vlak, zand- en modderachtig is, zeer gunstig is.

Ook worden op verscheidene plaatsen vischvijvers aangetroffen, die zeer goed onderhouden worden. Deze behooren echter voor het meerendeel aan den vorst, de leden van de hadat of andere prinsen.

De visch wordt meestal gerookt of gedroogd en aan de meer binnenlands gelegen bevolking verkocht.

De hoeveelheid die gevangen wordt voorziet echter op verre na niet in de behoefte.

De voornaamste vischsoorten zijn de kaalkop en de ikan boloe.

De eerste, die in dé golf van Boni gevangen wordt, is van algemeene bekendheid; de laatste is een zeer fijne maar graatachtige visch, die alleen in de daartoe aangelegde vijvers gevangen wordt, en gedroogd zijnde in den handel zeer gewild is en duur wordt verkocht.

g. Spelen.

Nationale spelen of uitspanningen schijnt het volk niet te bezitten, tenzij men de hanengevechten, het werpen van eenen van rotting gevlochten bal (ragaspel) en de dansen der padjoges of inlandsche danseressen als zoodanig beschouwen wil.

Het ragaspel vereischt eene groote mate van vlugheid. Bij dit spel formeren de spelers eenen kring, en is het de kunst den bal met den voet op te werpen, terug te kaatsen en zoolang mogelijk in beweging te houden zonder dat hij den grond raakt.

De padjoges kunnen niet met de danseressen der Javaansche grooten vergeleken worden. Haar tooisel is zeer bont en niettegenstaande zij dikwijls met gouden en zilveren sieraden als beladen zijn, toch voltrekt niet bevallig.

Haar gezang en de muziek, die zij bij de uitvoering harer dansen doen hooren, zijn even vervelend en eentoonig als die dansen zelve.

h. Gewoonten en gebruiken.

Bij het beschrijven van een volk is het een vereischte tevens zijne bijzondere gebruiken en gewoonten te doen

kennen. Aan dat vereischte wil ik, voor zoo ver mij zulks mogelijk is, voldoen en daartoe eene schets geven van de mij bekende gebruiken en gewoonten, die in Boni bij verschillende gelegenheden worden in acht genomen.

1. *Bij geboorte.*

Het zal wel niet gezegd behoeven te worden, dat de geneeskunde onder de volken van Zuid-Celebes nog op zeer lagen trap staat en de verloskunde evenzeer. Geen wonder derhalve, dat bij eene bevalling de zonderlingste gebruiken plaats hebben.

De personen, die bij bevallingen als vroedvrouwen fungeren zijn, op een enkele uitzondering na, doorgaans oude vrouwen, waarvan het de meesten op het vuile, rimpelige aangezigt te lezen staat, dat zij niet de minste kennis bezitten van hetgeen eene eenigzins bekwame doekon behoort te weten en dat zij zich slechts voor doekon uitgeven om zoodoende nog eenige duiten te verdienen.

Reeds in de 2 of 3 laatste maanden der zwangerschap worden zij dikwijls ontboden, om dan door wrijven en oeroet, en zelfs door trappen met de voeten op den buik der zwangere, aan het kind eene goede ligging te geven. Hebben de weeën een aanvang genomen, dan bindt de doekon de barende zeer stevig een doek om den middel, om daardoor te voorkomen, dat het kind niet naar boven gaat, terwijl dan het wrijven en oeroet, met hetzelfde doel als voren gezegd is, herhaald wordt.

Gaat de bevalling niet voorspoedig dan komen nog andere vrouwen uit de omstanders te hulp en begint voor de barende eene ware martelpartij. Dan laat men haar zitten met de knieën in de hoogte, en terwijl deze haar op het hoofd en in den nek duwt en blaast, trekt gene haar aan de haren en stooten anderen met kracht en geweld van onderen tegen de zoldering ter plaatse waar

de vrouw zit, terwijl de mannelijke personen, op raad der doekon, soms een geschreeuw aanheffen of een geweer lossen, om zoodoende de booze geesten te verdrijven, die de bevalling verhinderen en die door de massa pabongkasetangs, waarmede men de kamer, waarin de bevalling geschiedt, behangen heeft, niet verwijderd zijn. Tot dit laatste einde hangt men altijd bij bevallingen, gelijk bij vele ziekten, voornamelijk bij pokken, rondom het huis en voor den ingang van het erf aan elkander gebonden bladeren van eene kruipplant, leleri genaamd, die hier in groote hoeveelheid voorkomt.

Volgt de nageboorte niet spoedig, dan moet de vrouw weder op genoemde wijze gaan zitten en wordt zij onder de armen opgeligt en dan met kracht op de posteriores neêrgezet.

De plaats der bevalling is bij voorname lieden doorgaans het gewone vrouwenvertrek, waar de vrouw dan op een bultzak of matje ligt. Bij de mindere standen heeft de bevalling meestal in het woonvertrek plaats; soms zelfs ten aanschouwe van al de huisgenooten en van kinderen van allerlei leeftijd.

Na afloop van de bevalling worden bij aanzienlijken gewoonlijk eenige geweerschoten gelost en verschijnt korten tijd later bij de voornameren de kalief en bij minder aanzienlijken een goeroe, om, terwijl hij het kind, op een schotel of schenkblad gelegd, op de handen neemt, zegen er over uittespreken, gebeden er voor te doen en het dan tevens zijn naam te geven.

Bij arme lieden, die geen geld bezitten om den goeroe te betalen, heeft deze plegtigheid niet plaats en geven de ouders zelve het kind een naam.

Als eene bijzondere gewoonte moet ik hier nog vermelden, dat het pas geboren kind, gedurende de eerste 3 dagen niet door de moeder mag gezoogd worden, maar dit door eene andere vrouw moet worden gedaan, omdat, zooals

men zegt, de melk der moeder dan nog onzuiver en panas is. Een ander gebruik bestaat hierin, dat tot den tijd, dat de moeder naar beneden gaat om te baden, achter de deur der woning een pot wordt geplaatst, waarin men kajoe-poppo (*) brandt, mede tot verdrijving der booze geesten.

Wat de behandeling van moeder en kind betreft, ze worden in de 5 à 6 eerste dagen met laauw water gereinigd en dan op den 7^{en}, 8^{en} of 9^{en} dag gesieramd met koud water, waarin zout en kajoekaroenroeng (**) geworpen is.

Tevens wordt 2 à 3 of meer dagen na de bevalling het oeroet herhaald.

De vroedvrouw, soms daarbij nog door andere vrouwen geholpen, wrijft en knijpt en trapt dan het ligchaam der kraamvrouw, om, zoo men meent, het ligchaam lenig te maken en de deelen, die zich bij de bevalling verplaatst mogten hebben weder op hunne regte plaats te brengen.

Datzelfde oeroet moet ook het kind ondergaan. Men wrijft en kneedt het gansche teedere ligchaam, trekt het op onbarmhartige wijze aan handen en voeten, zoodat het arme schaap soms op erbarmelijke wijze aan 't schreewen raakt, waarom men zich echter weinig bekommert en niet vergeet dit dikwijls te herhalen even als bij de moeder. Bij de mindere standen is het de moeder zelve, die op deze wijze haren zuigeling behandelt.

2. *Gebruiken omtrent kinderen op verderen leeftijd.*

Over deze gebruiken, kan ik kort zijn. In het artikel hofgebruiken, Hoofdstuk III, zal men uitvoerig beschre-

(*) Zie: Dr. Matthes woordenb. op poppo.
(**) " " " " " karoenroeng.

ven vinden welke plegtigheden en feesten plaats hebben wanneer kinderen van den vorst op den leeftijd van 3 maanden voor het eerst vaste spijzen te eten krijgen en als men hen op den leeftijd van 2 à 3 jaren het eerst de aarde laat betreden. De gewoonte om bij dergelijke gelegenheden alsmede bij gelegenheid van het knippen van het haar feesten te geven, wordt door vele personen van adel en van vorstelijke afkomst nagevolgd en daarom kan ik volstaan met naar bedoeld artikel te verwijzen, daar dergelijke feesten en plegtigheden, ze mogen bij den vorst iets grootscher zijn, toch zoo wat op hetzelfde nêerkomen.

De gebruiken, die op den verderen leeftijd der kinderen worden in acht genomen kan ik kort tezamenvatten. Zoodra de dochters van den vorst en ook van voorname en mindere prinsen, adelijke personen en gegoeden den ouderdom van drie, vijf of zeven jaren bereikt hebben, worden haar de ooren doorgestoken, om die met gouden of andere versierselen te kunnen behangen.

Zij worden dan ook gewoonlijk besneden, hetgeen echter bij de vrouwelijke sekse nimmer in het openbaar plaats heeft.

Op den leeftijd van tien tot vijftien jaren worden, zoowel de dochters als de zonen van den vorst, van prinsen en gegoeden in het lezen van den koran onderwezen. Dit onderwijs beteekent echter niet veel; het bestaat voornamelijk in het van buiten leeren prevelen van brokstukken uit dat boek.

Zijn zij daarin bedreven, dan ontvangen sommigen, maar verreweg de minsten, onderrigt in het lezen en schrijven, doch vooral in het paardrijden, jagen, velen reeds in het dobbelspel en is daarmede hunne opvoeding voltooid.

Vijftien, zeventien of twintig jaren oud zijnde, worden de zoons besneden en de dochters de tanden geslepen, waarbij weder een feest wordt gegeven.

Prinsen van zuiver vorstelijken bloede worden gewoonlijk eerst op hun 20ste jaar en daarboven besneden, omdat men gaarne heeft dat ze voor dien tijd reeds kinderen in het verborgen bij mindere vrouwen verwekt hebben ten bewijze dat zij als man voor de vermeerdering der bevolking geschikt zijn, dewijl zich voorbeelden hebben voorgedaan, dat mannen na hun huwelijk door hunne vrouwen beschuldigd werden voor de voortteling ongeschikt te zijn, wat dan aanleiding tot echtscheiding gaf.

3. *Gebruiken bij het huwelijk.*

Bij het aangaan van huwelijken wordt vooral op den rang en de geboorte der wederzijdsche partijen gelet en dienovereenkomstig wordt ook de bruidschat bepaald.

Vrouwen van aanzienlijke geboorte mogen met geene mannen van mindere afkomst in het huwelijk treden. Wie dit doet, verliest den adelstand en wordt tot de geringe klasse vernederd.

De huwelijken worden door den kalief, den imam, en de kattes of goeroes gesloten.

Echtscheidingen doen zich bij de grooten menigvuldig voor. Zij zijn veelal het gevolg van de vele bijzitten, die er op nagehouden worden en die op de mannen niet zelden meer invloed hebben dan hunne wettige vrouwen; wat ik daaraan toeschrijf, dat vele huwelijken meer met een staatkundig doel, dan wel uit wederzijdsche genegenheid gesloten worden.

De ouders beslissen over het huwelijk hunner kinderen.

Door de ouders van den jongeling wordt op eene indirekte wijze naar de genegenheid van de ouders der huwbare dochter geïnformeerd.

Wordt die informatie met een gunstigen uitslag bekroond, dan begeeft men zich tot de ouders van de jonge dochter, die ten huwelijk verlangd wordt en brengt het aanzoek openlijk voor.

Hebben de ouders van het meisje toegestemd, dan begeeft zich de jongman, voor wien het aanzoek gedaan is, naar de woning zijner aanstaande en worden aan hare ouders, ten teeken dat het huwelijk door beide partijen is aangenomen, twee of meer slaven en slavinnen en een stel met edelgesteenten versierde gouden ringen aangeboden. Die geschenken noemt men „ apanaitappoe kananna" (letterlijk: de zaak is afgesproken).

Daarna volgen de tjingkarageschenken, (*) bestaande in verschillende soorten van vruchten, sirie, kalapa's en gebak, in eene zoodanige hoeveelheid als men berekenen kan, dat op 150 à 200 bosaras (koperen schenkbladen) kunnen gelegd worden; verder in fijn wit goed voor vier of meer vrouwenbaadjes en 2 à $2^1/_2$ tail (*f* 32 à *f* 40) aan geld, hetwelk dienen moet om kasoemba te koopen om de ten geschenke gegeven baadjes rood te verwen (†).

Voorts gouden versiersels en bij vorsten of zeer vermogende lieden ook wel slaven.

De zooeven vermelde geschenken worden gewoonlijk door twee afgezanten of zaakgelastigden, (die men bij huwelijken *doetas* noemt) waarvan een man en eene vrouw, naar de woning van de aanstaande vrouw overgebragt, alwaar ze eveneens door twee *doetas* in ontvangst genomen worden, die dan tevens belast worden om de woorden van den bruidegom aan de bruid en omgekeerd overtebrengen.

Bij zulke gelegenheden heeft niet zelden eene levendige diskussie of hevige woordenstrijd tusschen de wederkeerige doeta's plaats, omdat de eene partij in het uiten van sierlijke en zinnebeeldige woorden, die op het aanstaande

---

(*) Geschenken, die tijdens de verloving door den jongman aan de jonge dochter gegeven worden.

(†) Vergelijk Dr. Matthes woordenb. op kasoemba.

huwelijk betrekking hebben, voor de andere niet wil onderdoen.

Zij worden dan ook veelal vergeleken bij twee vechtende hanen, die elkander vechtende al meer en meer naderen.

Men zegt, dat die woordenstrijd wel eens zoover gegaan is, dat de mannelijke doeta's met de ontbloote kris tegenover elkander stonden. Dit was een gevolg daarvan, dat de eene partij door de andere verkeerd verstaan of begrepen werd, of zijne gevoelens in ongepaste bewoordingen uitdrukte, waarop dan door de tegenpartij op een bespottenden en teregtwijzenden toon werd geantwoord.

Het laatste moet vooral zeer dikwijls plaats hebben bij de doeta's van de zijde der bruid, die in den regel hunne tegenpartij op eene zeer spottende wijze vragen doen of de gedane vragen beantwoorden.

Kan zich de tegenpartij daartegen niet verzetten, dan geeft dit konflikt wel eens aanleiding tot twist, ja zelfs tot verhindering van het huwelijk. Men voegt er echter bij, dat die gevallen zich bij huwelijken van vorstenkinderen maar hoogst zelden en bij die van den minderen man niet dikwijls hebben voorgedaan; doch zoo het geval zich voordoet, dan moeten alle de tjingkarageschenken aan den bruidegom worden teruggegeven.

Eenige dagen voor dat de tjingkarageschenken worden aangeboden, wordt aan de familie, de vrienden en bekenden daarvan kennis gegeven en worden dezen uitgenoodigd het feest te komen bijwonen.

Die kennisgave is tevens eene uitnoodiging voor een ieder om naar zijn stand en vermogen het zijne bij te dragen tot hetgeen voor dat feest benoodigd is; zooals rijst, kettang, kalapa's, olie, bruine suiker, gebak, aard- en boomvruchten; in het kort alles, wat de feestgever tot het aanrigten van een goed gastmaal noodig heeft, en wat nog al aanzienlijk is, omdat eten, drinken en spelen

de hoofdbedrijven en vermakelijkheden van een inlandsch feest zijn en er bij zoodanige gelegenheden op verschillende uren van den dag, en zelfs van den nacht, gebak, koffij en thee voorgediend wordt.

De bovenstaande artikelen worden den feestgever gewoonlijk aangeboden één dag vóór, of op denzelfden dag dat de tjingkarageschenken gebragt worden.

Den avond van den dag, waarop de tjingkarageschenken zijn aangeboden, begeeft zich de jongman in persoon naar de woning van zijne aanstaande schoonouders. Hij zoowel als zijne begeleiders, de ouders van de bruid en alle aanwezige gasten zijn bij die gelegenheid in feestgewaad uitgedoscht. Alleen de bruid blijft in haar dagelijksch gewaad, omdat men den bruidegom bij het huiswaarts keeren in de gelegenheid wil stellen, zijne aanstaande vrouw op eene voor haar onzigtbare wijze in haren gewonen toestand te zien.

Om dit doel te bereiken, wordt door oude vrouwen, die bij de meeste, maar vooral bij huwelijksaangelegenheden, eene gewigtige rol spelen, gezorgd, dat de bruid in haar verblijf zoodanig geplaatst is, dat zij gemakkelijk door den bruidegom kan gezien worden. Dat bij deze gelegenheid wel eens teleurstellingen ondervonden zijn zal niemand verwonderen, wanneer men in aanmerking neemt, dat er huwelijken gesloten worden, waarbij de verloofden elkander voor den dag van het sluiten des huwelijks nimmer ontmoet hebben, daar gedurende de verloving alle zamenkomst zooveel mogelijk vermeden wordt.

Ik was in Boni in de gelegenheid een vorstelijk huwelijk te zien voltrekken, wat der bruid den avond te voren als het ware nog onbekend was.

Bij het aanbieden der tjingkarageschenken wordt de bruidegom door de ouders van de bruid gul ontvangen en zijne kleeding door de later te beschrijven hofkleeding verwisseld, waarna hij bij de overige gasten plaats

neemt, en hem de gebruikelijke ververschingen, gebak, koffij en thee worden voorgediend.

Wenscht de bruidegom naar zijne woning terugtekeeren dan geeft hij zulks door de woorden: „ ma simang sana nolo" (ik verzoek voorloopig te vertrekken) te kennen, ontdoet zich weder van zijne hofkleeding en keert, na vooraf zijne aanstaande in het geheim begluurd te hebben, in zijne gewone kleeding huiswaarts.

Tusschen de dagen, dat de tjingkarageschenken zijn aangeboden en dien, waarop het huwelijk zal gesloten worden, worden door den bruidegom nog eene menigte kleine geschenken aan zijne bruid (onder de benaming van „ angerang-erang") aangeboden, al naar gelang van het vermogen der beide verloofden, doch de meesten dier geschenken bestaan uit eetwaren, vruchten, enz.; een gebruik, dat zoowel door den slaaf als door den vorst, naar gelang van hun vermogen wordt nagekomen.

Wil de bruidegom, voor dat het huwelijk gesloten is, zich tot bijwoning van een feest of andere omstandigheid van de plaats verwijderen, waar hij zich gedurende de verloving (men zou dit den tijd van ondertrouw kunnen noemen) gevestigd heeft, dan moet door hem daarvan aan de ouders zijner bruid worden kennis gegeven, die, zoo hij een feest gaat bijwonen verpligt zijn voor het door hem benoodigde feestgewaad te zorgen. Zijn de ouders van de bruid niet van zoodanige kleeding voorzien, dan rust op hen de verpligting die bij anderen te leenen.

Heeft hij het lappasa of maoeloe feest bijgewoond, dan begeeft hij zich na den afloop daarvan tot zijne schoonouders om hen met dat feest geluk te wenschen.

Deze wenschen hem wederkeerig geluk en bereiden hem met zijne volgelingen een goed onthaal.

Alles wat de bruidegom van een bijgewoond feest medebrengt of daar met spelen en dobbelen gewonnen heeft,

is hij verpligt te huis komende, de ouders zijner bruid aantebieden.

Bij gelegenheid van het lappasafeest, in de maand Ramallan, wordt der bruid door de ouders van den bruidegom een geschenk aangeboden, bestaande gewoonlijk in goed voor bruine en witte baadjes en in *f* 8 of *f* 16 aan geld.

De aanbieding geschiedt gewoonlijk zes á acht dagen voor dat het lappasafeest zal aanvangen.

Ook door de bruid worden bij die gelegenheid den bruidegom eenige geschenken aangeboden, bestaande in fijne sarongs, zijden broeken, met of zonder goud geborduurd, batik en kasoembasche hoofddoeken, waarvan de bruidegom op den dag van het lappasafeest moet gebruik maken.

Gedurende den verlooftijd is de moeder van den bruidegom of wel zijne zuster, tante of eenig ander vrouwelijk lid zijner familie verpligt om de bruid een bezoek te brengen en haar bij die gelegenheid het een of ander ten geschenke aantebieden.

Dit bezoek noemt men „ mange-denang" of „battoe-denang", het afleggen van een vriendschapsbezoek.

De aangeboden geschenken bestaan gewoonlijk uit slaven, gouden versiersels, vrouwenkleeding, haarbloemen zonder of met goud versierd, of ook wel armbanden; doch het meest uit sarongs of eetwaren.

De bezoekers worden bij deze, even als bij andere gelegenheden op gebak, koffij en thee onthaald.

Wordt van dit bezoek, hetgeen doorgaans plaats heeft, een nachtelijk bezoek gemaakt, dan worden gewoonlijk door jonge prinsen en princessen eenige dansen, onder den naam „van madjaga" of „akarena" uitgevoerd.

Deze bezoeken worden meesttijds om de drie dagen door verschillende leden van de familie herhaald, doch na het eerst gebragte bezoek, zoo dit door denzelfden persoon herhaald wordt, behoeven geene geschenken meer medegebragt te worden.

Bovenstaande gebruiken worden ook door de mindere standen, in verband met hunne middelen zooveel mogelijk in acht genomen.

Wanneer de toebereidselen voor het huwelijksfeest aan beide zijden klaar zijn, en de dag der sluiting van het huwelijk nabij is, dan wordt drie dagen te voren de bruidschat naar het huis van de bruid gebragt. Het gebeurt ook wel, dat die eerst op den dag, dat het huwelijk zal gesloten worden, aan de ouders van de bruid wordt aangeboden.

De bruidschat wordt door twee reeds vroeger beschreven doeta's des morgens tusschen 9 en 10 ure aan de ouders van de bruid gebragt, en daar insgelijks door twee doeta's van de zijde der bruid in ontvangst genomen.

Bij vorsten worden de soenrang- of bruidschatdragers in draagstoelen gedragen en zijn, zoowel de mannen als de vrouwen in hofkostuum gekleed.

Minder gegoeden laten hunnen bruidschat door een wel gekleed persoon naar het huis van de bruid overbrengen.

Is de stoet, die den bruidschat overbrengt, den trap van het huis der bruid genaderd dan wordt alles, wat tot bruidschat bestemd is, op de schouders genomen.

De doeta's begeven zich daarop naar binnen om door allerhande sierlijke en zinnebeeldige uitdrukkingen de groeten van den bruidegom aan de bruid over te brengen, en den bruidschat hare ouders aantebieden.

De overgebragte groeten worden dan door de twee doeta's van de zijde der bruid beantwoord.

Hebben zij elkander begrepen, dan keeren de twee eerstgemelde doeta's naar den trap terug om den bruidschat te halen.

De woordenstrijd der doeta's neemt dan weder een aanvang op de reeds beschreven wijze, en zoo zij het met elkander eens zijn, wordt de bruidschat door de doeta's van de bruid op den schoot genomen, en zoo de ouders

van de bruid ten aanzien van alle gasten aangeboden.

Daarna verschijnen een of meer in djoemba's (tabbaarden) gekleede oude vrouwen, die belast zijn den bruidschat overtenemen, voorgevende zij die op den schoot der bruid zullen leggen; doch instede daaraan te voldoen, wordt die aan de ouders van de bruid gegeven.

Daarna keeren de vrouwelijke doeta's naar de woning van den bruidegom terug, om het daar klaarstaande gebak aftehalen, dat in een pantja (sierlijk vervaardigde draagstoel) gedragen wordt, en niet zelden van 1 tot 6 pantja's bedraagt.

Wordt door den bruidegom, zooals wel eens plaats heeft, geen gebak gegeven, dan wordt daarvoor geld in de plaats gesteld, ten bedrage van *f* 36 tot *f* 74. De aanwezige gasten worden daarna weder op sirie, gekookte spijzen, gebak en koffij of thee onthaald en keeren na het gebruik daarvan huiswaarts, indien namelijk het huwelijk op dien dag niet plaats heeft.

Wordt het huwelijk echter op dien dag voltrokken, dan heeft dat gewoonlijk 's avonds plaats, en de trouwplegtigheid loopt dan met minder luister af en geschiedt als volgt:

Nadat het opgebragte gebak en andere ververschingen zijn weggenomen, laat men den bruidegom van kleederen verwisselen, nl. men versiert hem het hoofd met een sigara (een soort van krans, die met goud en bloemen versierd is), een tope (wit of geel onderkleed, bij wijze van sarong, dat met goud gegarneerd is), en voor het overige kleedt men hem met die kleeding, welke nader, als tot de hofkleeding behoorende, zal beschreven worden. (*)

Aldus uitgedost keert hij huiswaarts en laat zijne kris als plaatsvervanger bij zijne aanstaande vrouw achter.

Drie dagen daarna keert hij terug, en nadat zijne be-

(*) Zie artikel hofgebruiken in Hoofdstuk III.

geleiders door de ouders van zijne aanstaande vrouw goed onthaald zijn, keeren deze huiswaarts.

De bruidegom wordt alsdan tot zijne bruid toegelaten en verwisselt daar van kleeren. Het wordt echter aan hem overgelaten welke kleeding hij wil aandoen, die hem dan later met nog eenige andere artikelen, zooals een zilveren sieriedoos met toebehooren, een zilveren waterketel, waarvan het deksel met goud versierd is, een zilveren kwispeldoor, een tatarapang (gouden kris) en meer dergelijke kleedingstukken en gouden of zilveren sieraden ten geschenke worden aangeboden; hetgeen echter, zooals vroeger reeds is aangemerkt, geheel en al van het vermogen van den gever afhankelijk is.

De bruidegom berekent veelal vooraf de waarde van de geschenken, die hij aan de bruid geeft naar die, welke hij vermoedelijk van haar kan terugkrijgen.

Heeft de zooeven vermelde verkleeding van den bruidegom plaats gehad, dan begeven bruid en bruidegom zich naar de voor hen bestemde zitplaats, om daar de reeds aanwezige en nog komende gasten te begroeten.

Het eten, hetwelk den bruidegom wordt aangeboden gedurende de drie eerste dagen na het sluiten van het huwelijk, en vóór dat hij met zijne bruid gebaad heeft, bestaat voor vorsten in 24 padja's (kleine van rottang of lontarblad gevlochten mandjes in den vorm van diepe borden) met toespijs in soorten, 2 of 4 potten met rijst, en even zooveel potten met palloe-palloe (saijor of iets dergelijks). Van het laatste wordt ook aan de gasten rondgediend.

Voor gegoeden en zelfs voor prinsen mogen de padja's met toespijzen niet meer dan 12 of 16 bedragen. Voor het overige is alles hetzelfde; doch den minderen man is dat voorregt en die luxe ontzegd.

Den vierden dag na het sluiten van het huwelijk heeft het zoogenaamde baden van het echtpaar plaats.

Voor ieder is dan een pot met welriekend water klaar gemaakt. Op den avond van den derden dag verschijnt weder eene menigte gasten, die den ganschen nacht met eten, drinken, spelen en karena- of djagadansen doorbrengen, onder voorwendsel het water te komen bewaken.

Bij het aanbreken van den morgen van den vierden dag, wordt een pot van het welriekende water, een sarong, een wit baadje, een doosje met olie, een spiegel, een kam, en een weinig badak, der bruid en den bruidegom aangeboden, welke laatste het zijne bij wijze van ruil aan de bruid geeft.

Nadat het bad heeft plaats gehad, wordt bij sommige huwelijken de bruid nog dienzelfden dag, doch ook wel eens drie dagen daarna, naar het huis van den bruidegom overgebragt.

Heeft het vorenstaande geen plaats en is het baden afgeloopen, dan begeeft zich de bruidegom alleen naar het huis zijner ouders.

Hij wordt daar op gebak, koffij en thee onthaald, en keert daarna weder naar het huis zijner vrouw terug, haar gewoonlijk weder eenige geschenken van minder of meerder waarde medebrengende.

Drie dagen na het baden, of zes nadat het huwelijk eigenlijk gesloten is, begeven zij zich naar de woning van de ouders van den man, bij welke gelegenheid dezelfde plegtigheden plaats hebben als toen de man, nog ongehuwd zijnde, tot zijne vrouw gebragt werd. Er worden schoten gelost, muziek gemaakt en niet minder geschreeuwd en gejoeld; want zonder dat, zoude het geen feestelijke optogt mogen genoemd worden.

Is het echtpaar ten huize der ouders van den man aangekomen, en hebben de begeleiders en verdere gasten plaats genomen, dan wordt eerst sirie, en eenigen tijd daarna weder de zoo dikwijls aangehaalde koffij en thee met gebak opgebragt.

Ongeveer een uur daarna (want gewoonlijk wordt de vrouw tegen den avond naar de woning van haren man gebragt) wordt de bruid door eenige vrouwelijke familieleden naar de voor haar bestemde slaapplaats geleid en daar van kleeding verwisseld. De kleeding, die haar gegeven wordt bestaat dan in een tope (een soort van rok met goud gegarneerd), een kort wit of bruin baadje, dat eveneens met goud gegarneerd is; het hoofd met bloemen, de armen met gouden armbanden en de vingers met een aantal ringen versierd. Somtijds ontvangt de jonggetrouwde vrouw bij die gelegenheid van de ouders van haren man ook nog een sieriedoos met goud of zilver versierd, een waterketel van hetzelfde metaal en versiersel, een zilveren kwispeldoor, twee, vier, of meer slaven, al naar verkiezing en naar gelang van het vermogen der ouders van den jonggehuwden man.

Het vorenstaande wordt ook door mindere prinsen en gegoeden, in verband met hun vermogen opgevolgd.

Nadat het jeugdige paar een nacht in de woning van de ouders van den man heeft doorgebragt, wordt het weder met bezoeken van de familieleden vereerd (welligt ook verveeld), door wie dan weder geschenken van minder of meerder waarde het jeugdige paar worden aangeboden; welke geschenken der jonggehuwde vrouw toebehooren, terwijl die, haar aangeboden ten huize van hare ouders, als het eigendom van den man beschouwd worden.

Heeft de vrouw drie dagen in de woning van hare schoonouders doorgebragt, dan wordt zij weder in een plegtigen optogt, ook wel in stilte, naar de woning van hare ouders teruggeleid en men beschouwt het huwelijk als geheel voltrokken.

Twee oude vrouwen in djoembas gekleed, met de moeder van de jonge vrouw of die van den man, brengen haar naar de slaapplaats en weten te bewerken, zij spoedig

in slaap valt, waarna de oude vrouwen zich verwijderen en de man bij zijne vrouw toegelaten wordt.

Wanneer de man, zooals men dat noemt, zich met zijne vrouw verzoend heeft, waarover niet zelden een veertig dagen heênloopen, brengt hij een bezoek bij zijne schoonouders en verzoekt hun hem zijne handelingen te willen vergeven; deze wenschen hem geluk met het gesloten huwelijk en nog meer met de plaats gehad hebbende verzoening.

Nu kleedt hij zich weder in een ander gewaad, genaamd simbangang tope (dat is de tope of het staatsiekleed bij wijze van sarong om de kris geslingerd), en brengt in dat gewaad zijne ouders en de leden zijner familie, zoomede die van zijne vrouw een bezoek, en een ieder, die hem in die kleeding ziet, weet dat hij reeds met zijne vrouw verzoend is.

Van het bezoek bij zijne ouders naar de woning zijner vrouw terugkeerende neemt hij gewoonlijk weder eenige geschenken mede, zooals slaven, gouden- of zilveren preciosas of andere voorwerpen, om die t'huis komende zijne vrouw aantebieden.

Men noemt dit in het Makassaarsch „pasoengke" of „patimba saloewara" en in het Boegineesch „patimpa-tjălana;" letterlijk in de Hollandsche taal overgezet „het losmaken van de broek."

Daarna volgen weder de geschenken van hen, die een bezoek van den jonggehuwden man ontvangen hebben, bestaande in goudwerken, kleeding, vruchten, jonge kalapa's, enz.

Eenige dagen nadat de verzoening heeft plaats gehad, wordt alles voor den dag gehaald, wat de man en de vrouw ten huwelijk hebben medegebragt, en dat van den man, naar de woning der vrouw overgebragt, waar alles wat de vrouw ten huwelijk aanbrengt ligt ten toon gesteld, en eenige oude vrouwen gereed zijn om de goederen van den man in ontvangst te nemen.

Zij bestaan gewoonlijk, zoowel van den man als van de vrouw in 4 tot 10 slaven, goudwerken, kleedingstukken, sarongs en baadjes, voor het minst $^1/_2$ corgie of 10 stuks van ieder, muntspeciën in soorten; zooals gouden en zilveren spaansche matten, $2^1/_2$ gulden stukken, heele, halve en kwartgulden, oude dubbeltjes en koperen duiten, bedragende eene gezamelijke som van *f* 200, *f* 160, *f* 100, doch het minst *f* 40; potten en pannen in soorten, koperen presenteer- en schenkbladen met de daarbij benoodigde borden, koperen handenwaschkommen, watergendies, een palekokang (koperen bak met een voetstuk) en somwijlen ook naalden en garen; in het kort: alles wat voor eene fatsoenlijke inlandsche huishouding benoodigd is.

Men wachte zich echter wel om van alle de zoo dikwijls beschreven geschenken, zich een al te groot denkbeeld te vormen; de slaven, het goud, het zilver en de kleedingstukken, die zoo dikwijls genoemd worden, maken voorzeker de minderheid dier geschenken uit, terwijl sarongs, vruchten en andere eetwaren verreweg tot het meerdere behooren.

De goederen worden daarna door de reeds vermelde oude vrouwen gerangschikt en zoowel die van den man, als die van de vrouw, bij elkander gebonden, of in kisten, karpetten en kampoes (houten doozen) bewaard en in de kamer naast het bed van de vrouw geplaatst.

Daarna wordt weder de maaltijd, het gebak en de koffij en thee opgedischt, waaraan een ieder zich te goed doet en waarmede dan eindelijk de geheele huwelijksplegtigheid is afgeloopen.

De oorzaken, waardoor somwijlen een huwelijk verhinderd wordt en niet doorgaat, zijn in den regel: het niet getrouw nakomen van de bestaande gebruiken, b. v. wanneer de een den ander geene behoorlijke geschenken aanbiedt, of zij elkander geen kennis geven, wanneer zij

zich tot het bijwonen van een feest naar eene andere plaats begeven; wanneer de bruidegom op het lappasa-feest zich niet tot zijne aanstaande schoonouders begeeft om deze daarmede geluk te wenschen of althans de redenen, die hem daarin verhinderen niet heeft bekend gemaakt; wanneer de bruid zich ergens heen wil begeven en daarvan geen kennis aan hare aanstaande schoonouders of aan haren aanstaanden man laat geven; wanneer der bruid ter oore komt, dat de bruidegom gedurende zijne verloving eene bijzit heeft en zich met andere vrouwen in stilte ophoudt; wanneer de bruidegom een speler of opiumschuiver is (*); enz.

Voorts het verschil van opinie omtrent het betalen van den soenrang of bruidschat; omdat die door de ouders van de bruid nog al eens willekeurig verhoogd wordt, b.v. door de bruidschat van *f* 48,— volgens den stand der bruid op *f* 88,— en die van *f* 88,— op *f* 160,— te stellen. Dit laatste heeft echter maar zelden, en dan nog alleen onder de mindere anakaraengs plaats, om op die wijze het huwelijk te verhinderen, vooral wanneer de een den ander niet genegen, of een ander huwelijksplan ontworpen is.

Alleen onder de prinsen van den bloede, doet zich het geval wel eens voor, dat een huwelijk wegens verschil in de betaling der soenrang niet doorgaat, zoo nl. de hoegrootheid der soenrang niet vooraf bepaald is; wat in den regel voor de dochters van vorsten niet wordt gedaan, omdat de hoeveelheid, drie en vijf katies (*f* 480,— en *f* 800,—), in alle landen bekend en dezelfde is.

En toch hebben zich voorbeelden voorgedaan, dat de bruidschat voor het sluiten van het huwelijk was bepaald,

---

(*) Indien hierop streng gelet werd zouden er weinig huwelijken in de Boeginesche Vorstenlanden gesloten worden.

en door de ouders van het meisje dan 5 katies en 5 tail of 10 katies en 10 tail (ƒ 880,— en 1760,—) als bruidschat gevorderd werd; hetgeen tot geschil en zelfs tot verhindering van het huwelijk aanleiding gaf.

De zooeven vermelde soenrang staat bekend onder den naam van „sompa-to sălling" (letterlijk de bruidschat bij de menschen van Sălling). De slaven door wie die bruidschat gebragt wordt, en alle voorwerpen van waarde, worden dan onder het bovenstaand bedrag begrepen.

4. *Gebruiken als de vrouw voor het eerst in zwangeren toestand verkeert.*

Zeven of acht maanden in dien staat zijnde, wordt er ter harer eere een feest gegeven, bekend onder den naam van „nipakado mangirang", dat is, haar datgene te eten geven, waarop zij belust is, of ook wel „ni sapoc battanna toe tijananga" den buik van de zwangere vrouw wrijven.

Tien of vijftien dagen voor dat het feest een aanvang neemt, worden de leden der familie, zoowel van den man als van de vrouw daarmede bekend gemaakt, en een ieder beijvert zich dan om het een of ander naar den smaak der zwangere vrouw gereed te maken (*), hetgeen haar op den dag van het feest wordt aangeboden, terwijl de genoodigden komen om het bij te wonen.

Wanneer de gasten verzameld zijn, en alles wat door de ouders en de leden der familie van man en vrouw voor het feest is gereed gemaakt, bijeen is, worden de man en de vrouw in hun huwelijksgewaad uitgedost, en neemt de vrouw op het midden en de man aan het voeteneinde van hun bed plaats. Regts en links van de vrouw zit eene sanro of vroedvrouw. De zwangere vrouw wordt daarna achterover gelegd, met de knieën omhoog en bij elkander;

(*) Men zoude dit een pique nike kunnen noemen.

en wordt in die houding door de naast haar zittende vroedvrouwen den buik betast en gewreven, en zoo, volgens hunne verloskundige begrippen, het kind op zijne plaats gebragt.

Nadat die kunstbewerking heeft plaats gehad, laat men de vrouw opstaan, en de man naast haar plaats nemen.

Daarna komt een van de voornaamste aanwezige princessen of andere voorname vrouwen, en biedt haar de opgedischte geregten aan. Zij (de zwangere vrouw) neemt dan, wat haar het best bevalt. Het overige blijft voor de gasten, die zich daaraan weder niet weinig te goed doen, en na den afloop van den maaltijd huiswaarts keeren.

Onder de geringe lieden wordt dit feest zelden gevierd.

5. *Gebruiken bij begrafenis.*

Om deze te doen kennen, geef ik hier eene korte beschrijving van de begrafenis eener vorstelijke vrouw, die ik kort geleden in de binnenlanden van Celebes heb bijgewoond.

Worden bij personen van de middel- en lagere klasse de lijken van de afgestorvenen onmiddelijk na het overlijden uit het slaapvertrek in het voorvertrek gebragt, om daar de gewone reiniging te ondergaan, bij vorsten en vorstelijke personen worden de lijken naar een tambing-tambing vervoerd, dat nevens of achter de woning staat, en bepaaldelijk voor lijkhuis moet dienen. Zulk een tambing-tambing is een kleine bamboezen pandoppo, die even als iedere andere woning met het front naar het oosten is gebouwd. De trap ervan staat aan de westzijde. Bij bedoelde gelegenheid die pandoppo binnentredende, vond ik de overledene in het midden van het gebouw, achterover op den rug, en met het aangezigt gekeerd naar het westen liggen, terwijl rondom het lijk gordijnen waren gespannen, om het zoo voor de aanwezigen verborgen te houden.

Aan haar hoofdeinde stonden eenige potten van verschillende vorm en gedaante, en waaronder zelfs een pot de chambre, die met water en bloemen gevuld waren, hetwelk dienen moest voor de reiniging en voorts de met wit katoen omkleedde piek en paijong, die de overledene tijdens haar leven tot staatsie gebruikt had, benevens eene hoeveelheid kapas of boomwol, en 2 niet brandende waskaarsen.

Regts en links van het lijk zaten een twintigtal vrouwen, door wie voortdurend stangie en doepa (wierook) gebrand, en treurliederen gezongen werden.

Als teeken van rouw droegen de vrouwen, gelijk gewoonlijk, een stuk wit katoen over den regterschouder, en hielden zij in de hand een ronde waaijer (*), die eveneens met wit katoen bekleed was, terwijl anderen aan de linkerzijde mede een stuk wit katoen over den schouder droegen, maar daarbij in de hand een houten kandelaar hielden, waarom heen een smalle strook wit katoen geknoopt was, en waarop een soort van waskaars stond.

Tegenover het front van het lijkhuis stond nog een kleinere pandoppo, waarin de voornaamste bloedverwanten, vrienden en bekenden van de overledene gezeten waren.

Tusschen de eene en de andere pandoppo in, zat ter linkerzijde op den grond op eenige rottangmatten de kalief of opperpriester en achter hem een dertigtal mindere priesters of goeroes, door wie eenige stukken uit den koran gepreveld werden; hetgeen met de treurliederen, die door de zoo even vermelde vrouwen gezongen werden, geen onaangenaam akkoord vormde, en mij aan de uitvaarten van de Roomsch Katholijken, vooral in Noord- en Zuid-Braband deed denken.

Nadat er eenigen tijd gezongen en gebeden was, ging

(*) Zie Matthes Ethnographische atlas, plaat 9, figuur 9.

men tot reinigen of wasschen van het lijk over, dat door vrouwen met water uit bovenvermelde potten, en achter de zoo even genoemde gordijnen gedaan werd, zoodat ik niet in staat was dit in zijne bijzonderheden te kunnen nagaan.

Onder de pandoppo, ter plaatse waar het lijk gewasschen werd, stond een bamboezen bale-bale of draagbaar, die met wit katoen was omkleed, en waarin in het midden een groote schotel stond, waar naast eene slavin gezeten was.

Het water, waarmede nu de overledene gereinigd werd, stroomde door de zoldering naar beneden, en kwam daar gedeeltelijk op de even vermelde baar en schotel en gedeeltelijk op de kleeding der slavin teregt, die daardoor, geheel en al nat werd, hetgeen, zoo het mij toescheen, haar minder aangenaam was.

Voor de dienst aldus bewezen werd der slavin, nadat het lijk ter aarde besteld was, hare vrijheid gegeven.

Ongelukkig was het eene reeds in jaren gevorderde vrouw, aan wie, naar ik vermeen, hare vrijheid meer tot last dan tot genoegen of geluk zijn zal; want hoe karig hare verzorging ook wezen mag, zoo geloof ik toch, dat het haar op haren leeftijd, moeijelijk zijn zal, zelf daarin te voorzien. En toch vermeenden de nagelatene betrekkingen, dat hiermede in het belang van de overledene een zeer groot werk van barmhartigheid gedaan werd.

Tegenover den trap, op een kleineren afstand van het gebouw werd een zwarte buffel geslagt en met het bloed van dat offerdier eenige voorwerpen besmeerd, die op en in het graf van de overledene moesten geplaatst worden, terwijl de kop van het dier op eenige pisang-stammen gelegd werd voor den trap van de pandoppo, waarin het lijk lag, met den snuit naar het westen gekeerd.

Nadat het lijk gewasschen was, werd het in een stuk

wit katoen gewikkeld en aan het hoofd- en voeteneinde goed digtgebonden.

Van de reeds vermelde kapas, werd als hoofdkussen gebruik gemaakt. Daarna werd het legmatje dwars voor den trap gelegd en met een bont gekleurde sprei overdekt.

Een hadjie, en achter hem nog drie anderen plaatsten zich daarop met het gezigt naar het westen, achter het midden van het lijk en prevelden een gebed. Dit verrigt zijnde, werd het lijk op eene kleine draagbaar gelegd, en met de beenen vooruit van den trap, die met wit katoen bekleed was, over den zooeven vermelden buffelkop naar beneden gedragen, en op een daartoe vervaardigden draagtoestel (*) overbragt, die zich op een afstand van ongeveer 25 schreden van het sterfhuis bevond.

Zoodra het lijk daarop geplaatst was, klommen eenige vrienden van de overledene er mede op, terwijl aan de vier hoeken zich ongehuwde vrouwen plaatsten, die alle van eene niet brandende waskaars voorzien waren.

Daarna nam de togt naar de begraafplaats, die gelukkig slechts een paar honderd schreden verwijderd was, een aanvang, voorafgegaan door eenige personen, die de paijong en de piek van de overledene, eenige potten met gewijd water, een bloemenkrans en eenige wierookvaten of potten droegen.

Ik zeide, dat de afstand van het lijkhuis tot de begraafplaats gelukkig maar een paar honderd schreden bedroeg, en heb alle reden daarvoor, want zoo het lijk nog

---

(*) Zie Dr. Matthes Ethnographische atlas, plaat 13, fig. 17. — Heeft de daar geteekende draagtoestel slechts 4 boomen, die welke ik hier bedoel had er 12 omdat ze voor eene vrouw van vorstelijken bloede bestemd was. Het aantal dier boomen is afhankelijk van den stand der overledenen. Vorsten en vorstelijke personen hebben er 12, de Tomarilalang 8, de leden van de hadat en mindere prinsen 6, galarrangs en andere hoofden 4, de mindere lieden 2.

eenige schreden verder had moeten gedragen worden, zoude het draagtoestel gebroken of de dragers voor het minst daaronder bezweken zijn, omdat het door meer dan 40 volwassenen bezwaard was.

Wel was het aantal dragers groot, maar juist dat overgroote aantal was oorzaak, dat zij hunne krachten niet gelijkmatig konden aanbrengen, zoodat de overlast op de minderheid der dragers neêrkwam.

Even als alles, wat door den inlander verrigt wordt, met een woest geschreeuw en getier plaats heeft, zoo was dit ook hier het geval, waardoor alle eerbied, die men in den regel bij het ter aarde bestellen van lijken aantreft, verloren ging.

Er had een geschreeuw en gejoel plaats, dat moeijelijk te beschrijven is, en meer wanorde dan stille eerbied veroorzaakte. Al schreeuwende en tierende werden de dragers voortgedreven en aangespoord hunnen last, niet te laten vallen, terwijl onder dit woest geschreeuw zich nog van tijd een schelklinkend gehuil van eenige vrouwen, die de overledene beweenden, liet hooren; een gehuil, dat niet zelden in een gebrul ontaardde; zoodat men moest denken, dat de vrouwen de kracht hunner longen wilden beproeven om haar gehuil zoo mogelijk boven het gejoel der dragende en jagende mannen te doen uitkomen en aan een ieder, maar vooral aan de naastbestaanden van de overledene te doen gelooven, dat zij over het verlies van hunne meesteres zeer bedroefd waren, terwijl men onder diezelfde bedrijven bij afwisseling sommige huilsters praten en lagchen zag, even alsof zij in een sagueerkroeg of op een groot feest waren.

Onder het wegdragen van het lijk werd van het draagtoestel rijst, djagong, oude dubbeltjes en duiten onder het volk gestrooid. — Zoodra het lijk de begraafplaats genaderd was werd het nedergezet en door den opperpriester met zijne onderpriesters beklommen, door wie nu

andermaal eenige gebeden voor de overledene gedaan werden.

Daarna werd het lijk, dat met een stuk wit linnen, en vervolgens met een gekleurde sprei overdekt was, en waarboven eenige met wit katoen bespannen zonneschermen gehouden werden, op een legmatje voor den grafkuil gebragt en door vier priesters, die zich in den kuil bevonden in het graf gelegd.

De grafkuil had eene diepte van p. m. 2, bij eene breedte van 1,5 en eene lengte van 3 Nederl. ellen. Op den bodem was hij aan de regter- of westzijde ter hoogte van p. m. ½, bij eene breedte van ¾ Nederl. el uitgehold. In dit uitgehold gedeelte, werd het lijk als ingeschoven, en wel zoo, dat het op de regterzijde, met het aangezigt naar het westen, het hoofd naar het Noorden en met de linker schouder boven, tegen de aarde kwam te liggen.

Dit verrigt zijnde, werd de opening, waarin het lijk lag met een zware plank, die de geheele lengte van het graf besloeg en p. m. 1,5 breed en 0,07 Nederl. el dik was, zorgvuldig digtgemaakt, zoodat er geene aarde op het lijk vallen kon.

Daarna werd de grafkuil met aarde gevuld, en door de zich daarin bevindende hadjies aangestampt.

Half gevuld zijnde, werden er twee met snijwerk versierde stukken hout, lang p. m. 2, breed 0,5 en dik 0,6 Nederl. el, in geplaatst, waarvan één aan het hoofd- en één aan het voeteneinde; die men beiden p. m. 1 Nederl. el boven den beganen grond liet uitsteken.

Vervolgens werd met het vullen van het graf voortgegaan, en toen het geheel gevuld was, werden eenige potten gewijd water door een priester daarop uitgestort, waarbij hij van het hoofdeinde, over de geheele lengte van het graf naar het voeteneinde ging.

Na de verrigting van deze godsdienstplegtigheid werd er een van pandangbladen (wilde ananas), en melatie-

bloemen vervaardigd net en daarover het bamboezen toestel waaronder het lijk gelegen had (*), over de geheele lengte van het graf uitgespreid, en boven de zooeven genoemde stukken hout (mesang genaamd) eene van diezelfde bladen en bloemen vervaardigde krans gehangen.

Vervolgens plaatste de opperpriester zich ter linkerzijde van het graf, en las andermaal een stuk uit den koran.

De goeroes ontvingen ieder als tsedeka ƒ 1,—, terwijl onder het volk eene waarde van ƒ 200,— aan oude dubbeltjes, volgens de uiterste wilsbeschikking van de overledene werd uitgedeeld.

Nadat de plegtigheid afgeloopen was keerde een ieder huiswaarts, alsof er niets had plaats gehad. Een slaaf met zijne vrouw, zijnde ook eene slavin, werden bestemd om gedurende de eerste honderd dagen het graf van de overledene te bewaken, waarvoor ook zij hunne vrijheid zouden verkrijgen.

b. Rouwbedrijven.

Over de rouwbedrijven voor den vorst spreek ik later in hoofdstuk III, aan het slot van het artikel „hofgebruiken". Dezelfde rouwbedrijven, die daar vermeld worden, hebben ook plaats voor personen, van vorstelijken bloede; maar terwijl zij voor den koning 100 dagen duren, duren zij voor deze 50, 40, 20 of 10 dagen, al naar gelang van ouderdom, rang en stand.

Bij menschen van minderen rang wordt door de vrouw over den man en de kinderen meer gerouwd dan door den man over vrouw en kroost.

De eenige rouw van den man bestaat daarin, dat hij gedurende eenigen tijd zich niet vrolijk toont en niet zingt, terwijl de vrouw gedurende 40 dagen of minder zich niet mag baden; zonder baadje, dus alleen met een sarong gekleed moet zijn en buiten komende een kaïn

(*) Zie Matthes Ethnographische atlas, plaat 13, fig. 18.

over het hoofd moet dragen, terwijl zij ook gedurende al dien tijd niet mag slapen op het bed, waarop haar man gestorven is.

Bij allen, zonder onderscheid, bestaat de gewoonte om gedurende de rouwdagen des middags tusschen 5 en 6 ure bloemen naar het graf te brengen, die dan bij vorstelijke personen onder 4 en bij minderen onder 2, en bij sommigen onder één hoog opgeheven paijong, met wit katoen er over gespannen, gedragen worden.

Ziet daar wat mij van de gewoonten en gebruiken in Boni bekend is. Vergelijkt men nu die van het volk met de gebruiken, die omtrent den vorst en personen van vorstelijke afkomst worden in acht genomen, dan zal men nog al verschil opmerken. Daarbij moet men in het oog houden, dat niemand het mag wagen gebruiken op te volgen, die eigen zijn aan een hoogeren stand dan waartoe hij behoort. Alleen in het geven van sedeka's mag een ieder zich met de vorsten en grooten gelijk stellen, omdat dit een werk van barmhartigheid ten behoeve van de overledenen is, en dus op een godsdienstigen grondslag berust. Evenwel is het waar, dat de bevolking van Zuid-Celebes en die van Boni in het bijzonder, al mag zij vele gewoonten der grooten niet navolgen, toch zeer veel werk maakt van feestelijkheden bij geboorte, haarsnijden, besnijdenis, tandenslijpen en huwelijk, en vooral van die plegtigheden, die ter eere van de overledenen plaats hebben.

i. Godsdienst.

De godsdienst, die door de bevolking van Boni, zoowel die, welke aan de kust als die, welke meer binnenslands en in het gebergte woont, beleden wordt, is de Mohammedaansche, tot wier omhelzing de Boegienezen omstreeks het jaar 1611 door Makassaren, met kracht van wapenen gedwongen zijn.

Ofschoon hunne bekendheid met den Islam zeer veel te wenschen overlaat en zij van den koran weinig meer kennen dan enkele brokstukken, die zij uit het hoofd hebben leeren opzeggen, volgen zij toch in het algemeen de uiterlijke vormen en gebruiken van het Mohammedanisme getrouwer op dan de Makassaren, maar zijn ook veel fanatieker dan de overige volken van Celebes, waartoe zij door den tegenwoordigen vorst, die zeer fanatiek is, niet weinig worden aangespoord.

Zij toch, die wenschen in 's vorsten gunst te deelen, eereposten en titels te verwerven, behoeven zich slechts in de nabijheid van 's vorsten zetel te vestigen, of zich dagelijks te vertoonen en den schijn aan te nemen van zeer godsdienstig en de leer van den profeet genegen te zijn; iets dat dan ook door velen, zoowel vrouwen als mannen gedaan wordt.

Dagelijks worden de gewone gebeden, 's morgen ten 4, 's middags ten 1, 's namiddags ten 3 en 's avonds ten 6 ure in 's vorsten woning verrigt en moet aan het gebed, dat op laatstgemeld uur plaats heeft, en tot 8 ure duurt het gansche gezin, zoowel kinderen als vrouwen, mannen en bedienden deel nemen, terwijl een ieder, die in de nabijheid van den vorst woonachtig is, zich beijvert om bij het avondgebed door een woest geschreeuw, dat niet zelden in een groot getier ontaart, zijne godsdienstige gezindheid aan den dag te leggen.

De priesters, waarvan de vorst zich als het hoofd beschouwt, worden door hem voor heilige en onfeilbare personen gehouden en moeten ook door het volk, zoo het niet in 's vorsten ongenade wil vallen, als zoodanig beschouwd en geëerd worden.

Dat de geestelijkheid daarvan ten nadeele van het volk en te haren voordeele ruim gebruik maakt zal wel geen uitvoerig betoog behoeven.

Nu zou men van een zoo met godsdienst dweepend

volk, dat daarbij zoo door zijnen vorst en de voornaamste hoofden wordt voorgegaan, ook mogen verwachten, dat het van vele of althans van enkele goede godshuizen en liefdadige instellingen voorzien ware, doch zoo men hunne godsdienstige gezindheid daarnaar beoordeelt dan komt men tot de overtuiging, dat het dienaangaande met den Boniër niet beter dan met de overige vorsten van Celebes gesteld is; want nergens wordt in dit uitgestrekte rijk eene messighiet of iets wat daarop eenigzins gelijkt aangetroffen. Slechts hier en daar vindt men verwaarloosde bamboezen loodsen, die den reiziger als messighiet's of godshuizen worden aangewezen. Zelfs de tengevolge van de rampen van den oorlog te Boni ingestorte steenen messighiet verkeert nu nog in denzelfden toestand als waarin die door dien oorlog gebragt is, niettegenstaande voor den opbouw door kommissarissen voor de Bonische zaken den leenvorst in 1860 eene subsidie van *f* 500,— verleend is, zoodat men, althans van hem had mogen verwachten, dat hij dat gebouw in een staat zou hebben gebragt, waarin men er weder gebruik van zou kunnen maken.

j. Taal en literatuur.

Na al het voorafgaande, zou het hier de geschikte plaats wezen, om een en ander over de nog zoo weinig bekende taal en literatuur der Boeginezen mede te deelen.

Daar ik echter te weinig daarmede bekend ben om er veel van te kunnen zeggen, zoo bepaal ik mij met hieromtrent den belangstellenden lezer te verwijzen naar de eerlang in het licht te verschijnen werken van Dr. B. F. Matthes, van wiens Boeginesche Chrestomathie dezer dagen de 1ste aflevering in druk is verschenen (*); terwijl ik thans overga tot een onderwerp, dat meer tot mijne zaak behoort, namelijk tot het bestuur en de maatschappelijke inrigting van Boni.

(*) Dit werd geschreven op het einde van het jaar 1863. Red.

Het volgende hoofdstuk wensch ik te wijden aan de vermelding van eenige bijzonderheden dienaangaande.

HOOFDSTUK III.

HET BESTUUR EN DE MAATSCHAPPELIJKE INRIGTING VAN BONI.

a. Regering.

De regeringsvorm in Boni is gedeeltelijk van monarchalen, gedeeltelijk van aristocratischen aard. Beide elementen zijn echter zoodanig vereenigd, dat het laatste verreweg de overhand heeft; want berust ook al het hoogste gezag in handen van den vorst, hij kan niets verrigten zonder zijne rijksgrooten, wier invloed zich in alles doet gevoelen, terwijl het volk, althans de mindere man, in staatszaken volstrekt niets te zeggen heeft, maar zich lijdelijk aan de aristocratie onderwerpen moet.

Mij voorstellende een en ander over deze regering mede te deelen, moet ik vooraf opmerken, dat het hoogst moeijelijk is van het bestuur, zooals dat in Boni bestaat, eene juiste beschrijving te geven of het met het onze te vergelijken.

Voor die moeijelijkheid bestaan verschillende oorzaken. Vooreerst de geheimhouding en achterdocht, waarmede dit volk nog steeds bezield is; verder het gebrek aan letterkundigen onder de mannelijke bevolking, waarvan het natuurlijk gevolg is algemeene onbekendheid met hunne eigene beschrevene wetten en instellingen; voorts het weinige vertrouwen dat men kan stellen in hunne mededeelingen, die door gedurige overlevering zóó veel van het oorspronkelijke hebben verloren, dat men daarop niet durft afgaan, en eindelijk het bezwaar dat er in gelegen is om de weinige beschrevene wetten, die de Bonieren hebben, magtig te worden.

Ik zal mij dus alleen bepalen met de zamenstelling der regering, en het vermelden van de titels en werkzaamheden der onderscheidene leden; de laatsten voor zooveel ik die door mededeeling van dezen en genen, en uit eigen opmerking, zoowel gedurende mijn vroeger als tegenwoordig verblijf in dit rijk ben te weten gekomen.

De regering in Boni bestaat:

1°. uit een Leenvorst met den titel van Aroem Pone, ook wel Patta-mangkaoeë (dat is de regerende vorst).

Hij werd vroeger door de hadat in overeenstemming met de aristocratie gekozen en in zijne waardigheid bevestigd. Thans moet de bevestiging, naar aanleiding van artikel 26 van het op den 13^{en} Februarij 1860 te Palakka gesloten kontrakt, door het Gouvernement plaats hebben.

2°. uit een Rijksbestierder, met den titel van Tomarilaläng (*).

Hij is het hoofd van de hadat (de aroe pitoe), door wie hij vroeger onder 's vorsten goedkeuring werd gekozen, aangesteld, en uit zijne waardigheid ontslagen. Thans moet de aanstelling en het ontslag, naar aanleiding van artikel 27 van het hiervoren vermelde kontrakt aan de goedkeuring van het Gouvernement worden onderworpen en moet hij door hetzelve beëedigd en in zijne waardigheid bevestigd of daaruit ontslagen worden.

Hij is, zooals hiervoren gezegd is, het hoofd van de hadat, of den Rijksraad, door wien alle zaken van justitie, politie of van huishoudelijken aard behandeld en afgedaan worden; zoodat hij als de president der Bonische regtbank, zoowel in burgerlijke- als in strafzaken te beschouwen is. Hij moet van vorstelijken bloede, en een zijner voorouders Tomarilaläng van Boni geweest zijn, doch hij kan zoo-

(*) Tomarilalang beteekent letterlijk: "de man, die binnen is", bij den vorst n.l. Hij draagt dezen titel wegens de intime of naauwe betrekking, waarin hij tot den vorst staat.

lang hij die waardigheid bekleedt, nimmer aanspraak op den troon van Boni maken.

Volgens de bestaande adat mag niemand den vorst naderen zonder vooraf daartoe de vergunning van den Tomarilalăng verkregen te hebben; zelfs vreemde vorsten, gezanten en prinsen zijn in Boni komende aan dit gebruik onderworpen.

Hierdoor behoudt de Tomarilalăng, wanneer dat gebruik strikt wordt opgevolgd, een ruim veld tot willekeurige handelingen; want niemand zal het wagen den vorst te naderen, zonder vooraf daartoe de toestemming van zijn eersten staatsdienaar verkregen te hebben, en die toestemming wordt hem natuurlijk niet gegeven, zoo hij zich over uitspraken of handelingen van den Tomarilalăng of diens gunstelingen te beklagen heeft.

De vorst, die zich zelden anders dan in de gedaante van een afgod aan het volk vertoont, blijft alzoo, al bezit hij ook de deugd van een strikt regtvaardig vorst te zijn, vreemd aan het onregt en de willekeur, die zijn volk worden aangedaan.

De Tomarilalăng is ook Aroeng Oedjoeng of Tomarilalăng malolo, en als zoodanig het hoofd der palies (vasallen), tot wie alle bevelen van den vorst, door zijne tusschenkomst worden overgebragt; in het kort, hij is de eerste staatsdienaar van het rijk, het werktuig waardoor het geheele Bonische bestuur in beweging gebragt wordt, en die daarop alzoo eenen grooten invloed, ten goede of ten kwade kan uitoefenen.

3°. uit de leden van de hadat, onder den eigenaardigen titel van Aroe Pitoe, (*) als:

Aroeng oedjoeng of Tomarilalăng malolo.

(*) Aroe is vorst, en pitoe is zeven. Aroe Pitoe beteekent dus: „de zeven vorsten."

Aroe tanette ri attang.
Aroe ta.
Aroe tibodjong.
Aroe pontjeng.
Aroe tanette ri awang, en
Aroe matjege.

Deze betrekkingen zijn zoowel in de vrouwelijke als mannelijke linie erfelijk en gaan gewoonlijk van den vader op den zoon of de dochter over.

De Tomarilaläng is, zooals even is gezegd, tevens aroeng oedjoeng. Aan laatstgemelde betrekking is die van Tomarilaläng malolo onafscheidelijk verbonden. Die van Tomarilaläng en aroeng oedjoeng kunnen door verschillende personen bekleed worden, hetgeen echter zelden plaats heeft.

De leden van de hadat zijn, zooals onder 2°. omschreven is, met den Tomarilaläng verpligt de belangen van den vorst, het land en het volk te behartigen; zoodat alle zaken aan hun bestuur onderworpen zijn, met uitzondering evenwel van die, welke den handel en de scheepvaart, inkomende en uitgaande regten, de ankerage gelden, en die, welke de godsdienst en het huwelijk betreffen, welke zooals nader zal blijken, tot de attributen van den sjahbandhar, en den priesterraad behooren.

Zij zijn leden van de regtbank en genieten even als de Tomarilaläng daarvan hun voordeel; zij hebben bovendien ieder afzonderlijk het regt kleine boeten aan het volk op te leggen, waarin zij zich echter meer dan eens ongestraft, ja zelfs onopgemerkt tebuitengaan, wat zich te gereeder laat begrijpen, wanneer men in aanmerking neemt, dat de meesten, zoo niet allen uit vorstelijken bloede geboren zijn, maar geene middelen hebben en toch op vorstelijke wijze, en dus ten koste van het volk, willen leven.

Iedere Aroe pitoe heeft nog een soelewatang, en deze

een mado als plaatsvervanger onder zich, door wien zij bij verhindering, in den rijksraad of in andere door hen te verrigten diensten vervangen worden.

Bij het behandelen van groote en belangrijke zaken nemen zoowel de mado's als soelewatangs zitting in den rijksraad, en alleen de Tomarilalăng, als het hoofd van dien raad, heeft het regt hun voorschriften of bevelen te geven.

4°. uit den Djematongăng. De Djematongăng is het hoofd der 40 zendelingen, die Boni heeft om de bevelen en brieven van den vorst en de hadat, in alle rigtingen van het land over te brengen.

Hij neemt als medelid van de hadat ook zitting in den rijksraad en zorgt, dat de personen, die daarvoor verschijnen moeten, behoorlijk zijn opgeroepen, terwijl hij tevens dien raad in sommige zaken inlichtingen moet geven; omdat hij, hoofdzendeling, gecenseerd wordt met alle bevelen, die zoowel vroeger als voor het tegenwoordige van den vorst of den rijksraad zijn uitgegaan, bekend te zijn.

Men beweert zelfs, dat bij het vergaderen van de leden der hadat, wel een of twee hunner, maar nimmer de Djematongăng ontbreken mag.

5°. uit een anrong-goeroe anakaroeng (*). De anrong-goeroe anakaroeng is ondergeschikt aan den Tomarilalăng; hij is het hoofd van de anakaroengs, jonge prinsen, die geene waardigheid in het bestuur bekleeden, maar die, als de vorst zich ergens heen begeeft met het dragen van zijn sieriedoos, kwispeldoor, waterketel enz. belast zijn, met welke zaken zij hem steeds vooruitloopen.

6°. uit een toemalompona toewangke.

Deze is opperhoofd van de toewangke's, de afstamme-

(*) Anrong-goeroe beteekent een leermeester, een hoofd, en anakaroeng, prins.

lingen van den grooten Aroe Palakka, Torisompae Matinrowe ri Bontowala en heeft in die betrekking nog een onderhoofd onder zich, met den titel van anrong-goeroena toewangke. De toewangke's behooren zoowel in oorlogstijd als in vrede tot het voornaamste gedeelte van 's vorsten lijfwacht. Zij zijn verpligt den vorst overal te volgen, doch bij het doen van binnenlandsche togten volgt hem slechts de helft, terwijl de andere helft tot bewaking van 's vorsten familie en verblijf achterblijft. De betrekking van toemaiompona toewangke kan alleen door hem, die uit een wettig huwelijk geboren is bekleed worden. Hij wordt door den vorst gekozen en aangesteld, zoodat zijne betrekking niet altijd in de familie erfelijk is.

7°. uit vier anrong-goeroe's pakoelawing epoe.

Dit zijn de hoofden van de mindere volgelingen (pakoelawing epoe's) van den vorst, die hem zoowel in zijn verblijf als op zijne reizen moeten bedienen, en uit verschillende negorijen en kampongs voor zekere tijden geleverd worden.

8°. uit twaalf soero's of zendelingen, die dienen tot het overbrengen van brieven en bevelen, zoowel in als buiten 's lands. Zij behooren 40 in getal te zijn, maar zijn echter zelden voltallig. Het teeken hunner waardigheid bestaat in een donkerbruine rottingstok, die de gedaante van eene kronkelende slang heeft, en die door niemand mag worden aangeraakt. Zij, die zich daaraan schuldig maken worden ten voordeele van den zendeling met eene boete van *f* —,50 tot *f* 2,— gestraft. Hunne overige inkomsten zijn karig en bestaan alleen uit de opbrengsten van een paar padievelden en in hetgeen zij van dezen en genen krijgen.

9°. uit eenige parännoengs of omroepers, waarvan er één, zijnde eene vrouw, speciaal aan den Tomarilaläng is toegevoegd, en die alleen gebezigd wordt om mondelinge boodschappen aan voorname prinsen over te brengen.

10°. uit een eersten en een tweeden djoeroebasa (tolk) voor de Maleische taal.

Hunne geoefendheid in die taal laat echter zeer veel te wenschen over.

11°. uit twee djoeroetoelissen (schrijvers), waarvan de een voor het schrijven van officiële en de andere voor partikuliere brieven van den vorst aan zijne familie of vrienden gebezigd wordt; en

12°. uit een bijna ontelbaar aantal mindere hoofden, onder den titel van aroes, anrong-goeroe's, soclewatangs, pabitjara's, gälla's, djännangs, mados en madanrängs.

b. Het krijgswezen.

In vredestijd wordt niets aangewend om het rijk in een verdedigbaren staat te houden. Men vangt daarmede dan eerst aan wanneer men een oorlog te wachten heeft of dien tegen anderen voeren wil.

Zoodra dit het geval is wordt de bevolking, zoowel die der vasallen als die, welke onder het direkt gebied van den vorst behoort, te wapen geroepen en waar men vermeent dat die noodig zijn, versterkingen aangelegd.

Eene geregelde gewapende magt wordt dus door Boni niet aangehouden.

De hoofden die tot het krijgswezen behooren zijn:

de poengawa,

de doeloengs van Lamoeroe, Sieboeloe, Adjang-alä, Pitoempanoewaë, Lilie ri laoe, Talloen limpo ri awang en Wawa-Boeloe ri awang,

de panghoeloe lomponadjowaë (*),

de anrong-goeroes panghoeloe djowa (†),

de anrong-goeroena djowa sira toeë (§),

(*) d. i. »het grootste hoofd des volks.

(†) d. i. »de kleinere hoofden des volks.

(§) d. i. »het hoofd over de 100 volgelingen.

de anrong-goeroeng djowa pattampoeloewë (*),
benevens nog eene menigte hoofden met den titel van kapitang (kapitein).

Van al die hoofden is in oorlogstijd de Poengawa, en in vredestijd de panghoeloe lompona djowaë, de eerste of hoogste persoon.

Aan een opperbevelhebber moet hier echter niet gedacht worden, want even als in hun bestuur, wordt ook bij het krijgswezen, tengevolge der veelhoofdigheid en van de algemeene onkunde in de krijgswetenschap niet zelden wanorde en groote verwarring, altans groot gebrek aan eensgezindheid aangetroffen: terwijl, zooals nader blijken zal, ondergeschiktheid van den minderen aan den meerderen veldheer, vooral bij de doeloengs, tegenover den Poengawa, niet bekend is en deze dientengevolge ook weinig als de hoogste veldheer geëerd wordt.

De poengawa, het grootste gedeelte der doeloengs en de panghoeloe lemponadjowaë, waarvan de eerstgenoemden gewoonlijk in vredestijd niet in funktie zijn maar slechts dien titel voeren, worden door den vorst gekozen en aangesteld. Voor die aanstelling is krijgskundige kennis echter geen vereischte.

Het is voldoende dat zij van hooge geboorte zijn en bij de eene of andere gelegenheid eene in het oog van den vorst of van het volk stoute daad verrigt hebben, waardoor zij den naam van dapper te zijn verkregen hebben.

De betrekking van doeloeng, waaraan tevens het bestuur over een landschap of distrikt is verbonden, wordt veelal als erfelijk beschouwd en gaat in de meeste gevallen van den vader op den zoon en bij ontstentenis van dezen op een lid van de vorstelijke familie of op een gunsteling over.

(*) d. i. »het hoofd over de 40 volgelingen.

Wat nu van zoodanige veldheeren en krijgsoversten met gedwongen onbezoldigde en ongeoefende krijgsknechten te wachten is, heeft de ondervinding en vooral de jongste met dit rijk gevoerde oorlog voldoende bewezen.

In vredestijd wordt de poengawa door den panghoeloe lomponadjowaë vervangen, die als het hoofd van de politie te beschouwen en daarvoor bij den vorst verantwoordelijk is. Doch men stelle zich hier geen magistraatspersoon voor, die voor de veiligheid van personen en goederen zorgt, die misdadigers opspoort en deze, hetzij voor altijd of voor eenigen tijd voor de maatschappij onschadelijk maakt, maar wel een hoofd, wiens eenige taak het is 's vorsten persoon en eigendommen te allen tijde te beschermen en te bewaken, zijne bevelen, hoe willekeurig ook, te doen eerbiedigen en hen, die daartegen zondigen of er geen gevolg aan geven, gewelddadig van alles te berooven, hunne vrouwen en kinderen tot slaven te maken, of hen om het leven te brengen, iets waarvan door dit hoofd niet zelden een schandelijk misbruik wordt gemaakt.

Zijne betrekking is dan ook voor het volk veeleer als die van een bestraffenden duivel dan als die van een beschermenden engel te beschouwen.

Men begunstigt gewoonlijk met die hooge en winstgevende betrekking personen, die na aan den vorst of aan zijn huis verbonden zijn of hoog bij hem in gunst staan.

De tegenwoordige panghoeloe lomponadjowaë is een onechte zoon van den tegenwoordigen leenvorst, verwekt bij zijne bijzit Djora. Hij is een jong mensch van ongeveer 17 jaren, die, zooals van zijn leeftijd te verwachten is, nog weinig energie of zelfstandigheid bezit. Zijn uiterlijk is echter niet ongunstig, doch steunende op den invloed zijner moeder, is hij nu reeds onverdragelijk trotsch, en kan van hem een echt tijran voor het volk verwacht worden, tenzij de dood van zijnen vader, waarmede ook

de invloed zijner moeder zoude gedaan zijn, daarin verandering brengen mogt.

Eenige hoofden, waarvan de titels hiervoren reeds vermeld zijn, en een paar honderdtal djowa's (volgelingen) staan den panghoeloe lompona djowaë in de uitoefening zijner funktiën ter zijde.

Op hem rust ook de verpligting den vorst met al zijne volgelingen of een gedeelte daarvan gewapend te volgen en te bewaken.

Bij het houden van groote vergaderingen, feesten of andere volksbijeenkomsten in 's vorsten woning of nabijheid is hij verpligt voor de woning de wacht te houden, en de orde te bewaren.

De djowa's zijn uit verschillende distrikten, landschappen of kampongs bijeengebragte kontingenten, die hunne benaming, zooals djowa-siratoeë, djowa pattampoelowe enz. ontleenen aan het aantal, dat een of meer landschappen of distrikten hebben bijeengebragt.

Zij worden zoowel als huisbedienden voor den vorst als tot het doen van gewapende togten gebruikt, terwijl den tijd, dien zij tot het verrigten van deze diensten moeten blijven onbepaald en afhankelijk is van den vorst en van den panghoeloe lompona djowaë. Zij staan onder het onmiddelijk gezag van den laatstgenoemde (*), die voor zijne handelingen en bevelen alleen verantwoordelijkheid aan den vorst verschuldigd is.

Bij zijne aanstelling ontvangt deze panghoeloe uit handen van den vorst, in tegenwoordigheid der leden van de hadat, van zijne en van meer andere hoofden, als teeken zijner waardigheid een kalewang, die door de Bonieren pabadjalalăng (weguitkapper) genoemd wordt en waarmede hij tandakkende den eed van trouw voor den vorst aflegt.

(*) Ook aan zijne onderhoofden zijn zij gehoorzaamheid verpligt.

c. Wijze van oorlogvoeren der Boeginezen en andere volken op Zuid-Celebes.

Voor ik die wijze van oorlogvoeren beschrijf, dien ik, als inleiding voor dit onderwerp, eenige woorden te laten voorafgaan.

Vooreerst moet ik opmerken dat, terwijl de voorafgegane schetsen alleen op het Leenvorstendom Boni betrekking hebben, ik thans, bij de vermelding van deze aangelegenheid ook de andere volken der verschillende vorstenlanden op Zuid-Celebes in mijne beschouwing opneem, omdat de oorlogen, de oorzaken daarvan en de wijze waarop zij worden gevoerd, overal op dit schiereiland dezelfde zijn.

Mijne tweede opmerking betreft den aard der oorlogen tusschen deze volken onderling. Men zou zich daarvan een zeer verkeerd denkbeeld vormen, zoo men die met de tegenwoordige europesche oorlogen zou willen vergelijken.

Wat hier oorlogen worden genoemd waren en zijn weinig meer dan stroop- of rooftogten op grootere of kleinere schaal, waarbij de bestaande voorschriften of overleveringen aangaande het oorlogen, evenmin als die aangaande het bestuur, den handel, de scheepvaart enz. maar zelden worden in acht genomen en waarbij het verbranden van kampongs en van alleen staande huizen en het rooven van menschen en vee in den regel de grootste heldendaden zijn, die verrigt worden.

Zijn dergelijke oorlogen, die hier, even als bij de overige indische en andere onbeschaafde volken, maar al te dikwijls voorkomen, hoogst verderfelijk voor den bloei des lands en de welvaart der bevolking, men begrijpt gemakkelijk, dat zij moeijelijk kunnen worden tegengegaan zoolang wij niet bij magte zijn ons gezag alhier met meer klem te doen gelden en eerbiedigen, en zoolang Celebes nog door zoo vele heerschzugtige en roof-

gierige vorsten en vorstjes bestuurd wordt, waaronder niet zelden groote dobbelaars en opiumschuivers worden aangetroffen.

Intusschen mag ik toch niet nalaten op te merken, dat het met die oorlogen tegenwoordig beter dan vroeger gesteld is. Vergelijken wij in dit opzigt het tegenwoordige met het verleden dan ontwaart men, dat dergelijke oorlogen tegenwoordig niet meer veelvuldig plaats hebben en niet zoo bloedig en verwoestend zijn als voorheen.

Vraagt men naar de oorzaak van dit gunstige verschijnsel, ik kan die niet aan meerdere beschaving toeschrijven, want al zijn de vorsten en het volk hier meer dan twee eeuwen in aanraking met de Europeanen geweest, de beschaving is er toch nog zoo weinig doorgedrongen, dat er te dezen aanzien van geen vooruitgang gedurende dat tijdsverloop sprake kan zijn.

Mijns inziens moet bedoeld verschijnsel grootendeels worden verklaard uit de bestaande kontrakten en de daarin naar tijdsomstandigheden aangebragte verbeteringen. Hierdoor toch werd de heerschappij van den magtigen over den minderen vorst eenigzins beperkt en tevens aan het Nederlandsch-Indisch Gouvernement het regt gegeven, om bij geschillen, waarvan bloedige en verwoestende tooneelen te wachten waren, als bemiddelaar en gebiedend scheidsregter tusschenbeiden te treden.

Men ziet dan ook, dat in die landen, waar het gouvernement nog geen kontrakt van vriendschap met de vorsten heeft aangegaan, en men dientengevolge weinig met ons in aanraking komt, nog de meeste onderlinge geschillen plaats vinden.

Eene andere oorzaak van bedoeld gunstig verschijnsel moet geacht worden gelegen te zijn in den val van Boni.

De geschiedenis van dat rijk en die zijner vorsten leert het ons duidelijk, dat Boni steeds het middelpunt geweest is, waaruit de meeste bloedige gevechten hunnen oorsprong

vonden. De heerschzucht toch en het staatkundig belang dier vorsten bragt hen er toe de onderlinge twisten aan te hitsen en in de meeste gevallen te hunnen voordeele een der partijen te ondersteunen. Aan deze wijze van handelen heeft Boni meer dan aan eigen energie en moed zijne grootheid te danken gehad, want niet zelden maakte het zich aldus meester van een gedeelte van andere rijken, in bezit waarvan het ongestoord gelaten werd, eensdeels omdat het ons aan middelen ontbrak het daarin tegen te gaan en anderdeels, omdat men er vrees voor koesterde, dewijl men dat rijk altijd grooter en magtiger heeft geacht dan het in werkelijkheid was.

Na deze opmerkingen ga ik over tot het beantwoorden der vraag hoe die zoogenaamde oorlogen op Zuid-Celebes gevoerd worden.

Zooals bekend en vroeger gezegd is, heeft noch Boni, noch Gowa, noch Wadjo, noch een der andere rijken een staand leger, of althans eene geregelde krijgsmagt, die als zoodanig geregeld onderhouden en in den wapenhandel geoefend wordt. Men begrijpt dus van zelve, dat het oorlogen hier zeer verschillend van dat in Europa moet wezen.

Ziet hier hoe het alles toegaat. Wanneer de vorsten dezer landen tot een onderlingen strijd wenschen over te gaan, verzamelen zij allereerst de rijksgrooten en andere voornaame personen des lands, die zij met hun voornemen, de aanleiding daartoe en hetgeen zij ter uitvoering daarvan reeds verrigt hebben, bekend maken.

Men onderzoekt en overweegt dan of de kwestie van dien aard is, dat zij niet anders dan door kracht van wapenen is uit den weg te ruimen. Is dit het geval, dan wordt aan de tegenpartij, door middel van zendelingen, kennis gegeven dat men haar den oorlog wil aandoen en daarbij tevens den tijd wanneer en de plaats waar die gevoerd zal worden opgegeven.

Op de opgave van den tijd is zelden staat te ma-

ken. Meer dan eens toch wordt daarin verandering gebragt en de beslissing van den twist zoodoende verschoven.

Eenige dagen voor den aanvang van den strijd worden door beide partijen de rijkssieraden op het open veld, althans buiten hunne gewone bewaarplaats gebragt en daar met het bloed van een buffel of ander offerdier besmeerd. Bij die gelegenheid heeft gewoonlijk een volksfeest plaats, dat „lokka ma tjera bate" (het vaandel met bloed besmeren) genaamd wordt en waarbij de hoofden en prinsen mangaroe, d. i. dansende en met ontbloote kris in de hand den eed van trouw zweren (*).

Het is mij niet bekend of voor den aanvang van het gevecht ook wigchelaars, waarzeggers of andere dergelijke personen geraadpleegd worden; men beweert van niet, maar zeker worden het de priesters gedaan, die den dag bepalen, die bij hen als een gelukkige voor het aanvangen van den oorlog bekend staat. — Eenmaal tot den oorlog besloten zijnde, wordt daarvan aan de hoofden en onderhoofden kennis gegeven, en hun daarbij tevens gelast om het tot den strijd benoodigde volk te verzamelen en later te zorgen, dat het op de daartoe bestemde plaats aanwezig is.

Zoodanige kennisgave geschiedt gewoonlijk door de zoogenaamde „bila-bila moesoe", en wordt beschouwd als eene algemeene aankondiging aan het volk, dat er een oorlog met een der naburige vorsten te verwachten is (†).

De keuze en de verpligting van dat gedeelte van het volk, hetwelk ten strijd opgeroepen wordt, is onbepaald en regelt zich, wanneer er regels worden in acht genomen, naar de sterkte der mannelijke bevolking van het landschap, het distrikt of de kampong, waar die oproeping

(*) Zie eenige proeven van mangaroe op bladzijde 55 en vlg. van het Boeginesche heldendicht op den eersten Bonischen veldtogt, van Dr. B. F. Matthes.

(†) Vergelijk daaromtrent Dr. Matthes woordenboek pag. 206 op bila no. 4, en pag. 5 van de inleiding van meergenoemd heldendicht.

plaats heeft, en naar de sterkte van de tegenpartij, waarmede men den strijd wenscht aantegaan. Een ieder, die wordt opgeroepen is verpligt aan den strijd deel te nemen.

Kan men zich echter bij het op te roepen kontingent tot eene keus bepalen, dan neemt men bij voorkeur:

1°. diegenen, welke reeds vroeger ten strijde geweest zijn, of bij het Nederlandsch-Indische leger gediend hebben; en

2°. zooveel mogelijk ongehuwden, die naar gissing tusschen de 14 en 40 jaren oud zijn.

Zij, die niet mede ten strijde trekken, zijn verpligt de kampongs, de achterblijvende vrouwen en al wat door de ten strijde trekkenden wordt achtergelaten te bewaken.

Eene geregelde aanvulling of remplacering van de buiten gevecht geraakte personen heeft geen plaats. Gekwetsten en zieken worden zooveel mogelijk door de bij hen zijnde familie betrekkingen verzorgd en van het slagveld weggevoerd, terwijl de gesneuvelden, zoo het maar eenigzins doenlijk is, op eene veilige plaats, zoover mogelijk van het tooneel des oorlogs verwijderd, worden begraven.

Aanvoerders, invloed hebbende of adelijke personen worden altijd, zoowel wanneer zij gekwetst of ziek, als wanneer zij gesneuveld zijn, naar de graven hunner voorouders, of naar hunne woonplaats teruggebragt, hoever die plaatsen ook van het slagveld verwijderd zijn; want men rekent het eene zeer groote schande om de gesneuvelden of gekwetsten, vooral die van hooge geboorte, op het slagveld achtertelaten.

De tijd, dien de opgeroepenen verpligt zijn onder de wapen of ten strijde te blijven, is niet bepaald, maar is van vele omstandigheden afhankelijk. Gewoonlijk blijven zij zoolang als hun voorraad vivres zulks toelaat, tenzij zij zich daarvan in de nabijheid, waar de strijd gevoerd wordt, kunnen voorzien.

Is dit niet het geval, dan keeren zij bij gedeelten naar

hunne kampongs terug, worden door andere vervangen of begeven zich, na op nieuw van levensmiddelen te zijn voorzien weder naar het tooneel des oorlogs terug.

Het volk heeft alzoo in zijn eigen onderhoud te voorzien. Voor de voeding van den opperbevelhebber en zijne ondergeschikte veldheeren wordt door den vorst zorg gedragen; voldoet hij niet aan die verpligting, zooals weleens plaats heeft en is hun medegebragte voorraad, waaronder opium als een der eerste behoeften moet beschouwd worden op, dan volgen zij het voorbeeld van hunne minderen, keeren huiswaarts en voorzien zich van nieuwen voorraad, of verwijderen zich voor goed, zoo namelijk de kans des oorlogs en het vooruitzigt om een voordeeligen buit te kunnen maken, niet gunstig staat.

Dit laatste heeft vooral dikwijls plaats met hen, die zich aan het hoofd van eene hulpbende uit andere rijken gesteld hebben.

Het aanleggen van magazijnen, voor levensbehoeften of van voorraadschuren voor het volk is bij de vorsten in dit gewest eene ongekende luxe. Het volk voorziet, zooals boven gezegd is zelf in zijne behoefte, en leeft voor het grootste gedeelte van den tijd van hetgeen zij aan rijst, djagong, aard- en boomvruchten, karbouwen of paarden in de nabijgelegene kampongs en tuinen kunnen rooven of van hunne tegenpartij buit maken (*).

De wapenen der zoogenaamde infanterie of voetknechten zijn krissen, klewangs, werpspiessen of andere lansen, terwijl eenigen met draagbare vuurwapens, zooals buksen, donderbussen of geweren gewapend zijn.

Al die vuurwapenen hebben silex- of vuursteensloten, en bevinden zich in het algemeen in een zoodanigen verwaarloosden toestand, dat het nog onzeker is, of daar-

(*) Het paardenvleesch wordt door het volk van Zuid-Celebes verreweg boven ander vleesch verkozen.

mede meer schade onder den wijand dan wel onder de gebruikers wordt aangerigt.

Slag- of perkussiegeweren worden weinig gebruikt. De meeste vorsten en hoofden verkiezen nog steeds het silex- boven het slaggeweer, omdat zij zich maar zelden van de daartoe benoodigde slaghoedjes kunnen voorzien en de geringe man daarmede niet weet om te gaan.

Men heeft slechts enkele vorsten en prinsen, die, hoewel meer voor staatsie dan voor gebruik, van eenige slaggeweren voorzien zijn.

De wapening der kavallerie of ruiterij bestaat almede uit een kris en een of meer lansen, waaronder de voor den ruiter onmisbare lasso of striklans behoort. Ook dragen zij veelal, vooral de aanvoerders een maliënkolder (badjoe-rante) en lamena, wat ook door sommige infanterieaanvoerders en minderen gedragen wordt.

Het eerstgemelde kleeding- of wapenstuk heeft de gedaante van een mansborstrok met mouwen en eene afmeting van 0.63 Ned. el lang en 0.58 breed.

De mouwen hebben gewoonlijk voldoende lengte om den arm voor twee derden te kunnen bedekken.

Het wordt vervaardigd van goede stalen, ijzeren of koperen, aan elkander gesoldeerde ringetjes, die eene grootte van ongeveer 0.005 Ned. el in middellijn hebben.

De lamena is als het even vermelde een wapenkleed, dat zeer veel overeenkomst heeft met de voormalige, bij het Nederlandsche leger in gebruik zijnde kurassen; met dat onderscheid, dat het borst- en achterstuk niet van geplet ijzer, maar even als de bretels van de bedoelde kurassen van koperen of stalen op elkander gelegde schulpen of schubben vervaardigd is.

Zij worden echter zeer weinig meer aangetroffen, daar ze, zooals men zegt, niet meer worden aangemaakt.

De zwaarte van die wapenkleederen is, van het eerst-

gemelde van 3.95 tot 5.43 Nederl. pond en van het laatstgenoemde, naar men zegt, een weinig zwaarder.

De badjoe-rante is alleen bestand tegen diep indringende kris- en lanssteken, en van goed staal vervaardigd biedt het weerstand tegen ligte kalewang- en sabelhouwen.

De lamena, zeggen de inlanders, zou ook tegen den geweerkogel, zelfs tot op een afstand van 100 passen bestand zijn.

Ik ben echter die meening niet toegedaan. Naar de konstruktie en bestanddeelen (schulpen of schubben) te oordeelen, waaruit dat wapenkleed is zamengesteld, geloof ik, dat het zelfs op een afstand van 300 en meer passen nog door den geweer- en vooral door den menië-geweeren bukskogel doorboord wordt, en even als de badjoerante alleen tegen blanke wapenen bestand is.

De patronen of andere medegevoerd wordende ammunitie worden in een van stroo gevlochten, in een linnen of ook in een van beestenvel vervaardigd zakje bewaard.

Dat zakje heeft den vorm van een patroontasch, doch overigens veel overeenkomst met een kleine broodzak, en wordt met een linnen band over den regterschouder gedragen, terwijl daarin ook nog andere benoodigdheden, zooals een kokertje met los kruid, eene hoeveelheid uit elkander geplozen saoe (*), om tot proppen gebezigd te worden, zoomede vuursteenen, schroevendraaijer, aftrekker enz., bewaard worden.

Hunne overige of inheemsche wapens, waarvoor zij veel zorgdragen, bevinden zich in den regel in goeden en sommige in een vergiftigen staat.

Van artillerie maken zij geen gebruik in het open veld, doch wel tot het verdedigen van kampongs, alleenstaande huizen of opzettelijk daartoe versterkte punten, die den

---

(*) Saoe is het buitenste omkleedsel van de klappernoot, waarvan de talie apie gemaakt wordt.

naam van bentengs dragen en waar het in batterijstaand geschut dan door de zoogenaamde infanterie moet bediend worden.

Hun geschutsvoorraad is zeer gering, en wat zij bezitten is nog slecht.

Het zijn voor het meerendeel oude zwaar vergalde ijzeren stukken van verschillend kaliber, doch zelden grooter dan van zes pond, die zij in vroegere oorlogen of door strand- of zeeroof zijn meester geworden.

Bij sommige vorsten of groote handelaren wordt ook eenig metaal geschut, doch voor het meerendeel lila's of draaibassen van 1 tot 3 pond aangetroffen, die meest van Singapoer door de handelaren worden aangevoerd en naar het schijnt van een zeer slecht gehalte zijn.

Slechts enkele metalen stukken, die hier gevonden worden, en van de O. I. Compagnie herkomstig zijn, kunnen als bruikbaar en goed geschut beschouwd worden, doch dit getal is gelukkig zeer gering.

Hun affuittage is even slecht, zoo niet slechter en ondoelmatiger dan het geschut.

Voor stukken van kaliber van eenige zwaarte maken zij gebruik van zeer onvolledig nagemaakte rolpaarden of scheepsaffuiten, die het vervoeren van het geschut niet dan door kracht van menschen doenlijk maken.

Hunne draaibassen worden met een ijzeren pen in een in den grond geplant stuk hout geplaatst. Aan die pen bevindt zich een ijzeren beugel, die aan de tappen van het stuk bevestigd is, zoodat het zich niet alleen op en neêr, maar ook cirkelvormig bewegen kan en daardoor, even als onze cirkel-affuiten, in alle rigtingen te gebruiken is.

Doch de ongeoefendheid der bedieningsmanschappen belet veelal van de positie, waarin het geschut geplaatst is, een gunstig gebruik te maken.

Wat van de draagbare vuurwapenen en het geschut

gezegd is, kan ook op de projektilen worden toegepast, waarvan zij in den regel nog veel minder en slechter dan van geschut voorzien zijn; zoodat die niet zelden door stukken oud ijzer, steen en meer andere voorwerpen van harde zelfstandigheid moeten vervangen worden.

De vorst, de rijksbestierder, de leden van de hadat en de voornaamste prinsen van den bloede zijn verpligt het volk van draagbare vuurwapenen en van de benoodigde ammunitie te voorzien.

De overige wapenen moeten, zooals reeds vroeger gezegd is, door het volk worden medegebragt, dat de massa der strijdmagt uitmaakt. Men kan aannemen, dat gewoonlijk niet meer dan een tiende gedeelte der strijders van geweren of andere draagbare vuurwapenen voorzien is.

Sommige aanvoerders of rijk van wapenen voorzien zijnde hoofden wapenen het volk, dat onder hen ten strijde trekt ook wel zelf; want de Boeginesche groote is er trotsch op en beschouwt het als een rijkdom, wanneer zijne wapenkamer met allerhande soorten van draagbare vuurwapenen is opgepropt. Daarom let hij ook meer op de hoeveelheid dan wel op de hoedanigheid; zoodat in de meeste gevallen zijn voorraad van dien aard is, dat die alleen als uit staatsie-, maar niet als uit verdedigingswapenen kan beschouwd worden te bestaan.

Het eerste heeft dan ook meer dan het laatste plaats; want het behoort almede tot de kenmerken der grootheid van een vorst of prins, dat hem op iederen togt, dien hij onderneemt een groot aantal geweerdragende manschappen voorafgaat, waaronder men er echter niet zelden aantreft wier geweren zonder sloten, of waarvan de sloten met bindrotting aan de lade bevestigd zijn; doch zooals ik daareven zeide, is het niet de deugdzaamheid der wapenen maar wel de hoeveelheid, die den eigenaar in de oogen zijner minderen groot maakt.

Geene wapen- of ammunitiefabrieken hebbende, kun-

nen de wapenen, wanneer zij altans belangrijke herstellingen behoeven niet hersteld worden; bij kleine defekten, zooals schroeven en pennetjes kan dit somwijlen, maar dan nog zeer gebrekkig door hunne ijzersmeden geschieden, terwijl in de behoefte aan ammunitie door aanvoer van elders voorzien wordt.

Men beweert, dat vóór het bestaan der vrijhaven van Singapoer, toen men nog moeijelijk aan buskruid kon komen dit te Pamana (Wadjo) werd aangemaakt.

Het was echter, naar men zegt en ook wel te denken is, van eene zeer slechte gehalte. De korrels moeten veel grooter geweest zijn dan van het bij ons in gebruik zijnde artilleriekruid.

De ontbranding was slecht en de kracht veel minder dan van hetgeen thans in den handel verkrijgbaar is, wat in den regel toch al vrij slecht is.

Het schijnt, dat zij de verhouding van salpeter en zwavel, en andere daartoe benoodigde preparaten niet kenden of wel, dat de daartoe gebruikte ingrediënten van slechte hoedanigheid waren.

Van waar de zwavel en het salpeter, die door hen gebezigd werd, herkomstig was, ben ik niet kunnen te weten komen.

Krissen, kalewangs, lansen en badjoe-rantes worden bijna in alle deelen van Celebes, doch de drie eerstgenoemde voorwerpen in de rijken van Sidenreng en Loehoe het meest vervaardigd.

De lamena, die weinig in gebruik is, wordt op Zuid-Celebes, voor zoover mij bekend is, niet meer aangemaakt, tenzij in het rijk van Palos, waar die dan ook nog het meest gevonden wordt.

De aanwezige draagbare vuurwapenen en ammunitie zijn meestal van Engelsch, doch van slecht fabrikaat; ze werden vroeger door de handelaren alleen van Singapoer, voornamelijk te Pare-Pare (Sidenreng) en te Pompanoewa

(Boni) ingevoerd; doch sedert de laatste 10 jaren worden er ook vele vuurwapenen te Makassar aangekocht of door handelaren in de binnenlanden ingevoerd, die echter van geene betere hoedanigheid zijn.

Dit over de wapening.

Wanneer het tijdstip daar is, waarop de strijd een aanvang zal nemen en het volk van het hoog noodige, dat bij den inlander wapen en ammunitie is, voorzien is, worden door den veldheer de plaatsen aangewezen, werwaarts de onderbevelhebbers en hoofden zich met hun volk of troepen moeten begeven en tevens de punten, die volgens zijne inzigten noodwendig moeten versterkt en bezet worden.

Die keuze en aanwijzing wordt door den Poengawa (opperveldheer) gedaan, die ook dag en plaats bepaalt, waarop de massa van het volk zich verzamelen moet.

Zij legeren zich veelal in de nabijheid van bevolkte kampongs of bebouwde streken; vooral in de nabijheid van djagongtuinen of met padie gevulde palampangs (voorraadschuren) om zich des te gemakkelijker van voeding of benoodigheden om die te bereiden te kunnen voorzien, want rooven en stroopen is, zooals ik hooger zeide, het belangrijkste van hetgeen zij verrigten.

Men kan niet zeggen, dat zij onervaren zijn in, of geen gebruik weten te maken van de taktische eigenaardigheden, die het woest terrein van Celebes, tot het leggen van hinderlagen, het verdedigen van bruggen, rivieren en enge bergpassen aanbiedt.

Door eene menigte voorbeelden uit de oorlogen, die zij tegen onze troepen of onderling gevoerd hebben, zou dit kunnen gestaafd worden. Een voorbeeld zal ik hier aanhalen, dat in 1839 met de troepen van Makassar heeft plaats gehad, toen deze naar Parenreng, eene plaats gelegen in het gebergte der Noorderdistrikten oprukte, en de vijand zich in een hinderlaag gelegd had.

Het terrein, dat door de troepen moest worden doorgetrokken, was bosch- en bergachtig en met veel kreupelhout en allang-allang doorsneden.

Men had geene voldoende voorzorgen genomen om de kolonne op de flanken door tirailleurs of patrouilles te dekken, zoodat de vijand hen eerst ongehinderd liet doortrekken. Een gedeelte debouccheerde later uit zijne versterking en kwam de onzen in het front te gemoet, die dan ook al spoedig met hen in gevecht geraakten.

Zoodra dit door den zich in hinderlaag gelegd hebbenden vijand ontwaard werd, trad deze uit zijnen schuilhoek te voorschijn en viel de onzen in den rug aan, die daardoor tusschen twee vuren gebragt en regts en links door bosch en bergachtig terrein waren ingesloten, wat eene zoodanige verwarring onder de troepen te weeg bragt, dat de officieren die niet dan met veel moeite en bijna met het verlies van het geschut konden herstellen.

Ook de laatste met Boni gevoerde oorlog heeft ons het bewijs gegeven, dat de bevolking van Celebes in het algemeen wel van de gesteldheid van het terrein weet gebruik te maken. In den regel ontbreekt het bij hen echter aan de zoo hoognoodige eensgezindheid, vertrouwen op hunne aanvoerders en aan genoegzame kennis van de natuurlijke sterkte van het punt, dat zij verdedigen.

Steeds op een veilig en gemakkelijk heenkomen bedacht, zijn hunne veldwerken nimmer gesloten en daardoor gemakkelijk te omtrekken; ware dit niet het geval, menig door hen gekozen en door de natuur sterk gevormd punt zoude niet zoo gemakkelijk en met zoo weinig verlies te nemen zijn.

Zij, die den laatsten Bonischen oorlog hebben bijgewoond denken aan Paseempä, Antjoräng of Balampang, Boekkoeloe, de Bergdistrikten en de Noorder distrikten van dit gouvernement, Patjeiro en meer andere ontmoetingen met den vijand, die zich in dien oorlog hebben voorgedaan.

Zijn echter eenmaal die punten omgetrokken, dan wor-

den zij spoedig ontruimd en aan den overwinnaar prijsgegeven.

Men beweert algemeen, dat het volk van Celebes dapper en strijdlustig is. Het laatste kan niet ontkend worden, maar het eerste is nog door weinige omstandigheden bewezen, altans niet tegenover een Europeschen vijand.

Hunne marschregelingen zijn zeer ongeregeld en zonder de minste taktische eenheid; veelal bevindt zich de infanterie en vooral zij, die van vuurwapenen voorzien zijn, voorop.

De kavallerie wordt veelal met een zeer klein gedeelte der infanterie tot reserve gebezigd.

De veldheer bevindt zich gewoonlijk bij de reserve, en zal zich nimmer aan het hoofd der troepen stellen om zijne bevelen uit te vaardigen of de troepen aan te moedigen.

Is het toezenden van bevelen noodig, dan wordt dit door middel van zendelingen gedaan, omdat zij van de stelling uitgaan, dat de aanvoerder zich nimmer, door zich aan het hoofd der troepen te stellen, roekeloos wagen mag.

Hunne legeropstellingen zijn even als hunne marschregelingen ongeregeld en verschillend, en hangen veelal van de inzigten van den opperbevelhebber (Poengawa) af, even als alles wat de keuze van het terrein betreft.

Meestal kiezen zij daartoe vlak en onbebouwd terrein, altans wanneer zij kavallerie bij zich hebben, en zulks ten einde daarvan een gunstig gebruik te kunnen maken om de vijandelijke tirailleurs aan te vallen en een vlugtenden vijand te vervolgen en uit elkander te drijven.

De infanterie wordt veelal in afzonderlijke troepen bij wijze van kolonnes opgesteld.

Men plaatst de van geweren voorziene manschappen vooraan en daarna degenen, die met lansen of andere wapenen gewapend zijn.

Het getal gelederen is ongelijk; zij sluiten zich veelal zoo digt mogelijk op elkanderen, maar stellen zich daar-

door ook aan eene verschrikkelijke verwoesting van het vijandelijk artillerievuur bloot. Het kamperen is bij hen onbekend, zelfs het bivakkeren wordt door hen wanneer zij onderling oorlogvoeren zelden gedaan.

Na met elkander te zijn slaags geweest begeven zij zich na den afloop daarvan, of bij het vallen van den avond, onmiddelijk naar de naastbij gelegene kampongs, waarin zij zich dan zoogenaamd kantonneren, om den volgenden dag den strijd weder aan te vangen of een gunstig tijdstip daartoe af te wachten.

Het gebeurt soms wel, dat zij de toegangen tot die kampongs met bamboe doerie (wanneer die zich in de nabijheid bevindt) of met andere chikane middelen barikaderen ten einde zich zoo veel mogelijk voor eene overrompeling te vrijwaren, maar meestijds geven zij zich aan volslagene zorgeloosheid over en blijven zij zonder de minste bewaking.

Van daar, dat als men tot eene overrompeling of nachtelijken aanval wil overgaan, men daartoe bij voorkeur van donkere of regenachtige nachten, en wel van een paar uren voor het aanbreken van den morgenstond gebruik maakt; want het is algemeen bekend, dat de bevolking van Celebes, zoowel in oorlogs- als in vredestijden die uren op de zorgelooste wijze doorbrengt.

Van het aanvallen of overrompelen van Europesche versterkingen of bivakken zijn weinig voorbeelden. Wel worden de troepen van tijd tot tijd door den vijand met het afschieten van eenige geweren verontrust en gealarmeerd, maar dit is meer een gevolg van hunne eigene vrees van door ons te zullen worden aangevallen dan wel een teeken, dat zij zelf daartoe willen overgaan.

Tegenover een Europeschen vijand zijn hunne handelingen meer defensief dan offensief te noemen. Getuige alweder de laatste Bonische expeditie, waarbij niemand hunner er aan gedacht heeft, het door onze troepen te Badjowa

bezette fort aan te vallen, ja zelfs niet eens van nabij te verkennen; zoodat aan geen enkelen Bonier de ware toestand van dat fort bekend was.

Men heeft wel eens de vraag gedaan, of er bij eene in oorlog zijnde inlandsche bevolking ook orde en tucht heerscht. In den letterlijken zin genomen zou deze vraag ontkennend moeten beantwoord worden. Doch er bestaat onder den geringen man een groote eerbied voor den opperbevelhebber en voor de meeste onderbevelhebbers; omdat die, vooral de eerstgenoemde, veelal van hooge adelijke geboorte zijn, waarvoor het volk als hetware een goddelijken eerbied bezit. Maar onder de grooten onderling bestaat in oorlogstijd, evenmin als in vrede orde of tucht, zoodat zij veelal naar hunne eigene inzigten handelen.

Het opperbevel is dan ook slechts een bevel in naam maar niet in de daad.

Hunne veldwerken staan gewoonlijk alleen, of bestaan hoogstens uit eene linie, veelal zoodanig aangelegd, dat zij elkander bestrijkende eene veilige retraite aanbieden.

In zeer zeldzame gevallen, wanneer het terrein daartoe gunstig is, worden er ook van twee en drie liniën achter elkander aangetroffen. Worden zij uit de eerste verdreven, dan trekken zij op de tweede, en zoo zij ook daarin moeten zwichten op de volgende en eindelijk op de hoofdtroep terug. Doch eenmaal uit eene stelling verdreven en aan het zwichten zijnde is hunne strijdlust niet groot meer en gebeurt het niet zelden, dat, zoo zij de kans daartoe veilig achten, zij zich geheel oplossen en, met voorbijgang van de tweede en derde linie, ja zelf van de hoofdtroep, huiswaarts keeren om gunstiger oogenblik af te wachten, of zich voor goed van het terrein des oorlogs te verwijderen.

Hunne veldwerken hebben meestal de gedaante van eene onregelmatige vierkante redoute met twee of meer bastions van verschillende vormen, wanneer ze namelijk

met geschut bewapend zijn. Doch, zooals reeds hooger is aangemerkt, zijn ze slechts aan drie zijden gesloten, en in den regel te groot om door eene inlandsche bezetting met succes te kunnen worden verdedigd, of zoo klein, dat ze op den aanvaller geene impressie maken, noch hem van het doel, dat hij zich voorstelt terug houden, ja zelfs maar een gering of geen oponthoud in zijne marschen veroorzaken.

De versterking, die tot het verdedigen van de hoofdplaats Boni (zetel van de vorstin) was aangelegd, en op den 6den December 1859, na een kortstondig gevecht door onze troepen genomen is, had eene vuurlijn van ongeveer 1200 Ned. ellen, met 5 bastions in het front, die op ongeveer 250 Ellen van elkander verwijderd waren aangelegd (zie bijlage La. AB).

Maar dit, voor den vijand enorm veldwerk had bij het gebrek dat het veel te uitgestrekt was om door de daar binnen zijnde bezetting te kunnen verdedigd worden ook nog dat, dat het aan de westzijde geheel open lag, en aan de Noord- en Zuidzijde, zonder de minste moeijelijkheid door alle wapens te omtrekken was.

Het voor hunne veldwerken gelegen terrein wordt ook wel, wanneer zij daartoe den tijd hebben, met randjoes, wolfskuilen, versterkt.

De versterkingen zelf zijn van aarde, kalapa of andere boomstammen, die ook wel met aarde en steenen of met beide materialen te zamen worden aangevuld, al naar gelang van den toestand van het terrein, waarop ze worden aangelegd.

Na al wat is vooraf gegaan zal het onnoodig zijn om aantetoonen dat een volk, dat nimmer in den wapenhandel geoefend wordt, daarin ook niet alleen slecht, maar zelfs volstrekt niet bedreven is, en deze volken dus niet als goede schutters kunnen worden aangemerkt.

Wel worden onder hen, voornamelijk onder de kustbewoners eenige grooten en hoofden aangetroffen, die zich op zekere tijden van het jaar, bij wijze van amusement, vooral met de buks in het schieten naar de schijf oefenen, en vindt men onder deze enkele goede schutters, doch hun getal is zoo gering, dat het op de massa der strijdbare mannen niets te beduiden heeft.

De behandeling hunner vuurwapenen laat dan ook in het algemeen onder het volk van elken stand nog veel te wenschen over. Zij hebben eene onhandige manier van laden, en besteden veel tijd met viseren naar het doel, hetwelk zij wenschen te treffen; zoodat zij niet meer dan hoogstens een of twee schoten in eene minuut kunnen doen. En daar voor die bedaardheid, of beter langzaamheid hen, in actie zijnde, althans tegenover een Europeschen vijand, niet altijd de tijd wordt gelaten, wordt de kans van treffen veel minder.

Onderling oorlog voerende verkwisten zij meer tijd met elkander tandakkende uit te dagen en op een sarrenden toon toe te schreeuwen, dan wel met het werkdadige van een oorlog. Gevechten, waarin zij ongeveer 20 dooden en gekwetsten tellen worden als enorme veldslagen in hunne kronijken of geschiedboeken opgeteekend en daarin tevens de bij die gelegenheid verrigte heldenfeiten bezongen, die, zoo als vroeger vermeld is, voor het meerendeel in brandstichten en rooven bestaan.

Een inlandsche legermagt, zoodanig geslagen, dat die alle zamenhang verloren heeft, trekt zich gewoonlijk zeer verspreid en in groote wanorde naar de hoofdplaats of zetel van den vorst terug, om zich daar op nieuw te verzamelen en alle krachten in te spannen om die plaats te behouden, of wel hun vorst, de rijkssieraden en hunne vrouwen en kinderen te bewaken, of naar een veiliger schuilplaats over te brengen.

Het laatste heeft echter meer dan het eerste plaats,

vooral wanneer zij met een Europeschen vijand te doen hebben. Zij kiezen gewoonlijk daartoe moeijelijk te naderen punten in het gebergte of de mede in oorlog zijnde aangrenzende landen.

Wanneer zij zich in het gebergte terugtrekken is het voor Europesche troepen moeijelijk en afmattend hen te vervolgen, wat ook zelden gedaan wordt, en vooral niet, wanneer men hen den aanvoer van zout, opium en andere noodwendige behoeften, waarvan zij zich in het gebergte niet voorzien kunnen, beletten kan.

Zout en opium toch zijn de twee voornaamste en onmisbaarste artikelen voor de Boeginesche grooten, ja het zoude moeijelijk te bewijzen zijn of zij, zoowel vrouwen als mannen, het niet langer zonder zout dan zonder opium zouden uithouden.

Ik voor mij deel de overtuiging, dat wanneer het aan hunne keuze werd overgelaten, zij het eerste boven het laatste zouden verkiezen.

Ten oorlog of op reis gaande is hunne grootste en meeste zorg om opium en alles wat daartoe behoort mede te voeren.

Hiermede heb ik beschreven, wat mij van de wijze van oorlogvoeren door de bevolking van Boni en van andere rijken op Zuid-Celebes bekend is en wat ik door vragen en wedervragen van anderen ben kunnen te weten komen. Mijns inziens heeft die wijze van strijden de meeste overeenkomst met een guerillaoorlog.

Het laat zich ligtelijk begrijpen, dat hunne taktiek, wanneer zij met een Europeschen vijand te doen hebben dikwijls moet gewijzigd en niet zelden geheel uit zijn verband gerukt worden, en dat, zooals bij den aanvang gezegd is, zelf bij hunne onderlinge oorlogen, niet altijd de in geschrift of bij overlevering bestaande bepalingen worden in acht genomen, maar dat ieder inlandsch vorst of veldheer van die wetten, hetzij beschreven, hetzij op

overleveringen berustende, een zoodanig gebruik maakt, als met zijne persoonlijke belangen, maar niet met die van land en volk, het meeste en beste is overeente-brengen.

d. Regtspraak.

Deze berust, behoudens hooger beroep op den vorst, bij het kollegie, te zamen gesteld uit den Tomarilalăng, de leden van de hadat en den djematongang. Voor deze regtbank worden alle zaken gebragt, met uitzondering, zooals vroeger reeds vermeld is, van die, welke den handel, de scheepvaart, de godsdienst en het huwelijk aanbelangen.

De beide eersten behooren bij den Sjahbandhar, de laatsten bij den sarat of priesterraad, welke bestaat uit den kalief en zijne imams, kattes, bidals en amils.

Buitendien heeft iedere palilie of vasal nog eene afzonderlijke regtbank en sarat, bestaande uit hunne hadats en geestelijken, die uitspraak doen in alle zaken, welke zich in hunne landschappen onderling voordoen, zonder van hunne afdoening rekenschap aan het hoofdbestuur verschuldigd te zijn.

Zaken waarin personen van verschillende landschappen betrokken zijn moeten voor de hoofdhadat worden gebragt.

Bij het behandelen van zaken en het opleggen van straffen wordt veelal de Rapang (*) tot grondslag genomen, doch niet zelden gaat men ook hierbij naar willekeur en partijzucht te werk.

Het uitoefenen van de doodstraf, het tot slaaf verklaren van vrije personen, het ontnemen van hunne goederen en eigendommen (het zoogenaamde rampassen) wordt in oorlogstijd aan den Poengawa en in vredestijd aan den Anrong goeroena panghoeloe djowa (†) overgelaten.

(*) Het in Boni gebruikelijke Wetboek.

(†) Zie over deze personen het artikel krijgswezen.

De proceskosten bij het behandelen van zaken bedragen gewoonlijk 12½ %, buiten de zoogenaamde „lapiekadje" ten bedrage van 5 %; zoodat de proceskosten in burgerlijke zaken in 't geheel 17½ % zijn.

Deze procenten worden betaald van alle zaken, die in burgerlijke zaken worden voorgebragt, met uitzondering van geschillen betreffende slaven.

Bedraagt het aantal slaven, waarover de kwestie loopt van 10 tot 7 koppen, dan moet de oudste der slaven als betaling voor de proceskosten worden afgestaan. Loopt de kwestie over zes slaven tot een, dan wordt hunne waarde getaxeerd en van de getaxeerde waarde de kosten in geld als hiervoren omschreven betaald. Alle deze proceskosten komen ten voordeele van den vorst en de regtbank, en worden als volgt verdeeld.

Het halve aandeel aan den vorst, $^1/_9$ aan den Tomarilaläng, $^1/_{18}$ aan ieder lid van de hadat en den Djematongang. Het aandeel der aroe pitoe wordt daarna onder hen en hunne soelewatangs en mados, en dat van den Djematongang met zijne soeros naar evenredigheid verdeeld.

e. Straffen.

Deze bestaan in de doodstraf, in het tot slaaf verklaren van den schuldige met of zonder diens huisgezin, in het ontnemen van zijne goederen en eigendommen, het verbranden zijner woning, het opleggen van geldboeten en het ontnemen van de kris.

De doodstraf wordt op verschillende wijzen uitgeoefend, zooals door het doorsteken met de kris, het onthoofden, het wurgen, het verdrinken in zee met een steen om den hals, het doodhongeren en het levend begraven. Zij wordt echter maar hoogst zelden toegepast.

De op te leggen boeten bedragen: sikati sitai = *f* 176,80, *f* 80,—, *f* 64,—, *f* 48,—, *f* 40,—, *f* 32,—, *f* 24,—, *f* 16,—, *f* 8,—, *f* 4,— en *f* 2,—, en komen ten voordeele

van den vorst en de hadat; de verdeeling daarvan geschiedt even als die der proceskosten.

Het zijn alleen de door voorname prinsen en personen jegens den vorst gepleegde zware misdaden, die met de bovenstaande sikati sitai boete en het ontnemen van de kris gestraft worden. Het eerste noemt men „pibowongie wie katie", en het laatste „ai oele bawie."

f. Priesterraad en Geestelijkheid.

Buiten den tegenwoordigen leenvorst, die in Boni het eigenlijk opperhoofd der geestelijkheid is, volgt als hoofd van den grooten sarat of priesterraad de kalief en op hem volgen de imams, kattes, bidals, amils, dodjas en goeroes. De twee laatsten behooren echter niet tot den sarat of priesterraad. Iedere palilie, ieder landschap of voorname negorij heeft een imam met eenige goeroes, die daar het hoofd van de geestelijkheid zijn en met hunne goeroes een onderdeel van den hoofdsarat uitmaken.

De bidals en dodjas zijn kerkbedienden. Goeroes zijn mindere godsdienstleeraars, die de kinderen in het lezen van den koran onderwijzen, ofschoon hunne eigene geoefendheid daarin veel te wenschen overlaat.

Hun onderwijs bestaat dan ook in niets anders dan in het van buiten leeren prevelen van eenige brokstukken uit den koran.

De kalief is de lijfpriester van den vorst en is verpligt op Donderdag avond, wanneer voor den inlander de Vrijdag begint, ten huize van den vorst te komen bidden en eenige stukken uit den koran voor te lezen, en die dienst zoo dikwijls te verrigten, als hem door den vorst wordt opgedragen. De geestelijkheid heeft vooral onder den tegenwoordigen met godsdienst dweependen vorst veel invloed.

g. Inkomsten van den Vorst.

Om de inkomsten van den vorst naar waarheid te kunnen

opgeven, zoude een langer verblijf in dit rijk noodig zijn dan het mijne, omdat die inkomsten om vele redenen, maar vooral omdat daarvan nimmer aanteekening wordt gehouden, noch aan den vorst noch aan zijne hoofden bekend zijn.

Een strenger en naauwkeuriger onderzoek dan het ingestelde is mij in de gegeven omstandigheid, waarin ik mij in dit rijk bevind niet wenschelijk voorgekomen, omdat zulks bij het wantrouwen, waarmede de inlander in het algemeen, maar de Bonische vorst in het bijzonder bezield is alligt aanleiding konde geven tot eene verkeerde uitlegging van het doel waarmede ik in dit rijk gekomen ben.

Ik zal dus datgene vermelden, wat ik zonder argwaan op te wekken van dezen en genen of door vroegere en latere ervaring ben te weten gekomen.

Vaste inkomsten worden noch door den vorst, noch door een zijner hoofden genoten; waarin de wisselvallige bestaan is reeds bij de voorafgaande onderwerpen opgeteekend. Er blijft mij dus nog alleen over de hoeveelheid daarvan op te geven, wat ik echter maar alleen van den vorst en dan nog maar voor een zeer klein gedeelte, en dit nog niet eens geheel juist doen kan. Wanneer ik namelijk de slotsommen van mijn tegenwoordig onderzoek met vroegere aanteekeningen vergelijk, dan komen mij de tegenwoordige ongetwijfeld òf te hoog òf te laag gesteld voor. Te hoog wat betreft de produktie van de ornamentsvelden, te laag wat betreft die der inkomende-, uitgaande-, en doorvoerregten en ankeragie gelden.

De jaarlijksche opbrengst der ornamentsvelden heb ik vroeger gemeend ongeveer 40,000 bossen padie van 12 en meer katties, gelijk aan eene geldswaarde van *f* 10,000 te bedragen, terwijl ik de opbrengst der regten en andere op den handel betrekking hebbende belastingen op niet meer dan *f* 34,000 heb gesteld.

Het eerste is naar mijne tegenwoordige meening te

hoog gesteld, omdat de velden in het algemeen genomen tengevolge van de weinige daaraan besteed wordende zorgen niet buitengewoon produktief zijn, en het tweede acht ik te laag getaxeerd, omdat de regten, vooral die van doorvoer op de Tjinrana, nog al hoog zijn.

Behalve de reeds vermelde wisselvallige heeft de vorst nog eenige inkomsten van zeker spel, dat mijns inziens wel der vermelding waardig is, en gelukkig voor het volk niet dikwijls, maar alleen bij groote door den vorst te geven huwelijks- of besnijdenisfeesten voorkomt. Dit spel is het zoogenaamde Sikati sitai spel of hanengevecht, dat op de navolgende wijze plaats heeft.

Al de voorname landschaps- of distriktshoofden moeten op den dag, die voor het Sikatie sitai spel bestemd is, met hunne onderhoofden daarbij tegenwoordig zijn.

De Tomarilaläng, of zoo die niet aanwezig is een der oudste leden van de hadat, is met de direktie van dat spel belast, en noemt de namen van twee der aanwezige landschaps- of distriktshoofden: deze begeven zich daarop naar de plaats, die voor het gevecht is aangewezen, waarna de kampstrijd der hanen in tegenwoordigheid van den persoon, die met het toezigt belast is en ten aanschouwe van een opgewonden en niet zelden daarbij geinteresseerde menigte een aanvang neemt. Door de verliezende partij nu, die het geheele landschap of de negorij is, waartoe het hoofd van den gedooden haan behoort, moet Sikatie sitai, d. i. 88 realen 8 gulden en 8 duiten of *f* 184,— en 8 duiten betaald worden.

Dit spel wordt zoo dikwijls herhaald, totdat al de verschillende landschaps- of distriktshoofden, die den kampstrijd bijwonen, daaraan hebben deelgenomen.

Na den afloop van het gevecht worden de verlorene gelden door de bevolking bijeengebragt en door de winnende partij, niet als eene belasting of heffing van regten maar als een hommage, den vorst aangeboden.

Het gebouw waarin het bovenomschreven gevecht plaats heeft, heeft eene oppervlakte van ongeveer 16 vierkante ellen en is een el hoog boven den grond gebouwd, terwijl de vloer van bamboe is gemaakt, waarover men zoden of aarde gelegd heeft. Het is van een sapana, vorstelijken trap, voorzien en draagt den naam van tanabangkala.

h. De hofhouding van den Vorst.

De verschillende betrekkingen aan het hof van Boni worden waargenomen door:

1°. de poewa tjillaong.
2°. de djännang bola.
3°. de djännang baroega.
4°. de djännang bili-angolong.
5°. de djännang pondo, en
6°. de djännang ballakado.

1°. De poewa tjillaong heeft de direktie en het toezigt over de provisiekamer van den vorst. Zij zorgt met den sjahbandhar (*) voor de dagelijksche benoodigdheden, zoowel van hemzelven als van degenen, die hem omringen. De padie afkomstig van de ornamentsvelden wordt geheel aan hare zorg toevertrouwd.

2°. De djännang bola heeft de direktie en het bestuur over al de vrouwelijke hofbedienden, zoowel over haar die van vorstelijken bloede als die welke van geringe geboorte zijn.

Personen, die den vorst wenschen te naderen, moeten zich bij haar aandienen en worden door haar voor den vorst gebragt.

Zij ook ontvangt 's vorsten bevelen om die personen te ontbieden, welke hij voor zich wenscht te hebben (†).

3°. De djännang baroega heeft het toezigt over de hof-

(*) Zie artikel sjahbandhar.
(†) Zie artikel hof-etiquette.

naaisters en de weefsters en over hen, die met eenig vrouwelijk handwerk belast zijn, waartoe in het bijzonder behoort het vlechten van bakoe bodo's, rantangs en papies, zijnde de eersten kleine gebloemde mandjes, de tweede manden om eetwaren of gebak voor de reis in medetenemen, terwijl de laatsten de plaats van borden vervullen.

4°. De djănnang bili angolong heeft het toezigt over het bereiden der spijzen voor den vorst, zijne vrouwen en voor zijne kinderen, die in zijne woning verblijf houden en nog geen afzonderlijk huishouden hebben.

5°. De djănnang pondo heeft het toezigt over het bereiden en bewaren van het gebak voor den vorst en zorgt, dat het hem tweemaal daags wordt voorgediend; als: eens des namiddags om 1 en eens des avonds tusschen 8 en 9 ure. Overigens heeft zij het zoo dikwijls op te brengen als door den vorst een bezoek van de leden zijner familie of hooggeplaatste personen ontvangen wordt, want men zoude niet bij den vorst geweest zijn indien men niet op koffij of thee met gebak onthaald was. Dit wordt altijd door den bekenden betel met hetgeen daarbij behoort voorafgegaan; een gebruik, dat met de bij ons bestaande gewoonte om sigaren te presenteren kan worden gelijk gesteld en algemeen heerschend is.

Nimmer toch zullen inlanders, van welken stand ook elkander een bezoek brengen of elkanders woning betreden, of het eerst wat door den gastheer of de gastvrouw gedaan wordt, is den binnenkomende eene goed gevulde beteldoos voorzetten. Alleen heeft dit geen plaats, wanneer iemand van geringe geboorte voor den vorst of voor een ander hoog geplaatst persoon verschijnt. Overigens mag gezegd worden, dat de gastvrijheid in Boni, wat de landgenooten en naburen betreft vrij goed is, en er aan het hof en bij de meeste grooten van het rijk, vooral bij feesten of zoogenaamde officiële bezoeken een hoffelijke

toon heerscht, waarin zij door geen ander vorstenhof op Celebes overtroffen worden, zelfs niet door Gowa, dat Boni's leermeester geweest is.

Alleen Boeton kan dienaangaande met Boni worden gelijk gesteld.

6°. De djännang ballakado heeft het toezigt over en de verantwoordelijkheid voor al de keukengereedschappen en de zorg voor het in de keuken benoodigde water en brandhout.

Al de hiervoren vermelde betrekkingen worden door vrouwen, die van goede afkomst zijn, waargenomen en zijn in hare familie erfelijk, zoodat zij gewoonlijk van de moeder op de dochter overgaan.

Alleen de betrekking van poewa tjillaong en djännang bola kan ook door mannen worden waargenomen, hetgeen echter zelden plaats heeft.

Alle de overige aan het hof van Boni aanwezige vertrouwde personen en bedienden hebben geene afzonderlijke titels en worden allen onder den naam van patoemanings (vrouwelijke bedienden) en pakoelawiengsepoe (mannelijke bedienden) aangeduid.

i. Hof-etiquette.

Om de etiquette aan het Bonische hof eenigzins te doen kennen wil ik hier de voornaamste gebruiken noemen, die daarbij zijn op te volgen.

A. Gebruiken bij het huldebewijzen aan den vorst.

Men is gewoon den vorst tweemaal daags hulde te komen bewijzen; eens in den morgen van 9 tot 11 ure en eens in den namiddag van 2 tot 4 ure. Bij klokslag 11 ure verlaat iedereen de woning van den vorst om het even of deze hem huiswaarts zendt of niet.

Tweemaal daags moeten de bezoekers ook worden onthaald; 's morgens met het middageten, omdat de vorst

gewoon is in den morgen het middagmaal te gebruiken, en 's middags met thee, koffij en gebak.

's Avonds komt men den vorst geen hulde bewijzen; alleen gaat men dan naar hem toe zoo men door hem is ontboden.

De personen, die 's avonds worden ontboden mogen zich niet regelregt tot den vorst begeven maar volgen achter degenen, die hen komen ontbieden. Deze dienen hen dan bij Z. H. aan.

Worden voorname prinsen of leden van de hadat ontboden, dan blijven die aan de deur staan of zitten en gaat hij, die hen namens den vorst is komen ontbieden tot den djănnang bola. Eerst dan als deze den vorst van hunne komst heeft kennis gegeven worden zij in zijne nabijheid toegelaten.

Mindere anakaroengs door den vorst ontboden zijnde mogen zich niet direkt tot hem begeven, doch moeten van hunne komst eerst kennis geven aan de djănnang bola. Wanneer echter het toeval wil, dat er voorname anakaroengs of leden van de hadat voorzitten, behoeft die kennisgave aan de djănnang bola niet te geschieden, maar kunnen ze eenvoudig achter bedoelde personen plaats nemen.

Van deze verpligte gebruiken zijn de to-ri-alé (*), de djoeroetoelies, de anronggoeroes pakoelawiengepoe, de poewa tjillaong, de djănnang ballakado, de djănnang baroega, de djănnang-bili-angolong en de stalmeester van den vorst uitgesloten, omdat deze beschouwd worden als tot zijne vertrouwelingen of lijfeigenen te behooren.

B. Gebruiken in acht te nemen door de leden van de hadat.

Ten 9 ure in den morgen verzamelen zich dezen met al de prinsen en overige personen aan den trap of in de voor-

(*) To-ri-ale beteekent letterlijk de lijfman of lijfvolk. To, man of mensch en kale, lijf of ligchaam.

kamer van de woning van den vorst, nemen plaats zonder orde of rangschikking naar stand en ouderdom, en wachten op den Tomarilaläng, bij wiens komst eerst de vaste plaatsen worden ingenomen.

De Tomarilaläng mag echter niet regelregt naar zijne vaste zitplaats gaan maar moet, bijaldien het groote gordijn voor de voorkamer nog niet is opgehaald of zelfs wanneer de kamerdeur van den vorst open staat, blijven wachten tot tijd en wijle de djännang bola komt waarschuwen dat de vorst te spreken is; waarna de pakoelawieng epoe het gordijn ophalen en iedereen, maar zonder overhaasting plaats neemt.

Bij dergelijke gelegenheden mag niemand zich laten hooren, noch tegen den vorst, noch tegen elkander; alleen de Tomarilaläng voert het woord en slechts diegene tot wien door den vorst of door den Tomarilaläng gesproken wordt mag antwoorden.

Ontvangt de Tomarilaläng van den vorst bevelen, zoo kan hij nog voor den vorst zittende die aan de leden van de hadat ter verdere uitvoering bekend maken, anders laat hij deze tot dat einde bij zich aan huis komen.

Is de Tomarilaläng ongesteld, dan laat hij dit door de hadat den vorst mededeelen en is deze verpligt om gedurende die ongesteldheid dagelijks naar zijne gezondheid te laten vernemen.

Heeft de vorst geheime zaken met hem te behandelen zoo geschiedt dit bij brief, die door den djoeroetoelies of den anrong goeroe pakoelawieng epoe of de djännang bola den Tomarilaläng wordt overgebragt.

Bij ongesteldheid van den vorst blijft de Tomarilaläng in 's vorsten woning en waakt over den zieke.

C. Gebruiken in achttenemen in het huis en in de nabijheid van den vorst.

Zoo men zich tot den vorst begeeft, en de poort ge-

passeerd is, mag men niet meer al te veel met de armen slingeren, geene lansen noch paijongs dragen of te paard blijven zitten; terwijl iedereen alsdan zijn eigen sieriedoos in de hand nemen moet, met uitzondering van den Tomarilalăng en van den poengawa, voor wie de sieriedoos tot aan den trap gedragen wordt; een voorregt, dat eertijds ook de makadangăng tana, de madanrăng, de tomarilalăng malolo, de anronggoeroe anakaroeng, en de tomalompona toewangke te beurt viel.

De poengawa geniet bij dit voorregt, met den panghoeloe djowa en den anronggoeroe djowa nog de eer van de lansen tot aan den trap der vorstelijke woning te mogen medebrengen. Hunne paijongs moeten zij echter reeds bij de poort achterlaten.

Bij rouwgelegenheden mag niemand dan de drie laatstgenoemde personen gewapend aan het hof verschijnen.

Bij feestelijkheden of bij receptie's bij gelegenheid van het ontvangen van gecommitteerden of gezanten blijven de anronggoeroes en panghoeloe djowa aan de poort met al de djowas (volgelingen) de wacht houden. Slechts de poengawa mag zich dan tot den vorst begeven.

Voor den vorst zittende moeten zij, die de sierie stampen hunne stampmachines links van zich houden, en zij die willen spuwen, moeten dit links van zich doen.

De songkos, welke men bij dergelijke gelegenheden draagt, mogen niet overhellen naar de linkerzijde, daar men hier door niet meer of minder zou te kennen geven dan dat men den vorst zou willen afzetten.

Hetzelfde wordt te kennen gegeven wanneer de leden der hadat aan het hof verschijnen gekleed in gadoe ni roenroeng (dat is met het hofkleed aan) en dan slechts de linkermouw daarvan hebben aangetrokken, en daarbij hun songko schuins naar de linkerzijde dragen. De vorst dit ziende, begrijpt de bedoeling daarvan en gaat in zijne kamer. Zoo iets heeft echter in Boni nog nimmer plaats gehad.

In Gowa evenwel is het tweemalen gebeurd; eens bij het afzetten van den vorst Toenipasoeloe, en eens bij het afzetten van Poewanna Djenela.

Slechts de Tomarilalăng, de poengawa, de anronggoeroe anakaroeng en de prinsen van zuiver vorstelijken bloede, en vroeger ook de măkadangăng tana en de madanrăng, kunnen de songko overhellende naar de regterzijde dragen; de andere anakaroengs mogen dit niet doen. De songko geheel achterover te dragen is ten eenenmale verboden.

Voorts moet opgemerkt worden, dat in het huis van den vorst geene liefdebetrekkingen mogen worden aan geknoopt met de vrouwelijke hovelingen; die te bezwangeren wordt met den dood gestraft en staat bekend onder den naam van angondjo-biring-djalie of alaloi-boko, (ledja djadjarăng).

Door vrouwelijke hovelingen (lisă bola) worden verstaan de princessen en die vrouwelijke bedienden, die nooit beneden komen dan bij gelegenheid dat de vorst zich naar de eene of andere plaats begeeft, als wanneer zij Z. H. hebben te vergezellen.

Men heeft ook mannelijke lisă-bola, zijnde zonen van bloedverwanten van den vorst; deze worden echter gerekend te behooren tot de pakoelawieng epoe, omdat zij wanneer de vorst kleine uitstapjes gaat doen, zijne medevorsten dan wel den gouverneur gaat ontmoeten of bezoeken, de epoe (sieriedoos), kwispeldoor en waterketel van den vorst moeten dragen.

Als een bijzonder gebruik is nog het volgende te noemen. Bij gelegenheid, dat de vorst op zijne plaats is gezeten, hetzij bij feestelijkheden of bij het ontvangen van zijne medevorsten of gezantschappen, moeten achter hem altijd twee vrouwen, gekleed in djoemba's (een staatsiekleed) en twee gekleed in zwarte korte baadjes plaats nemen.

Zoo men zegt is dit gebruik van Gowasche oorsprong.

Het moet namelijk gebeurd zijn, dat een vorst van Gowa in tegenwoordigheid van eene menigte der aanzienlijkste Gowarezen op zijn zetel gezeten, zich eensklaps een wind liet ontsnappen. De Tomarilalăng door zoo iets verstoord, en niet wetende dat de vorst het gedaan had, vroeg nu wie de onbeschaamde was, waarop een achter den vorst zittend meisje bekende de schuldige te wezen, door welke bekentenis zij natuurlijk de eer van den vorst redde.

Om nu die eer in dit opzigt nooit meer te verliezen, nemen tot op den huidigen dag altijd 4 vrouwen achter den vorst plaats.

D. Hofgebruiken bij feestelijke gelegenheden.

Als de vorst een feest wil geven, hetzij bij trouwen, tandenslijpen of besnijdenis, is hij verpligt om dit 1, 2, à 3 maanden te voren den Tomarilalăng bekend te maken. Deze heeft dan te zorgen voor het oprigten van de benoodigde baroega's, en tevens alles in orde te brengen wat vereischt wordt om het feest zoodanigen luister bij te zetten als met de afkomst en den stand van den persoon ter eere van wien het gegeven wordt in overeenstemming is.

Op gelijke wijze heeft de Tomarilalăng ook voor alles te zorgen bij godsdienstige feesten, waarvan de dag waarop zij zullen aanvangen door hem in overleg met den kalief bepaald wordt.

Bij het Maoedoefeest (het feest van den geboortedag van Mohammed) laat de Tomarilalăng 3 à 5 dagen te voren de parannoeng (omroeper) rond gaan om de geheele hadat benevens al de prinsen en grooten kennis te geven dat het feest zal aanvangen en tevens om hen uittenoodigen om één dag van te voren bloemen te gaan snijden; aan welke uitnoodiging iedereen, zoo hij maar eenigzins daartoe in staat is, behoort te voldoen.

Bij het Maerafeest (*) (het feest van de hemelvaart van Mohammed) begeven zich de hadat en al de anakaroengs, drie dagen voor dat het plaats vindt naar het huis van den vorst om de gordijnen op te hangen; terwijl zij op den avond van den dag van het feest, ten 9 ure, allen in hofkostuum gekleed met den Tomarilalăng aan het hoofd tot den vorst gaan om in zijn paleis met hem het feest te vieren.

Dit geschiedt op de volgende wijze:

Kort voor den bepaalden tijd vereenigen zich allen voor de woning van den vorst en treden met den Tomarilalăng aan het hoofd binnen. Nadat de zitplaatsen zijn geregeld verschijnt de vorst door twee groote kaarsen voorgelicht, en neemt plaats op zijnen vorstelijken zetel, terwijl de princessen met de vorstin zich plaatsen voor de kamerdeur, die in de receptiezaal uitkomt. Is dit geschied dan wordt op order van den Tomarilalăng aan iedereen op kleine presenteerbladen van goud, zilver of koper sierie voorgediend. Wil het toeval, dat voorname prinsen van andere landen daarbij tegenwoordig zijn, dan moet de Tomarilalăng in persoon de sieriebediening regelen, wat in andere gevallen het werk van den anronggoeroe anakaroeng tjadie is.

Is men met de sierie bij de mannelijke gasten rond geweest, dan komt de beurt aan de vrouwelijke, waarvan de bediening, onder leiding van de vrouwelijke anrong goeroe anakaroeng, door vrouwelijke bedienden geschiedt. De gasten moeten de sierie onmiddelijk in hunne doozen overnemen en er een poosje daarna gebruik van maken.

Na verloop van een paar uren heeft het djabatangang (het handgeven) plaats. De Tomarilalăng is de persoon, die daarmede een aanvang maakt. Van zijne zitplaats opgestaan, gaat hij tot den vorst, wien hij op

(*) Dit heeft plaats op den 15den van de maand Radjab, de 7de maand van het Mohammedaansche jaar.

de gewone inlandsche wijze de hand geeft. Na hem doet dit achtereenvolgens ieder lid der hadat en ieder tegenwoordig zijnde anakaroeng. Dat dit alles plegtig en zonder overhaasting moet geschieden zal ik niet behoeven op te merken. Na de mannen dienen op dezelfde wijze ook de vrouwen den vorst plegtig en zedig de hand te gaan geven.

Is deze eer den vorst bewezen dan moeten de mannelijke gasten die ook den Tomarilalăng op dezelfde wijze gaan betoonen.

Na dit djabatangang wordt den gasten op last van den Tomarilalăng thee of koffij voorgediend, met welke bediening alweder de beide anrong goeroes anakaroeng tjadie belast zijn. Alles geschiedt met de stipste opvolging der etiquette en zoo bedaard mogelijk.

Wat den vorst betreft, deze moet altijd door prinsen en princessen bediend worden.

Na het gebruik van de thee en het gebak knoopen de vorst, de Tomarilalăng en de kalief een gesprek aan, dat doorgaans hoofdzakelijk over godsdienstige onderwerpen, soms ook over meer wereldsche zaken, berigten uit andere landen (*) enz. loopt, en waarbij de overige gasten bloot toehoorders moeten blijven, en zich nimmer mogen veroorloven een enkel woord mede te spreken.

Tegen het krieken van den dageraad vangt een ander tooneel aan. Dan wordt, alweder op last van den Tomarilalăng het eten opgebragt.

Even als het opbrengen van het gebak, de sierie enz., moet ook dit in de grootste orde, en volgens bepaalde voorschriften geschieden.

De dragers worden in deze volgorde gerangschikt:

Vooraf gaat een man met 2 groote kaarsen, waarvan hij er in iedere hand één draagt. Op hem volgen de dragers

(*) Dit bepaalt zich natuurlijk tot de binnenlanden van Celebes.

van drinkpotten, welke versierd zijn met zilver en voorzien van een zilveren waterschepper en een zeef. Dan volgen andere personen met de waterglazen, koperen waschkommen en met de schenkbladen met kopjes voor koffij.

Als dit is opgebragt verschijnt een man met een lange inlandsche kaars (kandjolie of pălläng) in de hand, die gevolgd wordt door enkele personen, die met eten gevulde kapparas (inlandsche presenteerbladen) aandragen. Dan volgen 4 vrouwen, die ieder zes padjas (*) aanbrengen, waarop zich de toespijzen bevinden en ten laatste komt men aandragen met 10 groote potten gevuld met op verschillende wijze bereide toespijzen.

Deze spijzen en toespijzen, die aldus op kapparas worden opgebragt zijn bestemd voor de mindere gasten. De vorst, de leden van de hadat en de prinsen ontvangen kapparas met ledige borden, die eerst als alle mindere gasten het hunne hebben door daarvoor bestemde vrouwelijke bedienden gevuld worden. Van die borden en bedienden krijgt ieder dezer hoogere personaadjen eene hoeveelheid overeenkomstig zijn rang en stand.

De vorst krijgt een kappara met 1 groot en 8 kleinere borden, terwijl zijne bediening bestaat uit 12 ongehuwde en 2 gehuwde princessen, van welke 14 personen, 2 in korte zwarte baadjes, de overige in het staatsie kleed gekleed zijn.

De Tomarilaläng krijgt een kappara met 1 groot en 4 kleinere borden, en zijne bediening bestaat uit 2 à 3 princessen.

De leden van de hadat en de met deze gelijk staande anakaroengs bekomen ieder een kappara met 1 groot en 3 kleine; anderen weder 1 groot met 2 kleine borden, terwijl ieder twee of een vrouwelijke bediende heeft, om hem de spijzen en toespijzen op zijne borden te leggen.

(*) Padja's zijn van talablad vervaardigde inlandsche borden.

Is het aantal der schenkbladen voltallig en heeft iedereen het zijne, dan worden op last van den Tomarilaläng alle deksels gelijktijdig van de spijzen afgenomen en neemt het maal een aanvang. De zoo even vermelde 24 padja's worden alsdan op last van den vorst onder de anakaroengs verdeeld.

Onder het eten worden den vorst 2 kopjes met zilveren deksels, en den Tomarilaläng en elk lid der hadat ieder 4 gewone kopjes zonder deksels voor het gebruik van koffij gebragt. De overige personen krijgen daarvoor ieder 1 à 2 kopjes.

Gebeurt het dat bij dergelijke gelegenheden de vorst van Soppeng of van Wadjo tegenwoordig is, dan krijgen deze eene gelijke bediening als de vorst van het land.

Om verder de hofgebruiken te doen kennen moet ik, even als vroeger van het Maoedoe- en het Maera-feest, nog van de viering der poewasa spreken.

Op den dag, dat de vasten een aanvang nemen, begeven al de leden der hadat, de prinsen en voorname personen en de kalief met de geheele geestelijkheid met den Tomarilaläng aan het hoofd zich 's namiddags ten drie ure tot den vorst, en geven hem na het gebruik van sierie de hand, wat zoowel door de vrouwen als door de mannen gedaan wordt.

Bij dit djabatangäng bezigt ieder de woorden: „Saharoel lahi al almoebarakoe" (d. i. wij verheffen u onzen vorst, vergeef ons onze schulden); wat door den vorst beantwoord wordt met de woorden: „Alaena wa alaikom; (d. i.: vergeef ook mij mijne schulden en ik zal u groot maken). Dit gebruik dateert van de omhelzing van het Mohammedanisme door de Bonieren.

Onder deze bedrijven wordt de trom in de messighiet geslagen en begeeft zich in den avond iedereen derwaarts om daar het gebed (tarawe) te doen. Dit gebed wordt ten huize van den vorst, door den schrijver of kaloela

(hofprediker) en voor den Tomarilalăng ten zijnen huize, door den eenen of anderen katte of imam gedaan.

Na dit gebed wordt tot in den morgenstond in den koran gelezen, afgewisseld door het gebruik van thee en gebak, en te 4 ure in den morgen wordt het morgeneten van de vasten genuttigd.

In de maand van de vasten worden geene zaken gedaan, en dit wel omdat men van den dag den nacht maakt. Niemand, al houdt men ook geen poewasa, mag in dezen tijd met roodgeverfde lippen bij den vorst verschijnen. Wie het waagt te doen wordt beboet.

Als de vastenmaand voorbij is begeven zich op den laatsten vastendag de kalief met al de goeroes in den morgen te 3 ure naar de messighiet. Daar blijven zij tot $4^1/_2$ ure, als wanneer het morgengebed een aanvang neemt. Na het morgengebed, ten 6 ure, begeeft zich een der priesters op de preekstoel en leest daar uit den koran. Dit duurt tot dat de zon is opgekomen, als wanneer men weder met het gebed (lappasa) een aanvang maakt. Na dit gebed geeft men elkander de hand en is de kerk afgeloopen.

De vorst en de Tomarilalăng kunnen het lappasafeest ook in de kerk houden, wat door hen soms ook gedaan wordt; doch afgescheiden daarvan moet dit dan nog eens ten huize van den vorst en van den Tomarilalăng voor de vorstin en de verdere princessen en voor de vrouw van den Tomarilalăng herhaald worden.

Na het houden van de lappasa in de messighiet begeven zich allen ten huize van den vorst en geven hem de hand; bij welke gelegenheid de gasten drie malen worden onthaald.

Drie maanden na de lappasa Roemallang wordt de lapposa hadjie gevierd (*). Dit vasten duurt echter slechts

---

(*) Volgens het woordenboek van Dr. B. F. Matthes valt deze op den 10den der maand Zoe'l hadjie, de 12de van het Mohammedaansche jaar.

3 dagen; voor het overige is alles eveneens als bij de poewasa in de maand Roemallang.

Deze feesten worden op Gowa met meer luister dan in Boni gevierd, ofschoon de plegtigheden daarbij dezelfde zijn. De gebruiken bij die feesten zijn van het hof van Gowa tot dat van Boni overgegaan, wat tijdens de regering van Tori Sompae plaats had.

Op Gowa worden nog bij de lappasa hadjie al de ornamentssieraden tentoongesteld, schoongemaakt en de Tasamanga (een gouden ketting ter zwaarte van een thail (20 manies) gewogen, om te zien of aan de zwaarte niets ontbreekt, wat van tijd tot tijd wel eens plaats moet hebben.

Ontbreekt er niets aan, dan wordt dit als een gunstig teeken beschouwd, als een profetie van rust en welvaart, maar is het tegendeel het geval, dan is dit een teeken van te verwachten onheil. Dit laatste zoude het geval geweest zijn toen Matinrowe ri Boekaka (vorst van Gowa) door de Bonieren in een gevecht is onthoofd geworden. Zoo men zegt woog de Tasamanga in dat jaar 3 manies minder dan de gewone zwaarte bedraagt. Voor de invoering van den Islam werd dit vertoonen, schoonmaken en wegen der ornamentssieraden in Gowa aan het einde van ieder jaar gedaan, doch na dien tijd werd bepaald, dat het op iedere lappasa hadjie (dus ook eens in het jaar) zou plaats hebben.

Op dien dag werd vroeger op Gowa ook eene bazaar gehouden op het erf van den vorst en alles wat er maar voorhanden was daar te koop gebragt. Het bieden was echter daarbij verboden.

Na het opgeven der prijzen betaalde de kooper slechts een derde van het gevraagde zonder het een of ander er bij te zeggen.

Om zoo volledig mogelijk de hofetiquette van Boni te doen kennen dien ik ook van de kleeding bij feesten enz. te gewagen.

De kleeding der prinsen, die bij festiviteiten en groote recepties den vorst moeten bedienen, bestaat in een sigara (witte muts) met of zonder gouden versierselen, in een tope (een wit kleed bij wijze van sarong gedragen, met of zonder gestikte randen) of in een eenvoudige sarong van boven vastgemaakt met een gordel, waarin de kris wordt gestoken, die dus in dit geval onbedekt blijft.

Deze wijze van kleeding heet matappie ri saliwäng.

De mindere bedienden, zoo als de pakoelawing epoes, mogen bij dergelijke bedieningen geen kris dragen. Hunne kleeding bestaat in een eenvoudig glad gestreken sarong, met de zakdoek bij wijze van gordel om de lendenen gebonden.

Op Gowa is dit anders. De pakoelawingepoes van minder allooi kleeden zich daar in matappie ri saliwäng.

De kleeding der princessen van echten bloede bestaat in een sikko banrie (een prachtig kleed met goud gegarneerd) als sarong en een kort baadje, waarvan de randen insgelijks met goud bezet zijn; het haar is gekamd a la simboleng patinra (eene opstaande haarvlecht).

Voorts dragen zij gouden armbanden, lange oorversierselen en over den schouder hangt een zakdoek met kanten omzoomd, waaraan een pamoneang (fijn uitgesneden doos) met gouden deksel.

In de kleeding en opschik der mindere princessen van echten bloede bestaat dit eenige onderscheid, dat zij in plaats van de sikko banrie eene prachtige sarong of lipa-tjaocloe (een Bengaalsche sarong) dragen.

De kleeding der princessen van hoogeren ouderdom is eenvoudiger. Zij dragen een Bengaalsche sarong en een zwart baadje, maar geene armbanden of oorversierselen. En zijn de pamoneangs der jongeren van ivoor en met goud versierd, de hunne zijn slechts van hoorn vervaardigd.

Wat de kleeding aangaat der geestelijken en van de overige personen, deze is zeer eenvoudig. De goeroes

bezigen bij dergelijke gelegenheden altijd de arabische kleederdragt, terwijl de leden van de hadat en de anakaroengs een zwarte gadoe (tapong) met zwart baadje dragen.

Om de Bonische hofgebruiken nog nader te doen kennen, moet ik ook gewagen van de verschillende gebruiken, die omtrent vorstelijke kinderen van het oogenblik hunner geboorte af aan worden in acht genomen, en tevens van de plegtigheden, die bij het overlijden en de begrafenis van den vorst plaats hebben.

Gebruiken omtrent de kinderen van den vorst.

1°. Bij de geboorte. Zoodra het vorstelijk kind is geboren worden er zeven geweerschoten gelost en daarmede den volke van deze gebeurtenis kennis gegeven. Is dat geschied, dan wordt het kind met de nageboorte, waaraan het nog is verbonden, op een porceleinen of aarden schotel gelegd en verschijnen alsdan de kalief en de imam (*) om voor zijn welzijn gebeden ten hemel optezenden. Eerst na het verrigten dier gebeden wordt het kind van de nageboorte ontdaan, en onmiddelijk daarop worden alle bij zulke gelegenheden gebruikelijke pabongka setangs (†) geslagen en daarmede geklopt en gerinkeld om de booze geesten te verwijderen, terwijl men tevens de gănrang op de wijs van gănrang tălloe — eene wijze van bespelen, die alleen voor vorstelijke kinderen mag geschieden — laat hooren; wat voorts om de 9 dagen tot aan den 100sten dag herhaald wordt.

2°. Op den 9den dag na de geboorte. Gedurende de acht eerste dagen na de geboorte heeft er niets bijzonders plaats, maar op den negenden dag valt een en ander voor, dat

(*) Zie over deze personaadjen Hoofdstuk III, artikel „Priesterraad en Geestelijkheid.

(†) Instrumenten tot verdrijving der booze geesten. Zie de Ethnogr. Atlas van Dr. Matthes, plaat 9; en Matthes Woordenboek op *bongka*.

wel der vermelding waardig is. Deze is de dag, waarop moeder en kind eene bijzondere reiniging en kunstbewerking hebben te ondergaan; eene plegtigheid, die op feestelijke wijze plaats heeft. Nadat de porceleinen schotel, waarvan zooeven sprake was, uit de kraamkamer is verwijderd en de groote oering (pot) die bij de geboorte des kinds op het vuur was gezet om daarin het water te koken, waarmede de moeder moest gebaad worden, van het vuur genomen is, gaat een der vroedvrouwen in statigen optogt heen, om uit zeven verschillende putten (*) het water te halen, waarmede op dezen dag moeder en kind 's morgens en 's avonds gereinigd moeten worden. Op een draagtoestel gezeten, waarop zich mede de Chinesche porceleinen potten voor het water bevinden, voorafgegaan door de dragers der verschillende pabongka-setangs, die nu weder als op den dag der geboorte tegen elkander worden geslagen, en vergezeld van eene menigte van geweren- en poke-banrangang (†) voorziene manschappen, gaat zij onder het telkens lossen van geweerschoten, en terwijl de gănrang voortdurend op bovengenoemde geslagen wordt hare taak volbrengen. Op gelijke wijze als zij is gegaan, keert zij van het water voorzien terug, dat nu in de kraamkamer der vorstin wordt geplaatst, en waarmede moeder en kind gesieramd en gewasschen worden.

Is die reiniging verrigt, dan wordt de kraamvrouw op hare slaapplaats gebragt en neemt de bedoelde kunstbewerking een aanvang. Die kunstbewerking is niets anders dan het zoogenaamde oeroet, dat door een of meer vroedvrouwen, op vorenbeschreven wijze der moeder, en gelijktijdig door eene andere vroedvrouw het kind wordt gedaan.

(*) Dit gebruik is zeer oud, maar wordt thans minder dan vroeger opgevolgd.

(†) Lansen met een bos bokken- of paardenhaar aan het ondereinde.

Na die bewerking blijft de moeder rustig op hare legerstede liggen; de jonggeborene wordt in den schoot eener hoogadelijke dame gelegd en moet van dat oogenblik af aan tot aan den 40sten dag, dan door deze, dan door gene vrouw van hooge geboorte in den schoot genomen worden, en mag gedurende al dien tijd volstrekt niet op een mat of bultzak worden gelegd, om te voorkomen, dat hij niet schrikke of onopgemerkt eenig ongeluk krijge.

Nadat dit een en ander is afgeloopen, wordt alles onder het huis gereinigd en opgeruimd, en het bed, waarop de vorstin bevallen is, in de zee of in de rivier geworpen. Alleen de walasoedji blijft daar nog staan, en wordt pas op den honderdsten dag na de bevalling van daar verwijderd (*).

Is dit alles gedaan, dan worden, even als bij alle feesten en plegtige gelegenheden, aan al de aanwezige personen eerst koffij met gebak en daarna allerlei gekookte spijzen voorgezet en zoo de plegtigheid van den negenden dag drinkende en etende geëindigd.

3°. Drie maanden na de geboorte. Als de jeugdige prins den ouderdom van 3 maanden heeft bereikt, worden hem voor het eerst vaste spijzen te eten gegeven. Van die gebeurtenis maakt men weder een feest.

Een tiental dagen van te voren wordt daarvan aan allen, die tot de familie behooren kennis gegeven, en ieder wordt uitgenoodigd om wat voor het kind mede te brengen.

Ieder genoodigde maakt dan het een of ander klaar; zoo als aloewa (gekonfijte vruchten), rijst in allerlei vorm,

---

(*) De walasoedji is een vierkant bamboezen vlechtwerk, in den vorm van de inlandsche lijkbaar. Hij heeft 3 rijen vlechtwerk tot omwanding en dient eigenlijk om het bloed der kraamvrouw op te vangen, waarom het dan ook onmiddelijk na de geboorte van het kind gezet wordt onder de plaats waar de vrouw bevallen is, en in het midden voorzien is van een haak, waarop men een schotel of schenkblad geplaatst heeft.

als gegoso's, katoepa, kase-kasoro en kado-masinkoeloe (*); vele aard- en boomvruchten, en voorts arensuiker, eijeren en klapperolie.

Al deze en meer andere geschenken worden op den dag van het feest aan het huis van den jonggeborene gebragt: zijnde het aan een ieder vrijgelaten om alsdan zelf te gast mede te komen, of wel alleen het bereide eten te laten brengen.

Is het daartoe gekozen uur daar, dan laten zich, terwijl de zitplaatsen door de gasten worden ingenomen, weder de niet weinig vervelende toonen van de vroeger genoemde instrumenten hooren. Daarna wordt van alles, wat zich op tafel bevindt wat genomen en op een porceleinen, aarden of steenen schotel gelegd, die men dan laat ronddraaijen, om alles zoo doende goed door elkander te schudden. Van die door elkander gemengde spijzen en van het gebak wordt het kind tot driemaal toe wat aangeboden, terwijl daarna door de gasten van het overblijvende gebruik wordt gemaakt. Zooals men begrijpt doet menigeen bij die gelegenheid zich te goed in de plaats van het kind, en geniet meer dan hij tot den maaltijd heeft bijgedragen.

Ook bij dit feest wordt het gewone gebruik opgevolgd, dat n. l. eerst het gebak met koffij en thee en daarna de gekookte vleesch-, visch- en rijstspijzen worden rondgediend.

Wat van den maaltijd overblijft wordt op den volgenden dag verdeeld en bij de verschillende gasten en kennissen aan huis gebragt; waarbij men, zooals ligt te denken is, zorg draagt, dat de gevers niet hunne eigene geschenken terugontvangen (†).

(*) Vergelijk over een en ander het woordenboek van Dr. B. F. Matthes, bladz. 22 op katoepa, bladz. 65 op kasoro, bladz. 69 op gegoso en bladz. 548 op sinkoeloe.

(†) Bij andere gelegenheden wordt volgens Bonische adat alles wat

4°. Op den leeftijd van 2 of 3 jaren. Wanneer het kind, hetzij zoon of dochter, den ouderdom van 2 of 3 jaren bereikt heeft, gaat men er gewoonlijk toe over om het voor het eerst op den grond te laten staan, bij welke gelegenheid alweder een feest gegeven wordt.

Al de voorname prinsen en vasallen van het land worden dan uitgenoodigd het feest te komen bijwonen. Mindere prinsen of gegoede personen worden dit niet gedaan, omdat zij, zooals men zegt, door hunne dobbelzucht gedreven, toch van zelve komen. Zeven, vijf, of drie dagen voor dat het feest een aanvang neemt, komen de daartoe genoodigde gasten gewoonlijk reeds op. Zij, die ongesteld of door andere omstandigheden verhinderd zijn van de uitnoodiging gebruik te maken laten zich door de leden hunner familie vertegenwoordigen.

Hanengevechten en andere dobbelspelen hebben dan gedurende al die dagen vóór het feest dag en nacht plaats.

Is de dag van het feest aangebroken dan neemt een ieder volgens rang en stand plaats en laat men de jonggeborene ten aanzien van de verzamelde menigte de aarde betreden, door hem op een met aarde gevulden schotel even te laten staan.

De schotel, waarin zich de aarde bevindt is met goud versierd en staat op een zilveren schenkblad.

De aarde, die voor dit doel gebezigd wordt, is zoo men zegt, aarde uit de Kaäba te Mekka, die men heeft vermengd met aarde uit beroemde plaatsen, zooals Bontomanai, Bonto-manompo; Bonto-marannoe, Bonto-tallasa,

---

bij een gastmaal op de tafel geweest is, na afloop van den maaltijd, bij hem aan huis gebragt, tot wiens eer het feest gegeven is, hetgeen zelfs op gouvernements gekommitteerden toegepast wordt, wanneer die, hetzij een officieel, hetzij een partikulier bezoek aan het hof of bij een der Bonische grooten gebragt hebben. Gelijk bekend is, bestaat dit gebruik ook in Japan, o. a. blijkt dit uit het verslag dat de Commodore Perry van zijn bezoek in Japan gegeven heeft.

Matjinie-badjie enz., en met aarde, welke men in de geboorteplaats van het kind van onder den preekstoel der messighiet opgegraven heeft, en welke men op al de genoemde plaatsen om ze zuiver te hebben van alle onreinheden, een singkoeloe (*) diep uit den grond heeft genomen.

Wanneer de gasten volgens rang en stand hebben plaats genomen wordt de schotel met de aarde er in, in het midden der aanwezigen neêrgezet, en terwijl de tamboerins, de gamangs en andere instrumenten haar oorverdoovende muziek doen hooren, wordt het kind vóór den vorst, en bij gebreke van dien, voor den hoogsten gast gebragt, die het dan opneemt en met de voetjes even op de aarde zet, die zich in den schotel bevindt, wat vervolgens door al de aanwezige gasten in volgorde van hunnen rang en stand herhaald wordt. Is men hiermede klaar dan gaat men weder tot eten en drinken over, wat de hoofdzaak van de meeste feesten en zamenkomsten is.

Nadat men het noodige gebruikt heeft, en de tijd tot heengaan is gekomen, staan alle aanwezigen op, begeven zich voor den vorst en leggen daar, voor zij vertrekken eenig geld neder, in welk gebruik het hoofd en de leden van de hadat de andere gasten voorgaan en door ieder overeenkomstig zijn rang en stand gevolgd worden (†).

Gebruiken bij het overlijden van den vorst.

Zoodra de vorst overleden is, wordt hij in den hofrouw gekleed, dat is met een zwarte songko (mutsje) en een zwarte gadoe of tapong (hofkleed), de songko naar de

(*) Een Singkoeloe, elleboog, is de lengte van de toppen der vingers tot aan den elleboog.

(†) Gelijk vroeger, hoofdstuk II, artikel „Gewoonten en gebruiken" gezegd is, zijn de hier beschrevene gebruiken bij geboorte enz., ook van toepassing op prinsen, hoofden en andere aanzienlijken. Daar zij echter nog al kosten veroorzaken, worden zij maar uiterst zelden door deze, en nimmer op zulke kostbare feestelijke wijze opgevolgd. Vele gegoeden ook moeten dit laten, omdat zij niet van vorstelijke afkomst zijn.

linkerzijde overhellende, en het hofkleed los om de lendenen geslagen, en laat hem in die kleeding zoo lang zitten, gesteund door den Tomarilalăng, of bij verhindering van dezen door een der leden van de hadat, tot dat zijn opvolger gekozen is. Al de leden van de hadat, de voorname en mindere prinsen, de grooten, de hoofden en de gegoeden vergaderen zich op den dag van het overlijden ten huize van den vorst, om daar gezamenlijk een nieuwen vorst te kiezen.

Is die keuze geschied, dan wordt de overledene van zijne vorstelijke zitplaats verwijderd.

De Tomarilalăng of het hoofd van de hadat, roept daarop met luider stemme tot de aanwezigen: N. N. (de eigennaam van den overledene) is overleden, doch zijne koninklijke waardigheid blijft bestaan, dewijl hij door N. N. (de eigennaam van den opvolger) vervangen wordt.

Al de aanwezigen buigen dan met het hoofd, ten teeken van hunne onderwerping aan den nieuw gekozen vorst, of antwoorden met een toestemmend ja.

Tot driemalen toe wordt het vorenvermelde geroep door den Tomarilalăng onder het zwaaijen van een witten doek met luider stemme herhaald, en ook tot driemalen toe wordt deze bekendmaking op vorenstaande wijze beantwoord. Eerst nadat de verkiezing en bekendmaking heeft plaats gehad mag de overledene op den rug worden nedergelegd.

De nieuw gekozen vorst moet verder voor het lijk zorgen, door het uitgestrekt achterover te leggen, met het aangezigt naar het westen; het voorloopig met water te reinigen en het daarna eerst met een van zijde of andere stof vervaardigd kleed, vervolgens met een soort van dunne bamboe gevlochten, half doorgesneden koker (*), die de geheele lengte van het lijk beslaat en waar-

(*) Zie Dr. Matthes Ethnographische atlas, plaat 13, fig. 18.

over weder een wit of ander kleed gelegd wordt, te overdekken.

Is de ontslapen vorst door de keuze van een nieuwen vorst van zijne wereldsche waardigheid ontheven, dan wordt het lijk door de kinderen, kindskinderen of andere familieleden van den overledene op den schoot genomen en met water gewasschen.

Een of meer der imams, saids of voorname goeroe's, wordt vervolgens met de direktie van het reinigen van het lijk belast.

Het haar en de schaamdeelen van den overledene worden door lijfeigenen, en de overige deelen van het ligchaam door de kinderen en andere leden van de familie gereinigd.

Nadat de bovenomschreven reiniging heeft plaats gehad wordt het lijk uitgestrekt op den rug op een bed nedergelegd, waarna door de priesters gebeden worden gepreveld. Kunnen al de priesters te gelijk worden toegelaten dan wordt er slechts eens gebeden. Is dit echter niet het geval, dan worden zij zoo dikwijls door anderen vervangen, tot dat alle priesters en goeroe's aan het gebed hebben deelgenomen, waarvoor hun een gift of sedeka (de kalief of opperpriester van *f* 4,—, de imams en hadji's van *f* 2,—, en de overige goeroe's van *f* 1,— à *f* —,50) wordt uitgereikt, al naar gelang van het vermogen van den overledene, of, zoo als wel eens plaats heeft, naar gelang van hetgeen hij daaromtrent bij zijn leven als uitersten wil bepaald heeft.

Gedurende de bedoelde reiniging worden door den Tomarilalăng of een ander daarmede belast persoon, de noodige bevelen gegeven, om alles, wat tot de ter aardebestelling van het lijk noodig is, te laten gereed maken; zoo als een plank om in een hellende stand het lijk in het graf te dekken (genaamd papang op pepăng), twee met snijwerk versierde houten om aan het hoofd- en voeteneinde van het graf geplaatst te worden (genaamd me-

san of petoewo), een boelekang of draagtoestel, om het lijk naar de begraafplaats te dragen en eindelijk het graven van den grafkuil.

De boelekang-ratoe (een vorstelijk draagtoestel) heeft twaalf draagboomen, en drie rijen vlechtwerk tot omwanding (*). De draagboomen zijn van pinangboomen en bamboe-pattong, om de draagtoestel zoo stevig en sterk mogelijk te maken.

Dit doet men omdat bij het grafwaarts dragen van het lijk niet zelden, vooral bij vorsten, een honderdtal personen, zoo mannen als vrouwen daarop plaats nemen, waaronder deze met waaijers, andere met groote waskaarsen en kandjolies (†), in de hand; voorts personen, die rijst en djagong, vermengd met oude dubbeltjes en koperen duiten onder de volksmenigte strooijen, prinsen en princessen, die naauw aan den overledene verwant, of tijdens zijn leven door hem begunstigd zijn, 8 dragers van hooge paijongs voorzien, en eindelijk nog aan de hoeken van het toestel eenige personen, die met lansen gewapend zijn, hetgeen te zamen genomen een vracht van eenige duizende ponden bedraagt.

Veelal begeeft zich ook de Tomarilalăng, een lid van de hadat of ander voornaam persoon op het draagtoestel om zooveel mogelijk de orde te bewaren; want men kan zich geen denkbeeld vormen van de wanorde en het gejoel en geschreeuw, dat bij dergelijke lijkplegtigheden plaats heeft; en meer dan eens zijn de honderde dragers, waardoor het enorme groote en zware toestel gedragen wordt, verpligt, hun vracht neêr te zetten en te rusten, waartoe dan ook expresselijk eenige stukken hout, die aan het eene einde de gedaante van een vork of gaffel hebben, worden medegenomen om het toestel daarop te laten

(*) Zie pag. 61.
(†) Ibid.

rusten, en van dragers te verwisselen. Dit laatste heeft vooral plaats, wanneer het sterfhuis zoo als gewoonlijk het geval is, ver van de begraafplaats verwijderd is.

Nadat het reinigen en kleeden van het lijk heeft plaats gehad, de gebeden verrigt en de voorwerpen benoodigd tot de teraardebestelling gereed zijn, wordt het lijk op den rug op het draagtoestel gelegd en naar de begraafplaats gebragt.

Voor de baar gaan eenige voorname personen, of ook wel slaven en slavinnen, die de voorwerpen dragen, waarvan men op de begraafplaats wenscht gebruik te maken; zoo als een twaalftal potten met wierook, gewijd en welriekend water, die door 4 hoog opgegeven paijongs beschaduwd worden, bloemen en bloemenkransen, en de amuletten en wapens, die de overledene tijdens zijn leven gebruikt heeft (*).

Achter de baar volgen de priesters en daarachter de leden van de hadat, de prinsen, de grooten, de hoofden en een groot aantal volgelingen.

De draagbaar wordt door een groot aantal ruiters, met ontbloote lansen begeleid. Zij dienen tot staatsie, maar tevens tot het bevorderen van rust en orde, en om amokken te voorkomen wat, zoo men zegt, zich bij dergelijke gelegenheden meer dan eens heeft voorgedaan.

Bij het graf komende wordt het lijk van de draagbaar genomen en met het aangezigt naar het Westen, en het hoofd naar het Noorden in de grafkuil nedergelegd, waarna weder eenige gebeden door de aanwezige priesters gedaan worden.

Zijn die gebeden verrigt, dan wordt tot het plaatsen van de reeds vermelde plank, en het digt maken van den grafkuil overgegaan.

Als de grafkuil gevuld is, neemt de kalief of opper-

(*) Zie ook pag. 61.

priester aan de Oostzijde voor het midden van het graf plaats en leest daar het tallakkim (de grafrede) uit den Koran voor.

Daarop worden door de overige aanwezige priesters weder eenige gebeden gepreveld, waarmede dan de begrafenisplegtigheid is afgeloopen en een ieder naar het sterfhuis of naar zijne woning terugkeert.

Gedurende den tijd, dat de grafkuil gevuld wordt, worden onder de aanwezige menigte sedekas in geld, gewoonlijk in oude dubbeltjes rondgedeeld.

De giften of sedeka's, die gegeven worden aan hen, die met het reinigen van het lijk zijn belast geweest, bestaan veelal in goudwerken, kleedingstukken en geld, waarvan het maximum *f* 40,— en het minimum *f* 16,— bedraagt.

Hij, die de grafrede gehouden heeft ontvangt gewoonlijk daarvoor een of meer slaven, kleedingstukken met toebehooren (hieronder verstaat men gouden knoopen) en *f* 80,— aan geld.

Hij, die het laatste gebed voor den overledene gedaan heeft, ontvangt slaven of kleeding, ook wel geld ten bedrage van *f* 40,—.

Ten huize van den overledene worden gedurende de eerste 100 dagen, op den 3den, 7den, 10den, 15den, 20sten, 30sten, 40sten, 50sten, 60sten, 70sten, 80sten, 90sten, tot den 100sten dag door de priesters gebeden voor hem gedaan; bij welke gelegenheid karbouwen geslagt en de daar aanwezige priesters en goeroes op een goed gastmaal onthaald worden.

De voornaamste dagen zijn de 7de, 20ste, 40ste en 100ste. Op den laatsten dag worden de meeste sedekas uitgedeeld.

Het bedrag der patimporong (*) bedraagt in den regel *f* 160,—, *f* 80,—, *f* 40,—, *f* 16,—, *f* 8,—, *f* 4,— en

---

(*) Rouwgeschenken. Zie Dr. Matthes woordenboek, bladz. 290, op timporong.

f 2,—, met een of meer, doch ook wel zonder buffels, al naar mate men van wege den overledene aan sedekas ontvangen heeft.

Zij, die rouwgeschenken aan de nagelatene betrekkingen van den overledene brengen, ontvangen eene uitnoodiging om tegenwoordig te zijn, wanneer door de priesters en goeroes, ten behoeve van den overledene zal gebeden worden; bij welke gelegenheid hun dan de sedekas of kontra-geschenken worden aangeboden.

De 100ste rouwdag wordt met zeer veel plegtigheid gevierd. Gewoonlijk slagt men op dien dag 4 tot 12 buffels, om niet alleen de gasten een goed onthaal te bereiden, maar hun tevens de gelegenheid te geven nog wat naar huis te kunnen medenemen.

De rouw over den vorst, die 100 dagen duurt, bestaat:

1e. in het afleggen door de kinderen en verdere nabestaanden en zelfs door alle grooten, prinsen en hoofden van alle gouden of andere versierselen en van de kris en de gewone dagelijksche kleeding.

2e. in het aantrekken van zwarte kleeren.

3e. in het niet slaan op de gong ten huize van den overledene, en in het geheele land.

4e. in het laten bewaken van de gewezen slaapplaats van den overledene, bij welke gelegenheid de bewakers zich veelal met het galatjoeng-spel onledig houden (*).

(*) Vergelijk Dr. Matthes Ethnographische atlas, plaat 13, figuur 10. Dit spel wordt gespeeld door twee personen, die het blok of bord zoo tusschen zich in plaatsen, dat zij ieder aan hunne regterhand een groote opening, anrong genaamd, hebben, welke dan elk als de zijne beschouwt. Nadat de zes, soms ook meer, kleine openingen, kalobang genaamd, die ieder van de spelers voor zich heeft elk met zeven bagore pitten of dergelijke gevuld zijn, begint men tegelijk uit een der kalobangs aan zijne zijde de pitten te nemen, en telt die van de linkerhand naar de regter voortgaande, één voor één in de daarop volgende gaten, ook zijn eigen anrong niet te vergeten, uit; alleen de anrong van de tegenpartij wordt overgeslagen. De pitjes van de kalobang, waarin men het laatste pitje, dat

En verder dat in het geheele land in de kampongs niet mag geweven noch rijst gestampt, en geene schoten gelost of feesten gegeven worden.

Na den 100sten dag van het overlijden van den vorst, nemen deze rouwformaliteiten een einde.

Ziedaar de voornaamste gebruiken aan het Bonische hof. Ik merk er ten laatste nog bij op, dat volgens de wet der

---

men in de hand heeft, uittelt, dienen om op dezelfde manier voort te tellen. Treft het echter, dat men het laatste pitje juist in zijn eigen anrong uittelt, zoo mag men op nieuw met een der kalobangs aan zijn eigen zijde beginnen uit te tellen. Op deze wijze gaat men voort tot dat een der spelers het laatste pitje in een ledig gat uittelt, wat dotjo heet.

Alsdan gaat de ander voort, tot dat ook hij dotjo wordt, waarop de eerste wederom aan de beurt komt, enz. Bij dit dotjo worden valt op te merken, dat, wanneer men het laatste pitje in eene ledige opening aan zijn kant uittelt en er in de tegenover gelegen kalobang pitjes aanwezig zijn, men zeggen mag: temba mi, en alsdan het regt heeft, om die pitjes te gelijk met dat laatste pitje in zijn anrong te gooijen. Dit neemt echter niet weg, dat de beurt voorbij is, en de ander wederom moet spelen. Wanneer het eindelijk zoo ver gekomen is, dat één der spelers aan zijne zijde geen pitjes meer heeft, om meê te tellen, neemt men van weêrszijde de pitjes uit zijn anrong, en ziet hoeveel kalobangs men daarmede even als bij het begin van het spel vullen kan; dit heet: nisoeloe mi siballa. Blijven er twee ledig, zoo spreekt men van: ni soesoeloe mi roewam balla; het eerste beteekent er is een huis, en het laatste er zijn twee huizen in brand gestoken. De ledig gebleven kalobangs worden met het een of ander digt gestopt en mogen bij de eerstvolgende partij niet meer gebruikt worden.

Zoodra nu wederom een der spelers buiten magte is om te tellen vult men op nieuw de kalobangs aan zijne zijde met de pitjes uit zijn anrong en komt men ook nu te kort, zoo worden al wederom één of meer der kalobangs digt gestopt. Hij, wiens kalobangs eindelijk alle digt gestopt zijn, krijgt een kongkong of streepje aan, en het spel is uit.

Heeft men echter het geluk, om bij de tweede of derde, of één der volgende partijen wederom al de kalobangs te kunnen vullen, zoo wordt één der digt gestopte kalobangs op nieuw gebruikt en zoo duurt het spel, soms met afwisselend geluk, geruimen tijd voort.

(Overgenomen uit het woordenboek van Dr. Matthes pag. 898 en 899).

gewoonte deze gebruiken door niemand mogen worden overgenomen, gelijk ook de vorst verpligt is, zich stipt daaraan te houden, en b. v. geene gewoonten bij zich mag invoeren, die meer bijzonder aan den rang van Tomarilalăng zijn verbonden; zoo als de inlanders het uitdrukken: „Het gebruik van het huis van den vorst mag niet worden overgebragt in dat van den Tomarilalăng en omgekeerd."

j. Inkomsten van den Tomarilalăng.

Deze bestaan: uit de opbrengst van een zeer aanzienlijk getal padievelden, die door de bevolking moeten bewerkt en geoogst worden; uit de procenten van de op te leggen boeten, en van de proceskosten van zoowel in burgerlijke, als in strafzaken behandelde processen (*); uit de revenuen van een tiental vischfuiken, waaruit hij dagelijks van visch wordt voorzien en die hem buitendien eene geldelijke toelage van *f* 20,— tot *f* 60,—, 's maands verzekeren en uit hetgeen hem door het volk in natura, bij wijze van hommage van hunne aard- en boomvruchten geschonken wordt.

Hoeveel dit alles tezamen 's jaars bedraagt is moeijelijk te berekenen, en ik betwijfel het, of de Tomarilalăng zelf dat wel naar waarheid zou kunnen opgeven; nimmer want wordt van die inkomsten eenige aanteekening gehouden, terwijl zij veelal afhankelijk zijn van de meerdere of mindere bij het bestuur heerschende willekeur. Dit is evenwel zeker, dat zij vrij aanzienlijk zijn.

k. Inkomsten van de leden van den rijksraad.

Deze bestaan: in de procenten van regtszaken en opgelegde boeten, in de opbrengsten van eenige door de be-

(*) Straf- of kriminele zaken worden ook met het opleggen van boeten afgedaan. Zij kunnen in geld, goudwerken, wapens, goederen of karbouwen voldaan worden. Artikel 20 van de Rapang.

volking ten hunnen voordeele uitgezette vischfuiken, in de produktie van de ten hunnen voordeele door het volk bewerkte padievelden, en voorts in hetgeen hun verder door de bevolking der direkt onder hun beheer staande kampongs, bij wijze van hommage wordt aangeboden.

l. Inkomsten van de mindere hoofden.

Al de overige hoofden, met uitzondering van de tolken, genieten geene andere inkomsten, dan de opbrengst van hunne eigene, en van eenige bij wijze van ornamentsvelden aan hen afgestane padievelden, die door de bevolking, die onder hun direkt gezag staat, moeten bewerkt worden.

Overigens is hier nog bij te rekenen wat hun door de bevolking wordt aangeboden of wat zij haar op willekeurige wijze afpersen.

De tolken hebben evenmin als ieder ander hoofd eenige vaste inkomsten, en slechts in enkele gevallen, wanneer zij bij den rijksraad diensten presteren wordt hun een klein aandeel van de proceskosten toegekend.

Is de vorst echter over hen tevreden, dan krijgen zij veelal eenige padievelden ter bewerking.

Voor het overige voorzien zij in hun onderhoud uit de produkten hunner eigene velden of tuinen, en door de uitoefening van het een of ander bedrijf.

m. Inkomsten van de geestelijkheid.

De inkomsten der geestelijkheid spruiten hoofdzakelijk voort uit de betalingen en geschenken, die haar te beurt vallen;

a. bij huwelijken,

b. bij begrafenisplegtigheden,

c. bij extra gelegenheden.

a. Huwelijken. De huwelijken der aanzienlijken, der vorsten, prinsen of leden van de hadat, worden ingezegend door den kalief; die der middelklasse (der daïngs) door den imam, en die der lagere klasse door den bidal.

De gift, die de aanzienlijken, zoo zij reeds eene betrekking bekleeden, bij het sluiten des huwelijks te betalen hebben, bedraagt voor man en vrouw, ieder een tail of ƒ 16.—, dus te zamen ƒ 32,—; terwijl anakaroengs zonder betrekking met ƒ 4,— per hoofd; dus te zamen ƒ 8,— kunnen volstaan.

Deze giften komen ten allen tijde geheel ten voordeele van den kalief, die daarvan zooveel of zoo weinig aan zijne mindere geestelijken schenkt, als hem goed dunkt.

De middelklasse betaalt den imam ƒ 4.—, en de lagere klasse geeft den bidal 2, 1 of $^1/_2$ gulden.

b. Begrafenisplegtigheden. Bij het begraven van een vorst, prins of een lid van de hadat, wordt door den kalief, en bij verhindering van dezen, door den imam eene grafrede gehouden, waarvoor den redenaar meestal een aanzienlijke gift geschonken wordt, die naar gelang van omstandigheden, dan eens in geld, dan in goudwerken of kleedingstukken, en dikwijls ook in één of meer slaven en slavinnen bestaat.

Zeven, tien, twintig, of soms zelfs veertig dagen na de begrafenis, moet de kalief met zijne geestelijkheid zich dagelijks naar het huis van den overledene begeven, ten einde daar voor dezen te bidden; voor welke dienst hem en zijne geestelijken iederen dag bij het heengaan een kleine gift in geld geschonken wordt.

In de landen der verschillende vasallen worden bovengenoemde diensten door den imam of katte van ieder distrikt waargenomen; slechts in enkele gevallen, b. v. bij het huwen, of overlijden van voorname prinsen of princessen wordt de kalief derwaarts ontboden.

c. Bij extragelegenheden. Na eene voorspoedige reis, een gelukkigen oogst, na een voordeeligen handel, en bij andere aangelegenheden, waarop hem eenig geluk ten deele viel, is de inlander gewoon, eenige geschenken in natura of geld ten voordeele der geestelijkheid te geven.

Deze giften worden sakka en pitara genoemd. De sakka is een vrijwillig geschenk in geld, dat na een voordeeligen handel wordt gegeven), en bedraagt gewoonlijk $^1/_{40}$ van de behaalde winst.

De pitara is een verpligte gift in rijst, na afloop van den oogst, en bedraagt meesttijds 1 van de 10 bossen. Van deze giften komt $^4/_{10}$ ten voordeele van den kalief, $^1/_{10}$ ten voordeele van den amil, (zendeling), en de andere helft is voor de overige geestelijken, zoo als de imam, de katte, de bidal en de bodja (kerkbediende) (*).

Wat de bodja betreft, deze heeft nog het voorregt van op iederen Woensdag en Donderdag te mogen gaan bedelen, als wanneer hij van dezen eenige duiten, van genen wat rijst of djagong, van anderen weder iets anders bekomt.

De tijd, waarop genoemde giften worden uitgekeerd, is voor de pitara de 22ste van de maand Roemallang en voor de sakka, de 1ste dag na het eindigen der vasten.

Op beide deze dagen wordt ook nog door iedereen een gantang rijst of tien duiten naar de messighiet gebragt, terwijl minder gegoeden alsdan wat djagong, pattjo, lamelame, of andere aard- en boomvruchten derwaarts brengen. Van die giften komt $^1/_3$ ten voordeele van den kalief, en $^2/_3$ ten voordeele van de overige geestelijken; de bodja er mede onder begrepen.

In de landen der vasallen komen deze giften ten voordeele van den imam en verdere geestelijkheid; tenzij de bewoners mogten goedvinden ze den kalief aan te bieden. Het wordt hen evenwel nooit euvel geduid zoo zij dit niet doen.

De geestelijkheid van iedere palilie daarentegen is verpligt, na afloop van feestdagen in hunne distrikten, zich tot den kalief te begeven om dezen geluk te wenschen.

(*) Dezelfde verdeeling wordt ook gevolgd, bij de ontvangen procenten in saratzaken.

Laten ze dit gebruik na dan wordt hen door den kalief eene boete opgelegd. Behalve hierin blijkt de meerderheid van den kalief ook daardoor, dat hij, gelijk vroeger gezegd is, in overleg met den Tomarilalăng de dagen bepaalt, waarop de godsdienstige feesten een aanvang zullen nemen.

Wat de saratzaken aangaat, deze worden in iedere palilie door de geestelijkheid aldaar onafhankelijk van den kalief afgedaan en de procenten ervan komen ook geheel ten haren voordeele.

Alleen de belangrijke zaken worden aan de uitspraak van den kalief onderworpen. Deze is echter, evenals de overige geestelijken in iedere palilie, verpligt om van de gedane uitspraak den Tomarilalăng kennis te geven.

n. De Sjahbandhar.

Ten slotte nog een paar woorden over de werkzaamheden en de inkomsten van den meermalen genoemden Sjahbandhar (of Sabănnara). Aan hem wordt de beslissing en afdoening overgelaten van alle geschillen, die handel en zeevaart betreffen. Hij is tevens de ontvanger van de in- en uitgaande regten en van de ankerage gelden.

Hiervan is hij echter, evenmin als van de door hem afgedane zaken, aan niemand anders dan aan den vorst verantwoordelijkheid verschuldigd, die deze evenwel zelden van hem vordert, mits hij zorge, dat in alle 's vorsten behoeften behoorlijk worde voorzien.

Komt hij echter te overlijden dan behoort alles, zoowel zijne onroerende als roerende goederen, wier waarde meer dan *f* 8,— bedraagt, aan den vorst; zoodat, wanneer hij niet in tijds en op een klandestiene wijze daarvoor zorgt, hij zijne familie niets achterlaat.

Dit gebeurt evenwel zelden, ja het tegendeel heeft plaats, want aangezien hij er geene boeken of registers opnahoudt en tevens met alle geldelijke betalingen van den

vorst is belast, en als zoodanig diens rijkskassier kan genoemd worden, zoo is hij moeijelijk te kontroleren; ja is hij zelf niet eens in staat de hoeveelheid op te geven, die jaarlijks aan handelsgoederen in- en uitgevoerd, en aan regten ontvangen wordt.

Aan hem en zijne handlangers is ook het regt, of het monopolie van den koop en verkoop van het zout en de opium toegekend.

Het eerste wordt door hen zoowel in het groot, als in het klein met eene winst van ongeveer 100 % en het laatste bij bollen, met eene winst van ongeveer 50 % ten voordeele van den vorst verkocht (*).

o. Opbrengsten en verpligtingen der vasallen.

Men heeft hier, even als in de overige rijken van Celebes, twee soorten van palilies of vasallen, n.l. zij die palilies paseadjengäng, en die, welke eenvoudig met den naam van palilies worden aangeduid.

Tot de eerste behooren Lamoeroe en Tjietta, wier verhouding tegenover Boni met die van vriend en aanverwant of onafhankelijk bondgenoot is te vergelijken; zoodat de invloed van het Bonische bestuur in dat rijkje en dat landschap even als hunne opbrengsten zeer gering zijn. Zij zijn echter verpligt, zoowel bij oorlog, als bij het geven van feesten daaraan deel te nemen, en bij het eerste volk te leveren, hetwelk zij voor eigen rekening van wapenen te voorzien en te onderhouden hebben.

Aan Lamoeroe is sedert eenige jaren bovendien nog de verpligting opgelegd, om jaarlijks aan Boni 1000 stuks hertendinding te leveren.

Hoe vreemd die belasting ook moge schijnen, heeft

(*) Zooals bij het onderwerp «landbouw" gezegd is, is de monopoliehandel van koffij voor het meerendeel in handen van den vorst, van eenige prinsen en van 's vorsten geliefkoosde bijzit.

zij haar bestaan toch aan eene vrij natuurlijke oorzaak te danken.

Tusschen het vasalschap Lamoeroe en het landschap Beengo n.l. ligt een groot bosch, dat een rijken overvloed van herten bevat en voor de jagt op die dieren eene uitmuntende gelegenheid aanbiedt.

Dat bosch nu gaf voortdurend aanleiding tot twist, tot dat men ten laatste de beslissing van den vorst van Boni, Aroem Poegie Matinrowe ri adja benteng inriep.

Zijne uitspraak was ten voordeele van Lamoeroe, maar met de bepaling, dat dit rijk voor die uitspraak jaarlijks 1000 stukken hertendinding aan Bonie moest opbrengen.

Hieruit ziet men, dat de Bonische regtspraak van alles ten haren voordeele weet partij te trekken.

Voor het overige is Lamoeroe aan geene andere belasting jegens Boni onderworpen.

Tjietta moet even als Lamoeroe bij oorlog en bij het geven van feesten daaraan deelnemen. Overigens moet het van alles, wat de grond produceert den vorst een klein gedeelte, bij wijze van hommage aanbieden.

De overige hoofden, die geene palilies-paseadjenäng, maar meer regtstreeks aan het Bonische bestuur ondergeschikt zijn, moeten, zooals Bone-tänga, kosteloos de materialen leveren, die voor het bouwen van 's vorsten woning, praauwen en baroegas (feestloodsen) noodig zijn, en die het land oplevert.

Van materialen, die niet zonder geldelijke uitgaven kunnen verkregen worden, worden de kosten door het volk gezamenlijk gedragen.

De overige, hier niet genoemde palilies zorgen voor het leveren van djowas (volgelingen) of bedienden, en voor het onderhoud van den vorst en zijn gevolg, wanneer hun landschap, distrikt of kampong door hem bezocht of door reisd wordt.

Overigens bieden zij, even als alle anderen, jaarlijks den vorst bij wijze van hommage, beter belasting, een gedeelte aan van datgene, wat in hun land gekultiveerd of geproduceerd wordt, en voorzien verder in het onderhoud van vreemde prinsen en grooten, waardoor Boni bezocht wordt: wat echter bij Boni's vroegere grootheid veel meer plaats had dan na zijn val; want vroeger zou geen vreemde vorst of prins, met uitzondering van die van Gowa, het gewaagd hebben aan de oproeping van Boni's magtigen en alom gevreesden vorst gehoor te weigeren.

Die tijden, en dit is als een geluk voor het volk en als een bewijs van vooruitgang op Celebes te beschouwen, behooren tot het verledene, en worden zeker noch door het volk noch door het gouvernement teruggewenscht

p. Heerendiensten der bevolking in het algemeen.

De bepaalde en bekende heerendiensten van het volk zijn:

1e. het bewerken, beplanten en oogsten der ornamentsvelden van den vorst;

2e. het bewerken der ornamentsvelden van de leden van de hadat;

3e. het leveren van werkvolk tot het bouwen van woningen en van loodsen tot het geven van feesten, jagt- of vischpartijen, zoowel voor de leden van de hadat als voor den vorst;

4e. het leveren van huisbedienden en volgelingen, zoo vrouwelijke als mannelijke en het geven van wachtvolk. Het laatste wordt alleen aan den vorst gegeven, het eerste ook aan den Tomarilaläng en aan de leden van de hadat;

5e. het leveren van brandhout en het halen van drink- en ander water voor het vorstelijk huisgezin;

6e. het bouwen van missighits of kleinere godshuizen;

7e. het leveren van volk bij het doen van reizen der vorstelijke familie, zoowel over zee als over land, en voor binnen- en buitenlandsche reizen; en

8e. het aanleggen van versterkingen in tijden van oorlog.

Beschouwt men al die diensten op zich zelf, en de personen voor wie ze door eene talrijke bevolking moeten verrigt worden, dan kunnen die niet als drukkend voor het volk worden aangemerkt, omdat de meesten niet dikwijls gevorderd worden. Doch neemt men daarbij in aanmerking het wispelturige karakter van den tegenwoordigen vorst, die niet zelden een huis of loods laat verplaatsen vóór die nog voltooid is, of zich, naauwelijks op eene plaats gevestigd weder een ander verblijf kiest; en denkt men tevens aan de bestaande gebruiken en aan de zonderlinge verhouding, die men dikwijls tusschen den vorst en zijne grooten aantreft, tengevolge waarvan die diensten van het volk niet alleen gevorderd worden door hen, die volgens de instellingen van het land daartoe regt hebben, maar ook door bijna iederen prins of invloed hebbenden anakaroeng, die in dit rijk maar al te veel worden aangetroffen, dan zal men tot de overtuiging komen, dat de diensten voor het volk tijdroovend en drukkend zijn, en het daardoor de gelegenheid ontnomen wordt zijn eigen belang te behartigen of zich met ijver op den landbouw en de kulturen te kunnen toeleggen. Geen wonder dan ook, dat het uiterst traag die heerendiensten verrigt, waarvan het einde niet te voorzien is.

q. Belastingstelsel.

De belastingen die worden opgebragt zijn:

De inkomende en uitgaande regten, de laboe-batoe of ankerage gelden, de soesoeng-patekes of doorvoerregten van goederen, die hetzij door menschen of door paarden en buffels gedragen worden, de soessoeng-binanga of de reg-

ten van praauwen, die de rivier op- en afvaren, de soessoeng-romang of de regten, die men betaalt als men in de bosschen hout, bamboe enz. gaat kappen, de soessoeng-passara of de regten die worden geheven van hen, die op de passar goederen ter verkoop uitstallen en de tjoeke of baratoe, of de regten op de verschillende spelen.

De inkomende regten bedragen 5 % der waarde van de ingevoerde goederen, van waar herkomstig en onder welke vlag ingevoerd, met uitzondering van het zout, de kapas, en de opium. Het eerstgenoemde is vrij van regten, maar mag aan niemand als aan den sjahbandhar of zijne handlangers verkocht worden.

Van het tweede wordt 50 duiten per krandjang van 25 tot 50 katties betaald en van het laatste *f* 4,— per bol.

De uitgaande regten bedragen van alle goederen, door wien en werwaarts uitgevoerd ongeveer hetzelfde als voor den invoer, met uitzondering van de koffij en de gele was (*). Voor de eerste wordt *f* 2,—, en van het laatste *f* 10,— per pikol betaald.

De wadjoresche handelaars, die de Tjinrana rivier opvaren, betalen aan Boni geene inkomende of uitgaande regten maar soessoeng-binanga, wier hoeveelheid van de hoegrootheid van het vaartuig en de lading, maar nog meer van de willekeur der door Boni aangestelde taxateurs afhankelijk is, wier onbillijkheid niet zelden aanleiding tot groote twist geeft. Alle de mondingen der Tjinrana rivier behooren sedert ruim 100 jaren aan Boni, wat der Wadjorezen steeds een doorn in het oog is en die daarom van iedere gelegenheid gebruik maken om die strook gronds weder terug te krijgen.

(*) De was is geen oorspronkelijk produkt, maar wordt van elders, veelal van Bingkoka ingevoerd.

Tijdens den laatsten Bonischen oorlog had Wadjo Boni zijne hulp aangeboden onder voorwaarde, dat het daarvoor weder aan Wadjo het stuk gronds zoude teruggeven gelegen aan den linkeroever der Tjinrana-rivier, ten Noorden tot aan het rijk van Loehoe en ten Westen tot aan de plaats genaamd Poewan Lohe of Salo Sibalieë in de nabijheid van kampong Solo.

Dit, voor den Wadjoreschen handel thans zoo ongunstig gelegen gedeelte van Boni zal eene breedte van het Oosten naar het Westen van ongeveer 15 Java palen beslaan.

De laboe-batoe gelden en de soessoeng-binanga zijn afhankelijk van de hoegrootheid van het vaartuig en de lading. De minste betaling is 30 duiten.

De soessoengpateke bedraagt voor een vracht lijnwaden, koffij, of andere handelsgoederen van waarde, die door een man of vrouw gedragen worden, van 10 tot 30 duiten, en van die, welke door een paard of buffel gedragen worden, van 30 tot 60 duiten.

De soessoengromang bedraagt $^1/_3$ of ook wel minder van de gekapte waarde. Van bamboe wordt gewoonlijk 10 % hetzij in natura of in geld betaald.

Heeft het laatste plaats, dan wordt de waarde van 100 bamboezen gewoonlijk à *f* 3,— berekend.

Ook gebeurt het wel, dat men het getal bijlen, waarmede het hout gekapt wordt in aanmerking neemt, in welk geval er gewoonlijk 60 duiten per bijl moet betaald worden.

De soessoengpasser, die met uitzondering van lijnwaden, in natura geheven wordt, is moeijelijk te berekenen of met eenige waarde gelijk te stellen, daar zij veelal van de inhaligheid van den persoon, die met de heffing belast is, afhankelijk is. Voor lijnwaden kan men aannemen dat gemiddeld $2^1/_2$ % in geld betaald wordt.

De tjoeke of baratoe bedraagt voor de topspelen 8, voor de tongkospelen 10 en voor de hanengevechten 20 %,

waarvan $^1/_3$ komt ten voordeele van hen, die met het invorderen belast zijn.

Voor het overige is het volk aan geene landelijke of direkte belasting onderworpen.

Na het inoogsten van zijne padie, djagong of tuinvruchten biedt het daarvan den vorst en het hoofd, onder wiens gebied het sorteert, bij wijze van hommage een klein gedeelte aan, dat echter veeleer den naam van belasting, dan van hommage verdient; omdat zulks in den regel meer uit dwang dan uit vrije wil plaats heeft, en men, er niet aan voldoende gevaar loopt dat zij aan wie het moet worden aangeboden, zich op eene andere wijze schadeloos stellen.

r. Grondbezit.

Was het moeijelijk om eenigzins met de regeringsvorm van een land, dat zoo lang met een dikken sluijer van geheimhouding is overdekt geweest, bekend te worden, niet minder waren de moeijelijkheden, ondervonden bij de nasporing der bestaande wetten en instellingen omtrent het grondbezit, (dat niet een der minst gewigtige onderwerpen van eene staatsinrigting is), bij een volk, dat in de meeste opzigten nog beneden den laagsten trap van beschaving staat, niettegenstaande het ruim 200 jaren door verschillende kontrakten aan onzen invloed onderworpen was, maar wiens zeden en gebruiken ons nog niet in zooverre bekend zijn, als wel van een zoo langdurigen invloed zou mogen verwacht worden.

De hoofdoorzaak daarvan ligt mijns inziens in de weinige, of laat ik liever zeggen, in de volslagen onbekendheid met hunne, niet gemakkelijk aan te leeren taal, en in de mindere geschiktheid der meeste tolken, die bij eene niet genoegzame kennis der Boeginesche- en Hollandsche taal, niet altijd in staat zijn, de denkbeelden van het volk tot ons en omgekeerd de onze tot het volk zuiver

en naar Westersche begrippen over te brengen. Wij mogen echter hopen, dat deze niet geringe hinderpaal spoedig zal worden uit den weg geruimd.

Dank zij de daartoe aangewende pogingen van den even onvermoeiden als kundigen Dr. Matthes, die even als hij voor de Makassaarsche taal gedaan heeft, zich ook nu geene moeiten of opofferingen en ontberingen te groot acht, om in een zoo moeijelijk te doorreizen en onbeschaafd land als Celebes, met de hoofdtaal (de Boeginesche) van dit eiland grondig bekend te worden en zoo de Celebesche ambtenaren in de gelegenheid te stellen zich die taal later door eigen oefening te kunnen eigen maken en niet meer van tolken afhankelijk te zijn; iets, dat voor een land als Celebes, hetwelk door zoo vele verschillende vorsten en vorstjes geregeerd wordt, en meer langs den weg der diplomatie, dan wel door den sterken arm in ontzag moet gehouden worden, niet genoeg kan gewaardeerd worden. Te bejammeren is daarom de weinige sympatie, die genoemde letterkundige in den regel bij het publiek aantreft en die oorzaak is, dat wij niet meer van de Boeginesche litteratuur en van 's lands wetten en instellingen te weten komen.

Ik heb vermeend, alvorens met de behandeling van het onderwerp *grondbezit* te beginnen, dit te moeten laten voorafgaan, om aan te toonen hoe moeijelijk het is, om met de instellingen van een volk bekend te worden, wiens taal men niet, althans niet volledig magtig is; terwijl men in den regel door personen wordt ter zijde gestaan, die dikwijls evenmin den geest van het onderzoek begrijpen, als zij tot wie de vragen dienaangaande gerigt worden. Maar ter zake.

De vorst beschouwt zich als de souvereine eigenaar van den grond.

Die grond is individueel en gemeenschappelijk eigendom: het eerste wat betreft padievelden, tuinen en vischvijvers,

het laatste wat aangaat de bosschen, bazaars, weiden, begraafplaatsen en woeste gronden.

De grondbezitter heeft in zoover de vrije beschikking over zijne gronden, dat hij die aan anderen kan wegschenken ter bewerking of in pand geven (*), maar nimmer heeft hij het regt die te verkoopen.

Men wordt grondbezitter:

1°. door het ontginnen van woeste gronden.

2°. de erfenis, en

3°. door bewezene goede diensten aan den vorst of het land.

Het regt van grondbezit gaat bij erfenis over. Gronden afkomstig van de moeder komen ten voordeele van de kinderen, die het aandeel van de moeder zijn.

Gronden afkomstig van den vader komen ten voordeele van de kinderen, die het aandeel van den vader zijn (†).

Gronden, die gedurende het huwelijk verkregen zijn, worden na het overlijden der ouders onder de nagelatene kinderen, of zoo die er niet zijn, onder de bloedverwanten gelijkelijk verdeeld. Is er slechts één veld, tuin of bosch, dan wordt dit verkocht en de opbrengst daarvan gelijkelijk onder hen verdeeld; doch de oudste der erfgenamen heeft het regt, die tegen betaling van de getaxeerde waarde te behouden.

Heeft de overledene geene erfgenamen in het land achtergelaten, dan aanvaart de vorst, als de souvereine eigenaar der erfenis; want zij, die buiten het land wonen zijn van het erfregt verstoken.

Wanneer het gezin of de familie den grond erft, en zij

(*) Het verpanden van velden is echter met verkoopen gelijk te stellen, want zelden worden die weder uitgelost maar gaan dikwijls van den eenen pandhouder op den anderen over, zoodat de oorspronkelijke bezitter niet meer is terug te vinden.

(†) Het verdeelen van kinderen, vooral bij echtscheiding bestaat op Celebes zoowel bij de vorsten als bij minderen en slaven.

die gezamenlijk bewerken, dan wordt de produktie gelijkelijk verdeeld; doch wanneer slechts één lid der familie de sawa's bewerkt, dan wordt het produkt in drie deelen verdeeld, waarvan twee deelen voor den bewerker zijn, en een deel voor hen, die daaraan niet gewerkt hebben.

Heeft echter de niet werkende partij de bibiet gegeven, dan heeft zij aanspraak op de helft der opbrengst, terwijl de andere helft voor den bewerker is.

Het gebeurt ook wel, dat een lid der familie alleen gedurende een of meer jaren de velden bewerkt en er de produktie van geniet, wat dan bij afwisseling van het eene lid op het andere overgaat. Het laatste heeft echter zelden plaats.

Hij, die door schenking, erfenis of inpandneming in het bezit van den grond komt, geeft daarvan kennis aan de hadat of aan het hoofd zijner negorij of kampong.

De nieuwe grondbeziter verbindt zich dan, om aan alle gebruiken en verpligtingen aan het grondbezit verbonden te zullen voldoen en betaalt daarna eenige onkosten naar gelang van de waarde van den in bezit verkregen grond, die men met registratiegelden zoude kunnen gelijk stellen.

Indien bedoelde grondbezitter niet aan 's lands gebruiken voldoet, kan de vorst de gronden op een ander erfgenaam, of bij gebreke van dien op zich zelven, de hadat of een der hoofden of gunstelingen doen overgaan.

Het bewijs van eigendom wordt alleen door getuigen, en in sommige gevallen, door een schriftelijk bewijs of tjap van den vorst of de hadat gestaafd.

In geschillen over grondbezit, die zich in de vorstenlanden tengevolge der willekeurige handelingen der prinsen en grooten nog al dikwijls voordoen, beslist de hadat, die niet zelden zonder getuigen gehoord te hebben de zaak afdoet of aan de uitspraak van den vorst onderwerpt en die dus niet altijd als regtvaardig of onpartijdig kan aangemerkt worden.

In geschillen, waarin de wettigheid van den eigendom niet kan bewezen worden, neemt de vorst die velden tot zich, en geeft die aan zijne gunstelingen of laat die door anderen ten zijnen voordeele bewerken.

De gronden kunnen den grondeigenaar om de volgende redenen ontnomen worden:

1°. indien hij zich tegen zijnen vorst of de hadat verzet;

2°. indien hij de gegeven bevelen niet opvolgt;

3°. indien hij of één zijner huisgenoten tegen eenig plaatselijk verbod zondigt of zich aan misdaad schuldig maakt;

4°. indien hij, hetzij met of zonder voorkennis van het bestuur, met zijn gansche gezin het land verlaat; en

5°. indien hij den grond eenige jaren laat braak liggen.

De overgang van grondbezit kan geweigerd worden:

1°. wanneer die op iemand overgaat, die niet in het land te huis behoort;

2°. wanneer daarvan noch aan de hadat, noch aan het negorij- of kamponghoofd is kennis gegeven;

3°. wanneer vermoed wordt, dat door den nieuwen gronbezitter niet aan 's lands gebruiken en instellingen zal voldaan worden.

De grond, althans de sawavelden zijn voor het meerendeel in het bezit van den vorst, de leden zijner familie, de hadat, de prinsen en grooten. De sawa's, die de geringe man in bezit heeft, zijn in het algemeen de slechtste en minst produktieve.

Wanneer de vrouw bij haar huwelijk gronden aanbrengt en de man er geene bezit, dan volgt in den regel de niet grondbezittende man de woonplaats van de grondbezittende vrouw, vooral wanneer zij in ver van elkander verwijderde streken te huis behooren.

De grondbezittende vrouw volgt ook wel de woonplaats van den niet grondbezittenden man, wanneer deze door zijne middelen of door zijn bedrijf beter in zijne woon-

plaats dan in die van zijne vrouw bestaan kan; doch in dat geval wordt de grond namens of ten behoeve van de bezitster bewerkt en de verpligte diensten voor haar verrigt, ter voorkoming dat haar de gronden ontnomen worden.

De regten, die de landbouwer op woeste gronden krijgt, welke hij ontginт of in sawa's herschept, zijn dezelfde als die, welke aan gronden door erfenis, schenking, of inpandneming verkregen, verbonden zijn.

Wanneer een vermogend inlander door voeding of gelden of buffels te geven of te leenen, woeste gronden door landbouwers doet ontginnen, dan heeft hij, die voeding of gelden of buffels gegeven heeft, het regt, om na het derde jaar, en nadat de oogst en de verdeeling daarvan heeft plaats gehad, den bewerker die velden te ontnemen, aan een ander ter bewerking af te staan, of zelf te bewerken; omdat men aanneemt, dat de bewerker door het afstaan van $^1/_3$ of $^1/_2$ van den oogst voor zijn werk beloond is. Er bestaat echter een groot verschil tusschen het geven en leenen van gelden en buffels.

In het eerste geval geniet, zoo als hierboven gezegd is, de bewerker slechts $^1/_3$ of hoogstens de helft van den oogst, doch in het laatste geval wordt hij medeeigenaar voor de helft van den ontgonnen grond, die hem, door dengenen, die het geld of de buffels geleend heeft, niet mogen ontnomen worden, mits hij het geleende aan den eigenaar heeft teruggegeven.

Ten aanzien van het laten weiden van paarden, buffels, schapen, geiten, enz., op gronden aan andere personen in eigendom toebehoorende, bestaan, voor zoover ik ben te weten kunnen komen, geene andere regten of gebruiken, dan dat de eigenaar van het vee verantwoordelijk is voor de schade, die door hetzelve aan het plantsoen, de waterleidingen, de heggen of afsluitingen worden toegebragt, in welk geval hij overeenkomstig artikel 86 tot en met 91 van de Rapang beboet wordt.

Het vorenstaande is ook van toepassing wanneer een buffel een andere buffel doodt of verminkt, zoo n.l. de gedoode of verminkte buffel daartoe geene aanleiding gegeven heeft.

Ook vindt men eenige plaatsen, waarop het verboden is ander vee dan dat van den vorst, de prinsen of dé grooten te laten weiden; doch dit kan niet als een algemeene regel, maar moet meer als eene willekeurige bepaling beschouwd worden.

Waar men waterleidingen heeft en de velden kunstmatig bewaterd worden, volgt men gewoonlijk den volgen regel.

De hooger gelegen velden worden het eerst onder water gezet en deelen het overtollige water aan de lager gelegene mede, wat in vroegere tijden, zoo als men mij heeft medegedeeld, niet zelden bloedige geschillen veroorzaakte, die echter in de tegenwoordige tijden zich minder voordoen; niet omdat het tegenwoordige geslacht zich onderling beter verdraagt of minder oorlogzuchtig is, of dat de verdeeling van het water met meer regtvaardigheid plaats heeft, maar wel omdat, zoo als uit de overblijfselen is na te gaan, het tegenwoordige geslacht minder landbouwend is en dientengevolge ook minder zorg voor zijne velden heeft, en het in het algemeen de velden van den vorst en de grooten zijn, die het voorregt hebben van kunstmatig te kunnen bewaterd worden.

Van de waterleidingen, die niet ten algemeene nutte zijn aangelegd, mogen alleen de landbouwers, die dezelve hebben helpen totstandbrengen en onderhouden gebruik maken; doch het zij hier aangeteekend, dat er in het algemeen (*) weinige waterleidingen worden aangetroffen en dat de weinige, die door hunne voorouders zijn aangelegd, die naar het mij toeschijnt beter en ijveri-

(*) Zie hoofdstuk I, artikel: "Waterleidingen."

ger landbouwers waren, zeer slecht onderhouden worden.

Zoolang de landbouwer zich bij verhuizing, in de kampong, het distrikt of het gebied, waaronder zijne gronden behooren, behoorlijk laat vertegenwoordigen, zijne gronden bewerkt en de daaraan verbonden diensten laat verrigten, gaat zijn regt op het bezit van dien grond niet verloren.

Wanneer een grondbezitter wegens misdaad of andere redenen vlugt, worden hem, niet alleen zijne gronden, maar alles wat hij bezit, tot zelfs, in sommige gevallen, zijne vrouw en kinderen ontnomen, die ten voordeele van den vorst en de hadat komen.

Is door het plegen van de misdaad aan een of meer personen schade toegebragt, dan wordt, in sommige gevallen, de schade gedekt door hetgeen de gevlugte grondbezitter heeft achtergelaten.

Deze maatregel wordt echter zelden toegepast, tenzij de schade geleden hebbende persoon tot de vorstelijke familie, de hadat, de prinsen, de grooten of hunne gunstelingen behoort.

Aangaande het braak laten liggen der velden is algemeen als regel aangenomen, dat wanneer een grondbezitter zijne velden langer dan drie jaren laat braak liggen, hem die ontnomen worden, doch dit gebruik wordt niet altijd toegepast, maar veelal de persoon, aan wien de gronden toebehooren, en de staat der velden in aanmerking genomen.

De grenzen der landschappen, distrikten of kampongs worden gewoonlijk door rivieren, beekjes, bosschen, alleen staande boomen, grachten of tot een hoop bijeengebragte kleine steenen, waterleidingen, moerassen, heuvels, rotsen, bergen, of plaatsen, waaraan men bijgeloovige en denkbeeldige namen gegeven heeft, dan wel door andere merkwaardige voorwerpen aangeduid.

Zijn dergelijke teekenen niet aanwezig, dan gebeurt het maar zelden, dat de hoofden in staat zijn om de

onderlinge grenzen hunner distrikten juist aan te toonen.

Het gaat dan ook dikwijls met de meeste moeite gepaard om eene bestaande grenskwestie, die niet zelden bloedige gevechten veroorzaakt, uit den weg te ruimen en tot klaarheid te brengen.

De grenzen der onderscheidene padievelden worden door galangangs, of ook wel door een der hiervoren genoemde voorwerpen of omheiningen aangewezen.

Bestaat er twijfel tot welk landschap, negorij, of kampong zij behooren, dan worden zij gewoonlijk beschouwd tot dat landschap, die negorij of kampong te behooren, waar de eigenaar of de bewerker woonachtig is.

De gebruiken omtrent het bewerken der ornamentsvelden van den vorst, den rijksbestierder, de hadat en meer andere hoofden in het algemeen zijn als volgt:

1°. moeten de ornamentsvelden door de bevolking beploegd, beplant en geoogst worden;

2°. moeten zij, die aan dat werk geen deel nemen daarvoor aan den vorst of een ander hoofd eene belasting, onder den naam van papaliesă of kallongtedong van 10 ten 100, hetzij in natura, hetzij in geld betalen; en

3°. moeten de ornamentsvelden het eerst beploegd en beplant worden, en mag geen landbouwer tot het bewerken zijner eigene velden overgaan voor dit is geschied; een gebruik, dat wanneer men met het bewerken der ornamentsvelden laat aanvangt, gewoonlijk groot nadeel aan den oogst veroorzaakt.

Het gebeurt ook wel, dat vorsten of hoofden, die uitgestrekte ornamentsvelden hebben, die door anderen tegen belooning van een zeker aandeel bv. $^1/_3$ van den oogst laten bewerken.

Aangaande den oorsprong der ornamentsvelden zijn vele inlichtingen door mij ingewonnen, die echter tot geen voldoend resultaat geleid hebben.

De meeste personen komen echter met elkander overeen

in de meening, dat die velden aan vroegere vorsten (de zoogenaamde Toriolo) hunnen oorsprong te danken hebben, en dat zij door hunne opvolgers geërfd zijn, welke het bezit ervan op hoogen prijs stelden.

Anderen beweren, dat het de eerste velden zijn, die door de vroegste bevolking van woeste gronden tot padievelden zijn ontgonnen.

Ik heb ook hoofden en landbouwers aangetroffen, die van meening waren, dat vele van de bestaande ornamentsvelden velden zijn, die in vroegere tijden door de vorsten of vorstjes van de landbouwers om de eene of andere staatkundige of willekeurige reden ontnomen, en daarna als ornaments- en domeinsvelden van den vader op den zoon, althans van den eenen vorst op den anderen zijn overgegaan, en dat een ieder daaraan, in verband tot zijne behoefte of hebzucht eene willekeurige uitbreiding gegeven heeft. Eene bewering, die naar mijne meening wel is aan te nemen, en mij het meest waarschijnlijk voor het ontstaan der ornamentsvelden voorkomt.

De gronden in en om de kampongs gelegen worden door de gezamenlijke bevolking, doch een ieder voor zich zelven bewerkt. Eene verdeeling van die gronden heeft evenmin als die der sawas plaats.

Ieder bewerkt eene zoodanige uitgestrektheid, als de voorhanden zijnde grond en zijne krachten zulks toelaten. Heeft hij eenmaal een gedeelte van dien grond bewerkt en beplant, dan kan hem dit, zoo lang hij zich rustig gedraagt en de verpligte diensten verrigt, niet ontnomen worden.

Verlaat hij de kampong, dan wordt het regt op de bebouwde zoowel als onbebouwde gronden door hem verloren, doch wat hij daarop gebouwd en geplant heeft, zooals huizen, kalapa-, koffij-, vrucht- of andere boomen, kan hij aan een ander verkoopen of wegschenken.

Komt hij echter te overlijden, dan blijven zijne erfge-

namen zoowel in het bezit van den grond, als van hetgeen er op gebouwd en geplant is.

Is hij om de eene of andere misdaad of staatkundige reden voortvlugtig, dan komen zijne gronden en alles wat er op gebouwd en geplant is, ten voordeele van het distrikts- of kamponghoofd; doch is de aanplant van kalapa-, koffij- of vruchtboomen van eenig belang dan verklaart zich gewoonlijk de vorst als eigenaar daarvan.

Zooals uit het vorenstaande is af te leiden, heeft elk bewoner zoo lang de uitgestrektheid gronds zulks toelaat, eene kampong en mede het regt een huis te zetten waar en hoe hij wil, groot of klein naar welgevallen, en dat huis te omplanten of te omheinen met wat hij verkiest.

Hij moet er echter altijd op letten, dat het met geene 5, 6, of 7 rijen palen gebouwd wordt, en evenzoo, dat hij er geen twee of meer naast elkander onder een dak plaatst, zijnde dit alleen een voorregt van vorsten en prinsen. Men noemt die huizen met 5 rijen palen, soradja, met 6 salassa, en die met 7 langkana.

Het gebruik van hout-, bamboe- of kreupelbosschen is hier als volgt geregeld.

Indien de bevolking timmerhout of bamboe noodig heeft, dan wendt zij zich tot het hoofd, onder wien zoodanig bosch behoort, en verzoekt vergunning om daaruit het benoodigde te mogen kappen.

Is dit voor eigen gebruik, dan wordt haar de aankap zonder eenige betaling vergund; doch dient de verzochte vergunning om hout of bamboe tot verkoop te kappen, dan worden gewoonlijk voor het gekapte regten betaald, d. i. de zoogenaamde soessoeng-romang of het boschregt, dat gewoonlijk $^1/_3$, of ook wel minder van de gekapte waarde bedraagt.

Behoort het bosch tot een ander distrikt, dan waar de aankapper woonachtig is, dan moet daarvan zoowel voor eigen gebruik als voor verkoop de zoogenaamde soessoeng-romang betaald worden.

Alleen de vorsten en grooten hebben daarover de vrije beschikking.

Over de bosschen of boschjes of wel jagtplaatsen, welke individueel worden bezeten, heeft alleen de bezitter het regt te beschikken. Hij verleent de vergunning om uit zoodanige bosschen het benoodigde te kappen tegen betaling van het boschregt, of met zoodanige andere voorwaarde, als onderling mogt worden overeengekomen.

Niemand dan de vorst mag op zoodanige jagtplaatsen zonder toestemming van den eigenaar jagen. Eene bepaling, die echter niet altijd door de prinsen en grooten wordt opgevolgd.

Zijn er echter materialen voor 's vorsten woning of die der prinsen en grooten, of voor werken van algemeen belang, zoo als bruggen, loodsen, woningen tot feestviering, messighiets enz. benoodigd, dan kunnen die in alle bosschen worden aangekapt, ook dan, wanneer de eigenaar daartoe zijne toestemming niet verleend heeft. Die bepaling is gegrond op het beginsel, dat een ieder verpligt is het zijne voor het algemeen belang bij te dragen. Is hiervan veel waar, en dat gebruik ook in alle vorstenlanden geldig, zoo kan het mijns inziens toch moeijelijk met het regt van den eigenaar worden overeengebragt.

Eigenaars van vischvijvers kunnen die verkoopen, verpanden of wegschenken; doch moeten van hunne vangst, bij wijze van hommage, een gedeelte den vorst of het hoofd van de negorij, waaronder de vischvijvers sorteren aanbieden, of anders, naar verkiezing, de waarde daarvan in geld betalen. Dit verdient echter veeleer den naam van belasting, dan van hommage.

Buitendien hebben de vorsten of hoofden het regt, of matigen zich dat altans aan, om van tijd tot tijd in zoodanige vijvers te visschen, en zich toe te eigenen al de visschen, die in zee in de sero's (vischfuiken), van Donderdag avond na zonsondergang tot Vrijdag morgen

voor zonsopgang gevangen worden, ten ware de vorst of de hoofden daaromtrent met den eigenaar in schikking mogten getreden zijn.

Het erfregt met betrekking tot de vischvijvers is hetzelfde als dat der velden en andere gronden.

Men beweert dat in sommige landen inlandsche geschriften aangaande het grondbezit zouden aanwezig zijn; het is mij echter tot nog toe niet mogen gelukken die te zien te krijgen.

Ook Dr. Matthes, die vele inlandsche geschriften bezit en onder de oogen gehad heeft, heeft mij verzekerd nimmer een zoodanig stuk gezien te hebben; zoodat het bestaan er van dan ook zeer betwijfeld wordt, en ik vermeen, dat het met deze aangelegenheid niet beter dan met al hunne instellingen en gebruiken van bestuur gesteld zal zijn, n.l. dat die alleen op overleveringen en willekeurige verordeningen berusten.

s. Slaven en pandelingen.

Men kan aannemen, dat de bevolking in drie klassen verdeeld is; als:

Adel, middelstand, slaven en pandelingen.

De laatsten vermeerderen veeleer dan dat zij verminderen, waartoe de wijze van regtspraak der Bonieren niet weinig bijdraagt.

De pandelingen zijn voor het meerendeel hartstogtelijke dobbelaars of amfioenschuivers, die door de vele schulden, die zij maken, niet meer in staat zijn, die terug te betalen en zich zoodoende voor goed verpanden.

In de eerste jaren hunner pandelingschap worden zij nog als zoodanig door hunne schuldeischers beschouwd, doch zijn zij na eenigen tijd niet in staat zich uittelossen, dan worden zij door den pandhouder als slaven beschouwd, welke slavernij dan van de ouders op de kinderen overgaat.

Er zal dus nog eene reeks van jaren verloopen, eer

men zal kunnen zeggen, dat deze voor den mensch zoo vernederende stand, in de vorstenlanden niet meer bestaat.

HOOFDSTUK IV.

DE GESCHIEDENIS.

a. Het voormalige vorstengeslacht.

Mijne mededeelingen over de geschiedenis van Boni vang ik aan met eene opgave van de vorsten en vorstinnen, die achtereenvolgens over dat rijk geregeerd hebben, en van de nakomelingen, die zij hebben gehad. Die opgave is getrokken uit eene vertaling van een Boegineesch geschrift, bevattende eene geslachtslijst der verschillende vorstelijke familiën van Boni.

Bezit dat geschrift al weinig aanlokkelijke lektuur, het is desniettemin eene belangrijke bron voor de kennis van de geschiedenis van Boni of liever van zijne vorsten. Uit dienhoofde heb ik het dan ook niet onbelangrijk geacht, door de volgende opgaven mijne lezers met den hoofdzakelijken inhoud ervan bekend te maken.

De I^ste^ vorst van Boni was:

Manoeroenge ri Matadjang (*), bijgenaamd Mataselompoë en Mapolo-leteeng. Hij is gehuwd geweest met Manoeroenge-ri-Toro (†).

Hij is niet gestorven maar op geheimzinnige wijze verdwenen.

De kinderen, die hij bij zijne vrouw verwekte zijn:

a. Bolong-leleng (zoon).

b. Wetăn ri ronrong (dochter).

c. Laoemasă, II^den^ vorst van Boni.

d. Pantarawanoewa (dochter).

e. Wetăn ri saloga (dochter), en

(*) d. i. die te Matadjang van den hemel is gedaald.

(†) d. i. die te Toro van den hemel is gedaald.

f. Werantiega (dochter).

De twee eersten stierven kinderloos; de vierde, Pantarawanoewa, trouwde met Lapatiengkie Aroe Palakka.

Uit welk huwelijk zijn voortgesproten:

1e. Wetan ri pappang (dochter), die gehuwd is geweest met Latăn ri lappang Aroe Kadjoe.

Kinderen uit dit huwelijk waren:

Latăn ri djallo (zoon).

Latăn ri akka („).

Latăn ri balie („), die gehuwd is geweest met Webăn ri gaoe, IVden vorstin van Boni.

2e. Wetăn ri-ronrong (dochter), is gehuwd geweest met Lapaonro Aroe Patiero; kinderen uit dit huwelijk waren:

Lasăttia (zoon), getrouwd geweest met Wetăn ri balie.

3e. Latăn ri longorăng, van Tjălloe, en

4e. Lasaliwoe Karampeloewa, IIIden vorst van Boni.

e. Wetăn ri saloga is gehuwd geweest met Laranringmoesoe Aroeng Otting; uit welk huwelijk geboren zijn:

1e. Baittie (dochter) gehuwd geweest met Latănrowadjie.

f. Werantiega, is gehuwd geweest met Lapatongarăng Aroe Tanette; kinderen uit dit huwelijk waren:

1e. Latăn ri pamidoe, bijgenaamd Lappellong (zoon).

De IIde was Laoemasă, bijgenaamd de smid; hij had geene kinderen bij zijne wettige vrouw, wier naam onbekend is (*). De twee hierondervolgende verwekte hij bij zijne bijzit, de dochter van Matowa Tjioeng; als:

1e. Tosoewale en 2e. Tosalawakkă, beide zoons.

Na zijn dood werd Laoemasă genaamd Tomoelaie Pară (de eerste teraardebestelde vorst).

De IIIde was Lasaliwoe Karampeloewa, bijgenaamd Pasodowakkae (†). Hij is driemalen gehuwd geweest.

(*) Volgens Crawfurd, the Indian Archipelago, is hij in 1366 aan de regering gekomen. (Zie vol. II, pag. 485 tot 486).

(†) Kwam volgens Crawfurd in 1398 op den troon.

1°. met Wetăn ri rompong, dochter van Aroe Pattjing.
2°. met Wetăn ri pawălloe, en
3°. met Wetăn ri pamidoe, dochter van Aroe Tanette.
Zijne kinderen bij zijne eerste vrouw waren:
a. Weban ri gaoe, IV^den^ vorstin van Boni.
bij zijne tweede vrouw:
b. Lamapasăssoe, en
bij zijne derde vrouw:
c. Wetăn ri orie (dochter). Zij bleef ongehuwd.

b. Lamapasăssoe, trouwde Wetan ri lekka, uit welk huwelijk geboren zijn:

1°. Wetan ri bole (dochter).
2°. Wetan ri esa („), gehuwd met Aroe Palănna;
3°. Latăn ri gielieng Magadienge (zoon), getrouwd met Wetăn ri samoengăng.
4°. Wetăn ri lotong (dochter).
5°. Wetăn ri songke, vrouw van Latăn ri soekkie, V^den^ vorst van Boni.

De IV^de^, die over Boni regeerde was de vorstin Webăn-ri gaoe Daeng Marowa Aroe Madjang, bijgenaamd Makalăppiecë, ook Bisoe ri lalăng pili en Pătta ri Lawelarang. Zij is gehuwd geweest met Latăn ri balie Aroe-Kadjoe (*).

Zij is niet gestorven maar op geheimzinnige wijze verdwenen, en werd na hare verdwijning genaamd Maladjonge ri Tjiena (die te Tjiena verdwenen is). Hare kinderen waren:

a. Wetan ri taloeroe dătta ri palee (dochter).
b. Wetan ri Samoengăng (dochter).
c. Latăn ri soekkie, V^den^ vorst van Boni.
d. Latan ri garra Aroe Madjang en Tjiena (zoon).
e Latănrigarra Toapasabie (zoon) ongehuwd.
f. Lapanaoengie Towapawawooi (zoon).
g. Lapatădoengie Topasampoi (zoon), is gehuwd geweest met Maloe.

(*) Volgens Crawfurd is zij in 1470 haren vader opgevolgd.

h. Latan ri gälla datta ri gas (zoon).

i. Latanämpara (zoon).

a. Wetän ri taloeroe datta ri palee, werd in den echt vereenigd met Totänrie van Pallaka; uit welk huwelijk gesproten zijn:

1°. Wetan ri ĕsa (dochter).

2°. Wetän ri palessee (dochter), gehuwd geweest met Lataoe bawäng Aroe Biroe; kinderen uit dit huwelijk waren:

a. Lagome, bijgenaamd Tosaliwoe Madanräng Palakka.

b. Latän ri sampoerie, bijgenaamd Tosaliwoe ri awang Aroeng Awang Pone; had een onechten zoon, genaamd Latonä Matowa Boeloe.

b. Wetän ri samoengång, is gehuwd geweest met Latänri gilieng Magadienge Aroe Patiero; uit welk huwelijk geboren is:

Wetan ri ewang, bijgenaamd Danrae, die de vrouw werd van Looliwoe, VI^den^ vorst van Boni.

d. Latan ri gärra, trouwde Wetän ri soempala, dochter van Aroe Mampoe. Hij verwekte bij haar de volgende kinderen,

1°. Latän ri soempoe Tosaliwoe ri awang (zoon).

2°. Lapasei (zoon), gehuwd geweest met I Mangiele.

3°. Mangampe Walieda (dochter), gehuwd geweest met Lagome, bijgenaamd Tosaliwoe Madanräng Palakka; uit welk huwelijk geboren werd een zoon, genaamd Lasaliwee; en

4°. Wetän ri tippä (dochter).

f. Lapanaoengie Towapawawooi, is gehuwd geweest met zijne nicht Wetän ri ĕsa. Hunne kinderen waren:

1°. Labata (zoon).

2°. Lapatawäng, IX^den^ vorst van Boni.

3°. Daeng Soreang Aroe Kadjoe (dochter).

4°. Lapalippoeï (zoon), vermoord te Soga.

5e. Lamanaoeng Aroe Lotong (zoon). Deze is tweemalen gehuwd geweest:

1e. met eene dochter van Daeng Sagala Aroe Palăma; waarbij hij geene kinderen heeft verwekt; en

2e. met Wemapasoeroeng, bijgenaamd Sokkoe Manasa, dochter van Aroe Pattjieng, uit welk huwelijk geboren werden:

a. Lamalioeng (dochter).

b. Daeng Kăllieng.

c. Lasangrangang, en

d. Karamoeso, alle zoons.

De Vde vorst van Boni was Latăn ri sokkie, bijgenaamd Mapadjoenge (*). Hij heeft 27 jaren geregeerd en is gehuwd geweest met zijne nicht Wetăn ri Songkee, uit welk huwelijk geboren werden:

a. Wetăn ri gălla (dochter), die de vrouw werd van Opoe Dala Aroe Koeng, en de moeder van:

1e. Wetăn ri gaoe of Wetăn ri pa Koewa (ongehuwd).

2e. Wetăn ri păsse.

3e. Wetăn ri roewa, en

4e. Wetăn ri liwăng, alle dochters.

b. Lawoelio Boteë, VIden vorst van Boni.

c. Danrae, bijgenaamd Tomalotonge (de zwarte), dochter, ongehuwd.

De VIde was Lawoelio, bijgenaamd Boteë (†) (de dikke). Hij is tweemalen gehuwd geweest:

1e. met Wetăn ri ewang, dochter van Aroe Patiero; en

2e. met Wetăn ri gaoe, dochter van Aroe Mampoe.

Hij werd na zijn dood Matinrowe ri Tărroeng genaamd, (d. i. die te Tărroeng ontslapen is).

Zijne kinderen bij zijne eerste vrouw waren:

(*) Volgens Crawfurd volgde hij in 1490 zijne moeder in de regering op.

(†) Zijn de bovengenoemde tijdsbepalingen juist, dan is hij in 1517 op den troon gekomen.

a. Wetăn ri pakoewa (dochter), gehuwd geweest met Lamakaroda Datoe Sopping ri laoe, uit welk huwelijk geboren werd:

Lebae ri Mario, bijgenaamd Mangkă.

b. Laitja, VIII^ste^ vorst van Boni.

c. Latăn ri rawe, VII^den^ vorst van Boni.

d. Weleempă (dochter), zij is gehuwd geweest met Lasaliwoe Aroe Patieroe, uit welk huwelijk is geboren:

Latan ri roewa.

e. Danrae (dochter), later genaamd Matinrowe ri bitjore.

Zijne kinderen bij zijne tweede vrouw waren:

f. Sakoeroedadje.

g. Daeng Palipoe (zoon). Deze huwde Daeng Soreang van Kaijoe: uit welk huwelijk geboren werden:

I. Wetan ri parola (dochter), die met Lapatiekka Aroe Soemaling in het huwelijk trad, waaruit geboren werden:

1^e^. Lapetappirăng, bijgenaamd Lapatjai (zoon).

2^e^. Wetăn ri bakarăng (dochter).

3^e^. Wetăn ri beresang, later de vrouw van Lasada.

4^e^. Wetăn ri wempengăng, later de vrouw van Laoentja Aroe Paidjo.

II. Wetăn ri patee (dochter). Zij trouwde met Aroe Maroangieng Laparenrengang, bij wien zij de navolgende kinderen kreeg:

1^e^. Lăbie Maroangieng, vrouw van Latăn ri anglesoe Aroeng Oerang, en moeder van Poewanna Tjälla.

2^e^. Lăbie Kadjoe.

III. Wetăn ri toeppoe, X^den^ vorstin van Boni.

De VII^de^ was Latăn ri rawe, bijgenaamd Bongkangee. Hij is gehuwd geweest met Wetăn ri pakioe Aroe Timoeroeng en werd na zijn dood genaamd Matinrowe ri Goetjiena. In 1542 heeft zijn vader ten zijnen voordeele afstand van de regering gedaan.

Zijne kinderen waren:

1°. Lamagalatoeng (zoon), ongehuwd overleden.

2°. Poewanna ri Sompa, om het leven gebragt te Kaloella.

De VIII^ste was Laitja, bijgenaamd Matinrowe ri Adenena. Hij is gehuwd geweest met zijn broeders weduwe, genaamd Wetăn ri pakioe Aroe Tiemoeroeng; kinderen uit dat huwelijk waren:

1°. Wetăn ri djăllo, vrouw van Lapatikkă Aroe Soemaling en moeder van:

Lamadarămma, XIII^den vorst van Boni, en

Wetăn ri amparang, vrouw van Tonippi Aroe Salangketo.

2°. Latan ri pală. XII^den vorst van Boni.

De IX^de was Lapatawăng of Matinrowe ri Băttoe. Hij is gehuwd geweest met Aroe Kadjoe, regeerde tot 1590 doch stierf kinderloos.

De X^de persoon, die over Boni regeerde, was de vorstin Wetăn ri toeppoe Matinrowe ri Siedenreng. Zij is tweemalen gehuwd geweest:

1°. met Aroe Mampoe, bijgenaamd Torilettowe; en

2°. met Aroe Barăbo. Zij regeerde van 1590 tot 1606 of 7.

Hare kinderen uit het eerste huwelijk waren:

a. Koenange (dochter), vrouw van Matinrowe ri Tallo, XII^den vorst van Boni.

b. Latăn ri rănrăng (zoon).

c. Lamadoesila (zoon). Deze had eene Soppengsche princes tot vrouw, die de moeder werd van Latăn ri baäng Datoe Soppeng, en

d. Mapoete iesina, (dochter).

uit het tweede:

e. Lapasaro (zoon). Deze trouwde eene vrouw van Roe, wier naam onbekend is, en uit welk huwelijk geboren werd Latogă (zoon) die gehuwd is geweest met Aroe Matoedjoe.

b. Latăn ri rănrăng; deze trouwde met Labie-Kadjoe, uit welk huwelijk gesproten is, Latăn ri siengă, die gehuwd is geweest met Pole Datoe;

kinderen uit dit huweijk waren:

1e. Lapariasie,

2e. Lapalemba,

3e. Lapasampo,

4e. Lapasompărrăng, alle zoons.

5e. Dăkke, dochter.

De XIde vorst was Latăn ri roewe of Matinrowe ri Bantaeng. Hij regeerde van 1607 tot 1608 en is gehuwd geweest met Labae ri Mairo. Zijne kinderen uit dat huwelijk waren:

Wetan ri soeï, eene dochter, die de vrouw werd van Lapottoboennå Aroe Tana-Tangă. Uit dit huwelijk werden geboren:

I. Latăn ri tata To-oerong, (zoon), later Tori Sompae, de groote Aroe Palakka, XIVde vorst van Boni.

II. Daira, (dochter).

III. Daemba, (dochter), die getrouwd was met Lamapadjantie van Tanette; uit welk huwelijk geboren werden:

1e. Wetăn ri lekka, vrouw van Topalagoena Datoe Loehoe, en moeder van Batara Toengkă; deze laatste is gehuwd geweest met Tosappe-ïlă.

2e. Wală, (dochter).

IV. Wekatjoepă Datoe Tjitta, (dochter).

V. Wetăммapolobombang, die de vrouw werd van Pakokoë, zoon van Matinrowe ri Boekaka.

VI. Wetăn ri wempeng, (dochter).

De XIIde was Latăn ri pală of Matinrowe ri Tallo. Hij regeerde van 1608 tot 1626, en is gehuwd geweest met Koenange, dochter van Matinrowe ri Siedenreng. Zijne kinderen waren:

1e. Dabbă, (dochter), die de vrouw werd van Toema-

menanga ri papang batoena, XIV^den vorst van Gowa.

2^e. Patta Oedjoeng, vader van Matinrowe ri Oedjoesoena. Deze laatste was de vader van Matinrowe ri Karoesie, en deze van:

a. den Tomarilălang, Matinrowe ri Lompoe, en

b. Aroe Tadjong, vrouw van den naar Loehoe vertrokken Poengawa Matinrowe ri Salassana.

De XIII^de was Lamadarămma of Matinrowe ri Boekaka. Hij regeerde van 1626 tot 1660, en is getrouwd geweest:

1^e. met Dasală, dochter van den Aroem Matowa van Wadjo; en

2^e. met Wemanjielie.

Zijne kinderen bij zijne eerste vrouw waren:

a. Pakokoe; deze is gehuwd geweest met eene zuster van Torisompae Matinrowe ri Bontowala, genaamd Wetămmapolobombang; uit welk huwelijk geboren zijn:

1^e. Lamagalatoeng, jong overleden;

2^e. Lapataoe, geboren den 3^den November 1672, later Matinrowe ri Naga Oelăng, XV^de vorst van Boni.

b. Pătta Poengawa Dinroeë (tweelingen, waarvan een overleden is).

c. Daompo, eene dochter, die in het huwelijk trad met Lantjoe Aroe Paedjo, en moeder werd van Latăn-ri lesang, te Pangkadjene onthoofd.

De XIV^de was Latăn ri tata To-oeroeng, de groote Aroe Palakka, bijgenaamd To ri Sompae en Patta malampeïe gămmăna of Matinrowe ri Bontowala. Hij regeerde van 1660 tot 1696, doch werd eerst den 3^den November 1672 als vorst bevestigd. Hij is gehuwd geweest met Daeng Talille, doch stierf kinderloos.

De XV^de was Lapataoe of Matinrowe ri Naga Oelăng. Hij werd geboren den 3^den November 1672; was een neef

van den grooten Aroe Palakka, regeerde van 1696 tot 1714, en is twee malen wettig gehuwd geweest.

1e. met We Oemoeng Opoe Larompong van Loehoe, en

2e. met Mariang Karaeng Patoekangang, dochter van Abdul Djalil, XIXden vorst van Gowa.

Buitendien had Lapataoe nog andere vrouwen van mindere geboorte, waaronder ook zekere Dala-Moroesoe. Zijne kinderen waren:

bij zijne eerste vrouw:

a. Bata ri Todja Aroe Timoeroeng Datoe ri Tjitta, XVIde en XXste vorstin van Boni.

bij zijne tweede vrouw:

b. Weanebanna Dapatola, (dochter, jong overleden).

c. Lapadang Sadjatie Towapawară, XVIIde vorst van Boni.

d. Laparăppa To Sappewaliee, XVIIIde vorst van Boni.

e. Lapanaongie Toapawawooi (tweelingen, waarvan een overleed), XIXde vorst van Boni.

bij zijne vrouwen van mindere geboorte, wier namen onbekend bleven:

f. Lamapasore Aroeng Apala, op Baweang overleden en daar begraven.

g. Lamaddie, in 1726 te Sakoewala (een der eilanden van de Spermundes) om het leven gebragt.

h. Lamapasossong Djalil Oedien Abdul Radjab Datoe Bariengăng, XXIste vorst van Boni.

i. Latongăng Aroe Pandjielie of Datoe-lessoë, XXIIIste vorst van Soppeng, van 1749 tot 1758.

k. Lawatta aeng Aroe Bakkă.

De XVIde was weder eene vorstin, n.l. Bata ri Todja Aroe Timoeroeng Datoe ri Tjitta, na hare dood bijgenaamd Matinrowe ri Tipoeloewe. Zij regeerde van 1714 tot 1715, en van 1724 tot 1748; was de XIXde paijoeng van Loehoe, en de XIXde Datoe van Soppeng, 1728 tot 1738).

Zij is viermalen gehuwd geweest, onder anderen met Aroe Djaele, regent van Boni, overleden in 1725 en met Aroe Kaijoe, zoon van Aroe Teko, gewezen echtgenoot van Karaeng Bonto Madjene. Zij stierf den 2den November 1748 zonder kinderen.

De XVIIde was Lapadang Sadjatie Towapawarä Aroe Palakka of Matinrowe ri Beoela.

Hij regeerde van 1715 tot 1720, en is tweemalen gehuwd geweest:

1e. met Saenong, en

2e. met eene princes, wier naam onbekend is.

Hij was verder de XVIIde Datoe van Soppeng (van 1714 tot 1720).

Hij liet geene wettige kinderen na; zijne onwettige waren:

1e. Mapasongkee.

2e. Andie-Andee, en

3e. een, wiens naam onbekend is, die den 19den October 1719 te Bontowala overleden is.

De XVIIIde was Laparäppa To Sappewalieë, ook wel Spara Ara Ismaël. Hij regeerde van 1720 tot 1724 en is gehuwd geweest met Goemitirie, dochter van Toewanta Tosalamae, en met ..... dochter van Mapaoerangie, koning van Gowa en Tallo.

Verder was hij van 1720 tot 1724 XVIIIde vorst van Soppeng, en van 1709 tot 1712, XXste vorst van Gowa. Hij werd in 1724 afgezet, en na zijn dood genaamd Matinrowe ri Sompaopoe.

Kinderen bij zijne eerste vrouw waren:

a. Pätta Poengawae, Matinrowe ri Salassana in Loehoe.

Kinderen bij zijne tweede vrouw:

b. Hamina of Hamitie Aroe Palakka.

c. Pätta Poengawae Matinrowe ri Salassana in Loehoe, is gehuwd geweest met Pätta Tadjong, uit welk huwelijk geboren werd:

Pătta Matinrowe ri Tasiena, die gehuwd is geweest met Pătta Matowae.

De XIX^de^ was Lapanaongie Toapawawooi Aroe Mampoe Karaeng Biseï. Hij kwam in 1724 aan de regering en werd na zijn dood genaamd Matinrowe ri Biseï. Met wie hij getrouwd is geweest en wie zijne kinderen waren is onbekend.

De XX^ste^ was weder Bata ri Todja Aroe Tiemoeroeng Datoe ri Tjitta Matinrowe ri Tipoeloewe (zie N°. XVI).

De XXI^ste^ was Lamapasossong Djalil Oedien Abdul Radjab Datoe Bariengăng. Hij regeerde van 1749 tot 1775, was van 1738 tot 1749 20ste Datoe van Soppeng, en is twee malen gehuwd geweest:

1°. met Daeng Balosoe, en

2°. met Daeng Tonă.

Hij stierf in 1775, en werd na zijn dood genaamd Matinrowe ri Malimongăng.

Zijne kinderen waren:

bij zijne eerste vrouw:

a. Daeng Matanang, (dochter), gehuwd geweest met Lawătta-aeng Aroe Bakkă; uit welk huwelijk geboren werd Latan ri toeppoe Matinrowe ri Rompegadieng, XXII^ste^ vorst van Boni.

b. Moehamma Rammalang Aroe Ponre, (zoon),die gehuwd is geweest met Aroe Leempa, die de moeder werd van I Pada Matinrowe ri Saodanrana, vrouw van Matinrowe ri Rompegadieng, XXII^sten^ vorst van Boni.

c. Jollie Datoe Walieë, vrouw van Mapadjantie, XXI^sten^ vorst van Soppeng.

d. Lapotto Datoe Bariengăng; is gehuwd geweest:

1°. met Sitti Salee Karaeng Bonto Masoegie, 15de koningin van Tallo, en

2°. met Aroem Poelawăng.

e. Aroe Madjang, (dochter).

f. Aroen Latasie of Poengawa lessoë; is gehuwd geweest met Datoe Watoe Matinrowe ri Pangkadjene, zuster van Mapadjantie, XXI^sten^ vorst van Soppeng.

bij zijne tweede vrouw:

g. Iseno Datoe Tjietta, vrouw van Matinrowe ri Doesoeng XIV^den^ vorst van Tanette.

h. Aroe Tanette, vrouw van Lawakkă Aroeng Atakka.

i. Aroe Nangka; en

k. Aroeng Amalie.

De XXII^ste^ was Latan ri toeppoe Achmad Doersalee Samsoedien. Hij is gehuwd geweest met zijne nicht Pada Matinrowe ri Saodanrana; regeerde van 1775 tot 1812, stierf den 23sten Julij 1812 en werd na zijn dood genaamd Matinrowe ri Rompegadieng. Zijne kinderen waren:

1^e^. Toapatoenroe Aroe Palakka, XXIII^ste^ vorst van Boni.

2^e^. I Maneeng Aroe Data, XXIV^ste^ vorstin van Boni.

3^e^. Mapaseleeng Aroe Panjielie, XXV^ste^ vorst van Boni.

4^e^. Aroe Lompoe. Deze is gehuwd geweest met de Wadjoresche princes Karaeng Agangdjene; uit welk huwelijk geboren zijn:

a. Aroem Poegie, XXVI^ste^ vorst van Boni.

b. Aroeng Amalie, later Aroeng Oedjoeng, tegenwoordige Tomarilalăng van Boni.

c. Aroe Lompoe, gewezen echtgenoot van den tegenwoordigen leenvorst Achmad Singkarroe Roekka Aroe Palakka, en

d. Aroeng Adjalierăng, vrouw van Opoe Tjimpoe van Loehoe en moeder van Baoe Tjiena.

5^e^. Latăn ri Soekkie Aroe Kadjoewara, gehuwd geweest met Datoe-Soeppa, zuster van Latjeboe Datoe Sawitto, uit welk huwelijk geboren is Băsseë Kadjoewara, XXVII^ste^ vorstin van Boni.

6^e^. Batara Toengkă Aroe Tiemoeroeng Matinrowe ri Belawa, (dochter), overleden in 1859.

7e. Aroe Soemalieng, (zoon).

8e. Makalaroewe Aroe Palengoräng, vrouw van den Tomarilaläng Aroe Sinrie Matinrowe ri Säsco, overleden den 10den Julij 1854.

9e. Aroe Paroto, Poengawa van Boni.

De XXIIIste was Toapatoenroe Aroe Palakka, ook genaamd Mohamad Ismaël Mochta Soedien.

Hij regeerde van 1812 tot 1823, is gehuwd geweest met Aroe Kaijoe, stierf in 1825 en werd na zijn dood genaamd Matinrowe ri laläng bata.

Hij had maar eene dochter: I Baengo Aroe Matjege en Palakka, die gehuwd geweest is met Soemanga Roekka Topatarai, vorst van Bärroe, uit welk huwelijk geboren werden:

a. Achmad Singkarroe Roekka Aroe Palakka, de tegenwoordige Leenvorst van Boni.

b. Sittiaiesa, tegenwoordige vorstin van Bärroe, gehuwd met Malingkaäng Karaeng Katangka, kroonprins van Gowa.

Verder heeft Matinrowe ri laläng Bata de volgende onwettige kinderen bij verschillende vrouwen verwekt:

1e. Daeng Palawa (*).

2e. Daeng Mangottong.

3e. Daeng Manabba.

4e. Daeng Takoendjoeng, (dochter).

5e. Daeng Paraoe.

6e. Daeng Parănrieng.

7e. Daeng Pageso.

8e. Daeng Mawaroe, (dochter), en

9e. Bontobatoe Daeng Sitaba.

De XXIVste was weder eene vorstin, n.l. I Maneeng Aroe Data. Zij regeerde van 1823 tot 1835, bleef ongehuwd

---

(*) No. 1, 5, 7 en 9 al vroeg overleden, No. 6 in 't laatst van 1861 te Badjowa en No. 4, den 16den September 1862, te Boni.

en stierf in 1835. Na haar dood verkreeg zij den naam van Matinrowe ri Kassie.

De XXV^ste^ was Mapaseleeng Aroe Panjielie. Hij regeerde van 1835 tot 1845, is gehuwd geweest met Karaeng Patoekangang, dochter van Karaeng Sapanang en Karang Patingalowang van Gowa, stierf in 1845 kinderloos en werd na zijn dood genaamd Matinrowe ri salassana.

De XXVI^ste^ was Laparenreengie Achmad Sjalee Aroem Poegie. Hij regeerde van 1845 tot 1858; is gehuwd geweest met Bässeë-Kadjoewara, later vorstin van Boni, stierf den 16^den^ Februarij 1858 en werd na zijn dood genaamd Matinrowe ri adja benteng.

Zijne kinderen zijn:

1^e^. Pamadanroekka, (zoon), in 1860 overleden.
2^e^. I Madelloeng Aroe Kadjoewara, (dochter).
3^e^. I Katie Aroe Lompoe, tegenwoordige vorstin van Alietta (Adja-Tapparang); en
4^e^. I Tjälla.

De XXVII^ste^ persoon, die Boni regeerde was de zoo even genoemde Bässeë Kadjoewara, ook genaamd Hadie Abel Hadie, die in 1858 haren echtgenoot opvolgde. Zij vlugtte den 6^den^ December 1860 van Paseempä, en werd na dien tijd genaamd Pelai-eengi Paseempä (die van Paseempä gevlugt is). In 1862 is zij Datoe van Soeppa (Adja Tapparäng) geworden (*).

b. Eenige bijzonderheden uit het leven der eerste zeven vorsten.

Van de eerste zeven vorsten worden eenige bijzonderheden vermeld in eene kronijk van Boni, die op den 9^den^

(*) Opmerkelijk is het, dat Boni onder de drie laatst geregeerd hebbende vorstinnen óf met de Compagnie óf met het N. I. Gouvernement in oorlog geweest is, maar ik houd mij overtuigd, dat dit de Bonieren niet zal terughouden, om toch na het overlijden van den tegenwoordigen Leenvorst zijne dochter I Banrie Aroe Timoeroeng tot vorstin te kiezen, tenzij een door haar aan te gaan huwelijk daarin verandering brengen moge.

December 1859, bij het binnenrukken onzer troepen te Paseempă in de woning van de voortvlugtige vorstin gevonden is. Ik acht het niet van belang ontbloot ook die bijzonderheden, mij nader toegelicht door daarmede bekend zijnde personen, hier mede te deelen.

Ik twijfel er niet aan of zoo die kronijk, waaruit de ondervolgende verhalen getrokken zijn door den taalkundigen Dr. Matthes mogt vertaald worden, men in die vertaling wel eenige nu minder juist voorgestelde bijzonderheden zal aantreffen, maar in de hoofdzaak zullen zij zeker met het hier nedergestelde overeenkomen.

Zie hier wat aangaande de eerste vorsten in die kronijk en door het volk verhaald wordt:

Op zekeren tijd had er een hevig en langdurig onweder plaats. Het bliksemde geweldig en donderde zoo hard, dat de aarde er 5 à 6 dagen lang van dreunde. Toen het weder bedaard was en de aardbeving had opgehouden, zag men buiten op het veld een man staan, die geheel in het wit gekleed was. Op dit gezigt verzamelden zich de bewoners der verschillende kampongs en verklaarden eendragtig, dat die in het wit gekleede persoon een Toemanoeroeng, (*) een uit den hemel gedaalde man was.

Hiervan overtuigd begaven allen zich tot dien man, en zeiden tot hem: „O Lamaroepă, wij komen tot U, om U te smeeken, dat gij U over ons wilt ontfermen, en om U te verzoeken, niet meer van ons heen te gaan, maar steeds bij ons te blijven en onze koning te worden: wij willen uwe onderdanen zijn. Uw wil zal de onze zijn, en alleen uwe bevelen zullen wij ten uitvoer brengen; en al ware het, dat wij met onze kinderen het een of ander waren overeengekomen, als gij het afkeurt, dan zul-

(*) Zooals men uit dit verhaal zien zal, schrijven de Bonieren, even als de meeste volken op Zuid-Celebes, aan hunnen 1sten vorst een hemelschen oorsprong toe. Onbekend met zijne afkomst laat men om die te verklaren, hem maar eenvoudig uit den hemel dalen.

len wij daarvan afzien, indien gij maar bij ons blijft, en wij U tot onzen vorst krijgen."

Daarop zeide de man, dien men van den hemel gedaald waande:

„Ik moet U zeggen, dat ik geen vorst over ulieden zijn kan, omdat ik een slaaf ben; doch indien gijlieden een vorst wilt hebben, dan weet ik wel iemand, dien gij daartoe kiezen kunt."

Daarop zeide de toegestroomde menigte: „Hoe kunnen wij iemand, dien wij niet zien noch kennen tot onzen vorst kiezen."

De gewaande Toemanoeroeng zeide: „Indien gij werkelijk een vorst hebben wilt, dan zal ik U hem toonen."

De verzamelde menigte zeide:

„Wij willen gaarne eenen vorst hebben, en daar gij toch zooveel medelijden met ons hebt getoond, geleid ons dan naar uwen vorst."

De gewaande Toemanoeroeng voldeed aan haar verzoek, en geleidde de verzamelde menigte naar eene plaats genaamd Matadjäng.

Op den weg derwaarts begon het onweder met vernieuwde hevigheid, maar aangespoord door haren geleider dacht de menigte aan geen terugkeeren. Te Matadjäng gekomen zag men den persoon, die door den in het wit gekleeden man bedoeld en de ware Toemanoeroeng was, op een vlakken vierkanten steen zitten. Zijne kleeding was van gele stof en hij had drie zijner volgelingen bij zich; één van dezen had een gele paijong in de hand, één waaide den Toemaroeroeng met een waaijer, en een droeg zijne sieriedoos.

Toen de in het wit gekleede persoon bij den Toemanoeroeng kwam zeide deze: „Zijt gij daar reeds Tomatowa?" waarop de Tomatowa antwoordde: „Ja heer!" De vergaderde menigte wist nu, dat de persoon, dien zij op het veld had gevonden en tot haren vorst had willen hebben, slechts een Tomatowa was.

De Tomatowa zeide daarop tot de menigte: „Deze is mijn heer"; waarop de menigte zich tot den Toemanoeroeng begaf, en tot hem zeide:

„Wij komen tot U, om uw medelijden over ons in te roepen en U te verzoeken hier te blijven en niet meer van ons weg te gaan. Wij hebben in ons land geen vorst noch hadat, en smeeken U onze vorst te willen worden. Uw wil zal de onze zijn, uwe bevelen zullen wij ten uitvoer brengen; alles zullen wij voor U doen zoo gij slechts bij ons blijft om ons tot uwe onderdanen te maken en te regeren."

De Toemanoeroeng deed daarop de vraag of zij geene andere bedoelingen hadden en of zij niet huichelden, waarop de menigte ten antwoord gaf, dat zij, wat zij zeide in vollen ernst bedoelde. Nu kwam de Toemanoeroeng nog met eenige andere vragen en voorstellen voor den dag, en, nadat zij alles te zamen waren overeengekomen, werd hij naar Boni gebragt, alwaar men voor hem eene afzonderlijke woning bouwde, die hem tot verblijf moest dienen.

De eigennaam van den Toemanoeroeng is nimmer bekend geweest. Zijne bijnamen kreeg hij van wege zijne eigenschappen en daden.

Zoo ontving hij den naam van Mataselompoë, omdat hij met een enkele oogopslag het aantal eener groote menigte bijeenvergaderde menschen wist op te geven; terwijl hem de naam Mapololeteeng werd gegeven, omdat hij bepalingen en instellingen heeft vastgesteld.

Hij was het, die de eerste regeling in het bestuur bragt, die het geregtelijk onderzoek instelde en die verschillende ambtenaren en de pabitjara's benoemde. Hij ook was het, die het eerst de Woromporong (*) bezat.

(*) De Woromporong is eene vlag, behoorende tot de eerste rijkssieraden van Boni. Thans bestaat zij niet meer. Zij werd Woromporong (zevengesternte) genoemd, naar de 7 sterren, die in het doek geschilderd waren.

Hij is gehuwd geweest met de Toemanoeroeng van Toro, bij wie hij 5 kinderen verwekte, waarvan een den naam van Pantara Wanoewa droeg (*).

Nadat hij 36 jaren geregeerd had, liet hij al de Bonieren verzamelen en zeide tot hen: „Wees niet ongerust, want ik heb mijnen zoon Laoemasă tot mijnen opvolger bestemd, met wien gij lieden in woorden en handelingen steeds moet overeenstemmen."

Toen de Toemanoeroeng dit tot de Bonieren gezegd had, nam het onweder weder een aanvang en zoodra het begon was hij eensklaps met zijne vrouw verdwenen.

De Bonieren zochten daarop naar de gele paijong en sieriedoos, maar die waren mede verdwenen.

De Bonieren kozen dadelijk tot hunnen vorst Laoemasă, ook Tomoelaiceë parâ genaamd. Als deze vorst uitging, en hij in de zonneschijn moest loopen, dan werd zijn schild als paijong gebruikt, omdat er geen vorstelijke paijong meer in Boni was.

Hij droeg ook den bijnaam van „de smid" (panre băssie). Men prees hem wegens zijn goed geheugen, zijne waakzaamheid en bezadigdheid.

Laoemasă huwde zijne zuster Pantara Wanoewa uit aan Lapatiekkă Aroe Palakka. Tijdens zijne regering werden Biroe, Tjälloe, Maloi, Arobirie en Madjang door de Bonieren overwonnen. Hij was het ook, die oneenigheden met zijnen zwager Lapatiekkă Aroe Palakka kreeg, waardoor een oorlog tusschen hen beiden ontstond, die drie maanden duurde zonder dat de eene partij voor de andere wilde onderdoen, om welke reden zij zich weder met elkander verzoenden.

In Boni was niemand, die hem in ligchaamssterkte, lengte en grootte overtrof.

(*) De namen der overige kinderen worden in deze kroniek niet genoemd. Zij komen voor in het geschrift, bevattende de opgave van Boni's vorsten en vorstinnen.

Hij had geen wettig kind, dat hij tot zijn opvolger kon benoemen, maar alleen twee onechte zoons, genaamd Tosoewale en Tosalawakkă, wier moeder eene gewone vrouw uit lageren stand was.

Toen hij hoorde, dat zijne zuster, die te Palakka gehuwd was, in gezegende omstandigheden verkeerde, liet hij daarnaar onderzoek doen, en eerst toen dat berigt zich bevestigde was hij gerust.

Toen hij later vernam, dat de bevalling zijner zuster nabij was, liet hij Tosoewale en Tosalawakkă bij zich komen, en zeide tot hen:

„Ga spoedig naar Palakka, want ik heb gehoord, dat mijne zuster begint te gevoelen dat zij spoedig zal bevallen, en als zij bevallen is, dan moet gij het kind terstond, al was het in eene mand, hier brengen; eerst hier zal men het reinigen en van de nageboorte ontdoen."

Tosoewale en Tosalawakkă begaven zich daarop naar Palakka, en juist toen zij daar waren aangekomen en zich hadden neêrgezet, beviel de vrouw van Aroe Palakka van eenen zoon, wiens haren stijf stonden. Tosoewale begaf zich darop spoedig naar het kind, wikkelde het in een kleed en bragt het zoo naar Boni.

Toen dit gebeurde was Aroe Palakka niet te huis. Eerst te Boni werd het kind gereinigd en van de nageboorte ontdaan.

De zuster van den vorst, genaamd Samatappă (Wetan rironrong) werd met de bewaking van het kind belast. In denzelfden nacht nog werd aan al de Bonieren door het geheele land bekend gemaakt, dat zij zich den volgenden morgen vroeg in krijgsgewaad en gewapend voor het huis van den vorst moesten verzamelen.

Naauwelijks was dan ook de morgen aangebroken, of de Bonieren waren in krijgsgewaad en gewapend bijeen; de Woromporong werd ontrold, waarop zich Aroem Pone (de vorst van Boni) naar beneden in een baroega (feestloods) begaf en tot de vergaderde Bonieren zeide:

„Ik heb U laten verzamelen omdat ik U zeggen wil, dat ik mijn zoon den naam heb gegeven van Lasaliwaro, en den titel van Karampeloewa, en dat ik thans ten voordeele van dezen mijnen zoon afstand doe van den troon, aan wien ik ook al de bevelen van den vorst Tomaladjange (die op geheimzinnige wijze verdwenen is) overgeef.

De Bonieren beantwoordden deze toespraak met een gezamenlijk „Ja," en begonnen daarop tandakkende den eed van trouw te zweren.

De bewaker der ornamenten werd nu dadelijk naar boven gezonden om de ornamenten te regelen, waarna onze vorst Karampeloewa werd gekroond (ri lantie), welk feest zeven dagen en zeven nachten duurde.

Nadat alzoo 7 dagen en 7 nachten ter eere van den jongen vorst was feest gevierd, werd zijn navel gereinigd. Toen dit was geschied, betrok de oude vorst eene andere woning en werd Karampeloewa voortaan Aroem Pone genaamd, terwijl zijne tante Samatappă als zijne moeder beschouwd werd.

Als nu de oude vorst eens wilde uitgaan, liet hij dit eerst aan den jongen vorst weten, waarop dan de persoon, die het kind droeg de bevelen gaf tot het maken der toebereidselen daarvoor.

Zeventien jaren nadat Laoemasă afstand van den troon gedaan had, werd hij aangetast door eene zware ziekte, aan welker gevolgen hij kwam te overlijden. Na zijn dood werd hij genaamd Tomoelaieë pară.

Zijn neef Karampeloewa volgde hem op; Tosoewale werd zijn Tomarilalăng en Tosalawakkă zijn Makădangăng tana (Pabitjara Boetta).

Was er eene zaak van belang, die door de Pabitjara moeijelijk konde beslist worden, dan werd die in het huis van den vorst en in diens bijzijn onderzocht. Tosoewale nam alsdan den jongen vorst op zijn schoot, in wiens te-

genwoordigheid de beide partijen door Tosalawakkă gehoord werden, waarna Tosoewale de zaak besliste, en de straf over dengene, die ze verdiend had uitsprak. Deze uitspraak werd dan beschouwd uit den mond van den jongen vorst gekomen te zijn.

Eerst toen Karampeloewa groot geworden was, ging hij naar Palakka om zijne ouders te bezoeken, en dit was de eerste maal, dat hij ze leerde kennen. Er werden toen toebereidselen voor zijne ontvangst gemaakt en bij zijne komst gaven zijne ouders hem zijn erfdeel, waaronder ook behoorde de bazaar te Palakka. Dit is de reden waarom de bazaar van daar naar Boni werd verplaatst.

Bij deze gelegenheid was het (n.l. toen hij zijne ouders een bezoek bragt), dat zij hem in den echt vereenigden met zijne nicht Wetăn ri rompong, kroonprinses van Pattjieng; uit welk huwelijk werd geboren Weban ri gaoe Daeng Marowa, ook wel genaamd Makalăppieë of Bisoe ri lalăng pilie, Aroe van Madjang.

Onder de regering van Karampeloewa werd ook een gedeelte der bevolking van de kampong Boekaka naar Madjang en Maro overgebragt, om zich daar met der woon te vestigen, welke menschen onder de bevelen van Makalăppieë gesteld werden.

Verder rigtte men voor haar te Boni eene lange woning op, die men Lawelarăng noemde; van daar haar naam Pătta ri Lawelarăng.

Karampeloewa werd geprezen om zijne naarstigheid, waakzaamheid en vlijt in het bebouwen der velden. Hij was wel niet zeer verstandig, doch wist van alle zaken iets.

Niemand overtrof hem in onversaagdheid; van zijne geboorte af tot aan zijnen dood heeft hij nimmer geschrikt; hij kende de pijnen niet die het schrikken veroorzaakt.

Door het laatste heeft hij den naam van Pasodowakkoe bekomen. Hij was de eerste vorst, die aan zijne vijanden

liet bekend maken, wanneer hij hen wilde beoorlogen (manifesten uitvaardigen).

Karampeloewa liet ook tijdens zijne regering de twee roode vlaggen maken, welke aan weêrskanten van de Woromporong moesten gedragen worden, om welke reden de Bonieren zich bij optogten in drie deelen splitsten. Een deel verzamelde zich om de Tjăllaë ri ataoe (de roode vlag aan de regterzijde), één om de Tjăllaë ri abea (de linker), en één om de Woromporong. Diegenen, die zich om de Woromporong verzamelden waren de bewoners van Madjang, Matowangieng, Boekaka, Kawărrang en Maloi; welke vlag door den Matowa van Madjang moest gedragen worden.

Zij, die zich om de Tjăllaë ri ataoe verzamelden waren de bewoners van Pattjieng, Tanette, Lemo-Lemo, Masalle, Matjege en Belawa. De drager daarvan was Kadjao Tjioe.

Zij, die zich om de Tjăllaë ri abeo verzamelden waren menschen van Arasang, Oedjoeng, Pontjeng, Ta, Katoëmping, Pada Tjanga en Madăllo. Deze vlag werd door Kadjao-arasang gedragen.

Deze vorst van Boni was zoo magtig, dat hij overal zijne bevelen gaf.

Onze vorst Karampeloewa toch was het, zoo zegt de kronijk, die Palengorăng, Sinri, Arobirie, Lempong, Mălle, Satjenrăng, Tjirowalie, Apala, Bakka, Tanette, Attangsala, Soga, Lampoko, Lemoapă, Boeloe ri attang Salo, Parippoeng en Lampoe overwon.

Hij was het, die de Bonieren met de bewoners van Palakka tot één volk maakte, waarom het landschap Palakka, Boni als zijn vader beschouwde.

De vijf negorijen van Laoe-ală kwamen vrijwillig onder het gebied van Boni. De vorst van Baba Oewaë, genaamd Latăn ri wasoe n.l. bezocht zijnen kleinzoon, den vorst van Boni en stelde zich toen vrijwillig onder diens bescherming, waardoor de vorst van Boni zijn volk met

dat van Baba-Oewaë tot één geheel maakte, zoodat het land Baba-Oewaë onder dat van Boni kwam.

De vorst van Barăbo kwam ook vrijwillig tot Boni over. Aroe Patiero, genaamd Lapaworo kwam den vorst van Boni een bezoek brengen, en werd zijn zwager. Het landschap Patiero werd een palilie van Boni.

De negorijen Tjinnong, Oerang en Paseempă, kwamen insgelijks onder Boni, en werden de Talloempanoewae (de drie negorijen genaamd).

Aroe Kadjoe kwam ook bij den vorst van Boni, en zijn land werd een palilie van Boni. Hij vroeg om de hand der dochter van Aroem Pone, genaamd Makalappieë Webăn ri gaoe, keerde naar Kadjoe terug, kwam daarna weder, en huwde met de dochter van Aroem Pone.

Aroe Kadjoe, genaamd Latăn ri balie werd alzoo de man der vorstin van Boni, genaamd Makalappieë. De vorst van Ponre met zijn land, zoo ook de negen landen van Awangală en Adjangală kwamen onder Boni. Deze landen werden beschouwd de kinderen van Boni te zijn.

Karampeloewa was het, die Boni met een steenen muur liet omringen. Hij ook was het, die de slaven zijner ouders en de zijne vrijliet en hun Panjoela als woonplaats aanwees, waardoor ze den naam kregen van Panjoela (To Panjoela).

De slaven, die hij gedurende zijne regering als vorst kreeg, liet hij te Limpănno wonen, en deze waren het, die vereenigd met de menschen van Panjoela visch moesten leveren, de sampangs roeijen, en den draagstoel dragen wanneer de vorst uitging.

Nadat hij twee-en-zeventig jaren over Boni geregeerd had liet hij al de Bonieren en zijne vasallen verzamelen en zeide tot hen:

„Ik heb U Bonieren! laten verzamelen, omdat ik reeds oud ben en gevoel dat ik zwak word, doch ik wilde U allen nog eens verzameld zien."

De Bonieren antwoordden den vorst met een goedkeurend hoofdknikken, en gingen huiswaarts om op een bepaalden dag zich weder te verzamelen.

Toen die dag aangebroken was verzamelden zich weder al de Bonieren: de Woromporong werd ontrold, en daarna werd er gegeten en gedronken.

Nadat dit gedaan was stond de vorst op en zeide:

„Dit zijn de woorden, Bonieren! die ik U wilde zeggen."

„Mijne dochter Webăn ri gaoe wenschte ik na mijnen dood tot mijne opvolgster. Aan haar is het, dat ik de bevelen, ons nagelaten door onzen vorst Moelaïeë Pară ter volvoering overgegeven heb."

Na deze woorden gehoord te hebben, gingen de Bonieren weder uit elkander. Slechts één dag daarna werd Karampeloewa door eene ziekte aangetast, aan welker gevolgen hij overleed.

Na den dood van Karampeloewa kwam zijne dochter Makalăppieë of Webăn ri gaoe Daeng Marowa aan de regering. Zij werd ook genaamd Aroe Madjang, welke naam na hare troonsbeklimming in dien van Aroem Pone overging.

Twee jaren nadat zij aan de regering was gekomen werd zij zwanger; zij was gehuwd met Latăn ri balie Aroe Kadjoe, bij wien zij negen kinderen kreeg, waarvan er slechts twee hier met name genoemd worden, n.l. Latăn ri sokkie en Latăn ri gorra. De overige komen in het andere geschrift voor. (Zie pag. 156).

Makalăppieë liet tijdens hare regering aan Aroe Katoempie, genaamd Ladatie, vragen, of hij de bergen van Tjiena niet wilde verkoopen; waarop Ladatie aan de vorstin van Boni de bergen van Tjiena voor 90 en die gelegen ten Noorden van Lalido voor 30 jonge karbouwen verkocht. Hierna stelde zij iemand aan, die met de bewaking van genoemde bergen belast was en liet de padievelden van Lalido bewerken.

Twee jaren na dezen aankoop kwamen de menschen van Katoemping en vernielden en plunderden genoemde bergen en landen. De vorstin van Boni liet toen Aroe Katoemping waarschuwen; drie maanden daarna werd echter de bewaker der genoemde landen door Aroe Katoemping om het leven gebragt.

Katoemping werd daarop door de Bonieren aangevallen, overwonnen en in het geheele land werd geplunderd en geroofd.

Aan Latăn ri gorra schonk de vorstin van Boni de landen Madjang en Tjiena: hij werd daarom later Aroe Madjang en Tjiena genaamd.

Nadat zij een geruimen tijd geregeerd had (*), deed zij, toen haar zoon Latăn ri sokkie den ouderdom van elf jaren had bereikt, ten zijnen voordeele afstand van den troon, kroonde hem, bragt hem in de vorstelijke woning en ging zelve, vergezeld van haren zoon Latăn ri gorra naar Tjiena.

Nadat zij 4 jaren te Tjiena gewoond had, gebeurde het eens, dat zij naar den zolder ging en daar bleef zitten. Terwijl zij daar zat daalde er vuur van den hemel; dat vuur ging langs den trap in haar huis, liep hare geheele woning door en kwam eindelijk op den zolder. Daar gekomen was het eensklaps uitgedoofd, maar tegelijker tijd was ook Makalăppieë verdwenen. Om die reden noemde men haar na dien tijd Maladjange ri Tjiena (die te Tjiena verdwenen is).

Zooals gezegd is, Maladjange ri Tjiena was de moeder van Latăn ri sokkie, die daarop in Boni regeerde. Deze Latăn ri sokkie werd in den echt vereenigd met zijne nicht, genaamd Wetăn ri Songkee, welke hem een zoon schonk, genaamd Lawoelio Boteë.

Gedurende zijne regering kwamen de vorsten van Boe-

(*) Van 1470 tot 1490. Zie pag. 156.

loe te Boni en verzochten den vorst hen in zijne bescherming te willen nemen, waarom zij palilies (vasallen) van Boni werden.

Ook kwam tijdens zijn bestuur de vorst van Loehoe, genaamd Dewa Radja te Boni, deze landde te Tjälloeč, waar hij met zijn volk eene stelling innam.

Er werd aan den grooten weg veel volk geplaatst, waaronder vele vrouwen, gevolgd door de bewoners van Attangsalo. Toen zij zich den volgenden morgen in beweging stelden kwamen de Loehoerezen hen te gemoet. De Bonieren hadden zich te Biroe versterkt.

Toen de Loehoerezen de vele vrouwen ten westen van Biroe in het oog kregen, vielen zij deze het eerst aan; zij werden echter ingesloten, aan deze kant door de menschen van Attangsalo, en aan gene zijde door de Bonieren te Biroe.

De Loehoerezen namen daarop in wanorde de vlugt, bij welke gelegenheid de paijong van Datoe Loehoe door de Bonieren veroverd werd.

Datoe Loehoe werd door de Bonieren niet onthoofd; omdat de vorst van Boni bevolen had de Loehoerezen niet te onthoofden. Zij werden echter tot aan hunne vaartuigen vervolgd, en stormden met hoopen van 20 op hunne praauwen, die zeer klein waren, waarna Datoe Loehoe de terugreis naar zijn land aannam.

Op deze wijze kwam Boni in het bezit van een paijong van den Datoe van Loehoe. Dit was een roode paijong.

Latän ri sokkie werd daarna Mapadjoenge (die een paijong bezit of draagt) genoemd.

Mede tijdens zijne regering ontstonden er tusschen de Bonieren en de bevolking van Mampoe oneenigheden, waaruit een oorlog is ontstaan. Te Tanroe kwam het tot een treffen, waarbij het volk van Mampoe op de vlugt gedreven werd, en door de Bonieren tot in hun land achtervolgd.

Daar vroeg Aroe Mampoe genade en zeide duizend katies (*) schadevergoeding te willen betalen indien Aroem Pone aan zijn verzoek wilde gehoor geven. Aroem Pone zeide daarop: „Aroe Mampoe! Ik wil U wel als palilie aannemen, indien gij thans zoo voor U als voor uwe nakomelingen belooft tegen Boni niet meer te zullen opstaan."

Nadat Aroe Mampoe met zijne vasallen als vasal van Boni was aangenomen keerde Aroem Pone naar zijn land terug.

Nadat hij zeven-en-twintig jaren (†) over Boni geregeerd had, werd hij ernstig ziek; hij liet daarop al de Bonieren verzamelen en zeide tot hen: „Ik ben thans erg ziek, en mogt ik komen te overlijden, dan moet mijn zoon Lawoelio mij opvolgen." Na dezen wensch geuit te hebben stierf hij.

Mapadjoenge werd daarop opgevolgd door zijnen zoon Lawoelio (Boteë). De Bonieren noemden hem Mapatoedjoe. Hij was een liefhebber van hanengevechten; hij trouwde met de dochter van Magadienge Aroe Patiero, genaamd Wetăn ri ewang Danraš, uit welk huwelijk geboren zijn, Latăn ri rawe, bijgenaamd Bongkangee, Laitja, Wetan ri pakoewa en Waleempă.

Deze Boteë was de eerste Ranrăng. Hij was het ook, voor wien men de Soedang (zijdgeweer) Latea ri doenie heeft gemaakt; hij was de overwinnaar van Datoe Loehoe, toen deze zich te Tjimana had gevestigd.

Hij huwde te Mampoe de dochter van Aroe Mampoe genaamd Wetăn ri gaoe.

Tijdens de regering van Boteë was het, dat de koning van Gowa te Boni kwam en tegenover den vorst van Boni stond.

(*) Een katie is gelijk aan ƒ 88.—.

(†) Van 1490 tot 1517. Zie pag. 158.

Boteë ging, vereenigd met den koning van Gowa naar Wadjo en veroverde van Wadjo op de plaats genaamd Topatjädo duizend katies.

Toen Boteë 25 jaren (*) over Boni geregeerd had, verzamelde hij al de Bonieren en zeide: „Ik wil ten voordeele van mijnen zoon Latăn ri rawe afstand doen van den troon." De Bonieren beantwoordden zijne woorden met een goedkeurenden hoofdknik, waarna hij zijnen zoon kroonde en ter zijner eere een feest gaf, dat zeven dagen en zeven nachten duurde.

Nadat hij zijnen zoon gekroond had verliet hij het vorstelijke huis en woonde dan eens bij zijne vrouw te Mampoe en dan weder te Boni.

Deze Boteë was het, die in onmin leefde met zijnen schoonzoon, genaamd Lapaoeroeng en zijnen neef Lamoelia Aroe Pattjing. Boteë werd in een amok om het leven gebragt en kreeg na zijnen dood den naam van Boteë Matinrowe ri Tărroeng.

Latăn ri rawe, bijgenaamd Bongkangee en Matinrowe ri Goetjiena, ten wiens voordeele zijn vader afstand van den troon had gedaan, huwde te Timoeroeng met Aroe Timoeroeng, genaamd Wetăn ri pakioe, die hem twee zonen schonk; de een genaamd Lamagalatoeng en de andere Poewanna ri Sompa. De laatste werd in jeugdigen leeftijd door Ado Kaloella om het leven gebragt; hij was bestemd om Aroe Tiemoeroeng te worden.

Bongkangee werd geprezen wegens zijn verstand, zijne goedheid, zijne nederigheid, zijne regtvaardigheid en wegens zijne mildheid. Men zegt, dat hij een liefhebber van hanengevechten was, dat hij gaarne zag dat de een den anderen nederleide en dat hij zijne familie uit de mindere klasse zeer genegen was.

Tijdens zijne regering werden de eerste geweren in Boni

(*) Van 1517 tot 1542. Zie pag. 158.

aangebragt, en kwam Karaeng Gowa in Boni om de hanengevechten bij te wonen, waarbij hij eene weddingschap om 100 katies en de geheele kampong Panjoela aanging. De haan van Karaeng Gowa was rood, die van Aroem Pone wit. Aroem Pone won het spel, dewijl de haan van Karaeng Gowa door dien van Aroem Pone werd gedood.

Bongkangee onderwierp de landen van Adjangală, Awo, Teko en Attangsalo..

Ook werd tijdens zijne regering het verbond te Talloempottjoë gesloten tusschen Boni, Wadjo en Soppeng, waarin overeengekomen werd, dat men dè Makassaren zou beoorlogen en tegemoet zou gaan.

De Boeginezen begaven zich gezamenlijk op weg en ontmoetten de Makassaren te Meroe, welke ontmoeting zeven dagen duurde, waarna ieder zijnen weg vervolgde. Ook kwamen tijdens zijne regering de Datoes van Soppeng en Sawitto in Boni.

In die tijden werd het landschap Soppeng in twee deelen verdeeld. Datoe Soppeng ri Adja, genaamd Lamakaroda werd uit zijn land verdreven en kwam te Boni hulp zoeken, waar hij zich met de dochter van Aroem Pone, genaamd Wetăn ri pakoewa in den echt begaf, uit welken echt is voortgesproten I Dakkă of Mangkă, die later Datoe Mario is geworden.

De dochter van Aroem Pone, genaamd Weleempă werd uitgehuwd aan haren neef Lasaliwoe Aroe Patieroe.

Uit dat huwelijk is geboren: Latăn ri roewe, na zijn dood genaamd Matinrowe ri Bantaeng. Gedurende de regering van Matinrowe ri Goetjiena kwam ook de neef van den koning van Gowa, genaamd Daeng Pabeta, welke naam later in dien van Daeng Patobo (*) is veranderd, omdat hij een amokmaker met de kris doorstoken heeft.

(*) Tobo = steken, doorboren.

Tot dus verre de inhoud van bovenvermelde kronijk.

c. De tegenwoordige leenvorst en zijne familie.

Ten slotte wensch ik nog een en ander omtrent den tegenwoordigen leenvorst van Boni en diens geslacht op te teekenen.

Achmad Singkărroe Roekka Aroe Palakka (in zijne jeugd genaamd Andie Tjălla) werd in 1817 of 1818 geboren; hij behoort, zooals de geslachtslijst aantoont (zie pag. 167) tot een der voornaamste vorstelijke familiën van Boni. Hij is Pangepa Oedjoeng van Soppeng en sedert 31 Januarij 1860, de 28ste vorst van dit rijk. Van zijne vroegere geschiedenis is weinig bekend.

Hij is tweemalen gehuwd geweest. In 1834 of 35 huwde hij met J Kalossong Karaeng Alangelo, dochter van wijlen J Rombo Karaeng Katapang Toemaïlalang van Gowa, en Dengkong Karaeng Lakijoeng, dochter van wijlen den vorst van Tallo, Toemamenanga ri Soewanga, die hij echter al voor jaren verstoten heeft; in 1842 met Aroe Lompoe, dochter van wijlen Aroe Lompoe en Karaeng Agangdjene, die in 1849 overleden is,

In datzelfde jaar geraakte hij in vijandschap met zijnen zwager, den toenmaligen vorst van Boni, Aroem Poegie Matinrowe ri Adja Benteng, en werd hij met den toenmaligen Aroe Sinrie Matinrowe ri Săsso uit Boni verdreven. De twist vond gedeeltelijk aanleiding in den oorlog, die Boni destijds met Soppeng voerde, maar gedeeltelijk ook in den dood van Aroe Lompoe, die algemeen vermoed werd, door een der bijzitten van Singkărroe Roekka, genaamd Djora vergiftigd te zijn.

Achmad Singkărroe Roekka nam toen de wijk naar Boelekomba (*), en ging van daar naar het strandrijkje Barroe, gelegen ten Noorden van Tanette, waar zijne zuster vorstin is, terwijl Aroe Sinrie met nog eene menigte Bo-

(*) In 1850.

nische prinsen en grooten de vlugt nam naar Maros, de bescherming van het gouvernement inriep en zich aldaar te Sässo vestigde, waar hij op den 9den Januarij 1854 overleden is.

Na den dood van Aroem Poegie Matinrowe ri adja bënteng (16 Februarij 1858) keerden de meeste uitgewekene prinsen en grooten in Boni terug, waaronder ook Singkärroe Roekka, die echter de laatste was en dien het omdat hij van zijne meest geliefde maar in Boni algemeen gehate bijzit Djora vergezeld was, veel moeite koste weder in Boni te worden toegelaten.

Ofschoon toegelaten, genoot hij weinig vertrouwen, stond altans bij de Bonieren niet zeer in aanzien. Dat mistrouwen werd niet weinig verhoogd toen eenige maanden later onze land- en zeemagt der eerste expeditie zich op den 3den Februarij 1859 voor Badjowa vertoonde.

Die omstandigheid, gepaard met zijne wankelende houding tegenover onze wapenen op den 19den en 25sten Februarij 1859, die door Bonieren niet als het gevolg van zijn vreesachtig karakter maar als een gevolg van heulen met het gouvernement beschouwd werd, gaf aanleiding, dat hij te Paseempä door zijne zwagerin, de vorstin en zijn zwager, den tegenwoordigen rijksbestierder van Boni, niet alleen streng bewaakt maar zelfs slecht, althans niet vorstelijk bejegend werd. Dit deed hem naar middelen omzien om Paseempä te verlaten en weder tot zijne zuster Aroe Baroe terug te keeren, wat hem dan ook in de maand Julij 1858 gelukte.

Om een spoedig en minst kostbaar einde aan den Bonischen oorlog te maken vermeende men van zijn persoon te kunnen partij trekken, door hem met een ambtenaar naar Boelekomba te zenden (*), om van daaruit te trachten het volk van het landschap Sandjaij, waarvan hij vroeger, onder den titel van Aroe Boelo Boelo vorst en

(*) 3 Augustus 1859, met Zr. Ms. stoomschip Madura.

leenman van Boni was, over te halen zijne partij te kiezen en Boni af te vallen.

Het bleek echter weldra, dat zijn invloed bij het volk van Sindjaij niet meer zoo groot was als hij zelf vermeend en verzekerd had, want de eerste door hem derwaarts gezondene gezanten werden door de bevolking om het leven gebragt.

Men vond het echter niet dienstig, altans niet noodzakelijk hem weder naar Barroe te laten terugkeeren, omdat bij de volgende expeditie van hem veel partij konde getrokken worden tot het geven van inlichtingen, zooals dan ook werkelijk het geval is geweest.

Op den 19den November 1859 vergezelde hij met een klein gevolg de militaire kolonne en de hulptroepen, die zich onder het kommando van de majoors H. C. Staring en H. F. Heisterkamp van Boelekomba naar Sandjaij begaven.

Na den val van Boni (den 6den December daaraanvolgende) bleef hij steeds in de nabijheid van het hoofdkwartier van den bevelvoerenden generaal, was gids op de togten naar Paseempă en Pompanoewa (9 en 14 December 1859) en de vraagbaak omtrent vele politieke aangelegenheden betreffende Boni, en in enkele gevallen ook aangaande Wadjo en Soppeng.

Hij bewees verder vele diensten door het geven van inlichtingen aangaande in onderwerping komende hoofden, prinsen en grooten en tot het verkrijgen van eenige door de expeditie niet mede gebragte materialen.

Op den 31sten Januarij 1860 werd hij naar aanleiding eener algemeene volkskeuze door kommissarissen voor de Bonische zaken in zijne tegenwoordige waardigheid bevestigd.

Hij heeft, zooals uit het vorenstaande blijkt, den leeftijd van ongeveer 44 jaren bereikt, zijn voorkomen is noch ferm noch indrukwekkend, zijne lengte is middelmatig, zijne leest tenger en zijne houding als die van iemand, die den leeftijd van ruim 50 jaren bereikt heeft.

Zijne gehechtheid aan het gouvernement, waaraan hij zijne vorstelijke waardigheid te danken heeft kan voor het tegenwoordige gezegd worden goed te zijn.

Hij is een ijverig voorstander van den Islam, en, zooals vroeger gezegd is zelfs wel wat naar het fanatisme overhellende en dientengevolge een gezworen vijand van het gebruik van opium, het dobbelspel en de hanengevechten: wat echter niet belet, dat het een zoowel als het ander in Boni even als in de overige rijken van Celebes zeer in zwang is.

Alleen het gebruik van sterke saguweer, waarop eene boete van *f* 80.— gesteld is, heeft hier minder plaats.

In het bestuur is hij zwak en zeer toegeeflijk, vooral voor de prinsen en grooten; vatbaar voor vleijerij, ingenomen met godsdienstige dweepers, ligtgeloovig en vreesachtig, wordt hij meermalen misleid en bedrogen.

Zijne aangenaamste bezigheid is, wanneer men de polygamie ter zijde stelt, visschen, het behandelen van godsdienstige onderwerpen en bidden, waaraan hij dan ook, vooral aan het laatste den meesten tijd besteedt. Ziet daar wat Aroe Palakka was en is.

Nu nog een enkel woord over zijne familie. Zijne beide echte vrouwen zijn hiervoren genoemd.

Zijne bijzitten zijn de volgende:

1e. I Masieta van Barroe.

2e. I Bondeng van Boni.

3e. I Bättjeë van Boelekomba, en

4e. I natta I Djora, alias Indona Bässee.

Van deze vrouwen is het de laatste, gewoonlijk Djora genaamd, die het hoogst in de genegenheid des vorsten staat aangeschreven.

Zij is het, voor wie hij zijne eerste vrouw verstoten en zich een menigte onaangenaamheden getroost heeft. Zij is dezelfde, die in Boni algemeen vermoed wordt Aroe Lompoe kort na de bevalling van 1 Banrie Aroe Tiemoeroeng door

middel van vergif van het leven te hebben beroofd en die daardoor, gelijk vroeger gezegd is, gedeeltelijk ook aanleiding heeft gegeven, dat Singkärroe Roekka in 1850 uit Boni werd verdreven. En toch, niettegenstaande al die door haar ondervonden wederwaardigheden, niettegenstaande den haat, die men algemeen in Boni haar toedraagt, heeft zij zich onder alle omstandigheden weten staande te houden en bij den zwakken vorst zich, zóó weten bemind te maken, dat zij thans voor hem onmisbaar is, en men, trots den haat, die men jegens haar koestert, haar toch behandelt alsof zij met vorstelijke waardigheid bekleed ware, terwijl zij mede op den gang der zaken in het bestuur een belangrijken invloed verkregen heeft. Geen wonder dus, dat wie zich gunsten van den vorst wil verwerven, hare genegenheid tracht te winnen, alvorens hij zich met zijne verzoeken tot den vorst wendt.

Zij is eene vrouw van ongeveer 35 jaren, die nog eenige overblijfselen van vroegere schoonheid bezit, wat echter op hare stem niet van toepassing is. Zij is vol energie, die even als hare stem wel wat veel naar het mannelijke overhelt.

Als gewezen slavin behoort zij tot de geringste volksklasse en is zij dientengevolge niet zeer beschaafd tegenover de Bonische grooten, noch in hare uitdrukkingen noch in hare handelingen; iets wat wel ten bewijze kan dienen, dat de eer, die men haar betoont haar meer uit vrees voor den vorst dan uit achting voor haar zelve bewezen wordt.

De kinderen van Aroe Palakka zijn uit zijn eerste huwelijk:

a. Een zoon, genaamd Lapawawooi Karaeng Segerie, alias Aroe Siedjällieng, die gehuwd is met de dochter van Aroe Magempang van Barroe, genaamd Daeng Tamene;

uit zijn tweede huwelijk:

b. eene dochter, genaamd I Banrie Datoe Tjitta Aroe Tiemoeroeng, die nog ongehuwd is.

Verder heeft hij nog eenige kinderen bij zijne vier bijzitten.

Bij zijne eerste bijzit:

c. een zoon, genaamd Lapanondo Daeng Malorosang, nog ongehuwd.

Bij zijne tweede bijzit:

d. een zoon, genaamd Lapaladjarăng Aroe Sampobia, gehuwd met de nicht van Aroe Matjege, genaamd I Nondeeng.

Bij zijne derde bijzit:

e. een zoon, genaamd Moehamma Aroe Tonra, gehuwd met Daeng ri Soenra, dochter van wijlen den Panghoeloe lompona-djowae Daeng Mamala, en

Bij zijne bijzit Djora:

f. eene dochter, genaamd I Alloe Aroe Data, nog ongehuwd.

g. eene dochter, genaamd Bangkiko Aroe Soemalieng, den 12den October 1862 gehuwd met La Tiepoe Aroe Koeng, zoon van den Soelewatang Tiemoeroeng Daeng Matiero.

h. een zoon, genaamd Lapananrang Aroe Marowangieng, sedert 21 December 1862 Panghoeloe lampona djowae, en gehuwd met I Salondee Aroe Bakoeng, dochter van wijlen Daeng Parănring, oom van den leenvorst.

i. eene dochter, genaamd Bässee Benteeng Aroe Kaliebong, nog ongehuwd, en

j. eene dochter, genaamd Bässee Malolo Aroem Meroe.

Zie daar wat de schrijver aangaande Boni wenschte mededeelen; hij twijfelt niet of er zal zeker veel aan ontbreken, maar daarvoor, hij herhaalt hier, wat hij reeds bij den aanvang van dit stuk gezegd heeft, roept hij de toegeeflijkheid van den lezer in.

Makassar, den 10en December 1863.

AANHANGSEL.

INVENTARIS

VAN DE THANS AANWEZIGE

RIJKSORNAMENTEN VAN BONI (*).

1. Latea ri doeni.

Een met goud versierde sonree (†), die op de tolitoli (§) een groot wit stuk mas-oeroeng (d. i. gouderts) heeft. Van dit wapen zegt de volkslegende het volgende:

Latea ri doeni behoorde aan zekeren vorst, genaamd Aroeng Alitta (**). Deze had bij zijn leven als uiterste wil bepaald, dat hij na zijn dood met dat wapen zoude begraven worden.

Aan dat verlangen was door zijne nagelatene betrekkingen voldaan, doch den volgenden dag was de Latea ri doeni uit de kist van Aroeng Alitta te voorschijn gekomen en lag op zijn graf.

Om aan den uitersten wil van Aroeng Alitta te voldoen, werd de Latea ri doeni op nieuw begraven, doch drie dagen daarna werd hij weder op het graf van Aroeng Alitta gevonden.

Men bragt de Latea ri doeni toen bij den nieuwen vorst van Boni, die daaruit besloot, dat het de wil van God was, dat dit stuk niet begraven, maar als een heiligdom

---

(*) Zie de bijgevoegde afbeeldingen, waaraan nog eene plaat ontbreekt, die in een der volgende afleveringen zal worden opgenomen, *Red.*

(†) Een sonrie is een regt zwaard, even als de kalewang doch langer. In het Boegineesch heet het alamang.

(§) De toli-toli is het oor van de band, dat aan de schede der kris of sonrie bevestigd is. Toli is in 't Makassaarsch: oor.

(**) Alietta is een der 5 rijken, uitmakende de Adjatapparangs.

bij de overigens Rijksornamenten ten eeuwigen dage zou bewaard worden.

2. Samparadjae.

Ligt blaauw zijden vlag van den Admiraal Speelman, met een anker er in, versierd met een grooten gouden massiven knop in de gedaante van een vaas, waarvan twee bloembladen van ijzer en de overige van goud zijn.

De twee ijzeren bladen noemt men baranie en worden, wanneer men de vlag ten strijde voert, naar den vijand toegekeerd.

De vlag is verbonden aan een korten stok, waaraan, volgens het volk, het haar van een overwonnen Ceramschen vorst gevestigd is.

3. Kasitanganga of Lima-si-attinggé.

Vlag van den Admiraal Speelman, waarop twee handen in elkander, een oorlogsvaartuig, wapentrofeën, zon en maan gedrukt zijn, als zinnebeelden van het verbond, dat genoemde Admiraal met Boni gesloten heeft.

De rand der vlag is beschreven met de woorden: „Door onze krachten blijven deze handen vast, en zoo lang de zon en maan schijnen zal de Compagnie met Boni vast vereenigd blijven.

4. Bâssie-sie-kooi.

Twee groote zware ijzeren ringen, waarin gouden sterretjes zijn ingelegd, die dienen tot voorstelling van het zinnebeeld onder N°. 3 omschreven. Bij den inlander staat deze bâssie-sie-kooi, bekend onder den naam van Tjäppa-tjäppa oelawăng.

5. Kollara of Sembangâng.

Een zware gouden ketting, met een groote en kleine medaille. De kleine medaille heeft aan de eene zijde het opschrift:

„Eergedenkteeken verleend aan Aroe Palakka voor

trouwe oorlogsdiensten op de Westkust van Sumatra aan de Compagnie gedaan Anno 1666."; aan de keerzijde een anker.

Op de groote medaille staat ter eener zijde:

„Eereteeken voor den Hoog geboren kloegmoedigen koning van Palakka, Patiero, Mario, Bonthain en Lamoeroe aan hem naar Makassar gezonden, ter gedachtenis van den oorlog van Tondio en Mandhar, gepassеerd A°. 1672; aan de keerzijde een schip in volle zeilen met de letters **DOC** en VOC.

6. Oela mânrelie.

Kris van Tori Sompae of Aroe Palakka, waarvan de schede op bijzondere wijze met goud is beslagen.

Naar die wijze van beslaan heet zulk een kris: tappie ri pando oelawăng lotong (in 't Makassaarsch: sele ni pando boelaeng leleng (*).

De Toli-toli van deze kris, is met een grooten in goud gezetten donker blaauwen steen versierd, genaamd bate bate. Het lemmet heeft de gedaante van een kronkelende slang. De volkslegende zegt daarvan het volgende:

Zekere vorst van Boni, Karampeloewa baadde zich op eene plaats in de rivier van Palakka, genaamd Oewae Waranie en vermeende op een afstand een slang te zien, doch toen hij op die plaats kwam zag hij geen slang maar vond de hier bedoelde kris.

Het volk weet echter niet of de geziene slang in een kris veranderd, dan wel of het een gezigtsbedrog van den vorst geweest is. Na den dood van Karampeloewa, die in de nabijheid van de kampong Boni begraven ligt, is gezegde kris in handen van zijnen opvolger, en na verloop van tijd in die van Tori-Sompae (†), Aroe Palakka overgegaan.

(*) Zie Matthes woordenboek op pando, pag. 108. kolom 1.

(†) Tori-Sompa-e, is zamengesteld uit To ÷ ri sompa ÷ en e. To

7. Pappa doewana.

Een badi-badi of kawalie met gouden beslag.)

De afkomst van dit wapen is niet bekend.

Door den naam van Pappa doewana (letterlijk de twee stukken) wordt te kennen gegeven, dat deze badi-badi altijd met bovenvermelde kris moet gedragen worden.

8. Lasalaga en Latoleijang

Twee pieken met gouden beslag (*).>Van deze wapens zegt de volkslegende het volgende:

„Twee personen kwamen binnen Boni zonder dat men wist- of vermoeden kon van waar zij gekomen waren. De een vertoonde zich eerst in de kampong Matadjäng, de andere in het bosch of de wildernis van Latoro, in de nabijheid van Tibodjong."

„Boni had toenmaals nog geen vorst."

„Men ontmoette het eerst den persoon, die in de kampong Matadjäng gekomen was, aan wien men verzocht koning van Boni te willen worden. Deze echter zeide:

„Zoekt gijlieden een vorst, neemt dan niet mij, maar wel den persoon, die zich in de wildernis van Latoro verborgen heeft, want hij is een van den hemel gedaalde vorst, wiens slaaf ik ben."

„De Bonieren begaven zich daarop naar Latoro en vonden daar den persoon, die hun was aangewezen. Deze is hun eerste vorst geweest. Even als zijn slaaf was hij met de pieken Lasalaga en Latoleijang gewapend."

---

beteekent: mensch, man; ri sompa is de lijdende vorm van sompa, het Maleische sumbah: aanbidden, hulde bewijzen; en *e* is het lidwoord de. To ri Sompae is dus: De man, die aangebeden wordt: de aangebedene. Waarom juist hij in onderscheiding van alle andere Bonische vorsten dien naam heeft ontvangen zal wel geene verklaring behoeven.

(*) Lasalaga, letterlijk de egge, dewijl deze piek als 't ware de vijanden doet omvallen, d. i. doodt, evenals het gras door de egge omvalt.

Latoleijang, letterlijk: de piek, die tegen de vijanden stoot en ze ter neder doet storten. <

9. Lamakawâ. (*)

Een kris tatarapang (†).

De schede is geheel met goud belegd en van fraai snijwerk voorzien. Het gevest bestaat uit een afgodsbeeld, Dewa Mandoe genaamd, naar een gewezen vorst op Java.

De wijze waarop dit wapen in het rijk van Boni gekomen is, is aan niemand bekend.

De vorst van Boni is verpligt bij plegtige gelegenheden steeds dat wapen te dragen en de onder N°. 5 omschreven ketting om te hangen.

10. Tâdoeng Poelawânge.

Rood zijden paijong met een grooten zwaren gouden knop, strikwerk en ringetjes.

De stok van dit statie-zonnescherm is geheel met goud beslagen.

Het werd door den vorst van Boni, Matinrowe ri Salassana in 1845 gebruikt bij gelegenheid, dat hij een bezoek bij den gouverneur van Celebes en Onderhoorigheden bragt. De paijongdrager was toen de Tomarilalăng (Rijksbestierder) van Boni, genaamd Lamapangara Aroe Sinrie Matinrowe ri Săsso, die den 19den Januarij 1854 te Săsso, (afdeeling Noorder-distrikten) als balling van Boni is overleden.

Dit kostbaar stuk is echter thans zoodanig verstikt en vergaan, dat wanneer men het wilde opnemen, het geheel uit een zoude vallen.

11. Tâdoeng Salakae.

Een gebloemde paijong, waarvan de grond wit is, met een zware zilveren knop, versierd met afbeeldingen van paarden en zeedieren.

(*) Wil zeggen: de kris, waarmede men zijn vijand doodt en dus geheel naar goedvinden medetrekt of sleurt.

(†) Zie het Makassaarsche woordenboek op tata N°. 1, pag. 306.

Volgens eene overlevering is de stok van dit zonnescherm in een der door Boni gevoerde oorlogen verloren geraakt.

12. Tàdoeng Malawae.

Een zeer oude rood zijden paijong met gouddraad gegarneerd, zonder stok, van Loehoe afkomstig. Zekere Bonische vorst, Matinrowe ri Boekaka was met het rijk van Loehoe in oorlog en veroverde bij die gelegenheid op den vorst van dat rijk diens paijong.

13. Oela-baloewe.

Rood katoenen vlag met groene randen.

Deze vlag is echter zoodanig verteerd en vergaan, dat behalve de randen er van niets meer met zekerheid te onderscheiden is.

14. Goeroedae.

Wit zijden vlag, met draken, slangen en andere gedrogtelijke figuren beschilderd.

Aangaande de afkomst van deze vlag heeft men niets kunnen opgeven; alleen weet men, dat zij onafscheidelijk bij de onder N°. 3 omschreven vlag behoort.

15. Lamangotong (*).

Een wit linnen zakdoek met gekleurde randen van To ri Sompae of Aroe Palakka. De volkslegende verhaalt van dezen doek het volgende:

„To ri Sompae was met Wadjo in oorlog en had reeds zijne Samparadjae (vergelijk N°. 2) verloren, toen hij op de gedachte kwam zijn zakdoek uit te halen en die aan Wadjo te vertoonen, met de woorden, dat de van hem ontnomen vlag niet de eenige van Boni was."

„De Bonieren dit ziende hervatten het gevecht en ver-

(*) Letterlijk: die drukt, vandaar het vaandel, waarmede men den vijand overwint.

overden weder de hun door de Wadjorezen ontnomen vlag Samparadjae."

16. Tjâllae ri ataoe en Tjâllae ri abeo.

Twee vlaggen van lakka (*) met groene fluweelen randen. Als de Samparadjae ten oorlog gaat moeten deze vlaggen regts en links van dezelve gedragen worden.

De knoppen van de Tjällae zijn met haar bezet, dat volgens de volksoverlevering het haar van Cerammers zijn moet.

17. Danriorae.

De buikband van To ri sompae, Aroe Palakka.

Wanneer er in Boni gebrek aan regen is, dan wordt dit kleedingstuk aan een stok opgehangen en aan To ri sompae om regen verzocht.

18. Patta makatjallae.

De boting (†) van To ri Sompae, Aroe Palakka.

19. Loloë.

De lolo (nageboorte of placente) van To ri Sompae, Aroe Palakka, gewikkeld in een gedeelte van het hoofdhaar van dien vorst.

20. Towamâssie (§).

Een sonrie met goud gegarneerd. Aan wien die heeft toebehoord weet men niet op te geven.

21. Towadjokkie (**).

Een sonrie met goud gegarneerd. De toli-toli is versierd

(*) Lakka is in het Makassaarsch en Boegineesch de naam eene soort van schitterend roode katoenen stof.

(†) Krijgshelden en struikroovers hebben in deze landen de gewoonte om zich het hoofdhaar van voren een weinig weg te scheren, en dan het overige zoo lang te laten worden als mogelijk is. Hierdoor ontstaat eene soort van staart, die in het Boegineesch boting genoemd wordt.

(§) Letterlijk: de sonrie, die niet mist.

(**) Letterlijk: de sonrie, die den vijand doodt, even als men de padie doet sterven, door er met zijne vingers de aar af te knippen.

met een bate-bate, die met soewasa (goud met koper gemengd) gegarneerd is en de gedaante van een hart heeft.

22. Lamengala (*).

Een sonrie met goud gegarneerd, en de toli-toli met een bate-bate versierd, die van een akat of simt (talisman) voorzien is.

23. Lapasorie (†).

Een gewoone sonrie met goud gegarneerd.

24. Zes sonries, die geene bijzondere namen hebben.

Ze zijn allen met goud gegarneerd, en één heeft een zilveren bate-bate.

25. Twaalf sonries, die geene bijzondere namen hebben.

Sonries, van verschillende modellen, met zilver gegarneerd. Een er van is versierd met een bate-bate, en een is zonder gevest.

26. Tien sonries, die geene bijzondere namen hebben.

Oude eenvoudige sonries van verschillende modellen. Slechts een daarvan is van een bate-bate voorzien.

27. Vijf pâdangs en twee lange krissen.

Vier dezer pădangs zijn zeer oude regte sabels, met gevesten van verschillende vormen; de vijfde is een soort van zwaard, hetwelk zekere Said Alie bij zijn vertrek naar Mekka aan den vorst van Boni, Matinrowe ri Salassana ter zijner gedachtenis heeft achtergelaten. Op het lemmet van een dezer sabels staat [illegible] 1746.

Omtrent de twee krissen valt niets bijzonders op te merken (§).

(*) Letterlijk: de oogster of afsnijder van 's vijands levensdraad.

(†) Letterlijk: de beproever.

(§) Het groote aantal sonries, dat onder de rijkssieraden voorkomt is zeker zeer opvallend. Tot verklaring daarvan diene het volgende:

28. Kadjaowe ri Palakka.

Twee oude, verteerde, van nipa- en lontarbladen vervaardigde etendeksels, genaamd lobo.>

Hieraan is de volgende volksoverlevering verbonden:

„Men had twee gebroeders: Aroe Palakka ri attang (Zuid) en Aroe Palakka ri awang (Noord), waarvan de een, Aroe Palakka ri awang een groot feest aangerigt en daarop zijn broeder verzocht had.

De vrouw van Aroe Palakka ri attang verkeerde in zwangeren toestand, waarom noch zij noch haar man van de uitnoodiging van hunnen broeder gebruik maakten.

Reeds had het feest een aanvang genomen en waren de gasten aan den disch gezeten, toen door Aroe Palakka ri awang werd opgemerkt, dat noch zijn broeder noch diens vrouw op het feest aanwezig waren. Dit ontstak Aroe Palakka ri awang in toorn.

Met eenige van zijne volgelingen begaf hij zich tot zijn broeder, dien hij in zijne woning gewapend aantaste, waarbij van beide zijden vele dooden vielen.

Eenige tijd daarna zijn die beide broeders weder verzoend en hebben zij toen ieder een der etendeksels genomen, waarmede op den dag van het feest de spijzen waren gedekt geweest.

Na den dood dier broeders zijn de bedoelde deksels bij de ornamenten gevoegd.

29. Leengoe.

Een zilveren schild met een gouden plaatje op het midden en een daarbij behoorende eenvoudige kris.> Van dit stuk is niets bijzonders bekend.

In Boni bestaat de bepaling, dat zoodra een regerend vorst komt te overlijden, en hij in het bezit van een sourie is, de familie alsdan verpligt is om die aan den opvolger van den overleden vorst af te geven om door dezen onder de ornamenten te worden opgenomen.

Zij, die aan deze bepaling niet voldoen stellen zich bloot aan zware bestraffing.

30. Sâppoe Sada.

Twee blaasroeren, één met drie en één met twee buizen. Die met drie buizen is met goud en zilver beslagen.> Het zijn geschenken van een der vorsten van Loehoe aan Aroe Palakka.

31. La-maronrong en Tâ sisompala (*).

Twee ganrangs (inlandsche trommen), die bij de vlag Samparadjae behooren.>

Het volk meent, zoo men mij heeft verhaald, dat beide trommen met den eersten koning in Boni gekomen zijn.

32. I Mananasie (†) en Daeng Bainee.

Twee ganrangs (inlandsche trommen) die bij de Tădoengpoelawăng behooren.> Omtrent hun afkomst wordt door het volk hetzelfde gezegd als van N°. 31.

33. Lanrasâng en Paloe-paloe manoeroeng.

Het eerste is een stuk ijzer in de gedaante van een aanbeeld; het andere een oude ijzeren hamer, waarmede de krissen van de vorsten van Boni vervaardigd worden.> Ook van deze voorwerpen wordt gezegd, dat zij met den eersten vorst in Boni gekomen zijn: van daar de naam van Manoeroeng.

34. Timpo Salakae.

Twee zilveren kokers, inhoudende eenige en daaronder twee met gouden letters op parkement geschreven akten van de O. I. Compagnie aan Aroe Palakka, betreffende den afstand van Bonthain, Patjiero, Soppeng, Mario en Lamoeroe, geteekend door de gouverneurs-generaal van Maetsuijker en Camphuijs, 1670, 1672 en 1690.>

(*) Letterlijk: de wakkerschudder en de onweêrstaanbare. Als deze ganrang geslagen wordt kan men geen weêrstand bieden en moet men willens en onwillens ten strijde.

(†) Wil zeggen: de ganrang, die een ieder verwonderd of versteld doet staan.

35. Drie Tjappen.

Zilveren stempels, aan een kleinen zilveren ketting. In den grootsten is de naam van To ri Sompae, Aroe Palakka gegriffeld. >

AFSCHRIFTEN van drie bij de Rijkssieraden van Boni aanwezige opene brieven, door de O. I. Compagnie aan Aroe Palakka uitgereikt.

De Gouverneur-Generaal Joan Maetsuijker en de Raden, wegens den Nederlandschen Staat in Orienten, alle die deze opene brieven zullen zien of hooren lezen, salut, doen te weten: Alzoo het land van Bonthain gelegen aan de Zuidkant van het groote eiland van Celebes bij de laatste oorlog tegen Makassar geconcurreerd, en na alle regten Compagnies eigen geworden zij, een zeer schoon en kostelijk land zijnde, en hetwelk echter door onze Nederlanders zoo wel niet zal kunnen worden geregeerd, maar daar beterder iemand der gekwalificeertste bondgenooten toe zal kunnen worden gebruikt en aangezien de Radja Palakka van ter zijde heeft laten blijken daar wel genegenheid toe te hebben, zoo het hem om verzocht mogte worden gedefereerd, zoo is daarop in vergadering van Rade van India geconsidereerd zijnde, dat Z. H. altijd en in alle gelegenheden getoond heeft een bijzonder vroom en getrouw bondgenoot te zijn en een der voornaamste instrumenten waardoor het werk met Makassar tot zoo gewenschte einde is gebragt, dat wij den hemel daar niet genoeg voor kunnen danken; na rijpe deliberatie om te betoonen hoe grooten estime wij van Z. H. en zijn meriten zijn makende, goedgevonden zijn gemelde Hoogheid hetzelve land met de inkomsten van dien voor hem en zijne wettige descendenten van mannelijken oir te defereren en erfelijk ter leen te geven, mits deze om het als een vrij eigen te beschouwen

en de ingezetenen te regeren als zijn eigen volk en onderdanen, te weten onder het hooger gezag van de meergemelde Compagnie, die de souvereiniteit aan haar blijft behouden: Ordonneerende, gelastende en bevelende dienvolgens, de grooten en gemeene ingezetenen van het genoemde land van Bonthain, den hooggemelden Radja Palakka voor haren koning aan te nemen, te erkennen en te gehoorzamen, of dat zij als rebellen van den Nederlandschen Staat en den Hooggemelden koning gehouden en gestraft zullen worden.

Alzoo wij hetzelve tot haar gemeene welstand zoo bevinden te behooren.

Gegeven tot Batavia in het kasteel, den 28sten Februarij 1670.

(w. g.) JOAN MAETSUIJKER.

Ter ordonnantie van Hooggemelde Hare Hoogheid,

(w. g.) VAN RIEBEEK,

Sekretaris.

Joan Maetsuijker Gouverneur-Generaal en de Raden wegens den Nederlandschen Staat in Orienten, allen dengenen die dezen onzen open brief zullen zien en hooren lezen Salut, doen te weten: Alzoo den doorluchtigen en den kloekmoedigen Radja Palakka in 't vervolgen des oorlogs op 't groot eiland Celebes tegen alle zulke welke doorgaans gedurende den krijg des onregtvaardigen zaak der koningen van Makassar jegens de Nederlandsche Compagnie en hare bondgenooten met alle kracht en vermogen hadden helpen staande houden, maar ook zelfs na de vernedering en gelukkige overwinning van dezelve met de uiterste obstinate boosheid in vijandschap waren blijven volharden, verachtende en verwerpende de open brieven van amnestie en vergiffenis, haar van wegens de generale Compagnie uit onze name Anno 1669 toegezonden, en onder het groote zegel van de Compagnie door den veldoverste onderteekend belooft in-

dien ze haar binnen zekeren tijd aan het Casteel Rotterdam kwamen verootmoedigen, ook onder anderen Anno 1670 gesubjugeerd en geweldelijk tot het aannemen van het algemeene bondgenootschap gedwongen heeft, den koning en het landeken van Lamoeroe, meest Oostwaarts van Tanette, in het gebergte gelegen, geburig aan de landen van Soppeng, Mario en Beengo en want denzelven koning zeer oud en zonder bekwaam successeur zijnde de stende van dat landeke van niemand dependeerende en sedert al een goed getal van jaren als een absaluit en vrij vorstendom geregeerd en geconsidereerd geweest den Hooggemelden Radja Palakka bij aflijvigheid van haren koning tot zijn navolger verkozen en erkend als van vaderswege afkomstig wezende uit den koningklijken huize van Mario, waarvan hij ook sedert het overlijden van de princesse van Soppeng de volle possessie heeft, en waardoor dan deze keur te meer geëstimeerd is uit zekere oude gewoonte tusschen de landen van Lamoeroe, Mario en Beengo, zoodanig dat wanneer in een der drie vorstendommen den koning te sterven komt zonder een bekwaam nazaat of erfgenaam achter te laten, alsdan in een van de andere beide uit de koningklijke kinderen tot successeuren zou moeten kiezen, onderwijl de koningen in hun leven noch de stende naar zijn dood van alle de landschappen op het eiland Celebes in zulker voege onder het bondgenootschap gesubjugeerd als dit Lamoeroe, gelijk hiervoren gezegd, geenen successeur vermogen te kiezen, als met goedvinden en toestaan van de Generale Compagnie, welke volgens Z. H. door den President van den Raad in het casteel Rotterdam, bij haren missive van den 10den April 1671 ook eerbiediglijk onze agreatie hierop hadde laten verzoeken, zoo is het dat wij na deliberatie in rade van India om te betoonen de groote estime die wij hebben van den gemelden Radja Palakka, ten opzigte van al zijne bewezen kloekmoedigheden, in de oorlogen op Makassar zoo voor als na de generale veroveringen des kasteels Som-

baopoe, Anno 1669 bewezen, niet alleen boven alle voorgaande erkentenissen, Z. H. welgemeld met deze onze opene acte van agreatie en opbrobatie hebben begunstigen, maar nog daarenboven vereeren willen een gouden keten met een afhangende medaille, daar Compagnie's wapen op uitgesneden staat, tot een altoos durend eereteeken, behoudens nogthans dat Z. H. geenen stadhouder over Lamoeroe instellen of authoriseren zal mogen, als met goedvinden en voorrede van den President en de Raad op Makassar.

Gelastende en bevelende allen dengenen die dit aangaat den meergenoemden Radja Palakka ook voor koning van Lamoeroe te erkennen en aan te zien, alszoo wij dat tot welstand van het gemeene bondgenootschap en ten dienste van de Generale Compagnie, zooodanig bevinden te behooren.

Gegeven in het groot kasteel Batavia hoofdvesting van het koningrijk Jacatra op het eiland groot Java den 1 Maart Anno 1672.

(w. g.) JOAN MAETSUIJKER.

Ter ordonnantie van Hooggemelde Haar Edele,

(w. g.) JAN VAN RIEBEEK,
Sekretaris.

Den Gouverneur Generaal Johannes Camphuijs en de Raden wegens den Nederlandschen Staat in Orienten, allen die dezen open brief zullen zien of hooren lezen, Salut, doen te weten dat wij op het speciale verzoek van Daeng Talille, gemalin van Radja Bonie, en deszelfs laatste missive aan ons gedaan mitsgaders magtiging van de trouwe bondgenootschap, ende goede herdenking aan de goede diensten door gemelden koning aan en omtrent de Edele Compagnie betoont in onzen rade goedgevonden hebben aan gemelde koningin Daeng Telille zoo voor haar als hare wettige descendenten van mannelijken oir te defereren en erfelijk ter leen te geven het land van Lange-Lange of Leppi

Leppi met de daaronder sorterende negentig huisgezinnen, tevens het land van Bonto Tanoe (Bonto Tanga) met de 30 familien (*), die daarmede ondergehooren; gelijk wij dezelve landen aan gemelde Hare Hoogheid defereren en erfelijk ter leen geven, mits deze om dezelve voortaan als hare eigene te bezitten en de ingezetenen te regeren als haar eigen volk en onderdanen, te weten onder het hooge gezag van de gemelde Compagnie die de souvereiniteit aan haar blijft behouden even en in zoodaniger voege als wij op den laatsten February 1670 het land van Bonthain aan den Hooggemelden koning Radja Bonie erfelijk ter leen gegeven hebben. Ordonneren, gelasten en bevelen dienvolgens de ingezetenen onder genoemde landen aan de Hooggemelde koningin Daeng Talille als trouwe onderdanen alle eer en gehoorzaamheid te bewijzen, of dat zij als rebellen van den Nederlandschen Staat en den Hooggemelden koning en koningin gehouden en gestraft zullen worden, alzoo wij hetzelve zoodanig bevinden te behooren.

Gegeven te Batavia in het kasteel, den 11den Februarij 1690.

De Gouverneur-Generaal van Nederlansch-Indië,

(w. g.) J. CAMPHUIJS.

Ter ordonnantie van Hooggemelde Hare Edele,

(w. g.) VAN RIEBEEK,

Sekretaris.

(*) Genoemde landen sorteren thans onder het gebied van Boelekomba (Afdeeling Ooster-distrikten).

ZITPLAATSEN AAN HET HOF VAN BONI BIJ PLEGTIGE GELEGENHEDEN. (*)

EERSTE WIJZE, bekend onder den naam van Toedang-Paliboekang.

Zitplaats van de prinsen, belast met het dragen van de tampat sierie, enz., (pakoelawingepoe) ter regter zijde.

Zitplaats van eenige oude vrouwen, gekleed in lange baadjes (padjoemba), die de kussens achter den vorst gegeplaatst stutten. — Zij worden genoemd Panoengkoeloe.

DE VORST VAN BONI.

De Makädangang tana.
" Tomarilaläng matowa.
" " malolo.
" Aroeng Oedjoeng.
" Aroe Tanette ri attang.
" " " " awang.
" " Matjege.
" " Ta.
" " Tibodjong.
" " Pontjeng.
Madanrang.
Poengawa.
Anrong Goeroe anakaroeng.
Tomalompona-Toewangke.
Pangoeloe lompona djowaë.
Anrong Goeroena djowa anakaroeng.

DE KALIEF.

De prinsen van vorstelijken bloede, die nog geene betrekking bekleeden.

De Soelewatangs. volgens hunne rangen.
De Tjillaong.
" Djematongäng.
De Djoeroetoelis.
" Kaloela.

Mindere hoofden, zooals Soelewatangs, Djännangs en Mados.

De zendelingen.

(*) Behoort bij Hoofdst. III. Hofgebruiken bij feestelijke gelegenheden zie pag. 110.

TWEEDE WIJZE, bekend onder den naam van T... loodsen (baroega sada) en zulks wanneer de ... uitgenoodigd hetzelve te komen bijwonen. D... heeren en de palilies in de tweede.

EERSTE BAROEGA.

Anakaroengs.
Pakoelawingepoe.

Oude vrouwen in padjoembas.

Vorstinnen en prin...

DE VORST VAN BONI.

Makädangang tana.
Madanrang.
Tomarilaläng matoa.
" malolo. Toemalompona toewangke.
Poengawa.
Aroeng oedjoeng. Anrong goeroe anakaroeng.
Panghoeloe djowa.
Aroe Tanette ri attang. De kalief. Anr. goer. djowa anakaroeng.
" ri awang.
" Matjege. Doeloeng lili ri adja.
" Ta.
" Tibodjong. Doeloeng lili ri laoe.
" Pontjeng.

Voorname prinsen.

Bonetâng...
Palakka.
Tjina.
Barâba.
Awang P...

De doeloen...
Lamoeroe ...
toempanoew...

De leden van de Sarat.

De Soelewatangs van bovengenoemde aroes).

De Tjillaong en djematongäng.

Mindere hoofden.

Zendelingen.

Mindere anakaroengs.

Soelewatangs.

Het inlandsch ... neemt plaats tussch... beide baroegas.

...pa. Op deze wijze neemt men plaats in dubbele feest-
... per bila bila djaga (uitnoodiging tot feestviering) worden
...aats in de eerste baroega met de gezamenlijke raads-

TWEEDE BAROEGA.

...ri awang:

...rilaoe.
...ri adja.
...eng.

Ook wel Pattangkaië.

...adja:

...baitjoeë.

...laoe:

Ook wel Talloen lim po ri awang.

...attang.

...elo.

(*)

Lilie paseadjiengăng (vriend of aanverwant).

Tjitta.
Lamoeroe.
Boelo Boelo.
Radja en
Lamattie.

Vervalt (*).

Awang Tangka:

Gona.
Parappoeng.
Tjanie.
Meroe.
Boeloe tana,
Salangketo.

Tălloeng pakkaë:

Woempoengäng.
Boewara.
Manjawa.
Kadjoewara.
Kampoeno.

...ervalt; sedert 1859 onder 's gouvernements direkt beheer gekomen.

DERDE WIJZE, bekend onder den naam van Ri galoengang toedang.

Op deze wijze kan men bij feestelijke- en andere gelegenheden plaats nemen.

Anakaroengs.
Pakoelawingepoe.

Oude vrouwen in padjoemba's.

Vorstinnen en princessen.

DE VORST VAN BONI.

Makädangangtana.
Madanrang.
Tomarilaläng matoa.
" malolo.
Poengawa.
Aroeng Oedjoeng.
Panghoeloe djowa.
Aroe Tanette ri attang.
" Tanette ri awang.
" Matjege.
" Ta.
" Tibodjong.
" Pontjeng.

Toemalompona toewangke.

Anr. Goeroe-anakaroeng.

De prinsen. Anr. Goer. djowa anakaroeng.

De kalief en de leden van de Sarat.

Bonetänga.
Lili ri awang.
Lili ri adja.
Lili ri laoe.

Doeloengs.

De djoeroetoelies en de kaloella.

De soelewatangs van bovengenoemde arocs.

De Tjillaong, de Soelewatang, de Djematongang

Mindere anakaroengs.

Mindere hoofden zooals matoa's, mado's en djännangs.

Inlandsch muziek.

Bijlaag L.a A.

Platte grondschets
van de
REDOUTE TE BADJOA.

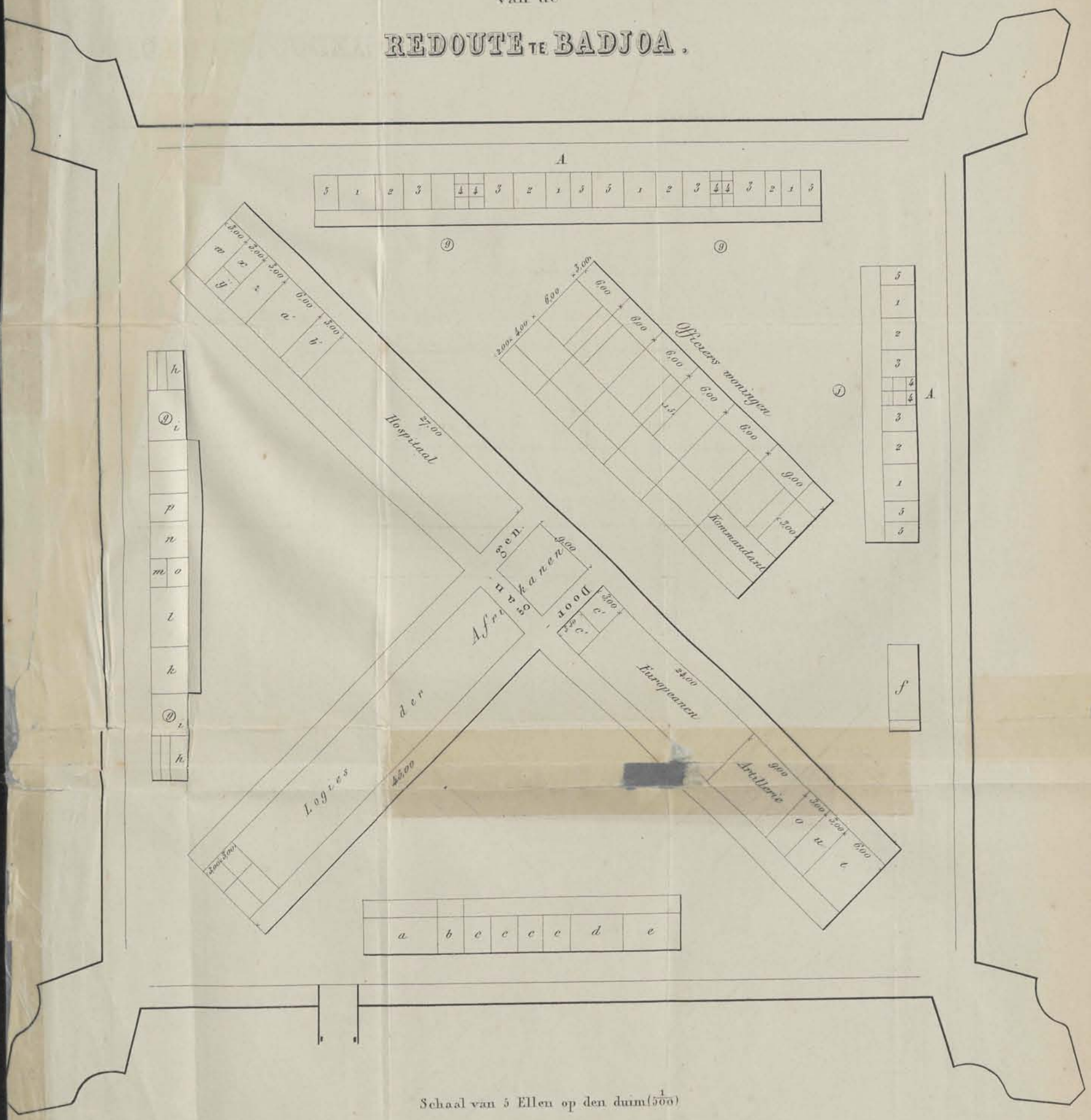

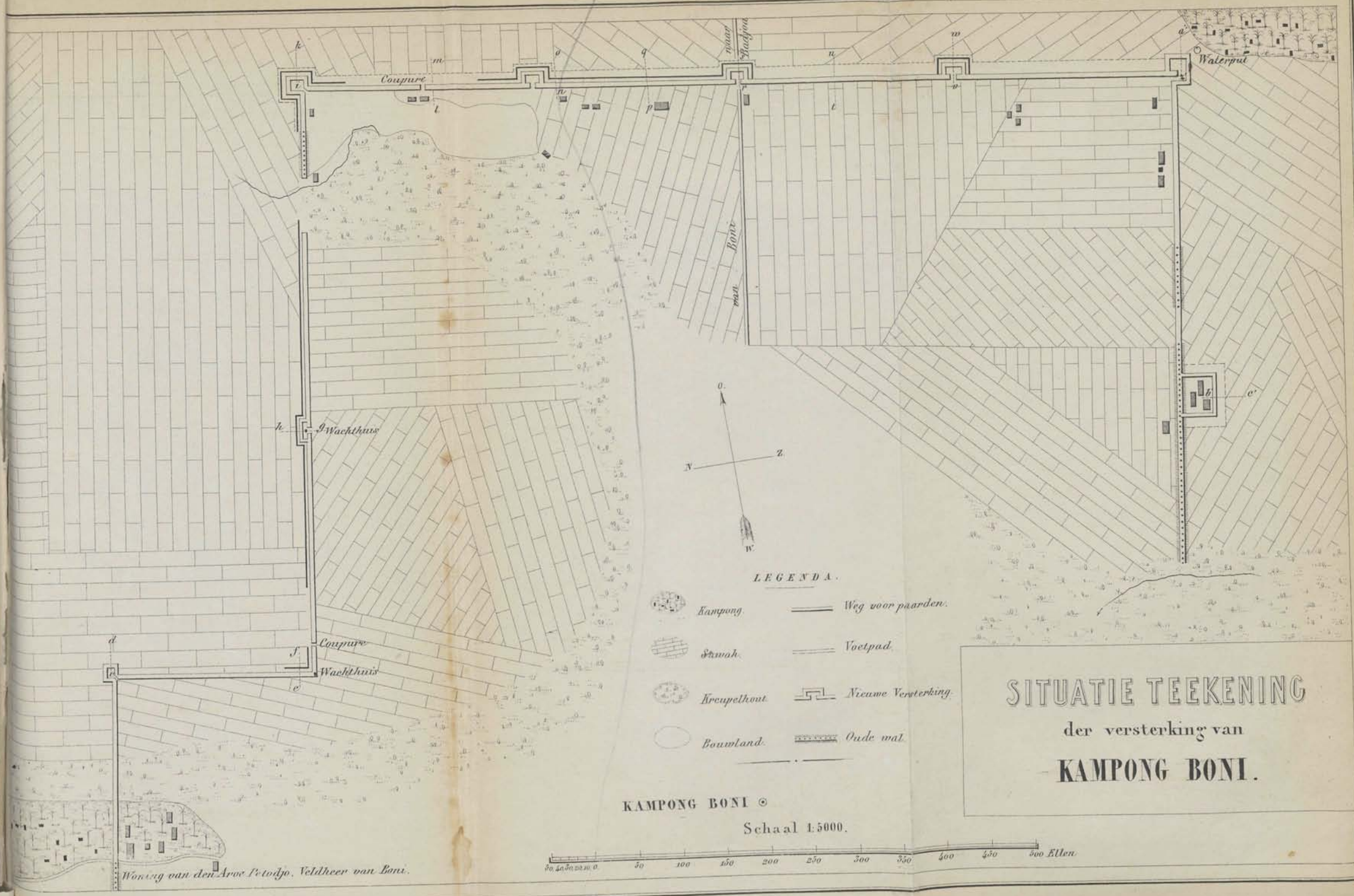

SITUATIE TEEKENING
der versterking van
KAMPONG BONI.

PROFIELEN DER VERSTERKING VAN KAMPONG BONI.

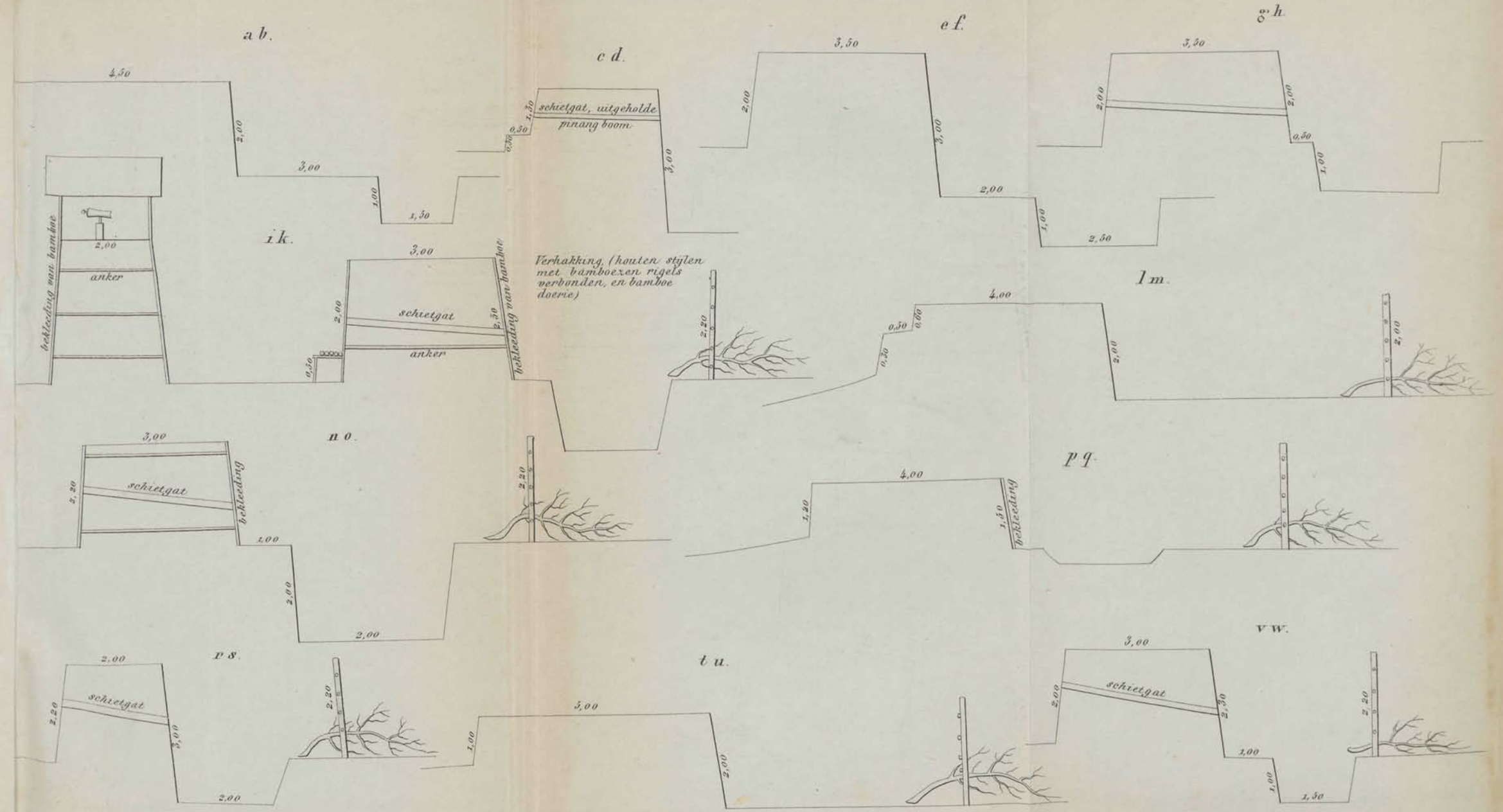

x.ij.

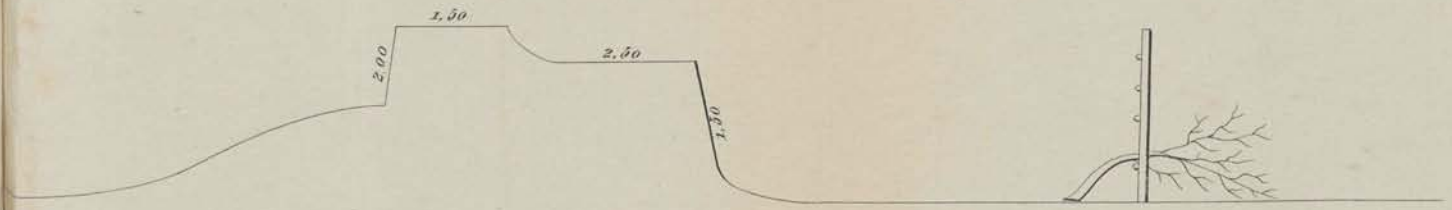

z.a'

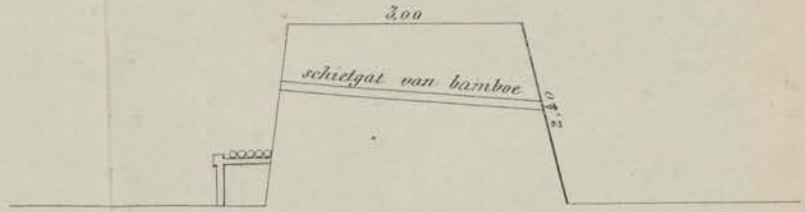

b'c'

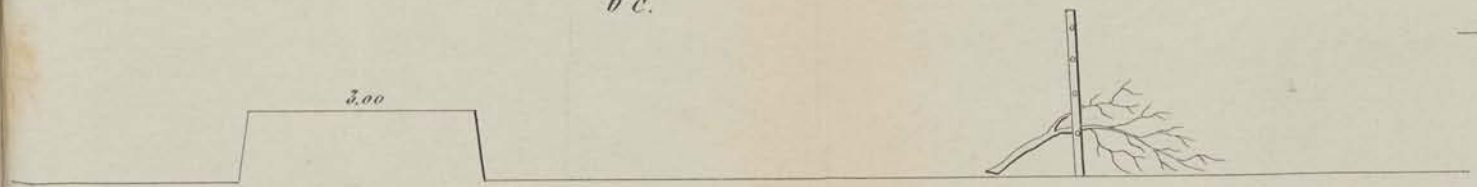

Schaal 1:100.

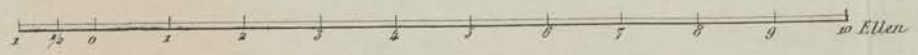

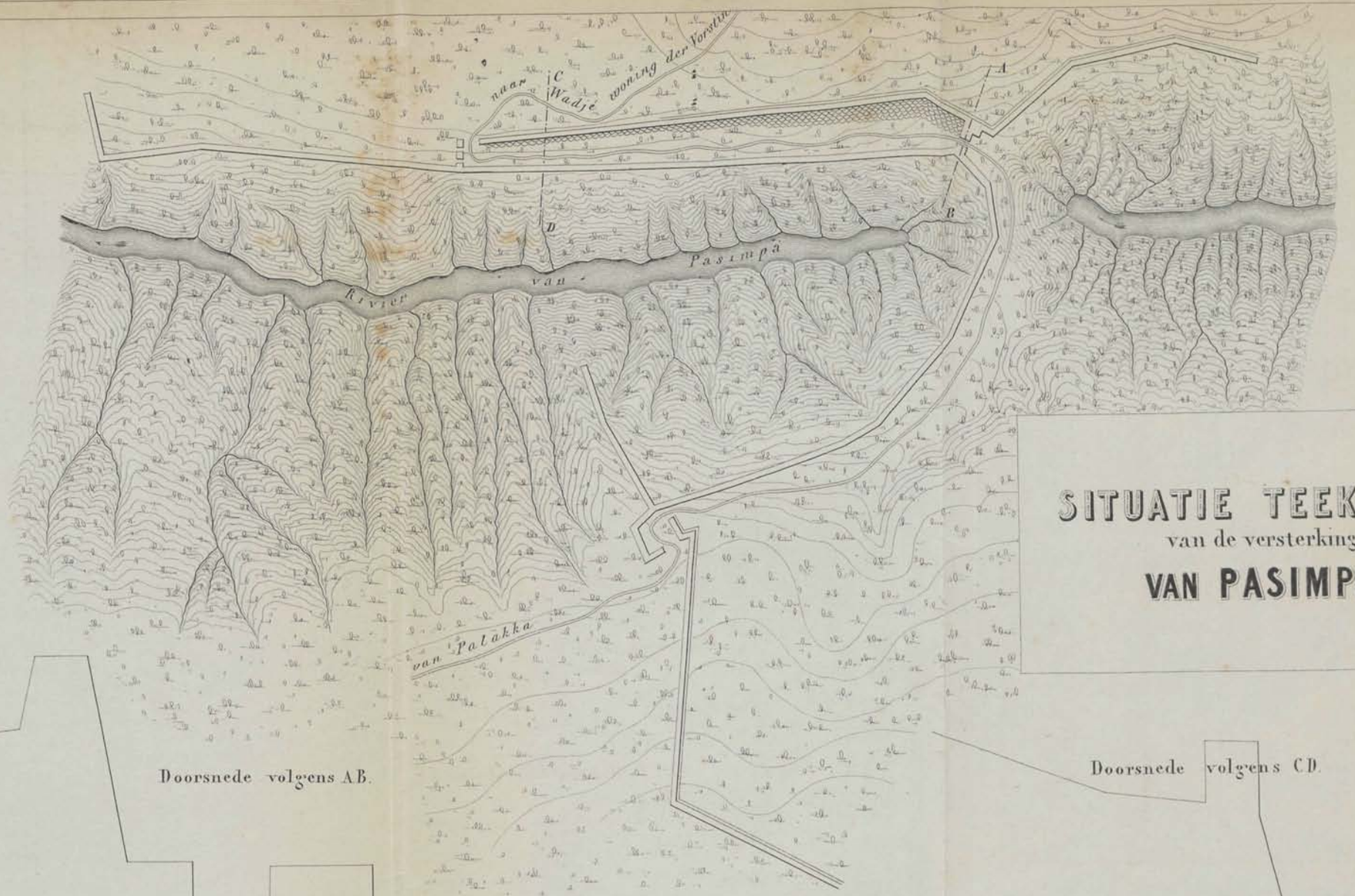

SITUATIE TEEKENING
van de versterking
VAN PASIMPA.

Doorsnede volgens AB.

Doorsnede volgens CD.

Schaal voor de kaart 1:1000.

10 8 6 4 2 0 10 20 30 40 50 60 70 80 90 100 Ellen

Schaal voor de doorsneden 1:100.

1 ½ 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 Ellen

Lith. Inst. Batavia

PL. I.

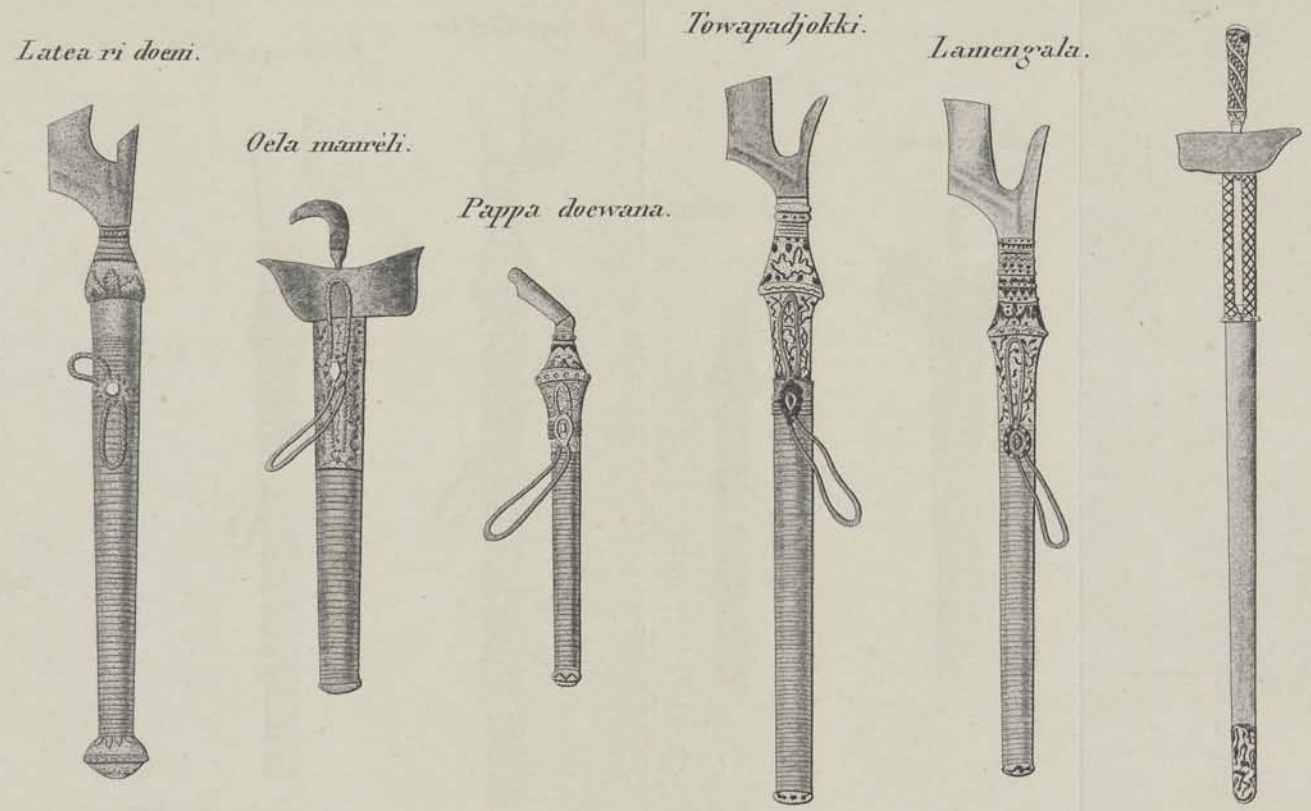

Lith. der Genie Batavia 1860. Kempees, Del. Huart, Lith.

PL. II.

Lamakawá.

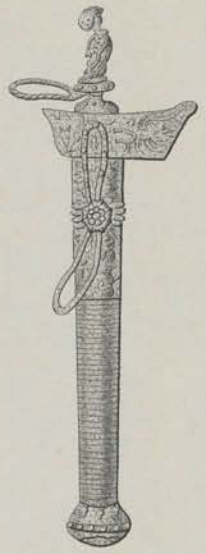

Towamassi.

Lapasonri.

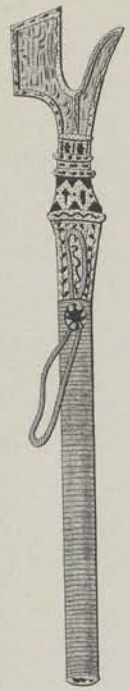

Lith. der Genie Batavia 1860.

Kempees. Del.

Huart, Lith.

PL. II.

Lamakawa.

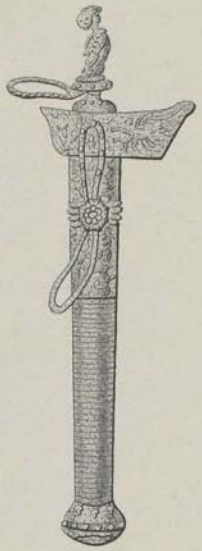

Towamassi.

Lapasonri.

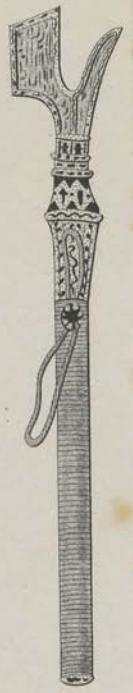

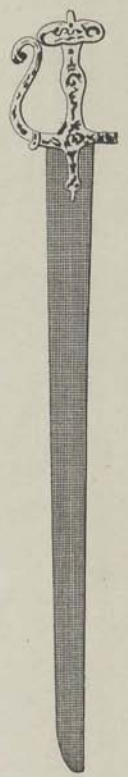

Lith. der Genie Batavia 1860 *Kempees, Del.* *Huart, Lith.*

Kollara.

Patta Kattjallace.

Bassi si-kooi.

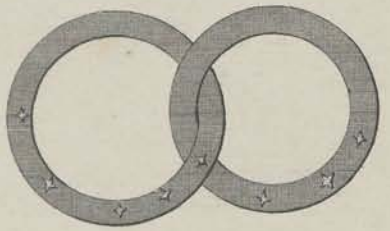

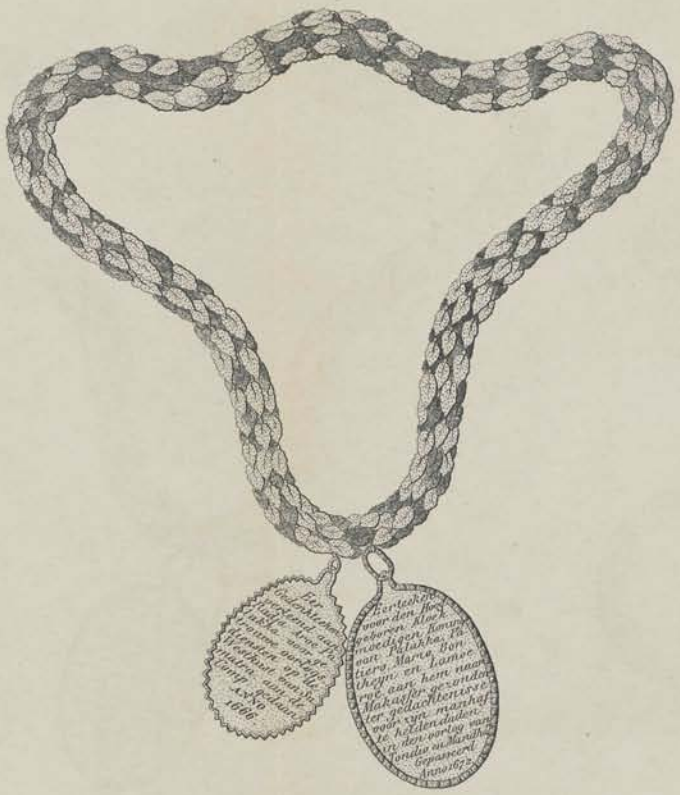

Zilveren stempels.

Lith. der Genes. Batavia 1860

Kempees. Del.

Huart. Lith.

Tjellace ri atan en Tjellace ri abeo.

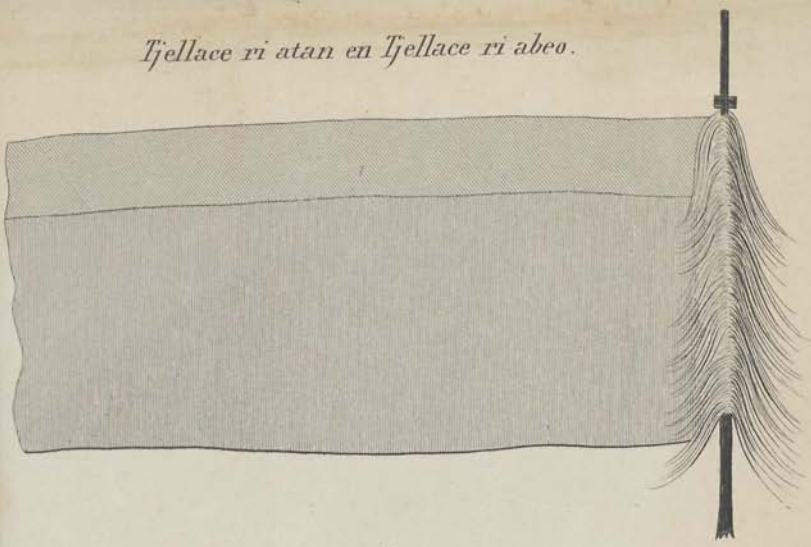

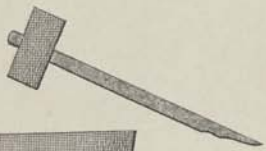

Tanrassang en

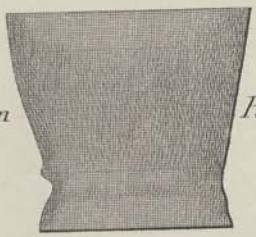

Paloe Paloe Manoeroeng.

Lamangotong.

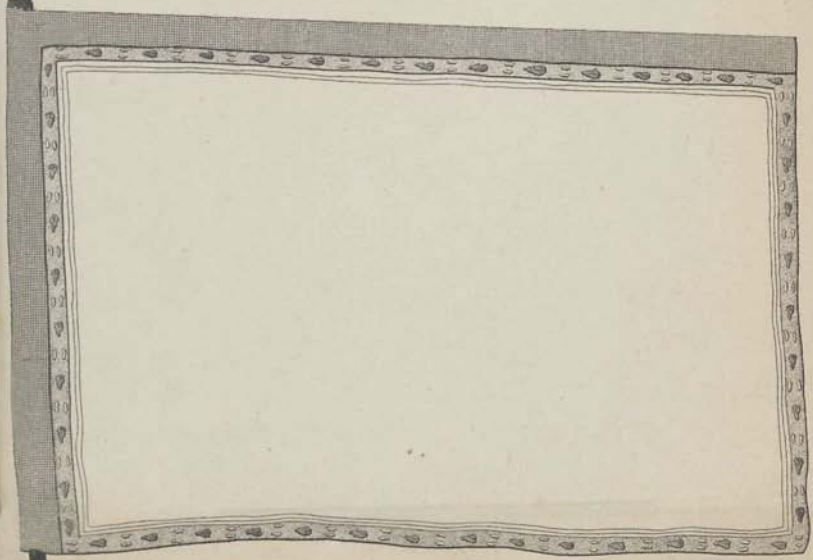

I Manamasie, en Daeng Baine.

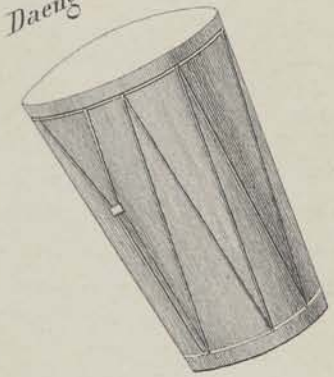

Lengoe

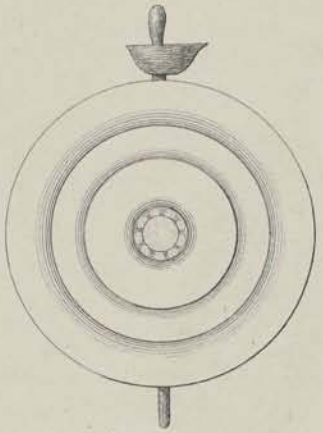

Lamarourong, en Tasisompala.

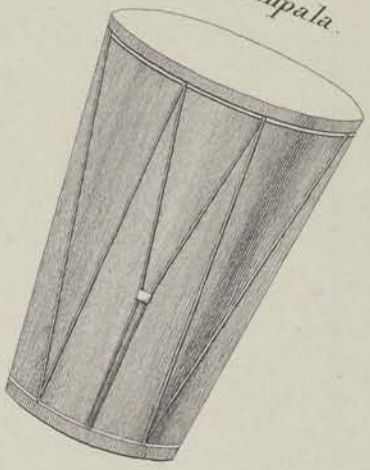

Danroraë

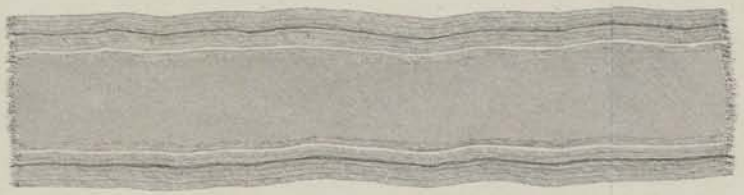

Hemptos Kap.t Adj.t del.

Lith. der Genie. Batavia 1863.

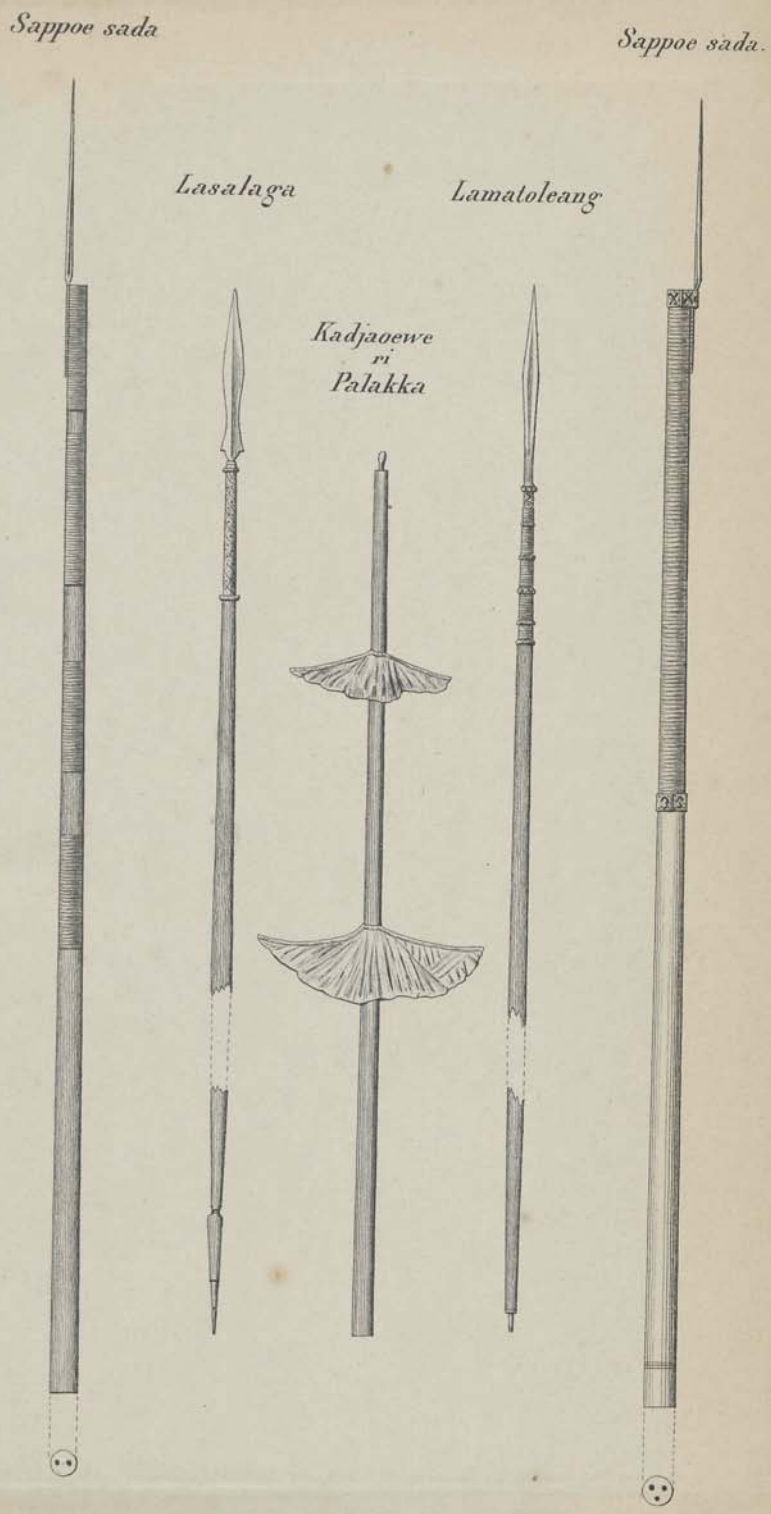

Kap.t Adj.t del.

Lith. der Genie. Batavia. 1863.

Samparadjaë.

Ongeveer 1/6 der ware grootte

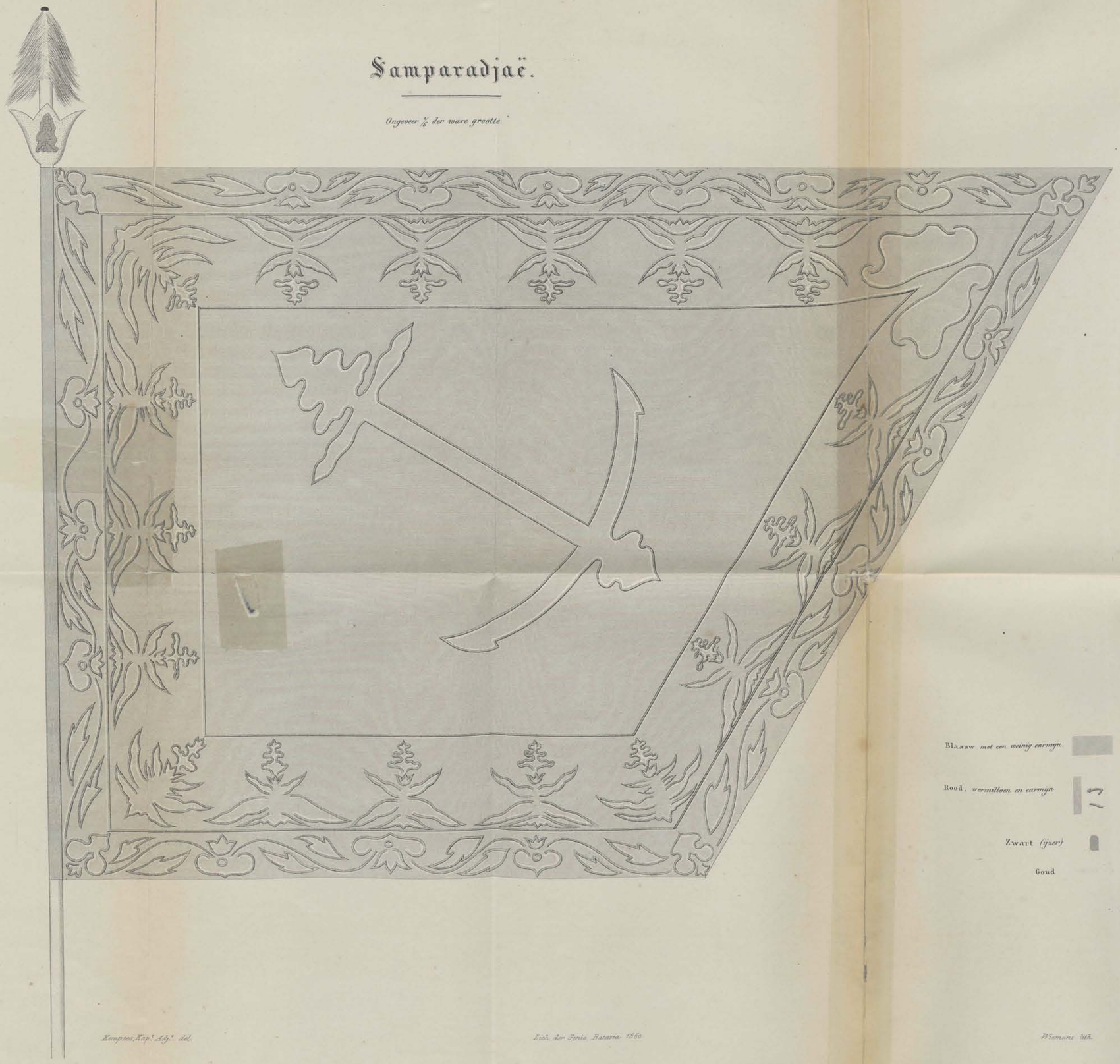

Blaauw *met een weinig carmyn.*

Rood, *vermilloen en carmyn*

Zwart *(yzer)*

Goud

Kempees, Kap.t Adj.t del.

Lith. der Genie Batavia 1860

Wiemans lith.

Vlag Goeroedaë.

CHRONOLOGISCHE LIJST

VAN

GEDENK- EN LEGPENNINGEN, EERETEEKENS, VRIJMETSELAARS-, TOEGANGS-, BEGRAFENIS-, BRANDSPUIT-, BRUILOFTS- EN ANDERE PENNINGEN.

BETREKKING HEBBENDE OP DE

VOORMALIGE EN TEGENWOORDIGE BEZITTINGEN DER NEDERLANDERS

BEOOSTEN DE KAAP DE GOEDE HOOP,

DOOR

J. S. VAN COEVORDEN.

Vervolg van deel XIV, *bladz.* 37 (*).

DOORLOPENDE NUMMER.	JAAR.	METAAL.	BEKNOPTE OMSCHRIJVING.	WAAR VERMELD, BESCHREVEN, OF AANWEZIG.	*Aanmerkingen.*
85	1609	z.	Gedenkpenning op de voordeelen, in de beide Indiën behaald.	Van Loon II. 55	Op sommige exempl. staat 1617.
86	1659	g.	Groote penning vereerd aan den Commandeur Jan van der Laan, voor de verovering en vernieling van de stad Palembang.	Resolutie van Heeren XVII van 22 Decemb. 1662.	Hangt aan een gouden keten en heeft eene waarde van *f* 1800.

(*) In het eerste gedeelte dezer lijst zijn de navolgende drukfouten ingeslopen:

bladz.	27	kolom	3	regel	4	staat	k.	moet zijn	z. en k.
"	31	"	2	"	7	"	1768	" "	1763.
"	31	"	3	"	9	"	g	" "	g en z.
"	34	"	3	"	2	"	g	" "	g en z.
"	34	"	5	"	10	"	53	" "	57.

DOORLOOPEND NUMMER.	JAAR.	METAAL.	BEKNOPTE OMSCHRIJVING.	WAAR VERMELD, BESCHREVEN OF AANWEZIG.	*Aanmerkingen*
87	1666	g.	Groote ovale gedenkpenning, vereerd aan Radja Palacca; voor getrouwe oorloghsdienst op de Westcust van Sumatra aan de Compag^e. gedan. Anno, 1666.	Als no. 52.	Hangt aan een gouden keten. De rand van den penning is à jour bewerkt.
88	1672	g.	Groote ovale penning: als Eer Teken geschonken aan den hoog Gebooren Cloecgmoedigen Coninck van Palacca, Patiero mario bontheijn Lamoero; en aan hem naar Macassar gesonden ter gedachtenisse van zijne Manhafte helden daaden in de oorlogen op Macassar en jongst tegen die van Toadio en Mandaar, D. Gepraesteert. V. Anno 1672.	Als no. 52.	Hangt aan een gouden keten.
89	1675	g.	Krooning van den koning van Ternate Quitchilij bij Amsterdam (Sultan Kaitjil Sibori Amsterdam).	Tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde XIV. 187.	Als voren.
90	1708	g.	Op het overlijden van Hillegonda Cranendonk gemalinne van Adriaan van der Stel, Raad Extr: van India en Gouverneur in Amboina.	Valentijn. Oud en nieuw Oost Indië II. 2^e onderdeel 269. pl. LII. D.	
91	1728	g. enz.	Begrafenispenning op den Gouverneur Generaal Hendrik Swaardecroon.	De Navorscher XIV. 323.	

DOORLOOPEND NUMMER.	JAAR.	METAAL.	BEKNOPTE OMSCHRIJVING.	WAAR VERMELD, BESCHREVEN OF AANWEZIG.	*Aanmerkingen.*
92	1743	g.	Groote penning door de Oost Indische Compagnie vereerd aan den Vorst van Tanette Joesoepoe Paharoedien Matinroweri Moesoena voor verleende hulp in den oorlog tegen Soerakarta.	Kronijk van Tanette, bladz. 82, Hoofdstuk 13. en als no. 52.	Hangt aan een gouden keten.
93	1751	g.	Groote ovale gedenkpenning door den Gouverneur Generaal en Raad van Nederl. India vereerd aan Lathan Visassoe, Prins van Tanette, ten Occasi zijner besneijdenisse beschonken.	Als voren: bladz. 93. Hoofdstuk 14. en als no. 52.	Als voren.
94	1783	g.	25 Jarig huwelijk van C. J. H. F. Schröter en H. C. Kriekenbeek.	Vervolg op van Loon no. 617. *	
95	1806	z.	Ternaatsch trouw in 't jaar 1806. Groote ovale borstplaat vereerd aan den majoor Prang en aan den kapitein Prang Marsaolie te Ternate.	Als no. 52.	Met opgelegden gouden leeuw en rand. Hangt aan een zilveren keten.
96	1815	k. verguld.	Draagpenning voor de leden van het genootschap van Waterloo te Batavia.	Als no. 47.	
97	1817	g.	Groote gegraveerde ovale penning, door Commissarissen Generaal over Nederlandsch Indiën geschonken aan	Als no. 52.	Hangt aan een gouden keten.

DOORLOOPEND NUMMER.	JAAR.	METAAL.	BEKNOPTE OMSCHRIJVING.	WAAR VERMELD, BESCHREVEN OF AANWEZIG.	*Aanmerkingen.*
			den Adatoeang Sedenreng, wegens betoonde trouw.		
98	1817	g.	Eerepenning geschonken aan Mohamad Tahir Mosakidien, Sulthan van Tidore, voor bewezen bijstand tijdens de onlusten in de Molukken.	Notulen van de algemeene en bestuursvergaderingen van het Bat. gen. van kunsten en Wetenschappen I. 233 en als no. 52	Als voren.
99	1821	g.	Gegraveerde groote ovale penningplaat, vereerd aan Pangerang Ario Praboe Prang-Wedono, bij gelegenheid zijner verheffing tot Pangerang Adipatti Ario Mangko Negoro en tot belooning van getrouwheid aan het Nederlandsch bestuur.	Resolutie dd. 30 October 1821 no. 17 en als no. 52.	Als voren.
100	1821	z.	Gegraveerde penningen, vereerd aan Pangerang Ario Soerio Mataram, Raden Maas Soerio Dirdjo en Raden Maas Ario Soerio Widjoijo, (allen zoons van Pangerang Prang Wedono) voor goeden wil en trouw tijdens de expeditie naar Banka.	Als voren.	Wordt gedragen aan een Oranje lint.
101	1824	g.	Medaille vereerd aan den majoor Radja Akil voor bewezene trouw aan het Nederlandsch Gouvernement. Sinkawang 19 Sept. 1824.	Besluit dd. 22 Februarij 1825 no. 5.	Hangt aan een gouden keten.

DOORLOOPEND NUMMER.	JAAR.	METAAL.	BEKNOPTE OMSCHRIJVING.	WAAR VERMELD, BESCHREVEN OF AANWEZIG.	*Aanmerkingen.*
102	1824	g.	Medaille vereerd aan den kapitein Kalangkangan Daeng Matona, voor bewezen goede en trouwe diensten, tijdens het verdrijven der zeeroovers van Tontolij in 1822.	Besluit dd. 17 Augustus 1824 no. 7.	Als voren.
103	1826	g.	Medaille vereerd aan den Sultan van Boeton Kaiemoedin, voor verleende bijstand, tijdens den oorlog met Bonie.	Resolutie dd. 7 Februarij 1826 no. 8.	
104	1826	g.	Medaille vereerd aan den Juragan Jussuf, ter belooning van menigvuldig bewezen diensten.	Besluit dd. 28 Junij 1825 no. 21.	Hangt aan een gouden keten.
105	1829	g.	Medaille vereerd aan den Bitjara Boeta of Rijksbestierder van Goa, voor bewezene diensten aan het Nederlandsch Gouvernement 1829.	Resolutie dd. 12 Junij 1830 no. 29.	
106	1829	g.	Groote gegraveerde penning vereerd aan J. F. de Fretes, Radja van Ema, voor betoonde trouw bij den opstand te Saparoea, in Februarij 1829.	Een afdruk in blad tin in het munt en penningkabinet van J. S. van Coevorden.	Hangt aan een gouden keten.
107	1833	z.	Oorlog op Sumatra's westkust. Gegraveerde Medaille voor moed en trouw vereerd aan de Longa amboneesch sergeant bij het 7e bataillon Infanterie.	Besluit dd. 10 Maart 1835 no. 7.	Wordt gedragen aan een Oranje lint.

DOORLOOPEND NUMMER.	JAAR.	METAAL.	BEKNOPTE OMSCHRIJVING.	WAAR VERMELD, BESCHREVEN OF AANWEZIG.	*Aanmerkingen.*
108	1834	z.	Penning vereerd aan den kapitein der maleijers te Sumanap Abdul Rachman bin Abdul Hamid, voor bewezene diensten bij het verongelukken van het schip Johanna Maria Wilhelmina op het rif van Kangeang den 7 Januarij 1831.	Besluit dd. 22 April 1834 no. 5.	
109	Z. J.	g.	Groote penning vereerd aan Adam Alwassik Billah, Sultan van Banjermasin, als een bewijs van vriendschap en toegenegenheid.	Resolutie dd. 23 September 1834 no. 39.	Hangt aan een gouden keten.
110	1838	g.	Medaille vereerd aan de regenten van Batipo en Alaban (westkust van Sumatra) voor bewezene goede en trouwe diensten, gedurende den oorlog ter gemelde kust.	Besluit dd. 15 Februarij 1838 no. 7.	Als voren.
111	1840	g.	Medaille vereerd aan den Pangerang Ferdana Mantrie te Palembang, voor in de laatste jaren aldaar bewezen diensten.	Besluit dd. 21 Februarij 1840 no. 3 en als no. 57.	Is versierd met een groote brillant en wordt gedragen aan een Oranje lint.
112	Z. J.	z.	Kleine medaille vereerd aan vijf politie beambten te Benkoelen, voor hun kloekmoedig gedrag bij gelegenheid der gevangenneming van den Depattie van Lamban.	Besluit dd. 24 December 1844 no. 11 als no. 57.	

DOORLOOPEND NUMMER.	JAAR.	METAAL.	BEKNOPTE OMSCHRIJVING.	WAAR VERMELD, BESCHREVEN OF AANWEZIG.	*Aanmerkingen.*
113	1846	g.	Groote gegraveerde penning vereerd aan Main Soetan Galar Soetan Iskander Toeankoe Panglima, hoofd-regent van Padang; als een bewijs van trouw, moed en onvermoeiden ijver, in het belang van Padangs welvaart.	Besluit dd. 4 October 1846 no. 60 en als no. 104.	Hangt aan een gouden keten.
114	1851	g.	Groote gegraveerde ovale penning, vereerd aan Pangerang Sjarief Hamid Alkadrie, voor bewezen diensten in de zaken van Balie.	Besluit dd. 3 Feb. 1851 no. 28 en als no. 57.	Als voren.
115	1854	g.	Groote gegraveerde penning vereerd aan Mochammad Alie Lapangarissan, Koning van Sidenring, als een blijk van genegenheid en erkenning van goede trouw.	Besluit dd. 19 Junij 1855 no. 1 en als no. 52.	Als voren.
116	1855	z.	Gedenkpenning voor vijftig jaren trouwe dienst, vereerd aan Radhen Rangga Niti Poera, wedono van Salatdjaoe, regentschap Soekapoera (Preanger Regentschappen).	Apostill. dispositie dd. 19 Januarij 1855 no. VI.	
117	1856	g.	Groote penning vereerd aan Pangerang Sempoerna Djaija Poeteh, voor bewezen diensten bij de Lampongsche expeditie.	Besluit dd. 30 October 1856 L. F. 2 geheim en als no. 104.	In zilver vereerd aan Tommongong Mohamad bin Alie, Regent van Telok Betong.

DOORLOOPEND NUMMER.	JAAR.	METAAL.	BEKNOPTE OMSCHRIJVING.	WAAR VERMELD, BESCHREVEN OF AANWEZIG.	*Aanmerkingen.*
					Hangen aan gouden en zilveren ketens.
118	1858	g. z.	Medaille vereerd aan eenige Ternataansche en Tidoresche hoofden ter belooning van bewezen goede diensten bij de Ceramsche expeditie in 1858.	Besluit dd. 5 November 1858 no. 23.	In Nederland vervaardigd.
119	1860	g.	Groote gegraveerde medaille, vereerd aan Pangeran Soeria Winata, hoofddjaksa bij den landraad te Bandjermasin, voor betoonden moed en trouw, gedurende de onlusten in het rijk van Bandjermasin.	Besluit dd. 2 Augustus 1861 no. 30 en als no. 52.	Als voren, en hangt aan een gouden keten. Het koninklijk wapen aan de keerzijde is opgelegd.
120	1860	g.	Gegraveerde penning vereerd aan Pieter Jacobus Nanlohij, Christen Radja van Porto voor bewezen diensten bij de expeditie op de Noord- en Zuidkust van Ceram.	Besluit dd. 14 Maart 1863 no. 11 en als no. 57.	Mede vereerd aan Jacob Patinama, Christen Radja van Joassoe en Elie Abdul Aliep. Regent van Assiloeloe.
121	1862	g.	Groote gegraveerde penning vereerd aan Kajam Oedin, Sulthan van Boeton, voor zijne goede gezindheid.	Besluit dd. 15 Februarij 1862 no. 4.	Hangt aan een gouden keten en heeft eene waarde van *f* 1,500,—.
122	Z. J.	g.	Gegraveerde penning vereerd aan den hoofddjaksa Thauran Alimoedin Tamin Dossol, voor veeljarige en trouwe pligtsbetrachting.	Besluit dd. 5 September 1863 no. 23 en als no. 57.	Hangt aan een gouden keten, en heeft eene waarde van *f* 700,—.

DOORLOOPEND NUMMER.	JAAR.	METAAL.	BEKNOPTE OMSCHRIJVING.	WAAR VERMELD, BESCHREVEN OF AANWEZIG.	*Aanmerkingen.*
123	1863	g.	Groote gegraveerde penning, vereerd aan Mohamad Adil Chalifatoel Moeminin, Sulthan van Koetei voor aan den dag gelegde trouw, gedurende den opstand in de Zuid- en Oosterafdeeling van Borneo.	Besluit dd. 19 Sept. 1863 no. 6.	Hangt aan een gouden keten en heeft eene waarde van *f* 1500.
124	1864	z.	Gegraveerde borstplaat vereerd aan den Timoreschen prins Hendrik Tapitoe te Koepang, voor veeljarige goede diensten, als tolk van den Resident van Timor, bewezen.	Besluit dd. 7 Jan. 1864 no. 26.	Wordt gedragen aan een Oranje lint.
125	1864	g.	Gegraveerde medaille vereerd aan den Pangerang luitenant kolonel Ario Soerjo Negoro, voor letterkundigen arbeid.	Besluit dd. 2 Feb. 1864 no. 7.	
126	1864	g.	Achtkante medaille aan de regenten van Serang, Rembang en Grissee vereerd, als blijk van verdienste bij den zoutaanmaak van 1862.	Besluit dd. 23 Maart 1864 no. 20.	In Nederland vervaardigd.
127	1864	g.	Groote gegraveerde ovale penning, vereerd aan Pangerang Sjarif Hassim, waarnd. hoofd van Bangkalaän, Tjenggal en Menoenggal, voor zijne vele en goede dienten, gedurende de opstand in de Zuider-	Besluit dd. 24 Maart 1864 no. 15 en als no. 104.	Hangt aan een gouden keten en heeft eene waarde van *f* 1,500.

DOORLOOPEND NUMMER.	JAAR.	METAAL.	BEKNOPTE OMSCHRIJVING.	WAAR VERMELD, BESCHREVEN OF AANWEZIG.	*Aanmerkingen.*
			en Oosterafdeeling van Borneo.		
128	1864	g.	Gedenkpenning op de vijftigjarige echtvereeniging van C. A. F. Loth en C. van Naersen.	Als no. 57.	Zie omtrent hun 25 jarig huwelijk no. 66.
129	1864	g.	Medaille vereerd aan J. L. A. Bakarbessij, Regent der negorij Waaij (Amboina), voor langdurige en trouwe dienst.	Besluit dd. 10 Junij 1864 no. 5.	Wordt gedragen aan een oranje lint.
130	1864	g.	Groote gegraveerde penning vereerd aan den Pangerang Bandara van Pontianak Abdoel Rachman bin Aboe Bakar Alkadrie, voor zijne veele en goede diensten, gedurende de onlusten in de afdeeling Sintang. 1864.	Besluit dd. 11 November 1864 no. 37.	Hangt aan een gouden keten en heeft eene waarde van *f* 1500.
131	Z. J.	g.	Gegraveerde medaille vereerd aan Toemenggoeng Kerta Negara hoofddjaksa bij den landraad te Muntok, ter belooning van veeljarige en trouwe pligtsbetrachting.	Besluit dd. 14 Maart 1865 no. 5.	Wordt gedragen aan een oranje lint.
132	Z. J.	g.	Gegraveerde madaille vereerd aan Radhen Adhipati Aria Soeria dhi Redja, Regent van Cheribon, ter belooning van langdurige trouwe diensten aan den lande bewezen.	Besluit dd. 20 April 1865 no. 15.	Hangt aan een gouden keten en heeft eene waarde van *f* 2000. Mede uitgereikt aan Radhen Adhi pati Aria Koesoema dhi

DOORLOOPEND NUMMER.	JAAR.	METAAL.	BEKNOPTE OMSCHRIJVING.	WAAR VERMELD, BESCHREVEN OF AANWEZIG.	*Aanmerkingen.*
133	Z. J.	z.	Medaille vereerd aan Koepa, ter belooning van zijne verrigtingen tot het vrijkoopen van Nederlandsch Indische onderdanen, uit handen van Soloksche zeeroovers.	Besluit dd. 11 Mei 1865 no. 43.	Ningrat, Regent van Galoe. Hangt aan een zilveren keten.

VERSLAG

EENER

REIS NAAR DE AROE- EN KEY-EILANDEN,

IN DE MAAND JUNIJ 1862,

DOOR

H. C. VAN EIJBERGEN.

Bij besluit van den Gouverneur der Moluksche eilanden van 5 Junij 1864 n°. 710 werd mij eene zending opgedragen naar de Aroe- en Key-eilanden, tot het afdoen van hangende zaken, het bijleggen van geschillen en het regelen van alle zoodanige aangelegenheden als zouden voorkomen de tusschenkomst van het Nederlandsch-Indisch bestuur te behoeven.

Daarbij werd bepaald, dat dit bezoek zich, uit aanmerking van den tijd des jaars, slechts tot de voorwals negorijen op Aroe zou uitstrekken, met magtiging om aan de hoofden der achterwals negorijen de toezegging te doen geven, dat in den aanstaanden westmoesson ook zij weder bezocht zouden worden.

Den 7^{en} Junij scheepte ik mij in aan boord van de Gouvernements-stoomboot *Telegraaf*, en vertrok eerst naar Banda, ten einde aldaar met den Resident in overleg te treden omtrent de regeling en afdoening der zaken.

De reis naar Banda was verre van aangenaam: tegen den stijf doorstaanden oostmoesson in vorderde het vaartuig slechts weinig; de hooge zeeën sloegen een gedeelte van de binnenbekleedsels der raderkasten stuk en braken eenige wielplanken; — door het zware werken maakte

het vaartuig achteruit vrij veel water, en eerst den 8sten des avonds bereikten wij Banda.

Gedurende mijn tweedaags verblijf aldaar werd het noodige tot voortzetting der reis verrigt.

De gezagvoerder van de Nederlandsch Indische Bark *Alida Maria*, de Heer van der Beek, was juist met eene lading hout van groot Key aangekomen, en naar aanleiding der door hem gegeven mededeelingen verzocht de Resident mij, zoo mogelijk, ook Noord-Key aan te doen, waartoe de Heer van der Beek eenige aanwijzingen deed omtrent ankerplaatsen aldaar in de Laboeans, Daboe en Waaijer.

Tegen den avond van den 10den kwam het mij verzellend detachement, bestaande uit 1 europeesch sergeant en 11 inlandsche soldaten aan boord, waarna de reis onmiddelijk werd voortgezet.

Het weder was ondertusschen nog onstuimiger geworden; — met volle krachtsinspanning werd in het eerste etmaal slechts ruim drie mijl in de wacht afgelegd en het vaartuig slingerde zoo hevig, dat ik mij op mijne vele reizen niets herinner dat daarmede vergeleken kan worden.

Tegen den avond van den 11den bezuiden Tehor gekomen, nam de hooge zee wat af, doch de moesson bleef met volle kracht doorstaan en eerst den volgenden dag (den 12den) bereikten wij de noordkust van Groot Key.

Digt onder den wal voortstoomende liepen wij de kampong Oeratoe op den Noord-Oost-hoek voorbij en vervolgden met minder wind en kalmer zee de reis naar Dobo. Tegen elf uur 's avonds werd land gezien en 's nachts om 1 uur liepen wij het gat binnen en kwamen ter reede van voorzegde plaats.

Bij het aanbreken van den dag (den 13den) zagen wij op de reede een aantal Paduakans, en op het strand aan de westzijde der landtong eene menigte andere vaartuigen opgehaald, waaraan druk gewerkt werd; — het eenige ravaartuig, dat dit jaar de Aroe-eilanden bezoeht, de Brik

Linar, gezagvoerder Badjoe, was in Mei reeds vertrokken.

Tegen 9 ure kwamen aan boord de schoolmeester P. Sumatauw en de zoon van den Orang kaija van Wangil.

De Orang kaija, Adam Jansen, was voor een jaar gestorven, en de bevolking wenschte in zijne plaats een ander benoemd te zien. Vervolgens kwam de meester van Durdjala, M. Picauli, vergezeld van een Orang toea parentah; de oude Orang kaija en zijn zoon waren op het achterland van Wammer en werden spoedig verwacht.

De tijdingen, die zij mij mededeelden waren minder gunstig; — Samang was in oorlog met Oedjer; — Wokam, vereenigd met Wangil en Durdjala, was in oorlog gewikkeld met de haar ondergeschikte bevolking van Menembaai, - en al deze voorwals verwikkelingen bemoeijelijkten het onderling verkeer en belemmerden den handel, omdat niemand zich buiten de negorijen zeker achtte.

De meesters beklaagden zich over de hoofden, zij prezen daarentegen de geaardheid der bevolking; hunne scholen werden goed bezocht, doch de kerken zelden. Een paar medegekomen Orang toea agama hadden een geestelijke aan boord verwacht, en gaven hun leedwezen te kennen dat zulks niet het geval was.

Overigens waren de berigten gunstiger; — op den achterwal was alles rustig en de handel niet gestoord, terwijl de gezondheidstoestand niets te wenschen overliet.

Ik betaalde beide meesters een gedeelte van het hun toekomend traktement, om daarmede hunne schulden aftebetalen, onder mededeeling dat zij met mij naar Amboina konden terugkeeren.

De nieuwe schoolmeester, Naulohij, ging met hen mede, vooreerst naar Wangil, terwijl ik hen beloofde eerdaags de negorijen te zullen bezoeken en de scholen te inspekteren.

Tegen 11 ure begaf ik mij aan wal, waar ik door de voornaamste handelaren werd opgewacht.

Nog geen der handelaren had Dobo verlaten, niettegenstaande den vergevorderden tijd des jaars; nog geen enkele had eene volle lading. Als reden daarvan werd mij opgegeven het vroege en buitengewoon hevige doorstaan van den oostmoesson, waardoor het visschen op de riffen onmogelijk gemaakt werd. De meeste handelaren bleven nog vertoeven in de hoop, dat gunstige weersverandering der bevolking nog gelegenheid tot visschen zou geven.

In de laatste jaren is de invloed der Boeginesche en Makassaarsche handelaren afnemende, vooral doordien de bevolking zich meer en meer aan hunne knevelarijen leert onttrekken en zich tegen hunne aanmatigingen begint te verzetten.

De twee invloedrijksten zijn nog steeds de Anachoda Lauke, de voornaamste schuldeischer der Watteleezen, die als zoodanig eenige rol gespeeld heeft, en Laebo, die, naar men vermeent, zich voor goed te Gomo-gomo op den achterwal gevestigd heeft.

Terwijl de invloed der Boeginezen vermindert, neemt het Chineesch element in de laatste jaren vrij belangrijk toe. Waren nog voor weinige jaren slechts enkele Chinezen in den handel op Aroe betrokken, dit jaar vindt men daar 10 Chinesche anachodas, 22 zoogenaamde toekan petak, 19 orang menoempang en 11 overblijvers van het vorige jaar.

De bevolking schijnt liever met Chinezen dan met Boeginezen te doen te hebben, vooral omdat de eersten met minder aanmatiging en met meer zachtheid te werk gaan.

Het is hier de plaats niet om te onderzoeken wat voor den Aroenees op den duur beter zal zijn, Boeginesche of Chinesche verdrukking; ik noem alleen feiten, en daaronder behoort in de eerste plaats, dat de voornaamste handelaren, voornamelijk de Chinezen zelf, bitter klagen over de toenemende speelzucht, die door hunne eigene landgenooten aangebragt is en aangemoedigd wordt.

In dit jaar zijn b. v. een twintigtal geringe Chinesche

handelaren op Aroe gekomen, bijna zonder goederen doch uitsluitend met het doel om door het dobbelspel fortuin te maken.

Zoolang het dobbelen zich tot de handelaren alleen bepaalt, is het, hoe kwaad ook op zich zelf, minder schadelijk, maar het plant zich op den inlander over, die al zeer spoedig de in voorschot genomen goederen verdobbelt in plaats van daarvoor te gaan werken. Op die wijs gaat de eerlijkheid van den handel verloren, en kwade trouw en bedriegelijke praktijken vervangen de vroegere onbetwiste eerlijkheid der Aroenezen.

Het is moeijelijk daartegen door verbodsbepalingen, die toch niet gehandhaafd kunnen worden, te waken.

Men verzocht mij wel het verbod in 1854 door den assistent-resident Bosscher gegeven te vernieuwen, maar ik achtte het beter, tot wering van het kwaad, het vormen eener kommissie uit de voornaamste handelaren zelf voorteslaan, aan wie de handhaving van het bestaande verbod zou kunnen worden toevertrouwd.

Van de aanwending van dit middel is waarschijnlijk meer nut te wachten, dan van eene bloote vernieuwing van een reeds bestaand verbod.

Om 2 ure nademiddag verscheen de meester van Wokam H. Lopulalan aan boord, mij mededeelende, dat de Orang kaija naar het achterland van Wokam was, maar reeds geroepen werd; hij beklaagde zich bitter over de weinige hulp en ondersteuning van de zijde der hoofden; — de kerk werd niet bezocht; over de opkomst der kinderen in de school kon hij niet klagen; hij prees de bevolking, doch beschuldigde den regent van aanhoudende dronkenschap.

De oude, vroeger ontslagen Orang toea Ruben Joost, een slecht sujet, was gestorven; even zoo de in 1859 in zijne plaats benoemde.

Tegen den avond kwam de Orang kaija van Durdjala,

Zadrach Barend, mij verwelkomen; — zijn vader, de eervol ontslagen Orang kaija, Andries Barend, die vroeger veel diensten bewezen heeft, was afwezig. Ik onderhield hem ernstig over het voorgevallene met Menembaai, waarvoor hij tot zijne eenige verontschuldiging kon opgeven, door Wokam uitgenoodigd te zijn gemeene zaak tegen Menembaai te maken, daar Wokam alléén tot het voeren van den strijd te zwak was.

De toestand van Durdjala liet overigens niets te wenschen over.

Ik zond nog dienzelfden avond Pieter Samuel van Durdjala met de tijding mijner komst naar de hoofden van Wattelee, om hen tegen den 21sten te Dobo te doen komen — tot zoolang wilde ik op hunne komst wachten — ook het volk van Menembaai werd opgeroepen, en eindelijk de negorij Durdjala, belast met het in gereedheid brengen van twee goede praauwen ten dienste van mij en het detachement op mijne reis naar de negorijen.

De praauwen zouden bemand worden:

met 3 man van Durdjala.
" 3 " " Wangil.
" 3 " " Wokam.
" 3 " " Pengambil.
" 4 " " Samang.
" 4 " " Oedjer.

In den namiddag van den 14den kwamen de Orang kaija van Samang en de Orang toea van Pengambil aan boord. De eerste verhaalde mij op zijne manier de oorzaken van zijnen strijd met Oedjer, die later omschreven zullen worden. De tweede heeft zich in al deze voorwals onlusten onzijdig weten te houden. De toestand zijner negorij was bevredigend.

Daarna kwam ook de oud Orang kaija van Durdjala met zijn zoon en regelde ik mijne reis naar de negorijen. De oude man zou mij overal vergezellen en ik zond dus

de hoofden terug om alles voor mijne ontvangst gereed te maken.

Op verzoek van den gezaghebber gaf ik den regenten last tot aankap van brandhout, omdat de voorraad steenkolen door het opwerken in den moesson sterk verminderd was en wij nog zoo mogelijk de Keij-eilanden wilden bezoeken.

Eindelijk liet ik nog de benoodigde levensbehoeften voor het praauwvolk inkoopen en vertrok den 15den, 's morgens, met drie praauwen, waarvan een voor het detachement en een voor keuken diende, naar Wangil op de westzijde van Wammer. Op het strand ontvangen door de oudsten, den schoolmeester en de kinderen begaf ik mij na het bezigtigen der ellendige negorij, die uit 9 huizen bestaat, naar de gaba-gaba-kerk, een gebouw van 16 voet lang en 12 voet breed. De negorij telt 108 zielen, waarvan 84 christenen, de school telt 16 leerlingen.

De vorderingen der kinderen vielen mij zeer in de hand; in vergelijking met de onlangs bezochte Zuid-Wester-eilanden (*), waren de leerlingen hier veel meer ontwikkeld; het lezen, schrijven, rekenen (de hoofdregels) ging zeer goed, even zoo het zingen en de kennis van het heilige land. De ouders hier schijnen meer belangstelling in het onderwijs te toonen dan die op de Zuid-Westereilanden, ten minste de meester beklaagde zich niet over hen, en ik vond dus, alles te zamen genomen, redenen om mijne tevredenheid over den arbeid van den meester P. Simatauw aan ouders en leerlingen te kennen te geven, met aansporing om den nieuwen meester, die ik hen achterliet even zoo op prijstestellen en te ondersteunen.

Ik deelde daarna eenige kleinigheden uit en gaf de voor de school bestemde leerboekjes over, die met vreugd ontvangen werden.

(*) Zie aanteekeningen, gehouden op eene reis naar de Z. W. eilanden; tijdschrift, deel XIII p. 193 en volg. *Red.*

Vervolgens vergadering beleggende, kwamen daarbij ook de Orang kaijas van Oedjer en Wokam, die mijne komst vernomen hadden en mij gevolgd waren. Zij werden, na over de oorzaken van den twist, waarin zij ieder voor zich gewikkeld waren, te zijn gehoord, teruggezonden om mijne komst in hunne negorij aftewachten.

De Orang kaija van Wangil, Jansen, als zoodanig in 1843 door den luitenant ter zee Daense aangesteld, overleden zijnde, werd in zijne plaats, na de oudsten gehoord te hebben, benoemd zijn oudste zoon Michiel Jansen.

Onderlinge geschillen of twisten waren hier niet te beslissen en dus ging ik tegen twee ure te voet langs het strand naar Durdjala, waar ik tegen den avond aankwam, om daar te overnachten.

De negorij Durdjala ziet er eenigzins beter uit dan Wangil, zij bevat een vrij goede steenen kerk, goede regentswoning en telt 131 zielen, waarvan 117 christenen, het aantal schoolkinderen bedraagt 25. Ook hier vond ik den volgenden dag (16 Junij) bij het schoolonderzoek redenen van tevredenheid; de meester M. Picauli had goed gewerkt, beter dan in zoodanig verlaten toestand te verwachten is; zijn tijd was nu geëxpireerd en hij moest met mij naar Amboina terugkeeren. Het speet mij slechts één meester van Ambon te hebben medegebragt, die reeds op Wangil geplaatst was, doch op verzoek der hoofden werd de regeling gemaakt, dat de nieuwe meester, zoolang hij alléén was, beurtelings om de maand in de beide negorijen zou werkzaam zijn, en, daar in den laatsten tijd het zoogenaamd rantsoen niet geregeld aan de meesters was verstrekt, gaf ik last, dat de negorij Wangil 5 en de negorij Durdjala 6 mandjes sago per maand zou verstrekken tot onderhoud van den nieuwen meester en zijn gezin. Dit werd met de meeste bereidvaardigheid aangenomen.

Nadat ik ook hier eenige kleinigheden aan de schooljeugd uitgedeeld en de schoolboeken aan den meester gegeven

had, werd in het steenen kerkje vergadering gehouden.

Bij het derwaarts gaan viel mijn oog op een fraaije scheepsklok, tot „luiden" opgehangen, waarop de Hollandsche spreuk gegoten staat „eendragt maakt magt" en daaronder F. J. Penn en Co. 1849; deze klok, waarschijnlijk afkomstig van een verongelukt Hollandsch vaartuig, is voor 6 jaren te Maikor aan het strand gevonden en door Durdjala aangekocht.

De vergadering werd geopend met het nazien der akten van de hoofden. De Orang toea agama, Seth Barend van geene akte van aanstelling voorzien zijnde, verzocht mij daarom; de meester en regent ondersteunden zijn verzoek, en ik beloofde hem dus op de eindvergadering te Dobo daarvan te zullen voorzien.

Deze man is getrouwd met eene vrouw van Wokam, doch heeft de harta nog niet betaald, waarom de regent vreesde in verwikkeling met Wokam te zullen geraken. Ik gaf daarom kennis van mijne terugkomst in den westmoesson, met last op den regent en de oudsten om Seth Barend te helpen in de betaling zijner harta, zoo als gebruikelijk is, en wat tegen mijne terugkomst moest afgeloopen zijn.

Verder kwamen de volgende zaken voor:

Andrias Seimima contra Jakobes Jansen, beiden van Durdjala. Klager verhaalt, dat Jansen op het strand vergiftige visch (ikan bibit) heeft neêrgesmeten, tengevolge waarvan drie varkens van klager gestorven zijn; — beklaagde is op den achterwal. De Orang kaija heeft de zaak reeds onderzocht en uitspraak gedaan, dat Jansen drie varkens zal teruggeven; deze heeft dat eerst beloofd en later geweigerd.

De aanwezigen verklaren dat de daad van beklaagde alleen aan onvoorzigtigheid te wijten is, en klager neemt genoegen in de vergoeding van één varken.

De Orang kaija wordt dus gelast voor de inning te zorgen.

A. Seimima qq. Wokano contra verschillende personen.

De naar Ambon teruggekeerde schoolmeester Wokano heeft A. Seimima gemagtigd om eenige gelden voor hem te ontvangen, waarvan een gedeelte is betaald, dat in mijne tegenwoordigheid aan meester Picauli wordt ter hand gesteld ter wederuitbetaling op Amboina.

Aan den Orang kaija is de verdere inning aanbevolen.

Eindelijk beklaagt zich de Orang kaija over het slechte gedrag van den Orang toea parentah, Bernardus Jansen; — deze daarop gehoord weet niets tot zijne verontschuldiging te zeggen.

Na eene strenge berisping geef ik hem tijd tot beterschap tot aan mijne terugkomst, geeft hij dan nog redenen van klagten, zoo zal zijn ontslag moeten volgen.

Niets meer voorkomende werd de vergadering geëindigd, en nadat ik de regenten gelast had tegen den 21sten op Dobo aanwezig te zijn begaf ik mij per praauw terug en arriveerde aan boord van de Telegraaf 's avonds om 6 ure.

De dag van den 17den werd besteed om te voldoen aan de ontvangene bevelen betrekkelijk het oprigten van een steenkolen-depôt op de Aroe eilanden.

De oud Orang kaija van Wammer heeft aangenomen eene loods voor een steenkolen-depôt te bouwen op het achterland van Wammer en dezelve tegen den aanstaanden Westmoesson gereed te hebben. Daarvoor is hem van Gouvernementswege *f* 150 beloofd: aan het werkvolk, dat later tot lossen en laden gebezigd wordt, zal 15 centen per dag uitbetaald worden.

In den vooravond van den 17den arriveerde de Orang toea Lakai van Djursian, onderhoorigheid van Wattelee, welke in 1859 gedurende de verwikkelingen met Wattelee rustig gebleven was, en van den assistent resident van der Crab toenmaals eene akte van aanstelling ontvangen had. Hij had mijne komst vernomen en deelde mij mede, dat de Orang kaija van Wattelee ziek was, doch dat de Orang toeas zeker zouden opkomen.

Volgens zijne verklaring was het op den geheelen achterwal rustig; de bevolking van Wattelee voldeed getrouw aan hare nieuwe handelstransaktiën doch had van de oude schuld weinig kunnen afbetalen, vooral doordien de Oostmoeson zoo vroeg begonnen was. Ook waren in de kampong Wattelee weder 3 of 4 huizen opgebouwd.

Den 18den Junij vertrok ik weder met mijne praauwen om de eilanden Wokam en Oedjer te bezoeken; de eerste plaats die aangedaan werd was de christen-negorij Wokam, waar de schoolmeester Lopulalan gevestigd is.

Wokam, vroeger de hoofdplaats der Aroe eilanden, bezit nog de ruinen van het fort, dat in 1808 onder den Gouverneur Generaal Daendels verlaten werd; de kerk, een steenen gebouw, draagt blijken van bittere verwaarloozing; zelfs nu, van mijne komst verwittigd, was weinig of niets verrigt om dezelve wat schoon te maken, en het mos groeide van binnen aan de wanden, terwijl de deuren geheel ontbraken en het dak half openlag. De meester beschuldigde den regent en de oudsten van aanhoudende dronkenschap en geheele verwaarloozing hunner pligten. Ik moest dus beginnen met den Orang kaija, Antonie Harmen eene strenge vermaning te geven, met last om nog voor mijn vertrek van Dobo de kerk in beteren staat te brengen.

Zijne eenige verontschuldiging was, dat hij voor zijne zaken lang op den achterwal geweest en de Orang toea, die in zijne afwezigheid bestuurt, overleden was.

Overigens leverde het schoolonderzoek dezelfde resultaten als elders en vond ik werkelijk redenen van tevredenheid in den arbeid van den meester en in de trouwe opkomst der kinderen.

De Orang kaija van Wokam heeft het bestuur over het geheele achterland van Wokam, waar, naar opgave der hoofden, wel 25 heidensche negorijen moeten liggen.

Het zielenaantal op te geven is niet mogelijk.

De negorij Wokam telt 72 inwoners waarvan 56 chris-

tenen (31 gedoopten). De school telt 14 leerlingen. Ook hier werden kleinigheden, schoolboeken, papier en pennen uitgedeeld en daarna de vergadering geopend.

Na kennis genomen te hebben van de aanstellingsakte van den regent, verzocht deze mij eenen anderen Orang toea parentah te benoemen in de plaats van Domingos Josua, die voor ruim een jaar overleden was.

Aan dat verzoek werd voldaan en Cornelis Seilano tot Orang toea parentah benoemd.

Vervolgens deed ik voorloopig onderzoek naar de oorzaken van den strijd tusschen Wokam en de ondergeschikte negorij Menembaai en naar de redenen, die Wangil en Durdjala bewogen hadden in deze de partij te trekken van Wokam.

Een en ander is hierachter omstandig omschreven.

Daarna deden zich de volgende zaken voor:

Jacob Hendrik contra Cornelis Seilano. Klager beschuldigt beklaagde eene praauw van hem weggenomen te hebben.

Uit het onderzoek ter zake blijkt het volgende:

Jacob Hendrik had sassie gelegd op een zijner doesons: een man uit de negorij Selmar verbrak die sassie; hij werd daarvoor door de hoofden gestraft met de betaling van twee kleine praauwen aan Jacob Hendrik.

Hij kwam dan ook na weinig dagen de twee praauwen op Wokam brengen doch nam 's avonds in stilte een derzelve weder mede, die hij later leende aan Cornelis Seilano; de praauw werd door Jacob Hendrik herkend en als zijn eigendom teruggevorderd.

Dewijl Cornelis Seilano verklaart die praauw slechts geleend te hebben, wordt hem, na de hoofden gehoord te hebben gelast de praauw aan klager terugtegeven.

Leonora Picoelima contra Boilai, weduwe van den overleden Orang kaija. Klaagster beweert dat Boilai een stel gouden knoopen en een schotel haar, klaagster, toebehoorende in bewaring heeft en niet terug wil geven.

Uit het onderzoek blijkt het volgende: de vader van klaagster heeft als jonggezel, dus nog vóór de geboorte van klaagster, aan zijne zuster de bovengenoemde goederen in bewaring gegeven, onder voorwaarde, dat wanneer hij trouwde en eene dochter kreeg, die goederen aan de dochter zouden teruggegeven worden zoodra zij moeder zou geworden zijn.

Klaagster heeft die goederen echter niet teruggevorderd toen zij voor de eerste maal bevallen was, maar heeft daarmede tot heden, dus ruim 10 jaren, gewacht.

Ondertusschen trouwde de vrouw, die de goederen in bewaring had met den Orang kaija van Wokam doch stierf na eenige jaren; de Orang kaija trouwde toen voor de tweede maal met de thans beklaagde Boilai en stierf in hoogen ouderdom. Boilai verklaart van die goederen niets te weten en er nooit van gehoord te hebben.

De klagt wordt uit gebrek aan bewijs afgewezen.

Ten 1 ure verliet ik de negorij Wokam, en begaf mij te voet langs het strand en van vele hoofden vergezeld naar het naburige Pengambil.

De Orang kaija van Wokam had ondertusschen voldaan aan mijnen last om brandhout te leveren.

De ijver, die hij daarin betoond heeft, zal wel ontsproten zijn uit de vrees voor de hem dreigende bestraffing.

De negorij Pengambil is zeer klein en telt 45 zielen; zij staat onder het bestuur van een zeer geschikten Orang toea.

Tot in 1843 was deze negorij een der onderhoorigheden van Wokam maar werd toen onafhankelijk verklaard. Sints dien tijd is Pengambil zeer begeerig een eigen Orang kaija te bezitten omdat Wokam nog wel eens zijne vroegere aanspraken wil laten gelden.

Het is echter onraadzaam en onbillijk Pengambil weder onder Wokam te plaatsen, en wel voornamelijk omdat Pengambil mohammedaansch en Wokam christelijk

is, zoodat eene vereeniging onder een hoofd al zeer ligt aanleiding tot verwikkeling zou geven. Ik heb daarin en in het goede gedrag der negorij, ook blijkbaar uit vroegere rapporten, aanleiding gevonden, den Orang toea te verheffen tot Orang kaija en hem een zilveren rottingknop als teeken zijner waardigheid uittereiken.

Na te Pengambil gegeten te hebben belegde ik nog eene vergadering met de hoofden en besprak daarin de belangen der negorij, vooral met betrekking tot het bouwen van eene missigit.

Daarna werd de volgende zaak voorgebragt.

Sobok, inlander van Pengambil contra Sitifaer, zijne vrouw. Sobok verklaart dat hij vroeger met Sitifaer getrouwd is en de huwelijks harta volgens landsgewoonte betaald heeft; dat echter zijne vrouw nu sedert 2 jaar van hem weggeloopen is en niet wil terugkeeren, weshalve hij de betaalde harta terugvordert.

Uit de verklaring van Sitifaer en der hoofden blijkt: Sitifaer was eerst getrouwd met Salassa van Pengambil. Voor ruim 5 jaren ging Salassa naar den achterwal, bleef daar een geruimen tijd en in dien tusschen tijd leefde Sitifaer met klager, aan wien na de terugkomst van Salassa door de hoofden eene boete werd opgelegd, als het ware om de schande van Salassa te bedekken.

Sobok is dus niet wettig getrouwd en heeft ook niet de huwelijks harta maar wel de opgelegde boete betaald.

Derhalve wordt zijne vordering afgewezen.

Om 4 ure na den middag zette ik de reis voort, te voet langs het strand wandelende naar Samang, eene mohammedaansche negorij, met veel kwaad en lastig volk; — de Orang kaija, een oud listig man, die in oorlog gewikkeld was met Oedjer, ontving mij onder vreesselijk schieten uit lilas en geweren.

Het huis, waarin ik dien nacht mijn intrek zou nemen

was op palen gebouwd en van binnen aan alle zijden behangen met lappen en lorren van allerlei kleur, op de zonderlingste wijs gerangschikt; op een houten krebbe, evenzoo met lappen omhangen, liet ik mijn matje en hoofdkussen nederleggen om wat uitterusten van het vermoeijende strandloopen;—ik trachtte daardoor de talrijke aanwezigen, die met mij waren binnengetreden te verjagen, maar vruchteloos; ze gingen rondom mij op den vloer zitten, en daar zij besloten schenen niet heen te gaan, deed ik net of er niemand was, ontkleedde mij en ging wat rusten.

Den 19den, des 's morgens, bezigtigde ik de negorij, die er vuil en onzindelijk uitzag; zij telt ruim 250 zielen, waaronder vreemden van allerlei oorden, Ambonesche burgers, Gorammers, Boeginezen enz, die daar sedert jaren getrouwd zijn.

In de daarna gehouden vergadering vervolgde ik mijn onderzoek ter zake van den twist tusschen Samang en Oedjer en gaf den regent kennis, dat ik in de eindvergadering te Dobo, op den 22sten, de zaak zou beëindigen.

Vervolgens werden mij de volgende zaken ter afdoening medegedeeld:

Maseli, vrouw van de negorij Sengaroeni, onderhoorig aan Samang contra Labedjé Orang toea van Oedjer. Klaagster zegt in 1856 is Labedjé door den heer Helsdingen tot boetebetaling aan de negorij Sengaroeni veroordeeld als schuldig aan diefstal van eenige goudwerken; die boete is tot heden niet betaald en klaagster roept daartoe thans mijne hulp in.

Op de vraag waar de Orang kaija van Sengaroeni is en waarom deze de klagt niet zelf doet daar zulks de klaagster blijkbaar niets aangaat, volgt het antwoord, dat de Orang toea van hare klagt kennis draagt.

Ik zond de vrouw terug, met kennisgave aan den Orangtoea dat daar, waar het de belangen zijner negorij goldt,

hij die in persoon moest voorbrengen, en ik hem dus te Dobo verwachtte.

Ter bekorting zij het mij vergund hier te vermelden, dat deze zaak den 22sten te Dobo verder onderzocht en beëindigd is; aldaar is uit de getuigenis der hoofden en vele handelaren gebleken, dat de boete in 1856 aan Labedjé opgelegd, staande de vergadering toenmaals is afbetaald zoodat de negorij Sengaroeni niets meer te vorderen heeft.

Badjoloki, Makassaar, contra Siti, weduwe van Marasiema van Samang. Klager vordert van de weduwe de betaling van 308 toemangs sago wegens aan haar man geleverde goederen. Siti erkend de schuld.

Daar de landsgewoonte medebrengt, dat de weduwe de schulden haars mans voldoet, wanneer deze aan ziekte gestorven is, wordt der vrouw de betaling opgelegd, waarmede zij genoegen neemt.

Entje Ali van Sumanap, gehuwd te Samang, contra de negorij Oedjer. Klager beweert van vrouwswege eigenaar te zijn van twee sagodoesons op het eiland Oedjer: gedurende de jongste onlusten heeft Oedjer zich die toegeeigend: hij vraagt ze nu terug.

Deze zaak is te Oedjer nader onderzocht en daar deze negorij het regt van Entje Ali op beide doesons erkent, zijn zij bij de verzoening op Dobo den 22sten aan klager teruggegeven.

Om 11 ure de werkzaamheden afgeloopen zijnde, nam ik afscheid van den Orang kaija en begaf mij per praauw naar het eiland Oedjer; tegen 4 ure kwam ik in de negorij van dien naam, gelegen in eene smalle baai of kreek, met eene missigit, die uit zee te zien en schilderachtig gelegen is. Digtbij komende vermindert echter de indruk door den armoedigen en bouwvalligen toestand der missigit.

De negorij telt ruim 300 inwoners, alle mohammedanen, en bezit vele goede ruime huizen op palen; zij beviel mij het best van al de bezochte negorijen, zoowel wegens

meerdere zindelijkheid der erven en wegen, als wegens de meerdere bescheidenheid der bewoners.

Toen ik in den vooravond de negorij doorwandelde stonden de imam, de Orang toea parentah en nog een paar oudsten voor hunne huizen en verzochten mij die te beklimmen, hen met een bezoek te vereeren en een oogenblik te rusten. Daaraan voldoende zag ik de huizen van binnen feestelijk versierd en vervolgde, na een glas klapperwater gedronken te hebben, mijn weg.

De regent, een zeer oud eenvoudig man, droeg een gouden rottingknop, aan zijn vader vereerd, met het volgend opschrift:

„ Den Maarschalk en Gouverneur-Generaal Daendels „ aan den Orang kaija van Oedjer Bole-Bole voor zijn „ beweesen trouw in den jare 1808."

Volgens het mij medegedeelde moet in dat jaar een opstand op Aroe de bezetting van het fort te Wokam met vernietiging bedreigd hebben. De Orang kaija voornoemd heeft toen de bezetting gered en in praauwen overgebragt naar Banda.

Ten huize van den regent kwamen verscheidene inwoners bij mij om voor verschillende ziekten geneesmiddelen te vragen; onder anderen vroeg er een geneesmiddelen om de onvruchtbaarheid zijner vrouw te doen ophouden; zij schijnen bij vroegere bezoeken dikwijls door de officieren van gezondheid aan boord van 's rijks oorlogschepen geholpen te zijn en daardoor vertrouwen gekregen te hebben in de kracht onzer medicijnen; geen doktor aan boord van de Telegraaf zijnde, deed het mij leed aan hun verzoek niet te kunnen voldoen.

In den morgen van den 20sten werd te Oedjer vergadering gehouden.

Bij het nazien der akten van de regenten bleek mij, dat Matalib, Orang toea parentah geen akte bezat; dezelve was volgens zijne bewering van Daense afkomstig doch

onlangs op zee verloren gegaan; hij verzocht mij om een andere, waaraan voldaan is te Dobo.

Vervolgens verzocht de Orang toea van Wassir, ondergeschikt aan Oedjer, om een eervol ontslag wegens vergevorderden leeftijd; de man is werkelijk zeer oud, de Orang kaija ondersteunde zijn verzoek en droeg den jongeren broeder tot opvolger voor.

Daaraan voldoende is wegens ouderdom eervol uit zijne betrekking ontslagen de Orang toea van Wassir, Heijran, en in deszelfs plaats benoemd zijn broeder Meijran.

Na ook hier de oorzaken der verwikkelingen met Samang onderzocht te hebben, zijn de volgende zaken voorgebragt.

In 1859 is door den assistent resident van der Crab de negorij Samang beboet ten voordeele van de negorij Oedjer met 10 gongs en 10 olifantstanden; de Orang kaija van Oedjer klaagt nog niets daarvan ontvangen te hebben; er werd gelast de zaak op de eindvergadering te Dobo ter sprake te brengen, ten einde ook Samang te hooren.

Badar contra Tjinali, beide inlanders van Oedjer. De vordering betreft eene handelsschuld, voor jaren aangegaan en gedeeltelijk afbetaald. Deze zaak is bereids door de oudsten onderzocht, die beslist hebben, dat Tjinali tot geheele voldoening der schuld nog zou moeten betalen één geweer, één schotel en één gong. Klager is met die uitspraak niet tevreden. Bij nader onderzoek blijkt, dat klager aan beklaagde heeft verkocht een pikol rijst voor een halve pikol paarlmoerschelpen. Daarvan zijn twintig katties afbetaald en de resterende schuld van 30 katties wordt geöordeeld met de waarde van één geweer, één gong tjermin en één schotel gelijktestaan.

De klager wordt dus verwezen naar de uitspraak der hoofden, en ten einde de zaak af te doen, betaalt beklaagde de genoemde voorwerpen in mijne tegenwoordigheid aan klager.

Vervolgens stelde de Orang kaija mij vóór, zekere Sa-

malai, zoogenaamde Orang toea van Arialao, met verzoek hem een akte van aanstelling te verleenen.

Dewijl deze negorij in een vroeger rapport (van 1859) zeer ongunstig beschreven staat, en toenmaals zekere Kajoe ara als Orang toea van Arialao bekend stond, moest ik dit verzoek van den Orang kaija beschouwen als eene poging om suppremátie over de bevolking van Arialao uitteoefenen.

Ik zeide hem dus, dat bij verkiezing van hoofden de bevolking moest gehoord worden en dat ik dus op het verzoek van Samalai wilde letten zoodra ik de negorij Arialao zou bezoeken. Voor zoover mij bekend is, is deze negorij nimmer bezocht en is zij met eene versterking van koraalsteenen omringd, waarop wel 100 lilas staan.

Om 12 ure waren mijne bezigheden te Oedjer afgeloopen; ik begaf mij toen naar de misdjid en spoorde de bevolking aan om met de Keijnesche timmerlieden, die hier telken jare komen, een akkoord aan te gaan tot herstelling van dat gebouw.

Daarna vertrokken wij en arriveerden 's avonds om 7 ure weder aan boord van de Telegraaf.

Op den volgenden dag (den 21sten) hield ik mij bezig met mijne aanteekeningen en schrijfwerk; in den vooravond kwamen de Orang toea van Wattelee, Omong-Omong, en de Orang toea van Koemoel, Galgal genaamd, met eene menigte Watteleezen op Dobo aan en bezochten mij aan boord. Zij meldden, dat de Orang kaija van Wattelee ziek was, dat zij, met Lakai, zich gehaast hadden om aan mijne oproeping te voldoen; dat zij door de felle winden verhinderd waren veel van hunne oude schuld af te doen; dat zij echter thans medebragten 10 gongs sifello, met verzoek die publiek te verkoopen en de opbrengst onder de schuldeischers te verdeelen; dat in de negorij Wattelee reeds weder eenige huizen opgebouwd waren, enz.

Ik liet hen na het gewone onthaal vertrekken met last den volgenden morgen de vergadering bij te wonen.

Daarna belegde ik vergadering van de voornaamste schuldeischers van de negorij Wattelee.

In 1854 werd aan deze negorij door den assistent resident Bosscher de betaling opgelegd van 24.737 paarlmoerschelpen als achterstallige schuld aan 25 handelaren, en nog 4652 schelpen als boete aan 3 handelaren wegens het verbranden hunner praauwen, aldus eene schuld totaal van 29.389 schelpen vertegenwoordigende, tegen den marktprijs van den dag ad *f* 70 de pikol, de pikol gemiddeld op 60 stuks stellende, eene waarde van *f* 34,000.

Daarbij werd bepaald, dat die schuld in 2 jaren moest aangezuiverd zijn. Dit geschiedde natuurlijk niet; wel is waar werd iets afbetaald, doch bedroeg de restant schuld in 1859 nog 21.764 schelpen.

Een naauwgezet onderzoek heeft mij tot de overtuiging geleid, dat de enorme schuld der Watteleezen voornamelijk ontstaan is uit kwade praktijken der Boeginesche handelaren, die de gewoonte hebben ingevoerd om geene gedeeltelijke betaling van gegeven voorschotten in mindering der schuld aan te nemen maar eene zoodanige gedeeltelijke afdoening te beschouwen als interest, terwijl de hoofdschuld tot een volgend jaar blijft bestaan, en dan natuurlijk al weder vermeerdert door het geven van nieuwe voorschotten. Ik bezit de innige overtuiging, dat de schuldeischers van Wattelee reeds veel meer goederen hebben ontvangen dan de waarde der door hen geleverde artikelen, en dewijl overigens Wattelee met getrouwheid aan al hare nieuwe handelstransaktiën voldoet, achtte ik het in het belang der rust en van den handel noodig, dat de oude schuld kwijtgescholden wierde. Om daarover met de schuldeischers te spreken riep ik hen bijeen, waarbij mij bleek, dat van de 25 reeds een zestal overleden was, tien anderen de schuld als hoopeloos schenen te hebben opgegeven en sedert 5 jaar niet naar Aroe waren teruggekeerd. — Aanwezig waren: Lauke, de voornaamste schuldeischer,

Balangon, Masja, Adjang en Moharam. — De overigen waren op den achterwal.

Ik sprak deze menschen in den geest van het bovenstaande toe en trachtte hen te doen begrijpen, dat wanneer de kwijtschelding van henzelven uitging, zij de visschers geheel voor zich zouden winnen, en in latere transaktiën zooveel te meer eerlijkheid en goede trouw zouden vinden.

Voornamelijk sprak ik Lauke aan, die ook gemagtigde van een paar anderen is, en die sedert 1856 niet meer te Wattelee ten handel wordt toegelaten; maar nadat zij eenigen tijd mijn voorstel besproken hadden, gaven zij te kennen, dat zulks te nadeelig en te bezwarend (terlaloe barat) voor hen was.

Ik liet hen daarmede gaan, zeggende hen den volgenden morgen in de vergadering met mijne beslissing te zullen bekend maken.

Een paar handelaren, die 's avonds aan boord kwamen om uit naam der anderen mij den volgenden dag een salut aan te bieden, bedankte ik voor hunne goede bedoelingen. Alhoewel aan vroegere ambtenaren steeds een salut van wal en van boord gegeven is, moest ik thans daarvoor bedanken, omdat de twee éénponders van de Telegraaf dáár, waar men gewend is geweest zwaar geschut te hooren, voor een salut minder geschikt waren.

's Morgens om 8 ure van den 22sten begaf ik mij in kostuum aan wal tot het houden der eindvergadering, nadat het detachement vroeger reeds gedebarkeerd was. De loods, of zoogenaamde Roema Compagnie was niet bruikbaar en ik maakte dus gebruik van het huis van den heer Waasbergen.

Tegenwoordig waren al de voorwalshoofden, de oudsten van Wattelee, van Menembaai, een tiental handelaren, de drie vertrekkende schoolmeesters en eene talrijke schaar inlanders, waarvan vele, zelfs vrouwen, naar Dobo gekomen waren om de kapal api te zien.

Ik opende de vergadering door de verschillende akten van aanstelling aan belanghebbenden uittereiken en de nieuwe Orang kaijas van Wangil en Pengambil te installeren; daarna ging ik over tot de beslissing van den twist tusschen de negorijen Oedjer en Samang.

Uit de verklaringen der partijen en vele getuigen bleek het volgende:

Een inlander van Samang, Marissan genaamd, is op zekeren avond in de negorij Oedjer gekomen, heeft daar eene vrouw, Lakaoela, geschaakt en medegenomen naar Samang.

Deze vrouw was vroeger getrouwd met den Boeginees Lauke, doch had hem verlaten en was naar hare negorij teruggekeerd toen Lauke eene tweede vrouw genomen had.

De schaking van Lakaoela wierp volgens de landsgebruiken eene smet (maloe) op de negorij Oedjer, die door het betalen van boete moest afgekocht worden; daarom zond Oedjer vijf vrouwen naar Samang, met een sarong van de njora Orang kaija in de hand, ten teeken dat de negorij Oedjer beschaamd gemaakt was, en vorderde de vrouw Lakaoela terug, tegelijk met de betaling eener boete.

Na vier dagen te vergeefs op antwoord gewacht te hebben zond de Orang kaija van Oedjer andermaal, maar thans een Orang toea naar Samang met dezelfde boodschap.

De Orang kaija van Samang riep toen tot zich den Orang kaija van Wokam, den meester en den Orang toea van Pengambil om in deze zaak te getuigen en bood daarna aan om te betalen 3 geweren, als boete voor de schande aan Oedjer berokkend, en 1 gong sikoe, 1 gong tjermin en 1 olifantstand als bruidschat aan de familie van Lakaoela: van het teruggeven der vrouw wilde hij niets weten.

De Orang toea van Oedjer weigerde die betaling aan te nemen; vooreerst omdat de landsgewoonte in dergelijke gevallen medebrengt, dat de geschaakte vrouw eerst terugkeert met de opgelegde boete en daarna op nieuw ten huwelijk gevraagd wordt onder betaling van den bruid-

schat, als wanneer zij geheel tot den stam van den man overgaat, maar voornamelijk omdat de aangeboden voorwerpen meestal beschadigd waren en Samang in soortgelijke twisten, waar het kon, steeds de hoogste boeten van Oedjer gevorderd en ontvangen had.

Ten derdemale zond Oedjer den iman naar Samang, doch te vergeefs; toen zond het een vaartuig naar Dobo om aan Lauke van het voorgevallene berigt te geven en hem te vragen of hij zich het lot zijner vorige vrouw aantrok of haar van zich stiet.

Lauke wilde van de zaak niets weten.

Van Dobo terugkomende en langs Samang varende deed de bemanning der praauw in opgewonden toestand eenige geweerschoten op die negorij, die beantwoord werden en daarmede was de oorlog geopend.

Samang trok op tegen Oedjer, en Oedjer daarna tegen Samang; veel kruid werd vermorst, aan beide zijden werd met lilas en geweren dapper geschoten, maar beide partijen zorgden, zooals in al die zoogenaamde oorlogen, om buiten schot te blijven en nog was niemand gekwetst of gedood nadat zij zeventienmaal elkander beschoten hadden. Daarna gebeurde het, dat eenig volk van Oedjer zich in hinderlaag legde op het strand bij Samang, en toen eenige Samangers, waaronder ook de eigenlijke schuldige, Marissan zich bevond, 's avonds langs het strand naar huis keerden, werden zij overvallen; weder vielen van weêrszijden eenige geweerschoten, met dat gevolg, dat Marissan daarbij doodelijk gekwetst werd en later overleed.

Dit deed de drift eenigzins bekoelen en er vonden verder geene aanrandingen meer plaats tot aan mijne komst.

Bij de beoordeeling dezer feiten moet men in het oog houden, dat Samang afstamt van Oedjer, dat beide negorijen van dezelfde godsdienst en zoodanig door aanhuwelijking als anderzins vermaagschapt zijn, dat bv. de zoon van den

Orang kaija van Oedjer met de dochter van den Orang kaija van Samang gehuwd is; — eindelijk, dat hunne tuinen en doesons om bovenstaande redenen zoodanig door elkander gemengd zijn, dat geenerlei grensbepaling mogelijk of denkbaar is; — dat alzoo dit zoogenaamde oorlogvoeren meer dient om eigen dapperheid te toonen dan om den ander nadeel te doen, en van beide zijden bij velen de geheime wensch bestaat om den vrede te herstellen.

In dit geval was Samang de aanleidende oorzaak van den twist, doch ook Oedjer had schuld, door tegen het bestaande verbod aan den oorlog te beginnen; het had, indien het geen voldoening van Samang kreeg, op de komst van den ambtenaar behooren te wachten. Door eigenmagtig in zijne zaak te handelen verloor het het regt dezelve aan mijne uitspraak, die zeker in zijn voordeel zou geweest zijn, te onderwerpen, — verloor het dus ook het regt om eenige schadeloosstelling te vorderen. Daar echter de werkelijk schuldige, Marissan van Samang gesneuveld was, bestonden er geene redenen, dat Lakaoela langer te Samang bleef en was het ook voor haar goed, dat ze naar hare familie te Oedjer terugkeerde.

In den geest van het bovenstaande heb ik in deze zaak de uitspraak gedaan, dat de schande, door Samang over Oedjer gebragt, uitgewischt was door den dood van Marissan en dat beide partijen dus niets van elkander te vorderen hadden; dat echter Lakaoela, ter vergadering tegenwoordig, met den Orang kaija naar Oedjer moest terugkeeren.

Beide partijen namen daarmede blijkbaar genoegen, en legden op 's lands wijs in mijne handen den eed van verzoening af.

Vervolgens komt in behandeling de twist tusschen Wokam en Menembaai. Uit een naauwkeurig onderzoek is het volgende gebleken:

De heidensche negorij Menembaai is ondergeschikt aan

de christen negorij Wokam, doch in zielenaantal veel sterker, daar zij 500 en Wokam nog geen 100 zielen telt.

Eene vrouw van Wokam, Catharine Dirk, weduwe van een aldaar overleden schoolmeester, begaf zich ruim twee jaar geleden naar Menembaai, raakte daar in kennis met Kamis en leefde met hem buiten huwelijk, ten gevolge waarvan zij zwanger werd.

Te Wokam teruggekeerd bij hare reeds bijna volwassen kinderen is zij daar bevallen, en de christen negorij Wokam rekende zich dus beleedigd of beschaamd gemaakt door de aan haar ondergeschikte negorij Menembaai.

Bij de beoordeeling hiervan mag niet uit het oog verloren worden, dat de christenen op de Aroe eilanden zich verre boven de heidensche achterwallers verheven achten en nimmer eene zamenleving als bovenbedoeld toelaten.

In enkele gevallen is weleens op onwettige zamenleving een huwelijk gevolgd, wanneer de heiden (kafir) tot het christendom overging, maar daartoe heeft in lange jaren geen gelegenheid bestaan en gewoonlijk worden zulke zaken met boete afgedaan.

De bevolking van Menembaai gevoelde dan ook schuld en zond Kamis naar Wokam om vergeving te vragen en boete aantebieden. Wokam was echter door het gedrag der vrouw, die telkens weder wegliep naar Menembaai, te veel geërgerd en wilde van geene schikking weten. Wokam trok op tegen Menembaai, dat zich verzette, en was genoodzaakt met een paar ligt gekwetsten terug te keeren.

Alsnu, zich te zwak ziende, om met eigen middelen de weêrspannige negorij te straffen, riep het de christen negorijen Wangil en Durdjala te hulp, die, in hun gemeen belang zich verpligt rekenden Wokam tegen over de ondergeschikte achterwallers te helpen.

Gezamelijk opgetrokken tegen Menembaai werden ook hier verscheidene malen lila en geweerschoten gewisseld,

ten gevolge waarvan eene vrouw van Menembaai en een man van Durdjala gedood werden.

Kort daarop bragt een der handelaren op Aroe de tijding van de spoedige komst van een kommissaris en werden de verdere onlusten gestaakt.

Nadat ik de in dezen twist onzijdig gebleven hoofden omtrent de gebruiken des lands gehoord had, deelde ik der vergadering mede, dat uit het gehouden onderzoek bleek, dat Wokam door de negorij Menembaai beleedigd was; dat de vrouw Catharina Dirk daartoe echter aanleiding had gegeven, en de schuld van Menembaai verligt werd, voornamelijk doordat zij hare negorij ruim twee jaren verlaten en Kamis te Menembaai had opgezocht; dat er alzoo geen sprake was van schaking uit de negorij Wokam; dat de Orang kaija van Wokam door tegen het bestaande verbod aan vijandelijkheden te beginnen alle aanspraak verloren had op eenige boetebetaling van Menembaai; dat evenwel met het oog op de ondergeschikte verhouding van Menembaai en ten einde de onwettige zamenleving tusschen christenen en kafirs tegentegaan, eene ligte boete aan Kamis behoorde opgelegd te worden; dat ook geen sprake kon zijn van de anders gebruikelijke boete voor de gedoode personen, omdat van beide zijden een persoon het slagtoffer van den twist geworden was; dat eindelijk de vrouw Catharina Dirk voor haar slecht gedrag behoorde gestraft te worden en haar verzoek om voortaan te Menembaai te mogen wonen, voor geene inwilliging vatbaar was.

Op grond van het bovenstaande werd aan Kamis eene boete opgelegd van twee gongs aan de negorij Wokam en daar de Orang kaija van Durdjala verklaarde, dat de schuldige vrouw hem in den bloede bestond, en de Orang kaija van Wokam mij verzocht haar uit zijne negorij te verwijderen, werd haar met hare drie kinderen de negorij Durdjala ter woon aangewezen, met belofte van, zoo zij

zich goed gedroeg, over een paar jaar naar Wokam te mogen terugkeeren.

Met deze uitspraak waren alle tevreden, de boete werd dadelijk betaald en daarna had de verzoening plaats, waarbij Kamis nogmaals schuld bekende en aan Wokam vergeving vroeg.

Alsnu een einde aan de twisten gemaakt zijnde gaf ik aan de hoofden 's Gouvernements ernstige ontevredenheid te kennen over hunne aanhoudende overtreding van het verbod tegen onderlinge vijandelijkheden.

In 1854 hadden zij zich met plegtigen eed tot onderlingen vrede verbonden en beloofd alle hunne geschillen aan de uitspraak van den bezoekenden kommissaris te onderwerpen; aanhoudende verbreking dier belofte was daarop gevolgd, zoodat ik nu de overtuiging bezat hunner woelzieke geaardheid, waaraan alleen gestrenge maatregelen een einde konden maken.

Nog eenmaal zou ik met de afdoening der geschillen, zooals die thans had plaats gehad genoegen nemen, maar ik waarschuwde hen ernstig voor eene hervatting van vijandelijkheden; ik deelde hen mede, dat zij in den aanstaanden westmoesson weder bezocht zouden worden, en dat het mijn heilig voornemen was, om indien de voorwals negorijen dan weder in oorlogen gewikkeld waren, naauwkeurig te onderzoeken wie het eerst den oorlog begonnen had en den schuldige regent naar Amboina mede te nemen, al ware het ook dat hij primitief de beleedigde partij was; — ik maakte er hen op opmerkzaam, dat het gouvernement niets van hen vorderde maar zich integendeel belangrijke uitgaven getroostte om hen te bezoeken en hunnen handel te beschermen; dat daarvoor alleen van hen geëischt werd rust en vrede te handhaven en hunne geschillen aan den bezoekenden ambtenaar te onderwerpen, zoodat zij, dit eenige gebod overtredende, zich aan gestrenge bestraffing blootstelden.

Namens allen stond de oud Orang kaija van Durdjala op, zijn leedwezen over het gebeurde betuigende en beloovende voortaan geen onderlinge vijandelijkheden meer te zullen plegen; zij verklaarden zich bereid bij overtreding hiervan elke straf hen opgelegd gewillig te zullen dragen, maar verzochten dringend alsdan ook dikmaals, vooral in den westmoesson, bezocht te worden.

Daarna stond de Orang kaija van Oedjer op en verzocht mijne tusschenkomst om de boete betaald te krijgen, die in 1859 door den Assistent Resident van der Crab aan Samang was opgelegd; toenmaals had Samang zonder eenige reden praauwen van Oedjer beschoten en daarvoor was het de betaling opgelegd van 10 gongs en 10 oliefantstanden.

De Orang kaija van Samang daarop gehoord verhaalde met een vloed van woorden dat hij de boete had willen afdragen maar dat Oedjer geweigerd had ze te ontvangen; — waarop die repliceerde dat Samang het met een paar slechte en gebarsten gongs had willen afschepen, die het natuurlijk niet had willen ontvangen.

Het eenig middel om deze zaak te beëindigen was, om aan den Orang kaija van Samang te gelasten, oogenblikkelijk naar zijne negorij te zenden, de boete te verzamelen, en in mijne tegenwoordigheid uittebetalen; hij zelf zou zoolang als gijzelaar aan boord vertoefd hebben; maar daartegen bestond het bezwaar, dat mijn verblijf dan nog een paar dagen zou verlengd geworden zijn, terwijl reeds alles gereed gemaakt was om tegen den middag onder stoom te gaan en ik in last had, zoo mogelijk voor het einde der maand weder op Amboina terug te zijn. Ik gaf dus last, dat de Orang kaija van Samang tegen mijne terugkomst in Januarij de boete zou bijeenzamelen, om die dan in mijne tegenwoordigheid te doen keuren en afdragen. Beide namen daarmede genoegen.

Het opleggen van boeten, die niet dadelijk voldaan wor-

den geeft steeds aanleiding tot latere oneenigheden, en dit was dan ook de reden, dat ik bij de beslissing der bovenvermelde twisten vermeden heb belangrijke boeten op te leggen.

Daarna werden de belangen der negorij Wattelee besproken. Vandaar waren tegenwoordig: Galgal, Orang toea van Koemoel; Lakai, Orang toea van Djursia; Omong Omong, Orang toea van Wattelee, met eene menigte volgelingen: de Orang kaija was wegens ziekte achtergebleven.

De heer van Waasbergen, vroeger als gemagtigde aangesteld, had in 1861 van de Watteleezen paarlschelpen ontvangen in mindering hunner schuld van 1854 en die te Dobo op publieke vendutie verkocht, renderende zuiver *f* 936,51; ik verzocht hem nu die som ponds ponds gewijs onder de te Aroe aanwezige handelaren te verdeelen en daarbij te voegen de waarde der thans medegebragte 10 gongs.

Aan de hoofden van Wattelee deelde ik mede dat zij in den aanstaanden westmoesson weder zouden bezocht worden; dat ik in overweging genomen had om hen hunne nog resterende schuld van 1854 kwijt te schelden maar daarin door de afwezigheid van den Orang kaija verhinderd werd; dat zij er echter op konden rekenen, dat wanneer bij het eerstvolgend bezoek te Wattelee hunne negorij weder opgebouwd was en de ambtenaar met behoorlijken eerbied ontvangen werd, hunne schuld zou worden kwijtgescholden met of zonder toestemming der betrokken handelaren.

Deze verklaring werd door al de hoofden, door de meeste voorname handelaren, die in deze zaak niet betrokken waren, maar vooral door de Watteleezen met vreugde ontvangen, en ik houd mij overtuigd, dat de ontvangst te Wattelee op een eerstvolgend bezoek niets zal te wenschen overlaten.

Daarop verzocht de imam van Kataloka (Goram), thans verblijf houdende te Oedjer, het woord en vroeg van

de negorij Wattelee betaling voor de Gorammers, die in 1858 door de alfoeren van Dasie vermoord zijn. Uit de verklaring van vele handelaren en hoofden bleek, dat Wattelee bereids twee lila's had betaald aan zekeren Badjoe om dezelve naar Goram te brengen, en daar de imam door niemand op Goram tot den ontvangst eener boete gemagtigd was, werd zijn verzoek van de hand gewezen, onder te kennengave, dat de beëindiging dezer zaak hem niets aanging.

Daar bedoelde Gorammers tijdens de onlusten met Wattelee vermoord zijn, en deze negorij in 1860 vergiffenis voor het gebeurde ontvangen heeft, achtte ik het onbillijk daarop nu nog terug te komen.

Johannes Soplanet, burger van Amboina, contra Zacharias Tehupuring van Wokam. Klager beweert dat beklaagde hem eene gong sikoe verschuldigd is doch niet wil betalen.

Beklaagde gehoord, erkent de schuld en dezelve wordt in de vergadering afbetaald.

Dorfellij van Kolla contra Salomon van Oedjer klaagt dat Salomon hem voor een jaar namens den Orang kaija van Oedjer 4 geweren afgenomen heeft.

De Orang kaija zegt dat die geweren niet afgenomen maar geleend zijn om daarmede tegen Samang te vechten en verklaart ze, nu de twist geeindigd is, terug te zullen geven, hetgeen staande de vergadering geschiedt.

Naima, geboortig van Banda, contra den Saleijer Simbar haar man.

Klaagster zegt gehuwd te zijn met Simbar, die als matroos op een paduakan vaart, en 3 kinderen bij hem te hebben; zij klaagt over verregaande mishandeling van haar man, verzoekt scheiding en overvoer met de telegraaf naar Banda.

Vele handelaren getuigen dat Simbar zijne vrouw erg mishandelt en haar soms bij de haren door de kampong sleept; beklaagde weet niets tot verontschuldiging te zeg-

gen: hij wordt veroordeeld tot twintig rottingslagen, die dadelijk worden toegediend; het verzoek der vrouw om scheiding afgewezen maar haar een pas gegeven om, zoo zij in haar voornemen blijft volharden, met een der paduakans naar Banda terug te keeren.

Geene andere zaken werden ter mijner kennisse gebragt en alzoo sloot ik de vergadering met nog een paar ernstige woorden, nam afscheid van de hoofden en aanwezige handelaren en begaf mij ten 1 ure naar boord terug, vergezeld van het detachement.

Het duurde echter niet lang of de hoofden kwamen aan boord om nogmaals afscheid te nemen en de telegraaf onder stoom te zien gaan dewijl zij nog nooit een stoomschip gezien hadden. Na hen derhalve nog met een glas wijn en tabak te hebben onthaald vertrokken zij eindelijk en stoomden wij tegen 4 uur het gat uit, waarin overal eene menigte praauwen vol volk lagen om ons te zien vertrekken.

Buiten komende werd koers gesteld naar de oostkust van groot Keij.

Gedurende ons verblijf te Dobo was eene hoeveelheid brandhout aan boord gebragt, waarmede eene wacht lang gestoomd werd; het was het te Dobo veel voorkomende kajoe wakat, op Ambon mangi-mangi genoemd, dat zoowel droog als nat kan gebruikt worden; het werd uitmuntend geschikt bevonden.

Den volgenden morgen (23 Junij) waren wij met flaauwe koelte en bijzonder kalm water digt onder de steile oostkust van groot Keij.

Dewijl aldaar in den oostmoesson aan geen ankeren te denken viel, was het mijn voornemen langs de op de oostkust gelegen negorijen Eli en Haar heen te stoomen, van mijne komst kennis te geven, last te geven mij naar de noordkust te volgen en zoo mogelijk aanwijzingen op te doen voor de ankerplaats aldaar.

Weldra zagen wij met den aanbrekenden dag huizen, maar niet juist wetende waar Eli lag stoomde de Telegraaf digt onder den wal en deed een schot om iemand aan boord te roepen; wij zagen wel menschen, doch geene vlag werd vertoond en niemand kwam naar buiten; daarop langs de kust noordwaarts stoomende herhaalde hetzelfde zich nog een paar maal, tot dat ik eindelijk bij een nieuwe kampong de sloep naar wal zond om informatiën te nemen en een paar inlanders mede te brengen.

Weldra kwamen dan ook een paar bevreesde inlanders aan boord, die eenig maleisch spraken en ons zeiden dat de voor ons liggende huizen bewoond werden door inlanders van Eli, die hier hunne tuinen hadden.

De hoofdnegorij lag meer noordwaarts. Ik stoomde daarheen en nam hen beiden mede; spoedig waren wij voor de mohammedaansche negorij Eli genaderd, waar aan boord kwamen de Orang kaija en de imam dier negorij, benevens de zich noemende Orang kaija van Haar.

Een lang verblijf voor de negorij was bij het doorkomen van den wind niet raadzaam; ik ging dus niet aan wal maar nam de regenten mede om de ankerplaats in de laboean Daboe (noordkust) aantewijzen.

Voorbij de negorij Haar stoomende kwam een oud man aan boord, zich ook noemende Orang kaija van Haar. Ik bestelde hen allen, zoomede de hoofden van Oeratoe, dat wij om 10 ure passeerden, in de Laboean Daboe, om daar de zaken des lands te onderzoeken en zond den laatst aangekomene weder naar wal om over land aan de bevolking van Adlar en Moena op de westkust kennis te geven en de hoofden op te roepen.

Daarna werd de reis vervolgd en kwamen wij 's middags om 2 ure tusschen eene menigte riffen en ondiepten in de laboean Daboe ten anker.

De noordkust van groot Keij is ongeveer $1^1/_2$ duitsche mijl breed en bevat twee baaijen, de laboean Waaijer ten

westen en de laboean Daboe ten oosten van de in het midden liggende Tandjong Borang.

De kust is onbewoond maar de genoemde negorijen liggen op de oost- en westkust niet ver verwijderd en dus zijn de beide baaijen uitmuntend geschikt om in den oostmoesson noord Keij te bezoeken. Gedurende de vier dagen dat wij daar vertoefden werd de kust tusschen Tandjong Borang en de kampong Oeratoe opgenomen en de ankerplaats in kaart gebragt.

Uit de mededeelingen der hoofden, in verband tot de opgaven van den gezagvoerder van der Beek, te Banda ontvangen, bleek mij dat het dringend noodzakelijk was het bestuur over noord Keij te regelen, en daardoor een einde te maken aan de groote wanorde en de vele ongeregeldheden, die daar in de laatste jaren hadden plaats gehad.

Volgens de verklaring der hoofden heugde het hen niet dat zij door een ambtenaar bezocht waren. Die van Eli, de meest beschaafden, zeiden dat het laatste bezoek mogelijk wel dertig jaar geleden was; dat toen twee oorlogschepen te zamen de oostkust bezocht hadden, doch daar geene daden van gezag hadden uitgeoefend. Niemand hunner bezat dan ook akten van aanstelling of rottingknoppen; zelfs de papieren van vroegere regenten waren verloren gegaan. In de negorij Haar waren nu twee Orang kaijas, die elkander steeds vijandig waren, hetgeen tot allerlei ongeregeldheden aanleiding gaf. De slimme hoofden van Eli maakten daarvan gebruik om onder allerlei voorwendsels de heidensche bevolking van Haar boeten opteleggen, hoewel zij zelven, als afkomstig van Banda, vreemdelingen op Keij waren en het grondgebied van den radja van Batoelari bewoonden, zoodat zij hoegenaamd geen regt hadden eenige supprematie over de oorspronkelijke bewoners uitteoefenen.

Over deze handelingen van Eli werd dan ook bitter geklaagd. — Eli stookte de eene negorij aanhoudend tegen

de andere op, wierp zich dan als scheidsregter op en vorderde groote boeten voor die tusschenkomst. De imam van Eli speelde daarbij een voorname rol.

Het bezoek der twee vaartuigen, waarvan boven melding gemaakt is, zal plaats gehad hebben in 1833, toen de Nautulus en de Sirene, onder den overste Muller van de koloniale marine, deze eilanden bezochten en voor de kampong Haar een halven dag ten anker kwamen om daarna klein Keij te bezoeken.

Van het bezoek van Bosscher, die in 1850 met de Banda gedurende een dag voor de kampong Waaijer ankerde, was onder de bevolking niets bekend. Sinds dien tijd is het de gewoonte geworden, dat de ambtenaren Keij Tehr, Doela, Tualla enz. bezochten, maar de noord en oost kusten werden uit het oog verloren; waarschijnlijk wel, omdat dezelve zoo weinig veiligheid voor zeilschepen aanbieden.

Het scheen dan ook wel, dat zelfs de kennis van de juiste gedaante der hollandsche vlag bij de bevolking was verloren gegaan; — hunne vlaggen, waarin de drie kleuren op allerlei wijzen tot 10 à 12 maal toe door een gemengd waren, zag ik versierd met fantastische beelden, met maleische spreuken, enz. De Orang kaija van Haar voerde zelfs in het wit twee roode gekruiste zwaarden en daar naast een zwart doodshoofd.

De bewoners van Keij hebben dezelfde stamverdeeling als die van de Ambonsche eilanden, Ceram, Banda, Goram, de Aroe's enz. De bevolking is daar even als elders verdeeld in Oersiwa en Oerlima, op Ceram Oeli of Pata siwa en lima geheeten. Waarschijnlijk dagteekent deze stamverdeeling, die op Ceram nog in volle kracht werkt, van den tijd der Tidoresche en Ternataansche overheersching en is de politieke verhouding tusschen de Oerlima en de Oersiwa een uitvloeisel van den overerfelijken haat, welke de onderlinge verhouding tusschen Ternate en Tidore van ouds heeft gekenmerkt.

Het noorderdeel van groot Keij wordt uitsluitend bewoond door Oersiwas, onder bestuur van den radja van Batoelari, Boiriri genaamd; — ook de Bandasche uitgewekenen (van Eli) behooren tot dien stam.

Voornoemde radja voert het oppergezag over de onderstaande negorijen, die echter onder hem ieder een eigen hoofd hebben; zij liggen allen digt bij elkander op de oostkust.

Kilwaer	met een	Orang kaija	(heidensch).
Hollat	" "	"	"
Batoelari	" "	radja	"
Efaroean	" "	Orang kaija	"
Eli	" "	"	(mohammedaansch).
Renfan	met een	marinjo	(heidensch).
Langeer	" "	Orang kaija	"
Haar	" "	"	"

Tot voor een twintigtal jaren behoorden tot het gebied van den radja van Batoelari nog de geheele noord- en een gedeelte der westkust, met de negorijen Oeratoe op de noord oost hoek en Moena en Adlar op de westkust maar sinds dien tijd hebben deze negorijen zich aan het bestuur van voornoemden radja weten te onttrekken en worden door hem thans niet meer als zijne onderdanen beschouwd. Oeratoe en Adlar rekenen zich nu ondergeschikt aan den Orang kaija van Moena en zoo heeft men dan op noord Keij twee distrikten: Batoelari en Moena, beiden bewoond door Oersiwas.

In vroegere verslagen is melding gemaakt van een distrikt Waaijer op de noordkust, met ondergeschikte negorijen, doch dit schijnt nimmer bestaan te hebben; wel lag in vroeger jaren de kleine kampong Waaijer diep in de laboean Waaijer, doch zij was een onderdeel van Moena en sedert in 1852 een gedeelte der bevolking aan de pokken stierf verliet het overige gedeelte de kampong en vestigde zich in Moena.

Met de sloep van de Telegraaf bezocht ik ook de verla-

ten kampong Waaijer en vond er in het klapperbosch slechts een paar loodsen voor het timmerhout der handelaren.

Een paar beekjes, die door dit bosch loopen leveren heerlijk drinkwater.

Evenmin bestaat er een distrikt Eli met ondergeschikte negorijen; — de kampong Eli staat zoo als gezegd is onder het opperbestuur van den radja van Batoelari; — de hoofden van Eli erkennen dit zelf en beschouwen zich nog steeds als vreemdelingen op den bodem van Keij.

Het bovenstaande is geput uit gesprekken met verschillende regenten. Het is noodzakelijk om bij eene regeling van het bestuur de primitieve landsinstellingen in het oog te houden.

Ook omtrent de overige bevolking van groot en klein Keij werden mij inlichtingen gegeven, eenigzins verschillend van vroegere opgaven. Ik wensch daarvan echter voor alsnog geene melding te maken, tot dat ik door een later bezoek in de overige distrikten gelegenheid zal hebben gehad mij persoonlijk daaromtrent nader te overtuigen.

Tegen den avond van den 23sten liet ik de aan boord zijnde regenten vooreerst vertrekken, met last eene loods aan het strand op te slaan om vergadering te beleggen.

De Orang kaija van Haar, Soing of ook wel Saef genaamd, hield ik echter aan boord en wel om de volgende reden:

Te Banda was mij eene klagt overhandigd van zekeren Barbissie, kapitein van Doelah (klein Keij), houdende, dat hij in de maand April jl. met zijn vaartuig van Aroe vertrokken door slecht weder en een lek in het vaartuig op de oostkust van groot Keij vervallen was, waar zijne praauw voor de kotta van Soing stuk was geslagen. De laatste had toen met zijne volgelingen en geholpen door de opvarenden een gedeelte der goederen gered, maar, toen eenige dagen later Barbissie met eene andere praauw gelegenheid had om naar Doelah te vertrekken, weigerde

Soing de geredde goederen terugtegeven, zich beroepende op de oude gewoonte van Keij, dat al wat op het strand aanspoelde, het eigendom der kustbewoners werd.

Toen ik Soing over deze soort van strandroof onderhield bekende hij dadelijk zijne schuld, met bijvoeging echter, dat de meeste goederen niet door hem maar door zijne volgelingen waren achtergehouden.

Ik zeide hem dat hij en zijn volk zich daardoor schuldig gemaakt hadden aan strandroof; dat het 's gouvernements uitdrukkelijk verlangen was, dat schipbreukelingen bij de hoofden bescherming, hulp en bijstand vinden en hij derhalve moest beginnen met al het geroofde aan boord van de Telegraaf te brengen. Hij was daartoe dadelijk bereid en ik hield hem in tijdelijk arrest achter, terwijl zijne volgelingen vertrokken met den last oogenblikkelijk alle geroofde goederen aan boord te brengen.

Den 24^{en} 's morgens hield ik mij met een voorloopig onderzoek bezig naar de oorzaak der verwikkelingen in de negorij Haar, waarvan zoowel Soing als Ismael beweerden hoofd te zijn en tengevolge waarvan eene scheuring onder de bevolking was ontstaan.

Soing of Saef, bij de bevolking meer bekend onder den naam van Orang kaija kaskado (wegens eene walgelijke ziekte) verklaarde als volgt:

De negorij Haar stond vroeger onder zijn grootvader Sisifok; daarna werd diens zoon Nar Orang kaija en bij deszelfs dood volgde hij, Soing, hem in het bestuur op, terwijl de zich thans noemende Orang kaija Ismael toenmaals zijn marinjo, dat is tweede bestuurder was. Voor meer dan tien jaren verzette de laatste zich echter tegen zijn gezag en geholpen door een groot deel der bevolking verdreef hij Soing met zijne bangsa en volgelingen uit de negorij, die daarop de benteng betrokken, die naast de negorij Haar op eene heuvel was aangelegd.

De hoofden van Eli hadden Ismael geholpen en traden

later tusschen beiden om vrede te stichten, waarbij aan Soing eene boete werd opgelegd van 12 lilas en 10 stukken goud. Soing betaalde en Eli eigende zich alles toe.

Eenigen tijd later stierf een kind van Ismael, hetgeen toegeschreven werd aan kwade praktijken (toovermiddelen) van Soing; Ismael beroofde hem daarom van 4 slaven, die aan boeginesche handelaren verkocht werden; Eli was alweder scheidsman en trok daarvan de voordeelen, doch toen later ook de zuster van Ismael stierf en Soing daarvan al weder de schuld kreeg, nam Ismael de doessons van Soing weg, verwoeste de aanplantingen, verbrande zijn huis in de benting en Soing nam de wijk naar Eli, waar hij verbleef tot voor 3 jaar, toen hij door Ismael weder teruggeroepen werd, die hem toestond om te Haar of op het grondgebied van Haar te gaan wonen.

Soing heeft daar nu eene kotta van karangsteenen gemaakt, waar hij met een honderdtal volgelingen (anak mas dan boedak) verblijf houdt, terwijl Ismael, om hem in het oog te houden een tweede kotta daarnaast heeft gebouwd en overigens door het grootste deel der bevolking van Haar, p. m. 6000 zielen, als Orang kaija erkend wordt.

Na dit relaas, dat juist niet uitmunt door klaarheid, omdat het een eindeloos geduld koste het verwarde verhaal in gebroken maleisch te begrijpen, kwamen de volgelingen van Soing terug, medebrengende de volgende aan kapitein Barbessie toebehoorende goederen:

1 lila,	1 zak met spijkers,
2 katoenen kluivers,	1 klewang,
1 zeil van matten,	1 kain makassar,
1 vischlijn (njemoe),	1 zakdoek,
1 koperen waterketel,	1 tetoemboe,
3 bijlen,	1 kalkdoos,
3 deksels,	1 zilveren siridoos,
1 boor,	3 gouden knoopen;

meer hadden zij niet kunnen terugvinden. De opgaaf van

Barbessie, dat hij ook 20 makassaarsche sarongs en twee goudstukken verloren had, zeiden zij onwaar te zijn; niemand had die gezien, en daar Barbessie niet tegenwoordig was, meende ik met hetgeen zij gebragt hadden genoegen te moeten nemen en liet Soing vertrekken met last nogmaals in de kampong rond te zien of een zijner volgelingen soms nog iets achtergehouden had, en verder met de overige hoofden terug te komen, om in deze en andere zaken 's Gouvernements beslissing te vernemen en de belangen des lands in eene vergadering te regelen.

Het overig gedeelte van den dag werd besteed om met de sloep zeilende de laboean Waaijer, bewesten de tandjong Borang, en de eilandjes of klippen, die vooral op den noord-oosthoek liggen, te bezoeken; vervolgens aan wal gaande vonden wij de loods in aanbouw en daarnaast eene loods, waaronder houtwerken van den gezaghebber van der Beek geborgen lagen.

Eene menigte balken lag overal over het strand verspreid, en de Orang kaija Ismael deelde mij mede dat dit alles door zijne bevolking gekapt, doch grootendeels door den heer van der Beek afgekeurd was.

Ten einde steenkolen te sparen wilde de gezaghebber der Telegraaf de afgekeurde balken als brandstof benuttigen. Daarover met Ismael sprekende, wees deze een 40tal zoodanige balken aan, die dan ook door de bemanning der Telegraaf aan boord gebragt en tot brandhout verwerkt werden.

Den 26sten 's morgens kwamen aan boord de opgeroepene hoofden van Moena en Adlar op de westkust, berigtende dat de toestand hunner negorijen niets te wenschen overliet en dat zij sedert lang in rust en vrede onder een en met hunne naburen leefden; zij waren evenmin als de overige hoofden voorzien van akten van aanstelling en rottingknoppen en herinnerden zich niet ooit door een oorlogschip of ambtenaar bezocht te zijn.

De Orang kaija van Moena is een bedaard, oud, bezadigd man, die, hoewel in gebrekkig maleisch, toch met veel kalmte en waardigheid het woord voerde en zijne vreugde betuigde over de komst van een ambtenaar, omdat hij hoopte dat nu voor goed een einde zou gemaakt worden aan de verwikkelingen met Haar en Eli, waarin hij slechts met de grootste moeite onzijdig gebleven was; — de Orang kaija van Adlar heeft een goedig, dom voorkomen en verstaat geen maleisch. De bevolking van beide negorijen zijn kafirs.

Alsnu waren aan het strand van de ankerplaats verzameld de radja van Batoelari, de Orang kaija en Imam van Eli en de Orang kaijas van Haar, Oeratoe, Moena en Adlar, allen met hunne oudsten en eene menigte volgelingen, zoodat ik besloot 's namiddags in de gereed gemaakte loods vergadering te houden.

Vooraf echter hoorde ik ook den Orang kaija Ismael in zijne aanspraken op het bestuur over de negorij Haar.

Deze man spreekt vlug maleisch, is oud, maar krachtig en levendig en heeft een zeer gunstig voorkomen. Hij begon met mij getuigschriften te laten zien van de handelaren Kingdom, Waasbergen, van der Beek en anderen, waarin gunstige verklaringen stonden over de hulp, die zij ten allen tijde van hem ontvangen hadden, en van zijne eerlijkheid en getrouwheid in het nakomen van handelstransaktiën; vervolgens vertoonde hij mij eene provisionele akte van aanstelling, hem op zijn verzoek uitgereikt door den assistent-resident van der Crab, toen deze in 1859 de Aroe eilanden bezocht en hem daar aantrof; dit stuk hield onder anderen de belofte in, dat Ismael, voor zijn goed gedrag, bij het eerstvolgend bezoek op Noord Keij eene akte van aanstelling in behoorlijken vorm zou ontvangen.

Vervolgens verklaarde Ismael dat zijn vader en grootvader vóór hem steeds Orang kaija van Haar geweest wa-

ren; dat de familie van Soing echter afkomstig was van Manbessij; dat, zoo lang hem heugt, steeds verdeeldheid in het gezag heeft bestaan, omdat de familie van Soing mede aanspraak op het bestuur maakte; dat zijn vader en broeder door den vader van Soing waren vermoord; dat Soing zelf de bevolking van Adlar had opgestookt om hem, Ismael, te vermoorden; dat toen Liesnau, de Orang kaija van Adlar, hem tegen de intriges van Soing gewaarschuwd had; eindelijk, dat hij en zijne bevolking het noodig hadden geacht eene benting op te rigten, om zich tegen onverhoedsche aanvallen te verdedigen.

Voorts beklaagde Ismael zich bitter over allerlei afpersingen van de zijde van Eli: om daarvan een voorbeeld te geven deelde hij mede dat hij nu reeds sedert meer dan 20 jaren verpligt werd elke maand een thail goud aan den imam van Eli te betalen, als straf voor het schaken van eene vrouw uit de familie van dien Imam.

Volgens landsgewoonte wordt het schaken van een meisje wel met boete gestraft, maar de betaling heeft dadelijk plaats en het is ongehoord daarvoor eene levenslange maandelijksche belasting op te leggen.

De verklaringen der overige hoofden omtrent het regt van Soing of Ismael op het bestuur over Haar waren even tegenstrijdig als die der pretendenten zelven en het was mij niet mogelijk de zaak tot klaarheid te brengen; ik besloot dus in de vergadering de oudsten van de negorij Haar daarover te hooren en zond een paar schoolmeesters aan wal om alles daartoe in gereedheid te brengen.

Om 3 ure 's middags debarkeerde het militair geleide en even daarna ging ik zelf aan wal, waar de ontvangst behoorlijk plaats vond en niets te wenschen overliet.

De hoofden en oudsten deed ik rondom mij nederzitten, en eene menigte mannen en vrouwen, mogelijk wel 600 zielen, nam plaats buiten de loods.

Tegenwoordig waren: Boiriri, radja van het distrikt Batoelari; Ismael en Soing, Orang kaijas van Haar; Seroda, Orang kaija van Eli; Liesnau, Orang kaija van het distrikt Moena; Boilila, Orang kaija van Oeratoe en Liesnao, Orang kaija van Adlar.

Verder nog de oudsten van Haar en van de meeste andere negorijen.

Ik opende de vergadering met de verklaring, dat ik gekomen was om namens het gouvernement een einde te maken aan de sinds zooveel jaren bestaande verwikkelingen en om het bestuur te regelen; dat uit het gehouden onderzoek gebleken was, dat de radja van Batoelari als distriktshoofd het opperbestuur voerde over Eli en Haar, en dat ik hem dus als zoodanig wilde bevestigen. De aanwezige hoofden verklaarden daarop dat zij hem in alles als zoodanig wilden erkennen en ik reikte hem derhalve eene akte van aanstelling in behoorlijken vorm uit, met een zilveren rottingknop, om als teeken zijner waardigheid te dragen, en een hollandsche vlag.

Vervolgens werd de Orang kaija van Eli bevestigd in het bestuur over die negorij, onder het opperbestuur van Batoelari en hem daarvan eene akte uitgereikt.

Alsnu overgaande tot de negorij Haar, gaf ik te kennen dat een tweehoofdig bestuur, zooals zij nu sinds jaren gezien hadden, verderfelijk was voor de rust en veiligheid; dat ik daarom een der beiden zich noemende Orang kaijas wilde ontslaan en den andere bevestigen; dat het mij echter niet mogelijk geweest was, tot klaarheid te brengen wie de meeste aanspraken had, weshalve ik nu tot de Orang toeas de vraag rigtte wien zij verkozen.

Een hunner, Balok, opstaande verzocht het woord en gaf te kennen dat de negorij Haar bereids sedert jaren Soing verdreven had, omdat de bevolking zijne willekeurige handelingen moede was; dat alleen zijne slaven

en anak mas, ten getale van ongeveer honderd hem gevolgd waren en het grootste deel der bevolking Ismael aanhing; dat spreker overigens de keus van een nieuwen Orang kaija geheel aan mij overliet. Hoofdelijk bragt ik in omvraag wien zij verkozen, maar niemand wilde of durfde voor zijn gevoelen uitkomen en allen lieten de keus aan mij over, zelfs de Radja van Batoelari.

Ik deelde daarom mede dat ik de zaak heden avond nog eens zou overdenken en in de eindvergadering, den volgenden morgen aan boord mijne beslissing bekend maken.

Vervolgens de zaken van het distrikt Moena regelende werd bevestigd tot Orang kaija daarover Liesnau, en hem daarvan akte, vergezeld van vlag en rottingknop uitgereikt, terwijl onder hem tot Orang kaijas van Oeratoe en Adlar bevestigd werden Boilila en Lisnao, met uitreiking hunner aanstellingsakten.

Daarna kwam aan de beurt het voorgevallene met den kapitein Barbessie: ik gaf te kennen dat uit het gehouden onderzoek en de bekentenis der betrokkenen gebleken was dat Soing en zijne volgelingen, in stede van aan schipbreukelingen bijstand te verleenen, deze hadden beroofd, zich beroepende op een oud gebruik, dat ik wel wilde aannemen, en ook van elders gehoord had, dat dit gebruik op Keij werkelijk bestond, maar dat zulks geheel in strijd was met het uitdrukkelijk verlangen van het gouvernement, volgens hetwelk alle schipbreukelingen bij hoofden en bevolking aanspraak hadden op hulp en bijstand, terwijl elke daarmede strijdende handeling gestrenge straf verdiende.

„Gij hoofden van Keij," zeide ik, „hebt meer dan ieder ander volk reden om ongelukkigen op zee te helpen; gij zijt zelf een handeldrijvend volk en bevaart met uwe praauwen de zeeën tusschen Nieuw Guinea, Aroe, Banda, Goram enz. Zoo gij zelf op hulp en ondersteuning aanspraak maakt bij ongelukken op zee, moet gij beginnen

die op uwe eigene stranden uitteoefenen. Het is de wil van het gouvernement dat zulks van nu af geschiede en daarom noodig ik u uit, thans in mijne handen u daartoe met een plegtigen eed te verbinden."

De hoofden verklaarden zich daartoe gaarne bereid, maar verzochten mij zulks den volgenden morgen aan boord te mogen doen, daar zij om naar 's lands wijs den eed afteleggen, vooraf daartoe eenige toebereidselen moesten maken; verder beloofden zij zich verantwoordelijk te stellen voor hunne onderhoorigen in de vervulling van hunne belofte.

Alsnu overgaande tot het gepleegde feit, gaf ik te kennen dat Soing straf verdiend had, doch dat ik vele redenen tot verontschuldiging vond in de lange verlatenheid dezer kusten en in het bestaande landsgebruik, terwijl ik ook zijne bekentenis en bereidvaardigheid tot teruggave zou in aanmerking nemen, weshalve ik daaromtrent morgen zou beslissen. De teruggegeven goederen zou ik bij mijn aanstaand bezoek op Keij Doelah aan Barbessie ter hand stellen.

Eindelijk onderzocht ik naar de redenen, waarom hunne vlaggen zoo verschillend waren met die van het gouvernement. Hun antwoord was dat zij daarmede geen kwaad bedoelden; dat zij zoo zelden een hollandsche vlag zagen en dus bijna niet wisten hoe die er uit zag, en dat een ieder dus meer uit genoegen en tot versiering zijner praauwen daarin willekeurige veranderingen gebragt had. Ik antwoordde daarop dat zij nu in het bezit van twee hollandsche vlaggen waren, en dus die tot model behoorden te nemen, op dat bij een volgend bezoek de praauwen met behoorlijke vlaggen voorzien zouden zijn. Ook dit beloofden zij gaarne en daar ondertusschen de avond begon te vallen, eindigde ik de vergadering, noodigde de regenten tegen den volgenden morgen vroeg aan boord en keerde behoorlijk uitgeleid terug naar de sloep, die op mij wachtende was,

terwijl aan het strand een paar salutschoten uit eene lila gedaan werden.

's Avonds ontving ik een schrijven van den radja van Keij Doelah, houdende dat hij de komst van een gouvernements ambtenaar op Noord Keij vernomen had; dat hij hoopte spoedig bezocht te worden, en bereids eene loods tot mijne ontvangst had laten oprigten. Dat overigens de gezondheidstoestand en de rust in zijn gebied niets te wenschen overlieten.

Nadat ik den gezaghebber van de Telegraaf medegedeeld had dat ik den volgenden dag gereed zou zijn om te vertrekken, verzocht hij mij dan 's morgens om 9 ure onder stoom te gaan, ten einde nog bij den dag de ankerplaats op Keij Doelah te bereiken; ik liet daarom de aan het strand zijnde hoofden uitnoodigen 's morgens met het aanbreken van den dag aan boord te zijn, en waren zij den 27sten Junij 's morgens om 6 ure weder aanwezig, terwijl slechts enkele oudsten gevolgd waren, omdat het dek der Telegraaf weinig ruimte aanbood.

Ik begon met hen 's Gouvernements tevredenheid te betuigen over hunne gunstige houding gedurende mijn verblijf, en vroeg hen of zij nu bereid waren de belofte afteleggen om in den vervolge geen strandroof meer te plegen of te dulden en arme schipbreukelingen te ondersteunen.

Daartoe bereid, legden zij in mijne handen den eed op de gebruikelijke wijze af, betuigende, dat indien zij of hunne onderhoorigen dien eed verbraken, zij verdienden voor altijd uit hun land verwijderd te worden. Ook beloofden zij, wanneer goederen op de stranden aanspoelden, waarvan de eigenaar onbekend was, die te zullen bewaren en overgeven aan den bezoekenden ambtenaar, ten einde zoo mogelijk de eigenaars op te sporen, of aan de vinders een aandeel toe te kennen.

Daarna maakte ik hen bekend met mijne beslissing omtrent het bestuur over de negorij Haar.

De persoon van Ismael werd door verreweg het grootste deel der bevolking van Haar aangehangen; — hij had zich in het bestuur over die negorij en in zijne veelvuldige aanraking met handelaren steeds van eene gunstige zijde doen kennen; — hij stond in beschaving hoog boven Soing, en eindelijk, hij was reeds in het bezit eener voorloopige aanstelling tot Orang kaija. Soing had daarentegen nog al ongunstige antecedenten, was bij de bevolking niet bemind en had niets, dat hem als regent kon aanbevelen. Daarom bevestigde ik Ismael in het gezag over Haar en ontsloeg daaruit Soing; hem te kennen gevende, dat ik dit tevens als genoegzame bestraffing rekende voor zijn aan Barbessie gepleegd geweld, en die zaak derhalve nu ook als afgedaan beschouwde.

De houding van Soing na die uitspraak bleef bescheiden en onderworpen, en toen ik verlangde dat de zoo lang vijandelijk geweest zijnde personen zich zouden verzoenen, gaven Soing en Ismael elkander gewillig de hand en de eerste verzocht mij, ook mijne hand op de beide vereenigde handen te leggen en zoo hunne verzoening te bekrachtigen.

Ik vermaande daarom dan ook Ismael om Soing voortaan niet lastig te vallen of diensten van hem of zijne volgelingen te vorderen, maar hem als ontslagen regent te blijven behandelen.

Ten slotte moesten nog behandeld worden de klagten over de aanmatigingen en afpersingen der hoofden van het islamsche Eli op de heidensche bevolking der omliggende negorijen. — Die klagten waren mij grootendeels in vertrouwen gedaan, met verzoek ze niet te onderzoeken, maar een en ander slechts voor den vervolge te beletten; blijkbaar vreesde men na mijn vertrek wegens de gedane klagten in nieuwe verwikkelingen met Eli te komen.

Daarbij was een naauwkeurig onderzoek van zaken, die van jaren her dagteekenden zeer moeijelijk, zoo niet on-

mogelijk, en ik besloot dus in geen onderzoek te treden van hetgeen gebeurd was, maar maatregelen te nemen, om aan de voortzetting der onregtmatige handelingen een einde te maken.

Tot dat einde sprak ik den Orang kaija en Imam van Eli aan, deelde hen mede dat mij van verschillende zijden, ook op Aroe, klagten gedaan waren over hunne knevelarijen; dat ik die thans niet verder wilde onderzoeken, met het oog op den verlaten toestand, waarin zij zoo lang verkeerd hadden, maar dat, nu ook de Noordkust van Groot Keij voortaan geregeld door ambtenaren zou worden bezocht van nu af alle onwettige heffingen moesten ophouden.

Zij zelf hadden mij gezegd vreemdelingen te zijn op Keij en dus hadden zij volstrekt geen regt van eenige inmenging in het bestuur over de oorspronkelijke bevolking, nog minder om eenige heffing te doen of boeten, om welke reden ook, op te leggen. Ik bragt dit ook aan de tegenwoordig zijnde regenten goed aan het verstand, met bijvoeging, dat niemand het regt had hen eenige boete op te leggen; dat zij voortaan hunne geschillen voor den bezoekenden ambtenaar moesten brengen, die alsdan zou beslissen of er boete en hoeveel en aan wien moest betaald worden.

De Imam van Eli vroeg daarop, of mijne bedoeling was dat ook oude schulden niet betaald behoefden te worden; — mijn antwoord was: dat hij zeer goed wist wat ik bedoelde; dat hier geen sprake was van handelsschulden, want dat die natuurlijk tusschen eerlijke handelaren betaald moesten worden, maar dat hier sprake was van onregtmatige heffingen in den vorm van opgelegde boeten; — dat nergens in den geheelen archipel rondom hen, en op Keij ook niet, de gewoonte bestond, levenslange of maandelijks te betalen boeten op te leggen en dat ik dus degenen, die daarmede nu nog belast waren van dit oogenblik af daarvan vrijsprak; — ik verbood daarna den Orang kaija en Imam van Eli zich voortaan met dingen

te bemoeijen, die betrekking hadden op de omliggende negorijen, en bepaaldelijk, om tot hun eigen voordeel eenigerlei boete op te leggen; met bijvoeging, dat indien mij een volgend jaar bleek dat zij na mijn vertrek daarmede voortgegaan waren, zij streng gestraft zouden worden.

Nadat de Orang kaija van Eli eenige verontschuldigingen had uitgebragt kon ook deze zaak als afgedaan beschouwd worden. Ik eindigde dus de vergadering, beschonk de aanwezige regenten ieder met een stuk chits en wat tabak en nam afscheid na hen nog op eenigen drank onthaald te hebben. Ismael bleef aan boord om ons tusschen de riffen door te loodsen, en zoo waren wij om 9 ure ruim weer onder stoom en koersden naar klein Keij. Ten 1 ure ankerde de Telegraaf voor de hoofdkampong Keij Doelah, en kwamen dadelijk de hoofden met versierde praauwen aan boord om mij te verwelkomen.

Keij Doelah is in de laatste jaren meermalen bezocht geworden, en ik vond hier dus meerdere orde dan op Noord Keij, hoewel de radja klaagde over de ongehoorzaamheid van sommige ondergeschikte negorijen. Doelah is eene welvarende kampong, waar veel groote praauwen gebouwd worden.

De meeste klapperolie van Keij wordt hier door Gorammers, Binankorezen enz. ingekocht, en naar Banda en elders vervoerd; de zee levert 'sjaars op de riffen p. m. 400 pikols tripang, met weinig karet. Het lage land is digt met bosschen bedekt, waarin veel ijzerhout voorkomt. In Mei jl. kwamen hier vier Nederlandsch Indische barken, toebehoorende aan Arabieren, die met volle ladingen ijzerhout vertrokken zijn. Het strand lag nog bezaaid met de schoonste balken, die door hen achtergelaten waren, en op latere afhaling wachtten.

De berigten over dit en de omliggende eilanden luidden gunstig. De gezondheidstoestand bleef goed, de rust ongestoord en de bevolking vreedzaam.

In de laatste jaren heeft het Islamisme op dit eiland groote vorderingen gemaakt.

De kafirs van Doelah zijn bijna allen daartoe overgegaan, en kort voor mijne komst had de radja van het distrikt Tuallah de mohammedaansche godsdienst omhelsd. De komst van handeldrijvende Arabieren, jegens welke de eenvoudige eilanders een onbeperkten eerbied koesteren, zal daartoe het hare zeker bijgedragen hebben, en het is wel te bejammeren, dat de Keij eilanden met hare talrijke, nijvere, goedhartige bevolking nimmer in aanmerking zijn gekomen voor eene vestiging van Christenzendelingen, die daar een nieuw, ruim en vruchtbaar veld voor hunnen arbeid zouden vinden.

Dewijl hier weinig zaken te verhandelen waren, meende ik mijn bezoek te mogen bekorten en bepaalde den volgenden morgen om vergadering aan wal te beleggen, ten einde in den namiddag weder te kunnen vertrekken.

De namiddag en avond werden besteed aan informatiën en gesprekken met de regenten over den toestand van het land, de handelsgebruiken, de taal enz. Daaruit bleek mij dat ook hier de stamverdeeling der Oeli siwa en Oeli lima bestaat. Het distrikt Doelah wordt door de eersten, Tuallah door de laatsten bewoond.

's Namiddags bezocht ik ook nog de negorij en hare omstreken.

Den volgenden morgen debarkeerde het detachement om 8 ure; daarna begaf ik mij aan wal, waar ik alweder met lilaschoten ontvangen werd. De tot vergaderzaal bestemde loods was nieuw opgeslagen en met stukken chits bekleed.

Nadat ik had plaats genomen deed ik de regenten voor en naast mij nederzitten en gaf daarna aan de omringende talrijke bevolking gelegenheid tot afdoening harer geschillen.

Tegenwoordig waren:

Dawon, radja van het distrikt Doelah,
Binola, kapitein van Lebetau,
Koeda, Orang kaija van Teniri,
Bilbal, majoor van Tuallah; die mij allen hunne aanstellingsakten, door den Heer Bosscher in 1850 opgemaakt, ter inzage aanboden.

De hoofden der overige aan Doelah ondergeschikte negorijen waren niet opgekomen, en de radja beklaagde zich over hen, dat zijne bevelen niet opgevolgd werden en dat het hun streven was onafhankelijk van hem te worden; bepaalde feiten wist hij echter niet op te geven.

Het zal daarmede wel zijn, als overal in de Molukkos, dat de regenten, omdat zij slechts weinig boven den gewonen inlander verheven zijn, ook weinig invloed op de bevolking bezitten.

De radja noemde elf negorijen aan zich ondergeschikt: Doelah, Lebetau, Tamadaan, Otahait, Ohiteri, Wataan, Leteman, Langerit, Teniri, Doelah laut en Langir: de beide laatsten op het eiland Keij Wattelee.

Na op de gebruikelijke wijze de vergadering geopend te hebben, werden de volgende zaken ter mijner beslissing voorgedragen.

Dawon, radja van het distrikt Doelah, deelt mede dat de gezagvoerders der arabische vaartuigen, die onlangs ter reede waren, zich hebben onttrokken aan de betaling der laboean batoe (ankerage gelden), die van oudsher op de reede van Doelah door de handelaren betaald worden. Hij verzoekt mij een schriftelijk bewijs, dat hij tot de inning geregtigd is.

Op mijne vraag waarom hij de gewone heffing niet gevraagd heeft, was zijn antwoord dat hij niet gedurfd had, omdat het „Toean Arab" waren.

De gewoonte om laboean batoe te betalen bestaat op Aroe, Keij en op alle eilanden, waar ons gezag niet direkt werkt. Na daarover met de aanwezige regenten en han-

delaren te hebben gesproken, heb ik den regent een geschrift uitgereikt, om zulks aan gezagvoerders van vaartuigen te vertoonen, houdende, dat hij, op grond van aloud gebruik, tot het heffen van laboean batoe gemagtigd is.

Deze heffing is overigens zeer gering.

Voor een groot vaartuig wordt betaald aan verschillende goederen de waarde van 30 realen.

Voor een middelsoort paduakan 15 realen en voor jonken 10 realen.

Binola, kapitein van Lebetau, brengt een klagt in tegen Soing, Orang kaija van Haar, houdende, dat een der volgelingen van dezen een meisje van Lebetau geschaakt heeft, zonder de harta te betalen.

Klager heeft reeds getracht de zaak aftedoen en is daartoe naar Haar gegaan, maar heeft Soing onwillig bevonden.

Beklaagde afwezig zijnde, heb ik klager een schrijven ter hand gesteld, om Soing tot minnelijke schikking aan te sporen; bij het eerstvolgend bezoek zal dienen onderzocht te worden of daaraan voldaan is.

De chinesche handelaar Lim Hangkie van Amboina klaagt dat de bevolking van Doelah laut hem nog 16 pikols olie schuldig is wegens in het vorige jaar ontvangen goederen. Hij heeft de hulp van den radja van Doelah ingeroepen en de bevolking heeft de schuld erkend, en tevens beloofd die in Mei af te betalen, wat echter tot nu toe niet geschied is.

Na den Radja Dawon hierover gehoord te hebben, die de waarheid van het bovenstaande bevestigd, is aan klager een schrijven ter hand gesteld, waarin de bevolking van Doelah laut tot betaling wordt aangespoord, terwijl de radja beloofd heeft, zulks te ondersteunen.

Klager zal op Amboina terugkeerende berigt doen van den afloop dezer zaak.

De chinesche handelaar Go Jim van Makasser heeft als handelsschuld van het vorige jaar in te vorderen van den

radja Dawon voor eene waarde van 250 en van den kapitein Binola voor eene waarde van 34 realen.

Klager roept mijne bemiddeling in, om de betaling te bespoedigen.

Beide hoofden erkennen de schuld en nemen aan die binnen eene maand in handelsgoederen af te doen.

De Orang kaija Koeda van Teniri klaagt dat zekere boeginesche anachoda, Tarang, van hem genomen heeft een stuk goud van 3 thails.

Bij nader onderzoek blijkt dat Tarang goederen te vorderen had van Pare Pare, broeder van Koeda; — dat het bedoelde stuk goud aan Tarang werd gegeven als onderpand tot betaling, en dat hij, toen later de schuld betaald werd, geweigerd heeft het goud terugtegeven.

De radja bevestigt een en ander, maar voegt er bij, dat de zaak voor meer dan 10 jaren is voorgevallen en dat Tarang nooit weder te Doelah is teruggekeerd en niemand weet waar hij zich ophoudt.

De afdoening dezer zaak is dus vooreerst niet mogelijk.

Dezelfde persoon klaagt dat hem voor twee jaren door zekeren Tjatjoa, toekan petak van den Heer Waasbergen, een zilveren siridoos afgenomen is. Tjatjoa is thans op de Aroe eilanden, en aan klager wordt beloofd bij een volgend bezoek aldaar de zaak te zullen onderzoeken.

Geene verdere zaken te behandelen zijnde werd de vergadering gesloten en keerde ik naar boord terug.

De hoofden vergezelden mij; aan boord werden zij nog onthaald en reikte ik hen eenige kleinigheden uit, zoomede aan den radja een hollandsche vlag, waarom hij gevraagd had.

Daarna werd het anker geligt en stoomden wij van de reede, na de vertrekkende hoofden met een paar schoten uit den eenponder gesalveerd te hebben.

Ik moet hier nog aanteekenen, dat mij door den radja uitgeleverd werd zekere Palembanger, Bahud genaamd,

die van een der kustvaarders weggeloopen en eerst na het vertrek van dat vaartuig opgevat was. Deze persoon is naar Ambon medegenomen en aldaar in handen der politie gesteld.

Om kolen te sparen was op de reede van Doelah de proef genomen om stoom op te maken met het van Keij medegenomen brandhout; dit gelukte uitmuntend en gedurende de eerste wacht met brandhout stokende behielden wij zeven mijlen.

De Telegraaf stoomde om de west van klein Keij door eene menigte eilandjes, die niet op de kaart zijn aangeteekend; wij zagen er wel vijf en twintig; allen laag, digt begroeid, soms met riffen verbonden, soms door diepe kanalen gescheiden. Het vereischte nog al voorzigtigheid er door heen te komen, en eerst toen wij om 4 ure de Tjonfelokker eilanden passeerden werd het voorwater veilig.

Tegen den avond stoomden wij tusschen de eilanden Koor en Kawoer door en stelden koers naar Banda, waar wij echter eerst op Maandag, den 30sten Junij, 's morgens om 11 ure aankwamen, omdat de gezaghebber bij het eiland Koor verkozen had de stoom te laten afwerken, ten einde zeilende naar Banda te gaan. Bij de flaauwe koelte liep de Telegraaf echter zoo langzaam dat de gezaghebber, ook op mijn verzoek, na 24 uren besloot weder stoom op te maken.

Te Banda geene bezigheden hebbende, bragt ik den resident een kort berigt van mijne verrigtingen en vertrok na twee uren vertoefd te hebben naar Amboina, waar wij den volgenden morgen vroegtijdig arriveerden.

AANTEEKENINGEN

OMTRENT

HET RIJK DJAMBRANA,

(EILAND BALI.)

DOOR

H. F. VAN LIER.

(Kontroleur der 1ste klasse bij het binnenlandsch bestuur op Bali.)

Daar in het voorloopig verslag van het eiland Bali door den heer R. Friederich (Verhandelingen van het Bataviaasch genootschap van kunsten en wetenschappen, deel XXII) slechts met een paar woorden wordt melding gemaakt van de geschiedenis van het rijk Djambrana, heb ik het niet ondienstig geacht te trachten omtrent dezelve nadere inlichtingen te verkrijgen. Wat ik verkreeg doe ik hieronder volgen, kunnende ik evenwel niet nalaten mede te deelen dat deze aanteekeningen omtrent de geschiedenis van het land verkregen zijn door mondelinge mededeelingen, daar het mij niet gelukt is eenige, misschien destijds gehoudene aanteekeningen door Balinezen zelf (welker bestaan ik evenwel zeer moet betwijfelen) magtig te worden.

Tijdens de door den heer R. Friederich in bovenbedoeld voorloopig verslag opgegevene positie van het eiland Bali vóór omstreeks 100 jaren behoort Djambrana tot Mengoewi, althans erkent het gezag van en wordt namens den vorst van dat rijk geregeerd door Goesti Ngoerah en na diens overlijden door Goesti Ngoerah

Batoe, die echter door Pa Taba werd vermoord uit wraak, als zoude hij medepligtig geweest zijn aan den moord te Sèsèh nabij Mengoewi op Mas Wilis, radja van Blambangan, gepleegd.

Kort daarop maakte Badoeng zich meester van Djambrana, wat voor omstreeks 40 jaren zou hebben plaats gehad.

De radja van Badoeng gaf de magt om namens hem over Djambrana te heerschen in handen van zekeren Boeginees, met name anachoda Patimi, welk gezag dezen niet lang voerde, daar de bevolking tegen hem opstond en zijne aanhangers grootendeels doodde bij eenen uitval, die deze ondernamen.

Genoemde anachoda, die zich in eene soort van benting in de dessa Loloan had versterkt, maakte hierop een einde aan zijn leven door zich in zijne woning te verbranden.

Badoeng mogt evenwel Djambrana niet lang behouden, daar het nadat hij drie jaren in het bezit er van was geweest door Boeleleng werd veroverd.

De vorst van Boeleleng gaf het bestuur des rijks in handen der Poenggawa's: Goesti Wagan Paskan en Goesti Made Paskan. Bij het overlijden van eerstgenoemde verlangde zijn broeder Made niet langer te regeren, en werd hij vervangen door Goesti Ngoerah G'di.

Tijdens het bestuur van dezen bezocht de toen heerschende radja van Boeleleng, Goesti G'di Karang, Djambrana en hield zijn verblijf gedurende dien tijd te Loloan. Zijne dwinglandij deed echter verbittering hij zijne onderdanen tegen hem ontstaan, zoodat hij niet lang daarna te Penganbengan (een strandplaats aan de westkust van Djambrana) werd vermoord, — wat ook het lot werd van Goesti Ngoerah G'di te Badjook, tijdens den uit den moord op Goesti G'di Karang ontstanen oorlog met Boeleleng.

Djambrana delfde in dezen krijg het onderspit, waarop tot radja over dit rijk door Boeleleng werd aangesteld Goesti Poeta Sloka.

Bij zijnen dood werd de regering weder opgedragen aan twee personen onder den titel van Poenggawa G'di en wel aan Goesti Alét Mas en Goesti K'toet Dahor, die echter eenige jaren daarna hunne betrekkingen nederlegden en door Goesti Ngoerah Made Paskan en Goesti Made Panaroengan werden vervangen.

Na de inmiddels plaats gehad hebbende overwinning door het Nederlandsch-Indisch Gouvernement in de derde expeditie tegen Boeleleng in 1849, werd Djambrana onafhankelijk van dat rijk verklaard en tot een zelfstandig rijk verheven onder het bestuur van eenen radja, waartoe werd verkozen Goesti Poeta Ngoerah Sloka, met wien door het Gouvernement op den 30sten Junij 1849 een kontrakt werd gesloten, terwijl tot Pateh werd aangesteld Goesti Ngoerah Made Paskan.

Daar Goesti Poeta Ngoerah de bevolking knevelde en genoemde Pateh, Made Paskan, die zeer op de hand van het Gouvernement was, dit zooveel mogelijk trachtte te beletten, verbande hij hem naar Boeleleng, uit vrees dat hij de bevolking tegen hem op mogt zetten.

Goesti Ngoerah daarop zijne handen meer vrij hebbende ging zoodanig te werk, dat de bevolking openlijk zijne afzetting verlangde, ten gevolge waarvan hij den 17den December 1855 afstand deed van het rijk aan het Nederlandsch-Indisch Gouvernement, dat hem vergunde in het rijk van Boeleleng te verblijven, onder voorwaarde hij zich aldaar rustig zoude gedragen en geen bemoeijenis hebben met de zaken van Djambrana.

Goesti Ngoerah Made Paskan, de vroegere Pateh, werd hierna op algemeen verlangen der bevolking tot radja van Djambrana aangesteld, welke betrekking hij tot den huidigen dag nog vervult.

In September 1857 wendde meergenoemde Goesti Poeta Ngoerah evenwel pogingen aan om de bevolking van Djambrana tot verzet te brengen en kwam tot dat einde naar Djambrana heimelijk over met het voornemen om met omverwerping van het alhier door het Nederlandsch-Indisch Gouvernement wettig erkend bestuur zich tot vorst te doen uitroepen.

Deze pogingen werden gelukkig tijdig ontdekt, zoodat hij onverrigter zake weder naar Boeleleng terugkeerde en door de Regering van daar naar Krawang werd verbannen.

Het land zelf is eene zeer prachtige streek en zou bij eene groote vermeerdering van bevolking en daaruit natuurlijk voortspruitende bebouwing der alhier nog in groote uitgestrektheden aanwezige woeste gronden zekerlijk met de schoonste gewesten op Java kunnen wedijveren. De wegen, die bijna overal eene breedte hebben van 10 Nederlandsche ellen, zijn echter over het algemeen in vrij slechten staat, veroorzaakt door gebrek aan geregeld onderhoud, wat voor deze wegen een groot vereischte is daar de grond kleiachtig is en bij den minsten regen dadelijk in een modderpoel verandert; — zulks is te meer te betreuren, daar de eerste aanleg blijken draagt van met overleg te zijn geschied en het de bevolking nu veel tijd en moeite kost om dezelve weder in behoorlijken staat te brengen.

Gestadig aan worden hierin echter verbeteringen gebragt en mag men zich verheugen dat de Balinezen langzamerhand zelf beginnen intezien dat goede wegen handel en vertier bevorderen en rijkdom, altans welvaart, aanbrengen. Ware de Balinees meer gesteld op netheid en gemak in zijne woning, zekerlijk zou men meer vooruitgang zien, doch hierin heeft men tot nog toe te vergeefs getracht verbetering te brengen. Zelfs bij den vorst is alles onzindelijk, wat van geen goeden invloed is op de hoofden en den geringen man.

De handel, hoewel bevredigend, onvervindt veel belemmering door de slechte ankerplaatsen. De grootste haven en handelplaats, Loloan, ligt ongeveer 4 mijlen verwijderd van de zee en heeft daarmede gemeenschap door de rivier Djogading. Deze rivier is eerstelijk zeer moeijelijk om binnen te komen, daar voor dezelve een bank ligt, die bij laag water droog staat. Regts en links heeft men echter twee doortogten, genaamd: die regts of die ten westen der bank, de kwala Djambrana, en die links de kwala Badong. Alleen bij nieuwe en volle maan staan in deze kwala's, nl. in die van Badong, één en in die van Djambrana een en een halve vadem water. Door haren minderen diepgang en grooten golfslag wordt de kwala Badong zelden gebruikt. De zoogenoemde Singapoervaarders (praauwen djoeloeng djoeloeng, die slechts eens per jaar zeilen en wel naar Singapoer) nemen dan ook altijd de kwala Djambrana, daar deze vaartuigen, wanneer zij geladen zijn, één vadem diepgang hebben en dus gevaar zouden loopen van te stooten in de kwala Badong. Bovendien heeft in deze twee vaarwaters bijna geregeld eenmaal 's jaars verzanding plaats, zoodanig dat groote praauwen, welke geladen zijn, noch uit noch binnen kunnen gaan, wat veroorzaakt wordt door de zware wind in de maanden Julij en Augustus, doch die ook weder wordt uitgediept door de bandjars in de laatste helft der maand September.

De rivier is overigens zeer ondiep; op sommige plaatsen heeft zij echter bij hoog water 2 à 3 vadem diepte. Daar heen worden de groote vaartuigen eerst leeg gebragt, ten einde daar te worden geladen.

Daar zulks meestal digt bij de monding plaats heeft, kan men nagaan welke last het voor de handelaren is hunne lading met kleine sampangs derwaarts te brengen, daar men steeds afhankelijk is van het water, vallende de rivier bij laag water op verscheidene plaatsen droog.

De reede van Penganbengan is ook zeer slecht, omdat men daar een zeer groot eind uit de wal, ongeveer 3 Eng. mijlen, moet liggen, loopende het strand van af de reede glooijend op. Beter nog is die van Sanggon G'di, doch deze reede, genoemd naar de rivier, die daar hare monding heeft, is te ver voor de handelaren van Djambrana verwijderd, daar de afstand, nl. tusschen Loloan en Sanggan G'di, 10 palen bedraagt. Bovendien is deze reede eerst voor den algemeenen handel opengezet, toen zich tusschen de rivieren Paboewakan en Sanggan G'di de onderneming Tjandi Koesoema vestigde en een groote weg door het bosch naar deze reede gemaakt werd.

Zulke groote uitgestrektheden sawahgronden als hier te Djambrana zal men zelden ergens anders zien, terwijl het beplanten en onderhouden dier sawahs door den Balinees niets te wenschen overlaat. Uit vrees dan ook van zijn grond uit te putten plant hij geen tweede gewas op zijne sawahs maar heeft daartoe een tuin, die met niet minder netheid wordt onderhouden. Met regt mag men zeggen dat de Balinees landbouwer bij uitnemendheid is.

De inrigting van bestuur ten aanzien der Balinesche bevolking in het rijk van Djambrana, en van hare verdere huishouding komen overeen met die beschreven door den heer P. L. van Bloemen Waanders omtrent Boeleleng, voorkomende in het Tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde van het Bataviaasch Genootschap van kunsten en wetenschappen, deel VIII, zoodat het ter vermijding van herhaling, onnoodig is daaromtrent verder uit te wijden.

Evenwel heeft de Nederlandsch-Indische Regering het wenschelijk geacht eenige wijzigingen in deze huishouding daar te stellen, ten gevolge waarvan bij de op 1 Januarij 1862 plaats gehad hebbende organisatie o. a. werd bepaald:

a. dat het landschap Djambrana zal zijn een Regentschap en de Regent den titel zal voeren van radja.

b. dat aan den radja zal worden toegevoegd een pateh, die hem in het bestuur zal bijstaan en met het dagelijksch beheer van zaken zal zijn belast.

c. dat aan de hoofden en bevolking van Djambrana onder de leiding van den gekommitteerde voor de zaken van Bali en Lombok en van den kontroleur van Djambrana, behoudens de hier na te melden uitzonderingen wordt gelaten het regt van zelfbestuur, het bezit van hunne eigene regtspleging en hunne politieke en huishoudelijke regten, de keuze van hoofden en de regeling van andere huishoudelijke aangelegenheden.

d. dat het Gouvernement zich het regt en de bevoegdheid voorbehoudt:

I. om uit het regentschap Djambrana een bepaald en eventueel te regelen aantal manschappen op te roepen ter bestrijding van binnen- of buitenlandsche vijanden;

II. om deszelfs troepen door het geheele regentschap te doen doortrekken, en

III. om forten, wegen en bruggen aan te leggen, daar waar zulks ter bevordering van den handel en ter bewaring der rust noodig is.

e. dat het Gouvernement almede het regt aan zich voorbehoudt om als scheidsman op te treden in alle inwendige geschillen en ook in die met naburen, in het geval partijen zich onderling niet kunnen verstaan; zullende het Gouvernement alle oorlogen kunnen tegengaan en verbieden.

f. dat Nederlanders en daarmede gelijkgestelde personen, mitsgaders vreemdelingen van oosterschen oorsprong, met uitsluiting van den regent en alle hoofden, die niet door den Gouverneur-Generaal of namens Hem over dezelve gesteld en van akten van aanstelling zijn voorzien, onderworpen zijn aan het gezag van den kontroleur van Djambrana en aan de regtsmagt der door het Nederlandsch-Indisch Gouvernement aan te wijzen regtbanken en regters.

g. dat misdrijven, gepleegd tegen het Gouvernement, gelijk opstand, weerspannigheid, het vermoorden of mishandelen van 's Gouvernements ambtenaren of militairen, dan wel het berooven of spoliëren van 's Gouvernements eigendommen, en misdaden gepleegd in medepligtigheid met aan de regtsmagt der Gouvernements regtbanken onderworpen personen, zoomede overtredingen van 's Gouvernements eventueel uittevaardigen middelen van belasting of inkomsten worden gestraft door de regtbanken, daartoe van 's Gouvernements wege aangewijzen.

h. dat aan den Gouverneur Generaal van Nederlandsch-Indie ook nog blijft voorbehouden het regt van gratie van doodstraffen, opgelegd door den in het Regentschap daartoe alleen bevoegden Raad van kerta's, mitsgaders de aanwijzing der plaats, alwaar de door de bevoegde inlandsche regtbanken opgelegde straffen van bannissement buiten het eiland Bali met of zonder dwangarbeid tegen zeker, dan wel zonder loon, worden ondergaan.

j. dat reeds voor altijd wordt ingetrokken het regt, hetwelk de kantje's werd toegekend om zonder verderen vorm van proces, vrije menschen, wegens wanbetaling aan den meestbiedende te verkoopen.

Eindelijk werd nog afgeschaft de toepassing van verminkende of folterende straffen, het zoogenoemde „masatija of mabela" d. i. het volgen in den dood van overleden bloedverwanten of vrienden, het klipregt (hawangkarang), de handel in menschen en de uitvoer van slaven, zoomede de bandarijen en alle belastingen op den in- en uitvoer van handelsartikelen.

Als schadeloosstelling voor het verlies der bandarijpachten is aan den vorst toegestaan om de verkoop van opium in het klein en de belasting op het slagten van rundvee aan den meestbiedende te verpachten.

Behalve deze inkomsten heeft de vorst nog verscheidene

andere van verschillenden aard en oorsprong, waarvan de voornaamste zijn:

a. De verpachting van het te Gelemanok, aan de westkust van Bali bestaand veer voor den overvoer naar Banjoewangi van rundvee en paarden.

b. Belastingen op het water en op den grond.

c. Heffingen op klapperboomen en tabak.

d. Heffingen aan de grenzen des lands op den invoer van vee.

e. Verkoop van gezegelde brieven.

f. Belasting op de dobbelspelen (doedoekin).

g. Heffingen op de hanenvechtbaan en de nabijheid van het vorstelijk verblijf (oepetin tetadjen).

h. $^2/_6$ gedeelte van in den raad van kerta's opgelegde geldboeten.

j. Eigendommen, die bij versterf of wegens verbeurdverklaring aan den vorst komen.

k. Vrouwen en kinderen, die door overlijden van den echtgenoot aan den vorst komen.

l. Het uitsluitend regt om dansmeisjes (ronggengs) te houden, die het rijk te doen doorkruisen en zich hare verdiensten voor het grootste gedeelte toeteëigenen.

De inkomsten van den Patch zijn 240 pikols gebolsterde rijst per jaar, welke gevonden worden uit de landrente door de bevolking aan den vorst opgebragt.

Nopens de inkomsten der andere hoofden zij het mij vergund kortheidshalve te verwijzen naar die der hoofden te Boeleleng toekomende en opgenomen in bovenbedoelde aanteekeningen van den Heer van Bloemen Waanders, met die uitzondering evenwel dat de voorname hoofden te Djambrana in stede van rijst, van den vorst een stuk grond in vruchtgebruik ontvangen, waarvan zich de grootte regelt naar het aantal hunner heerendienstpligtigen.

De bevolking van Djambrana bestaat uit p. m. 10,000

zielen, waarvan slechts 600 tot het presteren van heerendiensten verpligt zijn, en is in de ondervolgende 29 dessa's verspreid:

1 Negara,
2 Kaliakah,
3 Balook,
4 Ketoegdoeg,
5 Pendim,
6 Djambrana,
7 Bandjar hanjar,
8 Bandjar Moendoek,
9 Seboewae,
10 Pesantin,
11 Mendoijo,
12 Tegaltjangkreng,
13 Pregoeng,
14 Penjaringan,
15 Persidi.
16 Beloekpa,
17 Lod brawat,
18 Jih Koening,
19 Sangker Agoeng,
20 Boedeng,
21 Soembata,
22 Mertasari,
23 Prantjah,
24 Loloan,
25 Tegalbadong,
26 Banjoetim,
27 Penganbengan,
28 Paboewahan,
29 Tjandi koesoema.

Deze laatste is de naam van eene sedert het jaar 1860 alhier gevestigde onderneming tot ontginning van woeste gronden, waarvan thans de hoofdprodukten zijn, kakao, katoen en tabak voor de Europesche markt.

De bevolking van Djambrana, voor zooveel de Balinezen aangaat, staat onder het onmiddelijk gezag van:

Goesti Ngoerah Made Paskan, regent;

Goesti Made Prantjah, pateh; en de ondervolgende poenggawa's, die de onderdeelen des rijks beheeren:

Pan Gejor van Negara, Njoman Tjol van idem, Goeroon Tjening van Djambrana, Pan Sijanten van idem, Pan Djembo van Mendoijo, Pan Deasta van Tegaltjangkreng, Pan Soowat van Prantjah, Pan Meleng van Kaliakah, Goeroen Sabda van Bandjar Moendoeh, Made Loka van Panjaringin en Persidi, Pan Reasni van Boedeng en Pan Dianis van Mertasari.

De Balische mohammedanen en oostersche vreemdelingen

zoomede de Javanen zijn, zooals boven reeds is vermeld, onderworpen aan het gezag van den te Djambrana bescheiden ambtenaar en hebben tot hoofden Pa Moestika, Pa Ider, Pa Kamar en Pa Boen; slechts zeer weinig Brahmanen, satrija's en wesija's bevinden zich in dit rijk en kan hun aantal niet hooger worden gesteld dan op een 20 à 25 tal huisgezinnen van iedere caste.

De voornaamste produkten die hier, met uitzondering van die op de onderneming Tjandi koesoema, verbouwd worden, zijn: rijst op natte velden en tabak.

De gezamenlijke opbrengst der sawahvelden kan men stellen op p. m. 15,000 pikols rijst; wordende deze velden uitsluitend voor deze kultuur en voor geene andere gebruikt.

De tabak wordt op tegalvelden geplant.

De belasting op de sawahvelden (padjag) wordt hier in natura betaald, zijnde n. l. van de 200 bossen padi 5 tembangs.

Een tembang padi staat gelijk met 3½ bos padi of in gewigt 84 katties.

De bossen padi zijn echter niet overal even groot; zoo weegt o. a. de bos padi van de sawahs van Negara 24 en die te Djambrana 30 katties.

Het snijloon is 2 depooks van 12 depooks padi, wegende de depook 8 katties, — zulks geschiedt echter te Negara, terwijl het weder anders is te Djambrana, waar het den eigenaar der sawahs vrijstaat te geven, wat hij verkiest.

De belasting op de tabak is van 1 pikol 5 klangsags, gelijkstaande met p. m. 5 katties.

Hoewel in de laatste jaren toegenomen is de handel evenwel nog van weinig beteekenis.

De uitvoer over zee bepaalt zich hoofdzakelijk tot rijst, tabak, kippen en runderhuiden, de invoer tot lijnwaden en amfioen.

Belangrijker echter is de doorvoer van paarden, runderen

en karbouwen naar Java, door middel van het praauwenveer te Gelemanok, waarvan het grootste gedeelte van Boeleleng, Tabanan en andere Balische rijkjes hier wordt aangebragt.

Merkwaardigheden bevat Djambrana niet noch heeft het in zijne regeringswijze bijzonderheden, waarin het met Boeleleng verschilt.

Alleen verdient melding de instelling nopens de veediefstallen, die hier nog bestaat doch in de meeste andere Balische rijken in onbruik is geraakt.

Wanneer iemand namelijk een rund, karbouw of paard ontstolen wordt, geeft hij hiervan kennis aan den zoogenoemden kapala petjalang (kapala mentjoeri), die verpligt is te zorgen dat het gestolen stuk vee na 40 dagen terug is, daar hij anders de waarde van hetzelve moet storten en welke gelden worden bijeengebragt door de petjalangs (onderhoorigen van den kapala petjalang), die ten getale van 40 in de verschillende dessa's verdeeld zijn.

Gelukt het den kapala petjalang den dief in handen te krijgen, dan wordt dezen eene boete opgelegd van 49 pekas, Balische kepengs.

Behoort de dief echter tot het gilde der petjalangs dan wordt de straf vermeerderd met een maand verwijdering. Om tot petjalang te worden aangesteld is benoodigd de toestemming van den kapala petjalang en de storting van 100 Balische kepengs, welke gelden door het hoofd worden beheerd en waaruit de noodzakelijke uitgaven worden bestreden.

De verdere regtspleging alhier onder de Balische bevolking in civiele en criminele zaken, uitgezonderd de geschillen betreffende plantsoenen, waterleidingen enz. of die welke tusschen personen ontstaan, die tot het gebied van den Sedahan agoeng of diens ondergeschikten behooren, komen in het hoogste beroep voor den priesterraad. De kerta's, zijnde de padanda's of priesters, belast met de raadpleging

der wetboeken bestaan uit de Brahmanen Ida k'toet Rahi, Ida k'toet Mambal en Ida Poetoe M'gatie.

Deze padanda's munten niet uit in knapheid en staan in kennis verre beneden de padanda's te Boeleleng, terwijl zij sterk tegen vooruitgang zijn en zich steeds vasthouden aan verscheidene dwaze vooroordeelen en volksbegrippen. Dat zulks van nadeeligen invloed op de zoo langdurig onderdrukte bevolking is, behoeft naauwelijks gezegd te worden. Zij trachten dan ook de bevolking steeds bezig te houden, behalve met het hanenvechten, met allerhande feesten, die hoofdzakelijk moeten dienen om het land van alle mogelijke onheilen te bevrijden.

De wetboeken alhier zijn 5 in getal en worden genoemd:

Oepa-pati,
Dewa Danda,
Tjaja Moestjaja,
Oetara Manawa,
Kerto Paswara.

Ook geschillen van belangrijken aard tusschen Islamiten onderling worden thans nog ter beslissing voor den Raad van kerta's gebragt, doch zal dit hoogstwaarschijnlijk ophouden, zoodra te Djambrana een landraad zal zijn geörganiseerd.

Ten opzigte van vooruitgang is Djambrana verre met Boeleleng ten achteren, — zoo zal men dáár o. a. zien dat van de 100 kinderen van 12 tot 14 jaren, 99 lezen en schrijven kunnen, hetgeen hier tot de zeldzaamheden behoort, zoodat zelfs de Patch geen Balineschen brief kan schrijven.

Ten einde echter hierin verbetering te brengen worden pogingen in het werk gesteld tot oprigting van scholen en mag men verwachten dat met geduld en volharding eenmaal gunstige uitkomsten verkregen zullen worden en beschaving het welzijn des lands zal bevorderen.

Djambrana, 20 *September* 1864.

BERIGT.

Bij TRÜBNER & Co. te Londen is, met ondersteuning van de *London Missionary Society*, de uitgave ondernomen van een nieuw taalkundig werk van onzen geleerden landgenoot H. N. VAN DER TUUK: eene onderneming, die wij gaarne met een enkel woord onder de aandacht brengen van allen, die in vergelijkende taalstudie, inzonderheid met betrekking tot den Maleisch-Polynesischen taalstam, belang stellen. Het geldt ditmaal het uiterste Westen van dat uitgestrekt taalgebied, het *Malagasy*, de taal van Madagascar, waarvoor de schrijver in 't Engelsch eene spraakkunst (*Outlines of a grammar of the Malagasy language*), een woordenboek en een leesboek, bestaande uit oorspronkelijke inlandsche geschriften, in 't licht geven wil.

De verwantschap in taal en volksras, zelfs in physisch karakter, van dat eiland, onder de kust van Afrika gelegen, met onzen Archipel, waarvan het door eene wereldzee van 50 graden lengte — ongeveer een zevende van den omtrek der aarde — gescheiden is, en waarmede het sedert menschenheugen geen noemenswaardig verkeer schijnt gehad te hebben, is zeker een der merkwaardigste verschijnselen op het gebied der taal-, land- en volkenkunde. Het heeft dan ook reeds voorlang de aandacht van natuur- en taalvorschers getrokken, en is uit een taalkundig oogpunt door VON HUMBOLDT in zijn werk over de Kawi-taal uitvoerig in 't licht gesteld. Behalve evenwel, dat de kennis der feiten, waarop die vergelijking berustte, toen nog op een' betrekkelijk zeer lagen trap stond, en, althans voor zooveel de talen van den Indischen Archipel

betreft, sedert aanmerkelijke vorderingen gemaakt heeft, werd ook door von Humboldt nog weinig meer beoogd, dan het algemeen zamenstel der talen van den Maleischen stam in eenige hoofdpunten te beschrijven, en bleef het dus aan anderen overgelaten, de door hem ontgonnen mijn door verdere nasporing eerst regt vruchtbaar te maken tot toelichting van elk dier talen in 't bijzonder. De verre plaatselijke verwijdering en 't geheel gemis van verkeer heeft sedert de voortzetting van een vergelijkend onderzoek, dat zooveel goeds te hopen gaf, te lang doen achterwege blijven; of misschien heeft men veeleer reden zich te verheugen, dat zij uitgesteld bleef, tot de verzameling van eene grootere hoeveelheid van welgevestigde gegevens een' veiliger grondslag bereid had voor de altijd wat glibberige baan van vergelijkende taalbespiegeling. Maar zoo de waarneming op hare beurt, om het gevaar van eenzijdigheid en misvatting te ontgaan, het licht behoeft, dat aan verwante verschijnselen kan ontleend worden, mag het nu wel tijd zijn, om tot verheldering van ons inzigt in de talen van den Indischen Archipel weder eens de blikken naar het verre Westen te wenden, en konden wij daarbij bezwaarlijk beter voorlichting wenschen, dan ons door den ijver van onzen bekwamen landgenoot wordt aangeboden.

Welligt is hier de herinnering niet misplaatst, dat een ander Nederlander, Frederick de Houtman, die in 't laatst der zestiende eeuw Madagascar bezocht, en op Sumatra eenige jaren in gevangenschap doorbragt, reeds in 1603 te Amsterdam een *Spraeck- ende woord-boeck in de Maleijsche ende Madagaskarsche talen* uitgaf, „ inhoudende twaelf „tsamensprekinghen in de Maleijsche, ende drie in de Ma„dagaskarsche talen," benevens eene alphabetische lijst van Hollandsche woorden met de Maleische en Madagaskarsche vertaling nevens elkander: eene vereeniging, die echter slechts toevallig schijnt geweest te zijn, daar de schrijver,

voor zoover wij hebben kunnen nagaan (*), geen blijk geeft van eenige overeenkomst tusschen beide talen te hebben opgemerkt: wat juist geen wonder is, daar zij eerst regt in 't oog loopt, wanneer men op meerdere talen van den Archipel acht slaat.

Sedert is de beoefening van 't Malagasy grootendeels in handen van Engelsche en Fransche zendelingen overgegaan. In hoever zij gelijken tred gehouden heeft met die van de meest bekende talen van Ned. Indië, is ons niet juist bekend, maar laat zich wel eenigzins gissen uit de mededeeling van den heer VAN DER TUUK, dat in die taal zelve nog bijna niets in 't licht verschenen is dan eene gebrekkige bijbelvertaling. Buiten twijfel is dan ook de voorgenomene uitgave niet te beschouwen als eene bloote bijdrage tot de kennis van den Mal.-Polyn. taalstam in 't algemeen, maar in de eerste plaats als een nieuw en beter hulpmiddel voor de kennis van 't Malagasy zelf. Trouwens, hoe beter zij aan dit oogmerk voldoet, door eene zuiver objective beschouwing van die taal zelve op den voorgrond te stellen, zooveel te deugdelijker diensten zal zij ook aan de studie der O. I. talen kunnen bewijzen, en zooveel te meer prijs mogen wij stellen op het voorregt, van de bewerking te zien toevertrouwd aan een' man, die ook en vooral op het taalgebied van den Indischen Archipel t'huis is.

Van dat voorregt ontvingen wij reeds eene veelbelovende proeve in een' overdruk van de eerste bladzijden der Spraakkunst, uit de *Transactions of the Royal Asiatic Society*, die bij de uitgevers afzonderlijk verkrijgbaar is gesteld: bevattende eene korte inleiding, die de verhouding der taal tot den gemeenschappelijken stam in eenige kenmerkende trekken aantoont, en voorts § 1—19 van 't eerste hoofdstuk, over 't klankstelsel (*phonetic system*), mede toe-

(*) Uit een defect exemplaar in 't bezit van 't Bat. Gen. v. K. & W.

gelicht door gedurige vergelijking van verwante talen. Dat de inhoud belangwekkend en leerrijk is, waarborgt reeds de naam van den schrijver; en zonder ons aan eigenlijke beoordeeling te kunnen wagen, erkennen wij gaarne, in de voorstelling van ons bekende zaken geene onjuistheid te hebben opgemerkt. Alleen veroorloven wij ons, in afwachting van nadere opheldering, een vraagteeken te plaatsen bij § VII van de Inleiding, waar wij lezen, dat er in 't Malagasy Sanskritsche woorden zijn, die echter de veranderingen hebben ondergaan van inlandsche woorden — d. w. z. dezelfde afwijkingen, waardoor inlandsche woorden zich van de overeenkomstige in stamverwante talen onderscheiden? — b. v. Mlgs. *trósa*, schuld, voor 't Skr.-Maleisch *dosa*, zonde, en *hála*, Mlgs. schorpioen, voor 't Skr.-Maleisch *kála:* „waaruit men veilig be„sluiten mag, dat het Mlgs. zich van de talen van den „Ind. Archipel heeft afgescheiden, nadat de invloed der „Indische beschaving (op die talen) had plaats gehad." Zeker is dit laatste, schoon de woorden die opvatting wel eenigzins schijnen te begunstigen, niet in dien zin te verstaan, dat de Ind. invloed toen zijne werking reeds zou volbragt hebben, maar alleen, dat hij reeds bestond, reeds aangevangen was; en waarschijnlijk heeft de schrijver slechts de bewering van Crawfurd (*Hist. of the Ind. Archipelago*, I, 29) willen wederspreken, dat het Mlgs. geen enkel Skr. woord bezit, en zijne vereeniging met de O. I. talen van den Archipel moet hebben plaats gehad lang vóór het verkeer der Hindoe's met den Archipel. Het eerste is reeds door von Humboldt (II, 213) betwist, die o. a. (ib. 335) op het Mlgs. *mika*, wolk = Skr. *megha*, en *wihi*, zaadkorrel = Skr. *wídja* wijst, — het laatste daarentegen volmondig toegestemd (ib. 212). Moge dit nu ook moeijelijk met elkaâr overeen te brengen schijnen, het komt ons toch ook wat gewaagd voor, uit enkele woorden van Skr. oorsprong — aangenomen ook, dat hier aan

bloot toevallige overeenkomst in 't geheel niet kan gedacht worden — tot het bestaan van een' invloed van Indische beschaving te besluiten. Maar vooral is het ons niet helder, welke beteekenis de schrijver hiervoor aan den aard der verandering van die woorden schijnt te hechten, te minder daar hij terstond daarop gelijksoortige veranderingen aanwijst in woorden van Arabischen oorsprong, die toch ook volgens hem uit die taal *onmiddellijk* in 't Mlgs. zijn overgegaan. Toonden de eerste het karakter van eene verbastering, die zich *niet* uit het Mlgs. zelf, of althans meer natuurlijk uit andere stamverwante talen liet verklaren; vond men bv. in 't Mlgs. het Jav. *pandapa* voor *mandapa*, of *mangsa* in de beteekenis van *verslinden* terug, dan ware de gevolgtrekking duidelijk; maar wat kan de verandering van *dosa* in *trosa* of van *kala* in *hala*, geheel overeenkomstig de gewone regels van klankwijziging in 't Mlgs., afdoen ten bewijze, dat die woorden niet onmiddellijk uit het Skr. in 't Mlgs. zijn overgegaan?

Aan 't slot van zijne proeve heeft de schrijver nog eene noot *over de betrekking van 't Kawi tot het Javaansch* toegevoegd, die denkelijk niet bestemd is, om in de Mlgs. spraakkunst te worden opgenomen, en ten betooge strekt, dat het Kawi als de moeder van 't hedendaagsch Javaansch te beschouwen is, en niet als een andere taaltak, die voorheen, even als thans het Soendaasch, op een gedeelte van Java zou geheerscht hebben. Dit laatste gevoelen wordt namelijk aan Professor T. Roorda toegeschreven; maar ter plaatse, door den schrijver aangehaald (*Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van N. I.* VIII, 88), vinden wij er niets van vermeld: misschien bedoelt hij blz. 13, in 't verslag van 't Kon. Instituut, waar gesproken wordt van „de moeijelijke vraag, tot welke taalsoort het Kawi be„hoort." „Zoo als men weet," lezen wij daar, „beschou„wen sommigen het Kawi als de oude taal, waaruit het „tegenwoordige Javaansch zou zijn geboren of wel afge-

„sleten; terwijl de jongste aandachtige beoefenaars van „dat Kawi het als mogelijk stellen, dat het niets anders „is dan een dialect, dat in de eene of andere streek op „Java vroeger zou gesproken zijn, en dáár misschien nu „nog leeft." — Wie die „jongste aandachtige beoefenaars „van 't Kawi" zijn, wordt ons niet gezegd; maar wij zouden hunne zienswijze naauwkeuriger moeten bepaald zien, om den aard der tegenstelling regt te vatten; want oppervlakkig komt het ons voor, naauwelijks eene tegenstelling te zijn. Al mogt men toch zoo gelukkig zijn, ergens op of buiten Java het Kawi in zijn' oorspronkelijken vorm als levende volkstaal terug te vinden, of althans een dialect, dat er minder van verschilde, dan hetgeen wij Javaansch plegen te noemen, dit zou nog volstrekt niet wegnemen, dat het laatste over 't algemeen een' jongeren toestand van de taal vertegenwoordigt, waarvan vele verschijnselen alleen in 't Kawi voldoende verklaring vinden. Wie dit mogt willen betwisten, beproeve zijne kracht aan de argumenten van den Hr. VAN DER TUUK, en zal er denkelijk wel betere onder vinden dan het beroep op het gezag van RAFFLES, dat ons uit de mond van den Hr. VAN DER TUUK nog al vreemd in de ooren klinkt. Met allen eerbied voor RAFFLES' uitstekende verdiensten, ook ten aanzien van 't Kawi, kunnen wij „de groote on„waarschijnlijkheid" niet inzien van eene dwaling in zijne begrippen over de betrekking van 't Kawi tot het Javaansch. Hij heeft wel grover fouten gemaakt, die vrij wat gemakkelijker te vermijden waren: getuige bv. zijne volstrekt ongerijmde voorstelling van de Jav.-Mohammedaansche tijdrekening, waarvan hij (*Hist. of Java*, I, 530) in één' adem vertelt, dat de Javanen, even als de Balinezen, hunne jaren van Adji Saka tellen, maar de eersten sedert twee eeuwen of meer bij *maanjaren*, de laatsten bij *zonnejaren;* dat dit *ondersteld* wordt de oorzaak te zijn van een verschil van eenige jaren tusschen beide tellingen,

en dat het Javaansche jaar bij het onze *standvastig* 74 ten achter is. Uit het bijgevoegde: „bij gevolg is het tegen„woordige jaar 1744 van de Jav. telling", ziet men, dat dit geschreven moet zijn in 1744 + 74 = 1818 A. D.; maar er blijkt dan tevens uit, dat de schrijver niet eens wist, welk Jav. jaar toen geteld werd; want het Jav. jaar 1744 was reeds in November 1817 geëindigd. Deze fout *kan* nog aan gebrekkige inlichting geweten worden; maar hoe kon de schrijver voorbijzien, dat de *onderstelde* oorzaak van verschil tusschen de Javaansche en de Balinesche telling, het verschil in lengte namelijk tusschen 't maanjaar en 't zonnejaar, *noodwendig* ook het verschil tusschen onze telling en de Javaansche met elke eeuw ongeveer drie jaren moest doen afnemen! Waarschijnlijk dagteekent dan ook het berigt, waaraan hij dat cijfer van 74 jaar ontleende, van een vroeger tijdperk, bv. van zijne komst op Java in 1811, toen 't verschil althans bij den aanvang van ons jaar nog 74 bedroeg, en heeft hij sedert maar zonder nadenken met dat verschil voortgeteld, even als de gansche chronologie van zijne geschiedenis (zie bv. de tijdtafel in deel II, 254—5) door denzelfden *blunder* bedorven is. Zullen wij daarom nu maar aanstonds zijn' naam schrappen uit de rij der „*eminent men*"? Dit zij verre: wij wenschten slechts op nieuw te waarschuwen tegen het ligtvaardig geringschatten of veroordeelen van anderen op grond van veel verschoonlijker dwalingen van inzigt.

Batavia, Augustus 1865. A. B. COHEN STUART.

VERSLAG

EENER

REIS NAAR DE AROE- EN KEY-EILANDEN,

IN DE MAANDEN APRIL EN MEI 1864

VAN

H. C. VAN EIJBERGEN.

In April van het jaar 1864 werd mij door den Gouverneur der Molukksche eilanden de jaarlijksche inspektie over de Aroe- en Keij-eilanden opgedragen, met aanschrijving om op de te bezoeken plaatsen alle zoodanige zaken te onderzoeken en af te doen als zouden blijken de tusschenkomst van het Nederlandsch-Indisch bestuur te behoeven en voorts alle zoodanige maatregelen te nemen en te bevelen, als tot bevestiging en uitbreiding van ons gezag en ter verzekering der openbare rust en veiligheid zouden noodig geacht worden.

Den 7den April scheepte ik mij in aan boord van het gouvernements-stoomschip Telegraaf, gezaghebber W. Huisman, tot het doen dezer reis aangewezen, en arriveerde den 8sten te Banda.

Na aldaar met den resident het noodige te hebben besproken, werd de reis den 9den vervolgd naar Key Doelah, dat op den 10den 's middags om 3 ure bereikt werd.

Deze plaats werd het eerst aangedaan om inlichtingen in te winnen aangaande de zending van den kontroleur Jhr. W. C. F. Goldman, die den 22sten December met de Nederlandsch-Indische bark Johanna, gezagvoerder Ingerman,

naar Key Doelah vertrokken was, om de daar tijdelijk opgeschuurde steenkolen naar de depôts op de Aroe- en Zuid-Wester-eilanden over te voeren, en van wien nog geene nadere tijdingen ontvangen waren.

De hoofden, die volgens gewoonte weldra aan boord kwamen, deelden mij mede, dat genoemde ambtenaar den 25sten December op Doelah was aangekomen en den 15den Januarij met eene lading steenkolen was vertrokken naar Aroe: dat hij den 24sten weder op Doelah was teruggekeerd om de resterende kolen in te nemen en daarmede den 12den Maart naar Lettie was vertrokken. Het vaartuig werd thans dagelijks te Doelah terug verwacht om eene lading hout in te nemen.

Verder deelden de hoofden mij mede, dat de gezondheidstoestand op al de Key-eilanden niets te wenschen overliet en ook de rust bij hen niet gestoord was geworden, doch dat het naburige Tuallah in oorlog gewikkeld was met de negorij Ellat op groot Key, ten gevolge waarvan wederzijdsche aanvallen plaats gehad en eenige menschen gewond waren.

Op de reede van Doelah lagen de bark Saena, gezagvoerder Hadji Mohamad Jasien; de schoener Augustina, gezagvoerder Quetjingi, en eenige paduakans en jonken; de eerste was bezig eene lading hout in nemen, doch beklaagde zich bitter over de bedriegelijke handelingen der hoofden; hij had nu reeds meer dan eene maand hier gelegen en aan de verschillende hoofden voorschotten gegeven, om daarvoor hout te leveren. Zij voldeden echter niet aan hunne beloften, en wanneer hij hen aanmaande gingen zij tot bedreigingen over.

In den namiddag bragt ik een bezoek in de negorij en werd door den radja op een allezins ongepaste wijze ontvangen; hij wachtte mij aan het strand op, slechts half gekleed, en ik kon zelfs geen dragers krijgen om uit de sloep aan wal te komen; daarbij nam hij, toen ik hem hierover

berispte, een zoo onverschillige houding aan, dat ik hem naar huis zond om zich beter te kleeden.

Nadat hij hieraan voldaan had en de negorij, die er als altijd vuil uitzag, bezigtigd was, gaf ik hem kennis dat ik tegen den volgenden morgen eene vergadering aan wal wilde beleggen en gelastte hem daartoe eene geschikte plaats gereed te maken en nog dien avond de regenten der naburige negorijen van mijne komst kennis te geven en tegen den volgenden dag bijeen te roepen.

Den volgenden morgen, nadat het detachement ontscheept was, begaf ik mij om 8 ure aan wal: de radja en de mindere hoofden wachtten mij aan het strand op, maar aan geen mijner bevelen was gevolg gegeven; er was niets gereed gemaakt, zelfs geen plaats om te zitten, en toen ik vroeg of er dan in de geheele negorij geen tafel was waarop ik zou kunnen schrijven, werd een ledig vat gehaald en daarop een ruwe plank gelegd: ook van de naburige hoofden was niemand verwittigd en de onverschillige houding van den radja, die aan het beleedigende grensde, toen ik hem hierover berispte, deed mij besluiten tot andere maatregelen over te gaan.

Ik deed het detachement weder inscheepen, gaf te kennen, dat ik als gekommitteerde van het Gouvernement met een zoodanige ontvangst geen genoegen nam en gelastte al de hoofden aan boord te komen om daar vergadering te houden.

De radja van Key Doelah, alhoewel zeer goed wetende hoe hij Gouvernements-ambtenaren ontvangen moet, scheen in de laatste jaren door het meerdere verkeer met Arabieren, door zijne omhelzing van het Islamisme en door de straffeloosheid, waarmede hij ten vorige jare de bevelen van den ambtenaar van Helsdingen veronachtzaamde, allen eerbied voor de bezoekende ambtenaren verloren te hebben; het was dus noodig, met het oog op de waardigheid van het bestuur, dat ik de eer had te vertegenwoordigen, daaraan een einde te maken.

Te 9 ure waren aan boord vereenigd de radja, majoor, kapitein en orang kaija van Key Doelah, benevens eenige handelaren.

Na de gewone informatiën werd de twist tusschen Ellat en Tuallah ter sprake gebragt; beide partijen waren afwezig en ik moest mij dus bepalen tot eene oproeping der twistenden tegen mijne terugkomst van Aroe. Om geen aanstoot te geven werd de neutrale negorij Doelah aangewezen als de plaats, waar zij zouden moeten bijeenkomen, en de oude kapitein van Doelah, een zeer geschikt man, ontving brieven tot oproeping der hoofden en oudsten van Ellat en Tuallah, met last die zelf over te brengen.

De tijd van bijeenkomst werd tegen het einde der maand April vastgesteld, omdat ik berekende tegen dien tijd van Aroe op Key terug te kunnen zijn.

Ik gaf daarna aan de hoofden kennis, dat ik, in overweging nemende de onverschillige en strafwaardige houding door den radja tegenover den bezoekenden ambtenaar aangenomen, het niet opvolgen der gegevene bevelen, de onbehoorlijke ontvangst in de negorij en de vele klagten der handelaren over het niet voldoen aan de handelstransaktiën, waaraan de radja als hoofd der plaats grootelijks schuld had, besloten had hem in arrest aan boord te houden en hem mede te nemen naar de Aroe-eilanden, ten einde hem daar te laten zien (in zooverre hij het nog niet wist) op welke wijze een gouvernements-ambtenaar behoort ontvangen te worden. Ik beloofde hem tegen het einde der maand weder te zullen terugbrengen, en alsdan van de wijze van ontvangst en van de afbetaling hunner schulden afhankelijk te zullen maken of de radja weder met het bestuur belast, dan wel medegenomen zou worden naar Amboina.

Den kapitein Binola werd gedurende de verwijdering van den radja het bestuur opgedragen en al de hoofden aangezegd, om, indien zij belang stelden in het lot van hunnen

radja, te zorgen, dat bij mijne terugkomst uitvoering aan alle mijne bevelen gegeven was.

Deze maatregel maakte blijkbaar diepen indruk, en ik had, zooals later blijken zal, alle reden om met de gevolgen er van tevreden te zijn.

Na een voorloopig afscheid van de hoofden en na aan den kontroleur Goldman, voor het geval hij vóór mij te Doelah mogt terug komen, de tijding te hebben achtergelaten, dat ik hem aldaar zou komen afhalen, vertrok de Telegraaf om 12 ure van Doelah.

Tegen 4 ure onder de kampong Oeratoe, op de noordkust van groot Key genaderd, kwam de Orang kaija Ismael van Haar aan boord, aan wien kennis gegeven werd, dat ik na mijn bezoek op de Aroe-eilanden de Laboean Waaijer zou aandoen, om de geschillen tusschen Eli en Batoelari te onderzoeken en af te doen: hij ontving daarom den last om de regenten van Batoelari, Eli, Oeratoe, Moena en Adlar tot dat einde aan te zeggen, zich over twintig dagen in de Laboean Waaijer te bevinden.

Te 5 ure werd de reis voortgezet en den 12den, 's morgens om 7 ure, arriveerden wij te Dobo.

De regenten van den voorwal, die ons hadden zien binnen stoomen, kwamen al spoedig met de schoolmeesters en eenige der voornaamste handelaren aan boord om ons te verwelkomen; de tijdingen, die zij mij mededeelden waren allezins gunstig; de rust op de Aroe-eilanden was sedert mijn laatste bezoek in 1862 niet gestoord, de gezondheid der bevolking was voldoende, de goede verstandhouding tusschen haar en de handelaren was, voor het uiterlijke altans niet verminderd en daden van geweld waren van geen van beide zijden voorgevallen. Men deelde mij evenwel mede, dat een spoedig bezoek in de achterwalsnegorijen hoogst wenschelijk zoude zijn om broeijende oneenigheden te voorkomen.

Omtrent de bevolking van Wattelee ontving ik de gun-

stigste tijdingen: de orang kaija van Durdjala nam op zich deze negorij van mijn aanstaande komst te verwittigen: ik achtte dit noodig, omdat mij werd medegedeeld, dat de Watteleezen nog altijd angstig een bezoek te gemoet zagen, uit vrees voor nieuwe arrestatiën tengevolge van het vroeger verzet.

Daarna werden eenige informatiën genomen betrekkelijk de vaart over de riffen op den achterwal, wijl de gezaghebber Huisman wilde beproeven om met het stoomschip de voornaamste handelplaatsen aldaar aan te doen en daar nimmer zeil- of stoomvaartuigen geweest waren.

Op vroegere bezoekreizen namelijk bleef het schip te Dobo ankeren en de inspekterende ambtenaar was verpligt den achterwal met praauwen te bezoeken: eene reis die soms een maand duurde.

Na deze voorloopige regeling vertrokken de regenten om ten hunnent alles voor mijn bezoek gereed te maken en uitvoering aan de ontvangen bevelen te geven.

's Namiddags werd een bezoek te Dobo afgelegd: het is een kale zandige landpunt, waarop al de handelaren zich huisjes gebouwd hebben, waarin zij gehuisvest zijn en hunne goederen uitstallen. Deze huizen vormen twee hoofdstraten, die uitloopen op het Gouvernements-huis en den vlaggestok. De geheele bevolking bestaat uit Boeginezen, Chinezen en andere vreemden, en houdt zich daar slechts tijdelijk op. Na afloop van het handelssaisoen is Dobo geheel verlaten, want inlandsche bevolking is er niet; de meeste handelaren waren ook reeds naar den achterwal vertrokken en hadden in hunne toko's op Dobo zoogenaamde toekans petak geplaatst.

Op de reede lagen bij mijne komst de bark Snuffelaar en een veertigtal grootere en kleinere paduakans; alle waren afgetuigd en lagen onder een afdak op stroom of tegen den wal gehaald om te timmeren.

Na nog eenige kleinigheden gekocht te hebben ten be-

hoeve der aanstaande reis naar den achterwal, keerde ik naar boord terug.

Op den 13den werd Dobo verlaten om naar de steenkolenloods bij de landpunt Karkoer te stoomen en het overig gedeelte van dien dag werd besteed met het bezigtigen der loods en het bezoeken der nabij gelegen kampong Patoe-rej.

De steenkolenloods kwam den gezaghebber en mij zeer doelmatig voor, van goed hard hout, het dak van atap en de vloer met planken belegd; — deze waren echter door den kontroleur Goldman als minder doelmatig ter zijde gelegd, — de zijwanden ter hoogte van 5 voet bekleed om het inspatten van regenwater te voorkomen en de geheele loods omringd van eene waterleiding om het afstroomende regenwater naar zee te voeren. De loods heeft eene ruimte voor 300 koijangs kolen.

's Avonds waren reeds al de verlangde werklieden met hunne praauwen te Tatoery aangekomen en zeer vroeg in den morgen van den 14den April begon het laden der steenkolen, dat met zooveel goeden wil werd voortgezet, dat reeds dienzelfden dag om 5 ure de ruimen gevuld en 30,000 Ned. ponden ingescheept waren.

In den morgen van den 15den werd weder de reede van Dobo bereikt. De oud-regent van Wammer kwam aan boord om mij naar den achterwal te vergezellen, waar hij als hoofd der Oerlimas, vooral bij de bevolking van Wattelee, grooten invloed bezit, en in overeenstemming met den gezaghebber werd besloten om den volgenden morgen de reis naar den achterwal te aanvaarden, na alvorens de voorwalsnegorijen van Wokam en Wassir bezocht te hebben.

Het overige van den dag werd besteed met een bezoek op Dobo en het nemen van informatiën bij de handelaren omtrent de ophanden zijnde reis. Uit aller verklaring bleek dat het niet mogelijk, of ten minste aan groot gevaar onder-

hevig was, om binnen door de groote soengie naar Wattelee te stoomen en de gezaghebber besloot daarom de reis benoorden de eilanden om te doen.

Den 16den, 's morgens vroeg, werd het anker geligt; tegen 7 ure waren wij voor de negorij Wokam, waar ik met de uitgekomen praauw met het detachement aan wal ging, terwijl de Telegraaf verder stoomde om mij te Samang, waar beter ankergrond was, weder af te wachten.

De bevolking van de Christennegorij Wokam telt slechts 62 zielen; volgens opgave van den gevestigden schoolmeester waren daaronder 2 lidmaten der gemeente, 30 gedoopten en 30 ongedoopten.

Deze en de overige gemeenten zijn sedert 1843 door geen geestelijke bezocht.

De negorij zag er verwaarloosd uit, doch de menschen hadden hun best gedaan om den bezoekenden ambtenaar goed te ontvangen.

De kerk was in slechten staat, de schoolmeesters-woning vrij goed en ruim genoeg om als school te dienen voor de 10 schoolgaande kinderen; een nieuwe regents-woning was in opbouw; de nevens de negorij liggende ruïnen van het fortje en het kerkhof waren digt begroeid met onkruid.

Nadat de negorij doorwandeld was verzamelden de kinderen zich in de kerk en deed ik onderzoek naar hunne vorderingen; de uitslag was treurig: zes hunner konden een weinig lezen in het boekje van Wester, de vier overigen leerden de letters, een hunner kon een weinig zamentellen, de rest nog geen cijfers schrijven tot 100; het gezang was ellendig en alleen het schrijven vrij goed: aan verdere punten van onderzoek viel niet te denken.

De meester, die hier eerst sedert eene maand werkzaam was, vond eene sedert twee jaren verlaten school, zijnde de laatste schoolmeester in 1862 naar Amboina teruggekeerd; hij zelf had dagelijks de koorts, en de ongunstige toestand der school was dus niet aan hem te wijten: ook was sedert

ruim een jaar de orang toea agama overleden en had zich dus niemand meer met de school bemoeid.

De meester deelde mede, dat ouders en kinderen belang genoeg stelden in het onderwijs en dat hij hoopte bij een eerstvolgend bezoek geheel andere resultaten van het onderwijs te doen zien; ik bepaalde mij er derhalve toe hoofden en ouders toe te spreken en ernstig de belangen van het onderwijs op het hart te drukken; aan den meester werden later door den heer Huisman eenige koortswerende middelen verstrekt, waardoor ik nog vóór mijn vertrek het genoegen had hem hersteld te zien.

De voorraad leerboeken was in behoorlijke orde, alleen ontbraken er leesboekjes voor de eerste klasse en rekenboekjes, en voor de gemeente was totaal gebrek aan psalmboeken en bijbels.

Ik besprak daarna, in opvolging van daartoe ontvangen bevelen, de invoering der vaccine en ik mogt het genoegen hebben de hoofden en het grootste deel der bevolking gunstig daarvoor gestemd te vinden, weshalve beloofd werd, dat op eene eerstvolgende bezoekreis een vaccinateur zou medegebragt worden.

Nadat aan de schoolkinderen eenige kleinigheden en aan den regent eenige geschenken waren uitgereikt, verliet ik Wokam om 10 ure en wandelde te voet langs het strand naar Pengambil, wat ik om 11 ure bereikte.

Dit mohammedaansche negorijtje telt 40 zielen en bestaat uit zes door elkander staande huizen, die er vuil en onoogelijk uitzien: evenwel hadden de bewoners hun best gedaan om mij goed te ontvangen. De zaken, die hier te behandelen waren, bepaalden zich tot de volgende:

De orang kaija beklaagde zich, dat 20 menschen zijner negorij in het naburige Samang werden aangehouden, niettegenstaande de kommissaris Weddik beslist had, dat ze te Pengambil zouden wonen; hij had onlangs ook aan den kontroleur Goldman daarover geklaagd, die gelast

had dat die menschen moesten terugkeeren, maar de orang kaija van Samang weigerde te gehoorzamen.

Ik merkte hem op, dat de kommissaris Weddik in 1847 daar geweest was; dat uit zijn klagt bleek, dat de bedoelde personen toen reeds te Samang woonden en vroeg hem waarom hij van af dien tijd tot heden toe, dus gedurende 17 jaren niet bij de verschillende bezoekende ambtenaren deze zaak had voorgebragt; hij bleef daarop het antwoord schuldig.

Uit een nader onderzoek dien dag te Samang gehouden en waarbij ook klager tegenwoordig was bleek, dat voor ruim 30 jaren door den vader van den tegenwoordigen orang kaija van Pengambil, bij wijze van boete, twee slaven aan Samang betaald waren.

Die menschen waren te Samang getrouwd, hadden kinderen gekregen en beide familiën telden thans twintig zielen.

Ik vond het onbillijk die menschen, die zooveel jaren te Samang gewoond hadden, daar gehuwd waren en hunne tuinen en doesons bezaten, thans nog te dwingen om naar elders te verhuizen, te meer omdat beide negorijen de mohammedaansche godsdienst beleden.

De klagt van Pengambil werd derhalve afgewezen, doch tevens aan den orang kaija van Samang te kennen gegeven, dat indien eenige dier menschen uit vrije verkiezing naar Pengambil wenschten te verhuizen, hij dat niet zou mogen beletten.

Nadat nog de invoering der vaccine ter sprake gebragt, waarbij bleek dat de bevolking daarvoor gunstig gestemd was, ontving de Regent eenige geschenken en begaf ik mij te voet naar Samang, waar de Telegraaf ten anker lag.

Te twee ure in deze mohammedaansche negorij, sterk 180 zielen, aangekomen, vond ik den ouden orang kaija ziek. Er was een geschikt verblijf voor mij opgeslagen om te overnachten, indien zulks noodig mogt zijn: ik maakte

daarvan thans alleen gebruik om de oudsten bij een te doen komen.

Zaken vielen hier niet te behandelen, voornamelijk omdat de helft der bevolking op den achterwal aan het vischen was.

De stemming der oudsten met betrekking tot de vaccine was zeer gunstig. Ik nam de gelegenheid waar, om den regent te herinneren aan de boete hem in 1859 ten behoeve van Oedjer opgelegd, bestaande in 9 gongs en 9 olifantstanden, waarvan nog niets afbetaald was; ik gelastte hem dit nu op de eindvergadering te Dobo te doen, wat hij ook beloofde.

Den 17den April, om half zes 's morgens, van Samang gestoomd, kwamen wij om half acht op de reede van Oedjer; ik ging dadelijk naar wal. De ontvangst was behoorlijk en de negorij muntte uit boven al de anderen der Aroe-eilanden in zindelijkheid en goede bouworde der huizen; zij bestaat uit drie soa's en telt 335 zielen, waarvan een vijftigtal op het naburige eiland Wassir woont.

De orang kaija is een zeer oud mannetje, voorzien van een gouden rottingknop uit den tijd van den maarschalk Daendels; ik vond hem sedert mijn laatste bezoek zeer verouderd en verzwakt: ik vrees hem op een volgend bezoek niet meer onder de levenden te zullen vinden; zijn dood zal een verlies zijn voor de negorij, waar hij zeer bemind is en grooten invloed heeft.

De missighit in de negorij was, in opvolging van vroegere bevelen, thans hersteld en in behoorlijke orde.

Na eene wandeling door de negorij, waarop even als elders vele zieken tot ons kwamen om geneesmiddelen te vragen, werd vergadering belegd ten huize van den regent, in een saboea, die tot dat einde was opgeslagen.

De Regent deelde mij mede dat door een zijner onderhoorigen in de vorige maand op de westkust van Wassir eene flesch gevonden was, waarin een briefje, dat hij mij

overreikte en waarop met flaauwe letters nog te lezen was: Barque Hastings 423 tons C. H. Thompson master from Colombo to London April 16th 1862 off the South Ena of Ceylon India (Sea)? all well to know the set of currents.

Het briefje werd door mij in ontvangst genomen om later verhandeld te worden en de vinder ontving eenig wit katoen ten geschenke.

De vergadering werd geopend met het bespreken van de invoering der vaccine: ook hier vond ik de oudsten en vele mannen gunstig daarvoor gestemd en de orang kaija zeide mij: „ik ben bereid met mijn huisgezin dat geneesmiddel te ontvangen en dan zullen mijne onderdanen mijn voorbeeld volgen."

De negorij Oedjer is de noordelijkste op den voorwal; van hier naar den achterwal willende stoomen liet ik een geschikte loods zoeken om het vaartuig tot Wattelee te brengen met het voornemen, om van daar van negorij tot negorij andere loodsen te nemen.

Na eenig onderhoud werd de persoon van Kalefoeijebi als de geschiktste aangewezen, doch hij nam alleen aan het vaartuig te brengen tot Werilau.

Nu werd de boetebetaling van Samang aan Oedjer besproken en ik had het genoegen dat Oedjer op mijn verzoek met de betaling van 10 kapalas (5 gongs en 5 tanden) tevreden was, waarom aan Samang gelast werd alsnu te zorgen dat zulks te Dobo afbetaald werd.

Daarna werden de volgende zaken voorgebragt:

De orang kaija vorderde van zekeren Lowijai, inlander van Oedjer, de betaling een van zoogenaamde gigit radja omar (een groote soort van olifantstand) wegens in der tijd verleende hulp aan diens vader, den kapala soa Moetalib: de laatste was sedert gestorven en de zoon weigerde nu de betaling en ontkende de schuld.

Het werd echter door getuigen bewezen, dat hij onlangs gepoogd had door de betaling van een kleinere tand de schuld zijns vaders te voldoen.

De orang kaija had die niet willen aannemen, omdat ze te klein was en riep nu mijne tusschenkomst in.

De gewoonte op Aroe brengt mede, dat de zoon de schulden des vaders betaalt; de aanwezige hoofden en priesters bevestigden dit, en derhalve werd in mijne tegenwoordigheid een tand van de gevorderde grootte door Lowijai aan den regent betaald.

De inlander Boegies van Oedjer kwam met de volgende aanklagt:

Hij was 20 jaar gehuwd geweest met Boki Santang, dochter van Wasamsie, allen van Oedjer, en had tijdens zijn huwelijk den bruidschat ten bedrage van 38 stuks harta (gongs, olifantstanden, geweren, enz.), te zamen uitmakende 8 kapalas betaald; hij leefde zeer gelukkig met zijne vrouw en had nimmer onaangenaamheden met haar gehad, totdat voor een paar jaar zekere Abdullah, zich noemende imam van Kataloka op Goram te Oedjer was gekomen en zijn intrek ten huize van Wasamsie had genomen: sedert dien tijd was zijn geluk verstoord, de imam had zijne vrouw verleid, zij had twist met haar man gezocht, was weggeloopen naar haren vader en tien dagen daarna met den imam getrouwd. Hierdoor was schande (maloe) op zijn hoofd gekomen en hij vorderde dus van Wasamsie de teruggave van den eenmaal betaalden bruidschat.

De opgaven van den klager werden bevestigd door de getuigenis van den orang kaija en al de oudsten van Oedjer, en de eerste voegde er bij, dat het hem veel moeite had gekost Boegies van wraakneming terugtehouden en rustverstoring te voorkomen.

Wasamsie was tegenwoordig en bevestigde het verhaal van den klager in zooverre, dat hij zeide niet te weten waarom zijne dochter weggeloopen was, maar te hebben toegestaan, dat zij met den imam trouwde.

Dewijl Boki Santang en de imam beide afwezig (naar

het achterland) waren, en ik hen eerst wilde hooren, alvorens eene beslissing te nemen, gelastte ik den orang kaija te zorgen, dat de partijen te Dobo aanwezig waren op de eindvergadering, ten einde de zaak daar te beslissen.

Het verder onderzoek en de beslissing in deze zaak, in de vergadering op den 1sten Mei te Dobo was als volgt: Boki Santang en de imam van Kataloka waren nu tegenwoordig: op de vraag aan de vrouw waarom zij haren man verlaten had, deed zij een lang verhaal, daarop nederkomende, dat haar man Boegies haar een paar jaren geleden op een onbewoond eilandje Boear alleen had achtergelaten; dat zij na drie dagen door hare moeder was gered en tot Boegies was teruggekeerd; dat Boegies aanhoudend amfioen schoof en haar dan sloeg en mishandelde, zoodat zij ten laatste de vlugt moest nemen tot haren vader, waar zij den imam van Kataloka vond en met hem trouwde.

Boegies ontkende de bovenstaande feiten en bleef bij zijne bewering dat eerst huisselijke twisten ontstaan waren nadat de imam zijne vrouw verleid had, welke verklaring nogmaals door de hoofden van Oedjer bevestigd werd.

Daarna werd de imam gehoord.

Hij zeide te heeten Abdullah en te zijn imam van Kataloka op Goram; hij vertoonde een pas van zijnen radja, houdende toestemming om naar de Aroe-eilanden ten handel te gaan. Nadat hij gedurende een jaar gehandeld had, had hij zich met der woon gevestigd te Oedjer om de kinderen van den regent te onderwijzen, maar was daarmede nu twee jaar geleden geëindigd; hij was dus reeds vier jaren op de Aroe-eilanden en had zijn verlofstijd overschreden. Waarvan hij de laatste jaren geleefd had wist hij mij niet voldoende te zeggen; de aanwezige handelaren verklaarden dat hij niet handelde, maar hij velen hunner schulden had gemaakt.

Met betrekking tot Boki Santang ontkende hij in verboden gemeenschap met haar geleefd te hebben, en gaf voor, dat de vrouw hem opgezocht en tot een huwelijk had weten over te halen.

Wanneer op de Aroe-eilanden eene vrouw haren man zonder voldoende redenen verlaat, is hare familie verpligt de betaalde harta geheel of gedeeltelijk terug te geven; de regenten oordeelden dat hier kwaadwillige verlating van de zijde der vrouw had plaats gehad en gaven mij in overweging, om door Wasamsie aan Boegies te doen terugbetalen de helft van den bruidschat, zijnde 4 kapalas.

Ik kon mij daarmede wel vereenigen, en dewijl Wasamsie, waarschijnlijk den uitslag voorziende, reeds eenige goederen had medegebragt, werd in mijne tegenwoordigheid voor eene waarde van twee kapalas afbetaald — meer had hij niet bij zich — en werden de regenten van Samang en Pengambil in kommissie gesteld om te zorgen, dat de overblijvende twee kapalas betaald werden.

Den imam Abdullah gaf ik te kennen, dat hij niet op de Aroe-eilanden te huis hoorde; dat hij zijn verlofstijd overschreden had en geen middelen van bestaan kon aanwijzen, dat hij door zijn onzedelijk gedrag oorzaak was van het ongeluk eener familie en zonder het goede bestuur van den regent, die tusschen beide gekomen was en Boegies teruggehouden had van wraakneming, alligt aanleiding had kunnen geven tot rustverstoring; dat een zoodanig gedrag te onvergeefelijker was met het oog op zijne betrekking van imam en dat ik derhalve besloten had hem een langer verblijf op de Aroe-eilanden te ontzeggen en hem per Telegraaf, via Banda, naar zijn geboorteland te doen terugkeeren: hij kwam dan ook nog denzelfden dag aan boord en werd bij mijne terugkomst te Banda in handen van den resident gesteld.

Daar er niets meer te verhandelen was ontving de re-

gent een geschenk van 3 el rood laken en keerde ik na afscheid van den ouden man genomen te hebben naar boord terug.

Om half twaalf was de loods aan boord en werd het anker geligt. Wij stoomden tusschen Wassir en Oedjer door op het eiland Werilau aan, waar op de westzijde eene negorij van denzelfden naam gevonden wordt, tellende ongeveer 300 zielen. De orang-toea Somalai kwam aan boord, denkende dat ik aan wal zou komen. Het grootste deel van zijn volk was echter op den achterwal, en daar hier geen zaken te behandelen waren, werd hem gevraagd om aan boord te blijven en het vaartuig te loodsen naar Wattelee.

Eerst had hij daar veel op tegen: hij was blijkbaar zeer bevreesd, daar hij nog nooit een stoomschip had gezien. Een paar roeijers uit de praauw echter, Watteleezen van geboorte, verklaarden zich bereid den weg naar Wattelee te wijzen, doch zeiden, dat het niet mogelijk was de passage tusschen Werilau en Kolla te nemen, weshalve zij aanraadden benoorden de eilanden om te gaan.

Ongeveer om drie ure stoomden wij dus benoorden Ngoba en later benoorden Djedan om, en kwamen te zes ure ten anker onder eene koraalplaat, Ngawar geheeten, en ten oosten van Djedan gelegen. Van nu af werd op de oostkust der eilanden 's nachts niet gestoomd, uithoofde der onbekendheid met en de onveiligheid van het vaarwater.

Kort na het ten anker komen werd de koraalplaat met de sloep bezocht; ze is vrij uitgestrekt, in den vorm van een hoefijzer, de hoogste punten schijnen steeds boven water te zijn, maar er was geen spoor van vegetatie te zien; de bodem bestaat geheel uit vergruisd koraal en was allermoeijelijkst om te loopen. Wij vonden op het hoogste punt een paar kommen en borden, die daar waarschijnlijk door de Watteleezen als sedekah neêrgelegd waren

bij het visschen op de riffen van Djedan. Eene menigte praauwen hadden wij op onze nadering zien onder zeil gaan; waarschijnlijk waren het visschende Watteleezen, die de tijding van de komst van een stoomschip naar de negorij gingen brengen.

Ook Djedan was verlaten, alhoewel het anders in dezen tijd druk bezocht wordt door de handelaren, die op de riffen komen, om met de visschende bevolking te handelen.

Den 18den April, om half zes 's morgens werd de reis vervolgd, en stoomden wij langs Goram en eene menigte andere onbewoonde eilanden over de riffen en duikplaatsen der Watteleezen heen; tegen 9 ure was Poeloe Mami dwars van ons af aan stuurboord, en zagen wij in het verre oosten het hooge land van Nieuw-Guinea, gelijk wij ook langs de noordkust van Key stoomende het hooge land van kaap van den Bosch gezien hadden; regt vooruit was Poeloe Karkai te zien, en tusschen dit eiland en Mami kwamen dieper landwaarts in het eiland Wattelee met de negorij van dien naam en de negorij Koemoel in het gezigt.

Tegen 11 ure kwam de orang toea van Koemoel, genaamd Galgal of Walwal, aan boord, die de geul in het uitgestrekte rif aanwees, waardoor Wattelee alleen te naderen is; aan beide zijden waren door de zorg van den vooruitgezonden orang kaija van Durdjela bakens op de kanten van de riffen gezet, waardoor de geul meer zigtbaar werd; de negorij was evenwel niet digter dan op een Duitsche mijl afstand te naderen en wij ankerden tegen 12 ure op $3^1/_2$ vadem diepte.

Den geheelen morgen was het vaartuig langs, over en tusschen de riffen doorgestoomd, en ditzelfde vond elken volgenden dag plaats, zoolang wij op de oostkust waren. Om nabij de voornaamste negorijen te komen moest telkens gebruik gemaakt worden van de geulen in de riffen, daar bekend onder den naam van alor, waarin zich

voornamelijk de parelschelp bevindt, en die dus bij de parelduikers, wat hunne strekking en diepte aangaat, naauwkeurig bekend zijn.

Deze parelduikers bleken later de beste loodsen te zijn. Uit het bovenstaande laat zich ligtelijk verklaren dat de reis langs de geheele oostkust vrij zorgelijk was, te meer de oostmoesson meer en meer in kracht toenam.

Kort nadat wij geankerd waren, kwamen aan boord de orang toea's Kalipita, Surpul, Omong-Omong en Mailo om ons te verwelkomen: sedert het verzet der negorij in 1859 en de daarop gevolgde kastijding was de negorij Wattelee niet meer bezocht en de komst thans van een stoomschip, daar waar vroeger nooit een ravaartuig geweest was, maakte veel indruk.

De aan boord gekomen hoofden waren zeer angstig en beschroomd, en eerst toen zij met wat tabak en een glas arak onthaald waren, en nadat wij een paar malen door het volk uit de praauwen naar schelpen hadden laten duiken, werden zij wat vrijer.

Zij deelden mij toen mede, dat de orang kaija niet aanwezig, dat de negorij weder herbouwd en alles rustig en in behoorlijke orde was.

Ik liet hen daarna vertrekken, zeggende in den vooravond de negorij te zullen komen bezigtigen.

Om 4 ure zeilden wij met de sloop naar Wattelee. De negorij ligt op eene in zee uitstekende koraalklip, en bestaat uit een twintigtal vrij goede huizen, die echter op den ongelijken bodem zoo onregelmatig geplaatst zijn, dat het eene geheel boven het andere uitsteekt; de huizen staan op stevige ijzerhouten palen, soms 12 à 16 voeten boven den grond, de rots wordt uit zee beklommen langs uitgekapte klapperstammen, doch ditmaal was er een vrij goede trap van bamboe aangebragt.

Achter de negorij was eene vergaderplaats gereed gemaakt, waarin eenige met wit katoen overdekte stoelen

en ledige arakkisten rondom een tafel tot zitplaats dienden.

Ik vernam hier dat de orang kaija niet in de negorij, maar te Thabar woonde, en de oudsten beklaagden zich daarover, zeiden dat hij zich niet met de negorij bemoeide en te dom was om bestuur te voeren, waarom zij mij verzochten hem te ontslaan.

Ik zeide dit niet te kunnen doen, voor ik hem gezien en gesproken had, en gelastte daarom hem tegen den volgenden morgen op te roepen; overigens hadden zij zelf in 1860 hunnen regent gekozen.

Na eenig gesprek gaf Omong Omong mij te kennen, dat Wattelee in de laatste jaren, omdat haar eigen parelbanken uitgeput raakten, de banken van Djedan gehuurd had van Oedjer; dat zij dit ook nu weder wilde doen, doch dat de geheele negorij daaromtrent niet eensgezind was, dewijl de eene soa het wel, en de andere het niet wilde. Daar de negorij uit vijf soa's bestaat raadde ik hen, om wanneer de geheele negorij in dit geval niet eenstemmig was, de inhuring soa's-gewijs te doen, waartoe iedere soa natuurlijk vrijheid had.

Op de vraag of in de laatste twee jaren nog iets van de oude schuld afbetaald was, zwegen allen stil, doch toen ik waarheid verlangde, zeide Omong Omong dat niets meer afbetaald was. Naar de vrouwen en kinderen vragende, omdat ik geen enkele in de negorij gezien had, kreeg ik ten antwoord, dat deze, bang geworden op het gezigt van het stoomschip, het bosch ingevlugt waren.

Ik herinnerde hen toen aan mijne belofte in 1862 gegeven, dat bij het tegenwoordig bezoek de oude schuld zou worden kwijtgescholden, indien de negorij weder opgebouwd en de ontvangst betamelijk was; dat thans derhalve van geen vrees meer sprake kon zijn, want dat ik gekomen was om aan de negorij eene weldaad te bewijzen en geenszins om te straffen, doch dat ik verlangde dat de orang kaija den volgenden morgen in de vergadering

zou zijn, en dat dan ook al de vrouwen en kinderen weder te huis zouden behooren te zijn, in welk geval aan de oude zaken een einde zou gemaakt worden.

Zij waren nu blijkbaar meer bemoedigd en verheugd, en dewijl ik het voornemen had om ook nog Koemoel te bezoeken, nam ik afscheid en vertrok. Een dikke dreigende lucht deed mij echter onderweg besluiten liever naar het ver uit den wal liggend vaartuig terug te keeren.

De orang kaija van Wammer bleef te Wattelee achter om te zorgen dat alles voor den volgenden morgen gereed gemaakt werd.

De nacht tusschen den 18den en 19den kenmerkte zich door zwaar onweder en harden regen; 's morgens was er geen denken aan om aan wal te gaan, dewijl sterke oostelijke winden en harden regen dit belette; zelfs achtte de gezaghebber de ankerplaats zoo onveilig dat stoom opgemaakt en een veiliger legplaats, meer naar buiten opgezocht werd. Echter kwam de orang kaija van Wammer de tijding brengen dat de orang kaija aangekomen was en dat de vrouwen algemeen angstig waren en huilden, omdat zij meenden dat het schip gekomen was om wederom eenige hunner mannen gevankelijk mede terug te nemen.

Om 1 ure was het weder in zoover bedaard, dat ik aan wal kon gaan; even als elders werd ik ook hier met een aantal lillaschoten verwelkomd en de orang kaija Latar Bangkala wachtte mij op. Dewijl ik zijn late komst alleen aan vrees toeschreef, achtte ik het niet noodig hem te berispen en maakte hem alleen de opmerking, dat hij voortaan aan boord behoorde te komen als er een gouvernements vaartuig op de reede kwam.

De negorij Wattelee bestaat uit vijf kampongs, of zoo als hier meer gezegd wordt, paggers, te weten:

Mangoel	met den	orang kaija	Omong Omong.
Tapoeran	"	"	Surpul.
Ledjiloen	"	"	Lakai.

Simerfele met den orang kaija Kaiwari.
Koemoel " " " Walwal.

Men telt er ruim 1,750 zielen, niet alleen te Wattelee, maar ook te Harialau, Djursia, Goria, Thabar en Adoewar woonachtig, die, even als de geheele achterwalsbevolking heidenen zijn.

De akten van aanstelling der hoofden naziende, bleek mij dat Omong Omong en Kaiwari niet in het bezit van een dergelijk stuk waren, en beloofde ik daarin op Dobo te voorzien.

Boeginesche en Makassaarsche handelaren komen na het voorgevallene in 1859 en vroeger weinig meer op Wattelee en de grootste handel is thans in handen der Chinezen, waarvan ik eenige toekan petak aantrof.

Zaken tusschen de handelaren onderling of verwikkelingen tusschen hen en de inlandsche bevolking waren in de laatste twee jaren niet voorgevallen, en de rust was ongestoord gebleven; ik had dus slechts gevolg te geven aan het hoofddoel mijner komst, namelijk de bevolking van Wattelee te ontheffen van de verdere betaling der haar in 1854 opgegde handelsschuld, gelijk haar in 1862 en reeds vroeger beloofd was; (*) daarom maakte ik de vergadering bekend met den inhoud van het ten deze genomen besluit en stelde den orang kaija daarvan een extract ter hand, om te gebruiken waar en wanneer zulks noodig mogt zijn; vervolgens vermaande ik hem om het gedeelte zijner bevolking, dat nog tengevolge der vroegere verwikkelingen rondzwerft, in de verschillende kampongs te vereenigen, en te zorgen dat de nieuwe handelsschulden getrouw afbetaald worden om eene nieuwe opeenstapeling te voorkomen.

De vreugde was thans algemeen, en men kon zien dat de in de vergadering aanwezenden dadelijk meer vertrouwelijk werden; ik mogt echter niet langer aan wal ver-

(*) Zie afl. 3 bladz. 249.

toeven daar de legplaats van de Telegraaf voor den komenden nacht niet veilig was; ook viel hier niets meer te verrigten, en nadat de orang kaija met een Nederlandsche vlag en eenige andere geschenken was vereerd, vertrok ik weder naar boord, uitgeleid door alle de hoofden, die aan boord nogmaals afscheid namen; daarna werd om vier ure het anker geligt en stoomden wij zuidwaarts buiten de eilanden om tot 6 ure, als wanneer wij in volle zee ten anker kwamen.

In den vroegen morgen van den 20sten April, nog vóór zonsopgang werd een prachtige meteoor gezien; uit de westelijke kim schoot een helder roode en geele vuurbal omhoog en verbrokkelde zich onderweg, door als het ware hellichtende vonken achter zich te laten vallen; eindelijk spatte hij als een reusachtige vuurpijl uit een en verdoofde.

Ten oosten van de eilanden Kalgarea, Fatnai, Waria, en Litoeltoelan tegen de vrij hevig doorstaande Z. O. wind met moeijelijke zee voortstootende, werd om 9 ure de negorij Meriri bereikt. Onmiddelijk kwamen de hoofden en eenige handelaren aan boord, en om 10 ure ging ik aan land om de gewone bezigheden te verrigten.

De negorij Meriri ligt op de zuidelijkste punt van het eiland van dien naam op een koraalrots, geheel van het eiland afgescheiden, en aan alle kanten door de zee omgeven; alleen bij zeer laag water en stille zee kan men droogvoets het eiland bereiken. De rots, waarop geen enkele boom groeit, is van 15—25 voeten hoog, de huizen staan op palen van 10 à 12 voeten hoog en zijn zoo digt op een gebouwd, dat men overal onder de huizen moet doorloopen, wat bij den vreeselijk vuilen toestand dier negorij niet altijd even aangenaam is; hetzelfde geldt omtrent al de negorijen op den achterwal, zoodat bij het doorwandelen van iedere negorij een der hoofden steeds vooruit liep om de bewoners der huizen te waarschuwen dat er heeren aankwamen en geen vuil van boven te werpen.

Op een open plek achter de negorij was eene overdekte zitplaats gereed gemaakt, en werd aldaar vergadering belegd.

De orang kaija Palawan in 1849 benoemd, had zijn akte van aanstelling verloren (door vochtigheid verteerd) en verzocht om een nieuwe; een gelijk verzoek werd gedaan door den orang toea Boöela, die in 1852 was aangesteld; aan hun billijk verzoek werd voldaan.

De negorij is verdeeld in drie paggers, genaamd Warilau onder den orang kaija, Sederé onder den orang toea Boöela, Tenga onder den kapitein Sorolara, en telt ongeveer 700 inwoners.

Dertien vreemde handelaren hadden zich hier voor goed gevestigd, te weten 10 Chinezen en 3 Boeginezen, die hier allen hunne woningen en toko's hadden, en hunne goederen inkochten van de jaarlijks Dobo bezoekende handelaren.

Daar deze negorij, even als al de overige te bezoeken plaatsen, sedert 1857 niet bezocht was, meende ik nog al veel zaken in behandeling te zullen krijgen, doch tot mijne aangename verrassing vernam ik dat in dien langen tijd niets voorgevallen was wat aan mijne beslissing onderworpen zou behooren te worden; de rust in de negorij was ongestoord gebleven, grove misdrijven waren niet gepleegd, de negorij leefde in vrede met de omringende bevolking, en ook met de handelaren bestonden geen oneenigheden.

Op mijne aan de laatsten gerigte vraag, verklaarden zij geen klagten tegen iemand der bevolking te hebben, en dat ieder eerlijk zijne schulden betaalde.

Hiermede waren de werkzaamheden te Meriri afgeloopen; de regent ontving eenige geschenken en wij keerden om 3 ure 's middags weder naar boord terug, waarna het anker geligt en koers gesteld werd naar Lola, dat om half vijf bereikt werd.

Wij lagen hier even als te Meriri vrij digt bij de negorij ten anker; om 5 ure aan wal gaande werd ik met de gewone formaliteiten ontvangen, doorwandelde de negorij

en belegde daarna vergadering. De orang kaija Waidi vroeg mij een nieuwe akte van aanstelling, daar die, welke hij in 1849 ontvangen had, door de rotten opgegeten was; aan zijn verlangen werd voldaan.

De negorij Lola staat in een eenigzins afhankelijke positie van het naburige Meriri, en bestaat uit 3 paggers of kampongs; Maisesi, orang toea Waimera; Tenga, kapitan Serewai; Selmalefi, majoor Terbe; welke te zamen 275 zielen tellen.

Nadat hier, even als elders de verhouding der handelaren tot de inlandsche bevolking besproken en aan ieder hoofd voorgehouden was tot hoever zijn bevoegdheid ging, deed ik onderzoek naar zaken, die mijne tusschenkomst ter beslissing zouden behoeven, doch bevond dat de toestand hier even gunstig was als te Meriri.

Wij keerden alzoo na uitreiking van eenige geschenken naar boord terug, waartoe wij nogmaals de negorij doorwandelden.

Hier meer nog dan elders op de Oostkust trof mij het schouwspel der boven de aarde staande lijken der afgestorvenen; deze worden, hetzij buiten de negorij, hetzij daar binnen onder de huizen zelf, op stellingen van 4 à 5 en meer voeten hoog, gewikkeld in lijnwaden of liggende in een half uitgeholde boomstam, de kinderlijkjes soms ingepakt in een ledige arakkist, in de open lucht geplaatst en blijven daar rusten tot hun gebeente wit gebleekt is als wanneer het begraven wordt.

Het verhaal, dat het van deze lijken afdruipende vocht opgevangen en gedronken wordt, ontkennen de bewoners van den achterwal, doch enkele regenten zeiden mij dat dit nog in gebruik was bij de schuwe bewoners der binnenlanden.

Dewijl uit de genomen informatiën gebleken was dat de thans aan de beurt liggende negorij Djamboedi niet met de Telegraaf te bereiken was, verzocht ik daartoe de sloep

van den gezaghebber, die mij welwillend werd afgestaan, en zoo verliet ik den 21sten April 's morgens met de sloep het tusschen Lola en Loar geankerde vaartuig, vergezeld van eenige inlandsche vaartuigen, waarin de hoofden van Meriri en Lola zich bevonden.

Wij volgden ditmaal niet de open zee, maar namen den weg door een soengi, gevormd door het eiland Laor ten oosten en de eilanden Meming, Lelamtuting en Kokoida ten westen. Op de zuidelijkste punt van Laor ligt de negorij Djamboedi, waarheen onze bestemming voor dien dag was.

Een togt door deze soengies heeft eigenaardige schoonheden, vooral wanneer men zoo even de onstuimige zee verlaten heeft. Het vaarwater is spiegelglad en weerkaatst de bosschen van mangi-mangi, waarmede de lage onbewoonde eilanden overdekt zijn; van de oevers is door de uitstekende wortels en overhangende takken niets te zien en een stille rust ligt over het geheele landschap.

Om 8 ure van boord vertrokken, kwamen wij om 1 ure te Djamboedi, waar onze komst alles in eene onbeschrijfelijke opschudding bragt, daar de bevolking niets van onze aankomst te Dobo vernomen had.

Onder een verbazend geschreeuw en gejoel waren echter dadelijk alle handen in beweging, en terwijl de vrouwen en meisjes ijverig in de weer waren om overal het vuil weg te vegen, hadden de mannen in weinig tijds onder uitgespannen zeilen zitplaatsen voor ons gereed gemaakt. Middelerwijl hadden wij een kleine wandeling in het bosch achter de negorij gemaakt, en zagen daar vele hooge stellingen, waarop lijken lagen.

In de negorij teruggekeerd, werden de orang kaija en de oudsten bijeengeroepen, en vernam ik dat de gezondheidstoestand veel te wenschen overliet, dat de bevolking veel te lijden had van koortsen en sedert drie maanden reeds 31 menschen daaraan gestorven waren.

Geneesmiddelen bezaten zij niet; eenige hunner volgden

ons dien dag naar boord om die voor hunne zieke kinderen te verzoeken.

Ook in 1863 was deze negorij door eene ziekte bezocht, die volgens hunne beschrijving eenige overeenkomst met de berry-berry moet hebben, en waaraan bijna 100 menschen gestorven waren.

Ik zag hier verscheidene personen, die lidteekenen op de beide bovenarmen droegen, als of ze ingeënt waren; bij nader onderzoek bleken het kleine ronde brandwonden te zijn, die tot versiering moesten dienen.

De negorij Djamboedi, onder bestuur van den orang kaija Bauai, bestaat uit 8 paggers, ieder bestuurd door een orang toea, en telt ongeveer 260 zielen, die even als de meeste achterwallers hun voornaamste middel van bestaan vinden in de rijkdommen, die de zee hen aanbiedt.

Slechts drie Makassaarsche handelaren waren hier gevestigd; de negorij leefde in vrede met de naburige negorijen en met de handelaren; er vielen hier dus geene zaken te behandelen en na nog eenigen tijd over de belangen der bevolking gesproken te hebben, waarbij de hoofden hun voornemen te kennen gaven, wegens de heerschende ongezondheid de negorij te verplaatsen, vertrokken wij weder met de sloep langs denzelfden weg dien wij gekomen waren en kwamen om 8 ure aan boord terug.

In den vroegen morgen van den 22sten April werd de reis voortgezet naar Gomo Gomo; de ingewonnen berigten dat die plaats van uit zee met ravaartuigen niet te naderen was en de hevig doorstaande oostmoesson, die zwaren regen en hooge zeeën aanbragt, deden echter den gezaghebber besluiten uit te zien naar een veilige ankerplaats, die tegen 12 ure gevonden werd ten noorden van Poeloe Bamboe.

De bevolking van Gomo Gomo had het stoomschip dien morgen ver in zee gezien, koers stellende naar hare negorij, doch later een schuilplaats zoekende achter Poelo

Bamboe; om half twee kwamen derhalve aan boord de hoofden der negorij en het hoofd der handelaren; de laatste Laibo genaamd, deed mij het besluit zijner aanstelling van 1857 zien, hij deelde mede dat wij nog wel 3 uren van de negorij aflagen en gaf zijne verwondering te kennen, dat de loods ons niet vlak voor de negorij gebragt had. Volgens hem was er een breede geul (alor) in het rif, waardoor men met schepen tot digt bij Gomo Gomo kan komen, en bood hij aan het vaartuig daarheen te loodsen; na ruggespraak met den gezaghebber werd echter besloten, om met de praauwen, waarmede de hoofden gekomen waren en waarin ook het detachement plaats kon vinden, nog dienzelfden middag naar Gomo Gomo te gaan, daar te slapen, den volgenden dag het noodige te verrigten, en per praauw verder te reizen naar Workai, waaromtrent vernomen was, dat het met de Telegraaf niet te naderen was.

Om 3 ure van boord vertrokken, bragt onze weg ons eerst door een vrij grooten zeeboezem, in den vorm van een meer van alle zijden door eilanden ingesloten; in het midden dezer watervlakte verhieven zich een tiental kleine eilandjes, waarvan eenige geheel kaal waren, terwijl de anderen digt begroeid als reusachtige bloemruikers op het water lagen. Daarna voeren wij door engere kanalen tusschen een aantal eilanden door, die alle laag, onbewoond en digtbegroeid waren; bij het uitvaren der laatste soengi werden wij uit de kleine kampong Missian, een onderhoorigheid van Gomo Gomo, die eerst niet te zien was, met lillaschoten begroet, en om 7 ure bereikten wij de negorij Gomo Gomo.

De nacht werd doorgebragt in eene soort van missighit, door de handelaren opgerigt en ons ten gebruike afgestaan, zijnde dit het eenige gebouw, dat niet door onbegrijpelijke vuiligheid onbruikbaar was.

De negorij Gomo Gomo bestaat uit negen paggers en telt ongeveer 400 zielen, terwijl er elf vreemde handelaren

gevestigd zijn, waaronder vijf Boeginezen en zes Maleijers. Zij vormen met de opvarenden hunner praauwen, meest inlanders van Goram, Boeton enz., een aantal van ongeveer 100 zielen; het hoofd dezer vreemdelingen is de Maleijer Laibo, een man, die vrij gunstig bekend staat, en zijn invloed op de overige handelaren over geheel Aroe uitstrekt.

Op de vraag tot den orang kaija gerigt, of alles rustig was in de negorij en of er in de laatste jaren geen zaken waren voorgevallen van zoo groot belang, dat zij mijne tusschenkomst noodig maakten, en op de aanmaning van mij niets te verzwijgen, ontving ik bij herhaling de betuiging dat de rust en orde niet verstoord waren geworden, dat geene grove misdrijven waren gepleegd en ook geen twist tusschen de bevolking en de handelaren bestond.

De anachoda Laibo gaf mij dezelfde verzekering, zoodat van de zijde der bevolking geen klagten te onderzoeken waren; Laibo echter klaagde dat een paar handelaren niet naar hem luisteren wilden.

Ik achtte het niet ondienstig om ten aanhoore van de verzamelde menigte (wij waren allengs door al de mannen uit de negorij omringd geworden) aan de hoofden hunne onderlinge verhouding en hunne verpligtingen als hoofd voor te houden, te weten: dat de negorijhoofden en het hoofd der handelaren ieder voor zich bevoegd waren om kleine misdrijven of geschillen van hunne onderhoorigen te onderzoeken en te beslissen; dat echter geen hunner zich zou mengen in zaken, die den ander alleen aangingen, doch dat zij in geschillen tusschen inlanders en handelaren gezamenlijk zouden moeten handelen om de rust te bewaren.

Vervolgens berigtte mij Laibo dat op den 28sten December 1863 te Missidan op Koelor (binnenlanden onder toezigt van Oedjer) een twist ontstaan was tusschen de bevolking en zekeren Boeginees Basta, die met zijn knecht zich

daar onledig hield met het aanleggen van een groententuin.

Ten gevolge van eene beschadiging aan dien tuin en beleedigende woorden daarover geuit op een tijd dat beide partijen dronken waren, was een vechtpartij ontstaan, waarbij aan weerszijden twee dooden vielen, te weten twee inlanders van Missidan aan de eene en Basta en zijn knecht aan de andere zijde.

Op het vernemen dezer tijding was Laibo derwaarts gegaan en had te Missidan aangetroffen den orang kaija van Oedjer, die de zaak reeds had onderzocht en beslist, dat de beide partijen gelijk stonden en van elkander geen schadeloosstelling of boete te vorderen hadden omdat van beide zijden een gelijk getal dooden gevallen was en zij beiden schuld hadden door zich in drank te buiten te gaan.

De bevolking van de eene en Laibo als vertegenwoordiger der handelaren aan de andere zijde hadden met deze beslissing genoegen genomen, en Laibo had de nagelaten goederen van Basta in beslag genomen, bestaande in 1 kleine jonk, 34 koningskoralen, 3 geweren, 1 pistool, 1 kris, 1 baddi-baddi, 1 toembak, 2 stukken katoen, 8 katies buskruid, 2 vischnetten, 1 ijzeren ketting, 1 koperen kwispeldoor, 1 ijzeren kwali, 1 koperen blangan en 3 kelders arak.

Laibo vroeg mij hoedanig daarmede te handelen, en dewijl Basta geen erfgenamen, maar wel schulden had nagelaten, werd Laibo door mij gemagtigd om in vereeniging met den orang kaija van Wammer deze goederen eerstdaags publiek te Dobo te verkoopen, en de opbrengst pondsponds-gewijs onder de schuldeischers te verdeelen, met last om later ter zake berigt te doen.

Ik gaf aan Laibo evenwel mijne bevreemding te kennen, dat ik te Oedjer niets van dit voorval gehoord had; dat ik met de eenmaal genomen beslissing voor ditmaal genoegen zou nemen maar dat ik de orang kaija van Oedjer over zijne achterhoudendheid zou onderhouden.

Niets meer te verhandelen zijnde noodigde ik de hoofden uit om mij te vergezellen naar Workai en vertrok om 1 ure derwaarts; het detachement was verdeeld over de praauwen, terwijl ik gebruik maakte van de jonk.

Tegen 5 ure kwamen wij te Workai, de kollektive naam van twee naast elkander liggende negorijen Langar en Affara, welke ieder op een kale klip gebouwd en door een laag strand van een paar minuten wandelens van elkander gescheiden zijn. Even als elders zijn deze negorijen alleen door middel van klapperstammen te beklimmen. Bij mijne aankomst werd een zoodanig vuur van lilla's en geweren geopend, dat ik bij de onhandigheid dier menschen voor ongelukken vreesde, doch alles liep goed af.

Wij beklommen de eene negorij na de ander en zagen rond naar een verblijf, dat slechts eenigzins geschikt was om er ons nachtverblijf op te slaan, doch te vergeefs.

Daarbij was in beide negorijen de onzindelijkheid zoo groot en de verpestende lucht der lijken, die onder de huizen boven de aarde stonden, zoo onverdragelijk, dat het alle begrip te boven ging; waarbij nog kwam, dat het hoofd en zeker de helft der bevolking van Affara dronken was en iedereen letterlijk naar de arak stonk.

Ik kon niet besluiten om een geheelen nacht in eene zoodanige atmospheer door te brengen, en zag om naar eenig verblijf buiten de negorij, toen de anachoda Wadoekalam, het hoofd der vreemden te Workai, mij een huisje aanbood, dat op een heuvel een kwartier van de negorij te midden van een groententuin stond.

Gaarne maakten wij daarvan gebruik en vonden er gedurende den nacht een gezonde, hoewel wat harde schuilplaats.

In beide negorijen waren zoogenaamde vergaderplaatsen voor mij gereed gemaakt, omdat de een op den ander naijverig was, doch ik had geen lust mij weder in den verpesten dampkring te wagen en liet dus in den morgen

van den 24sten April de hoofden van Longar en Affara voor het door mij betrokken tuinhuis bijeenkomen.

De negorij Longar wordt bestuurd door den orang kaija Maridolo, een oud man, die sedert jaren ziek is; hij kwam nu half gedragen de vergadering bijwonen en verzocht zijn eervol ontslag. Ook de orang toea, die overleden was, moest vervangen worden.

Longar bestaat uit 9 paggers, bestuurd door oudsten, en te zamen teliende 650 zielen.

Te Affara is de orang kaija Laibaran sedert 1856 aan het bestuur, bijgestaan door den orang toea Wardjara, zijne negorij bestaat uit 8 paggers en telt 375 zielen.

Het aantal handelaren in beide negorijen is vrij aanzienlijk; te Longar waren 17 en te Affara 14 Boeginezen gevestigd, die met de opvarenden hunner praauwen bestuurd worden door den tot hun hoofd benoemden anachoda Wadoekalam.

Na eenige gesprekken over den toestand der negorijen en de daar heerschende onzindelijkheid, werden de oudsten van Longar gehoord in hunne keus omtrent een anderen orang kaija. Met algemeene stemmen verzochten zij zekeren Laridjile daartoe te benoemen, en dewijl dit jonge mensch een vrij gunstig voorkomen had, werd hij met het bestuur belast en aan Maridolo wegens ouderdom en ziekte eervol ontslag verleend.

Voorts werd tot orang toea Compagnie van Longar benoemd Rengsian.

In beide negorijen was in de laatste jaren de rust en orde niet gestoord, en de gezondheidstoestand gunstig; de volgende zaken werden hier afgedaan.

De Aroenees Woedjer bragt een klagt in tegen zekeren Boegineschen handelaar Salor, die hem voor eene schuld van 10 schelpen had mishandeld, en daarna gedurende één dag in een kippenhok had opgesloten, hij was eerst losgelaten toen zijn broeder de schuld betaald had.

Salor gehoord, bekende het feit, doch beweerde dat Woedjer slechts twee uren opgesloten was geweest.

De schuld was in 1863 aangegaan.

De vergaderde regenten en anachoda's om hun advies gevraagd, verklaarden Salor schuldig, en hem werd dus de betaling eener boete van één kapala ten voordeele van Woedjer opgelegd, welke dadelijk geschiedde.

Ik nam in dit voorval aanleiding om de handelaren ten ernstigste het verkeerde onder het oog te houden van door zoodanige strafbare handelingen hunne uitstaande schulden in te vorderen, dewijl zij daardoor de rust verstoorden en aanleiding gaven tot vernietiging van eenen handel, die voor henzelven de grootste winsten afwierp.

De anachoda Wadoekalam gaf in antwoord hierop te kennen, dat het hem aangenaam was door mij te hooren zeggen wat hij reeds zoo dikwerf den handelaren had voorgehouden; hij deelde mede, wat ik reeds elders gehoord had, dat de handelaren in den laatsten tijd begonnen waren om de invordering der schulden gewapenderhand te doen, ten gevolge waarvan de inlanders zich ook wapenden en reeds verscheidene kleine gevechten waren voorgevallen.

Hij had die tot nu toe wel zelf kunnen uitmaken maar wenschte een verbod aan de handelaren om gewapend in de huizen der inlanders te gaan ten einde schulden te innen en betuigde dat hierdoor veel kwaad zou voorkomen worden.

Hetzelfde was mij in andere negorijen voorgekomen en ik oordeelde de zaak van genoeg belang (vooral op plaatsen, waar zoo als hier zoo vele Boeginezen gevestigd waren), om daartegen eene verbodsbepaling uittevaardigen.

Na eenige deliberatiën met de hoofden nam ik derhalve eene beschikking, waarbij zoo wel aan de handelaren als aan de inheemsche bevolking verboden wordt om binnen den bewoonden omtrek der negorijen wapens te dragen, en de

regenten en hoofden gelast worden daarop toe te zien en de schuldigen aan den bezoekenden ambtenaar bekend te maken.

Daarna werden eenige geschenken uitgereikt aan de regenten van Gomo Gomo, Affara en Longar, en ontvingen de hoofden der vreemdelingen, Laibo en Wadoekalam ieder een Nederlandsche vlag, als blijk van tevredenheid over hun bestuur. Nadat wij nog iets gebruikt hadden vertrokken wij om 12 ure met de vaartuigen naar Poelo Bamboe, en kwamen 's avonds om 8 ure aan boord terug.

De hoofden, die mij tot hiertoe vergezeld hadden, wenschten van het naar binnen loopend getij gebruik te maken om terug te keeren en vertrokken dus nog dezelfden avond.

Wij stoomden op den 25sten, 's morgens vroeg, nadat het den geheelen nacht hard gewaaid had, van Poelo Bamboe naar Krey. Zoodra wij buiten de beschutting van het eiland kwamen kregen wij den oosten wind met volle kracht, gepaard met regen en hooge zee, zoodat de beweging van het vaartuig alles behalve aangenaam was; eerst om 3 ure 's middags liepen wij tusschen de twee eilandjes Djai door, zagen het land van Krey ver vooruit en kwamen om half vijf op een afstand van wel twee duitsche mijlen uit den wal ten anker. De zee was hier wat bedaarder, omdat wij omringd waren van eilandjes, maar van alle zijden zagen we ons door riffen ingesloten.

Men had ons echter van wal gezien, en om 7 ure kwamen aan boord de radja van Krey met twee der handelaren.

Volgens hun zeggen was in de negorij alles in orde en kon het vaartuig veel digter bij land komen door eene geul tusschen de riffen door; de orang toea Compagnie nam op zich het vaartuig den volgenden morgen binnen te loodsen en de bezoekers keerden om 8 ure naar land terug.

In den morgen van den 26sten kwamen wij dus digt

bij Krey ten anker, zoodat ik tegen 8 ure aan land kon gaan om mijne werkzaamheden te beginnen.

Krey is de zuidelijkste negorij op de oostkust; de radja heeft het opperbestuur over het geheele eiland Trangan, waarop Krey gelegen is; hij heet Bagoedi en is sedert 1851 met het bestuur belast: zijne akte van aanstelling was echter verloren geraakt en op zijn verzoek werd hem eene nieuwe akte uitgereikt.

De orang toea Compagnie Djailesi, almede in 1851 aangesteld, was in 1860 overleden en de zoon, Servai, ontving thans eene aanstelling in de plaats van zijnen vader.

Deze Servai is een zeer ontwikkeld man, die uitmuntende diensten als loods bewezen heeft en vrij wat naauwkeuriger met de binnenlanden van Aroe bekend is dan de meeste regenten en handelaren.

De negorij Krey bestaat uit vijf paggers, en telt 525 zielen.

Het hoofd der handelaren, Sologani, in 1854 aangesteld, was in 1860 naar Makasser teruggekeerd, en het viel moeijelijk onder de acht hier gevestigde handelaren eene keuze te doen, daar zij mij allen even ongeschikt voorkwamen. Eindelijk werd mij medegedeeld dat zekere Chinees, Oei Tjongjang, die ik op vroegere reizen van eene gunstige zijde had leeren kennen, thans te Krey aanwezig was en, alhoewel daar niet voor vast gevestigd, het voornemen had dit jaar in het belang zijner zaken achter te blijven; hij kwam ter vergadering en werd gedurende dit jaar met het toezigt over de handelaren belast.

Na deze voorloopige maatregelen werd geïnformeerd naar den toestand der negorij: deze liet niets te wenschen over, alles was in rust en vrede: alleen had Krey een twist met Workai over de grenzen op de riffen, doch dit had nog geen aanleiding tot eene vredebreuk gegeven.

Na ook hier eenige geschenken uitgedeeld te hebben, keerden wij naar boord terug en tegen half twaalf ure

stoomden wij langs de oostkust van het groote eiland Trangan om de zuid.

De orang toea Servai deed loodsdienst; de Telegraaf liep digt langs de kust tot aan de zuidhoek, waar een alleenstaand rotsblok, Batoe goijang, van het eiland gescheiden is; deze steen is bij de inlanders heilig en wordt volgens hen bewoond door een geest, waarom steeds met groote stilte daaromheen gevaren wordt.

Ditmaal echter nam de Telegraaf een anderen weg en stoomde tusschen Trangan en Batoe goijang door met eene groote snelheid, die nog vermeerderd werd door den sterken stroom, die in ons voordeel om de west liep. Vervolgens digt onder de westkust van Trangan stoomende, kwamen wij om half zes ure vóór de negorijen Naigoeli en Feroeni ten anker.

Door het fraaije weder hadden wij uitmuntende gelegenheid om de kusten van Trangan op te nemen: dit eiland is iets hooger dan de overige Aroe-eilanden, doch zal de grootste hoogte der heuvelen geen 200 voeten bedragen. Het is niet zeer digt met bosschen bedekt en het oog ontwaart eene gedurige afwisseling van grasvelden en boschjes: hier en daar zijn de oevers digt begroeid met bosschen casuarine, terwijl op andere plaatsen de grasvelden van de heuvelen tot in zee uitloopen. Op enkele plaatsen zijn deze heuvelen afgebrokkeld en vertoonen een roode kleiaarde.

Het binnenland is buitengewoon vruchtbaar en levert overvloed van voedingsmiddelen voor de nijvere bevolking, voornamelijk sago.

Drie negorijen liggen op de stranden, Krey op de oosten Naigoeli en Feroeni op de westkust.

Alleen de eerstgenoemde negorij houdt zich onledig met tripangvangst en parelvisscherij en komt daardoor in aanraking met vreemdelingen: de beide andere negorijen, die uit 300 en 500 zielen bestaan, alhoewel aan zee liggende, bezitten geen riffen en houden zich voornamelijk bezig

met het bouwen van uitmuntende inlandsche vaartuigen.

De overige binnenlandsche bevolking, die nog nimmer in aanraking met ambtenaren of vreemdelingen geweest is, houdt zich gedeeltelijk op aan de noordelijke kust van het eiland, door de soengi Maykor begrensd, en woont in de negorijen:

Bardiur	met	250	zielen,
Djoeronmar	"	250	"
Erarsen	"	500	"
Fatablad	"	500	"
Womar	"	400	"

In het noordwestelijk binnenland liggen de negorijen Loetoer en Irebi, ieder groot 150 zielen.

Van Krey loopen vrij goede landwegen over de negorijen

Tadbidjaron	met	500	zielen,
Koemkey	"	500	" en
Serwatoe	"	1,000	" naar de westkust, en

doorsnijden het middengedeelte: meer zuidelijk eindelijk, niet ver van de westkust, liggen de negorijen Watral met 125, Ngaibor met 200, Bain met 200, Sia met 285 en Batoegoijang met 100 zielen.

Vlak onder de zuidhoek van het eiland Trangan ligt nog het onbewoonde eilandje Ngabardamloe.

De binnenlandsche bevolking, die nimmer in regtstreeksche aanraking met vreemdelingen komt, leeft geheel van den landbouw; zij bezit groote sagobosschen, klapperdoessons en tuinen met aardvruchten; ook varkens, pilandoks (kangoeroes) en kasuarissen vindt men er in overvloed. De paradijsvogel is er veelvuldig, doch er wordt weinig jagt op gemaakt. De negorijen aan de soengi Maykor verzamelen bovendien een uitstekend goed soort van vogelnestjes, waarvan alleen de anachoda Laibo in dit jaar 5 pikols had opgekocht.

De bosschen leveren goed timmerhout, ook het schoongevlekte kaijoe fanassa.

De bevolking in de binnenlanden gaat beter gekleed dan de strandbevolking op de oostkust, bij wie een eigenaardig vooroordeel tegen kleeding schijnt te bestaan; ten minste zij bezit kleeding genoeg, maar loopt grootendeels naakt: alleen bij sterfgevallen wordt het lijk met eene groote hoeveelheid kleederen omhangen. De Maleische taal is er grootendeels onbekend en de bevolking bestaat geheel uit heidenen.

Vele der bovenstaande opgaven zijn geput uit gesprekken met inlandsche hoofden en vooral van den orang toea van Krey. Deze had Trangan menigmaal als zendeling van den radja doorkruisd en was zeer duidelijk in zijne opgaven.

Ik wil daarom niet beweren, dat ze niet te verbeteren zijn, doch het zijn, voor zoover mij bekend is, de eerste aanteekeningen, die gemaakt worden over eene tot nog toe geheel onbekende bevolking en daarom mogen ze eenige weinige waarde bezitten.

Ook op de overige eilanden, of de zoogenaamde binnenlanden, met name op Kobroor, houdt zich eene talrijke bevolking op, waarvan ons niets bekend is.

Te Naigoeli, waar de Telegraaf geankerd was, gingen wij even aan wal en doorwandelden de negorij.

Onder ieder der op palen gebouwde huizen stond een praauw in aanbouw.

Ofschoon men ons hier niet verwacht had (Naigoeli is nimmer bezocht) was in zeer korten tijd een goede nette loods opgeslagen om ons te ontvangen. Wij maakten daarvan eenige uren gebruik en keerden toen met de sloep naar boord terug, nadat de bevolking tot in den avond ijverig geholpen had om de watervaatjes te vullen.

Maleisch wordt hier niet verstaan.

De orang kaija Sailangi ontving een stuk chits ten geschenke, waarmede hij zeer ingenomen was.

De bevolking der negorij had in de twee laatste jaren veel geleden aan buikziekten, waardoor vele personen gestorven waren.

Op den 27sten April, 's morgens vroeg werd het anker geligt en stoomden wij noordwaarts naar Maykor, waar wij om 12 ure aankwamen.

De orang kaija dezer negorij, Jozua Jacob, deelde mede dat ook hier alles rustig was en geene zaken mijne tusschenkomst vorderden.

De negorij bestaat uit 5 kampongs en telt 73 zielen, waarvan 24 gedoopten, 40 ongedoopten en 9 heidenen: tot 1859 was hier een inlandsche schoolmeester gevestigd. De toenmalige bezoekende ambtenaar vond bij het onderzoek naar de oorzaken van het overlijden van dien schoolmeester vermoedens van vergiftiging en ontnam daarom aan deze negorij het voorregt een schoolmeester te bezitten, terwijl Wangil daarmede begunstigd werd.

De oudsten verzochten mij thans dringend om weder een schoolmeester in hun midden te hebben en ik beloofde hun verzoek over te brengen aan den Gouverneur der Molukkos.

Na afscheid genomen te hebben werd de reis voortgezet en kwamen wij tegen 6 ure 's avonds voor de steenkolenloods op het achterland van Wammer ten anker.

Nog denzelfden avond keerde de oud orang kaija van Wammer naar zijne negorij terug, met last om te Durdjela en Wangil bekend te maken, dat wij den volgenden morgen beide negorijen zouden bezoeken.

's Morgens om 5 ure van den 28sten April vertrokken wij van boord en stapten te Tatoerij aan land; van daar doorwandelden wij het eiland in zijne geheele breedte en kwamen om 8 ure over Durdjela te Wangil aan.

Deze Christennegorij telt slechts 69 zielen, waarvan 34 gedoopten, 26 ongedoopten en 9 heidenen: het aantal schoolkinderen bedroeg 13.

Na met den regent en den meester de negorij doorwandeld en ook het nieuw gebouwde huis van den laatsten bezigtigd te hebben, begaven wij ons naar het gabba gabba

gebouwtje, dat kerk genoemd wordt, om school-examen te houden.

Veel mogt ik hier niet verwachten; de vorige schoolmeester Naulohy was alleen van af Junij 1862 in de twee negorijen Durdjela en Wangil werkzaam geweest en had zich meestal in de eerste negorij opgehouden. In Augustus 1863 was hij op zee gegaan met een paar inlanders van Durdjela om te visschen, maar niet teruggekeerd; men veronderstelde dat zij door slecht weder en hevige stroom waren medegesleept, deed onderzoek op de omringende eilanden, tot op Groot en Klein Key, maar zij bleven vermist, en het is waarschijnlijk dat zij op zee verongelukt zijn.

De regenten hadden hiervan bereids naar Amboina mededeeling gedaan en de kontroleur Goldman, die in Februarij jl. Dobo bezocht, had na een naauwkeurig onderzoek de weduwe Naulohy mede naar Amboina genomen.

De scholen van Durdjela waren dus van af Augustus ll. gesloten en nieuwe meesters, die in Maart te Dobo aankwamen, vonden alles in zeer verwaarloosden toestand.

Van de 13 leerlingen te Wangil vond ik er vier, die in het boekje van Wester konden lezen, twee konden spellen in het 1ste en twee in het 2de spelboekje, twee anderen leerden de letters en drie waren ziek.

Het schrijven ging vrij wel, en de vier lezenden konden wat zamentellen en aftrekken.

Verder viel hier niets te onderzoeken. Nadat ik de aanwezige ouders aangespoord had, de kinderen trouw ter school te zenden, deelde ik eenige kleinigheden onder de schooljeugd uit: de meester zeide dat de leerlingen thans geregeld opkwamen en hij hoopte dat in een volgend jaar de toestand der school veel verbeterd zou zijn.

Daarna vergadering beleggende, waarin de orang kaija en oudsten tegenwoordig waren, werd de invoering der vaccine besproken en vond ik hen even als elders op den

voorwal en later ook te Durdjela gunstig voor deze kunstbewerking gestemd.

Daarna verzocht zekere Sampé, Makassaar, gehuwd en woonachtig te Wangil mijne bescherming tegen de willekeurige handelingen van twee handelaren, Lauke en Cornelis Douwe, beiden op den achterwal gevestigd. Hij verhaalde dat hij voor meer dan 10 jaren van Lauke ƒ 60,— geleend had, met bepaling hem daarvoor 3 jaar als matroos te zullen dienen. Nadat hij 5 jaar bij Lauke gediend had vroeg hij zijn ontslag, maar dit werd hem geweigerd: hij liep daarom weg naar Wangil, waar hij trouwde. Eenigen tijd daarna te Dobo komende werd hij door Lauke aangehouden, gebonden en naar eene praauw gebragt, die hem naar den achterwal voerde, waar Lauke hem voor eene som van ƒ 120.— verkocht aan Cornelis Douwe.

Nadat hij dezen weder een jaar gediend had, en voortdurend mishandeld was, liep hij weder weg en keerde naar Wangil terug, doch Cornelis Douwe had hem op Dobo weder laten opvatten en gedurende langen tijd in zijn huis te Dobo opgesloten, en alhoewel hij alweder ontsnapte, hield Douwe niet op hem te vervolgen en tot allerlei diensten te dwingen.

De beschuldigden waren te Gomo Gomo en Krey woonachtig. Wederom derwaarts te gaan, of hen op te roepen om naar Dobo te komen zou te veel tijd gevorderd hebben daar mijne werkzaamheden op Aroe nagenoeg geëindigd waren en ik den 1sten of 2den Mei hoopte te kunnen vertrekken.

Ik vergenoegde mij dus met voorloopig een brief te schrijven aan Lauke en Douwe, waarin de tegen hen ingebragte klagt werd medegedeeld, en zij gewaarschuwd werden, om in den vervolge Sampé met rust te laten, terwijl het onderzoek dezer belangrijke zaak uitgesteld moest worden tot een volgende bezoekreis.

Van Wangil vertrokken en om twee ure te Durdjela aangekomen, werd ook hier de toestand der school even verwaarloosd gevonden als te Wangil en wel door dezelfde oorzaken.

Van de 17 leerlingen las er één in het boekje van Wester, twee spelden in het tweede en zes in het derde spelboekje, terwijl vijf kinderen de letters leerden; drie waren door ziekte afwezig.

Een hunner schreef redelijk, de overigen slecht: het rekenen bepaalde zich tot getallen schrijven van 1 tot 300, en toch was de vermiste meester hier bijna onafgebroken van Junij 1862 tot Augustus 1863 werkzaam geweest.

Een onderzoek naar de oorzaken dier verwaarlozing leidde tot niets; natuurlijk kreeg de afwezige de schuld, en ik moest genoegen nemen met de beloften van de ouders en van den nieuwen meester, om ieder van hunnen kant het noodige te doen, ten einde het onderwijs de gewenschte resultaten te doen hebben.

In deze gemeente bestaat, even als in de anderen, een volslagen gebrek aan nieuwe testamenten en psalmboeken: eenige ouden van dagen vroegen mij er om, maar ik kon hen niet helpen en beloofde alleen als ze verkrijgbaar waren, hen daarvan op een volgend bezoek te voorzien.

Zaken vielen hier niet te behandelen; de kinderen ontvingen eenige kleinigheden, en ook aan de regenten van Wangil en Durdjela werden geschenken uitgereikt. De invoering der vaccine werd besproken en gaarne aangenomen; daarna werd de negorij doorwandeld, die 116 zielen telt, waarvan 49 ongedoopten en 26 heidenen, en keerden wij om 4 ure naar boord terug, ditmaal den weg over zee nemende.

De dag van den 29sten April werd besteed tot het innemen van steenkolen, en tegen den avond waren wij weder geankerd voor Dobo.

Op den morgen van den 30sten te Dobo gedebarkeerd, werd het noodige voorbereid voor het beleggen van eene eindvergadering, waarin al de regenten van den voorwal zouden tegenwoordig zijn: het overige van den dag werd besteed tot het in orde brengen mijner aanteekeningen en verder schrijfwerk.

Den 1sten Mei, 's morgens om 8 ure waren in het Compagnies-huis te Dobo tegenwoordig al de regenten van den voorwal met hunne oudsten en de voornaamste handelaren.

Nadat de weinige zaken, die mijne tusschenkomst behoefden waren afgedaan, gaf ik aan de verzamelde hoofden en handelaren kennis, dat de reis naar Key in den voormiddag zou voortgezet worden, dat ik ditmaal met genoegen de Aroe-eilanden verliet, omdat ik er alles in rust en orde en vooral een goeden geest gevonden had, waarvan ik mededeeling zou doen aan het bestuur.

Ik vermaande de hoofden op deze wijze voorttegaan en daar mij gebleken was, dat de bevolking behoefte gevoelde aan europesche geneesmiddelen en op den voorwal gunstig gezind was voor de invoering der vaccine, beloofde ik hen pogingen in het werk te zullen stellen om hen door een vaccinateur te doen bezoeken en om een paar doktors djawa onder hen te doen plaatsen.

Na hen uitgenoodigd te hebben om afscheid aan boord te komen nemen, stond ik op het punt om met het detachement te embarkeren, toen mij een brief overhandigd werd door zekeren Boser, orang toea van de negorij Radjina, houdende klagten tegen zekeren Cofan, die te Wardigai verblijf hield en wiens handelingen aanleiding tot rustverstoring zouden geven.

Deze negorijen in het binnenland achter de soengi Maijkor gelegen, zijn nimmer bezocht en staan onder het oppertoezigt van den orang kaija van Maijkor. Het was niet doenlijk om, nu het vertrek eenmaal bepaald was, weder

naar die negorijen te stoomen; daarom stelde ik de zaak in handen van de regenten van Maijkor en Wammer, met last om den vrede te bewaren, onderzoek te doen en later van rapport te dienen, ten einde op een volgende bezoekreis de zaak te kunnen beslissen.

Hieruit bleek mij alweder, dat de Aroenees ook in de binnenlanden meer en meer begint prijs te stellen op het onpartijdig onderzoek der europesche ambtenaren en, alhoewel het aantal te bezoeken plaatsen daardoor steeds toeneemt, mag uit dit gewenscht verschijnsel afgeleid worden, dat de bezoekreizen niet ten eenemale nutteloos zijn en 's Gouvernements gezag en invloed daardoor verlevendigd en versterkt worden.

Tegen twee ure kwamen de regenten aan boord om afscheid te nemen; zij bragten eene menigte klappers en pisangs aan boord en keerden na het gebruik van eenige verversching naar Dobo terug, en de Telegraaf stoomde om 4 ure het gat uit, koersstellende naar de oostkust van Groot Key.

Zeer vroeg in den morgen van den 2den Mei hadden wij de negorij Eli op de oostkust van Groot Key in 't zigt, liepen onder den wal, deden een schot om kennis van onze aankomst te geven en stoomden toen noordwaarts langs de negorijen Haar en Oeratoe naar de Laboean Waaijer op de noordkust, waar wij om 9 ure ten anker kwamen.

Al spoedig daarna kwamen aan boord de orang kaijas van Haar en Oeratoe. De eerste deelde mede dat hij de regenten van Batoelari, Eli, Moena en Adlar volgens mijnen last opgeroepen had om in de Laboean Waaijer bijeentekomen, doch dat die van Batoelari ten gevolge van den twist met Eli het strand verlaten had en in het gebergte gevlugt was.

Hem ondervragende naar het gebeurde tusschen de beide negorijen draalde hij eerst met antwoorden, doch toen ik bij hem aandrong, verzocht hij op angstigen toon bij hem geene informatiën te nemen, omdat hij zeker was

daarvoor na mijn vertrek door Eli gestraft te zullen worden. Ik hield hem voor, dat hij vroeger de thans verlangde inlichtingen reeds aan den gezaghebber van der Beek gegeven had, dat ik dus daarmede bekend was en het mij verwonderde dat hij thans niet spreken wilde; ik nam hem alleen, maar niets hielp, en ik kon alleen uit hem krijgen dat de orang kaija van Eli overleden was, dat de imam thans het bestuur in handen had en dat de twist tusschen Eli en Batoelari nog voortduurde.

Reeds bij mijn eerste bezoek op Groot Key in 1862 was mij gebleken, dat de orang kaija, maar vooral de imam van Eli, zich eene drukkende suprematie over de omliggende heidensche negorijen aanmatigden; deze imam, Boediman genaamd, is een listig persoon, die door zijne meerdere beschaving over de geheele negorij Eli, zelfs over den regent en de oudsten, een onbeperkten invloed uitoefent.

In het verslag mijner verrigtingen op Key in 1862 komt daaromtrent het volgende voor:

„De slimme hoofden van Eli maakten daarvan gebruik om onder allerlei voorwendsels de heidensche bevolking van Haar boeten op te leggen, hoewel zijzelven, als afkomstig van Banda, vreemdelingen op Key waren, en het grondgebied van den Radja van Batoelari bewoonden, zoodat zij hoegenaamd geen regt hadden eenige suprematie over de oorspronkelijke bewoners uit te oefenen."

„Over deze handelingen van Eli werd dan ook bitter geklaagd. Eli stookte de eene negorij aanhoudend tegen de andere op, wierp zich dan als scheidsregter op en vorderde groote boeten voor die tusschenkomst."

„De imam van Eli speelde daarbij een voorname rol."

En eenige bladzijden verder: (*)

„Ten slotte moesten nog behandeld worden de klagten

(*) Zie Afl. 3, pag. 252, en 265 en volg.

over de aanmatigingen en afpersingen der hoofden van het Islamsche Eli op de heidensche bevolking der omliggende negorijen. Die klagten waren mij grootendeels in vertrouwen gedaan, met verzoek ze niet te onderzoeken, maar een en ander slechts voor den vervolge te beletten; blijkbaar vreesde men na mijn vertrek wegens de gedane klagten in nieuwe verwikkelingen met Eli te komen."

„Daarbij was een naauwkeurig onderzoek van zaken, die van jaren her dagteekenden, zeer moeijelijk, zoo niet onmogelijk, en ik besloot dus in geen onderzoek te treden van hetgeen gebeurd was, maar maatregelen te nemen, om aan de voortzetting dier onregtmatige handelingen een einde te maken."

„Tot dat einde sprak ik den orang kaija en imam van Eli aan; deelde hen mede dat mij van verschillende zijden, ook op Aroe, klagten gedaan waren over hunne knevelarijen; dat ik die thans niet verder wilde onderzoeken met het oog op den verlaten toestand, waarin zij zoolang verkeerd hadden, maar dat, nu ook de noordkust van Groot Key voortaan geregeld door ambtenaren zou worden bezocht, van nu af alle onwettige heffingen moesten ophouden."

„Zij zelf hadden mij gezegd, vreemdelingen te zijn op Key en dus hadden zij volstrekt geen regt van eenige inmenging in het bestuur over de oorspronkelijke bevolking, nog minder om eenige heffing te doen of boeten, om welke reden ook, op te leggen. Ik bragt dit ook aan de tegenwoordig zijnde regenten goed aan het verstand, met bijvoeging dat niemand het regt had hen eenige boete op te leggen; dat zij voortaan hunne geschillen voor den bezoekenden ambtenaar moesten brengen, die alsdan zou beslissen of er boete, en hoeveel en aan wien, moest betaald worden."

„De imam van Eli vroeg daarop, of mijne bedoeling was dat ook oude schulden niet betaald behoefden te wor-

den;—mijn antwoord was: dat hij zeer goed wist wat ik bedoelde; dat hier geen sprake was van handelsschulden, want dat die natuurlijk tusschen eerlijke handelaren moesten betaald worden, maar dat hier sprake was van onregtmatige heffingen in den vorm van opgelegde boeten;—dat nergens in den geheelen Archipel rondom hen, en op Key ook niet, de gewoonte bestond, levenslange of maandelijks te betalen boeten op te leggen en dat ik dus degenen, die daarmede nu nog belast waren, van dit oogenblik af daarvan vrijsprak; ik verbood daarna den orang kaija en den imam van Eli zich voortaan met dingen te bemoeijen, die betrekking hadden op de omliggende negorijen en bepaaldelijk om tot hun eigen voordeel eenigerlei boete op te leggen; met bijvoeging, dat indien mij bij een volgend bezoek bleek, dat zij na mijn vertrek daarmede voortgegaan waren, zij streng gestraft zouden worden."

Deze maatregelen schenen van weinig invloed op de handelingen van Eli geweest te zijn: immers volgens schrijven van den gezaghebber van der Beek, van 27 Mei 1863, hadden de hoofden van Batoelari en Haar zich bij hem bezwaard over de voortdurende knevelarijen van den imam van Eli, die na mijn vertrek was voortgegaan om Ismaël als zijn pandeling en schatpligtige te beschouwen en zich zelfs niet ontzien had om de hoofden van Batoelari eene willekeurige boete op te leggen en die met eene gewapende bende in te vorderen, waarbij zoodanige mishandelingen en gewelddadigheden op de vreedzame bevolking van Batoelari gepleegd waren, dat deze negorij geheel verloopen en de bevolking naar het gebergte gevlugt was, waar zij zich nog schuil hield.

Dit schrijven van van der Beek was mij in handen gesteld met last om de daarin vervatte klagten bij mijn eerstvolgende komst op de Key-eilanden te onderzoeken, daaromtrent het noodige te verrigten en van den uitslag te dienen van berigt.

In voldoening aan dien last was ik thans naar Key gekomen, doch kon van den orang kaija van Haar (die van Oeratoe sprak geen Maleisch) geene nadere inlichtingen ontvangen; ik liet hen dus vertrekken, met last den volgenden morgen terug te keeren.

Overigens deelde Ismaël mij mede, vernomen te hebben, dat mijne oproeping aan Ellat om te Key Doelah te komen, ten einde den twist met Tuallah te beëindigen, vruchteloos geweest was en dat Ellat geweigerd had daaraan te voldoen; ik besloot dus, na met den gezaghebber gesproken te hebben, om, wanneer de zaken op Groot Key geëindigd waren, regelregt naar Ellat te stoomen en de hoofden tot verantwoording te roepen.

Ten twee ure 's namiddags kwam aan boord de imam van Eli, Boediman, met een vrij groot gevolg: reeds bij zijne aankomst was ik verpligt hem te berispen over zijne onbeschaamde houding en hem binnen de grenzen zijner ondergeschiktheid terug te brengen. Hij kwam namelijk een sigaar rookende aan boord, ging op een stoel zitten zonder van iemand nota te nemen en stond zelf niet op toen ik naar hem toe kwam. Hij nam daarna een bescheidener houding aan en deelde mij mede dat de orang kaija een jaar geleden gestorven was, dat hij zoolang de negorij bestuurd had en thans den zoon van den overledene had medegebragt, mij verzoekende dien tot orang kaija te benoemen.

Volgens hem was de negorij Eli rustig, de twist tusschen haar en Batoelari was geëindigd door tusschenkomst van den orang kaija van Hollat, het volk van Batoelari was in de negorij teruggekeerd en alleen de kapitein was, waarom wist hij niet, nog in het gebergte zwervende.

Ik stelde mij voor het oogenblik met deze leugenachtige berigten tevreden en zeide hem, dat ik, alvorens een nieuwen orang kaija te benoemen, al de oudsten van Eli

wenschte te hooren en dat hij die daarom den volgenden morgen aan boord moest brengen: voorts dat hij den radja van Batoelari en den orang kaija van Hollat moest uitnoodigen om mede te komen, ten einde te getuigen dat en op welke wijze de twist beëindigd was.

Nadat hij dit beloofd had liet ik hem vertrekken.

Den 3den Mei, 's morgens om 8 ure, kwam aan boord de orang kaija van Moena, Lisnau, een oud bezadigd man, die een weinig Maleisch sprak en zich verheugd toonde mij weder te zien; hij verhaalde het volgende:

Voor ongeveer acht jaren was de orang toea van de kampong Wattemar op de Westkust (eene onderhoorigheid van den radja van Nierong) tot hem gekomen en had zijne hulp ingeroepen tegen een swangi (booze geest) te Wattemar, die hem en zijne familie veel kwaad berokkend had; aan dat verzoek werd gevolg gegeven en de swangi door het volk van Moena gedood.

De radja van Nierong dit hoorende, verlangde van Moena de betaling eener boete wegens den moord op een zijner onderdanen gepleegd, maar omdat de orang toea van Wattemar de lastgever was geweest, bood deze aan om als boete 12 lillas te betalen.

De radja van Nierong nam daarmede geen genoegen en de zaak bleef slepende.

In het begin van dit jaar verzamelde hij echter een hongij, waartoe hij al zijne onderdanen en ook den regent van Tuallah opgeroepen had, om tegen Moena te ageren; de regent van Tuallah gaf van die oproeping kennis aan den kontroleur Goldman, die zich juist te Key Doelah bevond, en alhoewel deze hem verbood aan den togt deel te nemen, was hij toch opgetrokken, had zich bij Nierong aangesloten en vergezelde de vereenigde magt tot Wattemar; van daar werd een bode naar Moena gezonden om te vragen of hij boete wilde betalen; deze ging toen alleen naar Wattemar, en omdat hij bewees, dat de orang toea

van Wattemar zelf de lastgever tot den moord geweest was, nam Nerong genoegen met de betaling van 20 lillas door de kampong Wattemar.

Daarmede was deze twist beëindigd en de hongy keerde zonder kwaad te doen langs de Westkust terug.

Op de hoogte van Ellat gekomen werden de praauwen van Tuallah door een veertigtal inwoners van Ellat aangeroepen en toen zij in goed vertrouwen het strand naderden en debarkeerden met geweerschoten en klewangslagen ontvangen, zoodat zij hals over kop naar hunne praauwen vlugtten met achterlating van 6 gevangenen en twee zwaar gekwetsten medenemende.

Daarmede was de oorlog tusschen Ellat en Tuallah geopend; beide negorijen hadden zich versterkt en Tuallah zou juist een togt doen om wraak te nemen toen mijne komst de vijandelijkheden deed staken.

Omtrent de redenen van den vijandelijken overval wist Lisnau mij weinig te zeggen, doch ook hij had gehoord dat de orang kaija van Ellat geweigerd had aan mijne oproeping om naar Doelah te komen gevolg te geven.

Tegen 10 ure kwamen aan boord de hoofden van Haar en Oeratoe, alsmede Saef, de ontslagen orang kaija der eerstgenoemde negorij, met zijn zwager, den orang kaija van de negorij Kilmas op het eiland Koor, die hier ten handel was en mij berigtte dat op Koor en de omliggende eilanden de toestand der inlandsche bevolking rustig en allezins voldoende was.

Tegen twee ure in den namiddag arriveerden eindelijk de imam en de oudsten van Eli, zoodat thans aanwezig waren de orang kaija van Moena met de onder hem sorterende hoofden van Adlar en Oeratoe; de orang kaija van Haar en de imam en oudsten van Eli; de oud orang kaija Saef en de orang kaija van Koor. Van Batoelari en Hollat kwam niemand opdagen, alhoewel de imam van Eli mij verzekerde hen te hebben opgeroepen. Dit bemoeijelijkte

het onderzoek zeer en ik moest uit verschillende gezegden der overige hoofden, geuit vóór dat Eli aan boord was, opmaken, dat Eli er belang bij had hen verwijderd te houden en zoo doende een nader onderzoek der gepleegde misdrijven onmogelijk te maken.

Nadat al de hoofden rondom mij gezeten waren riep ik de oudsten van Eli bijeen om een nieuwen orang kaija te verkiezen; zij wezen daartoe eenstemmig aan den oudsten zoon van den overledene, genaamd Famoeri, die dan ook benoemd werd en daarbij op zijn verzoek den naam zijns vaders, Siroda, ontving.

Na hem met zijne benoeming te hebben geluk gewenscht begon ik het onderzoek naar het gebeurde tusschen Eli en Batoelari, maar nog nimmer werd op mijne inspektiereizen mijn geduld zoo op de proef gesteld als bij deze gelegenheid.

Na ruim een uur gesproken te hebben wist ik nog evenveel als toen ik begon, en de kwade wil der oudsten van Eli om mij te misleiden was zóó klaarblijkelijk en zij en de regenten der omringende negorijen stonden zóó blijkbaar onder den invloed van den imam, dat aan geen onpartijdig onderzoek te denken viel. De een verklaarde geen maleisch te verstaan en sprak later die taal zeer goed; een ander beweerde van het gebeurde niets te weten; een derde haalde oude geschiedenissen op van voor honderd jaren en wanneer al iemand begon mijne vragen regtstreeks te beantwoorden werd hij door den imam in de volkstaal aangesproken en verstomde.

Ik moest dus tot andere maatregelen overgaan, en nadat ik den imam verscheidene malen te vergeefs gelast had om te zwijgen wanneer ik met de andere hoofden sprak, gelastte ik hem zich te verwijderen en liet hem overgaan in de praauw, waarmede hij gekomen was, onder bewaking van een paar soldaten.

Dit scheen iets te helpen.

De nieuw benoemde orang kaija van Eli, uit wien vroeger geen woord te krijgen was, begon te spreken en ook de kapitein van Eli, Lokesi, begon te verhalen van eene boete, die Batoelari sinds jaren verpligt was aan den imam te betalen; deze boete bedroeg 1 thail goud 's maands.

Eindelijk, na oneindige moeite en zachte en ernstige toespraken, kwam ik tot het volgende verhaal, waartoe zij echter eerst overgingen na de verwijdering van den imam.

Voor ongeveer $1^1/_2$ jaar had het volk van Eli op last van den imam sassie gelegd op eenige klapperdoesons, die aan Batoelari toebehoorden (volgens de onwaarschijnlijke bewering van Eli zou dit geschied zijn op het verzoek van den kapitein van Batoelari zelf).

De bevolking van Batoelari had zich aan die sassie niet gestoord maar dezelve verbroken en derhalve was de negorij door den imam beboet geworden. Hoeveel die boete bedroeg kon ik met geen juistheid te weten komen, maar het schijnt dat daarbij de bepaling gevoegd was, dat de boete iedere maand, zoolang dezelve niet betaald was, met 1 thail goud zou vermeerderen.

Batoelari betaalde niet en na verloop van 3 maanden zond de imam een gewapenden troep van honderd man derwaarts om de boete in te vorderen op een tijdstip dat de meeste mannen van Batoelari afwezig waren.

Zij vonden den kapitein van Batoelari aanwezig. Alhoewel deze aanbood twee thails goud (meer had hij niet) in mindering te betalen en zij gastvrij ontvangen werden, gingen zij weldra tot gewelddadigheden over; de aanplantingen werden vernield, het huisgezin van den kapitein geslagen en mishandeld, de vrouwen en meisjes de kleederen afgerukt, het weinige huisraad in de huizen vernield en de oudste zoon van den kapitein gewond, gebonden en medegevoerd naar Eli.

Vier dagen later werd deze echter weder in vrijheid

gesteld en, ofschoon hij zich ten gevolge der ondervonden mishandeling naauwelijks kon bewegen of loopen, naar Batoelari teruggezonden om het goud te halen.

Hij vond daar gekomen de negorij verlaten en de bevolking naar het gebergte gevlugt uit vrees voor verdere mishandelingen.

Nadat het voorgevallene mij tot zoo verre bekend geworden was, werd de imam van Eli geroepen en hem het bovenstaande voorgehouden.

Hij beweerde, dat de sassie gelegd was op het grondgebied van Eli en dat de kapitein van Batoelari de vrijheid om de sassie te verbreken van hem gekocht had voor 3 thails goud.

Hij bekende voorts, dat hij de drie thails had doen invorderen door een honderdtal gewapenden; dat daarbij ongeregeldheden en mishandelingen gepleegd waren was zijn schuld niet want hij had daartoe geen last gegeven; hij erkende echter dat de hem voorgehouden feiten gebeurd waren en kwam tot de bekentenis dat de twist nog niet geëindigd was en hij mij dus gisteren had willen misleiden.

De afwezigheid der hoofden van Batoelari, waarschijnlijk toeteschrijven aan de vrees voor en de kuiperijen van Eli, maakte het mij onmogelijk deze zaak geheel te beeindigen en de strijdende partijen te bevredigen.

Ik meende echter de Key eilanden niet te mogen verlaten alvorens den meest schuldige, den imam Boediman, eene bestraffing te hebben opgelegd.

Hij had door eene jarenlange suprematie, gegrond op geslepenheid en meerdere beschaving, de omringende heidensche bevolking, de primitive bezitters van den bodem, op allerlei wijze gekweld, gekneveld en mishandeld; hij was tegen mijn uitdrukkelijk verbod in 1862 daarmede voortgegaan, had wederregtelijke boeten opgelegd, dezelve door gewapende benden doen invorderen en was aldus

oorzaak van gewelddadigheden en mishandelingen, van verwonding en bloedstorting, van het verloopen eener geheele negorij naar het gebergte; hij had door al zijne gedragingen aan de omringende hoofden eene zoodanige vrees ingeboezemd, dat niemand zich over hem durfde bezwaren en zij zelfs weigerden inlichtingen over het gebeurde te geven, zoolang zij niet de overtuiging bezaten dat hij onschadelijk gemaakt zou worden. Tegen over den bezoekenden ambtenaar had hij eerst door eene onbeschaamde houding, later door leugenachtige verklaringen en door den invloed zijner tegenwoordigheid op de hoofden, getracht een onderzoek naar zijne misdrijven te voorkomen en te belemmeren. Ik oordeelde het daarom noodzakelijk om op deze zoo weinig bezochte eilandengroep, door een gestreng voorbeeld, aan de hoofden en bevolking te toonen dat het gouvernement haar wenscht te beschermen tegen willekeur en knevelarij en dat ongehoorzaamheid aan ontvangen bevelen en misleiding van den bezoekenden ambtenaar niet ongestraft blijven.

Overtuigd dat alleen door eene verwijdering van den imam Boediman naar Amboina het onderling vertrouwen zou kunnen worden hersteld en rust en orde in de plaats zouden treden van wanorde en geweld, gaf ik aan de verzamelden kennis, dat ik den schuldige zou medenemen naar Amboina, ten einde zijne bestraffing aan de beslissing van hooger hand te onderwerpen.

Ik stelde tevens den orang kaija van Moena in kommissie om na mijn vertrek de bevolking van Batoelari op te zoeken en weder strandwaarts te brengen.

De nieuw benoemde orang kaija van Eli en zijne oudsten ontvingen den strengsten last om zich tot een volgend bezoek rustig te gedragen, als wanneer de bevrediging tusschen Batoelari en Eli zou kunnen bewerkt worden.

De indruk door de arrestatie van den imam veroorzaakt was groot; een paar oudsten zijner negorij verzochten ver-

giffenis voor hem. Dit moest natuurlijk geweigerd worden, en toen hij zelf de onbeschaamdheid had mij een geschenk aan te bieden wanneer ik hem op vrije voeten liet, deed ik hem onmiddelijk uit de vergadering verwijderen.

Daar hiermede mijne werkzaamheden afgeloopen waren, eindigde ik de vergadering en had het genoegen in de gesprekken, die ik daarna met de meesten der hoofden, ieder afzonderlijk, hield, meerdere openhartigheid en tevredenheid met mijne beslissing te bespeuren.

Zoo werd mij door het hoofd van Moena nog medegedeeld, dat de weigering van Ellat om te Doelah te komen op aanstoken van den imam geschied was, die ook over Ellat gezag uitoefende. Dit versterkte mij in mijn gevoel over de regtvaardigheid en doelmatigheid van den genomen maatregel.

Langzamerhand vertrokken de aanwezige regenten, ieder met eenig geschenk begiftigd, naar hunne negorijen; wij bleven dien nacht in de Laboean Waaijer ten anker en stoomden den volgenden morgen (4 Mei) van daar om langs de Westkust naar Ellat te gaan.

Na een kort bezoek in de negorijen Moena en Adlar, alwaar een uitmuntende groote loots voor onze ontvangst gebouwd was en bakens uitgezet waren om de riffen aan te wijzen, waarom dan ook beide regenten ieder een hollandsche vlag ten geschenke ontvingen, stoomden wij om 10 ure verder voorbij de negorijen Wattemar, Oeweri en Enralan, en kwamen om half 12 ure voor de negorij Ellat ten anker.

De geheele kust, waar langs wij stoomden, was met ontelbare klapperbosschen tot op de bergen toe bedekt. Ellat zelf, eene mohammedaansche negorij, ligt in een zeer schoone streek en bezit nog meer klappers dan andere negorijen. De uitvoer van olie van de Westkust is dan ook vrij aanzienlijk. Ten zuiden der negorij ligt het eiland Pan-

djang en ten noorden ziet men de eilanden Ifar en Noeroe, met tuinen overdekt.

Wij zagen eene groote beweging in de rivier, die door deze negorij stroomt, en weldra kwamen een paar met vlaggen versierde praauwen uit, waarin de imam en de oudsten der negorij zaten, die mij kwamen verwelkomen. Zij waren blijkbaar zeer bevreesd; nog nimmer door een ambtenaar bezocht, nog nimmer een schip, veel minder een stoomschip zoo vlak voor de negorij gezien hebbende, dachten zij waarschijnlijk bestraft te zullen worden voor de weigering om te Doelah te komen; zij kropen als het ware langs het dek, omhelsden onze knieën en wij hadden veel moeite hen tot meerdere kalmte te brengen.

De imam, een oud eerwaardig man, was woordvoerder. Op de vraag waar de orang kaija was en waarom hij niet aan boord kwam, antwoordde hij dat zij slechts vooruit gekomen waren, om te spoediger aan boord te zijn en dat ook de orang kaija dadelijk zou komen.

Het was echter duidelijk dat hij door vrees teruggehouden werd; daarom zeide ik den imam dat ik gekomen was om de verwikkelingen met Tuallah te beëindigen en hij dus moest terugkeeren om den orang kaija te halen.

Daaraan werd voldaan en deze kwam om 12 ure aan boord.

Ik vond in hem een man van een beschaafd en gunstig uiterlijk, die even als zijne onderhoorigen goed maleisch sprak.

Op de vraag waarom hij geweigerd had mijn brief te ontvangen en naar Doelah op te komen, antwoordde hij, dat hij mijn brief wel ontvangen had, maar, omdat hij onder het opperbestuur van de negorij Eli stond, het noodig had geoordeeld vooraf verlof te vragen om te mogen gaan en dat Eli hem aangeraden had niet te gaan.

Hij kreeg ten antwoord, dat mij niets bewust was van eene afhankelijkheid van zijne negorij aan Eli; dat beiden

mohammedaansche negorijen waren, van gelijke oorsprong (Banda), maar dat zij overigens niets met elkander te maken hadden.

Dat, ook al stond hij onder een ander inlandsch hoofd, eene oproeping van mijne zijde niet beoordeeld maar dadelijk gehoorzaamd moest worden; dat ik derhalve zeer ontevreden was over zijn gedrag en thans gekomen om hem met zijne oudsten af te halen en naar Doelah over te voeren; dat hij derhalve niet meer naar wal zou gaan maar dat wij onmiddelijk verder zouden stoomen.

Hij erkende zijne fout en verzocht vergiffenis; hij verklaarde zich gaarne bereid mede te gaan, zond de praauwen terug met last om de 6 gevangenen van Tuallah te halen, die nog te Ellat waren en beval dat zijne praauwen hem den volgenden dag naar Doelah moesten volgen om hem weder af te halen.

Nadat een en ander in orde gebragt was, werd het anker geligt en koersgesteld naar Doelah. Gaarne zou ik de geheele Westkust en de meer zuidwaarts gelegen negorijen Lorolima, Worka, Watoear, Matahollat, Nirong, Larat, Lardat, Tamangili, Langear en Fehr bezocht hebben, maar de berigten van daar ontvangen luidden gunstig en mijne tegenwoordigheid werd meer gevorderd op Klein Key.

Gedurende de overtogt van Ellat naar Doelah had ik het ongeluk door een val op het dek de regter knie zoodanig te bezeeren, dat ik niet staande kon blijven en mij te bed moest begeven. Daar er geen doktor aan boord was had de gezaghebber de goedheid mij ter zijde te staan. Na de aanwending van een aantal bloedzuigers werd de pijn in het sterk gezwollen gewricht eenigzins dragelijker. Het was mij echter onmogelijk van bed af te komen. Ik verheugde mij derhalve zeer dat wij om half vier te Doelah aankomende, daar de bark Johanna, gezagvoerder Ingerman, geankerd vonden.

Onmiddelijk kwam de kontroleur Goldman aan boord, die mij mededeelde dat de steenkolen op Lettie opgeschuurd waren. Aan hem kon ik nu de noodige instruktiën geven om de zaken te Doelah namens mij te beëindigen.

Al spoedig kwam de kapitein Binola aan boord, die vrij verwonderd opkeek den regent en oudsten van Ellat aan boord te vinden. Volgens hem was thans aan wal alles behoorlijk ingerigt om mij te ontvangen.

De kontroleur berigtte mij dat de bark Saena voor eenige dagen met een volle lading hout vertrokken was, dat de hoofden thans bezig waren om hunne schulden aan de Johanna aan te zuiveren, dat aan wal een zeer goede houten loots was opgeslagen en behoorlijk in orde gebragt om tot vergaderplaats te dienen en dat dus aan al de gegeven bevelen voldaan was. Ik liet daarom den radja, die naar Aroe medegenomen was, roepen en gaf hem verlof om weder naar wal terug te keeren, met eene vermaning voor den vervolge en met last om nog denzelfden dag de naburige hoofden en vooral Tuallah op te roepen.

's Avonds deelde de kontroleur Goldman mij mede, dat hij zeer veel moeite gehad had met de hoofden van Tuallah om werkvolk te bekomen; zij hadden hem zeer onbeleefd behandeld, geen enkele zijner bevelen opgevolgd en waren tegen zijn verbod ten oorlog uitgetrokken tegen Moena.

Na een voor mij pijnlijken slapeloozen nacht kwamen den 5^{den} Mei, 's morgens om 8 ure, aan boord de Radja en oudsten van Tuallah.

In overleg met den gezaghebber en met het oog op mijnen toestand werd goedgevonden de vergadering aan boord te beleggen. De kontroleur Goldman verving mij daarbij nadat de te behandelen zaken besproken waren.

Aanwezig waren de regenten van Doelah, Tuallah, Doelah-Laut, Ellat en Tiandoe.

Nadat de orang kaija van Ellat nogmaals onderhouden was over het niet gehoorzamen aan den hem geschreven brief, waarbij hij met eene teregtwijzing vrijkwam en ook de radja van Doelah wegens het voorgevallene eene waarschuwing ontvangen had, werden de regenten bekend gemaakt met de arrestatie van den imam van Eli. Vervolgens ontving de orang kaija van Ellat eene akte van aanstelling, die hij nimmer bezeten had, en daarna kwam de twist tusschen Ellat en Tuallah in behandeling.

Uit het onderzoek bleek het volgende:

Een paar inlanders van Ellat waren naar Tuallah gekomen om hun onderhoud te zoeken, toen zij door eenig volk van laatstgenoemde negorij werden aangerand, die hen wilden vermoorden omdat zij hoofddoeken en broeken droegen; zij ontsnapten echter en het volk van Tuallah zond daarop, zooals gezegd wordt, zonder weten der hoofden een boodschap naar Ellat, houdende verbod om de Nederlandsche vlag te voeren of een tulband, baadje of broek te dragen.

Dit verbod was gegrond op de omstandigheid, dat de bevolking van de Tiandoe eilanden van de voormalige Compagnie het voorregt verworven had om de Nederlandsche vlag te voeren; later verkocht Tiandoe dit voorregt voor een hooge som aan Tuallah, dat nu pretendeerde alleen het regt te hebben tot het voeren van de Nederlandsche vlag en dit aan anderen te kunnen verbieden.

Dit zoogenaamde regt werd later zelfs tot de kleedij der mohammedanen uitgestrekt en Tuallah poogde nu hier dan daar, laatstelijk nog te vergeefs te Doelah, zijn vermeend regt te handhaven.

Zoo was dan nu ook een verbod tot Ellat uitgegaan, ten gevolge waarvan het volk van Ellat, wanneer het te Tuallah kwam gewoonlijk slechts de tjidako droeg. Ten laatste echter had Ellat zich geschaamd over de ontvangen beleediging en besloten wraak te nemen. Daarop was de aanval te Ellat gevolgd.

Onder de overwegingen, die aan het oordeel der regenten onderworpen werden, behoorden de volgende punten: dat Tuallah zich een regt had aangematigd, dat niet bestond, althans niet erkend werd en daardoor oorzaak geweest was van den twist; dat Ellat de eerste aanval gedaan en het eerste bloed gestort had; dat menschen van Tuallah en een van Ellat daarbij gewond waren en eindelijk dat Ellat gedurende 3 maanden 6 man van Tuallah had gevangen gehouden.

Uit een résumé van de gevoelens der regenten bleek dat ze beide partijen voor schuldig hielden, de een als aanleidende oorzaak, de andere als aanvallende partij; dat dus alleen in aanmerking kwam dat van de eene zijde twee, van de andere zijde één gekwetste was en dat derhalve op grond der landsgewoonte door Ellat zou moeten betaald worden eene boete van 40 thails, waarvan 10 in goud.

Op de aanmerking dat tegen Tuallah bezwarende punten bestonden en de boete te hoog voorkwam, werd ze gereduceerd tot 20 thails, waarvan 5 in goud.

De regent van Ellat verklaarde zich bereid tot de betaling maar had niets bij zich. Eene praauw naar Ellat te zenden om de opgelegde boete te halen en in tegenwoordigheid van den ambtenaar uit te betalen zou te veel oponthoud veroorzaakt hebben; daarom werd genoegen genomen met het aanbod van den radja van Doelah om voor de goede betaling borg te spreken, waarna volgens landsgewoonte in handen van den kontroleur Goldman de belofte van verzoening werd afgelegd.

Nadat dit geschied en de vrede met het drinken van een glas arak bezegeld was, ontving de orang kaija van Ellat een Nederlandsche vlag ten geschenke, om daardoor het denkbeeld, dat zijne vlag geschonden was te doen ophouden en tevens werd aan allen bekend gemaakt, dat het vermeende regt van Tuallah, waardoor de twist ontstaan

was, als ten eenemale ongerijmd, verworpen werd en dat het voeren van de Nederlandsche vlag aan alle regenten, zonder onderscheid, vrijstond.

Ten slotte moesten nog in behandeling komen de tegen den radja van Tuallah ingekomen bezwaren.

Toen in het begin van het jaar 1863 de ambtenaar van Helsdingen verpligt was te Key Doelah eene lading Gouvernements steenkolen te lossen moest hij daartoe beschikken over den arbeid der bevolking, waarbij hij echter van de zijde van Tuallah de grootste tegenwerking en geheele verwaarloozing der gegeven bevelen ondervond.

Later, toen in het begin van dit jaar de ambtenaar Goldman te Doelah kwam om de opgeschuurde kolen naar derzelver primitieve bestemming over te voeren, waartoe hij van de negorijen Doelah, Tuallah en Doelah laut werkvolk rekwireerde, had de radja van Tuallah ronduit geweigerd daaraan te voldoen, zeggende dat hij zijn volk noodig had om tegen Moena ten strijde te trekken.

De ambtenaar Goldman verbood hem dit ernstig en gaf hem kennis van de aanstaande komst van eenen ambtenaar, aan wiens beslissing hij zijne geschillen behoorde te onderwerpen, doch de Radja van Tuallah nam noch van den ambtenaar Goldman noch van zijne bevelen eenige notitie, trok met zijn volk tegen Moena op en leverde geen enkel man om kolen te laden.

Eindelijk had hij of zijn volk, waarvoor hij verantwoordelijk was, door de zotte inbeelding alleen de Nederlandsche vlag te mogen voeren, tot vernieuwde twisten aanleiding gegeven.

Ik meende dat deze feiten en vooral zijne ongepaste houding tegen over de ambtenaren van Helsdingen en Goldman eene ernstige bestrafling verdienden en magtigde daarom den laatste om hem in de volle vergadering mededeeling te doen van mijn besluit, houdende schorsing in zijne betrekking voor den tijd van één jaar. Met het

bestuur over Tuallah werd gedurende dien tijd belast de orang kaija van Doelah, en den radja werd de zilveren rottingknop, het teeken zijner waardigheid afgenomen.

Hiermede waren de werkzaamheden geëindigd.

De regenten kwamen naar omlaag om afscheid van mij te nemen en nadat ik hen ieder nog eens toegesproken had en zij tot afscheid iets gebruikt hadden keerden zij naar den wal terug.

Om 11 ure de reede van Doelah verlatende, bereikten wij Banda op den morgen van den 6den Mei. Daar ontving ik geneeskundige hulp; den 7den werd de reis voortgezet en op den 8sten Mei werd het anker geworpen ter reede van Amboina.

Alvorens deze aanteekeningen te sluiten, zij het mij geoorloofd op te merken, dat ik mij bepaald heb tot een verslag mijner handelingen en verrigtingen, zoodat daarin weinig voorkomt, wat uit een ethnologisch en geographisch oogpunt eenige waarde heeft.

Alhoewel de Aroe eilanden sedert 1849 dikwerf bezocht werden en in ieder rapport brokstukken of bijdragen tot vermeerdering der kennis van die eilanden en derzelver bevolking aangetroffen worden, zijn deze reizen op zich zelf daaraan moeijelijk dienstbaar te maken; het verblijf op iedere plaats is kort, de werkzaamheden zijn menigvuldig en de bezoeken zelve vlugtig en bepalen zich tot het aandoen der kustnegorijen, die trouwens met het oog op den handel de meeste behoefte aan geregelde bezoeken hebben.

Daardoor zijn wij eenigermate met de negorijen op de west- en zuidkust bekend en weten iets van den aard en de zeden der strandbevolking en van de vorming en de produktie van de eilanden, waarop zij wonen en van de riffen die zij exploiteren; van het binnenland weten wij echter niets en zijn zelfs onbekend met de namen van de

landen, waaruit de binnenlanden bestaan en van de volkstammen, die dezelve bewonen; ja die onbekendheid is zóó groot, dat bijv. op de kaart van Gregorij de oostkust der Aroe-eilanden zich slechts tot 134° 50″ O. L. uitstrekt, terwijl de Telegraaf, volgens mededeeling van den gezaghebber, bij Poelo Bamboe geankerd lag op 135°43″, zegge ongeveer één graad verschil; van het legio eilanden, waaruit de oostkust bestaat, wordt op de kaarten bijna niets aangetroffen.

En toch is deze uitgestrekte eilandengroep verre van onbelangrijk te noemen.

In de achttien bezochte kustnegorijen werd door de hoofden eene bevolkingsterkte opgegeven van bijna 7,000 zielen, ongerekend de honderde vreemdelingen, die er verblijf houden; van de binnenlanden, welke laag, zeer vruchtbaar en door talrijke stammen bewoond moeten zijn, weet men niets, doch wanneer het waar is, wat hiervoren aangeteekend werd, dat alleen in het binnenland van Trangan 6,000 zielen wonen, dan zou het gevoelen van sommige regenten, die van eene binnenlandsche bevolking van 50,000 inwoners spreken, niet zoo overdreven te noemen zijn.

Op de westkust vindt men vier kleine christen- en drie mohammedaansche negorijen, tellende de eersten te zamen 320 en de laatsten 510 zielen; de overige bevolking is heidensch.

Als ik mij niet vergis, maken de negorijen Oedjer, Samang en Pengambil het oostelijkste punt uit op den aardbol, tot waar het islamisme is doorgedrongen.

De bevolking dezer eilanden wordt verdeeld in Oersiwa en Oerlima; dezelfde stamverdeeling, die men ook op Ceram en de Key eilanden en elders aantreft; de regenten van Wokam en Wammer worden als de hoofden der Oerlima, de regent van Oedjer als het hoofd der Oersiwa beschouwd.

De bevolking van Wammer, Wokam, Maijkor, Wat-

telee en Trangan behoort tot de Oerlima, die van Workai, Lolla, Meriri, Kabroor, Kobai, Morassi, Konfani, Kolor, Kolla, Werilau enz tot de Oersiwa.

De bewoners van de oostkust zijn donkerbruin, bijna zwart van huid en hebben het wollige, kroesige haar der Papoeërs, zoodat de afkomst van het nabij gelegen nieuw Guinea niet te miskennen is.

De Maleische taal is in de kustnegorijen algemeen in gebruik; binnen 'slands wordt ze niet verstaan; van de landstaal zijn op de kusten twee dialekten opgemerkt, die echter veel overeenkomst hebben en door al de Oersiwa en Oerlima ook in de binnenlanden gesproken worden; van deze beide dialekten is eene kleine woordenlijst vervaardigd (*).

De gezondheidstoestand is over het algemeen voldoende; de lage bodem veroorzaakt in de kenteringen weleens moeraskoortsen en overigens vindt men hier de gewone ook elders bekende ziekten onder inlanders, zoo als boba, kaskado, soesirie enz. Het lepra en de syphilis schijnen hier onbekend te zijn.

Sedert vele jaren zijn de Aroe eilanden van epidemiën bevrijd gebleven en alleen de ouden van dagen herinneren zich de vreeselijke verwoestingen door de pokziekte ruim 40 jaren geleden aangerigt en waardoor negorijen als Wokam van 600 tot op 60 zielen uitstierven.

De invoering der vaccine zou eene weldaad zijn; de voorwalsbevolking is geneigd dezelve aan te nemen, doch daarvoor zouden er een paar vaccinateurs behooren geplaatst te worden, die eene opleiding tot doktor djawa genoten hebbende, tevens de bevolking in andere ziektegevallen zouden kunnen bijstaan, want het is een merkwaardig verschijnsel, dat op al de bezochte plaatsen een aantal personen aan boord kwamen om europesche geneesmiddelen voor hunne zieken te vragen.

(*) Zie Tijdsch. voor Ind. taal-, land- en volk., deel XIV, p. 557 vlg.

Van de binnenlandsche bevolking vindt een gedeelte, dat aan de soengies woont, middelen van bestaan in het zoeken van vogelnestjes, paradijsvogels en het bouwen van snelzeilende, zeer gezochte praauwen, soebir genaamd; zij ruilen hunne produkten bij de handelaren door tusschenkomst der kustbewoners.

Met de overige bewoners der binnenlanden komen de handelaren nimmer in aanraking; deze leven van den landbouw en bezitten groote aanplantingen van aardvruchten, klapper en sago; vooral het laatste voedingsmiddel treft men op de meeste eilanden in grooten overvloed aan. In den handelstijd houdt zich de kustbevolking echter liever bezig met het voordeeliger duiken en visschen op de riffen en voorziet dan in hare behoeften door de van elders (Goram) aangevoerde sago in te koopen.

De handel der Aroe eilanden is niet onbelangrijk, zooals uit de volgende opgave blijkt.

Jaartal.	Invoer.	Uitvoer.
1859	*f* 231. 800.	*f* 261. 500.
1860	" 299. 000.	" 293. 500.
1861	onbekend	" 291. 035,
1862	*f* 238. 977.	" 186. 350.
1863	" 213. 650.	" 218. 000.

De invoer in 1864 heeft bedragen:

Rijst	2200	pikols à *f*	8	*f*	17,600.
Katjang	65	" " "	9	"	585.
Koffij	36	" " "	35	"	1,260.
Tabak	167	" " "	50	"	8,350.
Gambier	33	" " "	15	"	495.
Suiker	47	" " "	25	"	1,175.
Koperwerk	104	" " "	150	"	15,600.
				f	45,069.

	Transport *f*	45,069.
Lood $1^{75}/_{100}$ p.	//	87.
IJzerwerk 71 p. à *f* 7	//	497.
Arak 1480 kelders // // 8	//	11,840.
Lijnwaden 66 kisten	//	33.800.
Aardewerk 26 kisten	//	1,700.
Opium $8^{16}/_{40}$ kist	//	18,800.
Geweren 11 //	//	1,100.
Dranken, diverse	//	1,700.
Buskruid 35 pik	//	2,100.
Kontanten	//	54.500.
	Totaal *f*	171,193.

De uitvoer kon nog niet opgegeven worden omdat bij ons vertrek de bevolking nog druk aan het visschen was.

De artikelen van uitvoer bestaan in paarlschelpen en paarlen, tripang, schildpad, haaijevinnen, vogelnestjes en paradijsvogels.

De uitgestrekte riffen op de oostkust bestaan hier uit hard zand, daar uit modder, elders uit koraal: zij zijn hier en daar vaneen gescheurd en vormen geulen (alor) van 3 tot 12 en meer vademen diepte: in deze geulen, waarvan de bodem uit zand bestaat, houdt zich de parel-oester bij voorkeur op; op eene mindere diepte dan drie vademen wordt hij zelden aangetroffen. De Watteleezen, de stoutste duikers van den achterwal, zoeken haar tot op 11 à 12 vademen diepte, waar de schelp grooter is, omdat ze meer tijd heeft zich te ontwikkelen.

Men vindt enkelen van tien kattis zwaarte.

Voor haaijen hebben de duikers geen vrees; zij gelooven dat hun lang wollig' hoofdhaar, dat hen onder water als zeewier om het hoofd slingert, de haaijen afschrikt.

De prijs, waarvoor het paarlmoer op Aroe wordt ingeruild was dit jaar *f* 65.— de pikol, doch dit is slechts nominaal, omdat de handelaar met ruilgoederen betaalt en daarop ongehoorde winsten neemt.

De parelduikers houden zich ook bij afwisseling met het gemakkelijker steken van tripang bezig, waarmede de riffen overdekt zijn. Er zijn 6 soorten van tripang in den Aroeschen handel gangbaar:

a. Itam	passir	à	*f*	50	de	pikol.
b. Itam	betoel	"	"	40	"	"
c. Gossok	besar	"	"	40	"	"
"	ketjil	"	"	35	"	"
d. Tai konkong	besar	"	"	25	"	"
" "	ketjil	"	"	30	"	"
e. Gama.....		"	"	20	"	"
f. Koas.....		"	"	10	"	"

een zevende soort, tjera, is niet meer gewild.

De tripang ondergaat eenige behandeling voor zij in den handel komt; in levenden staat gevangen wordt ze in ijzeren pannen (kwalies) gekookt, waartoe het zeewater, waarmede de tripang gevuld is en dat ze door de warmte uitstort, gebruikt wordt; daarna wordt ze met handen of voeten gewreven om ze van de opperhuid te ontdoen, vervolgens nog eens gekookt en eindelijk op stellingen (para-para) in de zon of boven een vuur te droogen gelegd.

De vogelnestjes worden grootendeels verzameld door de schuwe bevolking der binnenlanden van Kobroor, woonachtig in de negorijen Lorang, Kadjina, Patalabata, Resin, enz.

In dit jaar is de opbrengst daarvan grooter geweest dan vroeger; zij zijn van uitmuntende kwaliteit en zeer gezocht in den handel.

Dewijl de handel op de Aroe-eilanden veel belangrijker is dan op Key, werden de eersten steeds meer geregeld bezocht dan de laatsten en het was slechts op enkele punten, vooral op Key Doelah en Key Fehr, dat de bezoekende ambtenaren zich van tijd tot tijd vertoonden. Dit neemt echter niet weg, dat ook deze eilandengroep om derzelver vruchtbaarheid en nijvere bevolking voor een meer geregeld be-

zoek zeer in aanmerking komt. Groot Key is bergachtig en heeft van uit zee gezien wel eenige overeenkomst met de bergvormen van Amboina. Klein Key en de overige talrijke eilanden zijn laag en onderling door riffen verbonden; de bevolking bewoont — op enkele uitzonderingen na — overal de stranden en is daardoor gemakkelijker te genaken; zij behoort evenals op Aroe tot de stamverwantschap der Oerlima en Oersiwa; de eerste onder het opperbestuur der regenten van Nierong en Fehr op Groot Key, de laatste onder dat van de hoofden van Danar en Waer op Klein Key.

Een gedeelte der tegenwoordige bevolking is afkomstig van Banda en bij de verovering van dat eiland door den opperlandvoogd Koen in 1621 herwaarts gevlugt: zij is veel beschaafder en ondernemender dan de oorspronkelijke bevolking en woont onder deze in drie negorijen: Eli, Ellat en Fehr, met den kollektiven naam Key Bandang bestempeld.

Hare godsdienst is de mohammedaansche: de overige inwoners zijn heidenen, met uitzondering van een paar hoofden op Doelah en Tuallah, die door aanraking met handeldrijvende arabieren in de laatste jaren tot het mohammedaansche geloof zijn overgegaan.

Christenen vindt men op de Key-eilanden niet.

De taal der oorspronkelijke bevolking is verschillend van de Aroenesche, doch draagt ook teekenen van overeenkomst; de Bandasche afstammelingen hebben hunne eigene taal bewaard, zoodat op deze eilanden twee taalvormen voorkomen; van beiden is even als van die op Aroe een kleine woordenlijst opgemaakt. (*)

Zoo als boven gezegd is zijn de bewoners van Eli, Ellat en Fehr beschaafder en ondernemender dan de primitive bevolking; zij bezitten industrie, vervaardigen zeer

(*) Zie Tijdschr. voor Ind. taal-, land- en volk., deel XIV, p. 557 vlg.

gezocht aardewerk, bouwen goede vaartuigen, leveren eene groote hoeveelheid klapperolie en gaan elk jaar daarmede ten handel naar Banda, Ambon, Ceram, Goram, Aroe, enz.

Van hunne meerdere beschaving maken zij echter veelal misbruik tot onderdrukking hunner meer eenvoudige landgenooten en zoo ontstaat een toestand van gedurige onrust, waaruit aanhoudende twisten en onderlinge gevechten geboren worden; de afgeloopen reis heeft daarvan alweder de blijken opgeleverd.

In de laatste jaren heeft zich op de noordkust van Groot Key en op Doelah een vrij belangrijke houthandel ontwikkeld. Naar Java en Makasser worden groote ladingen ijzerhout uitgevoerd, dat voornamelijk op Klein Key en de omliggende digtbegroeide kleinere eilanden wordt aangekapt. Dewijl deze eilanden vlak zijn, is het transport van zware balken tot aan zee niet zeer bezwarend.

Het vervoer over zee naar Doelah geschiedt op eene praktische wijze. Daar het ijzerhout specifiek zwaarder is dan het water en dus zinkt, worden dwars over een praauwtje twee uitleggers aangebragt, en aan de uiteinden daarvan twee balken zoolaag gehangen dat ze geheel onder water zijn; twee mannen brengen op deze wijze de zwaarste balken over zee.

Het geleverde hout wordt betaald met ruilgoederen, die veelal zelfs in voorschot gegeven worden. Daarbij is de volgende berekening gebruikelijk: voor één vadem lengte op eene dikte van 12 rijnlandsche duimen vierkant wordt 1 à $1^1/_2$ reaal betaald, zoodat balken van b. v. 5 vademen lengte ook vijfmaal zooveel kosten: voor iedere duim, die de balk boven de 12 duim dik is wordt een halve reaal meer betaald.

De reaal heeft eene denkbeeldige waarde van twee gulden, betaalbaar in goederen, waarop grove winsten genomen worden.

Groote praauwen worden op Key gebouwd en betaald

met twee of drie lillas; kleinere met een ton buskruid.

Ofschoon niet meer openlijk, worden toch op Key nog wel Papoeasche slaven ingevoerd. Naar mij berigt werd doen dat de Gorammers, die dan gewoonlijk voor een man in de kracht van zijn leven een groote praauw en een geweer ontvangen.

Onderlinge verkoop en uitvoer van slaven bestaat niet, alleen bij huwelijken van slaven koopt de eigenaar van den man de slavin daar deze mede trouwen wil.

De jaarlijksche produktie der Key-eilanden wordt gemiddeld geschat op vijf à zes honderd pikols olie, zes honderd pikols tripang, vijf à zes pikols schilpad en eenige ladingen ijzerhout.

De paarlschelp komt op de riffen voor, doch zeldzaam.

De bosschen van Groot Key, vooral op de Noord- en Westkust leveren eene groote hoeveelheid koelit lawang, die door de Gorammers afgehaald wordt; van Haar en Oeratoe alleen worden jaarlijks 50 à 60 pikols uitgevoerd.

Te Ellat had zich een Chinees gevestigd om van deze boomschors olie te stoken.

DE

CONSPIRATIE VAN 1721 [1])

MEDEGEDEELD DOOR

Dr. L. W. G. DE ROO.

In de laatste dagen van het jaar 1721 kwam de Commissaris tot de zaken van den inlander een niet zeer opwekkelijk rapport brengen aan Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal. Hij had door „gerugten" vernomen, dat eenige javanen in de voorsteden van Batavia zich bezig hielden met het opruijen van slaven en het verkoopen van talismans, en hij verzocht vergunning eenige verdachte personen in verzekerde bewaring te mogen nemen. Die vergunning werd terstond verleend; want de zaak scheen vrij ernstig. Het was immers nog niet lang geleden dat men het plakaat tegen het spelen met vuurwerken in de nabijheid der stad had moeten vernieuwen, omdat er van tijd tot tijd pogingen schenen in het werk gesteld te worden om vuur te brengen in het bolwerk Zeelandia, waar de groote kruidkelder was [2]). En, waren die pogingen al gestaakt, het was zaak voorzigtig te zijn [3]).

De verdachte inlanders waren spoedig in handen der justitie. Zij werden scherp ondervraagd en hunne verklaringen bleken zeer belangrijk te zijn. „Zij bekenden door eenen Pieter Erberveld, mixtiesburger buijten dese stad woonagtig, te sijn geinduceerd, opgerockend en vervolgens uijtgesonden ter aansoekinge en versamelinge

van allerhande inlanderen vrije en lijfeigenen, om bij hem Erberveld te verschijnen ter vernedering en na belofte van getrouwigheijt op sekere kopere plaetjes voor betaling te ontfangen de caracters en besweeringe, waerdoor sij sterk en schootvrij souden konnen zijn, met recommadatie een ijder derselve haer moesten voorsien van een piek en cris, en daermee bij een vergadere ter plaatse daar hij sulx ordonneren soude, ten eijnde op hollands nieuwjaarsdag gelijkerhand een aenval op dese placts te doen" [4]).

Den 30sten December 1721 bragt Zijne Excellentie de Gouverneur-Generaal dit berigt in den raad van Indie ter tafel. Het schriftelijk rapport van den Commissaris was van den volgenden inhoud:

Aan den hoog Edlen heere Henric Zwaardecroon Gouverneur-Generaal van Nederlands India.

Wel Edle hr Gebiedende heere.

Gelijk bij den onderget^{d}. gecommit^{r}. tot de zaaken der Inlanderen alvoorens mondeling berigt is geworden, aan Uw Ed^{le} hoog agtb. van gerugten, dat er souden wesen hier omtrent de voorstadt eenige javaanen, die het gemeene volk en veele slaaven wisten te verleijden, met haar gewaande tooverije, en van een toeleg der selve, omme nog in dese maand der mahumedaanen Djoemadil awal, anders ook gen^{t} moeloed (*), een aanval op dese stadt te doen, mitsg^{s} bij Uw Ed^{le} hoog agtb: daar op is geordonneerd, heeft den ondergeteekende eenige bij hem vertrouwde Javaanen en andere uijtgesonden, en in soo verre doenelijk is geweest, deselve onverhoed laaten aanpacken, tegelijk met degeenen, die haar gehuijsvest hebben en geholpen in deesen handel, invoegen op den 24 deeser, gebonden bij hem gebragt zijn, de volgende ses persoonen.

(*) 1 Januarij 1722 N. S. = Donderdag 13 Moeloed of Rabingoelawal Arb. 1154 of Jav. 1646.

Karta dria Javaan.
Singa Ita d°.
Karta Singa d°.
Laij- eek een Sumbawer, met
Toembar zijn wijff, en
Ambreek wijff van den gemelte Karta Singa, die alle op de beschuldiginge teegen haar voortgebragt door d' onderstaande, te weeten:
Karta troena Javaans vaandrig.
Anga praija d° Serg^t.
Kisoet Javaan.
Kamor d°.
Bappa Kitjil balijer en
Ketoet Boengboengan d°.
die haar met behulp van nog eenige inlanders, ook hebben opgevat, voor den onderget^d hebben bekend, als Eerstel: de voorn. Karta Dria dat hij van een gemeene Javaan tot Kartasoera afkomstig is uijt Bandoeng en de Tsirebonse prianger landen nu voor drij jaaren hier aangekoomen zijnde, 'tsedert eenige maanden sig vervoegt heeft bij een serg^t van den Javaans Capit^n Soeta Wangsa gen^t Madja Praija, wonende op Tsiakong in de boovenlanden alhier, dog met wien den meesten tijd hier omtrend de stadt gesworven heeft, onder naam van Radeen, dat is prins, en mas bagoes, een minder geboorte in 't Javaans beteekenende, voorts dat zij beijde zijn aangesteld en uijtgesonden van eenen Toean Goestij, die na zijne omstandige beduijdingen, sal moeten wesen den mixties burger Pieter Erberveld ten eijnde omme allerhande soort van Inlanderen, soo vrije als slaaven sonder onderscheijd te noodigen, off aantesoeken haarl: bij hem te koomen verneederen, en dan na gedaane beloften van getrouwigheijt, op soodanige kopere plaatjes als ten getal van 12 stx in zijn logiment, en bij hem gevonden zijn, en voor een schelling geleverd heeft, te ontfangen van den voorn Toean Goestij de characters en

besweeringen, waerdoor zijl: voor schoot en steekhard souden worden, voor een rijxd^{dr} aan geld, gelijk veele daervoor hebben betaald, en met eenen van hem Toean Goestij gerecommandeerd zijn geworden om hij haar krissen, ijder eene piek te besorgen, en daermede (als hiervooren gesegt) op seekeren dag der maand Moeloed als het nieuwe jaar der hollanders zal zijn, bij een te koomen, daer hij sulx ordonneren soude, en met die waapenen elders een aanval te doen, dat hij Karta Dria op dese wijse voor meer dan honderd rx^{s} aan koopere plaaten voor eene schelling ijder, verhandeld heeft, en dat geld met de koopers ook bij Toean Goestij gebragt waer van hem nu en dan wel ijets is toegesmakt tot zijn onderhoud en Eijndel: dat bij den voorn Toean Goestij haer nog zijn onthoudende eenige Javaanen, met den voormelten Serg^{t} Madja Praija, die op deselve wijse dienen en helpen het volk bij hem te troonen, ende den Serg^{t} wel principaal als schrijver.

Singa Ita van Jamalangoe Javaan, gehoorende onder den Capit^{n} Bagoes Mantoe, voor 8 jaren van Java hier aangekomen, is een scheede maaker van pieken en krissen, heeft met zijn hantwerk den gemelten Toean Goestij en Karta Dria gediend, en ook behulpig geweest omme het volk bij haar te brengen etc.

Karta Singa alias bappa Sintjoe van Tsirebon Javaan onder gemelte Capit^{n} Bagus Mantoe gehoorende, met Ambreek zijn wijff Laijeek, alias bappa Kamis van Sumbawa, vrijgegeeven slaaf van den nu gesturven chinees Jap-Kheenko, met

Makham, zijn wijff, hebben met hun vieren haare huijsinge op een stuk land van den gemelten chinees fideij commis gemaakt, buijten de stad aan de ooverwaters weg, en aldaar den voorn Javaan Karta Dria, neffens Singa Ita gehuijsvest, ende alle mede behulpig geweest in haaren handel, soodanig dat niemand deselve Karta Dria, die sig daar meest opgeslooten hield als een

heijlig off priester, heeft mogen genaaken, off hebben haer ook eerst de handen moeten vullen met het een, off andere.

Bij deese vier persoonen, zijn ook gevonden een meijsje van 7 a 8 jaaren oud, gen^{t} Sarinam, en een jongetje van minder jaren welke voorgeven, door haer ouders in dese bovenl: woonende gegeven te zijn aan den voorn Karta Dria off Radeen omme denselven te dienen, en die als kinderen eenvoudigl: weeten te vertellen het gedoente van haar m^{r}, mitsg^{s}: alsoo confirmeeren hetgeene, waarmeede hij en de voorn persoonen werden beschuldigt, insooverre haer bekend kan zijn.

Nog heeft den onderget: naa de apprehentie van de voorn Inl: deese haaren wooninge, met het geene daar in is, bij dag en nagt laaten bewaaken bij beurten, door het volk van den Javaans luijten^{t} Bagus Karta, ende de balijers uijt het kampong van den Capit^{n} Oesin, beneeden het fortje de vijffhoek, maar de geweeren bestaande in 7 krissen, en sooveel pieken, met drij piekstokken daer gevonden, bij hem geborgen, en is hem door dese wagters nog toegebragt een Javaan gen^{t} Sara Pada, die daar met een kris onder zijn rockje verborgen, aangekoomen soude weesen, onder voorgeeven, omme te vernemen naar eenen Bappa Sadar, die gesegt werd, een macker te zijn van meergen Karta Dria, den welken daarom al mede bij den onderget^{de} is geapprehend^{t} onderwijlen den onderget^{de} ook hier nevens gevoegt heeft de voorn koopere plaatjes, daer van sommige reets beschreeven zijn, ter vertooninge aan uw hoog Edele, ende in alle onderdanigheijt sal afwagten derzelver naader beveelen ten opsigte van alle de voorn geapprehendeerde persoonen, als andersints, mitsgaders met diep respect verblijve

WelEd^{e} hoog gebiedende heere

Uw Edle hoog agtb: onderdanigen en trouw schuldigen dienaar

Batavia, ady 29 Xber. 1721, REIJKERT HEERE.

Algemeen werd „tot veijligheijd en ruste deser colonie, hoognodig geagt en verstaan den landdrost Hendrik van der Stel te gelasten behoorlijk geassisteerd den voornoemden Erberveld ten eersten uijt sijne wooninge te ligten, en nevens de voorsz. 6 inlanders in de boeijen overtebrengen, mitsgaders in desen soo tot navorsing der verdere medestanders als het besorgen van straffe voor deselve te betragten sijn ampt en pligt, med alle ernst en spoed" [5]).

Aan den avond van dien dag was Pieter Erberveld in de boeijen. Den 23sten Januarij 1722 begon de instructie der zaak voor Heeren Schepenen [6]). Achtereenvolgens was een vijftiental personen in hechtenis genomen, dat gedurende het onderzoek met een tiental anderen vergroot werd, en waarvan enkelen later van alle regtsvervolging ontslagen werden. Uit de voorloopige verhooren van den landdrost bleek al spoedig dat „Pieter Erberveld, seker Javaan Carta Dria, alias Radin genaamd, nevens eenen Lay Ek wel de principale hoofden van het voorgenomen verraat" [6]) waren. Maar de beschuldigden ontkenden hardnekkig hunne misdaad. Pieter Erberveld verklaarde zich „onnosel en onschuldig en stelde zijn zaak in handen van God Almaghtig" [6]); Carta Dria „persisteerde bij zijn ontkentenis" [6]), terwijl Lay Ek zeide, „dat hij nae waerheijt geantwoord had en er niets van weet" [6]).

Den landdrost bleef niets over dan een eisch ad torturam in te dienen, en Heeren Schepenen „op alles wat ter materie dienende was, naauwkeurig gelet hebbende Doende Regt, condemneeren vooreerst de beijde laadste gevangens Carta Dria, alias Radin en Laijek tot scherper examen gebraght en bij verder ontkentenisse getortureerd te worden, en houden de zaak ten aanzien van den eersten gevangen nog in advis" [6]).

Den 10den Februarij werd Carta Dria onder handen genomen. Hij werd „aan de palije opgehaald, onder des

wel strengelijk met roeden gegeesseld, en ook met een gewight, kort daeraan met nog een gewight, en alverder met drie gewigten getortureerd, mitsgaders hem almeede 't hair afgesneden, dog alles te vergeefs en sonder dat hij gevange tot eenige confessie te brengen is geweest; en dewijl hij gevange schijnd voor 't jegenwoordige van opset te zijn alles door te staan en zig halsterrig daertegen te stellen, en dat dus ruijm een quartier uurs is geconsumeerd, hebben Heeren Schepenen verstaan met de torture tot morgen te supersedeeren" [7]).

Minder hard bleek Lay Ek te zijn. Al spoedig nadat aan hem de torture was geappliceerd, bekende hij „dat hij en de meedegevangens Carta Dria, Pieter Erberveld, en zijn gevangens zwager, genaamt Carta Singa met malkanderen een hart en besluijt gehad en genomen hebben om omtrent veertien dagen nae de jongstgepasseerde Hollandse nieuwjaersdag off wel met 't aanstaande chineesch nieuwjaer [8]) alhier tegen de ingesetenen van Batavia oorlog te voeren en alle christenen te vermoorden; dat sij daertoe de djimats gepractiseerd en met die uijt te deelen aanhang gesoght en ook aan haer snoer gekregen hebben eene groote menigte volk, wel meer als duijsend, dog sonder dat hij gevange het nette getal weet; dat Carta Dria daerbij de luijden versekert heeft dat de geen die van dese djimats bij sig had zoude gehard en als schoot en steekvrij sijn; dat den gevangen Carta Dria, op zijn Edelheid den Hoog Ed: Heere Gouverneur-generaal van India soude aangevallen zijn en die om 't leven gebragt hebben; dat hij gevangen onder des meede zijn best soude hebben gedaan en zij alle de groote Heeren 't eerst souden hebben vermoord; dat den gemelten Pieter Erberveld van dit alles 't hoofd soude zijn geweest en sij hun eerste bijeenkomst off versamelplaats souden gehad hebben aan 't huijs van hem Erberveld, dogh dat hij gevange hiertoe onnosel door Erberveld en Carta Dria verleijd is; dat een ider sijn

geweer, namentlijk een piek en kris soude hebben meedegebragt en sij des nagts versameld en den aanval 's morgens vroeg met het opengaan van de poorten begonnen souden hebben; dat sij de nieuwpoort zouden zijn ingekoomen en de helft aanstonds voortgemarcheerd naer het Casteel en de wederhelft sig hier in de stad verdeeld; dat sij vervolgens amok gespeeld en op 't huijs van Sijn Edelheijd het eerste aangevallen souden sijn, mitsgaders al vermoord hebben wie haer had tegengestaan off was te vooren gekomen; dat Pieter Erberveld en Carta Dria de hoofden van de parthije in 't Casteel, en hij gevangen nevens den meedegevangen Anga Tsitra de hoofden van die in de stad souden geweest sijn; dat nae zij alles souden overwonnen hebben, sij de possessie van 't Casteel en van de stadt en landt zouden hebben genomen mitsgaders den genoemden Erberveld als koning off generaal [9]) en den gemelten Carta Dria als tweede, geregeerd; dat sijn gevangens swager, namentlijk Carta Singa voormeld, zoude bekleed hebben de qualiteijt van javaans mantri off hooge hoffraad; Item hij gevange soude geweest zijn Tommagong en Capiteijn; en den gevange Anga Tsitra mede een regent en lieutenant; dat Pieter Erberveld den buijt van goud, silver en andersints, die sij bij die verwarringe souden bekomen onder haer verdeeld en ider nae rato van zijn dienst en bravoure geloond soude hebben" [10]).

Deze verklaringen werden later in de hoofdzaken bevestigd door de bekentenissen van Carta Dria, die eindelijk voor de pijniging bezweek, van Erberveld en anderen [11]). Het is onnoodig ze afzonderlijk nategaan; kleine verschillen in de opgave van namen en datums doen niets ter zake. Van meer belang is de vraag, wie eigenlijk de hoofdaanlegger der zamenzwering is geweest en tot hoever zij hare vertakkingen heeft gehad.

Wij vernamen van Lay Ek de verklaring, dat hij door Erberveld en Carta Dria „onnosel verleijd" was, en der-

gelijke verklaring werd ook door anderen afgelegd. Carta Dria noemde verscheidene namen, maar voegde er bij dat zekere „Sara Soeta d' aansoeking en eerste propositie had gedaan, als sijnde die bij al de princen en grooten zoo op Bantam als Cheribon bekend en een doorslepen gauw persoon van veel beleijd" [12]); terwijl Erberveld, door mededeeling van verschillende bijzonderheden, Carta Dria onder zware verdenking bragt. „Hij gevange was nu twee jaren verleden tot deese conspiratie eerst aangesogt door den meedegevangen Carta Dria alias Radin, die alvorens aan hem gevange kennisse had gekregen bij occasie hij op zijn gevangens land als een padijplanter had versogt te mogen wonen en ook aldaer zodanig eenige maanden gewoond heeft; dat hij gevange doe anders niet heeft geweeten off 't was een gemeene Javaan, en dat bij deese aansoekinge de gevange Carta Dria alias Radin aan hem gevange geopenbaard had zijn voorz: dessein, en met eenen aan hem gevange verhaald dat hij geen gemeene Javaan maar Een radin soon van eene Patti van Carta Soera was mitsgrs dat hij al tsedert ses jaaren bevorens sodanig incognito hier had gesworven en gesonden was door Ingabij Loeroe Passar, en dat men zoude sien hoe 't met den oorlog op Java zoude uijtvallen om in tijd en wijlen daernae eenige mesures te nemen; dat voorts een korten tijd daeraan den meedegevange Madja Praija (die reets wel twaalff of dertien jaaren aan hem gevange kennisse hadde gehad doordien denselve al dien tijd heeft gewoond op t land 't welk doe sijn overleden vader heeft toebehoord), hem gevange hierover meede is komen spreken en aansoeken welke Madja Praija seijde een vertrouwdt vriend van den gevangen Carta Dria alias Radin, maar ook van desselfs maagschap te wesen seggende dat hij Madja Praija al van over vele jaren ook alles hadde bespioneerd en afgezien" [13]).

Er bestaat geen grond om dit berigt in de hoofd-

zaken te wantrouwen. Wij weten dat het in die dagen alles behalve rustig was op Java. De javasche oorlog had slechts schijnbaar uitgewoed. Aan den Soesoehoenan werd de troon betwist door zijne broeders, en de Compagnie was niet magtig genoeg om haren beschermeling het rustig bezit van zijn rijk te waarborgen. In Malang handhaafde zich nog altijd de aanhang van Soeropatie, en de meeste oostelijke landschappen waren in beweging. Het is hoogst waarschijnlijk, dat de opstandelingen hunne spionnen in den omtrek van Batavia hadden, en waarom zou niet in hunne hoofden langzamerhand het denkbeeld eener conspiratie zijn gerijpt? Maar minder waarschijnlijk is het, dat Erberveld zich door een man als Carta Dria tot het complot zal hebben laten „ verleiden". Wij hebben dan ook grond om te vermoeden, dat Erberveld reeds in betrekking stond tot de opstandelingen in oost-Java, toen hij Raden Carta Dria leerde kennen. In de confessie van Erberveld lezen wij de verklaring, dat hij eenige maanden voor de ontdekking der zamenzwering, namens zekeren Goesti Pandji van Bali, vereerd was geworden met den titel van Toean Goesti en tot meerder bevestiging van dien titel een kris met een goud gevest ten geschenke had ontvangen. Dien Gusti Pandji had hij leeren kennen toen hij „eenige Jaaren verleden onder de Regeringe van zijn Edelheid den hoog Ed: heere gouverneur generaal Joan van Hoorn met zijn Eijgen vaartuig een reijse ter Negotie naar Boeleleng zullende doen, door storm en onweer op een rif genaamt gelgel is komen te vervallen en hij gevange aldaer deese Gusti Pandji gevonden en van denselve vriendschap en hulpe tot sijn reddinge en wederkomst genooten heeft [14])". Goesti Pandji stond in betrekking tot Ingabij Passar, zoon van Soerapati, en dese was het middenpunt der ontevredenen van het hof van Karta Soera. Is de gissing dan gewaagd, dat Erberveld reeds geruimen tijd betrekkingen had aangeknoopt met de opstandelingen

in oost-Java, en later aan Carta Dria werd aangewezen als de man, die bij het beramen der zamenzwering van groot nut kon zijn? Zekerheid daaromtrent had zelfs de regering van die dagen niet; maar toch werd boven op de lijst der schuldigen de naam geplaats van „den ondeugenden mesties die een groot acteur scheen in dit spel" [15]). En dat was hij zeker.

In het huis van Erberveld kwamen de eedgenoten zamen [16]); aan Erberveld werd de opbrengst der verkochte djimats ter hand gesteld; Erberveld ontving en verzond de brieven [17]), en Erberveld zou„ als de zaamgezworenen possessie van 't Casteel en van de stadt en lande hadden genomen als koning off generaal zijn opgetreden" [18]). Zoover is het echter niet gekomen, en gelukkig. Want„ het gruwelijk voornemen tot moorden en doodslaan mitsgaders tot een totale subversie van dese Colonie is gebleeken van vrij wat grooter ernst geweest te zijn dan de saak in den beginne sig wel vertoonde, hoewel die ook seer confuijs en sonder de minste overleg schijnd te wesen aangelegd en egter haaren aanvanck zoude hebben genomen gehad op den 2 dag van dit Lopende jaar 1722 nadat daertoe al 2 jaaren lang door de conspirateurs was gearbeid en in hun belang bij beloften waren overgegaan niet alleen eenige Javaanse grooten uijt het Cartasoerasche Hoff, maar ook uijt Cheribon en Bantam benevens eenige duijsenden uijt Balij en Balembaangang, maar het apprehenderen der Hoofden van dit onbesuijsde Eedgespan hetwelke maar seer weijnig dagen voor dien g'arresteerden tijd van aanvank deser geconcipieerde tragedie is voorgevallen, heefd eenige Javaanse troupen die na de confessie der gevangens in den affmarsch waren wederom stil doen na huijs keeren door ongebaande wegen zoo als ze ook hadden gebruijkt in hun afkomen" [19]).

De regering moge het plan „seer confuijs en sonder de

minste overleg aangeleijd" noemen, zonder twijfel heeft het Batavia met groot gevaar gedreigd.

De zamenzweerders bedoelden immers niets minder dan „met hun allen stormenderhand dese stad Batavia en 't Casteel te overrompelen en daervan possessie te nemen; ten dien Eijnde eerst en vooral alle hollanders off europianen en al de christenen die er waaren zonder een christen over te laten te vermoorden in verwachtinge de andere inwoonderen soo chinesen mooren macassaaren, als verdere mahomethanen en hijdenen sig dan wel mede aan haer souden submitteren off pardon versoeken, als wanneer sij die souden pardonneren en verschoonen off anders dat sij degeenen die sig opposeerden alle insgelijx vermoorden zouden" [20]). Was dit gelukt, dan zou er spoedig krachtige ondersteuning zijn gekomen. Men was immers „overeengekomen dat sij gevangenen den tijd wanneer dit soude worden in 't werk gesteld souden zijn geadsisteerd geworden namentlijk

Van Bantam met twee duijsend koppen	2000
„ Cheribon meede met	2000
„ Jampang	1000
„ Bandong	2000
„ Crawang	1000
„ Tjiassem	1000
„ Pamanoekan	1000
„ Dequal demak	1000
„ Batta	1000
„ Caligawe	1000
„ Soerabaija	1000
„ Grissek	1000
„ 't gebergte van Cadiri	1000
En 't gebergte van Malang	1000
Bedragende te saamen seventien duijsend koppen, dus	17,000

dewelke alle ook reets in beweging en herwaarts aan bij parthijen als verstroijt door bedekte off ongemeene

wegen opdat hun dessein niet soude openbaer werden, sijn in 't aankomen en ook reeds sommige hier en daar verborgen" [21]).

„Ingabij Loeroe Passar Zoon van Soerapati, die tegenwoordig 't gebied heeft in 't gebergte Malang" had met „gusti Pandji die koning tot Balij is" 10000 man toegezegd, „die van boeleleng en blanbangan over het gebergte en over Mataram" te hulp zouden zijn gekomen, opdat, „de E. Compagnie alhier noit weder possessie soude kunnen krijgen off negotie drijven" [22]).

Vooral van Bantam en Cheribon koesterde men groote verwachtingen, hoewel „die van Bantam en Cheribon geen hooger gebied off Eenigen eijgendom van stad off land souden gehad hebben, maar sij over en weer met marchanderen onder betalinge van belastingen en licenten souden hebben genegotieert" [23]). Erberveld noemt de namen van twaalf pangerangs en één raden uit Bantam en van dertien pangerangs en drie radens uit Cheribon, „die in deese conspiratie principalijk zouden hebben getrampeerd". En al zijn enkele van die namen uit de lucht gegrepen, de regering begreep toch ten aanzien van „de inlandse grooten van deesen Eijlands, in sooverre deselve door de voorn geexecuteerde conspirateurs zijn opgegeven en beschuldigd geweest als complicen van hun voorgenomen verraad, de residenten op de comptoiren te moeten verbieden eenige enqueste, navraging of informatie tegens de javaanse Pangirans, Mantries en Prieijs te entameeren, maar selfs daarvan geen discoursen te formeeren al wierden zij schoon door sommige uijt een overtuijgend geweten na diergel. gevraagd ofte gesondeerd, alsoo sulx best werd geoordeeld op een koele en flauwe wijse alleen te laten beantwoorden, om aldus de hovelingen van Cartasoura, Bantam en Cheribon te doen blijven in volmaakte onsekerheijt tot hoeverre d' incusatien tegens haarl: bij dese regering mogten hebben ingank gevonden, dan wel

niet; onverminderd de dikmaals geordonneerde waakzaamheid, waartoe de voorm: residenten onder een onveranderlijk ooge van wantrouwen de novo sullen worden geexhorteerd in soo wisselvallige tijden als men tans hier is belevende, maar omtrent de geincuseerde Javanen van Jacatra en Crawang als sorteerende onder de Passalage en Judicature van de generale comp: is verstaan sooveel reflectie niet te slaan, maar haarl: bij agterhaling of nader blijken te doen beregten soo als het sal behooren na een ware bevinding om ook d'onschuldige niet te helpen in een ontijdige beweging of opstant in en onder het Jacatrase koninkrijk tot plaisir en voordeel der aangrensende wester en ooster naburen" [24]).

Ik heb de hoofdzaken der verschillende bekentenissen medegedeeld, en meen op die wijze het plan der zamenzweerders duidelijk beschreven te hebben. Woensdag, den 8sten April 1722, deed de heer Hendrik van der Stel, Drossaard ten platten lande, ratione officii, zijn criminelen eisch ad mortem, en dienzelfden dag werd het vonnis tegen de landveraders opgemaakt.

„Woensdag den 8n April 1722. Alle present dempto de H. Kra. . . . . en een stoel vacant.

De heer Eijssr diend jegens alle de gevangens Excepto jegens den laadsten met name Jeronimus Jeronimusz van schriftelijken crimineelen eisch ad mortem concludeerd als in 't eijnde van dien, leijde daarnevens over een bundel met stukken volgens inventaris en steld daertegen den eisch van gemelten Jeronimus Jeronimusz aan het oor-

De heer Hendrik van der Stel Drossaart ten platten lande ratione officii eijssr.

Contra.

Pieter Erberveld Mixties borger

Carta Dria alias Radien Javaan

Laij Ek van Sumbawa.

Madja Praija van Tjikias javaans sergiant.

Anga Tsitra van Bandong

deel van heeren schepenen.

De gevangens op dien eisch gehoord sijnde segt de eersten namenlijk Pieter Erberveld, dat de djimats door de meedegevangens Carta Dria, Ma dja Praija, Anga Tsitra en Sara Soeta gemaekt zijn, dog erkent de kopere plaatjes aan hem vertoond, voor die djimats; segt dat hij hiertoe onnosel verleijd is en versoekt vergiffenis.

Den gevangen Carta Dria erkent ook de maker van de kopere plaatjes te weesen, dog door de meedegevangen aan 't maaken niet meede geholpen en antwoord op den eijsch dat hij er niets tegen doen kan.

Den gevangen Laij Ek segt door Carta Dria hiertoe verleijd te weesen en versoekt vergiffenis.

Den gevangen Madja Praija erkent van de vertoonde plaatjes voor de voormelte djimats te wesen versoekt ook soo 't wesen kan, om vergiffenis.

De gevangens Anga Tsitra, Carta Naija, Anga Sarana, Carta Singa, Singa Ita en Sara Pada versoeken meede om vergiffenis.

Carta Naija van Paccalongan
Anga Sarana van Bandong
Carta Singa van Cheribon
Singa Ita alias Marangi van Bageleen
Sara Pada van Rania
Maija Djaija van Bandjoemaas
Wangsa Dita van Pamalang
Pandjang van Bandjoemaas
Carti Wangsa alias Bappa Moeloet van Saroea
Wangsa Soetoe anders ook gen^{t} Sara Soeta van Bageleen
Singa Patra hoofd van Tjikias
Toembar van Passaroeang wijff van den derden gevangen Laij Ek
Gambrek, mede van Passoerowang, wijff van den aghsten gevangen Carta Singa, en
Mita, van Batavia, wijff van den twaalfden gevangen Wangsa Dita, alle 's heeren gevangens over Crimen laesae majestatis
nevens Jeronimus Jeronimusz mixties borger medegevangen, gesuspecteerd over 't selve crimen.

De gevangens Maija Djaija en Wangsa Dita stellen den eisch aan 't oordeel van de heeren.

De gevangens Pandjang, anders gen^t Wisa Soeta, Carti Wangsa alias Bappa Moeloet, Sara Soeta alias Wangsa Soeta en Singa Patra versoeken soo 't weesen kan mede om vergiffenis.

De gevangen Toembar, Gambrek en Mita zeggen onnosel en onschuldig te zijn en dat sij hierin niet getrampeerd off iets gedaan hebben anders als voor zoo verre hun vrouwen dienst betreft en versoeken ook om vergiffenis.

En den gevangen Jeronimus Jeronimusz persisteerd bij zijn voorgewende onschuld en segd hiervan onkundig en ignorant te zijn.

Heeren Schepenen

Op deese gruwelijken daed en alles wat ter materie dienende was op het naukeurigste gelet hebbende Coende reght Condemneren alle de gevangens excepto den laadsten genaamt Jeronimus Jeronimusz op approbatie van zijn Edelheijt de heere Gouvern^r generaal en d'Edele Heeren raaden van Nederlands Indie, gebragt te werden ter plaetse daer men gewoon is crimineele sententien te executeeren en aldaar aan den scherpreghter overgelevert zijnde

Eerstelijk de gevangens Pieter Erberveld en Carta Dria

alias Radin, ider agterwaarts op een kruijs te werden gebonden en de regterhand afgekapt mitsgaders voorts met gloeijende tangen op de armen beenen en borsten geknepen en het vlees daer uijt gehaelt, dan, van onderen op, het ligchaam g'opent, het hart daaruijtgehaald en hun in 't gesight geworpen, en wijders haer het hoofd afgekapt en hun ligchamen ider in stukken gehouwen te werden om de quartieren opgehangen en haer hoofden op staeken te werden geset buijten deese stad ter plaetse daer het de Edele Regeringe deser landen gelieven sal te statueeren ten proije der vogelen gelaten.

Tweedens de gevangens Madja Praija, Sara Soeta alias Wangsa Soeta, Anga Tsitra en Laij Ek ider op een kruijs gebonden, de regterhand afgekapt voorts met gloeijende tangen op de armen beenen en borsten genepen en het vlees daeruijt gehaeld, mitsgaders van onderen het ligchaem opgesneden en geopend, het hart daeruijt gehaald en hun in 't gesigt geworpen en vervolgens hunne ligchamen naer 't buijten geregt gebraght te werden ten proije der vogelen elk vervolgens op een rad geset te werden.

Wijders condemneeren zij de gevangens met naame Carta Naija, Anga Sarana, Carta Singa, Singa Ita alias Marangi, Sara Pada, Madja Djaija, Wangsa Dita, Pandjang alias Wisa Soeta, Carta Wangsa en Singa Patra beneden het schavot alsoo daerop geen plaets genoeg sal sijn achterwaarts op een kruijs gebonden en van onderen op levendig sonder de slagen van genade geradbraakt te werden om vervolgens naer het buijtengeregt gebragt en aldaar op een rad geset mitsgaders voorsooverre nog leven mogten daer door de bodens van de justitie bewaakt te worden tot dat er de dood na volgd en dan ook ten proije van de vogelen daer gelaten.

En de drie gevangens Toembar, Gambrek en Mita elk aan een pael gebonden en geworgt te worden dat er de

dood na volgd en vervolgens hunne ligchaamen meede naer het buijtengereght gebragt en aldaer insgelijx ten proije der vogelen ider op een rad geset te worden.

Condemneeren bovendien gesamentlijke gevangens excepto de gemelten laadsten gevange in de costen ende misen van justitie [25]) met confiscatie van de helft van alle haer goederen om het procedido van dien te werden verdeeld a usu, deductis expensis, ontseggende het verders off meerder geeijschte en largeeren den genoemden laadsten gevange Jeronimus Jeronimusz uijt sijn detentie".

Den 14den April is „in Rade van India" „volkomentlijk en eenparig verstaen de gem. doodvonnissen, soo als se leggen, in het geheel goed te keuren en te doen executeeren" [26]). Er werd evenwel „ geoordeeld d' Executie der vonnissen van heeren Schepenen haer beslag moeste vinden op het plein aan de zuijdzijde van desen castele en niet voor het stadthuijs", en bovendien was „ verstaen tot securiteit de compagnie handgranadiers in de wapens en gerangeerd te houden binnen de muuren van het Casteel, wanneer d' Executie op 22 deser (April) sal geschieden omtrent de landverraders ten eijnde met de minste commotie op staande voet te konnen uijtrukken" [27]).

Zonder opschudding had de executie plaats, en, hoewel slechts twee dagen na de voltrekking van het vonnis nog een achttal verdachte personen van Cheribon werd aangebragt, waartegen „verstaan werd in eigener vougen als tegen de anderen te doen procedeeren" [28]), kon op den eerst-volgenden Zondag gevolg gegeven worden aan het besluit van den Gouverneur-Generaal en den raad van Indië, waarbij „tot slot van deze zaken hoognoodig is geoordeeld onse verschuldigde dankbaarheijd publijkelijk aan God almagtig te betuijgen, ter sake het sijn H. maj^{t}. uijt loutere genade heeft behaagd gehad bij tijds te doen bekend worden en aan den dag komen het voorengem

geintendeerd verraad en aldus de generale comp. en dese colonie te bevrijden en bewaren tegens doodel: onheijlen die daeruijt andersints souden zijn voortgekomen geweest door het vergieten van veel christenbloed, oversulx dan al met eenen wordt verstaan bij Extract van desen daarvan communicatie te laten geven aan den Eerw: Kerken raad tot narigt der broederen predicanten, ten eijnde deselve op d' eerste Sondag na het straffen van de conspirateurs na dien trant en teneur souden konnen selegeeren d'applicabelste texten uijt de H. Schriftuur, mitsgaders daarna dan ook modereeren en dirigeeren hunne predicatiën en gebeden, tot stigting der gemeente en blijk van deese algemeene dankbaarheijd als ook om voor het aanstaande God de heere te bidden tot verdere bescherming van sijn volk en dese wijd afgelege colonie in het midden van hunne mahumedaanse en heijdense vijanden, die vol zijn van galle ende van bitterheijd" [29]).

Wanneer men tegenwoordig langs den weg van Jacatra naar de stad rijdt, en gekomen is waar die weg zijne laatste bogt maakt, is men op het terrein, waar Pieter Erbeveld zijn woning had, „waerinne sijne geconcipieerde verraderijen als in eene vergaderplaats sijn bedisselt geworden". Links kronkelt de rivier, regts staat eene rij huizen en aan weerskanten van den weg kwijnen eenige oude boomen. Men ziet eene ruime woning van een luitenant-chinees, aan den weg afgesloten door een vrij stevigen muur met de gewone getraliede openingen; dan een kolossaal huis uit oude dagen, waar tegenwoordig een azijnfabriek gedreven wordt; vervolgens eenige huisjes, ook van vroeger dagen en zeer vervallen [30]); eindelijk de Buitenkerk, die vroeger de Portugesche Buitenkerk was. Maar, zoo is men de plek van Erbervelds woning onopgemerkt voorbijgegaan. En geen wonder. Tusschen den voormuur van het chinesche woonhuis en de azijnfabriek staat een klein wit muurtje, waarop eenige karakters blijken te staan, en waarboven

een wit gekalkte bal, met eene punt er op, zich verheft. Bij aandachtige beschouwing ontdekt men in den bal de vormen van een met een lanspunt doorstoken steenen doodskop, en in de karakters het volgende opschrift:

UIT EEN VERFOEIJELYICE
GEDAGTENISSE TEEGEN DEN
GESTRAFTEN LANDVERRAA-
DER **PIETER ERBERVELD**
SAL NIEMANT VERMOOGEN
TE DEESER PLAATSE TE
BOUWEN OFF PLANTEN NU
OFTE TEN EENIGEN DAAGE.
BATAVIA DEN 14 APRIL 1722 [31]).

Achter het muurtje met dat opschrift, ligt „het stukje grond dat uijt het Erff sal blijven leggen tot een gedaghtenisse van verfoeijing des landverraders Pieter Erberveld" [32]). Daar is „het circuit van sijne wooning die omverre gerukt en in een puinhoop veranderd is" [33]). Thans is het een vrij slordig grasplekje tusschen vier muurtjes ingesloten. Men heeft vermoed dat daar het graf van den landverrader zijn zou; maar voor dit vermoeden is geen andere grond dan het bestaan van een zeer stevigen berm tot stutting van het voormuurtje met de inscriptie, waarin de verbeelding zich eene grafholte heeft gedacht. Wij betwijfelen zeer dat de politie dier dagen de verminkte ledematen van den landverrader zulk eene hechte rustplaats zal hebben waardig gekeurd. „Ten proije der vogelen" was vrij wat meer in den geest van dien tijd.

Al de grond van dit „verfoeijelijk gedagtenis stukje" af, tot aan het Portugesche kerkhof, was het eigendom van Pieter Erberveld" [34]). Bovendien bezat hij een „stuk thuijn en zaaijland bebouwt met een wooning van steen en planken met pannen gedekt, gelegen omtrent een en een halve uur gaans oostwaart buijten dese stad belend ten

zuijdwesten met de here wegh langs de rivier Sontar enz. enz. en breed een hondert roeden ruijm mitsgrs. diep twee honderd roeden" [34]).

Al de goederen der landverraders zijn verbeurd verklaard [35]). Den 23sten Mei 1722 werden de bedienden van Erberveld, één slaaf en twee slavinnen, verkocht en den 27sten Junij zijne erven met het meubilair, dat in het huis op het zaailand aanwezig was. Dat was al zeer weinig bijzonders [36]). Het bragt 33 rijksdaalders en 30 stuivers op; de erven haalden te zamen 3515 rijksdaalders. Kon zulk eene bezitting aanspraak geven op den naam van vermogend man?

De goederen waren aan den lande vervallen, maar Weesmeesteren traden op voor de regten van de minderjarige dochter. Haar vader had indertijd zijne vaste goederen „ aan haar Eerwe verhypothequeert tot fournissement of als in pand, voor alsulke rde. 3318.10 als denselven niet had konnen opbrengen tot voldoening van het moederlijk bewijs ter voormelte kamer zijne dogter Alette Erberveld competerende" [37]). En hoewel de regering „het versoek door weesmeesteren voorgedragen omme na affictie van biljetten de vaste goederen te moogen verkoopen ontzeide als oneijgen en buijten gebruijk, maar haar Eerwe renvoijeerde aan den ordinaris regter in dat cas, omme aldaar over de venditie en distributie dier gronden en erven na den eijsch der wetten te laten litis contesteren" [38]), blijkt het, dat de schuldvordering aan H. H. weesmeesteren is voldaan, en dat, toen later aan Aletta vergunning was gegeven om met zekeren Jacob Croes in het huwelijk te treden, het bedrag van het moederlijk erfdeel aan haar is uitgekeerd [39]). Er moet dus bitter weinig overgebleven zijn voor „den Heere".

De bezittingen van de overige geëxecuteerden waren zeer gering. Van Wangsa Soeta werden „2 witte en 2 swarte buffels" verkocht; van Singa Patra eenige krissen

en 2 buffelbeesten, en van Lay Ek en Carta Singa eene vrij-aanzienlijke partij kleedingstukken, porcelein en „eenige rommeling" [40]). De opbrengst van alles te zamen beliep nog geen 200 rijksdaalders.

Batavia was aan een groot gevaar ontsnapt. Een vreesselijk bloedbad was voorkomen. De commissaris Reijkert Heere was de man, aan wiens activiteit men dat geluk te danken had, en hij had regt eenige erkenning van zijne verdiensten te verwachten. Zijne verwachting werd niet beschaamd. Den 27sten October 1722 diende hij aan den Gouverneur-Generaal en de Edele heeren Raaden een request in van den volgenden inhoud:

„ Aen den Hoog Edlen Heere *Henric Zwaardecroon* Gouverneur Generaal, en d' Edle Heeren Raaden van Neederlands India.

WelEdle Hoog gebiedende Heeren.

Geeft reverentelijk te kennen Reijkert Heere, tans door de goetheijt van Uw hoogEdle zijnde coopman en gecommittd. tot de zaaken van den Inlander, dat door Goodes genade in het laatste van verleeden Jaare hem ter kennisse zijnde gekoomen hoe swaaren verraad ten nadeele van de Generaale Compie en alle Europeen alhier was gesmeed geworden door eenige Inlanders, hij het geluk heeft gehad, op ordre van den Hoog Edle Heere Gouverneur Generaal, de principaalste roervinken in gevankenisse te konnen leeveren en oovertegeeven aan handen van den gerigte, waardoor zij en andere van haare complicen ook naaderhand naar Eijsch gestraft, en uijt de weereld zijn gehulpen, soodanig het een en 't ander aan Uw Hoog Edle in het breede gebleeken en den Suppliant niet onbewust is, hij in al het voorenstaande, niet anders heeft gedaan als naar Eed en pligt, sonder eenige singuliere ver-

diensten, al egter de vrijheid neemd, op het allerneedrigste aftebidden Uw hoog Ed^le^ kragtdaadige gunste, omme daardoor te moogen ontfangen eenige belooning, hetzij in verbeetering van qualiteijt en bediening dan wel door een letterken aan de Hoog Ed^le^ heeren seventiene ten goeden bedagt te werden, ten genot van eenig faveur voor soo extraordinairen geval, bij aldien Uw hoog Ed^le^ mogten oordeelen denselven het een off 't ander soude moogen toekoomen, hetwelke den Suppliant in het geheel, en in allen ootmoed sal overlaaten aan haar beroemde regtmaatigheijt en billijke schikkinge".

Onmiddelijk werd het volgende besluit genomen.

„Dingsdag, den 27^en^ October 1722. Ordinaris Vergadering, absent de Heeren mr. *Jacob Faas* en *Joan ad^n^ Crudop* door indispositie.

Den coopman en gecommitteerde tot de saken van den inlander Reijkert Heere bij requeste versoek doende om te mogen ontfangen eenige belooning hetzij in verbetering van qualit^t^ of bediening dan wel door een letterken aan de h^o^ Ed heeren Seventienen ten goeden bedagt te werden ten genot van eenig faveur voor zijne gecontribueerde diensten in het ontdekken van het verraad onlangs tot groot nadeel van d' E. comp. en alle Europeen alhier gesmeed, is verstaen tot remuneratie van dien denselven te advanceren tot oppercoopman met *f* 100 per maand voor vijf jaren en hem per naasten na het vaderland favorabel te beschrijven".

AANTEEKENINGEN.

[1]) Door de welwillendheid van Jkh. mr. J. Graafland opmerkzaam gemaakt op een bundel met resolutiën, afkomstig van den bank van Schepenen, en thans in het archief van den Raad van justitie te Batavia berustende, waarin de confessiën van Erberveld c. s. voorkomen, verzocht ik vergunning om die stukken voor den druk te bewerken en in het licht te geven. Die vergunning mogt ik verkrijgen, maar de bundel bleek deerlijk geschonden en bijna geheel verteerd te zijn. Ik heb daarom mijn oorspronkelijk plan gewijzigd, en in bovenstaand opstel alles opgenomen, wat ik met de meeste zorg heb kunnen redden. Het is mij gebleken, dat het verhaal der zamenzwering zooals het in de werken van Valentijn (IV bl. 210), Crawfurd (de Indische archipel, III bl. 14), van Kampen (Geschiedenis der Nederlanders buiten Europa, II bl. 354), Lauts (Geschiedenis van de vestiging, uitbreiding, bloei en verval van de magt der Nederlanders in Indië, II bl. 302) en anderen, gevonden wordt, hoewel enkele feiten slechts als gissingen meêgedeeld worden, in de hoofdtrekken juist is. De begrooting van het aantal eedgenoten bleek op de verklaringen der zaamgezworenen te rusten, en het vermoeden dat er een zeker verband zou bestaan hebben tusschen de zamenzweerders en de opstandelingen in midden- en oost-Java, eveneens op die verklaringen gegrond te zijn. Wel is het onmogelijk te bepalen, in hoever geloof kan worden geslagen aan verklaringen, die door vreesselijke martelingen zijn afgeperst, maar het zou vermetel zijn er alle waarde aan te ontzeggen. Onderlinge overeenstemming geeft er een niet geringen schijn van waarheid aan. Intusschen verhindert het gemis van overtuigende bewijsstukken ons tot zekerheid te komen, en moeten wij er ons toe bepalen de zamenzwering van 1721 te verhalen, zooals die door Erberveld en zijne eedgenoten aan hunne regters is verhaald geworden.

Bijna een eeuw vroeger was een dergelijke zamenzwering gesmeed, ontdekt en gestraft. De bekende W. L. Ritter heeft die gebeurtenis in romantischen vorm medegedeeld in zijne Indische

verhalen, maar daardoor het onmogelijk gemaakt waarheid te onderscheiden van verdichting. Toevallig kwam mij de resolutie der regering in handen, waarbij het vonnis over de zaamgezworenen van 1644 werd bekrachtigd, en ik geloof dat de mededeeling van dat stuk hier niet ongepast is.

» Woensdach den XXIXen Augusti A°. 1644.

Bij den E. Sijmon van Alphen Extraordinaris Raet van Indien ende President des achtbaren Raeds van Justitie alhier aan ons voorgebracht ende overgelevert sijnde alle de confessiën, clare bewijsen ende voordere papieren dienende tot de crimineele processen door den advocaet fiscaal mr. Gerard Herberts voor gemelten Raedt g'Intenteert op ende Jegens Jan Pekel, alias Cleijn — geboortig van 't Eijlant Tarnaten gewesen Capiteijn der Ingeseten javanen alhier. Item contra Keij Maes Goeloe geboortigh ende nae geseijt wert affcompstigh van den bloede der verdrevene Coningen deses gewesen Rijex Jacatra ende tegens Soudin mede Javaen van Batavia, alle g'incarsereerden ter saeke van de gruwelijcke conspiratie, verraderije ende moorderije bij deselve doch Insonderheijt genoemden Cleijn tegen dese plaetse ende d'hooghste overighheijt alhier successive beraetslaegt ende voorgenomen hebbende hier toe geruijmen tijt met den Coningh ende grooten tot Bantam mitsgaders ook de Javanen van den Matteram secrete correspondentie ende aliantie gehouden. Item anno 1641 als van den Ceijlonsen Tocht gekeert was, met aengetogen Keij Maes geresolveert dese Stadt aen brant te steecken den Gouverneur Generaal te vermoorden ende met hulpe van de resterende alhier ofte omtrent woonachtige Javanen, soo binnen als buijten het Casteel desperatelijck amoeq te speelen tot welcke hij Cleijn in Bantam al 50 ende Keij Maes 40 geresolveerde Javanen 't haeren assistentie geworven hadden, Wijders dat nu ruijm een Jaer geleden als wanneer sijn Edt. den ontfanger generael Sebalt Wonderaer nevens den Sergiant Maijor deses garnisoens Willem van der Beecq met 80 soldaten gesonden hadde naer de velden van Ancke om te onderstaen wat verhinderingh onse wiltschutten aldaer door de Bantamse Javanen geboden wert, zij gevangens bij dit exploict tot hulpe sijnde, met haer drien ende andere dier trouwlose natie geresolveert hadden gemelte gecommitteerde om hals te brengen bijaldien den Troup onser soldaten soo groot niet ware geweest. Ende ten derden dat hij Cleijn nu omtrent Twintig dagen geleden

weder tot Bantam geweest sijnde met eenen Keij Narantacque het christengelove (daervan jonghs aan bij d'onse in opgetrocken zij) goddeloselijcken affvallende ende verlatende, op de Moorse wijse gesworen ende nevens eenen Keij Maes Loeron aengenomen heeft, met de volle maen dat geweest is 18 deses tegens den avont, onder schijn van ijets aen den Gouverneur Generaal te willen vereeren heijmelijk met crissen g'armeert bij sijn Ed^t audientie te crijgen, ende dan haer boos voornemen met desperaet amocq spelen in 't werk te stellen. Sijn Ed^t, vrouwen, kinderen, ende alles wat begaen conden niemandt uijtgesondert te vermoorden, als wanneer van gelijcken Soudin met Souda ende Jagabita (die beijde nae Bantam gevlugt sijn) den ontvanger voorengemelt ende degene hun meer gemoeten mocht om 't leven brengen. Ende voorts alle de bamboesen pedacquen ofte Riete huijsen principalijk aen de westzijde deser stadt in brant steecken souden om soo alles in disorde ende verbaestheijt te brengen, op welk rumoer hun dan oock vijffhondert cloecke gewapende mannen van Bantam ende duijsent van Cheribon met 40 bamboese leeren tot Bantam daertoe gemaekt hieromtrent souden laten vinden die datelijck met eenen de stadsmuijren beclimmen, daer in vallen ende alles om hals brengen souden, trachtende bij dien middel ende occasie alsoo meester van de stadt ende 't Casteel te werden, over welcke hij Cleijn dan voor het aenleggen ende uijtrigten deser boose daet als gouverneur soude gebieden, doch den aenslach door 't een of 't ander interval niet succederende dan evenwel tot Bantam een groot meester gemaeckt werden, mits sich alvooren na de Moorse wet liet besnijden, gelijck 't selve aen genoemden Narentacque volcomen belooft ende geswooren hadde. Alle welcke clare bewijsen, eijgen confessiën ende daerop gedane criminele Eijsschen door den advocaet fiscaal bij ons wel ende aendachtigh g'examineert, doch insonderheijt 't achtingh genomen sijnde op het gewijsde van gemelten Raedt waer bij genoemde snoode verraders condemneren, te weten Jan Pekel als acteur, aenlegger en beleijder van de verhaelde conspiratie, affgrijselijcke moorden ende seer dangereuse gevolgen, mitsgaders dat gantsch goddeloselijck van de ware zalighmakende christelijcke religie afgeweecken ende sich tot de vervloeckte moorse weth heeft willen begeven, ter plaetse alwaer men gewoon is criminele Justitie te executeren levendich van onderen op soodanigh van lith

tot lith gerabraeckt te werden, datter de doot naer volge, snijdende dan voorts het hooft van de romp om op een staeck geseth ende het lichaem gevierendeelt aen de principale oorden deser Stadt tot affschrick ten thoone gehangen te werden. Item Keij Maes ten aansien van het boos voornemen dat als verhaelt anno 41 nevens genoemden Cleijn ende andere mitsgaders dat oock genoeghsame kennisse van het leste verraet gehadt ende niet als door torture g'openbaert heeft Insgelijx met rabraecken van boven tot beneden ter doot gebracht, 't hooft op een staeck geseth ende 't lichaam op een radt geleght te werden. Mitsgaders Soudin om dat op het aensoeken van meergenoemden Jan Pekel aengenomen hadde nevens Jagobita ende Maijor den ontfanger Wonderaer te vermoorden; ende van 't voorenverhaelde kennisse hebbende sulx mede in voegen als voren secreet gehouden heeft met de coorde gestraft te werden, sulx datter de doot naer volge nevens confiscatie van alle hare goederen. Tot executie van welcke gewijsdens die van meergemelten Raedt onse approbatie versoecken. So ist dat wij gelijck geseijt op alles wel ende circumspectelijck hebbende geleth mitsgaders het gruwelijck voornemen deser snoode schelmen geconsidereert ende overwoogen, geen redenen connen vinden om in gemelte sententiën eenige veranderingh off alteratie te doen maer deselve nae verdienst ende merite gevelt achten, sulx ons daermede geheel confirmerende, die bij desen oock approberen ende gemelten Raedt voorts authoriseren om op overmorgen met d'executie ter gewooner plaetse voort te mogen gaen".

Eene kleine wijziging werd den volgenden dag ter kennisse gebragt van den Raad van justitie.

» Woensdach den lesten Augusti 1644.

De heeren van den achtbaren Raedt van Justitie deses Casteels gelieven te weeten, wij Intche Amath capiteijn van de maleijtse Ingesetenen alhier 't sijnen ernstigen versoecke toegestaen hebben, gelijck doen bij desen dat Queij Maes Goeloe nae met het swaert in plaets van gerabraeckt van 't leven ter doot gebracht sal wesen desselfs lichaem vermach nae sich te nemen en te begraven 't welik onvermindert gemelten Raeds Sententie bij ons op 29 Stantij g'approbeert begeren alsoo effect sorteren sal".

[2]) Brief van 20 Januarij 1722 „aan heeren bewindhebberen ter vergadering van de seventhiene gecommitteerd."

[3]) „Bevoorens ook was afgeslagen en voor altoos verboden geworden een seeckere quade gewoonte die alhier omtrent het Chinese Nieuwe jaar in practijk plagt te wesen tot het aanregte van publijke spelen, danserijen, dobbelarijen en allerhande ongebondenheid op alle plaatsen, straaten en marckten van de stad onder een ongeloofelijken toeloop van allerleij vreemde natien soo slaven als vrije uijt den Inlander, en die daardoor dan ook aan handen cregen een vrij grooten gelegentheijd ter uijtvoering van quade voornemens, dan wel nodig scheen ter complaijsance van sulken quaad aardigen volk". Brief dd. 31 Maart 1722.

[4]) Resolutie van den G. G. in R. v. I. dd. 30 December 1721.

[5]) ibidem.

[6]) Resolutieboek van Schepenen, dd. 9 Febr. 1722.

[7]) ibidem, dd. 10 Februarij 1722.

[8]) Carta Dria sprak van „over twee en een halve of drie maanden off omtrent de maand May aanstaande", maar Erberveld verklaarde niet te weten „dat d'uijtvoeringe van deese conspiratie tot in off omtrent de maand Maij soude sijn uijtgesteld geworden, want dat er wel duijdelijk is gesegd dat deese saak sijn voortgang moest nemen alsoo deselve thans soo gedivulgeerd en aan alle kanten soo wel beleijd was dat daer niet langer meede gewagt kon werden off dat men te vreesen had dat aan den dag souden komen, behalve dat er ook speciaal is gesproken geweest over dat het Donderdagh hollands Nieuwjaar en dierhalven des anderen daags Vrijdagh wesen soude sijnde dier Mahometanen . . . . . op welke de Mahometanen niet gewoon zijn eenige zaeken van gewight ter uijtvoer in 't werk te stellen dogh dat daerbij in consideratie is gebraght dat de conspiratie jegens de christenen en alsulx tot verdelging derselve volgens de wet van Mahometh, een goed werk sijn soude". l. l.

[9]) Carta Dria geeft den titel op van „Patti of eerste prins"; Erberveld spreekt zelf van „gusti en hoofd van Batavia en van 't Casteel". l. l.

[10]) l. l.

[11]) Allen moesten door de torture tot bekentenis gebragt worden. Erberveld is zelfs tweemalen gepijnigd, omdat het bleek dat hij „in zijn verhaalen zonder aanhang off begrip van zaaken te willen geven van 't een op 't ander variecrde". Op Singa Patra

had de „bedrijginge en vastbindinge aan de palije", alleen invloed genoeg om hem tot spreken te brengen. Lay Ek legde zijne confessie af den 10en Februarij 1722; Carta Dria den 12en; Pieter Erberveld den 17en, 18en en 19en; Sara Soeta, Carti Wangsa, Wangsa Dita, Mita en Pandjang werden den 4en Maart verhoord, en Singa Patra den 19en. Van de overige gevangenen vond ik geen afzonderlijke verhooren opgeteekend. Uit de confessie van Carta Dria kan ik nog meedeelen „dat (voorsooverre hem gevange bekend is) hun veldteken soude geweest zijn een stukje wit linnen ider om 't hoofd beschreven met arabische caracters en dat alle dewelke geene van de voormelte djimats konden vertoonen off bij sig hadden souden vermoord geworden zijn, uitgesonderd eenelijk Javaanen, Malijers en Balijers, als waaruijt hun consoort zoude hebben bestaan". Lay Ek sprak van „een stuk wit linnen gebonden aan . . . . . boven den Feldboog", maar dit gedeelte zijner confessie is zoo goed als verloren.

12) Confessie van Carta Dria. l. l.

13) Confessie van Erberveld. l. l.

14) ibidem.

15) Brief aan HH. XVII dd. 20 Jan. 1722.

16) Singa Patra deelde mede „dat de gevangens Carta Dria alias Radin, Madja Praija, Anga Tsitra alias Doekoen, Anga Sarana, Sara Soeta alias Wangsa Soeta met elkander te zijnen huijse op Tjikias over de conspiratie en samenspanninge te Eijnde Batavia te overrompelen en alle christenen te vermoorden daartoe beraadslaagd hebben". Maar ook bij die zamenkomst was bepaald, dat „nae successie van saeken Pieter Erberveld Depattij" zijn zoude.

17) Carta Dria verklaarde „dat er ook brieven van den voormelten Pieter Erberveld, naar Bantam en Cheribon zijn afgegaan dewelke hij door den mandadoor Sara Soeta heeft laten schrijven, alzoo Erberveld (soo verre hem gevange bekend is) wel javaans spreken maar geen javaans lezen off schrijven kan, daarvan door den geseijden Sara Soeta twee brieven namentlijk eene aan Sangi . . . . . tot Cheribon en Eene aan pangerang Pour . . . . . mitsgrs. ook twee door hem gevange insgelijx aan pangerans tot Bantam en Cheribon besteld sijn; dat sij daerop aan Erberveld brieven hebben wederom gebragt die dan door Sara Soeta gelesen sijn en ordinair sijn geadresseerd aen gemelten Erberveld"; Erberveld erkende »dat Carta Dria, alias Radin, Sergt Madja Praija, Anga Tsitra en Sara Soeta

de afgaande brieven geschreven en de aankomende gelesen en hem voor soo verre die niet verstond, te verstaan gegeven hebben", en deelde later mede „dat op zijn gevangens apprehensie verscheijde brieven die nopende het beleijd en d'uijtvoeringe deser conspiratie door hem gevange sijn ontfangen, geborgen sijn geweest in een verborgen laade in een oude kast in zijn gevangens woning daer hij geapprehendeerd is, bij welke berginge (*voegt de secretaris van Schepenen er bij*) hij gevange blijfd persisteeren, niettegenstaande nae deselve nauwkeurigst gesogt sijnde daervan niets, nog in nog buijten die Laade gevonden is". Sara Soeta beleed, „dat hij brieven aan de hoofden van Crawang en Bacassi mitsgrs aan 't hoofd off den Ingabij van Tjikias genaamt Singa Patra geschreven heeft", en Singa Patra getuigde, „dat waarheijd is, dat Carta Dria, Madja Praija en Anga Tsitra brieven nopende de voorsz conspiratie aan hem vertoond en voorgelezen hebben".

[18]) Men heeft ook verhaald, dat Erberveld reeds de leer van den Islam omhelsd had; maar uitdrukkelijk heeft hij verklaard „dat hij gevange niet van religie veranderd is en mahometaansch geworden, veel min besneden is geworden, dat hij altijd van de gereformeerde religie is geweest en hij bereijd is sig te laten visiteeren ten bewijse dat waerlijk geen besnijdenis omtrent hem gedaan is".

[19]) Brief aan HH. XVII dd. 31 Maart 1722.

[20]) Confessie van Erberveld. l. l.

[21]) ibidem. l. l.

[22]) ibidem. l. l.

[23]) ibidem. l. l.

[24]) Resolutie van G. G. in R. v. I. dd. 24 April 1722.

[25]) De onkostenrekening van den gevangenbewaarder komt in den bundel met resolutien voor, maar die van den scherpregter is niet meer te vinden. Ik deel de eerste mede, omdat het hoofddoel van dit opstel is de onuitgegeven stukken, die op de conspiratie van 1721 betrekking hebben, bekend te maken. Volledigheid is daarom een eerste vereischte.

„ Donderdag den 23^{en} Julij 1722
„ alle present demptis de Heeren
„ *van Putten* en *Versluijs*.

„ Den cipier deser stede Pieter van Santen heeft versogt voldoening van de volgende Reecquening en aanwijsinge Ten lasten der

camer van Heeren Schepenen van 't geene den ondergeteekende cipier Pieter van Santen soo wegens gewoone als extraordinarij oncosten is competeerende van de onderstaande gevangenen te weten

30 December

Jeronimus Jeronimusz ter ordre van den Hr. drost ingebragt den 8 April 1722 ter ordre van de vergadering gelargeertdus geseeten 100 daage a 6 st. daags. komt 12.24.

	Singa Ita	
	Sara Pada	
	Carta Dria	
	Leak	Alle twaalf ter ordre van de Hr. drost ingebragt en den 22 April 1722 gesamentlijk ter dood geexecuteerd dus geseeten 114 daagen a 6 st. s'daags.
	Carta Singa	
do.	Gambrek	
	Toemban	
	Pieter Erberveld	
	Anga Dria	
	Maija Praija	
	Anga Saroena	
	Carta Naija	

voor ijder bedraagt Elx portie rds. 14.2.
ende zulx voor hun twaalven 171
Extraordinarij onkosten ijder 4 rds.
komt voor hun twaalven 48
219

10 Januarij

Wangsa Dita van Pamalang en
Mita van Batavia beijde ter ordre van de Hr. drost ingebragt en den 22 April ter dood geexecuteerd zoo geseeten 103 daagen a 6 stvs. daags voor ijder bedraagt elx portie rds 12.42 zulx voor hun beijde rds.
Extraordinarij oncosten a 4 rds. ijder 25.36
komt voor hun beide 8
33.36

19 Februarij

Maija Djaija van Bandjoemas en
Pandjangh van dito beijde ter ordre van den Hr. drost ingebragt en den 22 April ter dood geexecuteerd zulx geseeten 63 daagen a 6 stvs. daags ijder bedraagt elx

portie rds. 7.42, komt voor beijde rds. 15.36
Extraordinarij onkosten ijder 4 rds. komt voor
hun beijde 8
23.36

20 dito

Soeta Pati van Paccalongan ter ordre van den Hr. Landdrost ingebragt en den 30 April ter ordre van de vergadering gelargeert dus geseeten 70 a 6 stvs. daags komt 8,36

23 dito

Carti Wangsa alias Bappa Moeloet ter ordre van den Hr. drost ingebragt en den 22 April ter dood geexecuteerd, zulx geseeten 59 daagen a 6 stvs. daags komt rds. 7.18
Extraordinarij oncosten 4
11.18

28 dito

Wangsa Soeta ter ordre van den Hr. drost ingebragt en den 22 April ter dood geexecuteerd sulx geseeten 54 daagen a 6 stvs. daags komst rds. 6.36
Extraordinarij oncosten 4
10.36

2 Maart

Ingebij Singa Patra ter ordre van den Hr. drost ingebragt en den 22 April ter dood geexecuteerd sulx geseeten 52 daagen a 6 stvs. daags komt rds. 6.24
Extraordinarij oncosten 4
10.24

20 dito

Bagoes Tsiampaka van Calijmangis
Carma Widjaija van Tsipeelang Marta Laxana van do. Boengsoe van Tsoenda met haer kindje Tandjongh van Batavia, alle vijff ter ordre van den Hr. drost ingebragt en den 9 April ter ordre van de vergadering gesamentlijk wederom gelargeert dus geseeten 21 daagen bedraagt elx portie rds. 2.30 maar voor hun vijfen 10.24"

[26]) Het extract uit de generale resolutien des Casteels, waarbij de bekrachtiging van het vonnis werd gecommuniceerd aan HH. Schepenen, is gedrukt in het regtskundig tijdschrift, Het Regt in N. I.

V no. 3 bl. 230. De resolutie is van 14, niet van 19 April. Bij deze resolutie werd bevolen „het steenen woonhuijs van Erbervelt te doen omvertewerpen, in een puijnhoop veranderen, en door het opmedselen van een gedenkteeken aldaer met een gerequireerde inscriptie voor de inl. passanten, de gedagtenisse van die gruweldaed te vereeuwen".

[27]) Resolutie van G.G. in Rade dd. 17 April 1722.

[28]) Vrijdag den 24 April 1722.

Ordinaris vergadering, absent de Heeren mr. *Jacob Faes* en *Hans Frederik Bergman* door indispositie.

Van Cheribon alhier met de patchallang de beschermer in boeijen zijnde aangebragt den Ombal van Cambang Coening, den demang Satsja Souda met 5 sijner adherenten uijt Silingsi en de Jacatrasche bovenlanden de vlugt genomen hebbende oostwaard en onderwegen gepakt zijnde geworden door den regent van Sumedang Radeen Ranga Ganpol, ter sake dien ombal, volgens sijn schrijvens aan den resident Ter Smitten scheen gemeleerd te zijn geweest met de landverraders alhier op eergisteren geexecuteerd, word verstaan tegens in eijgener vougen als tegen de andere te doen procedeeren door den Landdrost Hendrik van der Stel aan wien ook den aanvank deser zake gedemandeerd is geweest ten tijde nog niemand had konnen denken, deselve van soo grooten nasleep en concatenatie soude werden bevonden, als deselve naderhand wel is te voorschijn gekomen, en uijt dien hoofde bij resol: van den 14[en] deser ook geoordeeld werd d'Executie der vonnissen van heeren Schepenen en tegens deselve haar beslag moeste vinden op het plein aan de Zuidzijde van desen Castele en niet voor het stadhuijs; des nu dan ook ten vervolge word verstaan, den bovengem officier sijne verdere actien tegens dese nieuwe of meer andere Javaanse gevangens, die noch volgen mogten te laten instituëren en voldingen voor den agtb. raad van Justitie waaraan sulx bij Extract van desen sal worden bekend gemaakt". En in den brief van den raad van Justitie „aan d'Edele Hoog Agtb. Heere Gecommitteerde Bewindhebberen van de Nederlandsche Geoctroijeerde Oost-Indische Compagnie ter vergadering van de seventiene binnen Amsterdam, dd. 6 Nov. 1722" onder de „Specificatie der crimineele Processen het Intrest van d'E. Comp. raeckende die sedert den laasten October 1721 afgedaan in staat van wijsen leggen en die nog litispendent zijn", leest men het volgende:

»Demang Sadja Djoeda Ombal tot Cambang Coening onder Tsilingsi Javaan,

Naija Troena benevens Widja Praija genaamt Javaan debiteur van voorn: Demang

Bandjaer off Sibandjaar Javaan en verpandeling van voorn: Demang

Singa Djaija Javaan

Dita Marta bevoorens Oedjang en

Poespa Diwangsa bevoorens Oemoer genaamt, beijde Javanen en neeven van voorn: Demang nevens

Balij off Sibaling mede Javaan, alle van Cheribon alhier aangebragt 's heeren gevangenen den Eersten over medepligtigheijt, de verdere vijff over dat kennis hebbende van de jongst ontdekte conspiratie van den landverrader Pieter Erbervelt tegens het Land deselve niet aangegeven hebben, en den laasten over suspicie dientwegen en daarover op den eersten Augustij 1722 door den heer Landdrost Hendrik van der Stel tegens den eersten en vijff laastgen: gevangens zijnde geconcludeert (alsoo den gev: Naija Troena drie daegen bevoorens zijnde geweest den 29n Julij in 's heeren boeijen is komen te overlijden) dat deselve (excepto den laatsten gev: Sibaling) zouden werden gebragt ter plaatse daar men gewoon is crimineele sententien te Executeeren, en aldaar den scherpregter overgelevert zijnde, den eersten gev: Demang Sadja Djoeda op een kruijs gebonden, eerst de regterhand afgekapt, voorts op ses van de vleesagtigste deelen zijns ligchaams met gloeijende tangen geneepen en van onderen op levendig geledebraakt te werden zonder slagen van gratie, dat vervolgens de gevangens Bandjaer off Sibandjaer Singa Djaija, Dita Marta en Poespa Diwangsa ijder mede op een kruijs gelegt en van onderen op levendig geledebraakt te werden, insgelijks zonder slaegen van gratie, mitsgaders zij gevangens in dien staet naa het buijtengeregt gebragt, weder op een rat gelegt zullen werden om aldaar door de dienaars van de justitie zoo lange bewaart te werden tot dat zij zullen komen te sterven, om alsdan hunne doode ligchamen ten prooije der vogelen gelaeten te werden, met confiscatie van alle vijff der gevangens goederen omme a uso deductis expensis verdeelt te werden. Ende is vervolgens de largatie of verzending van den laasten gev: balij off Sibaling gestelt aan het oordeel van dezen agtb: raade omme

deswegens te disponeren zooals in goeder Justitie zoude bevonden werden te behooren, zijn bij sententie van dato 3n Augustij deses jaars de voorn: vijff gevns gecondemneert ijder op een kruijs gebonden en van onderen op den eersten alleen op armen en beenen zonder slaegen van gratie en de gevangens Bandjaer off Sibandjaer Singa Saija en Dita Marta gerabraeckt te werden dat er de dood navolgt, mitsgaders den gev: Poespa Diwangsa met de koorde aan de galge gestraft te werden mede dat er de dood navolgt, en daar naa hunne lichaemen naa 't buijten geregt gebragt den eersten op een rat gebonden en naa dat hij sal gestorven zijn nevens de vier andere gevangens de vogelen des heemels ten proije gelaeten te werden met confiscatie daarenboven van alle vijff der gevans goederen om deductis deducendis a uso verdeelt te werden, met condemnatie verder in de costen en misen van justitie; ende is den laasten gev: Sibaling kost en schadeloos uijt zijne detentie ontslaegen, mits dat denselven zal moeten blijven ter dispositie van d'Ed: hooge regeringe deser landen, dog is den gev: Demang Sadja Djoeda op den 6en Augo zoo als hem nevens de andere gevangens de doot aangesegt en zij op den 8en daaraan geexecuteerd stonden te werden in 's heeren boeijen komen te overlijden; en daarom desselfs doode lichaaam volgens versoek notul van den heer landdrost van dato 7o Augo deses jaars naa 't buijten geregt gesleept".

29) Resolutie van G. G. in Rade dd. 14 April 1722.

30) Deze gebouwen zijn evenwel niet uit de dagen der conspiratie. Het erf van Erberveld was bebouwd „langs den Jacatraschen weg met vier steenen pedacken". Vendutierol dd. 27 Junij 1722.

31) Hierop volgt het opschrift in het javaansch. Van een opschrift in vijf talen, of ook maar in het maleisch is niets te bespeuren; Valentijn wist het wel.

32) Vendutierol dd. 27 Junij 1722.

33) Resolutie van G.G. in Rade dd. 14 April 1722.

34) Vendutierol dd. 27 Junij 1722.

35) HH. Schepenen hadden de *helft* van al de goederen geeischt; doch de G.G. in Rade „recommandeerde Haer Eerw in het geheel en sonder onderscheijdt te doen aenslaen al hetgene bevonden sal worden aan de gecondemneerdens eijgen te wesen en ook sig voortaen wat nader in dat cas te binden aan den letter van de wet,

wanneer deselve in al sulke enorme en schreeuwende delicten, als landverraed en crimen laesae majestatis, met meer andere feijten van al sulken natuur specialijk klaer en absolut de confiscatie van goederen aan den rechter komt voor te schrijven". Resol: van G.G. in Rade dd. 14 April 1722.

[36]) 4 slegte banken in soort.
2 do. do. zonder matrassen off hoofdkussens.
1 do. javaanse stoel met armen.
2 do. tafels in zoort.
1 do. kleijn kasje.
1 do. hooge stoel met geslingerde tralies.
1 lange rijstblok.
1 groote oude kas.
1 silvere amberbal
1 do. schetje tot een schaartje.
1 do. kleijne kettingtje en
1 reij tanden in silver geset.
1 kisje met silver beslag.
1 penning 1 kleijn mesje 1 slegte kris en wat rommeling.
1 kris met een silvere schede en een goud bantje.
1 do. » een do. Vendutierol dd. 27 Junij 1722.

[37]) Res: van HH. Weesm: dd. 29 April 1722.

[38]) Res: van G.G. in Rade dd. 15 Mei 1722.

[39]) Res: van HH. Weesm: dd. 16 Dec. 1722, 20 Jan. 1723 en 7 April 1723.

[40]) Vendutierol dd. 27 Junij en 25 Julij 1722.

HET EILAND SALEIJER,

DOOR

N. P. VAN DER STOK.

Geographische beschrijving.

Het eiland Saleijer, ook wel Tanah-doang, Siladja en door de inwoners gewoonlijk Salaijara genoemd, is gelegen ten zuiden van de zuidelijkste punt van Celebes, den hoek van Bira, en daarvan afgescheiden door de straat van Saleijer. De noordelijkste punt ligt op 120° 40′ O. L. en 5° 45′ Z. B., de zuidelijkste op 120° 35′ O. L. en 6° 10′ Z. B.

De gedaante van Saleijer is langwerpig; de grootste lengte bedraagt p. m. 50 palen, de grootste breedte naauwelijks 8 palen. Ten westen van het eiland en iets zuidelijker dan de helft, ligt het eilandje Passi of Varkens-eiland, ook Sariwa, Hog-Island en Poeloe Babi genaamd, door de zeer smalle, ongeveer $^1/_2$ paal breede straat Passi er van afgescheiden, terwijl de volgende eilanden min of meer nabij gelegen onder Saleijer sorteren: 1°. de Boegeroens ten noorden van Saleijer, bestaande uit: *a.* Lioekang-loë, St. Andries of Noord-eiland; *b.* Batang-kéké, Sarantang, St. George of Midden-eiland; *c.* Tanah-doang, Wira, St. Patrick of Zuid-eiland; 2°. Malimbo; 3°. Goewang; 4°. Baoeloeang; 5°. Tambelongang; 6°. Polassie of Lassie; 7°. Djai-lamoe; 8°. Roesa; 9°. Mama-laki of Mama-lientjoeng; 10° Sisir of Batoe-batoe; 11°. Tanah-Djampea; waaronder *a.* P°. Rembe; *b.* P°. Babie; *c.* P°. Opa; *d.* P°. Tapaija; en *e.* P°. Pandjang; 12°. Kaijoe-adi, Kaijoe-andole of Kai-

joe-mati; 13e. Kasoewari; 14e. Badjakh; 15e. Kompa; 16e. klein Latonda; 17e. groot Latonda; 18e. Kaijoe-pangang (twee eilandjes); 19e. Kaloe-toa; 20e. groot Krompa; 21e. klein Krompa; 22e. Madoe of Poeloe Pandjang; 23e. Zuid-eiland; 24e. Poeloe Kaoena of het Postpaard; 25e. de Baars-eilanden en de Tijgergroep (minder bekend); 26e. Bonerate en 27e. Kalao.

Het eiland Saleijer is verdeeld in dertien regentschappen, waarvan zes Noordelijke, als: Tanette, Batang-Mata, Onto, Boekiet, Maré-maré en Bonea; vijf zuidelijke: Bonto-Bangoen, Bala-Boeloe, Lajolo, Bonto-Borus en Barang-Barang; twee oostelijke: Gentarang en Poeta-Bangoen; terwijl ten westen de twee zelfstandige glarang-schappen Boa-Boa en Pangiliang de hoofdplaats Benteng, welke op 6° 6′ 3″ Z. B. en 120° 31′ 48″ O. Z. ligt, uitmaken.

De eilanden Bonerate en Kalao zijn eveneens regentschappen; terwijl Tanah-Djampea door een poengawa, Tambelongang, Poelassie en Baoeloeang door een glarang bestuurd worden en Passi onder Bonto-Bangoen sorteert. De overige eilanden zijn van minder belang, velen zijn onbewoond, anderen dienen slechts tot tijdelijke verblijfplaatsen van visschers en staan niet onder een georganiseerd bestuur.

Phijsische gesteldheid.

Van ter zijde uit zee gezien doet zich het eiland voor als één, van het noorden naar het zuiden verloopende, bergketen; in het midden het hoogst en zacht glooijend naar de punten afhellend.

Aan de oostkust, waar men de grootste hoogten vindt, loopen de bergen, als men ze met dien naam bestempelen mag, allen zonder onderscheid steil in zee af; terwijl de west-kust meer vlak en glooijend is, behalve op sommige plaatsen, waar zich het gebergte eveneens tot aan en in

zee uitstrekt, zooals in de regentschappen Boekiet, Bonea, Bala-Boeloe en Bonto-Borus het geval is.

De grootste hoogte in het regentschap Gentarang, zeer nabij de oostkust gelegen, is naar schatting, daar het eiland nog niet naauwkeurig is opgenomen, 1000 à 1200 rhijnl. voeten. Ze wordt door de inlanders Bonto-na-Haroe (bonto = berg) genaamd.

Het is eene steile rotspunt, waarvan de vorm de meeste overeenkomst heeft met eene onregelmatige, afgeknotte, eenigzins hellende pyramide.

Bijna over het geheele eiland is het terrein zeer geaccidenteerd, diepe valleijen en hooge bergruggen wisselen elkander zonder ophouden af en leveren dikwijls de meest interessante panorama's. Nergens vindt men bergvlakten of plateaux van eenige noemenswaardige uitgestrektheid en ook de valleijen loopen meest allen kegelvormig naar beneden met meer of minder steile hellingen. Eene uitzondering hierop maakt het vrij uitgestrekte dal van Bala-Boeloe, 't welk een der prachtigste gezigten oplevert.

Slechts langs de westkust vindt men een strook lands, ongeveer $^1/_2$ tot 1 paal breed, welke vlak en effen een geheel ander aspect dan het overig gedeelte van het eiland aanbiedt. Daar ook en wel juist ter plaatse, waar de hoofdplaats gelegen is, vormt zich als het ware een segment van moerassen, ongeveer 1 paal breed en 5 palen lang. Zij strekken zich uit van Boa-Boa door Pangiliang tot en met de kampong Mata-lalang in het regentschap Bonto-Bangoen. Nog bestaan er meer noordelijk twee of drie kleinere poelen van geene beteekenis.

Daar waar stranden aanwezig zijn en dat is alleen aan de westkust, daar de steilten aan de oostkust daartoe geene plaats laten, bestaan ze uit zeezand, hier en daar met modder gemengd, dat meestal koraalgesteenten overdekt en soms bloot laat. In de kampongs Mata-lalang en Pangiliang wordt het strand in de oost-moesson ge-

bezigd tot het aanmaken van zout en daartoe in vakken verdeeld en afgedamd.

Rivieren, of liever riviertjes, vindt men op het eiland in menigte; verreweg de meesten hunner loopen van het oosten naar het westen, eenige weinige en wel de meest onbeduidende, storten zich na een zeer kort verloop aan de oostkust in zee. Over het algemeen zijn ze klein, smal en zeer ondiep, de meesten verloopen zeer kronkelend in diepe ravijnen, hunne beddingen zijn zonder onderscheid gevuld met meer of minder groote, door 't water afgeronde stukken graniet en kwarts, z. g. rolsteenen. Gedurende de west-moesson, wanneer de zee hoog staat, verzanden gewoonlijk hunne mondingen en vormen in zee uitgebreide zandbanken, welke echter in de oost-moesson weder verdwijnen of van plaats veranderen, als wanneer ook de rivieren aan hunne monding veel dieper zijn.

De voornaamste hunner zijn, van het noorden naar het zuiden langs de westkust gaande:

1e.	in het regentschap	Tanette	balang	(kali)	Delissia.
2e.	" " "	Boekiet	"		Bang-Siang.
3e.	" " "	"	"		Toelang.
4e.	" " "	Maré-Maré	"		Tamanroija.
5e.	" " "	Bonea	"		Apa-Batoe.
6e.	" " glarangschap	Boa-Boa	"		Boa-Boa.
7e.	" " "	Pangiliang	"		Pangiliang.
8e.	" " regentschap	Bonto-Bangoen	"		Giring-Giring.
9e.	" " "	"	"		Topa.
10e.	" " "	"	"		Loerah.
11e.	" " "	"	"		Taloeng-Pingka.
12e.	" " "	"	"		Se-Sia.
13e.	" " "	Bala-Boeloe	"	Singkoeloe-koeloe.	
14e.	" " "	Lajolo	"		Pisobang.
15e.	" " "	"	"		Apa-Boné.
16e.	" " "	Bonto-Borus	"		Baoeloe.

17e. in het regentschap Bonto-Borus, balang Kanarie.
18e. " " " " " Koenjie.
19e. " " " " " Benteng.
20e. " " " " " Lante-bongan.
21e. " " " Barang-Barang, " Batoe-Ronga.
22e. " " " " " Ponda.

Langs de oostkust vindt men nog, van het noorden naar het zuiden:

23e. in het regentschap Batang-Mata, balang Langsang-Nierie.
24e. " " " " " Balara.
25e. " " " Gentarang, " Toeroengan.
26e. " " " " " Ba-Baijeré.
27e. " " " " " Loerah.

De grootste dezer rivieren is de Tamanroija; zij is op ongeveer 20 ellen van hare monding, 10 à 12 el breed en 1 à $1^1/_2$ diep. Die van eenig belang zijn verder nog: de Bang-Siang, Toelang, Apa-Batoe, Giring-Giring en Pisobang, de overigen zijn niets beduidend, geene dezer rivieren is zelfs voor de kleinste vaartuigen bevaarbaar. Niettegenstaande het groot aantal rivieren, is er echter in het midden en vooral aan de oostkust van het eiland zeer weinig water, aangezien de meeste rivieren slechts een zeer kort verloop hebben en in de oost-moesson geheel uitdroogen.

De zee, die het eiland omspoelt, biedt aan de west- en oostkust een merkwaardig verschil aan. Is ze aan de westkust zeer ondiep en slechts zeer langzaam in diepte toenemende, vol riffen en zandbanken, waaronder de beruchte, ten westen van Passi gelegene Walvisch eene der voornaamste is, aan de oostkust daarentegen is ze op slechts weinige ellen afstands van de rotsige kust zóó diep, dat men op sommige plaatsen den bodem nog niet heeft kunnen peilen; zoodat de steile helling der bergen aldaar slechts eene voortzetting schijnt van eene, die op veel grootere diepte ontstaat.

Aan de westkust is op sommige plaatsen het water zeer helder, zoodat men bij stil weder op vele vademen diepte zeer duidelijk een prachtigen plantengroei en koraalwoekeringen op den bodem kan waarnemen. De zee aan de oostkust vormt met het gebergte ontelbare kleine inhammen, terwijl de westkust slechts twee of drie groote baaijen bezit.

Geologische gesteldheid.

Op vele en wel voornamelijk de hoogste plaatsen van het eiland vindt men groote massa's graniet, welke zich door vulkanische werking welligt een uitweg gebaand hebben door de bovengelegene lagen, die geheel uit gesteenten van de tweede formatie — z. g. jura-kalk en conglomeraten daarvan met kwarts, kiezel en veldspaath — bestaan. Op de breuk gezien — en hiertoe heeft men op onderscheidene plaatsen, waar het gebergte kennelijk van een gespleten is, de gelegenheid — telt men meer dan twintig dezer lagen, afgewisseld door of gemengd met lagen van door yzeroxyde bruin gekleurde of gestreepte zandsteen. Genoemde splijtingen zijn kenbaar aan de in de naauwe, daardoor gevormde rivieren of kloven, naauwkeurige overeenkomst der tegenover elkander liggende lagen.

Deze verschillende gesteenten worden overdekt door eene in dikte zeer verschillende laag alluviaalgrond; op vele plaatsen zelfs laat zij de kalk of het graniet geheel onbedekt; zoo is het geheele regentschap Tanette als het ware geplaveid en vindt men er slechts bij uitzondering goeden grond.

De vlakke landstreek langs de westkust bestaat geheel uit alluvium, 't welk als het ware de holten, door het gebergte daargesteld, heeft opgevuld en gelijk gemaakt. Wanneer men echter in dien alluviaal-grond slechts weinige voeten graaft, stuit men spoedig op de zich in zee bevindende geheel indentische koraalsteenen. Daar ook

vindt men den besten humus en kleigrond, benevens eene door ijzer rood gekleurde kleisoort. De beste grond wordt gevonden in de aan de westkust gelegene regentschappen Bala-Boeloe en Lajolo, benevens in het meer binnenwaarts gelegen Poeta-Bangoen. In het regentschap Boekiet is door mij een gesteente aangetroffen, dat het aanzien van ijzererts heeft, doch bij gebrek aan de noodige ustensiliën nog niet nader is kunnen worden onderzocht.

Uit de onderlinge verhouding der verschillende lagen, schijnt te blijken, dat vulkanische werking de opheffing van het eiland heeft te weeg gebragt. Waarschijnlijk geschiedde die opheffing gedeeltelijk langzamerhand, gedeeltelijk echter met meer hevige schokken, welke laatste omstandigheid de menigvuldige splijtingen in de gesteenten (waaronder kloven met bijna loodregte hellingen van 30 tot 40 en meer ellen breedte) regt geven, te vermoeden.

De steilte der bergen en de aanmerkelijke diepte der zee aan de oostkust kan welligt het gevolg zijn van eene latere plotselinge inzakking van een, zich toen meer oostwaarts uitstrekkend gedeelte van het eiland. De alluviaalgrond aan de westkust heeft zooals blijkt koraalwoekeringen van lateren datum tot basis. Na de bovenbedoelde opheffing moeten zich deze koralen tegen de toen, even als de oostkust, steile en bogtige kust, die nu meer binnenwaarts ligt, vastgezet hebben, waarna ze langzamerhand met eene laag alluvium zijn overdekt. De hevige stormen uit het westen, die jaarlijks het eiland teisteren, hebben er zeker veel toe bijgedragen om die aanslibbing te doen plaats hebben.

Het eilandje Passi bestaat eveneens uit kalkformatiën, slechts spaarzaam met alluvium overdekt.

Aangezien de zee in de straat Saleijer op de meeste plaatsen zeer ondiep is, is het te vermoeden dat het eiland vroeger met het vaste land van Celebes verbonden was. Bovengenoemde stormen en de sterke stroom zijn mis-

schien de eenige oorzaken van het doorbreken en gedeeltelijk verdwijnen van dat stuk lands geweest.

Fossiliën noch kristallijne gesteenten zijn tot heden door mij gevonden.

Plantengroei.

In weerwil van het weinige water, mag men de flora van Saleijer zeer weelderig noemen; ten minste op die plaatsen, waar goede grond aanwezig is. Langs de geheele westkust strekt zich van het noorden naar het zuiden ééne reeks van klappertuinen uit, die, uit zee gezien, het eiland als het ware omzoomen en het een lagchend aanzien geven. Vóór dezelve, onmiddelijk aan het strand, groeijen pandaneën, casuarineën, cacteën en liliaceën wild dooreen.

In de moerassige gedeelten van het strand vindt men in groot aantal jambosa-soorten en eene vergiftplant, excoecaria agallocha (euphorb.), benevens nipah-palmen, alles gemengd met allang-allang. Iets hooger op, daar waar de meer steenachtige gedeelten beginnen, vindt men soms vrij uitgestrekte kreupelbosschen, insgelijks van jambosa, waartusschen de arenpalm hier en daar in het wild groeit, gemengd en soms tot een ondoordringbaar geheel vereenigd met allerlei soorten van archideën, convolvulaceën en parasiten. Daartusschen en hooger op beginnen reeds de djagoeng-, manga- en andere tuinen, die voor een groot gedeelte het eiland bedekken. Op de hoogste plaatsen is weinig plantengroei, enkele geïsoleerde individuën van cassia fistula (caesalp.), artocarpus (incisa en integrifolia artoc.), benevens sideroxylon s. dodonea montana (sapind.) en ficus benjamina (mor.) staan hier tusschen de allang-allang.

Eigenlijke wouden vindt men hier niet; wel uitgestrekte, op wouden gelijkende manga- en arentuinen. Wildernissen slechts op de bergen: zij bestaan voorna-

melijk uit allang-allang, laag groeijende montha-soorten en andere labiatae met enkele in het wild groeijende palmeën, eupharbiaceën, rubiaceën en varens.

De volgende, op Saleijer voorkomende plantensoorten zijn als voedselplanten, dan wel als handelsartikelen van gewigt.

De *klapperboom*, *cocos nucifera* (palm.), Saleijereesch *poko njoro*. Deze boom wordt in verbazende hoeveelheid op het eiland en met name ter westkust aangetroffen. Een in dit jaar gehouden telling leverde tot resultaat ruim 181000 boomen, waarvan 167000 vruchtdragende en 14000 jonge. De olie ervan maakt het voornaamste handelsartikel en de grootste bron der welvaart van Saleijer uit. De bezittingen der gegoede inlanders bestaan dan ook voornamelijk of geheel uit klappertuinen. De oogst is echter veel geringer, dan die bij eene behoorlijke verzorging der tuinen en boomen kon wezen: de verregaande luiheid en onverschilligheid der Saleijerezen is oorzaak dat verreweg de meeste tuinen op wildernissen gelijken. De prijs der olie varieert tusschen 65 en 30 duiten per bottel. In de west-moesson, als wanneer geene praauwen kunnen uitzeilen, is ze het goedkoopst.

Djagoeng, *zea mais* (gram.) S. *batarra*. De vrucht maakt het hoofd- of liever het eenig voedsel van den inlander uit, en wordt daarom in groote hoeveelheid geplant. Tweemalen 's jaars ziet men een groot gedeelte van het eiland, geheele berghellingen en vlakten er mede overdekt. De Saleijerees is omtrent zijne djagoeng-aanplant iets minder onverschillig dan voor zijne klappertuinen, doch zijne ingewortelde luiheid geeft meermalen tot hongersnood aanleiding, daar men slechts juist zooveel plant als tot voeding volstrekt noodzakelijk is, waardoor bij mislukking van den oogst dikwijls gebrek ontstaat, terwijl groote uitgestrektheden gronds onbebouwd blijven liggen. Deze omstandigheid is ook oorzaak, dat er weinig uitvoer van

djagoeng bestaat. De soort is klein en kan niet met die van het vaste land wedijveren.

Gierst, panicum miliaccum (gram.) S. *battang*, wordt ook doch minder dan djagoeng gekweekt en dient tot voedsel der meergegoeden. De qualiteit is zeer goed, ze wordt niet uitgevoerd.

Rijst, Oryza sativa (gram.) S. *assé*. Slechts in het regentschap Lajolo wordt een weinig padie en wel zoogezegde padie ladang gekweekt. De qualiteit is uitmuntend, doch daar de goede uitslag der aanplant te veel van den regen afhankelijk is, waagt de inlander die niet gaarne in het groot. Gebrek aan water in de oost-moesson en de omstandigheid dat de bronnen der rivieren niet hoog genoeg gelegen zijn om een behoorlijk verval van water te kunnen daarstellen, benevens de steenachtige bodem beletten het aanleggen van sawa's. Mijns inziens zou echter de kultuur der ladangrijst zeer goede uitkomsten opleveren, daar de soort goed genoeg is om een belangrijk uitvoerartikel daar te stellen, en daar er grond in overvloed is, zou deze kultuur die der djagoeng niet in den weg staan. Alleen ook hier zou men stuiten op het karakter van den inlander.

Suikerriet, Saccharum officinarum (gram.) S. *taboe*. Deze plant wordt in niet noemenswaardige hoeveelheid gekweekt. Het riet bevat, naar den smaak te oordeelen, in vergelijking met dat van Maros en andere plaatsen op Celebes slechts zeer weinig suiker, zoodat de bevordering der aanplant waarschijnlijk weinig succes zou opleveren. Het weinige riet wordt als lekkerij en in geval van nood ook als voedsel gebezigd.

Koffij, coffea arabica (*cinchon.*). Hiervan bestaat slechts één tuin te Bonjoro in het regentschap Gentarang gelegen, waarin 4500 boomen. Deze planten zijn echter nog jong, en hebben dit jaar voor het eerst vruchten gedragen, de soort is vrij goed. Deze kultuur wordt wel aangemoedigd

doch is wegens den verren afstand der plaatsen, waar het mogelijk is tuinen aan te leggen, bezwarend voor de bevolking. In de regentschappen Bala-Boeloe en Lajolo zou men echter mijns inziens met veel vrucht nieuwe tuinen kunnen aanleggen, aangezien de daar aanwezige vette grond zich daartoe uitstekend schijnt te eigenen. Behalve de gekweekte komt hier en daar, in en bij de kampongs, nog een weinig pagger-koffij voor.

Katjang, dolichos-soorten (*papl.*) S. *tiboa.* De vezelen dezer planten maken in den vorm van matten en zeilen een voornaam artikel van binnenlandschen handel uit.

Tabak, nicotiana tabacum (*sol.*) komt slechts weinig voor, is van zeer inferieure qualiteit en wordt niet uitgevoerd.

Djattichout, tectona grandis (*verben.*). Van dezen boom zijn op het eiland drie vrij groote aanplantingen aanwezig, eene in het regentschap Lajolo en twee te Bala-Boeloe. De boomen zijn echter nog zeer jong.

Kapas, gossypium arboreum en *herbaceum* (*malv.*) S. *kappassa.* Deze planten komen veel in het wild voor, doch worden ook in tuinen gekweekt, vooral in het regentschap Tanette. De soort is grof en dient tot grondstof voor de beroemde Saleijeresche sarongs, welke een voornaam handelsartikel uitmaken. Men heeft getracht eene aanplanting van eene betere soort dan de hier aanwezige tot stand te brengen, doch men is hierin niet geslaagd, daar de soort spoedig verbasterde.

De *corypha umbraculifera* (*palm.*). S. *ihoessoe,* wordt gebezigd tot het vervaardigen van zeer sterke en fijne z. g. karoro-matten en zeilen. Ze maken een voornaam uitvoerartikel, alsook een groot gedeelte van den binnenlandschen handel uit.

Ebbenhout, diospyrus ebenum (*eben.*) komt niet op Saleijer, doch in groote hoeveelheid op Bonerate en Kalao voor en wordt van daar uitgevoerd.

Van minder belang voor den handel, doch veel voor-

komende zijn nog de *arenga succharifera* (*palm.*) S. *inroe*; *Piper betel* (*pip.*) S. *kombak*; *nipa fructicosa* (*palm.*) *bambusa var.* en *calamus rottang*; *cactus opuntia* (*cact.*) S. *tangkoeloe*, waarvan sterke paggers o. a. ook om de benteng vervaardigd worden; *carapa moluccensis* (*mil.*), welke alleen op Passi gevonden wordt; *morinda citrifolia* (*rubiac.*) S. *bangkoeroe*, waarvan de wortelbast tot het verwen van sarongs wordt gebezigd; *borassus flabelliformis* (*palm.*) en *hornandia* (*sonora hernand.*)

Men heeft getracht de *Solanum tuberosum*, van uit Bonthain overgevoerd, hier te planten; doch men is hierin niet naar wensch geslaagd, de eerste aanplant leverde slechts kleine, niet eetbare aardappelen, de tweede aanplant gaf in het geheel niets.

Van de vruchten treft men op het eiland vele en daaronder soms zeer goede soorten aan. Zoo vindt men de *tamarindus indica* (*caesalp.*). *canarium commune* (*Amygd.*) *dioscorea sativa*, *alata* en andere var:, *mangifera indica* (*arund.*), waarvan zeer fijne soorten, *psydium pyriferum* en *jambosae*; *anona musicata* (*anon.*); *punica granatum* (*gran.*); *bromelia ananas* (*brom.*) van zeer goede qualiteit; zeer vele *musa*-soorten; *artocarpus incisa* en *integrifolia* (*art.*); *capsicum annuum* (*sol.*); vele *Aurantaceën*; *carica papaija* (*pap.*); *averrhoa*-soorten, *cucurbitaceën*; *coriandrum sativum* (*umbell.*); *phoenix dactylifera* (*palm.*), *marantha arundinacea* (*mar.*); *metroxylon sago* (*palm.*) en *cycas circinalis* (*cycad.*).

Verder vindt men nog de volgende planten, tot medisch gebruik of als vergiftplanten bekend.

Areca catechu (*arecin.*) en *uncasia gambir* (*rub.*) Deze beide boomen komen zeer veelvuldig voor, doch worden door de inlanders niet als geneesmiddel gebezigd.

Terminalia Moluccana s. cateppa littorea (*combret.*) De bast wordt door de inlanders in afkooksel, en gemengd met andere plantendeelen tegen diarrhoeën gebezigd.

Moringa pterygosperma (moring.) Slechts de bladeren en

vruchten zijn als saijor zeer gezocht, de boom komt veel in tuinen en vooral in paggers voor. De wortel wordt niet gebezigd.

Ricinus communis (*euphorb.*) wordt in tuinen gekweekt tot het verkrijgen der olie, welke gebezigd wordt om de kielen der praauwen te bestrijken en de naden te stoppen, ten einde ze waterdigt te maken, natuurlijk is deze olie zeer onzuiver. De bladeren schijnen door de inlanders als emmenagogum gebruikt te worden; in navolging daarvan heb ook ik dezelve in een geval in afkooksel tot dat doel en met goed succes aangewend.

Jatropa curcas en manihot (*euphorb.*) komen veel voor, doch slechts eerstgenoemde plant wordt veelvuldig tot het maken van paggers gebezigd.

Datura stramonium (*sol.*) komt onder den naam van tombong-tombong overal langs wegen en op steenachtige gedeelten voor. Men bezigt de gekneusde en daarna uitgekookte bladeren als anthelminticum.

Hibiscus tiliaceus (*malv.*) wordt door de inlanders niet gebezigd.

Cocculus suberosus S. *menispermum cocculus*. De vruchten (kokkel-korrels) worden tot het bedwelmen en vangen van visch gebezigd.

Excoecaria agallocha (*euphorb.*) S. *samboeta* komt in moerassen, kerkhoven enz. veelvuldig voor. De tot poeder gestampte bast wordt als anthelminticum aangewend.

Curcuma longa en *zingiber officinale* (*zing.*) worden beiden als toespijs, doch ook vermengd en gekneusd als verkoelend en pijnstillend middel tegen hoofdpijn uitwendig aangewend.

Aloë vulgaris en *soccotrina* (*liliac.*) komen veelvuldig langs de stranden voor, doch worden niet als geneesmiddel gebruikt.

Alstonia spectabilis (*apocyn.*) S. *rieta*. Van dezen boom, op Java onder den naam van „poelie" bekend, wordt de

bast met klappermelk vermengd als purgans, doch nog veelvuldiger als volksmiddel tegen de koorts gebezigd.

Ter beproeving als zoodanig vervaardigde ik door koking en koude uittrekking twee waterachtige en twee alcoholische extracten. Bij alle vier soorten nam ik twee Ned. ponden van de bast op 1 Ned. pond water of alcohol en liet dit verdampen tot eene siroop-achtige consistentie. Van deze extracten gaf ik in ligte koortsgevallen van 1 tot 7 drachmen op 1 med. pond water in de 24 uur, zonder dat ik er echter eene andere dan eene ligt purgerende werking en ligte duizeligheid en hoofdpijn met versnelden pols van waarnam.

Ocymum gratissimum (*labiat.*) De gekneusde bladeren dezer plant worden uitwendig tegen hoofdpijn aangewend.

Sinapis nigra (*crucif.*) komt in het gebergte voor; het zaad zoowel als de bladeren worden het eerste als toespijs, de tweede als saijor gegeten.

Cassia fistula (*caesalp.*) komt in het wild voor. De pulpa der haauwen wordt ook door de inlanders als laxans gebruikt.

Onder den naam van *loka-loka* vindt men nog een heesterachtige plant met langwerpig ronde, spits toeloopende bladeren. Deze bladeren worden niet minder dan de bast der alstonia als een middel tegen koorts gebezigd. Ik vervaardigde een alcoholisch extract van de bladeren en van de bast, ook diende ik beide in afkooksel bij koortsgevallen toe, doch kon niet de minste werking er van op het organisme bespeuren.

Over het algemeen vindt men den weligsten plantengroei in het zuidelijke gedeelte van het eiland. In het regentschap Tanette, aan de noordpunt, is dezelve bijna gelijk nul en bepaalt zich tot eenige klapperboomen aan het strand en eenige lage kapasstruikjes, welke tusschen den steenachtigen bodem geworteld hebben.

De bewoners van dit regentschap zijn daarom ook verpligt

voor hunne djagoeng-aanplant gronden van andere regentschappen te huren en moeten zich tot dat doel soms uren ver van hunne woonplaats verwijderen. Wanneer er dan ook op het eiland gebrek aan voedsel ontstaat, heeft dat regentschap het meeste daarvan te lijden.

Klimaat.

De gemiddelde temperatuur op de hoofdplaats verschilt niet van die van andere aan zee gelegene plaatsen. Zij is des morgens te zes ure 26°C, te negen ure 29°, 's namiddags te drie ure 32,5° en 's avonds te tien ure 28,5°. De vochtigheidsgraad is bij gebrek aan de noodige instrumenten nog niet bepaald, doch kan men aannemen, dat de lucht het geheele jaar door zeer met vochtdeelen bezwangerd is. De moussons wisselen elkander geregeld af. Gedurende den westmousson heeft Saleijer veel te lijden van regtstreeks uit zee komende, zeer dikwijls in storm ontaardende westenwinden en hooge, de geheele westkust overstroomende zeeën. De oostenwind wordt, koud en scherp, soms ook met vrij veel kracht van de bergen komende veel meer dan de vochtige westenwind gevreesd, aangezien dezelve vooral in de maanden April Mei en Junij, als wanneer ze pas doorbreekt, geacht wordt vele ziekten te doen ontstaan. In de kenteringen is het klimaat het zachtst, vooral in de najaarskentering; de overgang der moussons geschiedt dan ook geheel zonder de op andere plaatsen zoo bekende schokken. Onweders behooren tot de hooge zeldzaamheden en zijn, wanneer ze voorkomen, nooit krachtig. Regen valt er gedurende het geheele jaar slechts weinig; een extrakt uit de gedane meteorologische waarnemingen van af 1 Januarij 1863 kan daarover het best doen oordeelen.

Jan. 1863	16	regendagen.	Jan. 1864	21	regendagen.
Feb. "	12	"	Feb. "	1	"
Maart "	1	"	Maart "	11	"

April	1863	19	regendagen	April	1864	8	regendagen.
Mei	"	0	"	Mei	"	16	"
Junij	"	10	"	Junij	"	12	"
Julij	"	12	"	Julij	"	5	"
Aug.	"	0	"	Aug.	"	0	"
Sept.	"	0	"	Sept.	"	0	"
Oct.	"	12	"	Oct.	"	1	"
Nov.	"	9	"				
Dec.	"	9	"				

In de maanden September en October 1865 kwamen 1 en 2 onweders voor, terwijl in het jaar 1864 tot heden toe slechts in Maart 2 en in Mei 1 onweder waargenomen werd.

Wanneer men de gesteldheid van den bodem, vooral aan de westkust en speciaal ter hoofdplaats nagaat en daarbij het zoo even over de winden gezegde in aanmerking neemt, valt het reeds dadelijk in het oog, dat moerassen, koraalriffen en een door klapperboomen drassig gemaakte grond, benevens vochtige, sterke westen-, en snijdende oostenwinden geen zeer gunstige voorwaarden tot behoud der gezondheid daarstellen. Saleijer is dan ook, zoowel ter plaatse als buiten af zeer om zijne ongezondheid bekend en gevreesd. En niet geheel ten onregte, schoon ook hierin de schijn de werkelijkheid overtreft.

Waar is het, dat het geheele jaar door hier meer lastige dan gevaarlijke intermitterende koortsen heerschen, welke wel is waar voor gewone doses sulphas chinine wijken, doch dat eigenaardige hebben, dat ze herhaaldelijk recidiveren. Ze gaan zeer dikwijls gepaard met of worden voorafgegaan door constipatio alvi en worden bijna zonder uitzondering voorafgegaan door een gevoel van stijfheid in de onderste ledematen, 't welk soms reeds twee dagen te voren gevoeld wordt. Ook zijn hevige hoofdpijnen en min of meer gepronoucerde gastrische bijverschijnselen niet zeldzaam.

Veel succes zag ik immer van de toediening van purgantia in het zoo even genoemde tijdperk der prodromi; dikwijls werd alleen daardoor de koorts gecoupeerd. Na reeds ingestelden aanval werkte het best sulph. chin. c. sulph. sodae of ol. ricini naar omstandigheden; ook zelfs daar, waar geene gastrische verschijnselen aanwezig waren.

Niet het geheele jaar door echter heerschen die koortsen in gelijke mate. Hoewel de statistiek slechts van 1°. Januarij 1863 kan gevolgd worden, neemt men toch reeds in de maanden April, Mei en Junij eene vermindering van koortsgevallen waar.

Van een garnizoen toch, sterk 32 man, kwamen de volgende koortszieken in de verschillende maanden voor:

Januarij 1863	0.	Januarij 1864	9.
Februarij	8.	Februarij	3.
Maart	12.	Maart	7.
April	17.	April	10.
Mei	26.	Mei	13.
Junij	20.	Junij	8.
Julij	13.	Julij	4.
Augustus	8.	Augustus	12.
September	7.	September	7.
October	8.	October	11.
November	12.	Totaal	84.
December	5.	Gemiddeld 8 per maand.	
Totaal	136.		
Gemiddeld 11 per maand.			

Van de in 1863 voorgekomen gevallen waren er 29 quotidianae, 5 tertianae, 2 quartanae en 100 irregulares.

Behalve deze gewone koortsen heerscht hier geregeld elk jaar in de maand April eene febris intermittens nervoso biliosa van een zeer kwaadaardig karakter. Het eigenaardige daarvan is, dat ze slechts vreemdelingen, Europeanen Javanen en Chinezen aantast, terwijl de bevolking alsdan

veel meer dan gewoonlijk door koortsen geteisterd wordt doch van een veel goedaardiger karakter.

De ziekteverschijnselen zijn de volgende: gevoel van loomheid en afmatting, hoofdpijn, verloren eetlust en een pijnlijk gevoel in de regio gastrica, dat bij drukking toeneemt.

Reeds spoedig daarna stelt zich onder hevig delirium en voortdurende braking de eerste koortsaanval in. De pols is versneld, menigvuldig, klein en gespannen: de huid droog en heet, hevige dorst, opgespoten conjunctivae met geelachtige verkleuring der sclerotica; constipatio alvi (soms echter ook het tegenovergestelde) en donkerbruine slechts spaarzaam geloosde urine.

Deze verschijnselen worden wel minder hevig, doch nimmer stellen zich zuivere tusschenpozingen in. Veelal sterft de lijder binnen drie dagen.

Op het eiland Tanah-Djampea, waar deze ziekte insgelijks schijnt te heerschen, zou voor eenige jaren eene kolonie Chinezen daaraan bijna geheel zijn uitgestorven.

In April 1863 stierf een Javaansch soldaat; in April 1864 een Europeesch fuselier aan deze ziekte, terwijl in dit jaar in het geheel zes lijders, waarvan 2 Europeanen, 3 Javanen en 1 Chinees — er mede onder behandeling kwamen.

De door mij met goed gevolg ingestelde behandeling bestond in het toedienen van 12 grein calomel in eens en daarna het voortgezet gebruik daarvan, 2 grein met 2 grein sulph. chinine alle twee uren, verder bloedzuigers op de maagstreek en achter de ooren; sterke huidprikkels, als de akkar kellor aan de beenen, wasschingen met azijn of verdunde ammonia liq., heete baden met opvolgende inwikkeling in wollen dekens en aanwending van koude fomentatiën op het kaal geschoren hoofd.

Wat de oorzaken betreft, is het wel waarschijnlijk dat aan beide ziekten dezelfde oorzaak te gronde ligt; van de laatstgenoemde evenwel eene meer hevig dan gewoonlijk inwerkende.

Wat echter den aard en het wezen dezer oorzaken aangaat, hieromtrent heerscht nog veel duisters en het is moeijelijk, zoo niet onmogelijk die met zekerheid aan te toonen. Zoekt men dezelve alleen in de moerassen, welke op zich zelve reeds voldoende zouden zijn, de noodige miasmata te doen ontstaan, dan is het niet te verklaren', dat aan de oostkust, minstens 800 voet boven de zee, zelfs en vooral bij oostenwind de meeste ziekten voorkomen. Dezelfde redenering geldt voor de menigte klapperboomen, waaraan men, daar ze den grond vochtig houden, de ongezondheid van Saleijer heeft willen toeschrijven, aangezien aan de oostkust geene klapperboomen gevonden worden, en welke reden ook bij oostenwind voor de bewoners der westkust niet geldig zou zijn. De westenwind kan, als onmiddelijk uit zee komende, ten minste aan de westkust onmogelijk schadelijke dampen of andere miasmata toevoeren, daar alsdan wegens den hoogen waterstand nimmer klippen, koraalriffen of modderbanken bloot komen. Zulks gebeurt alleen in de oostmoesson; doch dan ook wordt Saleijer door den oostenwind voor de schadelijke invloeden daarvan gewaarborgd.

Daar nu de meeste ziekten in de kenteringen voorkomen blijft er niets anders over dan aan te nemen, dat alsdan door het telkens variëren der winden, de uit de moerassen ontwikkelde miasmata boven Saleijer worden gesuspendeerd gehouden, waarmede echter de ware oorzaak nog lang niet is opgehelderd en evenzeer een raadsel blijft.

Als prophylactischen leefregel meen ik te kunnen aanbevelen het meer dan gewoonlijk zorg dragen voor eene behoorlijke defaecatie, het nemen van matige active bewegingen en het vermijden van de vroege morgenlucht, ten einde zoo min mogelijk met de des nachts uit de moerassen opgestegen dampen in aanraking te komen.

Ik zelf bevind mij zoo goed bij dezen leefregel, dat ik nu reeds meer dan een jaar ter plaatse zijnde, slechts één-

maal een ligten koortsaanval heb doorstaan, wat hier werkelijk eene bijzonderheid mag genoemd worden.

Eene andere oorzaak van ziekte, echter geenszins van de physische gesteldheid van het eiland afhankelijk, de verregaande onreinheid der inlanders wordt hieronder behandeld.

Fauna.

De fauna is op Saleijer in vergelijking met andere landstreken slechts spaarzaam vertegenwoordigd. Eene geheele familie onder de vogels, die men op het vaste land van Celebes aantreft, die der Psittaceën, schijnt hier niet voor te komen.

Hetzelfde schijnt het geval te zijn met de Ophidii, waarvan mij, niettegenstaande alle aangewende moeite nog niet één exemplaar is onder de oogen gekomen. Volgens zeggen der inlanders echter zou hier eene geheel zwart gekleurde, als vergiftig gevreesde slang voorkomen. Zoogenoemde verscheurende dieren vindt men evenmin, tenzij men (behalve honden en katten) de tot de orde *Ferae sect. carnivora* behoorende boschkat (felis catus), welke hier veelvuldig voorkomt en veel schade aan kippen toebrengt, daartoe zou willen rekenen.

a. De voornaamste en belangrijkste hier voorkomende mammalia zijn de volgende:

1. *Het gewone zwijn* (*sus scrophus*); is over het geheele eiland in groote menigte verspreid. Daar er slechts door Europeanen jagt op wordt gemaakt, vermenigvuldigt zich dit dier zeer sterk. Veel nadeel wordt er door toegebragt aan djagoengtuinen, vooral tegen het einde van de oostmoesson; zoo ook worden de wegen, vooral in het zuidelijk gedeelte van het eiland er geheel door ongewroet en dikwijls onbruikbaar gemaakt. Het vleesch is vrij smakelijk, hoewel met weinig of geen vet bedeeld, en stelt voor de hier aanwezige Europeanen een belangrijk, gemakkelijk en goedkoop te verkrijgen voedsel daar. Behalve de in het wild

loopende varkens vindt men ook nog eene fokkerij ervan, die eerst onlangs voor het eerst ondernonen is, en waarvan goede resultaten te verwachten zijn, aangezien deze dieren op Macasser zeer gezocht zijnde, met der tijd een belangrijk uitvoerartikel zullen kunnen uitmaken.

2. *Het Paard* (*Equus domesticus*). In de regentschappen Gentarang, Lajolo en Poeta-Bangoen treft men uitgebreide paardenstoeterijen aan. De laatste in dit jaar gehouden telling leverde tot resultaat een getal van 1420 paarden, waarvan 856 merries en 564 hengsten.

Het ras is klein; niet één exemplaar van 4 Rh. voeten hoogte wordt op het geheele eiland gevonden, zij zijn kort gebouwd, met breeden hals en borst, grooten kop, kleine ooren, doch goed geproportioneerd en buitengemeen sterk. Vooral eigenen zij zich tot gebruik in bergachtige streken. De prijs is zeer gering; voor p. m. *f* 35.— koopt men een zeer goed paard. Jammer is het, dat door de eigenaren niet meerdere zorg tot onderhoud of tot verbetering van het bestaande ras wordt aangewend, wat mijns inziens gemakkelijk door invoering van eenige goede exemplaren van beide geslachten uit Bonthain zou kunnen plaats hebben en 't welk te meer belangrijk zou wezen, aangezien goede paarden op Celebes schaars worden en de hier aanwezige, bij hunne overigens uitmuntende eigenschappen, slechts de vereischte grootte missen, om tot een belangrijk en winstgevend handelsartikel te worden gemaakt. Het zou misschien niet ondienstig zijn, vooral met het oog op de toekomst en het belang van het leger de aandacht van het gouvernement op deze omstandigheid te vestigen.

3. *Geiten* houden zich in menigte, vooral in de meer steenachtige gedeelten der regentschappen Tanette, Bonto-Borus en Barang-Barang op. Hun vleesch wordt door de inlanders gaarne en veel gegeten; het is echter weinig smakelijk. Er bestaat weinig uitvoer van.

4. *Het schaap* behoort eigenlijk niet op het eiland te

huis en wordt slechts zelden, en dan nog in tammen staat, aangetroffen. Ook het vleesch van dit dier wordt door de inlanders genuttigd.

5. *Het hert* (*Cervus elaphus*) komt over het geheele eiland en vooral op Passi in menigte voor. Zoowel door inlanders als door Europeanen wordt er jagt op gemaakt, daar het vleesch, even als dat der varkens, een belangrijk surrogaat is voor het niet of moeijelijk te verkrijgen karbouwenvleesch.

6. *Karbouwen* komen als eigendom van gegoede ingezetenen in groot aantal voor; hun getal beliep bij de laatste opname 2264. Ze worden echter tot geenerlei werk gebezigd en slechts zeer zeldzaam bij hooge festiviteiten gegeten. Ze worden dan ook meer als een bewijs van gegoedheid en renteloos kapitaal beschouwd.

Slechts met de grootste moeite kunnen enkele eigenaren tot den verkoop ervan worden overgehaald, zoodat dan ook slechts 2 à 3 malen 's jaars door de Europeanen karbouwenvleesch kan worden gegeten. Aan eene geregelde leverantie voor de ingezetenen of koopers valt niet te denken. Saphi's komen op het eiland niet voor.

Behalve bovengenoemde diersoorten zijn er nog, hoezeer van minder belang en slechts als schadelijke dieren te beschouwen, de veelvuldig voorkomende *muizen* en *ratten* (*mus* en *mus rattus*); eekhoorns (*Pteromys* of *Sciurus maximus*) en de gewone *kalongs* (*Pteropus Javanicus*), wier dagelijksche verzamelplaatsen vooral op Passi gevonden worden, vanwaar ze des avonds naar Saleijer overvliegen.

b. Van de *vogels* vindt men onder de Natatores slechts eenige weinige tamme ganzen en eenden.

Kippen komen in menigte op het eiland voor: zoowel in tammen als in wilden staat. Zij maken wel het voornaamste dierlijk voedsel der Europeanen uit, zijn echter te duur, dan dat ze aan de militaire bezetting zouden kunnen worden verstrekt.

Van de aves rapaces vindt men vele varieteiten van het genus strix, benevens onderscheidene *Falco-* en *Astur-*soorten.

c. Van de *reptilia* komt behalve de *Rana exulanta, cutipara* en *arborea*, benevens *Ignana*, *Platydactylus vittatus* (gecko of tokké) en *Testudo actinodes* (fam. Chelonii) ook nog de *Crocodilus biporcatus* veelvuldig aan de mondingen der groote rivieren, vooral in de Tamanroija en Apa-Batoe voor. Nog vindt men soms in den handel voorkomende de *Caretta exulenta*, eene zeer smakelijke schildpadsoort.

d. Visschen worden in onderscheidene soorten en daaronder zeer goede in zee gevangen. Ze maken het eenig dierlijk voedsel van den minder gegoeden inlander uit. Ook wordt elken dag 't zij versche, 't zij gedroogde visch aan het garnizoen verstrekt. Gedroogd vormt de visch een voornaam artikel van binnenlandschen handel.

De minder gegoede bewoners der westkust leven uitsluitend van de vischvangst, welke gewoonlijk, 't zij met netten, 't zij met eene soort van fuiken (z. g. seroos) op de kusten van het eiland Passi plaats heeft. Gedurende de west-mousson is men soms door den hevigen wind en de hooge zeeën geruimen tijd genoodzaakt de visscherij te staken, waarvan tijdelijke armoede het gevolg is.

Van de *Molusca* vindt men soms in den handel onder de visschen voorkomende de *Sepia* (*Ord. Cephalopoda*). Zoo ook van de Crustaceën de gewone zeekrabben (*Squilla maculata* en *Scyllarus*); de *garnaal* (*Crangon*), waarvan soms zeer groote soorten (p. m. 0,8 Ned. el) en de gewone *kreeft*. Verder wemelt het moerassig gedeelte der westkust van landkrabben (*Gecarcinus*), welke door het bederven van wegen, het ondermijnen van muren enz. als zeer lastig en schadelijk te beschouwen zijn.

Eindelijk verdient een bijzondere vermelding eene hier voorkomende Hirudo-soort, welke uitmuntend tot medisch

gebruik geschikt is. Men vangt ze in de moerassen op de hoofdplaats, waartoe echter een gezetten tijd moet worden benuttigd, aangezien ze zoowel bij hoogen waterstand als bij groote droogte niet te vinden zijn. Ze worden door mij met goed gevolg in aarden potten, waarin het water nu en dan ververscht wordt, bewaard.

Bevolking.

Het volgende uittreksel uit de statistiek van 1864 geeft een beknopt overzigt van den staat der bevolking op Saleijer:

Op den 1sten Januarij 1864 vond men:

Inlandsche ambtenaren	17	
Priesters (niet vrij van werk)	596	
Idem (vrij van werk)....	352	
Ambachtslieden	212	
Ouden en gebrekkigen	1112	
Werkbare mannen.....	17784	
	20073	totaal mannen.
	16545	vrouwen.
	7674	jongens bened. 14 jr.
	6995	meisjes " " "
Totaal inlanders	51287	

De aanwezige Europeanen en daarmede gelijkgestelden waren:

mannen	15
vrouwen	7
kinderen	14
totaal	36

Het aantal Chinezen bedroeg:

mannen	32
vrouwen	1
kinderen	2
totaal	35

Zoodat het totaal zielen het cijfer 51358 bedroeg.

De inlandsche bevolking was over de verschillende regentschappen verdeeld als volgt:

Mare-Mare	6326	Bala-Boeloe	2581.
Bonto-Bangoen	6314	Onto	1836.
Tanette	5057	Lajolo	1563.
Batang-Mata	4441	Bonto-Borus	1476.
Boekiet	3944	Pangeliang	1378.
Bonea	3837	Boa-Boa	1141.
Gentarang	3389	Barang-Barang	555.
Poeta-Bangoen	3313	Eilanden	4136.

De Saleijerezen zijn over het algemeen lang van gestalte doch naar evenredigheid niet breed gebouwd; bovendien zijn ze weinig gespierd en mager; het gelaat verschilt niet van dat der overige bewoners van Celebes. De vrouwen zijn klein, doch zeer evenredig en schoon gevormd. Zelden treft men onder de bevolking een mismaakt individu aan; zeer nadeelig echter werkt op hun voorkomen de verregaande onzindelijkheid waaraan zij zich overgeven.

Zij zijn opvliegend van karakter, doch daarbij lafhartig, valsch en zeer diefachtig. Moord en diefstal komen hier meer dan elders voor.

De meeste moorden geschieden op slapende of weerlooze personen. Daarbij heeft de Saleijrees — vooral in het regentschap Gentarang — eene oude, nog nu en dan bovenkomende neiging tot koppensnellen. Tegenover het Nederlandsch bestuur echter zijn zij zachtaardig, meegaande en gewilliger dan de overige bevolking van Celebes. Ook zijn zij in een hoogen graad lui en onverschillig; zoo zelf dat zij verzuimen hunne tuinen te bearbeiden of schoon te houden: van daar het gebrek aan voedsel, dat soms in hooge mate op dit eiland heerscht. Slechts enkele hoofden stellen vertrouwen in de Europesche geneeswijze; echter verdwijnt langzamerhand dat algemeen mistrouwen door de goede resultaten, die ze vooral in koortsgevallen van

de chinine ondervinden. Om en bij de hoofdplaats, alsook in de aan zee gelegen handeldrijvende plaatsen bespeurt men vele teekenen van beschaving: in de binnenlanden echter is het daarmede treurig gesteld en zijn er de inwoners dikwijls weinig meer dan idioten.

De voeding der Saleijrezen bestaat voornamelijk of liever eeniglijk uit djagoeng en gierst. Rijst is, als van elders moetende aangevoerd worden, te duur en wordt slechts door eenige gegoede lieden gebruikt.

De taal is een mengsel van Macassaarsch en Boegineesch, waarin het eerste de overhand heeft. Echter treft men ook Javaansche en Maleische en ook geheel oorspronkelijke woorden daarin aan.

Opmerkelijk is het, dat in de regentschappen Lajolo en Barang-Barang eene taal gesproken wordt, die geheel van die van het overige Saleijer verschilt en zeer veel overeenkomst heeft met die, welke op het eiland Boeton wordt gesproken. De volgende woorden doen dit verschil eenigzins zien. Zoo is b.v.:

Djagoeng	in het Saleijereesch	batarra,	te Lajolo	gandoe.
Aijam	" "	"	djagaan,	" "	kadola.
Teloor	" "	"	tannoro,	" "	garao.

Uithoofde van dit verschil in taal is het verkeer van de bevolking dier beide regentschappen met de overige bewoners van Saleijer, zelfs met het tusschen de beide genoemden gelegen regentschap Bonto-Borus, waar men de algemeene taal spreekt, minder dan van de anderen onderling, hoewel er geene veeten of naijver bestaan. Daar omtrent de afkomst dier bewoners in de geschiedenis van Saleijer niets bijzonders bekend is, is het niet zeker, doch wel te vermoeden, dat die lieden in vroegeren tijd van Boeton zijn overgekomen.

De Saleijeresche taal is niet onwelluidend en wordt gesproken met een soort van teemend, sleepend geluid, waarin de voorlaatste woorden of lettergrepen eene verhooging

van toon, ongeveer $^1/_2$ octaaf, ondergaan. Het letterschrift is het Macassaarsche, doch wordt weinig gebezigd, daar slechts zeer enkelen der voornaamsten, en niet eens alle hoofden het lezen of schrijven verstaan.

Eene litteratuur bestaat hier dan ook niet; enkele legenden, welke door mondelinge overlevering blijven bestaan, maken de geschiedenis van Saleijer uit.

Eene school voor kinderen van hoofden, door den kontroleur 1ste klasse A. L. H. A. Nagel alhier opgerigt en waar de Maleische taal met Hollandsch letterschrift wordt geleerd, geeft reeds uitmuntende resultaten en belooft voor het vervolg veel goeds.

De kleeding der mannen bestaat uit een broek, waarvan men drie soorten onderscheidt: 1°. de seloara atjé, die van den middel tot even boven de knie reikt en even als de volgende soort van grof katoen is vervaardigd; 2°. seloara bodo of korte broek, die slechts tot op $^1/_4$ bovenste gedeelte der dij reikt; 3°. seloara labboe, of gewone lange broek van gekleurde stof. Behalve een van dezen wordt ook nog de gewone hoofddoek (siegara of pasapae) en een gewone sarong (lipa) van inlandsch maaksel gedragen. De hoofden dragen in plaats van een hoofddoek een soort van conisch, uit rottang zeer fijn gevlochten hoofddeksel (sonko). Meestentijds dragen de mannen eene soort van schuiftasch (pao-pao) aan eene koord om hun middel, waarin ze de benoodigdheden tot het gebruik van sirih, geld, enz. bewaren. De hoofden en voorname ingezetenen dragen een soort van buis met staanden kraag, welke kraag, van voren met loshangende gouden knoopjes versierd, aan Noord-Hollandsche boeren of Scheveninger vischers doet denken. Naar den rang of het vermogen van den eigenaar is dit buis soms rijk met gouden borduursels en niet zelden met gouden souvereigns, als knoopen, versierd.

De vrouwen dragen doorgaans niets anders dan eene gewone sarong los om het lijf en over de schouders ge-

slagen: bij feestelijke gelegenheden echter dragen ze ook nog eene korte kabaai, slechts tot op de heupen afhangende en zonder mouwen of versierselen (badjoe topee); deze kabaaijen zijn van katoen, gewoonlijk van eene groene of bruine kleur, vervaardigd.

In sommige regentschappen, en wel met name Gentarang en Poeta-Bangoen dragen ze onder de sarong nog de seloara bodo. De maagden dragen behalve de sarong meestal eene korte kabaai, van zeer doorzigtige stof vervaardigd, waarvan de zeer wijde mouwen slechts tot aan den elleboog reiken (badjoe randan). Als versierselen dragen ze om eene der beide enkels een zilveren ring (galang banking), en een zilveren of gouden penning (kawari of kahari) aan een koord, dat om de borstkas, over de schouders en om den hals loopt op den rug of de borst.

Als djimats dragen ze of een ring van katoen en zilver om den arm, of een collier van aaneengeregen kussentjes om den hals.

De Saleijerees moet wel zeer arm zijn, indien hij niet in staat is zijne kinderen ten minste den kawari te laten dragen. Meestal vindt men de vier opgegevene versierselen tegelijk aanwezig.

Wanneer meisjes huwen worden al de opgenoemde voorwerpen afgelegd en de badjoe randan door de badjoe topee vervangen.

Het hoofd is onbedekt: sommige vrouwen dragen als versierselen glazen of zilveren staafjes (soebang of antiengantieng) in de ooren. Zeer kleine kinderen loopen geheel naakt: de meisjes dragen soms een zilveren plaat (djempang) voor de genitaliën.

De weinige wapenen der Saleijerezen, welke het hun echter niet veroorloofd is anders dan op reis zijnde te dragen, zijn de lange lans (poké), de kris (sele), welke de hoofden in eene gouden scheede dragen (sele pasim tiempo), en twee soorten van kapmessen, minder wapenen dan

gereedschappen, de golok en de berang. Geweren, kanonnen en lila's worden soms in groote menigte in de huizen der grooten aangetroffen en datéren uit den tijd toen de zeeroovers het eiland kwamen afloopen of wel er schuilden. Deze wapenen behooren dan ook meer tot de familie-gedenkstukken dan dat er gebruik van gemaakt wordt.

De muziek staat hier op een zeer lagen trap. Een gewone gong (katto-katto), eene soort van klarinet (poei-poei), een conische tamboerijn, waarop met de hand geslagen wordt (ganrang), en eene tweesnarige viool (rebana) maken het geheele inlandsche orchest uit.

Wat de spelen betreft, zijn de Saleijerezen groote liefhebbers van hanengevechten, welke hun echter, aangezien ze zelden zonder ongeregeldheden afloopen, ja zelfs dikwijls moord ten gevolge hebben, verboden zijn.

Bij bezoeken van Europesche autoriteiten, of op andere groote feesten, voeren de dochters der voornaamste ingezetenen eene soort van dans en zang (pakarena) uit. Een vereischte om tot deelneming aan dezen dans te worden toegelaten is dat zij maagd zijn. Soms zeer kunstig met gouden en zilveren snuisterijen versierd, elk een waaijer in de hand houdende en een zijden doek, waaraan penningen hangen, over de schouders geslagen, stellen zij zich ten getale van 6 à 10 in rijen en beginnen eenen dans, die uit verschillende bewegingen op de plaats zelve bestaat en waarbij een eentoonig, schel koorgezang wordt gezongen, dat eene der meest bedrevenen voorzingt en waarvan de muziek de maat aangeeft; terwijl met den doek en den waaijer verschillende, min of meer gracieuse manoeuvres worden uitgevoerd.

Gewoonlijk volgt daarop een dito dans van jongens van 8 tot 12 jaren, welke meer naar een krijgsdans gelijkt.

Elk is gewapend met eene soort van korte, hoogstens

$^1/_2$ el lange bamboe lans, versierd met vederen. Deze dans, waarbij ook gezongen of liever gegild wordt, bestaat voornamelijk in het beurtelings gaan zitten en weder opstaan, terwijl de dansers op het laatst allen in een cirkel rondloopen, daarbij op de maat der muziek hoe langer zoo sneller met den regtervoet op den grond stampende, totdat de dans met een schellen gil een einde neemt.

De kinderen worden tot deze dansen door onderwijzers gedresseerd, waartoe veel moeite moet gedaan worden, daar alle bewegingen gelijkmatig en gelijktijdig moeten plaats hebben. Nimmer dansen jongens en meisjes gezamenlijk. Wanneer men den bezoekers groote eer wil bewijzen, dansen de gastheer en zijne vrouw zelve, doch insgelijks ieder afzonderlijk. Wat den inhoud der zangen betreft, deze bestaat 't zij uit legenden, 't zij uit lofliederen op de „compania," 't zij uit minnezangen; men vindt er Maleisch, Makassaarsch, Boegineesch en Saleijersch in, alles dooreengemengd en vooral het Maleisch niet weinig verbasterd.

Na afloop van zulk een feest is het de gewoonte, om den eventueel aanwezigen Europeanen eene sarong van eigen maaksel ten geschenke aan te bieden.

Het huwelijk wordt aangegaan of ontbonden volgens de Mohammedaansche wetten en gebruiken. Zeer streng is hierbij de afscheiding der verschillende standen; een zoogezegde annak daëng of annak patolla (patricier) vermag onder geenerlei omstandigheden met een annak boeranne (plebejer) te huwen. De prijs der vrouwen (soenrang) is gewoonlijk 40 realen (*f* 80.—).

De huizen der Saleijerezen zijn van bamboe, zeer enkelen van planken gebouwd en staan allen op palen, ongeveer 1 à $1^1/_2$ el boven den grond; de toegang bestaat eenvoudig uit een bamboe ladder, soms een houten trap.

De ruimte, welke onder het huis overblijft, is meestal ompaggerd. De huizen, waarin doorgaans slechts eene,

soms echter meerdere familiën wonen, zijn door een beschot in twee gedeelten gescheiden, waarvan het achterste gedeelte de keuken of stookplaats uitmaakt, het voorste tot verblijf der huisgenooten dient.

In Januarij 1864 telde men op Saleijer 8323 huizen, zoodat er gemiddeld 6 personen in één huis woonden.

Eene zeer nadeelige gewoonte is die, dat de bewoners dier huizen hunne excrementen door eene opening in den vloer onder het huis deponeren, zonder verdere zorg voor dezelve te dragen; welke gewoonte in sterk bevolkte kampongs natuurlijk eene groote en magtige oorzaak tot ziekte moet daarstellen.

Over het algemeen zien er de huizen, vooral die der mindere klasse, zoowel van binnen als van buiten, zeer onoogelijk uit; zij staan gewoonlijk in het midden van een meer of minder groot ompaggerd erf, waarin pisang-, sirih- of klapperboomen geteeld worden.

Wat de kampongs aanbetreft, de voornaamste, vooral de aan zee gelegene, zijn met hooge, soms 2 ellen dikke muren van opeengestapelde klipsteenen omgeven: de toegangen zijn slechts zeer naauwe houten poortjes. Deze versterkingen zijn herkomstig uit den tijd (nog niet lang geleden), dat de bevolking jaarlijks met de zeeroovers te kampen had. Vooral de kampong Gentarang, aan de oostkust op eene aanmerkelijke hoogte gelegen, is nagenoeg zoowel door natuurlijke ligging als door aangebragte versterking ontoegankelijk. Meer in het binnenland liggen de kampongs open en bloot.

De begraafplaatsen bevinden zich meestentijds in de kampongs tusschen de huizen, en daar men hier de gewoonte heeft slechts zeer ondiepe graven te maken, ligt in die omstandigheid weder eene voorname oorzaak tot ziekte.

Onder het Nederlandsch bestuur treft men in de meeste regentschappen de volgende betrekkingen aan:

1°. *Opoe* (regent), de eerste persoon in zijn regentschap.

2°. *Opoe lolo* (onder-regent), is de plaatsvervanger van den regent, die bij ziekte of ontstentenis voor hem optreedt. De opoe lolo kan tot regent worden verkozen, want behoort hij al niet altijd tot de annak daëng of hoogen adel, een patolla of edelman van den tweeden rang moet hij altijd wezen.

3°. De *poengawa*. Deze is bij ontstentenis van een opoe lolo de plaatsvervanger van den regent. Hij behoort meestentijds tot de annak boeranné (plebejers) en kan dus als zoodanig niet tot regent worden verheven. Is er een opoe lolo, dan dient de poengawa om de bevelen van den regent aan de glarangs of kamponghoofden bekend te maken.

4°. *Balegao*. Deze staat in sommige regentschappen boven, in andere onder den poengawa, waarmede zijne betrekking de meeste overeenkomst heeft.

5°. In elk regentschap heeft men eenige *Glarans*, die het best met dessa-hoofden te vergelijken zijn. Aangezien echter sommigen hunner meer dan ééne kampong onder zich hebben, komen zij in dat geval meer met de petingie's of pannatoe's op Java overeen. De glarangs hebben in die kampongs, waar geene andere glarangs zijn en waar men slechts toa toa (orang toa) aantreft, hetzelfde gezag als dàär, waar zij met der woon gevestigd zijn.

Ook heeft men drie op zich zelf staande glarangs: een te Boa-Boa, een te Pangiliang en een op het eiland Tambelongang, die tevens gezag uitoefent over het eiland Poelassi. Zoodat men resumerende de glarangs gevoegelijk zou kunnen verdeelen in:

a. Op zich zelf staande glarangs.

b. die welke meer dan eene kampong onder zich hebben, en

c. gewone kamponghoofden.

6°. De *Mai lalang* is eene soort van oppasser of zendeling, die gebezigd wordt om boodschappen of bevelen over te brengen. Aangezien ook hij eenig gezag uitoefent, kan men hem onder de mindere hoofden rekenen te behooren.

Minder voorkomende titels zijn nog die van:

a. Anrong goeroe-annak daëng, en

b. Anrong goeroe-annak boeranné.

De eersten zijn eveneens eene soort van glarangs of kamponghoofden, doch behooren tot de hooge aristocratie: de anderen zijn belast met de zorg, dat het aantal piekdragers voor den regent steeds voltallig is; zij behooren tot het volk.

In elk regentschap bestaat de geestelijkheid uit één kalief (goeroe boekkoe), praeses van den sarat of priesterraad, eenige kathibs (katte), bidal's (bidala) en een dodja (doja); soms nog een imam en de noodige hadji's zonder betrekking.

Van al deze beambten genieten slechts de regenten benevens twee van de drie glarangs onder *a* traktement, terwijl de mindere hoofden slechts procenten trekken van de jaarlijksche hoofdelijke belasting, waarvan zij zelve vrij zijn. De mindere geestelijken deelen de eventuele inkomsten van huwelijken, begrafenissen enz. met den kalif.

De wegen op het eiland zijn in goeden staat, hoewel wegens het geaccidenteerde terrein zeer ongelijk. Een hoofdweg loopt van af het Noorden naar het Zuiden langs de geheele Oostkust door al de daar gelegene regentschappen en derzelver hoofdplaatsen. Verder is er nog een groote weg naar de Oostkust en een, die van de hoofdplaats over Boeta-Bangoen weer terug voert.

Slechts over de grootste rivieren vindt men bruggen, over de meesten zijn die niet noodig. De weg naar de Oostkust gaat binnen de lengte van eene paal twaalfmaal door dezelfde rivier (Apa-Batoe).

De buitenlandsche handel maakt het hoofdbestaan der

bevolking uit. Aan de kampongs Batang-Mata, Onto, Djong, (Maré-Maré), Boa-Boa, Pangiliang en Padang (Bonto-Bangoen) zeilen onophoudelijk praauwen in en uit, welke zich naar de meest verwijderde plaatsen van den Indischen Archipel begeven. Zoo is o. a. de levendigste handel met Macassar, Palembang, de Lampongs, Bima, Boeton en Ambon; terwijl enkele praauwen ook Soerabaija en Batavia bezoeken. Van deze praauwen onderscheidt men volgens de grootte en bouw vier soorten, als: padewakang, padjala, papalimbang en djoeloeng-djoeloeng.

Door de welwillendheid van den ontvanger der in- en uitgaande regten alhier daartoe in staat gesteld, laat ik hieronder volgen de statistiek van den in- en uitvoer over het jaar 1863, welke ten duidelijkste doet zien hoe belangrijk de handel voor Saleijer is.

A. Invoer.

De invoer gedurende 1865 bestond in:

Voortbrengselen van Europa, Amerika en de Kaap de Goede Hoop, ter waarde van	*f*	120799,—
Voortbrengselen van China en Siam	„	3397,—
Idem „ Bengalen.	„	4770,—
Idem „ den Oost. Archipel . .	„	204686,76
Totaal.	*f*	333652,76

De invoer had plaats van de volgende landen:

Van Macassar ter waarde van.	*f*	94271,—
„ Balang Nipa.	„	102519,80
„ Bonthain	„	31246,—
„ Takalar.	„	9974,—
„ Bali	„	24405,80
„ Bandjermasin	„	71,50
„ Singapore.	„	1456,—
„ Sumbawa.	„	26831,80
Per transport.	*f*	290775,90

Per transport. . . .	ƒ	290775,90
Van Maros.	"	7868,50
" Pagatang	"	405,—
" Kadjang.	"	168,—
" Loë	"	3597,—
" de Molukken.	"	360,—
" Bima	"	4282,16
" Boegies	"	273,—
" Badjar	"	1000,—
" Kandarie	"	4769,—
" Baaikonka	"	4072,50
" Bonerate	"	1671,—
" Tanah Djampea	"	398,—
" Mangarai	"	10623,10
" Grissée.	"	2019,60
" Boeton.	"	1470,—
" de eilanden onder Saleijer	"	100,—
Totaal.	ƒ	333652,76

De ingevoerde voortbrengselen van Europa, Amerika en de Kaap de Goede Hoop waren:

Aardewerken ter waarde van.	ƒ	550,—
Boslemmermessen.	"	70,—
Dranken.	"	2577,—
Glaswerken.	"	600,—
Garen	"	15081,—
Gouddraad	"	16,—
Goudwerken	"	710,—
Geweren	"	133,—
Kaarsen.	"	25,—
Kapas.	"	120,—
Koperwerken.	"	62256,—
Koperdraad.	"	40,—
Buskruid	"	190,—
Per transport. . . .	ƒ	82368,—

Per transport.	*f*	82368,—
Lijnwaden	"	34661,—
Lood.	"	85,—
Meel.	"	45,—
Papier.	"	56,—
Pistons	"	10,—
Staal	"	10,—
Speelkaarten.	"	75,—
Spijkers	"	425,—
Souvereigns	"	1700,—
Teer	"	145,—
Porcelein.	"	300,—
IJzerwerken	"	858,—
Zeep.	"	61,—
Totaal.	*f*	120799,—

Voortbrengselen van China en Siam, als:

Aardewerken ter waarde van	*f*	504,—
Bijlen	"	30,—
Offer-papier.	"	35,—
Porcelein	"	674,—
Stalen pannen	"	814,—
Steenen potten.	"	600,—
Sigaren	"	600,—
Thee	"	100,—
Zijden Stoffen	"	40,—
Totaal.	*f*	3397,—

Voortbrengselen van Bengalen:

Amfioen ter waarde van	*f*	4770,—

Voortbrengselen van den Oösterschen Archipel, als:

Aardewerken ter waarde van	"	20,—
Aarden potten.	"	40,—
Aardappelen	"	10,—
Per transport	*f*	70,—

Per transport	*f*	70,—
Aardvruchten	"	1,—
Baroe	"	60,—
Djagoeng	"	4122,—
Hars	"	500,—
Flesschen	"	8,10
Gambir	"	4981,—
Goudwerken	"	700,—
Gadoengs	"	425,—
Gaba-gaba	"	722,—
Houtwerken	"	1220,—
Kalk	"	3,30
Katjang	"	1208,80
Kapas	"	1486,—
Ledige kisten	"	468,—
Koperwerken	"	219,—
Koffers	"	180,—
Koffij	"	9624,—
Klappers	"	120,—
Kamirie	"	10,—
Karet	"	720,—
Lijnwaden	"	649,—
Matten	"	3949,—
Olie	"	50,—
Parangs	"	250,—
Padie	"	14389,30
Pamor	"	1000,—
Pinangnooten	"	60,—
Rijst	"	113014,16
Rottang	"	236,50
Sago	"	2989,—
Suiker	"	8989,—
Soija	"	30,—
Stroodeksels	"	48,50
Per transport	*f*	162502,66

Per transport.	*f*	162502,66
Touwwerk.	"	20,—
Tabak (Balinesche).	"	21964.—
Trassie.	"	45,—
Tripang.	"	3782,50
Uijen.	"	202,—
Gedroogde visch.	"	438,—
Was.	"	1991,60
Wortelhout.	"	360,—
IJzerwerken.	"	2800,—
Ledige zakken.	"	80,—
Zout.	"	501,—
Totaal. . . .	*f*	204686,76

De aangekomen schepen waren 917 in getal, metende te zamen 2460 lasten, allen Inlandsch getuigd en onder Nederlandsche vlag. Zij kwamen van de volgende plaatsen:

	Getal praauwen.	Lasten.
Van Macassar.	124	373.
" Balang-nipah.	487	1072.
" Bonthain	86	204.
" Takalar.	33	88½
" Bali.	12	107.
" Bandjermasin.	2	13.
" Singapore.	1	10.
" Sumbawa.	40	159.
" Maros.	30	91.
" Pagatang.	2	9½
" Kadjang.	2	4.
" Loë.	15	59.
" de Molukken	4	22½
" Bima.	8	28.
" Boeton.	9	29½
" Boegies.	3	7.
	858	2277

Per transport. . . .	858	2277.
Van Badjoa	1	7.
" Kandarie	4	14½
" Baaikonka	13	45.
" Bonerate	2	11.
" Tanah Djampea..	3	8.
" Mangarai.	28	74.
" Grissée	6	20.
" de eilanden onder Saleijer.	2	3½
Totaal. . . .	917	2460.

B. Uitvoer.

De uitvoer gedurende 1863 bestond uit:

Koopmanschappen ter waarde van . . . . . *f* 311069,90
Specie. . . . . " 15606,50
Totaal. . . . . *f* 326676,40

Van de uitgevoerde artikelen waren:

Voortbrengselen van den Oosterschen Archipel. . . . . *f* 241300,90
" " Bengalen . . . . . " 2350,—
" " China en Siam. . . " 120,50
" " Europa, Amerika en de Kaap de Goede Hoop . . . . . " 67298,50
Totaal . . . . *f* 311069,90

De uitvoer geschiedde naar de navolgende plaatsen:

Naar Macassar, ter waarde van . . . . . *f* 93196,—
" Balang-Nipa. . . . . " 98632,05
" de Molukken. . . . . " 18301,50
" Bonthain. . . . . " 33091,50
" Kadjang. . . . . " 690,—
" Loë. . . . . " 1098,—
" Baaikonka. . . . . " 2985,—
" Booten . . . . . " 5569,—
" de eilanden onder Saleijer . . . . . " 5917,60
Per transport. . . . . *f* 259480,65

Per transport.	*f*	259480,65
Naar Bima.	"	12678,90
" Tjinrana.	"	691,—
" Takalar.	"	15436,—
" Mangarai	"	5027,60
" Sumbawa.	"	4829,95
" Bangai.	"	81,25
" Ternate.	"	183,—
" Tanah Djampea.	"	61,50
" Kandarie.	"	590,—
" Bandjermasin.	"	9341,50
" Soerabaija.	"	1884,95
" Mandhar.	"	320,—
" Maros.	"	85,—
" Aroeng-Keke	"	378,50
Totaal	*f*	311,069,90

De uitgevoerde voortbrengselen van den Oosterschen Archipel waren:

Aardvruchten, ter waarde van.	*f*	1090,50
Aardewerken.	"	77,—
Aarden potten.	"	35,—
Bultzakken.	"	404,—
Bangkoeroe.	"	421,—
Djagoeng	"	6691,—
Hars	"	536,—
Dakpannen.	"	70,—
Gambir.	"	223,—
Geiten.	"	559,—
Goudwerken.	"	200,—
Houtwerken.	"	8,—
Klappers	"	20053,—
Buffelhoornen.	"	20,—
Katjang.	"	785,—
Per transport.	*f*	30172,50

Per transport	f	30172,50
Kalk	"	85,—
Karoro	"	762,—
Kamirie	"	1330,75
Karet	"	11660,—
Kanarie	"	20,—
Kapas	"	1387,—
Kleedjes (sarongs)	"	168,—
Kleinigheden	"	6,—
Ledige kisten	"	45,—
Kapok	"	5,—
Koffij	"	9250,—
Katoen (ongebleekt)	"	12,—
Lijnwaden	"	46647,40
Matten	"	2368,—
Vischnetten	"	65,—
Olie	"	48001,—
Pamor	"	300,—
Pinangnooten	"	252,50
Parangs	"	150,—
Porcelein	"	60,—
Padie	"	160,—
Rijst	"	5948,—
Rottang	"	19,—
Sago	"	612,—
Schapen	"	24,—
Sirie	"	16,—
Suiker	"	583,—
Tabak (Balinesche)	"	26456,80
Tamarinde	"	9,—
Touwwerk	"	658,—
Trommels	"	175,—
Tripang	"	39460,—
Uijen	"	13,—
Per transport	f	227,880,85

Per transport.	ƒ	227,880,85
Gedroogde visch	"	1175,—
Varkens.	"	30,—
Verwhout.	"	1159,75
Was.	"	1497,20
Wortelhout.	"	37,50
IJzerwerken.	"	30,—
Zakken.	"	24,—
Zeeften.	"	7,—
Zout.	"	9399,50
Zero's (fuiken).	"	60,—
Totaal.	ƒ	241300,80

Voortbrengselen van Bengalen:

Amfioen, ter waarde van	ƒ	2350,—

Voortbrengselen van China en Siam:

Porcelein, ter waarde van	"	110,50
Stalen pannen.	"	10,—
Totaal.	ƒ	120,50

Voortbrengselen van Europa, Amerika en de Kaap de Goede Hoop:

Aardewerken, ter waarde van.	ƒ	281,—
Dranken.	"	170,—
Goudwerken	"	820,—
Garen	"	3988,—
Koperwerken	"	50278,50
Lijnwaden.	"	10113,—
Porcelein.	"	20,—
Spiegels.	"	160,—
IJzerwerken.	"	1459,—
Zeep	"	9,—
Totaal.	ƒ	67298,50

Er vertrokken 1182 schepen, metende te zamen 3088$^1/_2$ lasten, allen Inlandsch getuigd en onder Nederlandsche vlag naar de volgende plaatsen:

	Getal praauwen.	Lasten.
Naar Macassar.	155	284½
" Balang-Nipah.	566	1204
" de Molukken.	13	110
" Bonthain.	128	335
" Loë	10	44
" Baaikonka.	30	121
" Boeton.	21	77
" de eilanden onder Saleijer.	37	110
" Bima.	37	177
" Tjinrana.	3	11
" Takalar	62	140
" Bonerate.	15	41
" Mangarai	32	115
" Sumbawa.	31	131½
" Bangai.	1	8
" Ternate.	1	7
" Tanah Djampea	19	42
" Kandarie	5	19
" Bandjermasin.	15	52
" Soerabaija.	3	19
" Mandhar.	3	6
" Maros	1	3½
" Aroeng-Keke.	6	7½
" Boegies.	4	7
" Badjoa.	3	10
" Sampie.	2	7½
Totaal.	1182	3088½

Er werden gedurende dat jaar geheven:

Aan inkomende regten	ƒ 4496,19
" uitgaande regten.	" 2335,11
" 5% additionele regten.	" 342,03
Totaal.	ƒ 7173,33

De bewoners der Westkust, voor zoover zij geene handelaren zijn, leven voornamelijk van de vischvangst en den verkoop van gereedschappen, als netten enz., die daarop betrekking hebben. Sommige regentschappen hebben hunne eigene industrie: zoo worden te Tanette en Boa-Boa de beste sarongs geweven; in de kampoengs Bangkala en Bonto-Sailé (regentschap Poeta Bangoen) houdt de bevolking zich voornamelijk bezig met het maken van aarden potten; te Baijera en Bonto-Borus worden van de ihoessoe (corypha umbraculifera) de z. g. karoromatten en zeilen vervaardigd; op het eiland Lieoekang-loë wordt kalk gebrand, terwijl men zich te Mata-lalang (regentschap Bonto Bangoen) op het maken van keukenzout toelegt.

Men heeft op het eiland vier voorname bazaars, zoowel voor buitenlandsche als inlandsche produkten, namelijk: Djong, Pangiliang, Padang en Tilie-Tilie.

Wat de welvaart van Saleijer in het algemeen betreft, kan men de bevolking gevoegelijk verdeelen in zeer gegoeden, handelaren, zeevaarders en allen, die daarmede in betrekking staan — welke vooral ter Westkust gevonden worden — en zeer arme ingezetenen, voornamenlijk de binnenlanden bewonende. Nergens komt dit kontrast beter uit dan in het onvruchtbare Tanette; aan zee vindt men zeer gegoede, zelfs rijke lieden: in de binnenlanden heerscht gebrek en armoede.

De vaccine was tot voor korten tijd in een alles behalve gunstigen toestand. Deels door onwil en wantrouwen van de zijde der bevolking, deels door gebrek aan vaccinateurs kwamen mij op mijne eerste vaccine-inspectie plaatsen voor, waar in drie en meer jaren niet was gevaccineerd. Hoewel tot heden toe het gebrek aan vaccinateurs nog niet is opgeheven, zijnde er slechts een voor het geheele eiland, is echter de vooruitgang der vaccine duidelijk merkbaar.

De ziekten, waaraan de bevolking het meest onderhevig

is, zijn, behalve de reeds genoemde koortsen, vooral eene soort van ichthyosis, benevens scabris en impetigo; de twee laatstgenoemde ziekten soms in zeer hoogen graad: men kent geen middel ter bestrijding daarvan, en het is dan ook zonder eenige overdrijving wanneer men beweert dat ongeveer drie vierde der bevolking met huiduitslagen — door hen in het algemeen poeroe-poeroe genoemd — behebt is. De verregaande onreinheid, zoowel op hun ligchaam, als op hunne omgeving is hiervan de natuurlijke oorzaak. Onder kinderen komt helminthiasis veelvuldig voor; als geneesmiddel tegen deze ziekte bezigt men afkooksels van de bast der samboeta (Excoecaria agallocha Euph.) en van de bladen van Datura-soorten.

Lepra of syphilis zijn door mij nog niet waargenomen. Krankzinnigheid daarentegen, vooral mania furibunda komt enkele malen voor. Eigenlijke geneeskundigen van beroep vindt men onder de bevolking niet.

De Hoofdplaats.

De eigenlijke hoofdplaats Benteng wordt, zooals reeds boven is aangegeven, gevormd door de vereeniging der beide glarangschappen Pangiliang en Boa-Boa; ze ligt op 3° 6′ 3″ Z. B. en 120° 31′ 48″ O. L. aan de Westkust van het eiland, ter hoogte van de Noordpunt van het eiland Passi.

Ongeschikter plaats voor het aanleggen daarvan had men, uit een geneeskundig oogpunt beschouwd, bezwaarlijk kunnen vinden. Immers ze is niet alleen geheel door moerassen omgeven, maar deze zijn zelfs in het midden ervan gelegen, terwijl zoowel de Europesche als Inlandsche kerkhoven zich in de onmiddelijke nabijheid bevinden.

Zeer digt bij het strand, op ongeveer 20 ellen van de zee ligt het kleine fort Defensie, waarvan de aarden wallen slechts met een cactus-pagger zijn omgeven. De daarin zich bevindende kazerne voor 30 man, benevens andere

gebouwtjes zijn van bamboe, het kruidmagazijn echter is van steen en bomvrij. De keuken en latrine bevinden zich buiten het fort aan zee. De infirmerie, of liever het gebouw voor kwartierzieken, aangezien er geene infirmerie-administratie bestaat, stond nog voor korten tijd aan zee en was zoodanig aan hevige westenwinden en zelfs bij hoogen vloed aan het inloopen van water blootgesteld, dat men haar meer binnenwaarts heeft moeten overbrengen. Het is een zeer geschikt, luchtig bamboe gebouw, dat, behalve eene afgeschotene apotheek, nog ruimte voor 12 man bevat.

De eenige steenen gebouwen zijn de woning van den civielen gezaghebber en de gevangenis. Beiden liggen in de raijon van het fort. De gevangenis is een ruim, luchtig, aan alle regelen der Oostersche hygiène voldoend gebouw, waarin omgeveer 300 man kunnen worden opgenomen.

De wegen op de hoofdplaats zijn zeer net onderhouden, grootendeels met kiezelzand bestrooid en met kanjolie-paggers of kanarie-boomen beplant.

Reeds is men begonnen een klein gedeelte van de meest hinderlijke moerassen te dempen; welk werk echter, door den grooten daaraan verbonden last voor de bevolking, niet dan langzaam en bij tusschenpoozen kan worden voortgezet.

Het drinkwater is niet overal even goed, slechts in het Noordelijk gedeelte der hoofdplaats, de kampong Boa-Boa en in het centrum, het fort en de gevangenis treft men drinkbaar water aan. De bevolking van Pangiliang is dan ook verpligt zich meermalen daags in evengemelde kampong van water te gaan voorzien. Het beste drinkwater wordt in de gemetselde put in het fort gevonden. Dit water is voor zooveel doenlijk door mij onderzocht. Ten einde het procentgehalte aan vaste stoffen te bepalen verdampte ik 5 Ned. ponden water tot droog in een ge-

wone trekpot en schraapte de aan de wanden vastzittende en zich op den bodem bevindende zouten zorgvuldig bijeen, waarna ik bij weging 3 med. oncen, 5 drachmen en en 29 grein = 0,1151 Ned. pond en dus 2,302 % aan vaste stoffen verkreeg.

Zeep vormt met het water een praecipitaat (vetzure kalk).

Nitras argenticus in sol. geeft in met nitricum zuur gemaakt water een zeer sterk praecipitaat (chloor).

Door volslagen gemis, zoowel aan reagentia als aan chemische ustensiliën, was het mij niet mogelijk verder het water te onderzoeken.

De smaak is goed, en voor zoo ver mij bekend is, heeft men nimmer nadeelige gevolgen van het drinken ervan waargenomen.

Over het geheel biedt de hoofdplaats, vooral van uit zee gezien, een vriendelijke aanblik aan, waartoe vooral de netheid van aanleg en eene goede handhaving van het onderhoud, zoowel van het militair als van het civiel gedeelte, veel bijdraagt.

Hoewel in den laatsten tijd reeds veel verbetering in den toestand van Saleijer is gebragt, blijft er nog veel te doen over, zoowel in philantropischen als in hygienischen en politieken zin.

Resumerende wat hierboven van Saleijer gezegd is, zouden mijns inziens de middelen daartoe de volgende moeten zijn:

De bevolking moet aan orde en netheid gewend en tot werken aangespoord worden. Hunne klapper- en djagoengtuinen zouden hun bij beter onderhoud en uitbreiding ervan oneindig betere bronnen van bestaan kunnen opleveren. De uitbreiding der koffij- en padie-kultuur, alsmede de verbetering van het paardenras zou moeten aangemoedigd worden, ten einde zoodoende door den tijd

belangrijke en winstgevende handels-artikelen te verkrijgen. Een eerste vereischte tot vooruitgang in deze is, dat de hoofden het nut daarvan leeren inzien en er zich op toeleggen de bevolking daarin voor te gaan en te leiden. Zooals tegenwoordig echter het gehalte der inlandsche ambtenaren is, waarvan velen niet eens de Maleische taal verstaan, valt daaraan niet te denken en moet men op een nieuw geslacht zijne hoop vestigen; daarom is het onderwijs en de opleiding van kinderen van hoofden, waarmede nu reeds een aanvang gemaakt is, een belangrijk en doelmatig initiatief om later bruikbare hoofden te verkrijgen.

Het valt niet te ontkennen, dat bij de luiheid en onverschilligheid van den inlander waarschijnlijk krachtdadige maatregelen noodig zouden zijn om het gewenschte doel te bereiken, doch eenmaal daaraan gewend en door de goede resultaten aangemoedigd zoude, het gewillig en minzame karakter der bevolking in aanmerking genomen, eene gepaste leiding genoegzaam zijn tot de instandhouding van het verkregene.

Daardoor ook zouden twee voorname oorzaken van ziekten onder de bevolking, onreinheid en gebrek aan voedsel, van lieverlede verdwijnen, terwijl door langzamerhand de moerassen te dempen en acht te geven op het begraven der dooden twee andere oorzaken zouden kunnen worden weggenomen.

Op die wijze zouden handel en nijverheid zich noodzakelijk uitbreiden, en, mag Saleijer reeds nu een welvarend eiland genoemd worden, de toekomst ervan zou schooner zijn.

Saleijer 25 November 1864.

belangrijke en winstgevende handels-artikelen te verkrijgen. Een eerste vereischte tot vooruitgang in deze is, dat de hoofden het nut daarvan leeren inzien en er zich op toeleggen de bevolking daarin voor te gaan en te leiden. Zooals tegenwoordig echter het gehalte der inlandsche ambtenaren is, waarvan velen niet eens de Maleische taal verstaan, valt daaraan niet te denken en moet men op een nieuw geslacht zijne hoop vestigen; daarom is het onderwijs en de opleiding van kinderen van hoofden, waarmede nu reeds een aanvang gemaakt is, een belangrijk en doelmatig initiatief om later bruikbare hoofden te verkrijgen.

Het valt niet te ontkennen, dat bij de luiheid en onverschilligheid van den inlander waarschijnlijk krachtdadige maatregelen noodig zouden zijn om het gewenschte doel te bereiken, doch eenmaal daaraan gewend en door de goede resultaten aangemoedigd zoude, het gewillig en minzame karakter der bevolking in aanmerking genomen, eene gepaste leiding genoegzaam zijn tot de instandhouding van het verkregene.

Daardoor ook zouden twee voorname oorzaken van ziekten onder de bevolking, onreinheid en gebrek aan voedsel, van lieverlede verdwijnen, terwijl door langzamerhand de moerassen te dempen en acht te geven op het begraven der dooden, twee andere oorzaken zouden kunnen worden weggenomen.

Op die wijze zouden handel en nijverheid zich noodzakelijk uitbreiden, en, mag Saleijer reeds nu een welvarend eiland genoemd worden, de toekomst er van zou schooner zijn.

Saleijer 25 November 1864.

SCHETS

DER

KESAM, SEMENDO, MAKAKAUW EN BLALAUW

DOOR

J. S. G. GRAMBERG.

Deze vier staatjes of volkstammen waren, met de Pasoemah, de eenige in de Palembangsche bovenlanden, welke tot dusverre hunne zelfstandigheid hadden behouden. In het voorjaar echter (Maart 1864) heeft hunne inlijving bij ons grondgebied plaats gegrepen, iets wat voor beide partijen zeer noodig en wenschelijk was.

Er blijft dus alleen nog over de woelzieke Pasoemahstam, wat echter minder wenschelijk is, daar zoolang hunne stroop- en rooftogten ongestraft blijven voortduren de rust in onze grensgewesten nimmer duurzaam kan zijn. Echter ligt politiek geheel buiten het doel van ons schrijven en willen wij alleenlijk een en ander omtrent onze nieuwe onderdanen mededeelen uit een ethnographisch en maatschappelijk oogpunt, terwijl wij tevens een vlugtigen blik, als in 't voorbijgaan, zullen slaan op het land hunner inwoning.

Eerlijkheid gebiedt echter vooraf te verklaren, dat deze schets veel van het belangrijke dat zij bevat zou hebben gemist, zonder de bereidwillige en duidelijke mededeelingen van den kontroleur 1e klasse R. W. ten Siethoff, die deze gewesten heeft bereisd en een groot aandeel had in hunne bevrediging.

Van de vier stammen, wier namen aan het hoofd van dit opstel voorkomen, is de Kesam — hoezeer als volkstam minder eigenaardig dan de overigen — wel de eigenlijke oorzaak van de plaats gehad hebbende inlijving, naardien deze woelzieke maraudeurs telkens ons grondgebied schonden en alzoo het met hun gesloten kontrakt (waarop hunne zelfstandigheid gegrond was) moedwillig verbraken. De drie overige stammen echter zijn bij die gelegenheid meer door overreding en uit overtuiging toegetreden om voortaan als gouvernements-onderdanen te worden aangemerkt.

De lezer meene daarom niet dat de Kesam met den stormpas is veroverd en dat kanongebulder en tirailleursvuur in 't gebergte heeft weergalmd. Niets van dat alles! De Kesamsche excursie is even vreedzaam afgeloopen als de expeditie in de Redjang in 1859, beschreven door den Majoor W. A. van Rees, ofschoon de anexatie der Redjang wel eenige meerdere moeite en zorg heeft gekost eer zij tot stand was gekomen. — Trouwens deze vreedzame afloop was dan ook reeds vóór den aanvang der expeditie door den resident voorzien. Op de eerste verschijning onzer troepenmagt, van een groote honderd man, verschenen hoofden en bevolking voor den heer P. L. van Bloemen Waanders en onderwierpen zich onmiddelijk.

De inlijving heeft dus geen enkel schot gekost.

En toch — de Kesammers zijn geen lafhartig volk. Dit zijn eigenlijk geen der vrijheidlievende Palembangsche bergvolken; doch het onverwacht verschijnen onzer troepen, het innerlijk besef van physiek en intellectuel onvermogen tegenover de *Kompagnie*, en eindelijk het juist gekozen oogenblik van handelen, dat alles te zamen genomen had de onmiddelijke onderwerping der Kesammers ten gevolge.

Vangen wij na deze korte inleiding onze eigenlijke schets aan.

I. KESAM.

Wanneer men, na eenige dagen opvarens der niet onaanzienlijke rivier Ogan, de Palembangsche laaglanden achter zich heeft en te Batoe Radja aan land stapt om in zuid-westelijke rigting naar de Kesam voort te trekken, begint de bodem allengs een ander aanzien te krijgen en de toenemende rijzing voorspelt de naderende bergstreek. Tamelijk kronkelende, enge boschpaden voeren al hooger en hooger en talrijke woudstroompjes doen zich gedurende den togt voor. De streek gevormd door de uitloopers en zijtakken van het Barisan-gebergte is het terrein waarheen wij onze lezers wenschen te verplaatsen. Dáár wonen de drie der eerstgenoemde stammen, terwijl de Blalauw, hoewel ook niet verre van den Barisan, meer zuidelijk aan de overzijde van het fraaije Ranau-meer is gelegen.

De Kesam grenst ten noorden aan het landschap Semendo, oostelijk aan de afdeeling Ogan Oeloe, ten zuiden aan de Kommering Oeloe, terwijl het ten westen door de Batanghari Loeas, tot Benkoelen behoorende, wordt bepaald. Hieruit blijkt dat de grenslijn tusschen het Palembangsche en Benkoelen op vele kaarten verkeerdelijk is voorgesteld: het landschap Semendo Oeloe Loeas sorteert onder Benkoelen, hoewel het meestal voorgesteld wordt als aan deze zijde van den Barisan gelegen.

Het grondgebied der Kesammers wordt in twee deelen gescheiden, als soekoe I aan den regter, en soekoe II aan den linker oever (opvarende) van het riviertje Sako. Het land is als een soort plateau te beschouwen, dat van alle zijden door min of meer hooge bergtoppen is ingesloten. Het terrein, hoewel oneffen en golvend, is minder geäccidenteerd dan dat van Semendo en Makakauw, daar deze meer nabij den hoofdrug van den Barisan zijn gelegen en meer blootgesteld waren aan plaatsgrijpende vulkanische verschijnselen. De voornaamste dezer bergen zijn:

de boekit Ringit met zijne warme bronnen; de boekit Besar, boekit Engang en boekit Nanti.

Van de rivieren noemen wij hoofdzakelijk: de Sako, de Gilas, de Kesam en de Lepoeng. Nog andere kleine spranken zijn er, welke echter meer geschiktheid tot den aanleg van sawahs hebben, dan om bevaren te worden, zoowel wegens ondiepte en sterk verval als wegens menigvuldige rotsblokken.

Doch die spruiten brengen niet te min veel toe tot de voeding der grootere rivieren, waardoor Palembang zulke schoone waterwegen heeft.

Van de wegen — zegge voedpaden — die van uit de Kesam naar de omliggende gewesten voeren, valt nog niet veel schoons te zeggen; alleen de weg naar de afdeeling Ogan Oeloe is sedert den laatsten tijd in bruikbaren staat gebragt.

De grond zou zich goed voor eenige soorten van kultuur leenen, het best echter voor den aanleg van sawahs, waarvoor ruimschoots gelegenheid bestaat, doch het valt ligt te begrijpen dat geen enkele tak van landbouw bij een volk, onrustig als de Kesammers, eenige vorderingen heeft kunnen maken. Men bouwt rijst en eenige andere produkten voor eigen gebruik, zonder meer.

De bevolking van dit landschap stamt af uit de Pasoemah. Zij bezit nog geheel en al de geaardheid harer vroegere stamgenooten en volgt tot heden ook nog alle zeden en gewoonten bij deze in zwang. De Kesammer heeft weinig of geen begrip van godsdienst: hij is heiden; alleenlijk gevoelt men er ontzag voor de schimmen der voorvaderen „poijangs" genaamd.

Men is uit de Pasoemah geëmigreerd uit gebrek aan bouwgronden. Deze mededeeling moge vreemd klinken voor hen, die met de toestanden der Palembangsche binnenlanden minder vertrouwd zijn, en onbegrijpelijk schijnen ten opzigte van een zoo uitgestrekt land, dat te-

vens zoo dun bevolkt is, het is niet te min de waarheid, en meermalen ziet men het nog heden ten dage in de bovenlanden plaats vinden, dat gansche doesoens opbreken en hunne oude bouwgronden verlaten om elders zich op nieuw te vestigen.

De Kesammers verlieten hunne bakermat, de Pasoemah, onder hun hoofd, Pangeran Bala Sariboe, en vestigden zich in hun tegenwoordig land, dat hun door den toenmaligen pasirah van de marga Boeñij Roendjoeng, Pangeran Raksa, werd afgestaan, waarop ter zijner eere een karbouw als sedekah werd geslagt.

De eene doesoen volgde weldra op de andere, zoodat de nieuwe volkplanting in het eind tot zes soembaijs of stammen was aangegroeid, welke echter, ten gevolge van onderlinge huwelijken tot vier grootere zijn ineengesmolten.

Deze zijn: Soembaij Besar, Soembaij Tandjong Raja, Soembaij Oeloe Loerah en Soembaij Pendjalang.

De pasirahs of landshoofden welke tot op heden toe het gezag in handen hadden, zijn steeds gekozen uit de Soembaij Besar en wel bepaaldelijk uit de doesoens Pandang Bindoe, Tebet Gaboes en Tandjong Dalam, welke dan ook de voornaamste plaatsen zijn.

Bij huwelijken is de djoedjoer of het koopen der vrouw van hare familie tegen hooge prijzen ook hier in gebruik, doch deze instelling werkt in de Kesam minder stremmend dan elders, want — men trouwt hier op krediet. Eene grootere belemmering is de bepaling, dat de bevolking der doesoens, onder ééne soembaij sorterende, onderling niet mag huwen; de man moet dus immer eene vrouw in een ander distrikt zoeken.

De soembaij Besar lijdt als de grootste stam het meest door deze zonderlinge wet. Enkele stammen hebben deze bepaling reeds ter zijde gezet, doch over het algemeen

is men huiverig hierin verandering te maken: de schimmen der voorvaderen mogten het eens euvel opnemen!

Hoe weinig belangrijks de Kesam ook moge opleveren, bezit de bevolking toch eene oudheid, die hier niet mag worden voorbijgezien, daar zij bij de bevolking hoogelijk in eere wordt gehouden, en die tevens als maatstaf kan strekken van de intellectuele ontwikkeling van de kinderen des lands.

In de doesoen Tebet namelijk is een oud afgesleten mes (sekin), afkomstig van den Pasoemahschen poijang Siding Brisi. Dit mes is bij de volksverhuizing naar de tegenwoordige landstreek door den poijang Bala Sariboe, het eerste hoofd der Kesam medegenomen en na diens overlijden als een heiligdom bewaard. Bij plegtige gelegenheden zweert het volk bij dit heiligdom; wordt de eed op dit mes gedaan niet nagekomen, dan kan de schuldige verzekerd zijn door een tijger te zullen worden opgegeten.

Bij de inlijving van de Kesam is op dit mes de eed van getrouwheid aan het Nederlandsch gouvernement afgelegd, en het is wel te gelooven, dat die zal worden gehouden. Reeds hebben de hoofden bij het uitbreken van eene vernieuwde veete van bloedwraak bereidwillig zeer goede diensten bewezen.

II. SEMONDO.

Veel belangrijker dan de voorgaande is deze stam; niet zoo zeer wegens het bezitten van een uitgebreider grondgebied, doch hoofdzakelijk uit een ethnologisch oogpunt, want zeden, gewoonten en instellingen der Semendoërs zijn zóó in 't oogloopend verschillend van de hen omringende stammen, zelfs van die der Pasoemahers, van wie zij hun oorsprong ontleenen, dat eene schets van dit eigenaardig volk in een tijdschrift, gewijd aan Indische land- en volkenkunde allezins eene plaats verdient en

wij gelooven niet, dat tot heden iets omtrent dezen nog jeugdigen volkstam is gepubliceerd geworden.

Werpen wij echter eerst een vlugtigen blik op het land zelve.

Semendo grenst ten noorden en gedeeltelijk ten westen aan de Lematang Oeloe, terwijl de verdere westelijke grenzen zich ook langs de Pasoemah Lebar uitstrekken.

De Enim is de oostelijke grens en ten zuiden wordt het door de Semendo Loeas bepaald, die hoewel onafhankelijk echter tot Benkoelen wordt gerekend.

De voornaamste rivieren zijn de Prapan, de Mioe en de Soeban: alle drie aan de Pasoemahsche grenzen ontspringende, terwijl de Aijer Panas uit den boekit Ringit haar oorsprong neemt. Nog een tal van bergstroompjes treft men in dit land aan; allen onbevaarbaar, doch de eigenlijke voeders der Enim- en Ogan-rivieren.

Even als de Kesam wordt het land in twee deelen gesplitst en wel in Semendo Ogan Oeloe, en in Semendo Enim Oeloe, al naar de doesoens die aan elk dezer rivieren of hare zijtakken zijn gelegen.

Tot het eerste gedeelte behooren de doesoens: Babatan, Bandaralam en Tangga Rasa. De overige doesoens liggen aan zijtakken van de Enim, behalve Tandjong Agong, welke aan die rivier zelve is gelegen.

Batoe Radja, de hoofdplaats der Ogan Oeloe verlatende en in noordwestelijke rigting voortreizende, komt men na eenige dagmarschen aan het grondgebied van Semendo. Aanvankelijk loopt de weg langs den regteroever der Enimrivier tot men die oversteekt bij de doesoen Indramaijoe, welke door eene brug met Pandang Bindoe verbonden is. De bodem is meer gebroken dan die der Kesam. De weg naar de hoofddoesoen Poeloe Pangong voert over enkele vrij hooge toppen, die wel den blik verrassen door het aanbieden van prachtige ruimzigten in de beneden liggende valeijen of vlakten, doch met dat al de reis uiterst

vermoeijend maken en vertragen. De Semendoërs hebben echter vrij goede zorgen aan hunne wegen betoond en waar de steilten het toelaten, kan men zelfs te paard reizen, doch zij hebben het besef niet gehad om de moeijelijkheden van zulk een geäccidenteerd terrein te overwinnen of te ontwijken. Nu eens loopt de weg over een 1800 voet hooge top, dan weder daalt hij van zulke steile hellingen, dat men vooral na gevallen regens op handen en voeten moet kruipen om beneden te komen. De reiziger ontdekt echter nu en dan schoone natuurtooneelen. Nu eens ontmoet hij lief gelegene doesoens langs de berghellingen, dan ontwaart hij ver beneden zich bebouwde velden, gegroepeerd met boschjes en ladanghuisjes: verder ziet hij van uit het donker woud eene statige witte dampzuil verrijzen, welke eene heete bron verraadt. Zoo immer in N. W. rigting voortreizende komt men eindelijk aan de hoofddoesoen Poeloe Pangong, welke aan de Aijer Mioe is gelegen en een aangenamen omtrek heeft.

Hier houdt de pasirah der Semendo, Pangeran Anom, zijn verblijf; een geschikt man, die vrij goede begrippen heeft van de behoeften des lands en derhalve niet geheel en al wars is om verbeteringen in te voeren. Hij is eerst het 5de hoofd van zijn stam, waaruit men kan afleiden dat Semendo als afzonderlijk volk betrekkelijk zeer jong moet zijn.

Het hoogland Semendo is insgelijks hier en daar door bergtoppen begrensd. Het gebroken terrein, de ravijnen, steilten, afgescheurde rotsblokken en de snelvlietende bergstroompjes en voornamelijk de talrijke heete bronnen wijzen duidelijk op de vulkanische krachten, die hier in vroeger jaren gewerkt hebben en nog niet geheel en al hunnen invloed hebben verloren. Zoo is de boekit Ringit van alle zijden door heete bronnen omgeven die zwavelzout- of aluinhoudend zijn.

Enkele dezer bronnen willen wij nader beschrijven.

Een half uur gaans buiten de doesoen Tangga Rasa vindt men in eene moerassige streek vier warme bronnen. De temperatuur van het water is zoo hoog, dat het immer kookt, en de spijzen, die men er in laat hangen, spoedig gaar worden. De opstijgende dampen slaan tegen de belendende gesteenten of aardkluiten aan, en zetten dan witte en lichtgroene kristallen af. Uit een dezer bronnen treedt eene heete sprank te voorschijn, die zich in het riviertje Aijer Panas ontlast. De nabij gelegen velden, die door dit bronwater worden besproeid, staan zeer welig.

Op een uur afstands van dezelfde doesoen, doch in tegenovergestelde rigting, bevinden zich insgelijks in een moerassig terrein twee heete bronnen, die voor den vreemdeling gevaarlijk zijn om te naderen. Dwaalt hij namelijk van het regte pad af, dan zinkt hij door de dunne, dekkende aardkorst en verbrandt in het kookend water. Een dezer bronnen geeft een snorrend geluid, als of de stoom eener machine werd afgeblazen.

In den omtrek treft men zwavel aan. Deze bronnen liggen tamelijk hoog in het Ringit-gebergte.

Zoo vindt men ook op drie palen afstands van de doesoen Kloempang vier heete bronnen, welke zeer digt bij elkander liggen. Dit zijn zuivere zoutbronnen; de rijst die men er in kookt is zeer smakelijk. Een dezer bronnen levert het eigenaardig verschijnsel op, van periodiek te werken.

Om de twee minuten namelijk verheft zich de waterkolom onder een rommelend gedruisch; daarna is eene korte pauze, tot dat de opwerping weer plaats vindt. In den oostmoeson is het zoutgehalte dezer bronnen grooter dan in den regentijd. De bevolking in de nabuurschap exploiteert ze ter winning van zout voor huishoudelijk gebruik.

De weg die van Poeloe Pangong naar het volkrijke Padjar Boelan leidt loopt over een paar hooge bergtoppen, de

Enim Tidak Baikan en de Tebing Tidak Bertaoek genaamd. Na de doesoens Kota Agong en Moeara Tenang te zijn doorgetrokken komt men te Padjar Boelan aan. Deze doesoen ligt aan het bergriviertje Soeban, is geregeld gebouwd en zindelijk onderhouden. Van de hoogte, waarop de plaats is gelegen, heeft men een behoorlijk uitzigt op de zich lager uitstrekkende landsdouwen. Het panorama, hoewel niet zoo uitgestrekt als de heerlijke Lentangvlakte in de Ampat Lawang, biedt niettemin een schoon uitzigt in de 10 palen lange valei met hare groenende sawahs, boomgroepen, ladanghuisjes en verspreid liggende doesoens. De omgeving derhalve van Padjar Boelan is een waar lustoord.

Op een paar palen afstands van Padjar Boelan ligt de doesoen Tandjong Iman. Aan deze plaats is de treurige herinnering verbonden eener gruwelijke regtspleging, welke daar nog kort voor de inlijving heeft plaats gegrepen en waarop wij later zullen terugkomen. Twee jeugdige menschen namelijk zijn daar wegens een ligt vergrijp levend begraven, en dat wel in 't begin van 1864!

Nog een tal van doesoens telt de Semendo, doch de opnoeming er van zou onze schets al te gerekt en tevens te droog maken, waarom wij thans een blik op de bevolking zelve willen werpen.

De Semendoërs zijn afkomstig uit de Pasoemah. Eertijds bewoonden zij de doesoen Perdipa in de Pasoemah Lebar, waar zij om hunne eigenaardige gebruiken en meer strenge grondbeginselen eene afzonderlijke kaste vormden en ongeveer in verhouding tegenover hunne landgenoten, de Pasoemahers, stonden als de stam der Leviten tegenover de overige Joden. Zij werden dan ook genoemd: Djagat Sembaijang of stam die voor geheel Pasoemah bad.

Er wordt onder hen een oud gebedenboek bewaard, door een hunner heilige voorvaderen, Mas Panghoeloe, opgesteld; ook bezitten zij in elke doesoen eene kleine mesighit waarin gebeden worden opgezegd.

Thans nog leven in de vroegere woonplaats Perdipa vijf huisgezinnen, die te midden der heidensche Pasoemahers de oude instellingen hunner poijangs getrouwelijk naleven. Dat deze instellingen veel strenger zijn dan van eenig volk uit de omgeving, of welligt van geheel Sumatra, zullen wij weldra zien. Alleen hunne bepalingen omtrent de huwelijken zijn milder dan de belemmerende adat der djoedjoer. De volksverhuizing naar hun tegenwoordig land had plaats tengevolge van gebrek aan geschikte bouwgronden, maar ook voornamelijk om de eeuwigdurende twisten en veten met hunne ruwere landgenoten te ontgaan.

De nieuwe volkplanting breidde zich zóó snel uit en nam zóó spoedig in zielental toe, dat zich weldra twee nieuwe koloniën in den boezem der Semendoërs vormden, welke andere woonplaatsen opzochten en zich daarna als afzonderlijke stammen beschouwden, ofschoon in zware en belangrijke kwestiën nog immer den raad van den pasirah der Semendo werd ingewonnen. Deze dochterkoloniën zijn Semendo Oeloe Loeas en Makakauw. Beiden hebben ongeveer dezelfde instellingen blijven behouden, ofschoon de Makakauers zich in enkele opzigten strenger aan hunne beginselen houden en nog meer vertoon van godsdienst maken.

Een der meest belangrijke verordeningen, den Semendoërs door hunne poijangs of oudvaderen nagelaten, is: „moordenaren en bloedschenders zullen levend worden begraven." Hoezeer nu die maatregel pleit voor de zucht om zware misdrijven te voorkomen, moet de meer verlichte menschheid toch terugdeinzen voor zulk eene gruwzame instelling, te meer wanneer men bedenkt, dat regtspraken onder eene bevolking, welke nog op een betrekkelijk lagen trap van beschaving staat niet met die juiste onpartijdigheid plaats kunnen vinden als de zwaarte van zulk eene straf wel zou vereischen, en dat ongelukkigen, die zulk

een doodvonnis ondergaan, soms het slagtoffer van misvatting of zelfs van partijdigheid kunnen zijn. De bangoen of het betalen van bloedgeld voor een verslagene is in de Semendo niet in gebruik. Zelfs zijn zij zoo aan voorschreven regtspleging of liever aan het gebod hunner poijangs gehecht, dat een veroordeelde, aan wien men de kans ter ontvlugting geeft, daarvan gewoonlijk geen gebruik maakt. Dit is zeer natuurlijk naar de meening des volks „want" zegt men „de geest van den poijang, die 't „gebod gaf, beheerscht den veroordeelde zoodanig, dat hem alle gedachte tot ontvlugten is afgenomen." Heeft iemand derhalve een moord gepleegd en is hij veroordeeld om levend te worden begraven, dan wordt hij vooraf overal door de doesoenbewoners ten eten gevraagd; elk gezin slagt dan eene kip en onthaalt den veroordeelde feestelijk. Na deze gastvrijheid wordt hij door de geheele bevolking buiten de doesoen gebragt en in hare tegenwoordigheid levend ter aarde besteld. De eenigste wijziging in deze bepaling is, dat wanneer een vreemdeling zich in den omtrek bevindt deze den veroordeelde mag koopen en hem dan moet medenemen, doch in geen geval mag de schuldige in 't landschap verblijven. Dezelfde straf erlangen ook zij die bloedschande plegen.

Een treurig voorbeeld dezer regtspleging heeft zich nog kort geleden (in het begin van 1864) voorgedaan in de kampong Tandjong Iman, en des te treuriger nog wijl de beide ongelukkigen wegens bloedschande veroordeeld, inderdaad die straf van levend gesmoord te worden niet hadden verdiend, daar het alleen een liefdehandel gold, die een jong man met de zuster zijner overledene vrouw had aangeknoopt.

„Groot was mijne ontroering en verontwaardiging tevens," verhaalde mij de kontroleur, „toen ik bij het graf dier ongelukkigen stond met de onwaardige hoofden, die den rapat (inlandsche regtbank) tijdens de dringende afwezigheid van Pangeran Anom hadden geleid en het vonnis hadden

uitgesproken. Ik verklaarde hun zonder omwegen dat regters, die op zulk eene wijze en op zulke ligte gronden, (verzoek der betrokken familie) doodvonnissen uitspreken, verdienden diezelfde straf te ondergaan." In deze zaak is natuurlijk berust geworden omdat het feit voorviel vóór de inlijving bij het Nederlandsch gebied. Echter is toen door den heer Ten Siethoff het streng verbod gegeven nimmer iemand meer levend te begraven, met bedreiging, dat wie zich aan dit verbod mogt vergrijpen voor den rapat te regt zou staan wegens moord.

Eene andere verbodsbepaling — zeer nuttig in hare strekking — is het niet mogen gebruik maken van opium, waardoor de bevolking voor veel kwaad gespaard blijft en waaraan men zich dan ook stipt houdt.

Ook het hanenvechten, die bron van groote dobbelarijen, belangrijke verliezen en niet minder twisten, is in Semendo niet geoorloofd.

In de hoogst zeldzame gevallen, dat het gebeurt, moet eerst eene karbouw geslagt worden, als zoenoffer voor den poijang, wiens gebod men daardoor overtreedt.

Even als in de Pasoemah, zijn in Semendo veel slaven. Hun getal zal wel 400 bedragen. Het is den slaven niet geoorloofd in de doesoens te wonen, doch moeten zij verblijf houden op de naburige talangs. Drijven zij handel of verhuren zij zich als daglooners, dan zijn de verdiensten daarvan hun eigendom; alleen bij bebouwing van den grond is de helft der produkten voor den meester. Een slaaf mag geen goud dragen; de slavinnen gebruiken dus koperen of ook wel zilveren sieraden. Sommige eigenaren hebben 40 à 50 slaven. De mannen kosten *f* 90, de vrouwen *f* 100 per hoofd. Zij kunnen zich echter vrijkoopen, doch moeten dan in eene andere doesoen gaan wonen; willen zij echter blijven, dan moet een jonge karbouw worden geslagt, waarvan de gewezen eigenaar de helft dient te betalen.

De heer heeft willekeurige magt over leven en dood van den slaaf en het is niet zelden gebeurd dat weggeloopen slaven levend begraven zijn geworden.

Bij de inlijving van Semendo is volgens kontrakt met de hoofden de slavernij voorloopig in stand gehouden, om niet te zeer in ééns in hunne oude zeden in te grijpen en der bevolking geene schade te berokkenen, doch eenige bepalingen zijn niettemin gemaakt, waarbij het lot van den slaaf merkelijk is verbeterd en diens leven niet meer in de hand van een willekeurigen meester is. Deze bepalingen luiden:

1°. De eigenaar, die een slaaf doodt, moet als moordenaar teregtstaan.

2°. Bij verwonding door den meester erlangt de slaaf onmiddelijk zijne vrijheid.

3°. De eigenaar mag niet beletten, dat een slaaf zich vrijkoopt.

Eene zeer milde instelling daarentegen is die van het huwelijk „doedoek Semendo" genoemd. De man die trouwen wil behoeft hier niet als in de Pasoemah en elders waar de djoedjoer in zwang is, eene zware som gelds aan de familie zijner aanstaande uit te keeren; evenmin behoeft hij, zooals bij den huwelijksvorm onder den naam van „Ambil anak", zich ingeval van onvermogen bij de familie te verpanden. Hij betaalt slechts eene zeer luttele som als „mas kawin" of huwelijksgeld, en is getrouwd. Alleenlijk moet de man de vrouw volgen, dat is hij moet zich vestigen in de doesoen, waar de vrouw woont en bij scheiding blijven de kinderen bij de moeder. Vandaar dan ook dat de stammen die de huwelijksvorm „doedoek Semendo" volgen bij uitstek bloeijen en vermenigvuldigen.

De Semendoër is meer landbouwer dan handelaar of industriëel. Rijstbouw is de voorname volkskultuur en hij verstaat zich evenals de Pasoemaher vrij wat beter

op den aanleg van sawahs dan de bevolking der Palembangsche benedenlanden.

Over het algemeen is de bevolking goed gebouwd en door hare eenvoudige, vrij ingetogen levenswijze in de frissche bergstreken weinig onderhevig aan ziekten.

Alleen uitbrekende pok-epidemiën kunnen de bevolking dier streken geweldig teisteren. Invoering der vaccine zal dus ook hier eene kapitale weldaad zijn.

Hunne eenvormige, eenigzins stijve levenswijs, te beschouwen als de weerklank hunner instellingen, maakt aan den eenen kant zware misdrijven en vergrijpen eene vrij zeldzame zaak, terwijl aan den anderen kant dan ook opgewektheid en levendigheid er niet aan de orde zijn.

Zang en dans worden weinig door de Semendoërs beoefend; het eerste echter meer dan het laatste.

Ten slotte mag hier tot eer van dezen zoo eigenaardigen stam worden gezegd, dat goedaardigheid en voorkomendheid grondtrekken in het volkskarakter zijn. Men kan in Semendo met de meeste veiligheid reizen; overal wordt men met de meeste bereidwilligheid ontvangen en bejegend.

III. MAKAKAU.

In het vorige hoofdstuk hebben wij reeds gezegd dat de Makakauwers denzelfden oorsprong hebben als de Semendoërs; beter is het te zeggen: zij zijn een jongere spruit uit den boezem van Semendo zelve.

Het kan dan ook niet anders, of zij hebben, behoudens eenige geringe wijzigingen, dezelfde wetten, zeden en gewoonten.

De Makakau is in den waren zin des woords een grensdistrikt, want ten westen, ten zuiden en voor een deel ten oosten grenst het aan Benkoelen; het overig oostelijk

deel ligt tegen de Ranau, terwijl ten noorden de boekit Besar Makakau van de Kesam scheidt. De Benkoelensche grensscheiding, een deel der Bansan, Pemalang Bengkok genoemd, strekt tevens ten oorspong aan de riviertjes, welke dit land doorsnijden. De voornaamste dezer zijn de Kepaijang, de Tritie, de Aijer Baroe en de Makakau, naar welke laatste, als zijnde de grootste, het landschap zijnen naam draagt, doch die echter even onbevaarbaar is als de overigen door de menigte rots- en steenklompen, waarmede de bedding als bezaaid is. Behalve de bergen die het land hier en daar ten grens verstrekken, treft men in de Makakau zelve twee toppen aan: de goenoeng Pangeran en de boekit Paijong.

Als zelfstandige stam is de Makakau nog zeer nieuw, want eerst sedert een achttal jaren hebben de Makakauers zich als geheel los van Semendo beschouwd. Vroeger toch heette het, dat zij Semendoërs waren, die alleenlijk ladangs in het Makakausche hadden (noempang berladang), want geene twisten maar alleen gebrek aan bouwgronden noodzaakte hen uit de doesoen Tandjong Raija op te breken en in het Makakausche eene nieuwe te stichten, met name Poeloe Bringin. Verscheidene Semendosche doesoens volgden dit voorbeeld, omdat, zooals vroeger reeds is gezegd, de vermenigvuldiging van het volk aldaar door geene djoedjoerinstelling wordt tegengegaan, en door welke verhuizingen de Makakausche doesoens Tandjong Besar, Tritie, Pematang Paling en meer anderen zijn ontstaan.

Hoewel zich afgescheiden hebbende van den voormaligen moederstam, wordt toch nog den raad ingewonnen van den pasirah van Semendo bij belangrijke en kapitale kwestiën. Wij behoeven hier de zeden, gewoonten en gebruiken des volks niet nader te behandelen; boven is reeds gezegd dat zij die met de Semendoërs gemeen hebben. Alleen zij hier opgemerkt, dat zij in sommige opzig-

ten nog strenger grondbeginselen toonen dan de eersten. Zij hebben ook meer uiterlijk vertoon in hunne godsdienstverrigtingen, hoe gebrekkig overigens, en willen dan ook gaarne voor godsdienstig doorgaan. Hoewel geheel en al Pasoemaher in taal, kleeding en afkomst, voeden zij een grooten haat en zelfs verachting voor die natie, even als ook voor den Kesammer. Misschien ligt de grondslag hiervan in de vroegere onophoudelijke veeten en in het besef van hooger in ontwikkeling en godsdienstig gevoel te staan dan Pasoemaher en Kesammer, die volslagen heidenen zijn. Het kan dan ook niet anders of bij een volk, waar dergelijke denkbeelden en gebruiken heerschen, moeten ook gevoelens van zekeren trots ontstaan tegenover naburen, die in hunne oogen van minder intellectueel of liever zedelijk gehalte zijn.

Dat waas van ernst dat over de gebruiken en instellingen der Makakauwers (en Semendoërs) verspreid ligt, oefent natuurlijk invloed uit op hunne maatschappelijke gezelligheid en het gevoel of de smaak voor het schoone moet daardoor ook wel lijden. Zelfs spiegelt als het ware zich deze eigenaardigheid af in hunne gelaatstrekken, die alles behalve fraai, ja eer stroef te noemen zijn.

Uit zulk een oogpunt beschouwd zou men de Makakauwers de Puriteinen der Palembangsche bovenlanden kunnen noemen. (*) Zoo wordt in Makakauw zeer weinig zang gehoord en nog minder gedanst; zoo vindt men onder hen weinig voorwerpen, die op kunst, goeden smaak — hoe primitief dan ook — of op versiering doelen. In de Makakauw zijn de huizen meestal smakeloos en zonder regelmaat door elkander gebouwd; de doesoens onzindelijk en de wegen slecht onderhouden; bij welke laatste eigenaardigheden de Semendoër weer zeer gunstig bij zijn stamgenoot afsteekt. Daarentegen heeft de

(*) Men gelieve dit in betrekkelijken zin op te nemen.

Makakauwer een meer praktischen blik op handel en op ettelijke takken van beginnende industrie.

Hij moge in de bebouwing van sawahs minder een hoofddoel zien dan de Semendoër, en insgelijks in het aanleggen van nette wegen bij hem achterstaan, in het handeldrijven en in industriëel streven overtreft hij hem verre. Allerlei produkten worden door hem opgekocht in belendende landstreken, voornamelijk in het Benkoelensche en weet hij die op andere plaatsen weer met voordeel van de hand te zetten.

Vele dezer omzettingen der Makakauwers hebben op de marktplaats te Moeara Doea plaats. Zoo is hij ook veefokker; voornamelijk is het de teelt van geiten waarmede hij zich bezighoudt en welke in de naburige afdeelingen gretige koopers vinden. Hieraan is het dan ook toe te schrijven dat de Makakauwers over het algemeen ook meer bemiddeld zijn dan de Semendoërs. Overigens verbouwen zij behalve rijst voor eigen gebruik eenige tabak voor uitvoer. Het kerven der tabak echter geschiedt zeer gebrekkig; hun eenigste werktuig is een scherp stukje bamboe. Sommigen houden zich ook met het maken van touw uit de rameh-vezelen bezig. Deze nijverheidstak is insgelijks nog zóó in zijne kindsheid en de bewerking zoo langdurig, dat een man, tamelijk hard arbeidende, daarmede slechts *f* 2 per maand kan verdienen. Eenige opleiding in een en ander zou dus hoogst weldadige uitkomsten voor dit volk opleveren.

Als geschiedkundige terugblik kunnen wij ten slotte van de Makakauwers mededeelen, dat zij met al hun godsdienstvertoon en gebeden prevelen, in der tijd toch onverbeterlijke maraudeurs waren, die door hunne strooptogten menigmaal ten schrik hunner meer vreedzame naburen in de Ranau en Blalauw waren. Echter hebben zij zich sedert de expeditie van 1854 in de bovenlanden van eene zeer goede zijde leeren kennen en hebben die roofstogten dan ook voor immer opgehouden.

Zware misdrijven hebben in dat land in zoo verre niet meer plaats gegrepen, dat sedert de laatste acht jaren daar niemand is veroordeeld geworden om levend te worden begraven, en alleen de herinnering aan hunne overvallen is bij den nabuur in zoo verre bewaard gebleven, dat de huismoeders in Ranau en Blalauw hare ondeugende kinderen soms tot rede trachten te brengen met de bedreiging: „pas op, of de Makakauwer komt!"

IV. BLALAUW.

Deze laatste stam onzer schets is van de reeds besprokene, zoowel wegens zijne geografische ligging te onderscheiden, als ook om het verschil in geaardheid, gewoonten en intellectuele ontwikkeling, iets wat den ethnoloog zelfs bij de eerste, vlugtige ontmoeting in het oog valt.

Noemt men met regt het landschap Makakauw een grensgewest, Blalauw zou men haast eene buitenbezitting van Palembang kunnen noemen. Want niet alleen grenst het slechts aan ééne zijde — den noordkant — met een smalle strook aan de afdeeling Kommering Oeloe, doch voert ook de geschiktste weg om Blalauw te bezoeken over het meer Ranau en dan nog moet men voor een tamelijk grooten afstand over Benkoelensch grondgebied trekken om de beiden tot Palembang behoorende distrikten Batoe Brah en Boeaij Beloengoe te kunnen bereiken. Het wordt alzoo ten westen en zuidwesten door Benkoelen begrenst. Bij de zuidoostelijke grenzen — tusschen de Lampongs namelijk — moet hier duidelijkheidshalve even worden stil gestaan, want als men op het bepaalde bij gouvernements-besluit van 1 Junij 1824 no. 18 zou moeten afgaan, waarbij de berg Pesagie als grens wordt aangewezen, dan zou een groot deel van Blalauw tot de Lampongs moeten behooren. In een geografisch opzigt zou dit zeer gevoegelijk kunnen geschieden.

Het grondgebied der thans tot Palembang behoorende margas Batoe Brah en Boeaij Beloengoe, gelegen langs de zuidelijke en zuid-oostelijke uitloopers van het Barisan gebergte, die of naar de Lampongs afdalen, of zich aldaar met andere bergtakken verbinden, geeft aan de verschillende spranken en bergstroompjes die er ontspringen gelegenheid om zich allen in ééne rigting — naar de Semangka-baai — een weg te banen, iets wat met de rivier de Semangka zelve mede het geval is, die in Blalauw en wel in den boekit Pesagie haren oorsprong vindt.

Echter is eene aardrijkskundige grensbepaling, hoe rationeel ook schijnende, vaak minder aannemelijk en praktikabel dan eene politieke, zooals hier het geval is. Feitelijk behoort Blalauw sedert jaar en dag tot het Palembangsch gebied omdat de bevolking dit wil, en zich immer gerekend heeft er toe te behooren, zooals wij in 't vervolg gelegenheid zullen hebben te zien.

De zuid-oostelijke of Lampongsche grens zou dus niet boekit Pesagie, doch wel de bergtak Peningaman moeten zijn.

Ook zou, ingeval boekit Pesagie de bedoelde grens ware, de Semangka-rivier niet in Blalauw ontspringen, zooals kapitein F. G. Steck te regt aangeeft, doch slechts aan de grenzen. Overigens mag hieromtrent worden verwezen naar het voorkomende in de bijdragen tot de Taal,- Land- en Volkenkunde van N. I., uitgegeven door het Koninklijk Instituut (*), waarin eene zeer lezenswaardige mededeeling over de Lampongs voorkomt van Steck, die eene naauwkeurige opname dier streken heeft gedaan.

Blalauw ligt ten opzigte van Palembang tamelijk geïsoleerd. Men denke hierom niet dat de Lampongs naast de deur liggen: de afstand van Kenalie in Blalauw tot Tandjongan, waar de kontrôleur van Semangka verblijf houdt, is minstens 5 dagreizen.

(*) Bijdragen IVde Deel, IIe stuk 1861.

Van oudsher hebben de Blalauwers niet alleen meer in aanraking en betrekking gestaan met Palembang dan met de Lampongs, maar zelfs hebben zij de suzereiniteit van eerstgenoemd rijk erkend door steeds eene jaarlijksche landrente te betalen van *f* 50.—, terwijl ook volgens de bestaande overeenkomsten 14 Blalauwsche huisgezinnen met der woon in de afdeeling Kommering Oeloe moesten gevestigd blijven, om deel te nemen aan de heerendiensten aldaar.

Geheel Blalauw bestaat uit vier distrikten of margas, als: Soekauw, Kembahang, Batoe Brah en Boeaij Beloengoe.

De twee eersten behooren reeds sedert eenigen tijd tot Benkoelen, terwijl de beide laatsten tot in Maart 1864 nog eene soort van onafhankelijkheid, of eigenlijk gezegd „Selfgovernment" hebben behouden. De laatstgenoemde margas zullen alzoo hoofdzakelijk door ons worden besproken.

De afkomst der bevolking van Batoe Brah kan met geene zekerheid worden aangegeven. De legende zegt, dat de bewoners van dit gewest afstammen van zekeren Oempoe Pernong, die met een schip uit Mekka aldaar zou zijn aangeland en er zich gevestigd hebben. De naam van Batoe Brah zelve is afkomstig van een aldus genoemden rotsklomp even buiten de hoofddoesoen gelegen.

Hoe onwaarschijnlijk deze volksage ook moge klinken, met het oog op de geologische gesteldheid des bodems, daar van geen alluvium hoegenaamd kan sprake zijn en Batoe Brah dus nimmer aan zee kan gelegen hebben, kan die overlevering toch doelen op eene nederzetting van vreemdelingen, die van over zee komende, op de Benkoelensche kust nabij Kroë kunnen zijn geland, en van daar het gebergte intrekkende zich in het Blalauwsche hebben nedergezet. De marga Batoe Brah toont toch, zoowel door meerdere ontwikkeling, als door voorwerpen, die men

onder de bevolking in gebruik aantreft, dat er kommunikatie met de strandplaatsen bestaat en sedert lang bestaan heeft; iets wat met de overige Palembangsche bovenlandsche stammen niet het geval is.

De herkomst van de bewoners der marga Boeaij Beloengoe is gemakkelijker nategaan, als zijnde zij afkomstig uit het naburige Pager Oeijoeng, van waar een hunner voorvaderen, de poeijang Oempoe Beloengoe is verhuisd en zich in deze streek heeft nedergezet.

Om van uit Palembang deze landstreek te bezoeken moet men het hoogst merkwaardig en prachtig kratermeer Ranau oversteken. Van dit water wordt gezegd dat het wel 300 vadem diep is; in hoeverre deze opgaaf als juist moet aangemerkt worden durven wij niet beslissen. Zeker is het dat deze vulkanische kolk nabij den oever eene diepte heeft van 120 à 130 el, terwijl hier en daar uit hare wanden eene warme bron te voorschijn treedt. Temperatuur dezer bronnen, als ook de bestanddeelen van het meerwater kunnen insgelijks niet in deze oppervlakkige schets worden opgegeven. Nimmer zijn deze streken met een eigenlijk wetenschappelijk doel bezocht, ofschoon zij in vele opzigten een natuurkundig onderzoek allezins verdienen.

Aan de overzijde van het meer bij de doesoen Warkoh landende — de overvaart duurt bij gunstigen wind 3 uren — betreedt men weldra het grondgebied van Benkoelen.

Nog is de weg door dit hoogland tamelijk effen, doch weldra begint de bodem merkelijk te rijzen. Niet alleen ontwaart de wandelaar dit aan zijne beenen, doch ook de belangrijke daling der temperatuur, de frissche, doordringende berglucht overtuigt hem hiervan.

Een der hoogste punten, waarover de weg voert, is de berg Lentok, welks top men over moet om de hoofddoesoen van de marga Soekauw, Soekoe Negrie te bereiken, maar die hoogte bereikt men niet, dan na eerst een tien-

tal aaneengeschakelde, immer rijzende heuveltoppen achter den rug te hebben. Hier is de natuur krachtig en frisch; het gebladerte heeft niet die vale eentoonigheid van het loof in de laaglanden, doch is afwisselend in tint en vorm. De boomstammen zijn met donzig mos omgroeid, en talrijke varens, orchideeën en andere parasieten vertoonen zich in talrijke verscheidenheid. Zou een geoloog nuttige dagen in deze streken kunnen doorbrengen, voorzeker een botanicus zou niet minder naar hartelust kunnen herboriseren op een terrein waar zooveel verscheidenheid heerscht!

Soekoe Negrie — tot de afdeeling Kroë behoorende — ligt ongeveer 12 palen van Warkoh, en zal wel het hoogste punt in de Blalauw wezen.

Van dáár loopt de bodem allengs naar de Lampongs, en de afdeelingen Batoe Brah en Boeaij Beloengoe, hoewel midden in het gebergte zijn dan ook op minder aanmerkelijke hoogten gelegen en het klimaat is er dan ook veel milder dan nabij den top van den Lentok.

Hier toch verzekeren de bewoners, dat gedurende enkele nachten, wanneer het zeer koud is, dunne vliezen op het water komen, even als of het glas ware, doch die weer in water veranderen wanneer men ze in de hand neemt. Wanneer deze verklaring waar is, zouden nu en dan nachtvorsten in die streek moeten heerschen. De bevolking gebruikt om zich tegen de vinnige nachtkoude te beschutten geene wollen of katoenen dekens, doch dekt zich met vellen uit geklopte boomschors vervaardigd.

Deze beantwoorden zeer goed aan het doel.

Op ruim 10 palen afstands van Soekoe Negrie is Rembahang gelegen, van welke plaats de bewoners der Ranau afkomstig zijn: welke beide bevolkingen dan ook door onderlinge vriendschapsbanden blijven verbonden. Van deze doesoen voortreizende, waarbij de weg eene belangrijke wending maakt, komt men aan de hoofddoe-

soen van de marga Batoe Brah, Negrie Batin genoemd. Men is dan, na een langen weg door het Benkoelensche te hebben gemaakt, op Palenbangsch grondgebied teruggekomen.

Dit gedeelte van Blalauw mag bij uitstek geroemd worden wegens de fraaije en goed onderhouden wegen, die reeds sedert geruimen tijd bestaan.

Over het algemeen liggen alle doesoens in de Blalauw eenigzins hoog en verdedigd; die maatregel was in vroegere tijden noodig tegen de onverhoopte aanvallen der Makakauwers.

De bodem is vulkanisch en levert trachiet en bazaltmassas en hier en daar ook puimsteen op.

Het klimaat is van dien aard, dat aardappelen, kool en andere groenten er overvloedig groeijen. Tabak is er middelmatig. Het produkt uit de Blalauw doet op de markt te Moeara Doea *f* 50 à *f* 70, terwijl de tabak van de Ranau van *f* 70 tot *f* 125 de pikol haalt. Alleen de kokosboom houdt op in die streken vruchten af te werpen, doch de koffij tiert er welig, en de talrijke berghellingen zouden in fraaije terrassen voor koffijaanplantingen te herscheppen zijn en een rijke bron van welvaart voor die landstreek kunnen worden.

Zijn de doesoens hoog in 't gebergte gebouwd, de sawahs daarentegen liggen in de lager gelegene vlakten en dalen, zoodat men op korten afstand verschillende soorten van kultuur aantreft. Het uitzigt, dat men van uit die als arendsnesten gelegen doesoens op de lager bebouwde dalen heeft is allerliefst. De uitgebreide sawavelden door verschillende boomgroepen en plantsoenen afgewisseld en door het woudgeboomte geëncadreerd, terwijl het geheel door de omringende bergtoppen als het ware omvat wordt; dat alles herinnert aan de Zwitsersche dalgezigten met hunne chalets, begroeide bergwanden en bebouwde dalvelden; alleen het leven en het vertier der westersche bedrijvigheid worden hier gemist.

Van Negrie Batin leidt de weg over twee vrij hooge bergruggen naar Kenalie, de hoofddoesoen der Marga Boeaij Beloengoe. De afstand wordt op ruim drie palen gerekend. Ook om deze doesoen liggen zoowel aan de Lampongsche zijde als aan den kant van de Ranau verscheidene kleinere dorpen, die allen even zindelijk gebouwd en goed onderhouden zijn en meestal ook eene messighit en baleh bezitten.

De vorm der huizen in Blalauw wijkt over 't algemeen van die der overige inlandsche woningen af. Zij staan op palen, doch zijn gewoonlijk zuiver vierkant, eindigende het dak piramidaalsgewijze. Vele woningen, vooral die der hoofden, zijn vrij netjes met snijwerk versierd, terwijl sommige het aanzien van minarets hebben. Alle daken zijn met gemoetie bedekt.

Ook de graven worden zeer net onderhouden en met bloemen beplant. Vooral heeft men eerbied voor die van hoofden, en wijdt men ook eene bijzondere zorg aan de rustplaatsen van jongelingen en meisjes.

De Blalauwer is gastvrij, innemend en voorkomend; een blijk van zijne meerdere beschaving. Zijn smaak en gevoel voor het schoone is vrij wat meer ontwikkeld dan van eenigen bovenlander in het Palembangsche. Het is dan ook geen vreemd verschijnsel in hunne woningen bedden met gordijnen, stoelen, spiegels, geslepen karaffen, Japansche gindies enz. aan te treffen. Men heeft er mattenmakers, timmerlieden, smeden en vervaardigers van kunstig snijwerk en ook de Blalauwsche gindies zijn zeer gezocht. De vrouwen maken vlechtwerk, sieriedoozen van bamboe, en weten tevens zeer net in koralen te werken; b. v. sigarenkokers, armbanden, genuänceerde schaaldeksels, enz.

Ook zijn de meisjes er vrijer en ongedwongener dan die uit Semendo of Makakau. Zij weten zeer goed in gezangen (doedang doedang) en pantons beleefdheden aan

bezoekers of vleijende woorden tegen de boedjangs te debiteren en doen dit met ongedwongen bevalligheid.

De kleeding der vrouwen is nagenoeg gelijk aan die, welke in de Ranau wordt gebezigd: een lange kabaai, een Lampongsche kain met vergulde plaatjes doorweven, gouden armbanden, waaronder van *f* 100 waarde, is de gewone dragt der vrouwen. Men voege hierbij de loshangende haren, waarop een soort van kroontje wordt geplaatst van goud of zilverdraad of gevlochten bamboe. Van onder dit kroontje hangt eene soort guirlande af, bestaande uit eene ris zilveren muntstukken, zoodat het hoofdtooisel der Blalauwsche vrouwen in zijn geheel niet van sierlijkheid ontbloot is.

Vooral bij het dansen, waarbij steeds een waaijer wordt gebruikt, komt de bevalligheid dezer Blalauwsche schoonen uit. Wanneer meisjes in het huwelijk treden hangen zij hare kroontjes met gekleurde mandjes en miniatuurwaaijers in de baleh of publieke raadzaal op, ten teeken dat zij den maagdelijken staat vaarwel zeggen.

De djoedjoer is hier in volle werking en is natuurlijk voor het aangaan van huwelijken zeer belemmerend.

De prijs, die voor eene vrouw moet worden betaald klimt van *f* 80 tot *f* 400, al naar den rang, dien de vader der bruid bekleedt.

Deze voor den bloei der bevolking zoo nadeelige huwelijksregeling wordt daarenboven nog ondersteund door eene bepaling, welke alleen in dit gewest schijnt te bestaan en niets gemeens heeft met de gewone oendang oendang in Sumatra. Wanneer namelijk een meisje buiten het huwelijk door een jongman in gezegenden toestand wordt gebragt, worden beiden levenslang slaven bij den pasirah van het distrikt. Kan echter de vader niet worden aangewezen, dan wordt het zwangere meisje alleen slavin. De eenigste verzachting op deze vrij strenge strafbepaling is, dat de schuldigen zich kun-

nen vrij koopen voor *f* 80 de persoon, als de pasirah zulks wil.

Eene niet minder strenge wet bedreigt de dieven.

Hij die gestolen heeft moet eerstens het dubbele vergoeden van het gestolene plus *f* 60 boete. De dief blijft pandeling bij den bestolene, totdat de schuld is betaald, doch krijgt voor zijnen arbeid hoegenaamd geene betaling.

Thans zijn echter met onderling goedvinden der hoofden deze Draconische straffen door onze tusschenkomst wat gewijzigd en verzacht. Zoo kunnen zij, die zich in de liefde hebben te buiten gegaan en daardoor met slavernij zijn gestraft geworden, zich voor *f* 30 vrijkoopen.

Een dief betaalt thans ook slechts de volle waarde van het ontvreemde in plaats van het dubbele, en gedurende zijn pandelingschap vermindert zijne schuld met *f* 2,50 per maand. De oneerlijke moet derhalve door arbeid vergoeden wat hij uit luiheid had willen kapen.

Vroeger geschiedde de regtspleging in Blalauw door een raad van vieren „Pak Si Ampat" genaamd. Alleen groote zaken werden daarin beslist. Kleinere aangelegenheden werden door de distrikts- of mindere hoofden persoonlijk afgedaan; de doodstraf werd door dien grooten raad uit gesproken, aangezien in dit gewest de adat der bangoen of bloedprijs niet gevolgd wordt. Die vierschaar bestond uit de hoofden der vier Blalauwsche marga's. Deze soort van regtspleging zal natuurlijk tengevolge der inlijving niet meer gevolgd worden en een rapat, gepresideerd door een Europeesch ambtenaar, in de plaats treden.

Het gebruik van opium vindt in Blalauw even als in Ranau plaats, hoewel de bevolking er niet aan verslaafd is; ook hanenvechten is er geoorloofd, zelfs worden er te Soeka Negrie geregeld des zondags hanenvechterijen gehouden, ten einde den handel derwaarts te lokken. Hoewel het overigens voor den minderen man moeijelijk

is aan eene vrouw te komen, wegens de djoedjoer, is het niet vreemd dat meer gegoeden, en vooral de hoofden meer dan eene vrouw hebben. Sommige dier heeren bezitten er wel zes.

In het voorbijgaan is boven reeds aangestipt dat in de meeste doesoens messighits of bedehuizen zijn. Daaruit blijkt dat de Blalauwers godsdienstig zijn; dat is: zij kunnen ettelijke gebeden opzeggen en nemen eenige Mohammedaansche vormen in acht. Verder gaat hun godsdienstig leven niet. Fanatismus heerscht dus evenmin onder hen als onder de Semendoërs en Makakauwers, invloedrijke priesters treft men er niet aan, zelfs is er geen enkele hadji.

De vier stammen, aan wier vlugtige beschouwing wij eenige bladzijden hebben gewijd, kunnen eene schoone toekomst te gemoet gaan. Land en volk leenen zich daartoe bijzonder. De turbulente, doch overigens niet trage Kesammer, de meer streng levende Semendoër en Makakauwer en de iet wat beschaafdere en zachtaardige bewoner van Blalauw, — allen bezitten ontegenzeggelijk aanleg tot hoogere beschaving en meerdere maatschappelijke welvaart. Bereids hebben zij tengevolge hunner inlijving bij ons gouvernement gewonnen, want niet alleen zijn zij daardoor onder een geregeld bestuur gebragt, dat alle willekeur uitsluit, doch ook zijn nu reeds eenige, der maatschappij verderfelijke instellingen voor goed onder hen afgeschaft. Zullen zij echter inderdaad zedelijk opklimmen en toenemen in maatschappelijken bloei, dan ook moeten zij onzen invloed meer dadelijk gaan ondervinden. Die vrij uitgebreide landstreken kunnen niet van uit de verte door één persoon worden bestuurd.

In hun eigen boezem dienen geschikte en verlichte ambtenaren te wonen, die door leering en voorbeeld een

heilzamen invloed op deze onze nieuwe onderdanen zullen kunnen uitoefenen. Kan daarbij uitbreiding aan den landbouw, b. v. de koffijkultuur, worden gegeven, des te schooner zullen de uitkomsten zijn.

Palembang, November 1864.

AANTEEKENINGEN

GEHOUDEN OP

EENE REIS NAAR DOREI,

(NOORD-OOSTKUST VAN GUINËE.)

In de maanden Juuij, Julij, Augustus en September 1863,

DOOR

Jhr. W. C. F. GOLDMAN,

Kontroleur 1e. kl. belast met eene zending naar Nieuw-Guinëe.

In medio Mei ll. werd mij, bij beschikking van den gouverneur der Moluksche eilanden, eene zending naar *Dorei* opgedragen, speciaal met het doel, om een door het gouvernement met steenkolen bevracht vaartuig de behulpzame hand te bieden in het lossen der lading op de plaats van bestemming en tot het oprigten eener steenkolenloods met de bevolking uit die streek, die aan dergelijke operaties nog niet gewoon, zonder medewerking van eenig gouvernements beambte, welligt moeijelijk tot diergelijken arbeid zou zijn over te halen.

Het door de regering met voorschreven lading afgezonden vaartuig, de *Fathool Nassaar*, had een Arabier tot gezagvoerder, was slecht getakeld, — zijnde het touwwerk grootendeels van den bast van de klappernoot vervaardigd, — en was van geen enkelen stuurman voorzien, zoodat bij eenige onverhoopte ongesteldheid van den gezagvoerder, de bodem letterlijk aan eigen lot zou zijn overgelaten.

Na de voor het depôt te *Amboina* medegebragte steenkolen gelost te hebben, was het vertrek op den 25sten Mei bepaald en had ik mij ook geheel daarnaar geregeld, toen de gezagvoerder tot de meening kwam, dat, bijaldien hij op den 28sten daaraanvolgende een ophanden zijnd godsdienstig feest, onder de Mohammedanen in gebruik bij de slagting eener geit, niet bijwoonde, de reis alsdan niet voorspoedig of gelukkig zou wezen.

Ten gevolge hiervan werd ons vertrek uitgesteld tot den 31sten Mei, als wanneer ik mij ten zes ure op den ochtend van dien dag aan boord had te vervoegen en de reis direkt zou worden aanvaard.

Mijne bagaadje den vorigen dag reeds hebbende doen bezorgen, stapte ik precies ten zes ure des ochtends van den aangeduiden dag aan boord.

Op het dek komende, vielen mijne blikken al dadelijk op een persoon, die op eene op het dek staande tafel rustig lag te slapen, terwijl zijn ligchaam geheel in een wollen deken was gewikkeld.

Eenige anderen lagen op het dek hier en daar rondverspreid te sluimeren, zoodat slechts een enkele matroos mij ter sprake stond, die op mijne vraag waar de gezagvoerder was, mij met een nog halfslapend gezigt op den op de tafel liggenden man wees.

De slapende, inderdaad niemand anders dan de gezagvoerder, door den matroos wakker geschud, — welk wakker worden al grommende geschiedde, — streek zich den slaap uit de oogen, rigtte zich lusteloos op en scheen verbaasd te wezen, dat het reeds zoo laat in den ochtend was.

Het was op dien morgen evenwel zeer stil; geen enkel zuchtje deed zich voelen en deelde hij mij aldus mede, dat wij met de voorbereidselen tot het vertrek, — het losmaken der landtrossen enz. — wat zouden wachten.

De pas aangekomen mailboot in het oog krijgende, gaf hij zijn verlangen te kennen, even aan wal te gaan

daar hij vermeende eenige brieven te moeten ontvangen, echter beloovende ten tien ure precies het anker te zullen ligten.

Ten tien ure woei de wind ZO., aldus eene schoone gelegenheid om de baai uit te zeilen. Men wachtte echter op den supercargo, die nog niet aan boord was.

Ik gevoelde dat dit teleurstelling zou baren daar de gesteldheid der baai met de haar omringende bergketen van dien aard is, dat steeds iedere goede gelegenheid moet worden benuttigd, althans niet nutteloos moet worden opgeofferd.

Ten twaalf ure kwam eindelijk de supercargo aan boord, vergezeld van eene groote menigte Arabieren, die allen afscheid kwamen nemen en zich ongeveer twee uren lang aan gebeden overgaven, terwijl bij tusschenpoozen koffij werd rondgediend en reukwerken werden verbrand. Eerst ten twee ure vertrok de troep wederom naar wal onder herhaalde wederzijdsche heilwenschen.

In dien tusschentijd was de wind, primitief ZO., naar het ZW. gedraaid, vergezeld van regenbuijen.

Ik begreep wel dat thans aan geen vertrek gedacht kon worden en begaf mij in mijne hut, toen kort daarop de gezagvoerder zich bij mij vervoegde en mij mededeelde, dat hij op dien dag niet meer kon vertrekken, daar het reeds te laat in den avond was en mij in overweging gaf of ik niet liever aan wal wenschte te gaan.

Het behoeft geen betoog dat ik dat aanbod gretig aannam en naar wal toog, de verzekering met mij nemende dat wij den volgenden dag, des morgens ten zes ure precies, zouden vertrekken, waartoe de gezagvoerder mij verzocht tegen vijf ure aan boord te willen zijn.

Ik kwam alzoo in den ochtend van den 1sten Junij wederom zeer vroeg aan boord.

De wind was ZO., doch terwijl men de landtrossen los ging maken ging hij geheel liggen, hoewel de stroom gunstig bleef en de baai uitliep.

Tegen negen ure werd de wind ZW. vergezeld van regenbuijen, alzoo vlak voor den boeg.

Daar het anker echter eenmaal opgetild was, laveerden wij, ongeveer voor de reede en zoowat steeds op dezelfde hoogte, tot bijna zeven ure in den avond, waarna de ZO. wind sterk doorkwam, die ons tegen tien ure van dienzelfden nacht buiten de baai bragt, terwijl hij sterk bleef doorwaaijen tot vroeg in den ochtend van den 2^{den} Junij.

Op den ochtend van dien dag waren wij ten zeven ure op de hoogte van *Larieke*; de ZO. wind woei gestadig door, doch thans merkelijk minder en het werd zelfs een half uur later geheel stil.

Wij waren intusschen dien nacht zoover zeewaarts ingegaan, dat het ons onmogelijk werd iets duidelijks meer aan den wal te onderscheiden, en toen de ZO. wind ten half negen ure wederom duchtig aanwakkerde hadden wij wind en stroom in ons voordeel, welke laatste, zuidwestelijk loopende, met gelijk vermogen als de wind, ons tegen zeven ure in den avond van dien dag op de hoogte tusschen *Boeroe* en *Manipa* bragt. Op dat uur ging de wind wederom liggen.

Een zeer flaauwe landbries, primitief van het oosten over *Ceram*, daarna tegen middernacht van het westen over *Boeroe*, deed ons geen zier vooruitgaan, zoodat wij op den ochtend van den 3^{den} Junij op dezelfde hoogte waren als in den verloopen nacht.

Tegen zeven ure in den morgen kregen wij westenwind, een weinig sterker dan de landwind, en toen ten negen ure de ZO. wind even als den vorigen dag fiksch doorkwam, gingen wij met eene viermijls vaart, begunstigd door een hevigen stroom om de NW. snel vooruit, zoodat wij ons ten zeven ure in den ochtend van den 4^{den} Junij op de hoogte van *Obie major* bevonden.

Hier kregen wij eene aanhoudende stilte, gepaard met hevige warmte, die van den ochtend van den 4^{den} Junij

tot in den nacht van den 5den daaraanvolgende zonder de minste verpoozing voortduurde, totdat wij ten twaalf ure eene bui uit het ZO. beliepen, die slechts een paar uren duurde, en ons daarna wederom in eene doodsche stilte achterliet.

Eerst op den ochtend van den 5den Junij erlangden wij eenige koelte uit het ZO. doch zoo flaauw, dat men weinig of geen voortgang aan het vaartuig bespeurde.

Het onaangename van dezen voor den schepeling zoo misnoedigen toestand werd niet weinig verhoogd door eene geweldige warmte, die zoowel over dag als 's nachts heerschte en volstrekt niet afgewisseld werd door koelte aanbrengende winden. Integendeel strekten laatstgenoemden, wanneer zij bij tijden de felle hitte temperden, om eene zekere onaangename spanning van het vel in het aangezigt en op de handen te verwekken, hoewel wij ons volstrekt niet aan de stralen der zon blootstelden; zoodat wij zelfs diep in den nacht gebruik maakten van regenbaden wanneer doorkomende buijen en nedervallende regens ons deel werden.

In den ochtend van den 6den Junij kregen wij eindelijk een fikschen wind uit het NNO., die gestadig en flink doorwoei en ons ongeveer ten twaalf ure des middags op de hoogte van *Baljan* bragt.

Deze wind nam steeds toe en werd een uur later eene flinke bui uit het NO., die ongeveer drie uren lang aanhield en aan het vaartuig eene geweldige vaart gaf, niettegenstaande bijna alle zeilen ingehaald waren.

Het zoo menigvuldig besproken feit, dat in de omstreken van *Amboina*, in den kwaden mousson, de grenslijn der doorstaande buijen zich slechts zoude uitstrekken tot benoorden *Boeroe*, heeft zich hier niet bevestigd.

Het was op deze hoogte althans alles behalve goede mousson; ieder oogenblik hadden wij buijig weder of stilte, zelden goede geregelde winden en niet zelden gebeurde

het, dat de wind vlak van het noorden kwam en ons noodzaakte een geheel anderen koers te houden, met groot verlies van den reeds afgelegden afstand.

Ik had gelegenheid op de hoogte van *Batjan* op te merken dat de stroom, die ons van af buiten de baai van *Amboina* steeds gunstig was gebleven, door het vaarwater tusschen de eilanden *Obie major* en *Xulla Mangolla* nog heviger noordwestelijk voortvloeide, doch nabij *Batjan* geheel westelijk begon af te wijken, terwijl wij op die hoogte mede tegenstroom van het noorden kregen.

Door een en ander vorderden wij zeer weinig, daar de stroomen ons dikwerf wederom voordeelen deden verliezen, die flink doorkomende buijen ons geschonken hadden.

In den ochtend van den 7den Junij kregen wij eindelijk een geregelden wind uit het ZW., en daar onze koers naar *Ternate* noordoost was, zoo zouden wij in den avond nog die plaats hebben kunnen bereiken, ware het niet dat de gezagvoerder in de verpligting werd gebragt den koers tot in den ochtend van den 8sten regt noordelijk te houden, ten einde de *Wolfsklip* te vermijden.

Ten twaalf ure des middags kwam *Ternate* in het gezigt. *Makian* passerende kwam door den verren afstand de berg slechts flaauw te voorschijn, hetgeen mij speet, omdat ik volgaarne een duidelijker overzigt had willen hebben van de vernielende gebeurtenissen, die tijdens de eruptie in Januarij 1862 aldaar moeten hebben plaats gevonden.

Vroeg in den morgen van den 8sten Junij zeilden wij met een zuidwesten wind regt naar *Ternate* toe en dachten die plaats zeer spoedig te bereiken, toen helaas de wind wederom geheel oostelijk werd.

Van dat oogenblik af hadden wij gedurende den ganschen dag met tegenwind te kampen, vergezeld van aanhoudende regenbuijen; met dat gevolg, dat, hoewel de

afstand tot *Ternate* nog slechts 30 mijlen bedroeg, het niet mogelijk was de plaats voor den avond te bereiken.

Bovendien waren *Ternate*, *Tidore* en omliggende eilanden geheel in een zwaren nevel gehuld, zoodat, al ware de wind gunstiger geweest, het inkomen niettemin zeer moeijelijk zou geweest zijn.

Eerst den volgenden dag, den 9den Junij, des namiddags ten twee ure, mogten wij, met eenigzins helder weder, den inham en ten vijf ure in den namiddag de reede van *Ternate* bereiken.

Bij het binnenkomen der engte tusschen *Tidore* en *Ternate*, leverden de bergen aan weerszijden verrukkelijke gezigten op.

De groene boschjes waren van af de toppen tot aan de voeten heerlijk afgewisseld door geelkleurige allang-allang en bebouwde velden, die het oog uitermate bekoren; terwijl de ontelbare op de bergen geopende en bebouwde plekken van den arbeidzamen geest der bevolking en van de produktiviteit dier streek de beste getuigenissen geven.

Ik had, ter reede *Ternate* arriverende, het geluk mijn bekrompen vertrek in het vaartuig te mogen verwisselen met een tijdelijk verblijf aan wal bij den resident, wiens welwillend aanbod om bij ZEdG. af te stappen te erkentelijker door mij werd aangenomen, omdat het te voorzien was dat het oponthoud te *Ternate* niet van zeer korten duur zou wezen, hoewel het aandoen der plaats slechts met het eenvoudige doel geschiedde om een loods te requireren.

Het was dan ook als bewezen aangenomen, dat een zoodanig beambte, die tevens tot tolk te *Dorei* zou dienen, onmisbaar was, altans wanneer men eene spoedige afdoening van zaken wenschte.

Door tusschenkomst van den resident werd er een tolk van den sultan van *Tidore* verkregen, in den persoon van

een 1sten Luitenant, die door zijne hoogheid welwillend tijdelijk tot voorschreven doel werd afgestaan en die op den ochtend van den 16den Junij aan boord kwam, gereed tot vertrek en vergezeld van een inlandschen schrijver, twee politiebeambten en twee bedienden.

Na een ongeveer achtdaags verblijf te *Ternate* werd op den ochtend van den 17den Junij de verdere reis naar *Dorei* aanvaard.

Eene ethnographische beschrijving te leveren van *Ternate* en omstreken, zou in geenen deele strekken om de kennis van dat land te doen vermeerderen, daar mijn kortstondig verblijf aldaar mij hoegenaamd niet in de gelegenheid heeft gesteld inlichtingen te bekomen en bovendien, al ware dit doenlijk geweest, bekwame en verdienstelijke mannen hebben reeds vroeger die details over *Ternate* aangeboden, die het kenmerk van langdurige en veelzijdige ondervinding dragen.

De impressie die *Ternate* op mij heeft gemaakt was echter hoogst gunstig.

Het was de derde maal dat ik het doortrok, doch nimmer was het mij zoo opmerkelijk net voorgekomen als bij mijne jongste komst.

De wegen waren uiterst zindelijk en de hoofdweg langs het strand begrind, terwijl de huizen behoorlijk aangewit waren.

Op den 15den Junij beklom de resident, vergezeld van den militairen kommandant, de kommandant der schutterij, de heer Jungmichel en mijn persoon, allen te paard, den berg van *Ternate*.

Het terrein begint onmiddelijk achter de stad zich reeds te verheffen doch wordt ongeveer na een half uur klimmens al steiler en steiler en maakt ten laatste den gang zeer moeijelijk.

Daar het bestaande voetpad echter vrij goed geconserveerd was, bereikten wij zonder de minste halt onderweg

te hebben gemaakt een standpunt, ongeveer 2000 voeten hoog boven de zee gelegen, alwaar eene door den resident daargestelde passangrahan den reiziger eene bijzonder aangename verpoozing en een buitengewoon behoorlijk gezigt van de omstreken van *Ternate* en verder daarom gelegene eilanden en bergreeksen aanbiedt.

Van uit deze passangrahan bezigtigd waren de op de reede liggende schepen zoo klein als sloepen, terwijl het ensemble, — het geheele vaarwater van het zuiden naar het noorden, de berg *Noorwegen* binnen den zuidelijken inham en de groep kleinere eilandjes benoorden *Ternate* gelegen, — zulk een behoorlijk natuurgezigt oplevert, dat onwillekeurig bij den bezoeker de wensch wordt opgewekt aan dit eenzaam doch overheerlijk oord eenige dagen te mogen toewijden.

Dit verrukkelijk schouwspel zou alleen reeds den beklimmer voldoende reden tot tevredenheid geven, maar wanneer men daarbij nog voegt eene bijzondere frissche en koele lucht, heerlijke omgeving, eene ruime woning voorzien van vier redelijke kamers, eene uitmuntende voorgallerij, eene bepleisterde vloer en een overheerlijk stortbad, dan kan het voorzeker geen wonder heeten dat de innigste wensch in mij opkwam aldaar eenige dagen te mogen blijven vertoeven, vooral om schetsen te kunnen ontwerpen van de mij omringende natuurtafreelen.

Mijn vertrek naar *Dorei* was echter op den volgenden dag bepaald en met leedwezen zeide ik dit plekje vaarwel.

Dat de gronden op die hoogte gelegen zich bij uitnemendheid voor de koffijkultuur eigenen, bewijzen de koffijaanplantingen van de heeren *Jungmichel* en *van der Meer*, welke uitmuntend staan, terwijl die van den laatstgenoemden heer grootendeels reeds vruchten dragen.

Neemt men bovendien in overweging de zachte afdaling van het bergterrein, de vlakten op de bergen en de

steeds overal gelijkblijvende grondsoort, in verband mede tot de reeds hiervoren omschreven verkregene uitkomsten, dan behoeft het waarlijk geen uitvoerig betoog, dat de invoering der koffijkultuur voor deze residentie hoogst wenschelijk moet geacht worden.

Dat van de zijde der bevolking daartegen vermoedelijk geene bezwaren zouden bestaan, daarvoor zou kunnen pleiten het aanzijn der hiervoren reeds genoemde partikuliere ondernemingen. Trouwens partikuliere ontginningen zullen wel steeds zeer vatbaar zijn voor goed succes, als daarstellende eene kultuur, die ook in het belang der bevolking zelve, met beleid door het bestuur aangemoedigd, evenwel zonder het minste stelsel van dwang wordt ondernomen.

Zooals voren gemeld is, verlieten wij ten acht ure in den ochtend van den 17den Junij de reede van *Ternate* en wel door het noordergat.

De berg van *Ternate* rookte gedurende ons verblijf aldaar hevig en werden de rookkolommen soms op verbazende hoogte opgevoerd. — Het gezigt daarop was echter niet vrij, daar de opening van den krater zich aan den noordkant bevindt.

In de passage tusschen *Gilolo* en het bergachtig eiland, dat piramidesgewijze in de zuidzijde van het vaarwater tusschen *Gilolo* en *Ternate* plaats neemt en aan bedoelde passage twee in- en uitgangen verleent, hadden wij een goed gezigt op den krater, wiens noordelijke, kale, bruine en steile rotswanden ons een duidelijk overzigt gaven van den geregelden en verzengenden loop der uitwerpselen.

Bij ons vertrek van *Ternate* was de wind oostelijk doch zeer flaauw; hij wakkerde echter tegen den middag aan en bevonden wij ons op den 18den Junij op de hoogte van *Telabo*. Hier kregen wij wederom stilte met tegenstroom om de zuid, tengevolge waarvan wij op 19 Junij niet verder gevorderd waren.

Eerst op den 20sten Junij kregen wij een vrij sterken zuidenwind en de stroom met ons mede naar het noorden loopende. Dit deed ons goed vooruitgaan, zoodat wij in den avond van dien dag de *Talenading*-eilanden achter den rug hadden.

Op den 21sten bleef de wind even sterk uit het ZW. waaijen.

In den ochtend passeerden wij de noordpunt van *Morti* met eene $6^1/_2$ mijls vaart.

Primitief bestond het plan om noordelijk op te gaan, ten einde tusschen den 3den en 4den graad NB. de passaatwinden op te zoeken, waarbij men dan het voordeel van den stroom zou hebben die om de oost zou loopen.

Van dit voornemen werd echter afgezien, eerstens: omdat de gezagvoerder bevreesd was door stilte en hevigen stroom in aanraking te zullen komen met eenige klippen, zooals de *Helena-bank* en anderen; ten tweede: omdat de omstandigheden een regtstreekschen koers naar *Dorei* wettigden en ten derde: omdat aan boord te weinig water voorradig was om daarmede eene langdurige reis te kunnen uitstaan, als wanneer aanhoudende stilte het opzoeken van land tot bekoming van water onmogelijk zou kunnen maken.

Hoewel wij op den 22sten stilte hadden, zoo waren wind en stroom, bij een zuid-oostelijken koers, beiden in ons voordeel, althans hadden wij steeds winden die tusschen noord en west variëerden, terwijl de stroom voorbij de noordelijke punt van *Morti* noordelijk, doch beoosten *Morti* geheel oostelijk liep.

Op den 23sten waren wij op de hoogte van kaap *Salawaij* op 129° OL. en 1°45′ NB; terwijl de koers ZO. was.

Thans hadden wij een ZZO. wind, doch flaauw en veranderde hij in den namiddag in een westenwind, waardoor het vaartuig eene vaart verkreeg van $2^1/_2$ mijl per uur.

Deze wind hield aan tot den volgenden dag en kwamen wij alzoo in den ochtend van den 24sten op 1°38′ NB. en 129°49 1/2′ OL. terwijl onze koers steeds ZO. bleef.

De stroom, die ons tot nog toe steeds gunstig was gebleven, nam op dit punt eene andere wending en liep van het zuiden naar het noorden — komende van straat *Gilolo*, — zoodat wij op den 25sten slechts gevorderd waren tot 129°49′ OL. en 1°33′ NB.

Op den 26sten Junij was de wind ZZW. en de koers OZO, doch al wederom waren wij in den nacht merkelijk teruggedreven door een sterken stroom om de noord-west.

Opmerkelijk was het dat wij gedurende dezen togt geen oogenblik oostenwind hadden, hoewel de tijd van het jaar zulks als zeer zeker deed veronderstellen.

Menigvuldige stilten, flaauwe winden en tegenstroom waren thans aan de orde van den dag en waren wij gedurende drie etmalen slechts weinige mijlen gevorderd, terwijl zware nevels aan den horizont de voor ons liggende eilanden benoorden *Waigioe*, waarvan wij niet ver verwijderd waren, geheel voor ons verborgen hielden.

Deze toestand duurde voort tot den 30sten Junij. Eenige regenbuijen uit het ZO. in den ochtendstond van dien dag, waardoor onze koers ONO. werd, wekten bij ons de hoop op, uit deze positie verlost te zullen worden, want letterlijk drie dagen lang waren wij aan een en dezelfde plaats gekluisterd; doch na eenige felle windvlagen, vergezeld van zware regens, werd het wederom doodstil en ging het vaartuig stellig een mijl per uur, zoo niet meer, door den stroom achteruit, dat is wederom noord-westelijk op.

Al meer en meer begon de stroom van het oosten naar het westen te trekken en met die hevigheid, die men gemakkelijk afleiden kan uit het feit, dat wij dikwerf in een etmaal 45 mijlen afstands afgelegd hebbende, slechts 10 mijlen zuivere winst behielden, en alzoo 35 mijlen door den sterken stroom verloren gingen.

Het besluit werd toen genomen, om den koers steeds zooveel mogelijk noordelijker te rigten en daardoor minder onder het bereik te komen van de stroomingen, die zich te dezer plaatse zoo hevig doen gevoelen.

Ons standpunt was op 30 Junij op 1°14′ NB. en 130°17′ OL.; wij waren aldus gedurende een dag en een nacht 40 mijlen afgedreven.

Op den 1sten Junij werd die doodelijke stilte afgebroken door een weinig zuid-westenwind, die allengkens wat harder wordende, ons oogenschijnlijk een weinig vooruithielp, doch toen tegen den middag eene observatie gedaan werd, bevonden wij ons op 129°54′ O.L. en 1°34′ NB.

Wij waren niettegenstaande eenige vaart al wederom 40 mijlen achteruit geraakt, steeds naar het NW. toe, zoodat het meer dan klaar bewezen werd, dat *Dorei* met denzelfden koers zoo niet onmogelijk, dan toch eerst na verloop van langdurigen tijd te bereiken zou zijn, welke tijdverspilling de geringe voorraad van water aan boord, voor nog slechts ruim 15 dagen, ons niet veroorloofde.

Wij waren echter thans op de hoogte van den loop der stroomingen.

Uit een en ander was gebleken, dat de stroom voorbij de noordelijkste punt van *Morti*, noord-oostelijk, doch beoosten genoemd eiland naar het oosten liep, aldus langs de verschillende eilanden en banken heen beoosten *Morti* gelegen, alwaar klaarblijkelijk de grenslijn zich tusschen den 2den en 3den graad bevond, nog daargelaten eene menigte van andere stroomingen naar verschillende rigtingen heen, die zich tusschen die aangewezene grenzen bewegen.

Hoe zuidelijker men kwam, hoe heviger de stroom van het oosten naar het noord-westen werd, terwijl tusschen 1° en 1°30′ NB. en 130° tot 131° OL. de stroom zuid-oostwaarts inliep en de straat *Gilolo* met geweld binnen stroomde.

Zonder verder uitstel werd nu onze koers in den na-

middag van 1 Julij noord-oostelijk gerigt, begunstigd door een flinken zuid-westen wind. Op deze hoogte hadden wij ook vroeger steeds winden, die tusschen noord en west variëerden, doch 't meest op zuid-westelijke nêerkwamen, zoodat aangenomen mogt worden, dat tusschen den 1sten en 2den graad NB. alstoen de zuid-west mousson heerschte.

Op 2 Julij werd een en ander dan ook bevestigd, want tegen den middag waren wij gevorderd tot op 130°41′ OL. en 2°04½′ NB., zoodat wij 50 mijlen afstand afgelegd hadden en volstrekt niet door tegenstroom van onzen genomen koers waren afgeweken, terwijl de *Helena-bank* ongeveer 60 mijlen noord-oostelijk van ons lag.

Dit gunstig resultaat werd door anderen gevolgd; op 3 Julij legden wij 85 mijlen afstand oostelijk af en op 4 Julij 40 mijlen, met doodstilte, alleen door den oostelijken stroom.

In den nacht van 4 op 5 Julij kregen wij echter buijig weder uit het oosten en daar onze koers oostelijk was en aldus moest blijven, zoo gaf zulks aanleiding tot heen en weer brassen met zeer hooge zee.

Dit weder hield aan tot in den ochtend van den 6den en hoewel alstoen tot klaren gekomen, zoo zette de oostenwind zich niettemin met hevigheid door, terwijl de stroom zoo het scheen eene geheel tegenovergestelde rigting nam.

Tegen den middag bleek bij observatie, dat wij 48 mijlen achteruit waren geraakt, hoewel wij tusschen den 2den en 3den graad NB. en niet ver van de *Helena-bank* af waren, op eenige mijlen na op dezelfde hoogte, alwaar de stroom te voren zoo in ons voordeel was geweest.

Deze stroom, vroeger oostelijk, liep thans met kracht noord-westelijk en dreef ons met geweld voort in de rigting dier bank.

Deze verandering van den stroom, thans met den oos-

tenwind vlak voor den boeg, stelde het vaartuig niet alleen buiten magte om iets te vorderen, maar het was te voorzien, dat binnen slechts korten tijd de achteruitgang zoodanig zou wezen, dat zij ons onze bestemming geheel mis zou kunnen doen loopen.

Voor de bank en voor deze wind- en stroomverandering bevreesd, werd de oversteek naar *Nieuw-Guinea* ondernomen, in de hoop thans langs de noord-oostkust van dat land *Dorei* te kunnen bereiken.

Met hevigen oostenwind en tegenstroom kampende, werd de koers zooveel mogelijk ZO. gesteld, doch met dat nadeelig gevolg, dat wij op 7 Julij wederom 40 mijlen waren afgedreven in de rigting van het noord-westen.

In den ochtend van den 8sten ging de oostenwind liggen en kwam de zuidenwind hem afwisselen.

Tegen den middag bevonden wij ons op 131°10′ OL. en 1°35½′ NB., al wederom 20 mijlen achteruit.

Wij waren aldus naar dezelfde plaats en bijna op hetzelfde punt teruggedreven, dat wij op den 1sten Julij verlieten.

Acht dagen zwalkens met noordelijker koersen hadden ons aldus volstrekt geen baat gegeven.

Er bleef ons dientengevolge geen ander middel over, om althans niet wederom naar het eiland *Morti* terug te drijven, dan beoosten of bewesten *Waigioe* om te gaan.

Het eerste was verkieslijker, doch al dadelijk niet doenlijk, omdat wij zuid-oosten wind hadden en zoo flaauw, dat wij ons gelukkig zouden kunnen achten, de westzijde van *Waigioe* te bereiken.

De koers werd dus op zijn scherpst zuidelijk gesteld.

Één uur later hadden wij winden uit verschillende streken, die in den regel van stilten vergezeld gaan, waardoor het vaartuig als een tol op het water ronddreef.

Eindelijk erlangden wij op den ochtend van den 9den Julij een weinig wind uit het NO. waardoor wij ten twaalf ure

even gezigt kregen op de *Aioe*-eilanden, dezelfde die wij acht dagen te voren achter den rug lieten liggen, wanhopig ze niet te kunnen bereiken, om tusschen den 2den en 3den graad NB. oostelijk op te zeilen.

Deze wind duurde slechts ongeveer drie uren lang en werd afgewisseld door langdurige stilte, waardoor de stroom, vat op het vaartuig hebbende, hetzelve dien dag nog 20 mijlen achteruit zette. — Ook op den 10den was het niets beter. — Steeds werden wij teruggezet en toch werd het hoog tijd ergens, waar het ook wezen mogt, land te bereiken, ten einde nieuwe voorraad van water op te doen, daar gebrek daaraan zich weldra aan boord zou doen gevoelen en tengevolge waarvan het personeel, geen uitgezonderd, voorloopig de verpligting werd opgelegd zich met zeewater te reinigen.

Op den 10den Julij bevonden wij ons op 130°16′ OL. en 1°31′ NB. — Dit gaf een verlies van 28 mijlen westelijk op.

Tegen den namiddag erlangden wij een weinig oostenwind en werd de koers zuidelijk gesteld, om zoo mogelijk *Gebij Waigioe* of andere eilandjes in den omtrek gelegen te bereiken.

Doch ook op dezen wind, die slechts een paar uren duurde, volgde stilte.

Op den 11den Julij waren wij wederom 22 mijlen westelijk afgedwaald.

Toen in den namiddag een flaauwe zuidenwind opkwam, namen wij wederom koers in de rigting tusschen de *Aioe*- en de *Asia*-eilanden.

Wij waren vroeger reeds dikwerf in de nabijheid dezer eilanden geweest, doch niettegenstaande herhaalde pogingen van verscheidene dagen lang om hen te benaderen werden wij steeds met verlies teruggeslagen, alleenlijk door den al te hevigen stroom om de noord-west.

Thans bleef ons niets anders over dan nogmaals eene

poging daartoe te doen, omdat het westelijk afzakken ons toch meer en meer van het doel deed verwijderen, terwijl wij veel gevaar liepen de straat *Morti* in te dwalen.

Zooals gezegd is, kregen wij in den namiddag van den 11den den zuidenwind, die ferm aanwakkerde en om dezen tijd van het jaar met de oostenwinden bij afwisseling alhier heerscht.

Deze wind deed ons eindelijk goed vorderen en bevonden wij ons op den 12den Julij op 1°18′ NB. en 130°18′ OL. en 58 mijlen van de meergenoemde eilanden verwijderd.

Het plan was nu voor vast gevormd om, zoo mogelijk, eene negorij aan de noord-oostkust van *Waigioe* aantedoen, alwaar de gelegenheid tot ankeren gunstig moest wezen en goed drinkwater te verkrijgen.

Dit hing echter geheel van omstandigheden af, daar het toch, wanneer de wind voordeelig bleef, geraden was den koers regtstreeks naar *Dorei* te rigten, terwijl wij, hoe zuinig daarmede tot voorbehoud bij onverhoopte gebeurtenissen ook omgegaan werd, toch nog maar voor 10 dagen van water waren voorzien.

In den ochtend van den 13den waren wij, na lange en herhaalde pogingen, gemelde eilanden dan toch zoo digt genaderd, dat wij konden hopen ze te zullen passeren.

De stroom, vroeger noord-westelijk, liep thans zuid-oostelijk en werd onze koers, die zuid-oost was, oostelijk gesteld, ten einde benoorden de *Asia*-eilanden omtezeilen.

Bovenstaande verandering van den stroom had plaats bezuiden 1° NB. terwijl hij benoorden dien graad noord-westelijk liep.

In den namiddag echter, nadat wij de eilanden zuidelijk van ons hadden, kenterde de stroom geheel en al en liep hij regt oostelijk. Dit was te vreemder, omdat verscheidene opgaven getuigen van een doorstaanden oostelijken stroom om de west in dit jaargetijde en op deze hoogte

en waartoe speciaal aangewezen worden de maanden Mei, Junij, Julij en Augustus.

Gedurende onzen togt tusschen den 2^{den} en 3^{den} graad in Junij ll. hadden wij wel een hevigen stroom tegen, doch slechts eenige dagen oostenwind, en langdurige stilte, terwijl juist te dier plaatse beneden den 1sten graad, alwaar de stroom hevig westelijk moest loopen met een stijf doorstaanden oostenwind, wij niet een enkele maal oosten- maar voortdurend flinke zuidenwinden erlangden, waarbij de stroom oostelijk en zuid-oostelijk kenterde.

Dit werd ook bevestigd door de door ons medegevoerde lieden van *Tidore*, die deze streken herhaaldelijk bezocht hadden en mededeelden, dat in den zoogenaamden stijven oostmousson, de oostewinden regelmatig door zuidewinden afgewisseld werden en de stroom steeds met de winden medeging.

Instede van benoorden de *Asia*-eilanden om te gaan, zooals ons voornemen was, dreef de stroom ons met meer voordeel tusschen de *Asia*- en *Aloe*-eilanden oostwaarts heen, waarvan wij partij trokken, zoodat wij ongeveer ten twee ure in den namiddag, steeds met den stroom meêgaande en met weinig wind, ons op de hoogte tusschen die eilanden bevonden.

Wij verwachtten op deze hoogte veel wind doch tegenstroom. Het tegendeel was ons hoogst welkom, omdat de ondervinding ons had aangetoond, dat veel wind met tegenstroom ons weinig voorthielp, maar veelal achteruit zette, terwijl tegenwind of geen wind met meêgaanden stroom, ons steeds zeer voordeelig was geweest.

Waaraan deze buitengewone veranderde rigting van den stroom moet worden toegeschreven is mij niet bekend, dewijl toch slechts eenige mijlen meer noordelijk op, de stroom met kracht noord-westelijk liep.

In den avond echter, nam de stroom wederom eene noord-westelijke rigting aan.

Hiervan niets vermoedende hielden wij steeds een oostelijken koers, hoewel stilte aan het vaartuig geen den minsten voortgang gaf.

In den ochtend van den 14den waren wij aldus wederom noord-westelijk afgedreven: gelukkig echter slechts zeer weinig, zoodat wij ten zeven ure van dien ochtend nog gezigt op de eilanden hadden, hoewel thans bij gedeelten.

Wij vermoedden dat wij thans wederom in den noord-westelijken stroom waren vervallen, omdat den vorigen dag de koers te noordelijk was aangelegd geworden, waardoor wij niet ver af bezuiden de *Asia*-eilanden waren.

Hoe het ook mogt wezen, deze gedurige stroom-omwentelingen bragten ons letterlijk geheel in de war en innig verlangden wij de kust van *Waigioe* of *Nieuw-Guinea* te kunnen benaderen, ten einde van den geregelden loop der getijden langs de kusten voordeel te kunnen trekken; meer voordeel althans dan van het dobberen op zee, naardien alstoen 27 dagen verloopen waren sints wij van *Ternate* vertrokken, waarvan ongeveer 22 dagen buiten het gezigt van eenig land en zonder het minste vooruitzigt om spoedig onze bestemming te bereiken, in onophoudelijken voor- en achteruitgang doorgebragt.

Dezen dag was het weder zoo stil, dat geen zuchtje zelfs zich deed voelen, terwijl geen enkele rimpel noch de minste deining zich op den waterspiegel der zee vertoonde.

Wij dreven snel achteruit.

In den ochtend van 15 Junij kregen wij den zoo vurig verlangden wind uit het zuiden, die zich stevig vastzette en ons tegen den avond op de hoogte van het *Isolee*-eilandje bragt.

Wij benuttigden deze gelegenheid om te trachten *Waigioe* te bereiken, daar thans het minste verzuim of langer nutteloos oponthoud op zee de geheele equipage van den bodem aan de allergrootste ellende zoude kunnen blootstellen, namelijk *„gebrek aan water."*

Wel is waar waren wij nog voor eenige dagen voorzien, doch de ondervinding had ons geleerd hoe moeijelijk het was in deze zee vol contrariërende stroomingen zelfs met goeden wind ergens land te bereiken en hoe gevaarlijk het zou zijn nog op goede gelegenheden te willen steunen, wanneer de tijd van werkelijk gebrek zou zijn gekomen.

Wij hadden genoemd eiland op ongeveer 5 mijlen afstands regts van ons liggen en zouden alstoen, begunstigd door een ZZW. wind en een stroom om de ZW., gemakkelijk den volgenden ochtend *Waigioe* hebben kunnen bereiken.

De gezagvoerder was er echter niet voor dien koers in den nacht te blijven houden en vermeende dat de stroom zou kunnen veranderen en het vaartuig naar de met klippen bezette *Aioe*-eilandjes doen drijven.

Dientengevolge werd de koers wederom NW. gesteld, ten einde bewesten het *Isolee*-eilandje om te zeilen.

In den ochtend van den 16^{den} passeerden wij dan ook met een ZO. wind dat eilandje op ongeveer 6 mijlen afstands aan de westzijde.

Het heeft eene bijna driehoekige gedaante en is volkomen met geboomte overdekt, terwijl het door een breeden zandigen oever is omringd, die, bij eene kalme zee, zich schitterend wit boven den waterspiegel vertoont.

De langste zijde van het eilandje zal ongeveer een mijl zoo niet minder bedragen, terwijl het geheel een nietig voorkomen heeft.

Te ver van de overige in deze wateren kwistig rondgespreide eilandjes verwijderd en hoogst zeldzaam door menschen bezocht, dient het, volgens mededeelingen van onze Tidoresche volgelingen, tot eene geliefkoosde verzamelplaats van schildpadden, die aan de zandige oevers ook tallooze eijeren leggen.

Wij hadden volgaarne dit eilandje bezocht, doch het

oponthoud daardoor te veroorzaken kon niet opwegen tegen de dringende noodzakelijkheid van een spoedig voortkomen.

Wij waren thans niet ver meer van de noordkust van *Waigioe* verwijderd en dachten de kust nog heden aan te doen, doch onze teleurstellingen waren nog niet ten einde.

Nadat wij op gemelden ochtend het *Isolee*-eilandje even gepasseerd waren, werd het wederom doodstil en dreef het vaartuig met snelheid zuid-westelijk af.

In den ochtend van den 17^den^ Julij waren wij den wal van *Waigioe* wel genaderd, doch wij bevonden ons op de hoogte van de eilandjes bewesten hetzelve gelegen, alzoo op 35 mijlen afstands van de plaats alwaar wij dachten het anker te zullen werpen. — Dientengevolge trachtten wij met variërende, meestal flaauwe zuidenwinden, langs *Waigioe* op te werken, ten einde tusschen de eilanden *Manoeran* en *Rajak* te ankeren.

Waigioe sukkelenderwijze langs varende waren wij digt genoeg aan de kust om een en ander duidelijk te kunnen waarnemen.

Het land heeft aan deze zijde geene zeer hooge bergtoppen. — De bergreeksen op het eiland *Ceram*, die wegens hunne geringe hoogte nog geene algemeen bekende benamingen dragen, zijn hooger dan die zich op dit gedeelte van *Waigioe* vertoonen.

Het is evenwel over het geheel zeer bergachtig, terwijl langs de kusten volstrekt geen vlak land zigtbaar is, daar deze kusten overal steil uit zee oprijzen.

Ik geloof dat buiten de vorenbedoelde ankerplaats voor schepen moeijelijk nabij deze meest steile rotswanden anderen te vinden zullen zijn, daar toch op de meeste plekken de voeten der witte kalkrotsen in zee springen, wat zoo niet groote diepten dan toch gevaarlijke ankerplaatsen verraadt.

Overigens bezit deze kust van *Waigioe* langs hare ge-

heele lengte ontelbare kleine en groote baaijen en kommen, bijzonder geschikt voor legplaatsen voor kleinere vaartuigen, als korras-korras en orembaaijen, die er steeds veilige schuilplaatsen zullen vinden tegen hooge zeeën en zware winden, voor welke beiden zij volkomen gedekt zullen wezen.

Fraaije natuurtafreelen stellen de groepen eilandjes daar die, in ontzettende menigte en alle in prachtigen dosch getooid, overal in de onmiddelijke nabijheid der kusten bijna al de ingangen der inhammen en kommen bedekken; als het ware voor elke baai en kom barrikades daarstellende, om de inwendige bekoorlijkheden voor indringende oogen te beveiligen; latende zij slechts aan weêrszijden naauwe toegangen open, juist voldoende om kleinere vaartuigen in hare schoten te ontvangen, die aldaar veiligheid en bescherming kunnen vinden.

Op eenige mijlen afstands van de hiervoren bedoelde eilanden werden wij bestormd door kleine vlerkpraauwtjes (picatoras genaamd), ieder bemand met 5 à 6 koppen, alle mannen, die op zijde van het schip gekomen met gemak langs een touwtje op dek klommen en hoegenaamd geene vrees lieten blijken.

Zij hadden geene andere versierselen aan hunne ligchamen dan schulpen armbanden om de linkerhand en van rotting gevlochten armbanden om de bovenarmen, terwijl de ligchamen naakt en de schaamdeelen ter naauwernood met boombast bedekt waren.

Dit personeel bood ons in ruil aan fraaije van pandamblâren gevlochten matjes, te *Ceram kekoijas* alhier *lam* genoemd, suikerriet, schildpadden en eenige schulpen van de te Amboina en omringende eilanden veel voorkomende soorten.

Onze bezoekers waren goed gebouwde en gespierde mannen, met kroesig haar, meer dan middelmatig groot en hadden zeer veel overeenkomst met de Ceramsche berg-

alfoeren, terwijl enkelen zelfs afgesneden haar droegen. Zij geleken zooveel op die Ceramsche alfoeren, dat ik mij verbeeldde deze voor mij te zien.

De Cerammer echter draagt zijn haar zaâmgerold in een rooden doek, terwijl deze het onbedekt laat, waardoor het in ongebonden en ongekamden toestand verward is toegegroeid en veel gelijkt op een raagbol, waarvan de toppen, door de blootstelling aan de heete zonnestralen onder de linie, vuurrood geworden, doch alles behalve wollig zijn.

Hoofdbedekkingen waren bij hen onbekend. Ik zag geen enkele van hen daarmede getooid, wat trouwens door den enormen omvang van het haar overbodig wordt gemaakt.

Zij bewonen niet de kust van *Waigioe* maar de eilandjes *Manoeran* en *Rafiak*, bij hen bekend onder de benamingen van *Manworme* en *Lawai* en schijnen veel handel te hebben gedreven met hollandsche en engelsche vaartuigen, die hier ter reede hadden gelegen; althans verstonden enkele hunner eenige engelsche termen, terwijl hunne begeerten meest op engelsche tafelmessen gevestigd waren, waarnaar zij telkenmale vroegen.

Wij hadden veel moeite om met deze lieden een billijken ruilhandel te drijven, want voor het minste voorwerp vroegen zij of een engelsch tafelmes of een spaansche mat, waartoe zij met den duim en voorsten vinger een rond voorwerp aanduidden. — Koralen, hoofddoeken, boslemmer-messen waren minder gewild; alleen van deze laatsten raakten wij eenigen kwijt voor wat suikerriet en een paar kekoijas.

Hunne goederen aan boord te krijgen, ten einde keuze van voorwerpen te hebben, daarvan was geen sprake; de voorwerpen van ruil werden van boord in de praauwtjes geworpen en zoo werden de ingeruilde goederen wederkeerig ontvangen.

Zij waren, vermoedelijk door hunne verkeering met vreemde natiën, wel meest de engelsche en hollandsche, vrij beschaafd; althans kon men met hen geregeld praten, waarbij veel scherts werd gebezigd, die met wederscherts vrij wel werd beantwoord.

Wapens waren niet medegenomen. Vol vertrouwen begeven zij zich naar boord van schepen, soms op verbazende afstanden, om eenigen ruilhandel te drijven.

Toen wij eenigen wind erlangden, waardoor ons vaartuig vaart kreeg, hadden wij diep medelijden met deze menschen, die al hunne krachten inspanden om het schip bij te houden, waarom wij hen touwen toewierpen, waarnaar zij gretig grepen en uren lang, met tamelijke vaart, zich in hunne brooze vaartuigjes lieten medeslepen.

Zooals voren gezegd is, waren wij op den 17den op de hoogte der eilandjes, aan de noord-westkust van *Waigioe* gelegen.

Door aanhoudende stilte en tegenstroom, gepaard met doorkomende hevige oostenwinden, vorderden wij zeer weinig, doch niettemin waren wij met slakkengang op den 20sten op 4 mijlen na meergenoemde eilanden *Manoeran* en *Rajnak* genaderd, toen in den namiddag eindelijk eene kwade bui van het oosten kwam opzetten, die achtereenvolgens noord en noord-oostelijk en zoo hevig werd, dat men door de daardoor veroorzaakte duisternis elkaâr moeijelijk kon zien. — De masten kraakten door het geweld van den wind zoodanig, en het touwwerk gaf zulk een gillend en fluitend geluid, dat men ieder oogenblik dacht dat de boel over boord zou gaan.

Niettemin trachtten wij ons door laveren met ingenomen zeilen staande te houden, toen een oude vijand in nieuwen vorm kwam opdagen, die aan al ons pogen ten eenemale een einde maakte.

De stroom, die langs de kust ons eenige rust had gegund, kwam thans met vernieuwd geweld opzetten en

wel met die kracht, dat men, hem hoorende bruischen, in de meening kwam in de onmiddelijke nabijheid van een waterval te zijn.

Met onweerstaanbare kracht sleepte hij ons dan ook mede, terwijl de storm ons eenige zeilen afnam en eenig touwwerk beschadigde.

In den ochtend van den 21sten Julij waren wij vlak bij het eilandje *Ruib*.

Wij waren aldus in dien nacht 40 mijlen afgedreven en gevoelden ons onbeschrijfelijk dankbaar niet op een der menigte eilandjes te zijn teregt gekomen.

Immers zien kon men zelfs op geen twintig vademen afstands, terwijl de stroom het vaartuig blindelings medevoerde.

Hoewel het in den ochtend van den 21sten niet minder stormde, zoo beurde het daglicht toch ons gemoed op, niettegenstaande de aan flarden hangende zeilen en de gebrokene, verward door elkâar liggende touwen ons de overtuiging gaven van onze tegenwoordige onmagt.

Thans was goede raad duur.

Het weder opwerken was eene onmogelijkheid, terwijl gebrek aan water en de bekomene schade aan het tuig het spoedig opzoeken van land gebiedend vorderde.

Er werd dus besloten met stroom en wind mede te gaan om *Geby* te bereiken.

De gezagvoerder gevoelde dat met dit besluit ook voorloopig afstand moest worden gedaan van het voornemen om met de tegenwoordige wêersgesteldheid *Dorei* te genaken.

Van *Ternate* op den 17den Junij vertrokken bereikten wij *Geby* eerst op 23 Julij, aldus na 35 dagen dobberens op zee, waarvan 22 dagen buiten het gezigt van eenig land.

De baai van *Geby* binnen zeilende hielden wij koers langs de oostzijde van het *Fow*-eilandje, vlak langs den oever;

dit eilandje, in het midden der baai gelegen, verleent aan deze twee in- en uitgangen.

Beiden zijn echter vrij gevaarlijk door de koraalbanken die zich in het midden van beide vaarwaters hebben gevormd, zoodat aan wêerszijden die vaarwaters slechts vlak langs de kusten te bevaren zijn, alwaar het tot vlak langs de oevers zeer diep is.

Overigens zijn beide baaijen beschermd voor alle andere winden, behalve voor den zuidenwind, die vooral bij ons binnenvaren vrij sterk woei en eene eenigzins hooge zee medebragt.

Het eiland *Geby* is, van de zuidzijde bezigtigd, over 't algemeen bergachtig, doch met uitzondering van enkele toppen, die gemiddeld op ongeveer 300 ellen hoogte geschat kunnen worden, bezit het eene doorloopende reeks van heuvelen langs deszelfs geheele lengte van oost tot west, terwijl men langs de kust slechts op enkele plaatsen zandige oevers aantreft, bestaande het overige gedeelte uit rotsblokken, waarvan de voeten met de vlak langs de kust slechts eenige vademen breedloopende koraalbodems, die met laag water droog loopen, ineensmelten.

Het gevolg hiervan is, dat sloepen moeijelijk en alleen met rijzend water de kust kunnen naderen, tenzij men zich vlak voor de mondingen der beekjes begeve, waarvan verscheidene uit het binnenland in zee vloeijen en in welker nabijheid men eenige plekken aantreft, alwaar de oevers minder met klipsteen bezaaid en hier en daar verzand zijn; moetende men nogtans met de grootste zorg te werk gaan om schade te voorkomen.

Voor dat wij ankerden kwamen ons eenige praauwtjes tegemoet met levensmiddelen beladen en maakten wij ons reeds blijde in het vooruitzigt van eenige ververschingen te ontvangen, waaraan wij sints de laatste dagen groot gebrek hadden geleden. Gedurende de laatste veertien dagen toch had ik mij met drooge rijst en gezouten visch moe-

ten behelpen, tengevolge waarvan de beginselen eener oude kwaal, stekende pijnen aan de lever, weder door mij werden gevoeld. Wij spoedden ons dus naar de achterplek van het schip, ten einde bij aankomst dier vaartuigjes de eerste koopers te wezen.

Reeds waren de praauwtjes ons tot op ongeveer 100 vademen afstands genaderd, toen een der ons medegegeven oppassers van den sultan van *Tidore* de kunst vertoonde om met zijn groen met groote ruiten afgeteekend portero's (oppassers) buisje en zijne met allerhande soorten van kippenveêren versierde pluim aan zijne tulband mede op de achterplek te verschijnen en aldus zijn gezag, als politiebediende van *Tidore*, over de aan dat land onderworpen bevolking van *Geby* te doen gelden.

Niet zoodra was deze voor gezegde bevolking geruitte duivel zigtbaar of alle vaartuigjes maakten regtsomkeerd alsof de hel voor hen geopend was en wat wij ook deden, welke door die menschen zoo begeerde artikelen wij ook met hoog opgeheven handen onder luid toeroepen vertoonden, niets baatte; het gevolg daarvan was alleenlijk dat de vlugtende schreden verdubbeld werden.

Wij moesten ons aldus voor dien dag wederom met onzen schralen kost behelpen.

Tegen den middag ging ik met de sloep den wal bezoeken, ten einde de uitwateringen der beekjes waar te nemen en een weinig het land te verkennen.

De baai aldus dieper invarende, bezochten wij den noordhoek van het *Fow*-eilandje, waar tegenover een der riviertjes uit het binnenland van *Geby* zijn uitloop had.

Deze zijde van het *Fow*-eiland heeft eene vrij breede en diepe kom, die diep inloopt en waarvan de beide buitenhoeken ongeveer $^1/_2$ mijl van den vasten wal verwijderd liggen, aldus eene binnenruimte tusschen *Geby* en *Fow* daarstellende, die bijzonder geschikt is voor eene legplaats voor schepen van het grootste charter, en waar

zij tegen alle mogelijke winden en hooge zeeën beschermd zijn.

Volgens later bekomen inlichting is deze ook de ankerplaats van alle engelsche en amerikaansche schepen, die maandelijks het eiland *Geby* aandoen, ten einde zich van water en brandhout te voorzien, zoodat wij, waar wij waren, volstrekt niet beschermd lagen.

Den wal van *Geby* betredende, bezochten wij reeds gemeld riviertje, dat, slechts twee vademen breed, niets meer is dan een bergstroom met zeer ondiepe bedding, die hier en daar kommen vormt, waarin hoogstens twee voet water staat, hoewel toch op de kaart van *Gregorij* eene vrij groote rivier is aangegeven.

Het was niet mogelijk om onze watervaten uit dezen bergstroom te vullen, weshalve wij ons den volgenden ochtend naar de regterzijde van de oostelijke baai begaven, alwaar op gezegde kaart eene waterplaats is aangewezen.

Intusschen kregen wij dienzelfden namiddag bezoek van den kale van *Sanafie, Samasoedin* genaamd en hoofd van eene negorij aan de noordkust gelegen, die bij afwezigheid van den singadjie, hooger hoofd, tijdelijk bevel over die negorij voerde.

Hij had vernomen dat er zich aan boord eene kommissie, door het gouvernement afgezonden, bevond, weshalve hij kwam vernemen of er ten zijnen gevalle ook orders waren.

Van hem vernamen wij, dat zich aan de zuidkust van het eiland geene negorijen meer bevonden, maar wel aan de noordkust.

Het geheele eiland telt slechts drie negorijen, die alle aan de noordkust, niet ver van elkaâr gelegen zijn; zij heeten: *Sanafie, Ketjepie, Oemara.* Daarin voeren hoofden bevel die onafhankelijk van elkâar zijn, doch in rang verschillen.

Te *Ketjepie* voert een singadjie het gezag, zoo wat gelijkstaande met een radja. — Te *Sanafie* een gemalaha, beneden den rang van singadjie, bijgestaan door een kale, nog minder in rang dan de gemalaka en te *Oemera* een iman.

Op de vraag of het mogelijk was de noordkust van het eiland en de aldaar gevestigde negorijen te bezoeken, deelde men ons mede, dat juist op de plaats, waar wij dachten den volgenden ochtend de reeds genoemde waterplaats te bezoeken, een voetpad bestond dat, dwars over het midden van het eiland heen, regelregt naar *Sanafie* voerde.

Er werd dus afgesproken, dat wij in den ochtend van den 23sten gezegde waterplaats bezoekende, aldaar menschen van *Sanafie* zouden aantreffen, die ons over land naar dat dorp zouden geleiden.

Ten zeven ure in den ochtend van gezegden dag toog ik, vergezeld van eenige andere passagiers en van den gezagvoerder, die niettegenstaande zijne gevorderde jaren met geweld deelgenoot van den togt wilde wezen, naar wal.

Ter plaatse arriverende merkten wij eene vrij goede rivier op, van kristalhelder en overheerlijk drinkwater en aan de monding eene breedte hebbende van 20 voeten.

Hoewel niet diep, — 3 voeten — is zij echter volkomen geschikt om schepen van zoet water te voorzien, ter wijl zij van een bergstroom meer binnen- en bergwaarts gelegen haren oorsprong ontleenende, twee embouchures heeft en alzoo tusschen hare twee vertakkingen een eiland vormt, dat steeds boven het peil van den hoogsten waterstand blijft.

Aan den regteroever dezer rivier belandende, zochten wij te vergeefs naar het toegezegd geleide.

Wij vertoefden drie uren lang in eene saboea en nog niemand ziende opdagen was de gezagvoerder reeds van plan den terugtogt naar het schip te aanvaarden, toen ik den uitloop eens voetpads aan het strand opwaarts vol-

gende tot de overtuiging kwam, dat dit pad naar het door ons beöogde doel moest leiden.

Ik gaf den gezagvoerder hiervan kennis, hem mededeelende, dat wanneer hij den moed niet had mij te volgen, ik den weg alleen zou bewandelen.

Wij gingen aldus op marsch. — Onmiddelijk aan het strand leidde dat voetpad ons verticaal naar boven tot op den top van een berg, op eene hoogte van ongeveer 500 voeten boven de zee, die bij hoogen waterstand den voet van den berg bespoelt.

Hoe dieper wij landwaarts inkwamen hoe breeder het voetpad zich voordeed, doch hoe moeijelijker onze gang werd door het herhaaldelijk op- en neêrklimmen van den heuvelenrei die het binnenland van *Gebij* geheel inneemt.

Gedurende onzen togt passeerden wij verscheidene bergstroomen van wel geringe beteekenis, doch allen van uitmuntend water voorzien, waaraan wij onzen dorst leschten en die ons nieuwe krachten schonken om met moed onzen weg te vervolgen.

Opwekking hadden wij toch wel noodig; wie toch waarborgde ons dat het ingeslagen voetpad, meer binnenwaarts in, niet met anderen in verbinding stond, die, of naar eene der drie bedoelde negorijen, of naar tuinen leidden en ons niet alleen ver van ons doel zouden kunnen voeren, maar ons den nacht onder den blooten hemel zouden kunnen doen doorbrengen.

Bovendien hadden wij werkelijk medelijden met den gezagvoerder, wiens gang allengskens slapper werd en die verscheidene malen uitgleed en nederviel. De grondformatie toch van het geheele binnenland is niets dan vette roode aarde, vermengd met steenen; en daar het verscheidene dagen te voren geregend had was de oppervlakte zoo glibberig als ijs en hadden zelfs wij, die aan het loopen meer gewoon waren, moeite om ons op onze beenen staande te houden.

Neemt men daarbij nog in aanmerking dat men den eenen heuvel beklommen hebbende, wederom een anderen voor den boeg had en dat het opklimmen en afdalen steeds regtstandig op of neêr geschiedde, dan zal men het wel niet vreemd vinden dat onze kapitein, van vermoeijenis geheel uitgeput, den geheelen boel ieder oogenblik verwenschte en het meest bekommerd was over de mogelijkheid van den nacht in de bosschen te moeten doorbrengen, telkenmale herhalende dat de tijgers ons niet met rust zouden laten.

Hoewel wij hem verzekerden dat te *Geby* geene tijgers, maar, blijkens de door ons opgemerkte sporen, vermoedelijk vele varkens aanwezig waren, zoo wilde deze verzekering bij hem geen ingang vinden en hadden wij oneindige moeite om hem te weêrhouden den terugtogt te aanvaarden, als wanneer hij voorzeker meer kans had om in de bosschen te blijven vernachten, daar wij reeds een paar uren afstands hadden afgelegd.

Eindelijk bereikten wij den hoogsten top eens bergs die niet alleen boven al de anderen uitstak, maar ons het uitzigt gaf op de noord- en zuidzijden van het eiland en op de eilanden *Fow Jooi* en *Oeta*, beide laatsten aan de noordkust. Dit gezigt beurde niet alleen mij, maar ook den gezagvoerder op. — Thans wisten wij dat wij den goeden weg hadden ingeslagen en dat het zwaarste gedeelte achter den rug lag, daar toch de noordkust zich merkelijk digter aan onze blikken voordeed.

Er was echter nog eene andere omstandigheid die ons de verzekering gaf dat wij niet ver meer van de negorijen konden wezen.

In het midden van den bedoelden bergtop bevond zich een inlandsch graf, door steenen omringd, volmaakt in den vorm eener versterking, met vier bastions, waaraan alleen kanonnen in miniatuur ontbraken om de voorstelling te volmaken. In de opene ruimte in het midden,

lagen gebroken borden en schotels opeengestapeld, terwijl op de takken van het omringende geboomte vele matakawos (bezweringen) waren opgehangen, meest van klapperdoppen en gekleurd linnen.

In den regel begraven de inlanders hunne dooden in de onmiddelijke nabijheid der negorijen en veelal in de negorijen zelve, zoodat wij thans de volkomene zekerheid hadden, niet alleen op het regte spoor te wezen, maar, bij een weinig volharding, spoedig eene negorij te zullen bereiken.

Wij gingen dus met nieuwe hoop vooruit, doch thans begon het terrein meer en meer te dalen en hadden wij het verdriet den gezagvoerder wederom een paar malen te zien nederploffen.

Eene brug overgaande, die uit een enkelen boomstam bestond en gesteld was over een smal doch zeer moerassig terrein, had hij het ongeluk uittegleiden en er tot den hals toe in te dompelen, echter met geen ander ongemak, dan dat hij, door den rooden modder, er vuurrood uitgehaald werd.

Dit maakte de maat van zijn lijden vol en hadden wij de negorij niet reeds voor ons zien liggen, dan voorzeker ware er met hem aan geen voortgang meer te denken geweest.

Ten vijf ure in den namiddag en na ongeveer drie uren loopens bereikten wij eindelijk de negorij *Sanafie*, toevallig juist die, waarvan de kale ons een bezoek had gebragt.

Men was echter van onze komst reeds onderrigt en verscheidene mannen waren ons toegezonden om ons behulpzaam te zijn in het afklimmen van den laatsten berg, waarvan de voet nog geen honderd schreden van de negorij verwijderd lag en zoo steil was, dat men regtstandig moest afklimmen om binnen de negorij te komen.

Gedurende het geheele trajekt over het gebergte, was de grondformatie steeds overal dezelfde: van roode vette

aarde met steenen, terwijl zwaar geboomte langs dit gedeelte nergens door ons werd waargenomen.

Men vindt er hier en daar wel enkele digt begroeide boschaadjes, doch deze zijn zoo gering in omtrek, dat zij niet eens de aandacht van den waarnemer trekken.

Overal is het gebergte begroeid met heesters en hier en daar staan, wijd van elkaâr verspreid, enkele boomen wier kale kruinen en weinig gebladerte al te kennelijke blijken dragen van den verzengenden gloed der zonnestralen onder de linie en van hunne afgezonderde positiën.

De streek is dor, doch niet woest. — Dáár waar de bergstroomen hunnen loop hebben treft men aan beide oevers liefelijke boschjes aan, even als de verfrisschende oazen in eene woestijn, en heerlijke oogenblikken waren het, onder dat bladerrijk gelommerte doorgebragt, met eene kristalheldere en snel bruischende beek aan onze voeten, terwijl wij aan onze vermoeide ledematen uitspanning en nieuwe krachten schonken.

Even voorbij het hiervoren reeds beschreven graf zagen wij een moerassig plekje, in den vorm eener elipse, midden op het gebergte, dat, een omtrek van ongeveer eene mijl hebbende, wegens deszelfs grondgeaardheid met weinig moeite bijzonder geschikt kon worden gemaakt voor de rijstkultuur, doch, zoo het scheen, nimmer daartoe benuttigd was geworden.

De negorij binnentredende werden wij regtstreeks geleid naar de woning van den kale, alwaar wij al de hoogere en mindere hoofden van de drie negorijen vereenigd vonden.

Wij werden ten zijnen huize zeer gastvrij ontvangen.— Al de aanwezige hoofden kwamen tegelijk naar ons toe en heetten ons welkom in hunne negorij.

Ik werd met mijne togtgenooten onmiddelijk geïnstalleerd in eene ruime binnen-gallerij van eene vrij groote woning.

Deze woning van den kale was een groot gebouw, voorzien van eene breede voor-gallerij, twee ruime kamers ter linker- en regterzijde, eene bijzonder flinke en luchtige binnen-gallerij, eene achter-gallerij en eene achterpendoppo.

Het geheel was ruim anderhalve el hoog boven den grond opgetrokken, doch met aarde aangevuld. — De materialen van de woning waren echter van goed en deugdzaam hout. Even zoo het planken beschot, dat met velerlei versieringen was bewerkt, terwijl de voor-gallerij door twintig houten pilaren, ieder op twee ellen afstands van elkaâr, werd ondersteund.

Velerlei soorten van matwerken waren in de binnengallerij tegen de planken beschotten aangebragt, waarop allerlei figuren met kleuren waren afgeteekend en die aan het geheel een net en zindelijk vertoon gaven, terwijl vier daarin geplaatste ledikanten met schoone gordijnen en matwerk over den vloer ons een paar rustige en genoegelijke dagen aan wal beloofden.

Uit deze toebereidselen bleek het nogtans dat wij niet onverwacht waren aangekomen.

Nadat wij een weinig uitgerust waren vroeg de ons vergezellende luitenant van *Tidore* aan den kale, waarom wij te vergeefs op het ons toegezegd geleide hadden moeten wachten, ten gevolge waarvan wij den togt alleen hadden moeten aanvaarden, met kans om in de bosschen rond te dolen.

Deze deelde ons toen mede dat hij ons dertig man had toegezonden, die vermoedelijk hem niet wel begrepen hadden en ons op eene andere plaats hadden afgewacht, omdat er dwars door het land twee wegen bestonden, zoodat die menschen niet konden vermoeden dat wij juist den weg zouden verkozen hebben die over gebergten en afgronden liep, terwijl de andere, hoewel iets langer, over niet eene enkele hoogte, maar steeds over

effen terrein en door lommerrijke bosschen ging.

Deze tijding — dat hij niet meer behoefde te tuimelen over glibberige paden — was den gezagvoerder, die den volgenden dag wederom terug moest, bijzonder welkom.

De woningen van de overige ingezetenen der negorij, die, hoewel zij niet armoedig genoemd kunnen worden, laag van den grond en met gabba-gabba wanden opgetrokken zijn, steken echter bij die van hun opperhoofd sterk af.

Van eenige symetrische kennis in bouworde en plaatsing heeft men hier nimmer iets gehoord. De huizen liggen verward door elkaâr. Bepaalde wegen bestaan er niet; alleen voetpaden die de negorij doorkruisen en opene plekken voor bijna iedere woning, terwijl geboomte, gras, heesters en onkruid allerwege het gezigt op de naaste huizen of voetpaden als anderzins belemmeren, zoodat men de negorij binnentredende in de meening komt, dat ze slechts een huis bevat; ook van de zeezijde is niets van de negorij zigtbaar.

De bevolking bestaat uit drie klassen. — Islammen, de eigenlijke bewoners van het land, slaven die in dienstbaren staat leven en in de woningen der Islammen gevestigd zijn en Alfoeren (Tobelorezen) die geene negorijen bewonen, doch op de bergen in verspreide woningen leven.

De Islammen bewonen de drie negorijen *Sanafie*, *Ketjepie*, en *Oemera*.

De eerste bevat 12 huizen met 74 zielen, de tweede 10 huizen met 78 zielen, terwijl de derde uit 13 huizen en 31 zielen bestaat.

Deze laatste negorij bevat ook in zich de negorij *Mali ali*, doch staat bekend onder den collectieven naam van *Ketjepie*.

Gebij was eenige jaren geleden nog zeer bevolkt, doch eene pokken-epidemie, in 1862 op dit eiland uitgebroken, heeft een groot getal zielen weggerukt; te *Ketjepie* alleen bezweken daaraan 61 personen.

Eerst dezer dagen, naar ik verneem, doet de bevolking herhaalde pogingen om de vaccine op haar eiland te zien ingevoerd, met dat gevolg dat thans, zoo ik geloof, inlandsche vaccinateurs op reis zijn om die dienst uit te oefenen.

Hare menigvuldige ontmoetingen met vaartuigen van allerlei natiën, hebben hare nijverheid eenigermate opgewekt en die van lieverlede ontwikkeld, terwijl zij, door ruil in het bezit gekomen van eene menigte geriefelijkheden, waarvan zij vroeger onkundig was, thans tot eene arbeidzamer klasse behoort.

In de omstreken der negorij en ook in de verder op gelegene tuinen vindt men eenige soorten van aangeplante gewassen, als: pataten, meloenen en allerhande soorten van inlandsche groenten, terwijl groote uitgestrektheden door de prachtigste klapperbosschen worden ingenomen.

Uit de kundige handen der bevolking komen voort eenige soorten van gekleurde matwerken als: tetoemboes, groote vloermatten en velerlei andere fraaije artikelen, die om hunne eigendommelijkheid en fijne bewerking vrij gewild zijn.

Wild gevogelte vindt men in overvloed in de bosschen, hoewel niet van de soorten die men elders te *Waigioe*, *Salwattie* of *Mijsole* aantreft.

Aan een der voornaamste en voorzeker ook voor den bezoeker meest gewilde artikelen, kippen, bestaat een bepaald gebrek.

Gedurende mijn verblijf aldaar gelukte het mij niet een dozijn bij elkaâr te brengen, hoewel mijne aanbiedingen in ruil vrij belangrijk waren.

De zee levert der bevolking eene voldoende hoeveelheid tripang en karet op, om daarmede zich van vele nuttige artikelen en kleedingstukken te voorzien.

De pikol tripang heeft alhier den vasten prijs van *f* 50.

Zij wordt echter niet tegen contante penningen ver-

kocht, maar even als de overige artikelen in ruil afgestaan naar een vasten maatstaf, als:

Voor een pikol tripang — goederen ter waarde van *f* 50.
" een kip — twee boslemmermessen.
" twee katjes tabak — een kleedje.
" een katje karet — twee boslemmermessen.
" tien stuks klappers — een bosl. mes of twee snoeren koralen.
" een gekleurde mat — een kleedje.
" een tetoemboe — twee boslemmermessen.
" een pik. pataten — tien "
" vier st. meloenen — een "

Deze regel is echter alleen geldend voor bevolkingen uit de omstreken, als van *Ternate*, *Tidore*, de *papoesche eilanden*, enz., doch in geenen deele voor aangierende amerikaansche, engelsche en andere vaartuigen, waarmede men naar willekeur handel drijft en den hadat tanah niet opvolgt, maar waarbij men zich regelt naar de dringende behoefte om en navraag naar eenig artikel, dat dan meestal tegen een overmatigen prijs wordt afgestaan.

Dat de bevolking in het algemeen liever ruilartikelen dan munt in ontvangst neemt, vloeit voort uit de volgende reden.

Met koralen toch tooit zij zich, met uitzondering van eenige Alfoeren, niet op, doch boslemmermessen en andere soortgelijke artikelen vinden een voordeelig debouché onder de papoesche stammen te *Waigioe*, *Salwattie*, *Mijsole* en verder op langs de noord- en noord-oostkust van *Nieuw-Guinea*, woonachtig.

Deze stammen doen *Geby* maandelijks aan met kleine vaartuigen, medevoerende tripang, karet, opgezette paradijsvogels en sago.

Dit laatste artikel vooral is te *Geby* gewild, omdat de bevolking dikwerf daaraan gebrek heeft. — Hoewel op het eiland zelf en ook op den overwal, op de eilanden *Jooi*

en *Oeta*, vele uitgestrekte sago-bosschen gevonden worden, zoo zijn zij echter nog van te jongen datum en de aanplantingen nog te jeugdig om voedsel af te werpen.

De goederen in ruil ontvangen, worden alsdan wederom met enorme winsten aan de papoesche stammen afgezet.

Het grootste handelsartikel voor de bevolking blijft echter immer de pinangvrucht, die te *Geby* in menigte voorhanden en onder de papoesche stammen voortdurend grooten aftrek vindt.

Gedurende mijne uitstapjes in de omstreken van de negorij *Sanafie* ontdekte ik in hare onmiddelijke nabijheid twee rivieren, met goed bronwater voorzien en waarvan de eene ons tot badplaats diende.

Rijstaanplantingen zag ik nergens, hoewel de mousson toch nog niet verstreken was.

Ook zag ik geen enkelen koffijboom, en toen ik der bevolking de voordeelen opgaf, die rijst- en koffijaanplantingen in haar belang moesten afwerpen, gaf zij mij haar verlangen te kennen, om in het bezit te mogen worden gesteld van eenig koffijzaad, ten einde met die kultuur een begin te kunnen maken.

Wanneer voor deze negorij, of ook voor de anderen, betere ankergronden voor schepen te vinden waren, zou dit werkelijk oneindig gemakkelijker wezen, zoowel voor de bevolking zelve, die thans hare in te ruilen produkten over land moet vervoeren, als voor de equipages van schepen, wanneer zij aan wal eenige uitspanning wenschen te genieten.

De onmogelijkheid daarvan wijzen echter aan de al te snelle stroom tusschen *Geby* en *Jooi* van het NW. naar het ZO. en de steeds gelijkblijvende diepte tot digt bij den wal.

Zooals voren gezegd is, had ik groote behoefte aan versche levensmiddelen.

Daarbij kwam nog, dat de gezagvoerder mij, na ons vertrek van *Ternate*, te kennen gaf, dat het wel mogelijk kon wezen, hij de reis niet meer om de west terug deed, wanneer tegen October, tegen welk tijdstip hij dacht van *Dorei* te vertrekken, de west-mousson zou zijn aangebroken; weshalve hij den koers dan oostwaarts op zou nemen.

Toen ik van *Ternate* vertrok verkreeg ik, door tusschenkomst van den resident, van den sultan van *Tidore* een geopenden brief, den last inhoudende aan al die eilanden die ik mogt aandoen, om mij in ailes zooveel mogelijk te gemoet te komen, wanneer de hulp der bevolkingen tot het verkrijgen van een en ander mogt worden ingeroepen.

Dezen brief kreeg ik mede, doch ik had volstrekt geen vermoeden, dat hij mij van eenige dienst zou wezen, omdat ik volstrekt niet dacht dat het zoo met ons zou gaan.

Den dag na onze komst had er ten mijnen behoeve eene conferentie plaats van al de hoofden der drie negorijen, bijgewoond door mijn persoon, den luitenant van *Tidore* en den hem toegevoegden schrijver.

Nadat allen vereenigd waren werd de bedoelde brief van den sultan, netjes in een zakdoek gewikkeld, op een schotel op de tafel geplaatst.

De schrijver nam hem op, kuste hem en liet hem ongeopend den rei rondgaan.

Ieder hoofd nam den brief aan, kuste hem, raakte daarmede even zijn voorhoofd aan en gaf hem verder door, totdat hij bij den schrijver terug kwam, die hem opende en den inhoud langzaam en met uitdrukking voorlas.

Toen ieder den inhoud had vernomen, gaf de luitenant aan de vergadering mijn verlangen te kennen, eenvoudig bestaande in het requireren van een korra korra, om in tijd van nood daarvan te *Dorei* gebruik te kunnen maken, ten einde de terugreis naar *Amboina* te kunnen doen, bijaldien

de terugtogt werkelijk om de west zou geschieden en welke korra korra alsdan de reis dadelijk derwaarts zou aanvaarden, en in het verzoek om tegemoetkoming van eenige kippen, eijeren, groenten en pataten, tegen zoodanige schadeloosstelling als zij van mij zouden vorderen.

Groenten en pataten verkreeg ik in overvloed, doch, zooals ik te voren ter nederstelde, kon men voor mij met geene mogelijkheid de verlangde hoeveelheid kippen en ter naauwernood een paar dozijn eijeren bijeenbrengen. — Ik sloeg dientengevolge een anderen weg in en liet onder de hand inkoopingen doen en, door werkelijk gebrek gedreven, stelde ik op iedere kip een exorbitanten prijs, doch ook dit baatte evenmin.

Wat mij echter vreemd voorkwam was, dat, zooals ik later vernam, kippen in menigte in praauwtjes aan boord werden aangebragt en ingeruild, zoodat ik door dit feit tot de gevolgtrekking moet komen, dat de bevolking, bevreesd voor de gedurige afpersingen van de volgelingen van den sultan van *Tidore*, die vermoedelijk alles requireren doch niets betalen, mij en de mij toegevoegde beambten verdacht hield dienzelfden weg te zullen bewandelen.

Welke pogingen ook door mij, door den luitenant, of door den schrijver werden aangewend, om door ruime geschenken aan dezen of genen onder de bevolking vertrouwen in onze handelingen te doen stellen, zoo waren de vroeger verkregen indrukken zoo onuitwischbaar en het vertrouwen zoo gekrenkt, dat al ons pogen te vergeefs was.

Ik kocht te dezer plaatse, tegen vrij zwaren prijs, eenige hoeveelheid drooge sago op, daar men mij verzekerde, dat de bevolking te *Dorei* met niets liever betaald werd voor haren arbeid dan met sago, omdat dit artikel aldaar plaatselijk niet geteeld wordt, maar steeds van elders moet worden aangevoerd, zoodat de bevolking daaraan zeer dikwerf groot gebrek heeft.

Na zeven dagen verblijf te *Geby*, alwaar niet alleen ik maar ook al de overige schepelingen met de meeste gastvrijheid waren ontvangen en na den kale eenige geschenken te hebben aangeboden en hem verzekerd te hebben dat zijn minzaam en vriendelijk onthaal niet onopgemerkt zou blijven, aanvaarde ik op den 29sten Julij den terugtogt naar boord, doch thans langs den anderen weg, die wel langer doch gemakkelijker en aangenamer was, steeds langs en door tuinen liep en waar langs men overal tuinhuisjes aantrof, waarin zich alfoersche familiën ophielden en waarin wij ons van tijd tot tijd verpoosden.

Onze gang was genoegelijk en in den morgenstond regt verkwikkend, terwijl de aan elkâar grenzende aanplantingen van djagoeng en pataten, die in eene linie aan elkaâr aansluiten, aan den weg een gezellig voorkomen gaf.

Van *Sanafie* uit gingen wij eerst ongeveer een uur lang westelijk op langs het strand, dat niet moeijelijk te bewandelen was. — Daarna kwamen wij in een digt bewassen bosch, waarin prachtige houtsoorten voorkomen, waaronder vooral het ijzerhout eene uitgestrekte plaats inneemt en dat wij in een uur tijds doortrokken.

Hierna volgden de tuinen en de huisjes der alfoersche huisgezinnen in geregelde orde, van goede verbindingspaden voorzien en welke eersten zoo groot in omvang zijn, dat ook te dezer plaatse zich het verschijnsel voordoet, dat de Islammen meestal de hulp behoeven van de nijvere handen der Alfoeren om voortdurend in hun levensonderhoud te voorzien, daar zij veelal wel volleerd zijn in handwerken, doch voor het grootste gedeelte luije en slechte tuiniers zijn.

Ter reede *Gebij* binnenloopende en geheel ontmoedigd door de reeds ondervonden teleurstellingen, koesterden wij, zoo als ik hiervoren schreef, weinig of geen hoop meer, *Dorei* nog in dit jaargetijde te zullen bereiken.

Er bleef ons echter nog eene kans tot vermoedelijk welslagen over en deze was eenvoudig onzen koers wederom noordelijk te nemen, langs *Tidore* heen voorbij *Morti* tot aan den 5den graad NB., alwaar, volgens opgaven van verscheidene deskundigen, de stroom op die hoogte oostelijk zou loopen.

Wij hadden vroeger reeds bezuiden en langs de *Helena-bank* gevaren tusschen den 2den en 3den graad NB., alwaar, volgens diezelfde getuigenissen, de stroom reeds van het W. naar het ZO. moest loopen, wat ook bevestigd werd door een engelsch vaartuig, dat wij ongeveer op die hoogte ontmoetten en waarvan de kapitein ons mededeelde, dat de stroom ons zuid-oostelijk zou voeren; doch eene proef daarvan was bijna tot ons verderf uitgeloopen.

Wij zouden aldus nog eene poging doen om te trachten eenige graden benoorden de *Helena-bank* om te varen.

Mogt dit niet gelukken en mogten wij wederom door tegenstroom en wind in onzen voortgang worden belemmerd, dan zouden wij volkomen gerust gesteld zijn, door alles te hebben aangewend wat had kunnen strekken, om ons tot het doel te geleiden en overtuigd dat, zonder genoegzaam van levensmiddelen en water te zijn voorzien om ettelijke graden meer noordelijk te kunnen opgaan om den zuid-oostelijken stroom op te zoeken, *Dorei* met geene mogelijkheid te bereiken zou zijn.

In den ochtend van den 30sten Julij deden wij pogingen, om de baai uit te zeilen, doch daar de wind zuid was, zoo moesten wij met werpankers werken.

Deze arbeid vorderde zoo langzaam, dat het werk tegen den middag gestaakt werd, tengevolge waarvan wederom het anker werd geworpen en daar het allengskens harder begon te waaijen, wierp men, uit vrees voor afdrijven, nog twee ankers uit.

In den ochtend van den 31sten hadden wij een flinken ZW. wind, die verscheidene uren aanhield, doch waar-

van ongelukkig geen partij kon worden getrokken, omdat men voor het ophalen der drie ankers bijna even zooveel tijd noodig had, zoodat, toen het vaartuig eindelijk vrij was, de wind weer zuidelijk was gedraaid met hooge zee, tengevolge waarvan het werk wederom gestaakt werd.

Men hervatte op den 1sten Augustus wederom den arbeid van den vorigen dag met werpankers en daar de stroom naar buiten liep, de zee kalm en er weinig of geen wind was, zoo ging het langzaam vooruit, doch even als den vorigen dag, werd het werk tegen den middag gestaakt toen de stroom naar binnen liep.

Vroeg in den ochtend van den 2den Augustus begon men er ernstig over te denken, om met inspanning van alle krachten te trachten buiten te komen en begunstigd door een flaauwen noordenwind en den stroom naar buiten gelukte het ons eindelijk zee te kiezen.

Op den 3den Augustus waren wij ten 6 ure des ochtends op de hoogte tusschen de eilanden *Gebij* en *Gagij*, terwijl de stroom van het zuiden naar het noorden liep, aldus in eene tegenovergestelde rigting als bij onzen vroegeren doortogt door dit vaarwater.

Ten acht ure erlangden wij een fermen zuid-westenwind en daar de stroom met ons was, zoo waren wij ten vier ure des namiddags reeds tusschen de eilanden *Sijang* en *Wijang*.

Wij hadden dientengevolge in den tijd van acht uren ruim 35 mijlen afgelegd.

Op deze hoogte echter kwam er eene bui los van het zuiden, waarop doodstilte volgde, die tot den volgenden dag voortduurde.

In den nacht tusschen den 3den en 4den waren wij zeer bevreesd, dat de stroom kenteren zou, waardoor het niet onmogelijk zou geweest zijn dat wij tegen een der genoemde eilanden aandreven.

Gelukkig echter bleef de stroom ons steeds gunstig en daar waar hij vroeger met eene bijna tweemijls vaart per uur ZW. had geloopen, liep hij thans met eene wel mindere vaart doch regt oostelijk, zoodat hij ons in den ochtend van 4 Augustus ruim 26 mijlen oostelijk vooruit had gebragt.

In den ochtend van 5 Augustus bevonden wij ons buiten het gezigt van eenig land en in den middag op 1° NB. en 130°26′ OL.

Daar gedurende den nacht en ook in den ochtend van den 5^{den} de koers steeds NNO. was gebleven, zoo wees ons standpunt ons volstrekt geen verlies door tegenstroom veroorzaakt aan, maar werd door ons eene zuivere winst van 40 mijlen behouden.

Op dit punt had de stroom vroeger buitengemeen snel Z.W. geloopen en daar hij ons thans hoegenaamd niets had achteruit gezet, zoo begon ook ik tot het gevoelen van den gezagvoerder over te hellen, dat de maand Augustus in dezen oceaan inderdaad een ander stelsel van stroomingen en gedeeltelijk ook winden had medegebragt; hoewel ik mij had verpligt gevoeld, bij ons vertrek van *Gebij*, hem dringend aan te raden, zich niet meer aan kansen bloot te stellen, die tot nog toe slechts verlies van tijd hadden gegeven, maar veel liever zijn vroeger voornemen doortezetten en te trachten met een meer noordelijken koers *Dorei* te bereiken.

In den voornacht van 5 tot 6 Augustus woei de wind NO. ten O. en was onze koers NNW. en daar hierop stilte volgde tot in den ochtend van 6 Augustus, waren wij niet alleen weinig in NB. gevorderd, maar ruim 35 mijlen in OL. achteruit gezet, naardien wij ons op 1°18′ NB. en 129°58′ OL. bevonden.

Of deze achteruitgang door tegenstroom dan wel door de genomen noordelijke koersen was veroorzaakt, waartoe men door de contrariërende winden verpligt werd,

werd niet geheel bewezen, doch dit verlies gaf aanleiding dat de gezagvoerder zonder verder talmen en tot onzer aller vreugde, ten vier ure in den namiddag, den koers NNW. nam en aldus met stroom en wind medeging, om noordelijk om te gaan, dewijl in dien tusschentijd de wind zuidelijk was geworden.

Maar naauwelijks was er een uur verstreken dat wij dezen gang hielden of er kwam een hevige bui van het NW. opzetten, juist van die zijde waarop wij onze hoop gevestigd hadden om uit deze chaos van stroomingen te geraken.

Wederom zuid-westelijk op te gaan, was naar de *Gilolo* passage terug wijken en zoude tot niets geleid hebben.

Er bleef ons dus niets anders over, dan den koers wederom NO. te rigten.

In den nacht van 7 op 8 Augustus erlangden wij een stevigen noord-westen en vroeg in den morgen van 8 Augustus zuidenwind, welke laatste den ganschen dag aanhield en aan het vaartuig eene vaart gaf van 3 mijlen per uur.

De stroom liep steeds van het oosten naar het noordwesten, doch bij bevinding niet meer dan 12 mijlen per etmaal, wat gerustelijk kon worden toegeschreven aan de in de maand Augustus heerschende westen- en zuidenwinden, die hooge zeeën medebrengen en de snelheid van den stroom merkelijk doen verminderen.

Wij waren nu wederom 50 mijlen vooruitgegaan en toen niet ver meer van de *Helena-bank* verwijderd.

Den noord-westelijken stroom waren wij een weinig meer voorwaarts kwijt en werd hij vervangen door een flaauwen oostelijken stroom. Dientengevolge werd het raadzaam geoordeeld, om den koers steeds NO. te houden, tot op ongeveer 25 mijlen bezuiden de genoemde bank.

De zuiden- en westenwinden hielden bij afwisseling sterk aan.

Op den 9den Augustus waren wij op 2°18′ NB. en 131°46′ OL.

Op den 10den op 2°15′ NB. en 132°51′ OL.; aldus een vooruitgang van p. m. 100 mijlen in twee etmalen.

Op den 9den was onze koers oostelijk, op den 10den bij een sterkeren ZO. stroom en doorstaande ZO. wind ONO.

Op den 11den waren wij tot onze verbazing op 3° NB. en 133°21′ OL. gekomen; zonder dus iets te vermoeden, hadden wij in den nacht vlak langs het *Evening*-eilandje geloopen en niet ver af van de klippen beoosten dat eiland gelegen, zoodat wij als door een wonder aan het gevaar waren ontkomen van op dit zeer afgelegen en onherbergzaam oord schipbreuk te lijden, zonder de minste kans tot redding.

Wij vermoedden thans waaraan het toegeschreven kan worden, dat men bijkans ieder jaar ongelukken hoort van schepen die op de *Helena-bank* verbrijzeld worden.

Alle schepen toch, die van China komen of derwaarts gaan, zullen bij voorkeur het vaarwater kiezen tusschen het *Evening*-eiland en de *Helena-bank*.

In het eerste geval, omdat zij, van China komende, met den zuid-oostelijken stroom afzakken en soms 100 tot 120 mijlen per etmaal maken, waarvan minstens 50 tot 60 mijlen voor rekening van den stroom komen, totdat zij den 4den graad NB. bereikt hebben, alwaar de stroom eene noord-oostelijke rigting aanneemt van 40 mijlen per etmaal.

Nu is de gewone passage dier vaartuigen, (*Horsburgh* wijst dien weg aan) van het noorden komende steeds door de *Pits*- of *Gilolo*-straten, zoodat zij, om zonder veel tijdverlies een dier vaarwaters te bereiken, de koersen niet te oostelijk of zuid-oostelijk mogen nemen, om niet door den noord-oostelijken en later oostelijken stroom te worden medegevoerd en dientengevolge een vrij grooten omweg te moeten maken, die niet in den smaak valt der engelsche of amerikaansche zeevaarders.

Westelijk op te gaan is door tegenstroom in het geheel niet mogelijk, weshalve het hiervoren genoemde vaarwater, tusschen het *Evening*-eiland en de *Helena-bank*, meestal het kortste middel wordt, om hen tot het doel te geleiden.

Schepen die naar *China* gaan, verkiezen ook dezen weg;— het waarom is mij niet bekend — doch de daadzaken liggen genoeg voorhanden.

Zoodra een vaartuig den 2^{den} graad NB. heeft bereikt en ongeveer 15 mijlen noordelijker is opgegaan, zal het op de hoogte der *Helena-bank* een flaauwen oostelijken en zuidoostelijken stroom vinden.

De gezagvoerder, daarop bouwende, zal steeds trachten tusschen de bank en het eiland in te varen, denkende, dat de bank, door de rigting van den stroom, hem geene schade kan aandoen, zoodat hij dan ook steeds door het midden van het vaarwater heen koers zal houden.

Twintig tot 25 mijlen echter noordelijker op, kentert de stroom en loopt hij met een geweld van minstens 40 mijlen per etmaal NW. op.

Met eene vaart aldus, waarvan de gezagvoerder ten eenemale onkundig blijft, omdat de bank niet zigtbaar is en het eiland door zijne geringe uitgebreidheid slechts beneden de 15 mijlen afstands en dan nog wel van de mast zigtbaar wordt, wordt het vaartuig in eene noord-westelijke rigting medegesleurd, op de bank gevoerd en aldaar verbrijzeld.

De enorme uitgebreidheid dezer bank, die in lengte ruim 22 mijlen beslaat, biedt geene de minste gelegenheid tot redding aan.

Zoodra de stoom ongeveer het middenpunt van de bank heeft bereikt, die hem in zijne vaart geweldadig stuit, kentert hij wederom en loopt alsdan langs de bank heen noord-oostelijk op, na inmiddels zijn slagtoffer op eene veilige plaats te hebben achtergelaten.

Bijna was ons vaartuig dit lot deelachtig geworden.

Wij bevonden ons op ongeveer 40 mijlen bezuiden het *Evening*-eiland en de wind was ZO. toen de koers NO. werd genomen.— Zoodra wij echter 25 mijlen noordelijker waren gekomen en gerust in het denkbeeld verkeerden, dat het gevaar ons reeds noord-westelijk achter den rug lag, werden wij, zonder het te weten, door den terugkeerenden stroom medegevoerd, rakelings langs het *Evening*-eiland gesleept en, met een koersverlies van bijna 40 mijlen, uit onze rigting gebragt.

Schepen van *China* komende gaan diezelfde gebeurtenissen te gemoet.

Het vaarwater invarende, wordt de gezagvoerder een noord-oostelijken stroom gewaar, die hem weinig vrees doet gevoelen voor de *Helena-bank*, maar des te meer voor de *Carterets*-klippen, wier bestaan en ligging nog zeer twijfelachtig zijn, zoodat hij, bevreesd derwaarts af te drijven, steeds langs de *Helena-bank* houden zal. — Doch niet zoodra heeft het vaartuig eene zekere hoogte bereikt, alwaar de stroom NW. loopt, of een onverbiddelijk noodlot voert hetzelve mede naar den afgrond.

De nabijheid der *Helena-bank* werd ons, even als de vorige keer, kenbaar gemaakt door zwermen van eene bijzondere soort van meeuwen, die ik nimmer te voren zag, doch toen bij vlugten rond ons vaartuig waarnam.

Zij waren wit van kleur, met grijze vlekken op de vlerken en met kraagjes om den hals, terwijl de staarten voorzien waren van twee dunne vedertjes, die ieder op ongeveer anderhalven voet lengte geschat werden.

Ik deed vele pogingen om een dier diertjes magtig te worden, doch door den snellen gang van het vaartuig waren alle vruchteloos.

Het is opmerkelijk dat wij, waar wij hoop hadden met stroom en wind mede te kunnnen gaan, steeds teleurgesteld werden. Na maanden met tegenspoed te hebben gekampt,

bereikten wij eindelijk eene positie, alwaar volgens ieders overtuiging de ZW. mousson heerschte en de stroom om de oost liep; toen wij er echter waren, heerschte er een doorstaande oosten- en zuid-oostenwind, terwijl de rigting van den stroom dan eens oost dan weder noord-oost was.

Eindelijk toch werden wij op den 13den Augustus uit eene onzekerheid verlost, die maanden lang pijnigend op ons had gedrukt, te weten: of *Dorei* wel immer door ons bereikt zou worden.

In den nacht van 12 en 13 Augustus was het doodstil en tot den middag van den 13den hadden wij, volgens de loglijn, niet meer dan 10 mijlen gemaakt, terwijl de koers zuid was.

Bij observatie bleek het echter dat wij ons bevonden op 4°06′ NB. en 135°40′ O.L. — De stroom had ons aldus 61 mijlen oostelijk vooruitgebragt.

Wij waren alstoen reeds volkomen op de hoogte om *Dorei* te kunnen bereiken. — Hoewel er voortdurend een oostenwind woei, was hij echter zoo zwak, dat het vaartuig geen mijl per uur maakte.

Wij behielden alzoo den zuidelijken koers, doch toen wij op den 14den op 2°55 NB. en 135°44′ OL. gekomen waren, met niet meer dan 16 mijlen winst in ZO. rigting, oordeelde de gezagvoerder het raadzaam, den koers weder NO. te nemen en te trachten nog een graadje hooger te komen.

Dientengevolge bevonden wij ons op den 15den op 3°14′ N.B. en 135°50′ OL. en daar in den namiddag de oostenwind ophield en vervangen werd door variërende winden tusschen zuid en oost, doch veeltijds ZZO. zoo werd de koers oostelijk genomen.

In den nacht van 15 op 16 echter erlangden wij een flinken noord-westen wind, die tot op den 16den aanhield.

In den namiddag van dien dag kregen wij zuidenwind, die ons dwong den koers OZO. te nemen en daar hij zich stevig vastzette tot den 18den Augustus, waarop stilte volg-

de, zoo bevonden wij ons op dien datum op 138°58½' OL. en 2°37½' NB.

Op den 20sten waren wij op 2°14½' NB. en 138°23½' OL. terwijl de koers ZW. was, regt naar het *Misoüre*-eiland toe, ten einde tusschen dit en de twee *Stephens*-eilanden door te varen.

Bij den benarden gang van het vaartuig was het echter wel te voorzien, dat het nog eenigen tijd zou aanhouden, eer wij dat eiland zouden kunnen aandoen en toch was het, speciaal voor mij, hoog tijd, om spoedig onze bestemming te bereiken.

Bij mijn vertrek van *Amboina* was ik voor 5 maanden ruim voorzien van twee der voornaamtse voedingsmiddelen, rijst en aardappelen.

Er waren echter twee vernielings-elementen aan boord aanwezig, die in staat waren, om in den tijd van een jaar eene geheele scheepslading van beide artikelen te absorberen, ik bedoel: de kakkerlakken en de mieren.

Deze hadden niet alleen mijn voorraad, maar ook die der overige schepelingen gedeeltelijk verwoest en zeer verlangden we naar versche voedingsmiddelen.

Op den 20sten was de wind NW. doch zoo flaauw, dat het vaartuig slechts 1 mijl per uur maakte, aldus nog minder dan de stroom, die 32 mijlen per etmaal oostelijk liep.

Evenwel scheen de stroom op deze hoogte reeds ZW. of W. te kenteren, althans waren wij op 21 Augustus op 137°58½' OL. en 1°05½' NB. gekomen.

Tegen den middag kwam er een scherpe WZW. wind opzetten, die in den avond zeer buijig werd, den ganschen nacht voortduurde en ons verpligtte den koers Z. en ZZO. te nemen.

Deze wind bleef op den 22sten Augustus ferm doorwaaijen en waren wij tegen den middag gevorderd tot 0°15' ZB. en 137°57¾' OL.

Klaarblijkelijk liep dus op deze hoogte de stroom al

meer en meer naar het westen toe, want ware dit het geval niet geweest, dan voorzeker hadden wij, met een meestal ZZO. koers, doorstaanden stijven WZW. wind en zeer hooge zee, oostelijk moeten afdrijven, wat het geval niet is geweest, daar wij integendeel $^3/_4$ mijl in ooster lengte westelijk op gewonnen hadden.

Tegen den avond werd de wind echter WNW. en namen we den koers zuid.

Zoo lang wij op zee geweest waren genoten wij nog niet zulk een schoonen prachtvollen nacht.

Er was geen wolkje aan de lucht te zien, terwijl de maan in den reinen hemel met het oneindig aantal van flikkerende sterren zulk een schitterend gezigt opleverden, dat onze blikken met een onbeschrijfelijk gevoel van genoegen in dat door ons zoo zeldzaam genoten schouwspel bleven hangen.

Doch even als de dag op den nacht volgt, evenzoo volgde eene egijptische duisternis op den dag na den verhevenen nacht van den 22sten.

Donder, bliksem, zware winden, hooge zee, alle mogelijke onaangename plagen werden ons met schrikbarend verkwistende handen toegemeten, terwijl, tot overmaat van ramp, de wind WZW. en de koers zuid werd.

Dat er van geene observatie sprake kon wezen behoeft geen betoog.

Dit duurde voort tot in den namiddag ten vier ure, en toen het wat begon op te klaren hadden wij de punt *d'Urville* op ongeveer 8 mijlen ten oosten van ons liggen en waren wij de straat tusschen *Mesourie* en die punt ingedwaald zonder daarvan iets te hebben vermoed.

Eenmaal op deze hoogte en de wind meer naar het NW. toe gedraaid zijnde werd de koers ZW. genomen en kreeg het vorige plan van den gezagvoerder alstoen die wijziging, dat hij, instede van benoorden, bezuiden *Mesourie Dorei* wenschte te bereiken.

Wij stevenden dus ferm de straat in, terwijl de reeds genoemde punt al meer en meer benaderd en ten laatste zeer duidelijk door ons verkend werd.

Deze landstreek is zoo laag, dat, zoo ver het oog reiken kan, zelfs geen heuveltje daarop zigtbaar is; daarbij is zij vol begroeid met hoog geboomte en heeft vele diepe inhammen aan de kusten, waarvan de grootste de noordelijkst gelegene is, die, even als op de kaarten aangegeven, nagenoeg 7 mijlen breed is.

Ik geloof ook dat bij hoogen waterstand, deze landstreek noodwendig aan overstrooming onderhevig moet wezen.

Veel meer was er niet op te merken, alleenlijk nog dit, dat gedurende den nacht dat wij langs deze kust voeren, drukke wacht werd gehouden uit vrees voor overrompeling.

Men had ons toch als zeer stellig medegedeeld dat de bevolking van dit gedeelte der kust van *Nieuw-Guinea* van de onbeschaafdste soort was, wier woestheid geene grenzen kende; zoodat het meer dan eens gebeurd moet zijn, dat zij digt langs de kust varende schepen verontrust hebben.

Tegen den avond kregen wij landwind van het ZW. en waren wij verpligt wederom van den wal af te houden en WNW. op te sturen, ten einde daarna wederom van koers te veranderen, alzoo gedurende den nacht te laveren.

De nabijheid van *Nieuw-Guinea* werd door ons in den avond sterk gevoeld door eene overmatige koude.

Wij gevoelden ons op dezen eersten nacht in de nabijheid van den wal en door den landwind zoo kil koud, dat wij allen, niet een uitgezonderd, naar wollen dekens, mantels en alles zochten wat maar eenige warmte kon aanbrengen.

In den ochtend van den 24sten Augustus kregen wij aanhoudende stilte en daar de stroom NW. liep dreven wij

af en bevonden wij ons op den middag op 1°09′ ZB. en 137°20′ OL., doch in den avond een flinken zuid-oosten en in den nacht oosten wind bekomende waren wij op den volgenden ochtend, van den 25sten Augustus, aan de oostzijde der eilanden, zoogenaamd *les Iles des Traitres*, die wij op 5 mijlen afstands rakelings passeerden.

Deze eilanden zijn meer in aantal dan op de meeste kaarten aangegeven is.

Ik telde er veertien van die zigtbaar waren behalve verscheidene andere, die wegens den nog verren afstand slechts flaauw te voorschijn kwamen.

Zij zijn echter allen gering van omvang, digt begroeid en met steile oevers, door niets dan barre met kleine heesters begroeide klippen begrensd.

Met een vrij goeden oostenwind zeilden wij zuidelijk op, ten einde genoemde groep eilanden te passeren en daarna, met een westelijken koers, de *Jobiestraat* in te zeilen.

Op de hoogte tusschen *Misourie* en de punt *d' Urville* liep de stroom noordelijk, doch op deze hoogte had hij gekenterd en liep hij westelijk op, zoodat wij die eilanden al zeer spoedig achter den rug hadden.

Het eiland *Jobie* was reeds duidelijk zigtbaar, doch van *Misourie* zag men slechts een enkelen bergtop zeer flaauw westelijk boven den horizont uitsteken.

Op den middag bevonden wij ons op 1°24′ ZB. en 136°24′ OL.

Hoewel op vrij verren afstand van de kust van *Jobie* was ik toch in de mogelijkheid om de gesteldheid van dat eiland eenigzins te beoordeelen.

In deszelfs lengte van oost naar west, van ongeveer 90 mijlen, biedt het eene doorloopende bergreeks aan, waarvan de hoogste toppen door mij gemiddeld op 7 à 8000 voeten hoogte geschat worden.

Het geheel is een prachtig zamenstel van hoog en laag land, met onafzienbare donkere groene wouden overdekt,

waarvan de kusten met zachte onmerkbare glooijingen stijgen en meer in het binnenland tafelbergen vormen, die, naar mijne meening, bijzonder vruchtbaar moeten wezen.

Hoe zeer toch is het niet te betreuren, dat deze streken, die voorzeker zoo overvloedig zouden wedergeven, wat aan haar ten koste werd gelegd, tot nog toe zoo in het oogloopend buiten de bemoeijenis zijn gebleven van het Nederlandsch gezag, en zulks met eene bevolking die op het geringste van hunne onderdeelen bij duizendtallen telt; daar toch alleen *Jobie*, volgens mededeelingen van daar bekende inboorlingen van *Dorei*, 6 negorijen en p. m. 25000 zielen moet bevatten, met de bergstammen mede gerekend.

Zooals ik hiervoren schreef, zag ik van het eiland *Misourie* slechts een enkelen bergtop en dat nog wel flaauw, omdat wij van het punt, waar wij waren, te ver van dat eiland af waren, om iets meer te kunnen onderscheiden.

Het gedeelte wat ik te zien kreeg, was het ZO. gedeelte, dat aan de hiervoren bedoelde eilandengroep grenst, terwijl het eiland zelf in eene noord-westelijke rigting voortloopt.

In den morgen van den 26sten Augustus waren wij echter door den westelijken stroom zoo ver westwaarts gevorderd, dat wij vlak voor het eiland *Bultig* waren.

Van het eiland *Misourie* was thans de kust even zigtbaar, terwijl wij den wal van *Jobie* meer genaderd waren.

Omtrent het eiland *Misourie* kan ik nog alleen deze opmerking maken, dat behalve genoemde bergtop aan de oostzijde, het middengedeelte oogenschijnlijk uit laag land bestaat, waarvan de kusten slechts gemiddeld 50 à 100 voeten hoogte bezitten. — Verder ziet men van de noordwestzijde nog eene bergreeks van eenige elevatie, waarvan ik de hoogte wegens den verwijderden afstand echter niet heb kunnen schatten.

Ten zes ure van dien ochtend kwam de wind van het westen opzetten, die ons noodzaakte te laveren, terwijl de stroom noord-westelijk tusschen *Misourie* en het eiland *Lonque* begon in te loopen.

Het was thans zaak om boven *Dorei* te blijven, daar de stroom het vaartuig anders ligtelijk noord-westwaarts, aldus benoorden *Dorei* kon voeren.

Dientengevolge oordeelde de gezagvoerder het raadzaam, zoo zulks mogelijk was, tusschen *Bultig* en het *Lonque*-eiland in te varen en zoo doende te trachten den vasten wal van *Nieuw-Guinea* boven *Dorei* te bereiken, ten einde naderhand met den stroom, die vrij zeker noord-waarts zou vloeijen des te gemakkelijker de reede van *Dorei* te kunnen binnenvaren. Wij laveerden alzoo tot in den ochtend van 27 Augustus.

Op den middag van den vorigen dag waren wij op 135°24′ OL. en 1°18′ ZB.

In den namiddag van dien dag hadden wij een goed gezigt op het eiland *Bultig*. Men ziet op dat eiland niets dan één bergketen, die van oost naar west het geheele eiland doorloopt en waarvan twee der hoogste toppen ieder op ongeveer 1500 voeten hoogte geschat kunnen worden.

In den morgen van 27 Augustus kregen wij een stevigen oostenwind, die ons veroorloofde de bedoelde passage tusschen de eilanden *Bultig* en *Lonque* door te zeilen, zoodat wij tegen den middag ons bevonden op 135°01′ OL. en 1°13′ ZB.

Ten tien ure in den ochtend hadden wij reeds een vergezigt op den noord-oosthoek van *Nieuw-Guinea* en op het *Arfak* gebergte.

Het gevoel te beschrijven dat mij overviel, bij de aanschouwing van dit aanstaande eerste eindpaal onzer zwerftogten in den stillen oceaan, is niet mogelijk.

In den namiddag waren wij op de hoogte van het *Lonque*-eiland.

Dit eiland vertoont zich zeer laag; het bevat hoegenaamd niet in zich de bergen die op de kaarten aangegeven zijn. — In het binnenland is het terrein wel min of meer verheven, doch het blijft verre beneden de cathegorie der bergen.

Nergens ziet men een bergtop zich boven deze, zoo goed als vlakke uitgestrektheid verheffen, terwijl een naburig eilandje, noordwestelijk en ongeveer 4 mijlen van het groote gelegen, volstrekt niet in de kaarten bekend is.

Wij voeren niet digt genoeg langs dit eiland om mij in staat te stellen de kusten en bogten te kunnen onderscheiden en beoordeelen.

Het was bovendien een mistige dag, zoodat het geheele eiland bij wijlen in een floers bedolven lag.

In den avond kregen wij NO. wind en was onze koers westelijk gerigt, ten einde steeds boven *Dorei* te blijven.

In den nacht moet de stroom echter zoo sterk naar het noorden zijn geweest, dat in den ochtend van 28 Augustus, eene hoekpunt van den vasten wal voor kaap *Mamori* werd aangezien; ten minste de gezagvoerder gaf ons te kennen dat wij afgedreven waren, terwijl eene observatie door de sterk bewolkte lucht ten eenemale onmogelijk was.

Een westen wind stelde ons iets later in staat wederom zachtjes aan op te werken en de schade van lieverlede in te halen, en hoewel zeer langzaam, daar de wind flaauw was, zoo ging het niettemin vooruit naar het zuiden toe.

Wij naderden al meer en meer eene enorme groote baai, die door den gezagvoerder werd opgegeven als die van *Dorei* te wezen.

Het kwam mij echter van het eerste oogenblik af voor, dat deze baai te uitgebreid was, om die van *Dorei* te kunnen zijn.

Voor den inham vertoonde zich, even als in de baai

van *Dorei*, een groot eiland, eene rigting hebbende van het NO. naar het ZW. terwijl twee andere kleinere eilandjes verder en meer binnenwaarts gelegen, aan de begoocheling de kroon opzette.

Wij stevenden aldus ferm de baai in, doch ongeveer ten twaalf ure in den middag passeerden wij, op geen 10 vademen afstands, een uitgestrekt rif, dat bij den ingang van *Dorei* volstrekt niet in de kaarten aangegeven was.

Door eene tijdige en gelukkige wending van het vaartuig, kwamen wij in 30 vademen water en ontkwamen wij aan een zeer groot gevaar.

Hoewel dit feit den gezagvoerder de oogen opende en hem tot ernstig nadenken bragt, zoo was toch de overtuiging, dat wij de baai van *Dorei* vóór ons hadden zoo diep bij hem ingeworteld dat de gang van het schip dezelfde bleef en wij al dieper de baai invoeren.

Reeds waren wij de zeer diepe kom ingedwaald en zagen wij bereids naar eene ankerplaats uit, om eerst den volgenden ochtend verder de door ons veronderstelde kleinere baai in te varen, toen de groote eenzaamheid van de plaats en het doodsche dat ons omringde ons allen zeer onaangenaam aandeed.

Hierbij kwam nog, dat de omvang van het eiland zoo groot was, dat zulks onmogelijk *Mansinama* kon wezen, terwijl bij het invaren van den grooten inham van *Dorei* de twee kleinere eilandjes niet zigtbaar konden wezen, die zich nu in volle glorie aan onze blikken vertoonden.

Hoe dieper wij de baai inzeilden hoe meer zekerheid wij erlangden dat wij niet de baai van *Dorei* voor ons hadden, maar die, welke ingesloten ligt tusschen de kapen *Boompjes* en *Mascassa* en dat wij ons aan de overzijde van de *Maccluer* golf bevonden, terwij het groote eiland geen eiland, maar eene landtong was, die ver zeewaarts uitliep en de punt *Mascassa* uitmaakte.

Deze zekerheid deed ons sidderen; want daar de wind

oost was, werd het ons moeijelijk er uit te geraken, terwijl die kust door een menschenras wordt bewoond dat bij de minste hapering aan het vaartuig, bodem en equipage aan de grofste baldadigheden zou prijs geven.

Met spoed werd het vaartuig als toen met al de middelen die wij hadden geboegseerd; doch daar de stroom naar binnen liep zoo ging het vaartuig mede dien weg op, toen de wind echter kort daarna noordelijk omdraaide en ons veroorloofde den koers oostelijk te stellen.

Door de ondoorgrondelijke wegen der voorzienigheid ontkwamen wij op dezen dag aldus wederom aan een dubbel gevaar.

Het was echter eene heerlijke streek die wij verlieten.

Wij voeren op den middag zeer digt langs den wal.

Aan de hoekpunt van kaap *Boompjes* treft men den voet van een bergrug aan, die, van uit zee oprijzende en zachtkens aan opklimmende, bijna langs de kust voortloopt en aan den noordhoek van de groote baai zich wederom in zee stort.

In het binnenland ziet men verscheidene reeksen van hooge bergen, die alle met elkaâr in verbinding staan en waarvan de hoogste gemiddeld eene elevatie zal hebben van 8000 voeten.

De witte kale plekken, die hier en daar op de toppen der bergen van uit het donker groen te voorschijn komen, toonen genoegzaam de formaties er van aan.

De landtong die de zuidelijke punt of kaap *Mascassa* uitmaakt bevat eene bergketen die wel niet hoog is, doch de geheele lengte der kaap doorsnijdt.

De kust, binnen beide bedoelde punten besloten, is eene allerprachtigste streek, waarvan het terrein heuvelsgewijze met licht groen bedekt opwaarts stijgt en bergvlakten vormt, die een overschoon gezigt aanbieden.

Achter de landtong verscholen komt het eiland *Engano* even te voorschijn.

Buiten de afwisselende groene bergvlakten zijn zoowel de vaste wal als de omliggende eilanden en de landtong met donker groen overdekt, terwijl de talrijke bergreeksen weinig vlakteuitgebreidheid aan de stranden aanbieden.

Op enkele plaatsen loopen de voeten der bergreeksen in zee en is dit meest het geval met de met licht groen bedekte heuveltjes, die door hunne ligging tusschen de overige donkergroene plekken, uitstekend schoone natuurtafreelen opleveren.

De natuur heeft hier met de grootste verkwisting hare rol vervuld.

In den ochtend van den 29sten moesten wij met NNO. wind heen en weêr laveren om de kaap *Boompjes* om te zeilen, doch al spoedig veranderde hij in een zuidenwind en ging het langzaam vooruit naar onze werkelijke bestemming; maar helaas! juist als wij dachten die punt te passeren kregen wij tegenstroom van het noorden en passeerden wij wederom een rif met tien vademen water dat, beoosten een eilandje tusschen de kapen *Boompjes* en *Mascassa* gelegen, zich 5 mijlen ver zeewaarts uitstrekt.

Thans was wederom boegseren aan de orde van den dag, maar de stroom was zoo hevig, dat alle pogingen vruchteloos bleven.

Er werd dus dadelijk geankerd.

Nadat dit gelukkig nog bij tijds volbragt was, peilden wij met de loglijn den stroom en bevonden dat hij eene vaart van 2 mijlen had.

Het feit is dus voor stellig bewezen dat de stroom in deze groote baai om de zes uren kentert, daar wij in den ochtend nog met hem medegingen.

In den nacht liep hij wederom noordwaarts en met een flinken westenwind werd het anker opgeligt en de reis verder voortgezet.

In den ochtend van 30 Augustus ontwaarden wij de baai en in den middag de reede van *Dorei*, die wij ten twaalf ure bereikten.

Eindelijk werd het ons vergund deze bijna ongenaakbare plaats, na 91 dagen dolens en zwervens op zee, na onuitsprekelijke ontberingen en ongemakken te hebben doorgestaan, te betreden.

Het was wel een heerlijk land, dat al wat de volmaaktheid in de schepping nabij komt in zich heeft vereenigd; dat zijne met oorspronkelijke wouden versierde oppervlakten en kruinen met zelfgevoel van zijn grootsch bestaan in zijne kristalheldere waterkom spiegelt; dat, met den purperen gloed van de stralen der avondzon beschenen, door zijne onbeschrijfelijke schoonheid de blikken die op hem gevestigd zijn bezielt en bekoort.

Het was wel een land der belofte!

Wanneer men zijne schitterende dreven aanschouwt, wekt het het gevoel en den wensch in den mensch op, dat het hem eenmaal beschoren mag zijn de heerlijke vruchten van beschaving in deszelfs boezem te kunnen plukken; dat het eenmaal aan nijvere en bezielde handen moge gelukken, de rijke schatten op te delven die het in deszelfs ruwe schatkamer opgegaard heeft en dat het hem moge gelukken, door meerdere ontwikkeling van deszelfs onovertreffelijke gaven, het een pronkjuweel der schepping te doen worden.

Eindelijk mogten wij ook *Mansinama* aanschouwen, de sleutel van dit heiligdom; wiens golvende kruinen langs deszelfs geheele lengte door de prachtigste geboomten worden beschaduwd; die door zijne bekoorlijke ligging niettemin de eerste verblijfplaats is geweest van personen, die, met moed bezield, zich tallooze opofferingen getroostten om het *Evangelie* in deze gewesten te verkondigen.

De eilanden die voor de baai liggen en haar tot natuurlijke beschermers strekken, hebben bijzonder het hunne

bijgedragen, om haar tot eene der veiligste binnenbaaijen, havens en ankerplaatsen te vormen, terwijl de diepten, tot zelfs digt nabij den wal, aan schepen van het grootste charter toegang verleenen.

De baai en de omstreken van *Dorei* en het binnenkomen van die plaats zijn door vele schrijvers reeds zoo uitvoerig beschreven geworden dat ik daarover niet verder zal uitweiden.

Mansinama passerende, aan de noordelijkste punt van welk eiland wij eene menigte menschen vereenigd zagen, werden wij ook eenige heeren en dames gewaar die eene vlag op het strand hadden geplant.

Door het zien van deze vlag kregen wij de verzekering dat alles rustig was en toen wij iets verder binnenwaarts waren gekomen, ter plaatse waar het anker zou worden geworpen, ontdekten wij een klein praauwtje, dat van het eiland *Mansinama* afkwam en waarin zich heeren bevonden die naar het schip kwamen toeroeijen.

Ik heette hen welkom aan boord en hoogst aangenaam waren zij verrast, niet alleen mij aan te treffen, maar speciaal over den aard der zending die mij was opgedragen.

De mededeelingen die ik omtrent den toestand der streek van hen ontving waren allerongunstigst.

Blijdschap over de aankomst van een vaartuig, dat zij niet gewoon waren in de oostmousson de reede van *Dorei* te zien binnenzeilen, gepaard met den jammerlijken toestand waarin zij zich bevonden, had hen, niettegenstaande zij allen hevig sukkelende waren aan koorts, de noodige krachten gegeven, om hunne uitgeputte ligchamen scheepwaarts te voeren.

Die zich naar boord begaven waren de heeren *Geissler*, *Jaesrich* en *van Hasselt*.

Beklagenswaardig in den hoogsten graad was de toestand dezer waardige mannen.

Intermitteerende koortsen, waarvan niemand verschoond

bleef, hadden hunne ligchamen dermate verzwakt, dat men hen aanschouwende de opofferingen gevoelde die zij in het belang der Christelijke kerk en der menschheid zich hadden getroost.

Zooals ik hiervoren mededeelde was de toestand der streek allerongunstigst en die der zendelingen letterlijk wanhopig.

De zaak was deze:

Door de langdurige afwezigheid van een hooger gezag dan dat van *Tidore*, door het te zeldzaam vertoonen der Nederlandsche vlag in deze wateren, waren de bevolkingen van *Dorei* en *Mansinama*, die door het verblijf der zendelingen in hunne karaktertrekken reeds eenigzins gewijzigd waren, van lieverlede wederom in hunne oude sleur vervallen; dat wil zeggen, dat zij zoetjes aan wederom begonnen te rooven, moorden en plunderen, terwijl die der omliggende eilanden zich aan de baldadigste zeerooverijen overgaven en de geheele *Geelvinks-baai* door hunne rooftogten onveilig maakten.

De beschrijving die de heer Geissler mij van de bevolking der baai gaf was eene aaneenschakeling van moorden rooftogten en andere ongeregeldheden.

Vergezeld van de hiervoren reeds genoemde heeren zendelingen begaf ik mij te *Mansinama* aan wal; dit is de verblijfplaats der familiën *Geissler* en *Claessen* en van den heer *Ottespoor*, terwijl *Dorei* de standplaats is van de familiën *Jaesrich* en *van Hasselt*.

Ik werd aan wal door de achtergebleven heeren en door de dames hartelijk verwelkomd, doch trof allen in sukkelenden en opgewonden toestand aan, terwijl ook zijlieden over onze aankomst de innigste blijdschap deden blijken.

Ik bleef dan ook niet lang achterwege om de noodige bevelen uittevaardigen, die mij voorshands raadzaam voor-

kwamen, om aan de Europesche ingezetenen eenige geruststelling te verzekeren.

Daarom liet ik ook dadelijk de hoofden van *Dorei* en *Mansinama* bijeenvergaderen en hen den brief van den sultan van *Tidore* voorlezen.

Daarna gelastte ik hen om op den volgenden ochtend, 31 Augustus, allen te *Dorei* te komen, alwaar ik hen over eenige zaken wenschte te spreken.

Zoo zeer als men opgetogen is bij de aanschouwing van de overschoone natuurtafreelen die men zoowel hier als elders in de *Geelvinks-baai* voor oogen krijgt, zoo zeer voelt men zich teleurgesteld, wanneer men de negorijen aanschouwt, die, onder den naam van negorijen nog minder dan gehuchten en niets meer dan een of twee wonderlijke waterhuisjes zijn, aan het strand op palen gebouwd en den vorm eener omgekeerde schuit hebbende, en waarvan de wanden grootendeels gedekt zijn door gabba gabba dan wel boombast.

De vreemdheid dezer vertooning wordt niet verminderd, wanneer men in elk zoodanig huis mannen, vrouwen en kinderen dooreen aantreft, zoodat vaak twintig tot dertig huisgezinnen in eene en dezelfde woning verblijf houden, waardoor het getal van drie woningen in de behoefte aan huisvesting voor de bevolking eener geheele negorij voorziet.

Ik had later de gelegenheid om te *Dorei* eene woning van binnen te bezigtigen, die, als uitzondering op den regel, op het land was opgetrokken en waarvan slechts eene enkele bestaat.

De binnenruimte was geheel open. Groote en kleine rekken, van bamboe vervaardigd, die hier en daar in alle rigtingen de ruimte verdeelen en waarop levensmiddelen geplaatst waren, vormden kleine afdeelingen, in ieder waarvan zich een gezin, man, vrouw en kinderen, ophield, terwijl naast den vader steeds pijl en boog gereed stonden

om, bij eenige stoornis, die wapenen dadelijk bij de hand te hebben.

De woning van den heer *Geissler* was een goed planken gebouw, met gemetselden vloer, en getuigde van de volharding van dezen man, om met geen eenig ander middel dan met zijne eigene nijvere en bezielde handen, zich met zijn lot eenigzins te verzoenen.

Publieke of andere merkwaardige gebouwen bezitten noch *Mansinama* noch *Dorei*.

De zoogenaamde *Roemcerans*, vroeger in iedere negorij aanwezig, waren omgestort en door toedoen der zendelingen niet weder opgerigt.

Na *Mansinama* doorkruist en mij verzekerd te hebben, dat het bouwen eener steenkolenloods aldaar minder doelmatig was, vertrok ik met de heeren *Jaesrich* en *van Hasselt* en hunne echtgenooten, ten 5 ure in den namiddag, naar *Lonfabie*.

Wat ik over de woningen te *Mansinama* heb medegedeeld is volkomen van toepassing op die, welke ik te *Dorei* zag, met dat verschil, dat *Dorei* nog minder gebouwen telt.

Verder de baai in, vindt men nog de negorijen *Knawie* *Ajambourie* en *Rhodi*.

Zij heeten negorijen, doch in elke dier negorijen heb ik slechts een of twee huizen aangetroffen; evenzoo zou een bewoner van *Ceram* of elders in de Molukksche eilanden zijn alleenstaand tuinhuisje in de bosschen den naam eener negorij kunnen geven.

Ik werd te *Lonfabie* door den heer *Jaesrich* in zijne woning ontvangen en aldaar naar genoegen geïnstalleerd.

Den volgenden ochtend, op 1 September, waren niet allleen al de hoofden van *Mansinama* en *Dorei* maar ook de bevolkingen van beide negorijen te *Lonfabie* bijeengekomen en werd de vergadering in de hiervoren bedoelde woning gehouden, mede bijgewoond door al de zendelingen.

Aldaar sprak ik met nadruk en ernst over de aanhoudende moordtooneelen, die aan de orde van den dag waren en die menigwerf, zoo niet altijd, van beide plaatsen *Mansinama* en *Dorei* uitgingen.

Ik deelde hen verder mede, dat ik hunne euveldaden aan het hoofd van het bestuur over deze gewesten bekend zou maken, met de stellige verzekering, dat de misdaden, die zij dachten ongestraft te hebben kunnen plegen, thans door gestrenge straffen zouden gevolgd worden.

Ik gaf hen verder in overweging om dat gedrag geheel te veranderen; om wel te begrijpen dat mijne woorden geene ijdele termen zouden zijn, maar dat voortaan ieder misdadiger zou worden opgevat en zijne straf niet zou ontgaan.

Vertolkt door den Gemalaha van *Gebij*, dien ik hier aantrof, gelukte het mij mijne woorden ingang te doen vinden.

Voorts gevoelde ik de dringende noodzakelijkheid om de bevolkingen aan te sporen hunne kinderen bij de zendelingen ter school te doen gaan, naardien die heeren daarover gegronde klagten inbragten.

Ik kreeg tot antwoord, dat vroeger de kinderen schoolwaarts gingen, doch toen deze streken door eene pokkenepidemie werden bezocht het gros der bevolkingen van beide plaatsen naar andere streken de vlugt had genomen; dat velen overleden waren en thans slechts een luttel getal kinderen overbleef.

Niettemin beloofde men aan mijn verlangen te zullen voldoen.

Hen door daden een bewijs willende geven van de belangstelling van het hoofd van bestuur te *Amboina* in het onderwijs, zoo namen wij, de zendelingen en ik, de zorg op ons om ten behoeve der jeugd eene school op te rigten.

Met het opbouwen der steenkolenloods zou men op 2 September beginnen.

In den morgen van dien dag waren de bevolkingen

van beide plaatsen aanwezig en nadat het terrein door mij was afgebakend werd het werk nog op dienzelfden dag begonnen.

Aanvankelijk ging het goed; — men werkte met ijver voort, terwijl levensmiddelen door mij werden verstrekt.

Niettegenstaande niemand der ingezetenen zich in de bosschen van den vasten wal durfde te wagen, uit vrees voor overrompeling van de zijde der Arfakkers en Arfoers, zoodat de palen en andere houtwerken voor de loods benoodigd op het eiland *Nasmapi* werden gekapt, zoo was de loods niettemin op 4 September voltooid en begon men op dien dag ook met het lossen van de steenkolen.

De Papoes werken niet graag en vooral niet uit vrije beweging.

Het kostte ons ontzaggelijk veel moeite om die menschen te bewegen zich aan den arbeid te zetten.

Het was op iederen ochtend eene gezette taak voor ons om de mannen uit de huizen te halen en met het werken een aanvang te doen maken, zoodat de arbeid des ochtends niet eerder dan ten negen ure begon en ten vier in den namiddag werd gestaakt, op welk uur men, zonder het minste compliment en zonder iets hoegenaamd te zeggen, stil naar huis ging.

Aan het arbeiden ten eenemale ongewoon, kregen wij des ochtends soms 50 tot 60 menschen bij elkaâr, doch niet zoodra had het werken een uur geduurd, of zij gingen bij hoopen wederom weg.

Eenigen begaven zich naar boord; anderen kwamen vertrouwelijk de zendelingswoning en mijn kantoortje binnenstormen, allerhande kleinigheden te koop aanbiedende, en hoe zeer wij hen ook beduidden dat zij moesten werken en niet rondloopen, hoe straf wij met hen ook te werk gingen, niets baatte; zij keken ons steeds glimlachend aan en boden ons, tot grooter ergenis, hunne artikelen wederom te koop aan.

Wat wel te begrijpen zal zijn is, dat mijn verblijf te *Dorei* van te korten duur was om eene meer dan oppervlakkige kennis van de zeden en gewoonten van de bevolkingen van dat land te kunnen opdoen.

Ik had daarover echter met den heer *Jaesrich*, die zich daarvan eene bepaalde studie heeft gemaakt en nog maakt, langdurige gesprekken, die mij volkomen op de hoogte bragten.

Zie hier wat ik uit die bron heb mogen putten.

Alvorens echter over te gaan tot eene meer gedetailleerde beschrijving van *Nieuw-Guinea* en deszelfs bevolking, die ik hierna zal ternederstellen, moge het niet oneigenaardig voorkomen bevorens eenige opgaven te doen van die landen en bevolkingen, die in dit gedeelte van den Indischen Archipel onder het gezag van den sultan van *Tidore* staan.

Onder zijn gezag sorteren de navolgende eilanden, als:

Gebij. — Over dit eiland en deszelfs bevolking heb ik reeds breedvoerig gehandeld.

Waigioe en omliggende groote en kleine eilanden.

Dit groote eiland wordt bestuurd door één radja en één kapitan laut, doch laatstgenoemde onder de bevelen van den radja.

Op dit eiland bevinden zich slechts twee negorijen: *Waigioe* en *Kapitalaut*, beiden door islammen bewoond.

In de binnenlanden treft men Papoesche stammen aan, die in verwilderden toestand leven, doch aan den radja van *Waigioe* onderworpen zijn en met de kustnegorijen in gedurige gemeenschap leven.

Salwattie. Inhoudende slechts twee negorijen: *Salwattie* en *Litolo*.

In de eerste woont een radja, die daarover het bestuur voert en in de laatste een kapitan laut, onder het direkt toezigt van den radja.

Ook op dit eiland, even als op *Waigioe*, houden zich

de islammen aan de stranden op, terwijl de binnenlanden door de Papoesche stammen bevolkt zijn.

De bewoners van de eilanden *Manoeram* en *Ramak* zijn afkomstig van beide hiervorengenoemde kustnegorijen.

Mijsole en omliggende eilanden.

Dit eiland telt vier negorijen, als:

Lilinta, waar de radja van *Mijsole* verblijf houdt;

Waigama, de woonplaats van den radja van dien naam; *Kapak*, de woonplaats van den kapitan laut, en *Gantak* die van den djoegoegoe.

Het geheel staat bekend als te staan onder het bestuur van de radja's van *Mijsole* en *Waigama*.

Verder strekt zich het gebied van den sultan van *Tidore* nog uit over geheel het noordelijk gedeelte van *Nieuw-Guinea;* van af de negorij *Woenim*, bezuiden *Lakahia* in het *Merkusoord* gelegen, als zuidelijkste grens, tot geheel het noordelijk en noord-oostelijk gedeelte, met inbegrip der geheele *Geelvinks-baai*, hoewel dat gezag te dezer plaatse thans van weinig beteekenis is.

Dit gedeelte van *Nieuw-Guinea* staat onder het meer direkt gezag van de regenten van *Mijsole*, *Salwattie* en *Waigioe*, volgens de ondervolgende verdeeling, als:

Van af *Woenim* tot aan den noordwesthoek, vóór den zuidelijken ingang der *Galowo*-straat, onder *Mijsole*. Verder oostelijk op, met al de Mefoorsche negorijen langs de kust in de groote *Geelvinks-baai* en de eilanden in die baai, onder *Salwattie* en *Waigioe*.

De eilanden staan evenwel onder de meer direkte bevelen van vier negorijen aan den vasten wal bezuiden *Dorei* gelegen, met name *Mensirai*, *Ombapoer*, *Ombonpon* en *Angratifoe*, aan het hoofd van ieder waarvan één korano staat.

Deze karónos zijn verantwoordelijk aan de regenten van *Salwattie* en *Waigioe*.

De bekende binnenlandsche stammen, die het noorde-

lijk gedeelte van *Nieuw-Guinea* bewonen, zijn de ondervolgende:

De *Maars*, die de streek bewonen ongeveer op de hoogte van straat *Galowo*.

De *Karonen*, van af *Salwatlie* tot op omtrent 132° OL.

De *Ambarbakken*, tusschen 132° en 133° OL.

Hierop volgen de *Arfoers* en *Arfakkers*, waarvan de laatsten het Arfaksch gebergte bewonen.

De kustnegorijen worden steeds door Mefooren bewoond, onder welke ook sorteren de negorijen in de baai van *Dorei* gelegen, als:

Mansinama, *Lonfabie*, enz. en al de overige langs de kust in de *Geelvinks-baai* gelegen.

Het is niet met zekerheid te zeggen, of *Nieuw-Guinea* vroeger al of niet met andere eilanden een geheel heeft uitgemaakt, of het door vulkanische omwentelingen eerst later uit de diepte is opgerezen, dan wel tot de oorspronkelijke gebergten behoort.

Zeer zeker is het, dat dit altijd een moeijelijk oplosbaar probleem zal blijven, doch men vermoedt niettemin, dat het laatste het waarschijnlijkste is.

Het tegenover *Dorei*, van oost naar west, zich uitstrekkende Arfak-gebergte met zijne halfronde, stijle en kamvormige toppen, waarvan sommigen van 6 tot 7000 voeten hoogte geschat worden, wijzen graniet aan, terwijl men daarnevens ook wel sijeniet en porphier en zeker ook vele gesteenten der primaire, secondaire en tertiaire formatiën vinden zal.

Daarop volgt klaarblijkelijk eene diluvium formatie, die zich kenmerkt door de los opeengehoopte en onvast met elkander verbonden steenen, waarop men bij de minste opgraving van 6 voet en minder stoot, treffende men deze formatie reeds nabij het strand met zachte ophelling aan.

Deze formatie, waarop het alluvium ligt, zal welligt de reden zijn, dat men alhier geene groote rivieren vindt, die

men zeker verwachten moest, wanneer men de massa regenwater in aanmerking neemt, die in alle oost- en westmoussons, zonder ophouden, in ontzaggelijke hoeveelheid valt.

Op verscheidene plaatsen toch heeft men opgemerkt, dat het water, bij sterken regen, waarbij het op geringe vlakten al spoedig eenige duimen hoog staat, op hoogliggend terrein onmiddelijk in den grond wordt geabsorbeerd, terwijl alsdan uit de rotsen het schoonste en helderste water te voorschijn komt.

Het alluvium, bestaande uit schelpen en kalkzandsteenen en goeden akkergrond, wordt op sommige plaatsen vermeerderd door aangeslibte koralen en zand, terwijl de koraalpolijp steeds bezig blijft om de zee meer en meer te bebouwen en koraalriffen te vormen, die zich binnen korten tijd boven den waterspiegel verheffen en alras begroeid zijn, gelijk geheel het land een sterk vegetabilisch leven ontwikkelt, in de laagste streken zoowel als op de toppen der hoogste bergen.

Dat *Nieuw-Guinea* door vulkanische omwentelingen zoude zijn in het leven geroepen is reeds daarom minder denkbaar, omdat het zoo weinig vuurspuwende bergen aan de kusten vertoont.

Van het binnenland weet men niets af.

Er zullen op de noordkust (waarschijnlijk van het oostelijk *Nieuw-Guinea*) en op de uiterste westspits wel vulkanen zijn, die men tot den West-Australischen rei van vulkanen rekent, doch daarover valt weinig met zekerheid te zeggen.

De vulkanen, die aan de westkust gelegen hebben, moeten sints lang hebben opgehouden te werken, omdat de aldaar woonachtige stammen nimmer iets van vulkanische werkingen geweten hebben, zooals zulks het geval is geweest met *Papoea talandjang*.

Hoe het ook wezen moge, zooveel is zeker, dat *Nieuw-Guinea* niet geheel van aardbevingen verschoond blijft.

Voor vele jaren heeft er eene zware aardbeving plaats gehad, bij welke gelegenheid de zee verre boven het peil van den hoogsten waterstand werd opgeheven.

Toen in 1855 de Sangir-eilanden zoo deerlijk door uitbarstingen geteisterd werden, ondervond men hier mede aardbevingen en sterke schuddingen, zoodat de bevolkingen in allerijl de vlugt namen naar de bosschen.

Later had men wel aardbevingen, doch immer zwakke, zooals thans nog jaarlijks plaats vinden.

Toen *Makian* sprong, merkte men van die uitbarsting, die het land in eene puinhoop veranderde en aan duizende menschen het leven kostte, alhier niets.

Omtrent de wêersgesteldheid wordt opgemerkt, dat de westmousson alhier in denzelfden tijd invalt als op *Java* en *Makasser;* beginnende met einde October en eindigende in het laatst van November, terwijl de oostmousson in de overige maanden van het jaar heerscht.

Ofschoon de westmousson zich alhier kenmerkt door hevigen wind en veel regen, zoo geeft de oostmousson hem daarin niets toe, maar kan hij het soms even erg maken; zoodat men bij harden oostenwind dikwerf dagen aaneen regen heeft.

Het is, naar 't mij voorkomt, niet mogelijk, dat elders in een land meer regen kan vallen als op *Papoea.*

Vermoedelijk zal de nabijheid van den equator daarvan de voornaamste oorzaak wezen, terwijl de zwaar begroeide gronden, met hoog geboomte geheel overdekt, onderhevig zijn aan veelvuldige uitwasemingen, die oprijzen, zich in den atmospheer tot dampen vormen en in regen oplossen.

De temperatuur wordt hier door de vele winden eenigzins afgekoeld, doch de hitte wordt werkelijk drukkend wanneer men stilte heeft.

Gewoonlijk wijst de thermometer des ochtends bij het opgaan der zon 17° R. = $21^1/_4$ Celsius en rijst zij in den namiddag tot 23° R. = $28^3/_4$ C.

Men heeft echter bij het opgaan der zon ook 16° R. = 20 C. geobserveerd en evenzoo eene hitte van 24° R. = 30 C., in den namiddag en in de schaduw, slechts eenige voeten boven den waterspiegel der zee.

De waterstand in de baai van *Dorei* verschilt aanmerkelijk met dien van *Batavia*.

Het verschil tusschen eb en vloed bedraagt bij den hoogsten stand van het water 6 voeten.

Hoog water heeft men hier altijd bij nieuwe en volle maan. Het hoogste bij het opkomen van de maan en het laagste wanneer de maan regt boven of beneden *Dorei* staat, dus des ochtends en des avonds ten zes ure het hoogst en te middernacht het laagst.

Wisselen eb en vloed elkander te *Batavia* slechts in de 14 uren af, hier heeft zulks twee malen gedurende dat tijdstip plaats, terwijl het verschil van rijzing en daling 3 voeten bedraagt.

Te *Batavia* heeft men het hoogste water in Julij en Augustus; hier heeft men dat in de maanden November en December. Dit belangrijk verschil bij eb en vloed doet de zoo hevige stroomingen in deze wateren ontstaan.

Het is niet mogelijk om betrekkelijk de wording van *Nieuw-Guinea* iets met zekerheid te zeggen.

Het volstrekte gemis van eenige beschaving, vooral van eenig letterschrift, stelt de bevolking buiten de mogelijkheid om eenige verhalen betrekkelijk land en bevolking met juistheid terug te geven.

Ook omtrent den oorsprong van het menschenras op *Nieuw-Guinea* is moeijelijk iets met juistheid mededeelen.

Hunne donkerbruine, tamelijk zwarte kleur, hun kroesig haar, hunne dikke en breede neus wijzen ons op het Ethiopisch ras.

Men spreekt wel de meening uit (zie handleiding tot de aardrijkskunde van de Nederlandsch Oost-Indische be-

zittingen, uitgegeven door de Maatschappij tot nut van het algemeen, 1843 pag 342), dat *Dorei* door Beadjous van Borneo bevolkt is geworden.

Het ontbreekt echter nog aan te vele bewijzen om dit met grond te kunnen beweren.

Wat aanbelangt lagen trap van beschaving, moord- en roofzucht en het koppensnellen, zoo is zulks bij beiden het geval, en even als de Borneoot stelt ook de Papoea zijn grootste eer in de vele moorden, die hij doen kan, en wordt hij daardoor een groot held in de oogen zijner stamgenooten.

Anderen kleven het gevoelen aan, dat de Papoes van *Malakka* afstammen, terwijl aldaar nog eenigen van zijne stamgenooten te vinden zouden zijn.

Al deze opgaven brengen echter het argument voort, dat, bijaldien de Papoes van *Borneo* of *Malakka* afstammen, nagenoeg geheel *Nieuw-Guinea* en omliggende eilanden door die plaatsen bevolkt moeten geworden zijn, omdat onder alle stammen in dit land de grootste overeenkomst bestaat.

Doch bijaldien men aanneemt, dat zij van die plaatsen herwaarts gekomen zijn, hoe kwamen zij dan — indien men hen tot het Ethiopische menschenras rekent, van *Put* en *Cham* afkomstig — van *Afrika* naar *Malakka* en *Borneo*, landen die zelfs van het westelijkste deel van Afrika bijna duizend duitsche mijlen verwijderd liggen?

Men zal dus wel het best doen, door hen, met hunne nog donkerder, zuidelijker naburen, als afstammelingen van *Sem* te beschouwen.

Wanneer men de Papoes tot het maleische ras wil rekenen, zal men daarin de grootste verbastering vinden, die niet ten voordeele van den inboorling van *Nieuw-Guinea* is uitgevallen en meer van het oorspronkelijke en kaukasische ras afwijkende is.

Vinden wij echter dat de mensch des te meer verbas-

tert en meer en meer van het kaukasische ras afwijkt, naar gelang hij van *Voor-Azië*, het door dat ras het eerst bewoonde land, verwijderd woont, dan zal men zich niet behoeven te verwonderen dat de Papoes, die tot het maleische ras worden gerangschikt en die zooveel te verder en te oostelijker van de wieg der menschheid wonen, van het maleische ras zijn afgeweken, hoewel in minderen graad dan de Maleijer van het kaukasische ras afgeweken is.

Nog sterker komt dit voor ten opzigte van den meer verwijderden Australiër.

Men kan wel aannemen, dat de Papoes uit het westen herwaarts gekomen zijn, en het laatst die van de in het westen, digt bij *Nieuw-Guinea* gelegen eilanden, omdat men aldaar nog eenige overeenkomst vindt in de taal, ten minste in de mefoorsche taal.

Maar wanneer en op welk tijdstip zij overgekomen zijn, en van waar zij primitief afstammen zal altijd een moeijelijk op te lossen vraagstuk blijven.

Van de Papoes zelven kan men daarover weinig vernemen.

De inboorlingen van *Dorei*, *Mansinama*, *Kroeidoe*, *Jobie* (*Soek*), *Beak* (Schouten of Mijsorie), *Ambarpon* en *Mefoor* (Hoog Eiland) noemen zich allen Mefooren, voorgevende, dat zij allen van Mefoor afstammen, wat hunne gemeenschappelijke taal, de Mefoorsche, bevestigt.

Een andere stam, meer zuid-oostelijk van *Dorei* woonachtig, noemt zich Swandiwoer.

Hij bewoont de eilanden *Moor*, *Job*, *Ron* en *Roswar* en is van den vasten wal afkomstig, waar nog negorijen voorkomen, als: *Wandammen*, *Wandessen* en *Wropen*, die nog door dienzelfden stam bewoond worden.

Ook voert hij zijne eigene, van de Mefoorsche geheel afwijkende, taal.

Die twee stammen bewonen dus de oostkust van het

noord-westelijk *Nieuw-Guinea* en de verschillende eilanden in de baai gelegen, terwijl de kust ten oosten van de baai door andere stammen wordt bewoond, die men gewoon is *Papoea talandjang* te noemen, omdat de bevolkingen aldaar nog in natuurlijken staat ronddwalen.

Dezen hebben onderling wederom hunne eigene talen, die door de Papoes van hier niet verstaan worden.

Een andere stam is de Arfaksche, die niet aan het strand, maar op de bergen gehuisvest is en wel op het Arfak-gebergte, tot op 1000 en meer voeten hoog boven de oppervlakte der zee; ook hij heeft zijne eigene taal.

Zoo zijn er nog vele stammen, die tusschen *Dorei* en de kaap *de Goede Hoop* in de binnenlanden wonen, als: de Arfoers, Ambarbakkers, Karoners, waarvan hiervoren reeds sprake is geweest, en nog anderen, die nog niet bekend zijn.

Al deze stammen kenmerken zich door hunne donkere kleur en kroesig haar.

Over 't algemeen kunnen de Papoes onder de polytheïsten gerangschikt worden en behoort hun kultus in het bijzonder tot het Fetichisme en wel tot die klasse, die geen natuur-elementen, maar met eigen handen gewrochte beelden vereeren.

Behalve een beeld genaamd *Karowar* bezitten zij eene menigte van geesten, die zij minder vereeren dan wel vreezen.

Een *Karowar* is een houten beeld, dat een menschelijk figuur voorstelt en ongeveer 1 tot $1^1/_2$ voet hoog is.

Met het afsterven van iemand in eene negorij zijn de familiebetrekkingen gehouden, een zoodanigen *Karowar* met eigen handen te maken.

Daar zij aan het voortbestaan na dit leven gelooven, doch in eenen toestand, die vrij wat moeijelijker zou wezen dan de tegenwoordige, zoo gelooven zij, dat de ziel van den afgestorvene, die dan onder de aarde voortleeft, nu en dan den *Karowar* tot woonplaats er-

langt; waarom zij den *Karowar* zoo bovenmate vreezen en hem van tijd tot tijd offers aanbieden, opdat tevens de daarin wonende ziel van den overledene de achtergeblevenen geene schade zal aandoen, doch haar invloed zal doen gelden om hen voor kwade bejegeningen te behoeden.

Men treft de *Karowars* in verschillende gedaanten aan.

Bij het afsterven van een man wordt een mannelijke *Karowar* en bij het overlijden van eene vrouw een vrouwelijke gemaakt.

Aan den *Karowar* geeft men in den regel eene wanstaltige figuur, met buitengemeen dikke kop, kleine beenen en breeden mond, terwijl de oogen met groote gekleurde koralen bezet zijn.

Zij worden meest in staande houding voorgesteld, nu eens een uitgesneden schild met een kinderkop, dan weder eene slang voor zich houdende, of ook wel den regterarm omhoog heffende en den linker naar beneden rigtende.

Het maken van een *Karowar* gaat steeds met feesten gepaard, en wordt hij alsdan gewoonlijk naar het graf van den overledene gebragt, alwaar hij verblijft, tot weêr en wind hem hebben doen vergaan.

Aldaar worden nu en dan offers gebragt, en vooral wanneer men iets van belang wil ondernemen wordt de *Karowar* herdacht met alle soorten van geschenken, ten einde hem ondersteuning en bescherming af te smeeken.

Wanneer de offeraar bij het zitten voor den *Karowar* niest, dan is dit een teeken, dat de *Karowar* met de onderneming niet ingenomen is en gaat die dan ook niet door.

Zij gelooven nog aan vele andere geesten, die verschillende benamingen dragen als: *Manoewen*, *Mons* en *Blis*.

De *Manoewens*, ofschoon meer in getal, zijn evenwel minder in rang dan de anderen.

Men brengt ze geene offers toe, doch niettemin vreest men ze zeer, dewijl iedere plotselinge dood aan hen wordt toegeschreven.

Een andere soort van hoogeren rang, doch minder in getal, zijn de *Mons*.

Deze influenceren alleen op groote ondernemingen, zoo als reizen naar *Tidore* en andere ver afgelegene plaatsen, en houden verblijf op de hoogste toppen der boomen.

Op eene reis naar of langs die plaatsen, waar men denkt dat zij zich ophouden, worden die plaatsen steeds vermeden en op enorme afstanden omgevaren.

Ook hebben de Papoes in de bosschen langs het strand verscheidene plaatsen, die zij *Taknik* noemen en ernstig vreezen.

Blis staat gelijk met het arabische Iblis: duivel, verderver.

De Papoes hebben alzoo noch tempels, noch priesters en bestaat de eeredienst eenvoudig in het offeren aan den *Karowar*, dat een ieder doen kan, wien de gunst van den *Karowar* niet onverschillig is en die van kwaadwillige behandelingen bevrijd wil wezen.

Er zijn echter mannen in de negorij, die bijzonder bedreven zijn in de wigchelarij en tooverkunstjes, en wier hulp men bij ernstige ziekten dikwerf inroept.

Feiten van zuiver godsdienstigen aard zijn bij de Papoes niet bekend.

De regeringsvorm der Papoes, met terzijdestelling van de overheersching van den sultan van *Tidore*, is geheel patriarchaal, wat zich duidelijker voordoet bij de dieper in de baai wonende stammen, die van die overheersching minder last hebben.

Over 't algemeen heeft die heerschappij weinig te beduiden.

Wel is waar worden door den sultan alhier verscheidene hoofden in eene negorij aangesteld, als: *Singadjies*, *Hoekoms*, *Karonos*, *Majoors*, *Djergans*, *Soerochans* en *Djerdjars*, die hier als vertegenwoordigers der Tidoreesche regering fungeren, doch zij ontvangen geene bezoldigingen en heb-

ben weinig of geen invloed op hunne onderdanen, waarvan elke familie door den huisvader als familiehoofd wordt geregeerd.

Wanneer belangrijke aangelegenheden, die het algemeen belang aangaan, besproken moeten worden, vereenigen zich de familiehoofden in de woning van het oudste en rijkste familiehoofd, dat dan eene beslissende stem uitbrengt.

Over 't geheel is hunne regeringsvorm alles behalve despotiek, hetgeen natuurlijk met den weinigen invloed der hoofden zamenhangt.

In het algemeen belang doet het oudste familiehoofd dan eerst werkelijk dienst, wanneer twee personen in eene negorij in twist geraken, die in den regel ook de familiën der twistenden, ja soms die van het geheele dorp op de been brengt.

Het hoofd komt dan tusschen beiden en beslist de twist.

Op moord, gepleegd in eigene negorij, staat de doodstraf.

Na zulk eenen moord komt altijd de geheele bevolking in oproer, terwijl de betrekkingen van den vermoorde eene bloedige voldoening eischen.

Bij diefstallen heeft men steeds een hevig spektakel in de negorij, vooral onder de vrouwen, hoewel de bestolene zich slechts met schimpen moet tevreden stellen.

Daar de kinderen meestal zeer vroeg verloofd worden, is verkrachting onder hen eene daad, waarop zware boete gesteld is.

Wordt een meisje na hare verloving door een ander jongman verleid, zoo leidt dit tot de grootste vijandschap tusschen de familiën van den jongman en het meisje en die van den verleider.

Men ontwaart alsdan gewoonlijk de eerste kenteekenen van vijandschap aan de omgekapte klapperboomen aan den verleider toebehoorende, en wordt deze soms verpligt eene boete te betalen van tien slaven.

Het gebeurt dan niet zelden dat de bruidegom de bruid nog laat zitten.

De opbrengsten der Papoesche stammen aan den sultan van *Tidore* zijn zeer schraal.

De invloed van *Tidore* is weinig en nietsbeduidend, terwijl de betrekking tusschen beiden zoo los en koel is, dat men hen met geene mogelijkheid onderdanen van *Tidore* kan noemen.

Tot nogtoe bestond de tribuut meestal in slaven, karet, tripang, paradijsvogels, amber, enz. Slaven worden niet meer in ontvangst genomen, doch karet ontvangt de sultan van de beste kwaliteit, tot een gewigt van 2 tot 3 katjes per kop.

Paradijsvogels worden ten getale van 10 tot 20 stuks, naar omstandigheden, afgestaan, doch met de meest mogelijke zuinigheid, en niet dan met dwang worden die artikelen thans afgegeven.

Sedert 1857 zijn de Mansinamers niet meer te *Tidore* geweest, om de jaarlijksche schatting (soom) te brengen.

Zeker zouden zij niets geven, wanneer niet om de drie jaren vaartuigen herwaarts werden afgezonden om de achterstallige schatting af te vorderen; doch dan nog geven *Mansinama* en *Dorei* niet meer aan goederen af dan hoogstens voor eene waarde van *f* 50.

Betrekkelijk brengt *Nieuw-Guinea* aan den sultan aldus zeer weinig op.

De heerschappij van den sultan over dit land schijnt eerst op het einde der achttiende eeuw te zijn verkregen.

De stammen verzekeren althans, dat zij voor twee eeuwen aan geen eenige heerschappij onderworpen waren.

Toen was hunne dagelijksche bezigheid het voeren van oorlog, vooral tegen de Gebijers, die zij afklopten en van wie zij menigwerf buit behaalden.

Eindelijk door den Gebijer overwonnen, werd er vrede

gemaakt, waarbij bedongen werd, dat de Gebijer aldaar voortaan onverlet handel zou kunnen drijven.

Sints werden de Gebijers overheerschers dezer volkstammen, totdat eerstgenoemden onder het gezag van den sultan van *Djilolo* kwamen, die zich mede het beheer over dit land toeëigende.

Met den val van den sultan van *Djilolo* ging de heerschappij over dit land wederom over op den sultan van *Tidore*.

Nieuw-Guinea is betrekkelijk zeer schraal bevolkt, terwijl zoowel de kusten als de binnenlanden geheel met zware bosschen overdekt zijn.

Het denkbeeld van grondbezit is den inboorling derhalve nog geheel vreemd, terwijl hij naar keuze zich elk plekje kan toeëigenen, wat hem echter volstrekt niet begeerlijk toeschijnt.

Hij is, even als de Cerammer en de meeste volken in den Molukschen Archipel, alleen gehecht aan het stukje grond, dat door hem gereinigd en bezaaid is.

Heeft hij den oogst binnen gehaald, dan heeft dat reeds bewerkte gedeelte voor hem geene waarde meer en kiest hij, voor een volgend jaar, zich een ander stuk grond uit, waarop hij zijne zorgen aanwendt, om het voor eene tijdelijke aanplanting in gereedheid te brengen.

Alleen op sago- en klapper-aanplantingen bestaat bezitregt. Daarvoor worden echter geen bepaalde gronden gekozen, maar plant een ieder waar hem zulks goeddunkt.

Het bewerken der tuinen is hoogst eenvoudig.

Heeft men zijne keuze gevestigd, zoo worden de boomen met het hakmes (soember) eenige voeten boven de aarde omgekapt, terwijl zware boomen ongekapt blijven.

De omgekapte struiken laat men eenige dagen staan, waarna men ze afbrandt en reinigt.

Dan begint de zaadstorting.

Met een puntig gemaakt stuk hout worden gaten in de aarde geboord, waarin het zaad wordt gelegd.

Men dekt de gaten niet weder digt, maar laat dit aan den regen over.

Is het zaad tot op eene zekere hoogte opgeschoten, zoo wordt om den tuin eene omheining gemaakt, om vernieling, door wilde dieren te veroorzaken, te voorkomen.

De paggers staan zelden langer dan de duurte van het gewas, tot eenigen tijd na den oogst.

De gewassen die aangeweekt worden zijn: *Padie* op drooge gronden (*Faas*), *Boontjes* (*Abroe*), *Mais of Djagong* (*Kastelie*), *Pisang* (*Beef*), *Pataten* (*Tarkia*), *Oebie* (*Oefen*), *Kombilie* (*Awier*) en *Suikerriet* (*Kab*).

De bergbewoners teelen bovendien nog twee soorten van gierst, *Faasboe* en *Pokkem* en *tabak* (*Sobako*).

Gedurende mijn verblijf te *Dorei* werd dit laatste artikel in belangrijke hoeveelheden in heele bladeren door de bevolking te koop aangeboden, zoodat zelfs het scheepsvolk daarvan sigaren kon fabriceeren.

Men vindt daarvan slechts twee soorten: Arfaks- en Ambarbakkies-tabak.

De tweede soort is echter oneindig beter in kwaliteit dan de eerste.

Zij bezigen voor bovenstaande aanplantingen geene andere werktuigen dan zakmessen en puntige stukken hout.

In het werken in de tuinen bestaat geen onderscheid tusschen man en vrouw.

Zij die in het bezit van slaven zijn, laten het bewerken hunner tuinen aan dezen over, terwijl de tegenwoordigheid van heer (*Manserin*) en vrouw (*Inserin*) alleen vereischt wordt wanneer er geöogst moet worden.

De voornaamste vernielers van tuinen in dit land zijn de witte kakatoes (*Mangras*) en de roode of groene kakatoes (*Manabeef*).

De padie wordt met het invallen van den regentijd of

westmousson meestal in de maand November gezaaid, doch ook wel enkele malen in October of December.

Zij rigten zich daarbij naar een sterrenbeeld, de slang (*Manggoeannija*) genaamd.

Wanneer dit sterrenbeeld zich in het noorden aan de kimmen verheft en vooral dat gedeelte er van, wat zij knie (*Wepoersie*) noemen, is dit het teeken, dat de tijd van padieplanten gekomen is.

In de maand April of Mei is het gewas gewoonlijk rijp en wordt de oogst dan ook nog in die maand ingezameld.

Boontjes (*Abroe*) worden tweemaal 's jaars gezaaid.

De eerste maal met de padie in één tuin en de tweede maal bij het intreden van den oostmousson.

De oogst der boontjes valt gewoonlijk in de maanden Februarij en Augustus.

Bij geene andere aanplanting worden zoo vele ceremoniën in acht genomen als bij die der boontjes.

Zie hier eenigen er van:

a. Zij, die met het plukken der boontjes belast zijn, mogen zich gedurende al dien tijd niet wasschen of reinigen.

b. Na den oogst is een slaaf verpligt de boontjes over te nemen. Hij zal eerstelijk gewijd moeten zijn, zijne voeten zullen met speeksel van gekaauwden betel, pinang (*berin*) en gember (*piria*) ingewreven worden.

c. Hij zal van dat oogenblik af geen woord meer mogen spreken, totdat hij al de boontjes uit de borstels getrapt heeft.

d. Zijn de boontjes allen uitgetreden, zoo wordt eene portie daarvan onmiddelijk gekookt en genuttigd, ten einde zegen af te vragen voor eenen goeden aanstaanden oogst, en van welk kooksel ook de naburen hun deel ontvangen.

(*Slot volgt*).

ERRATA

IN HET

TIJDSCHRIFT VOOR INDISCHE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE, 14e DEEL.

Pag. 401, regel 25, *lees*: Carpoph: perspicillata *voor* C. perspicollata.

„ 403, „ 7, „ Pica inornata *voor* P. igononata, en Monarcha cinerascens *voor* M. cinerasocus.

„ 409, „ 13, „ A. sijrmataphora *voor* A. sijrmatophore.

„ 413, „ 22, „ Colloc. hypoleuca *voor* Coll. hypolusca.

„ 414, „ 20, „ Tanysiptera *voor* Tanyfoptera, en Col. hypoleuca *voor* Coll. hypolusca.

„ 421, „ 21, „ Num. australasianus *voor* N. australisianus.

„ 438, „ 14, „ Merops *voor* Mirops.

„ 439, „ 17, „ „de Bril" *voor* „de Borl."

„ 443, „ 30, „ Carpoph. perspicillata *voor* C. perspicollata.
Eos cochinchinensis *voor* Eis cochinchinensis, en
Lacertinae *voor* Lavertinae.

„ 452, „ 26, „ Centropus goliath Forsten *voor* Cintropus goliast Torsten.

„ 456, „ 15, „ Katang kanarie *voor* Kantang kanarie.

„ 478, „ 7 en 9, „ Poeloe Fanikki *voor* Poeloe Tanikki.

„ 488, „ 10, „ natuuronderzoeker Wallace *voor* natuurvorscher Wallaoe.

„ 491, „ 3, „ Calao ruficollis *voor* Calao ruficollos.
Cacatua cristata *voor* Cacatua oristata.
Semiopt. Wallacei *voor* S. Wallarei, en
Cervus russa *voor* Cirvus russa.

VLAG VAN DEN ADMIRAAL SPEELMAN. (Kasi tanganga of Lima si attingé.)

15
1866

ZO LANG DE ZON EN MAAN SCHEYNE ZAL DE E: COMPE MET BONI VAST VEREENIGT BLEYVEN

ZO LANG DE ZON EN

RENIGT BLEYVE:

DOOR ONSE KRAGTEN BLEYVEN DE HANDEN VAST;

Kleurdruk Lithographie der Genie. Batavia. 1865.